

T.C
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEVKÛFÂTÎ MUHAMMED EFENDİ'NİN TERCEME-İ
TELHÎSÜ'L-CAMİ'İ'L- KEBÎR
ADLI ESERİ:
İNCELEME-SADELEŞTİRME

MUHAMMET DÖNMEZ

EYLÜL-2024

T.C
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEVKÛFÂTÎ MUHAMMED EFENDİ'NİN TERCEME-İ
TELHÎSÜ'L-CAMİ'İ'L- KEBÎR
ADLI ESERİ:
İNCELEME-SADELEŞTİRME

MUHAMMET DÖNMEZ

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÖZKET

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Muhammet Dönmez'in "Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Terceme-i Telhîsu'l-Câmi'i'l-Kebîr Adlı Eseri: İnceleme Sadeleştirme" başlıklı tezi 04/09/2024 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun .../.../20... tarih ve ../.. sayılı kararı ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. İskender Gümüş

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyorum.

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Özket

Tez Danışmanı

Bu tezi okuyarak içerik ve nitelik açısından incelediğimizi ve Yüksek Lisans derecesi almak için yeterli olduğunu onaylıyoruz.

Jüri Üyeleri:

Unvan ve İsim	Bağlı Olduğu Kurum	İmza
1. Doç. Dr. Ömer Yılmaz	NKÜ İLAHİYAT FAK.	
2. Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Demirci	KLÜ İLAHİYAT FAK.	
3. Dr. Öğr. Üyesi Hasan Özket	KLÜ İLAHİYAT FAK.	

BEYAN

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Muhammet DÖNMEZ

04/09/2024

ÖZ

MEVKÛFÂTÎ MUHAMMED EFENDÎ'NİN TERCEME-İ TELHÎSÜ'L-CAMÎ'İ'L- KEBÎR ADLI ESERİ: İNCELEME-SADELEŞTİRME

Dönmez, Muhammet

Yüksek Lisans, İslam Hukuku

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hasan Özket

Eylül 2024

İmam Muhammed Hanefî mezhebinin tedvin ve aktarılmasında önemli yere sahip bir ilim insanıdır. Birçok önemli eseri gibi, mezhebin kurucusu Ebû Hanîfe'den nakiller barındıran *el-Câmî'u'l-kebîr* adlı eseri sonraki ilim insanlarınca değerlendirmeye alınmış ve birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri Muhammed b. Abbâd Hılâtî'nin *Telhîşü'l-Câmî'i'l-kebîr* adındaki eseridir. Ancak, Arapça olan bu eseri medrese öğrencilerin istifadesine sunmak ve Türk kültürünü konusu itibarıyla yönlendirmek amacıyla 17. yy Osmanlı âlimlerinden Mevkûfâtî olarak bilinen Muhammed Efendi Türkçeye çevirmeye başlamış, ancak vefatı nedeniyle eser tamamlanamamıştır. Eser 'kitap' ana başlıkları altında namaz, zekât ve yeminleri kapsayan üç konu üzerine teşkil etmekte, her bir bölüm 'bab' alt başlıklarını barındırmaktadır. Şehid Ali Paşa Kütüphanesi nr. 719'da 111 varak tavsifi ile tek nüsha olarak bulunan eser üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Mevkûfâtî'nin, hayatı boyunca kendini ilme adan nadir şahsiyetlerden biri olduğu görülmektedir. Hem ilme istek duyan hem de görevlerinde titiz ve istikamet sahibi bir kişi olduğu belirtilen Mevkûfâtî, ilmî çalışmalarına İbrâhim b. Muhammed el-Halebî'nin *el-Mülteka'l-ebhur* adlı eseri Türkçeye çevirisini yapmakla başlamıştır. Ayrıca Sadrü's-Şerî'a es-Sânî'nin dedesi Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî'ye ait olan *Vikâyetü'r-rivâye* adlı eserine yaptığı *Şerhü'l-vikâye* bir diğer tercüme çalışmasıdır. Mısır'da Divan Efendisi görevinde iken İmam Muhammed'in *el-Câmî'ul-kebîr* adlı kitabını ilim insanlarıyla mütalaa ettiğini belirten Mevkûfâtî, bu çalıştığımız eseri salih bir rüya diye nitelediği ilhamla tercüme etmeye başlamış olduğunu belirtmektedir. Tercüme her bir sayfası

27 satır 111 varaktır. Yüksek lisans tez belirleme sürecinde Osmanlı dönemi Türkçe bir eseri, alanında ilim dünyasına kazandırma maksadıyla üzerine çalışma fırsatı doğmuştur. Böylece tercüme eksik olsa da önemli açıklama ve senaryolar barındırması dikkat çekmektedir. Osmanlıca aslına bağlı kalarak latinize edilmiş, geçmişle gelecek arasında köprü vazifesi gören fıkıh kitaplarından biri olarak ilim dünyasına sunulmuştur. Çalışmanın döneminin dil ve ilim hakkındaki durumu yansıttığı bir gerçektir. Fıkıh ilmiyle meşgul olan yeni araştırmacılara ufuk katma kanaati uyandırmaktadır.

Anahtar kelimeler: Fıkıh, Osmanlıca, Câmi‘ul-kebîr, Mevkûfâtî, Hılâtî.

ABSTRACT

MEVKÛFÂTÎ MUHAMMED EFENDÎ'S

TERCEME-İ TELHÎSÜ'L-CAMÎ'İ'L- KEBÎR WORK CALLED:

EXAMINATION-SIMPLIFICATION

Donmez, Muhammet

Master's Degree, Islamic Law

Thesis manager: Dr. Lecturer. Member Hasan Özket

Eylül 2024

Imam Muhammad is a scholar who holds an important place in the compilation and transmission of the Hanafi school of thought. Like many of his important works, Imam Muhammad's book *el-Câmi 'u'l-kebîr*, which contains transmissions from the founder of the Hanafi school, Abu Hanifa, has been reviewed and studied extensively by subsequent scholars. One of these studies is the work titled *Telhîşü'l-Câmi 'i'l-kebîr* by Muhammed b. Abbâd Hilâtî. However, in order to make this Arabic work accessible to madrasa students and to influence Turkish culture due to its subject matter, Muhammad Efendi, known as *Mevqûfâtî*, one of the 17th-century Ottoman scholars, began translating it into Turkish, but it was left unfinished due to his death. This work contains the main headings of *book* and includes three topics *namaz*, *zekât* and *oaths*, along with subheadings of *chapter*. This work is found as a single copy with 111 pages in the catalog of Şehid Ali Pasha Library, number 719. No study has been conducted on the work. It can be seen here that Mevqûfâtî was one of the rare personalities who devoted himself to knowledge throughout his life. Mevqûfâtî, described as both eager for knowledge and meticulous and steadfast in his duties, began his scholarly endeavors with the translation of İbrâhim b. Muhammed el-Halebî's work *Mülteqa'l-ebhur* into Turkish. It is stated that he translated *the Şerhü'l-viqâye*, which is a commentary on *Sadrü's-Şerî'a es-Sânî's Viqāyetü'r-rivāye*, attributed to el-Evvel Ubeydullah al-Mahbûbî. Mevqûfâtî, while serving as the Divan Efendi in Egypt, mentioned that

Imam Muhammad discussed the book *el-Câmi' u'l-kebîr* with scholars and began translating this work with an inspiration he described as a true dream. Each page of this translation consists of 27 lines and totals 111 pages. During the process of determining a master's thesis topic, an opportunity arose to work on a thesis aimed at introducing an Ottoman-era Turkish work to the academic world in its field. Although its translation is incomplete, this work stands out for its significant explanations and scenarios. The work has been transliterated from its original Ottoman Turkish into Latin script, and presented to the academic world as one of the jurisprudence books that serve as a bridge between the past and the future. It is a fact that this study reflects the state of language and knowledge of its time. This study is believed to broaden the horizons of new researchers engaged in the field of *fiqh*.

Keywords: Fiqh, Ottoman Turkish. Câmi' u'l-kebîr, Mevqûfâtî, Hılâtî.

ÖNSÖZ

Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin *Terceme-i Telhîsü'l-Câmi'il-kebîr* adlı eseri 17. yy'da kaleme aldığı dördüncü eseridir. Diğer eserleri tamamlanmıştır. Ancak vefatı sebebiyle bu eser eksik kalmıştır. Eser anlatım tarzı, konuları değerlendirme biçimi ve zengin senaryolar açısından dikkat çekmektedir. Şehid Ali Paşa Kütüphanesi nr. 719'da kayıtlı bulunan eser, 27 satır, 111+1 varak ve talik hatlı olup hakkında herhangi bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir.

Çalışma, giriş kısmı ile iki bölüm ve bir ek kısım olarak planlanmıştır. Birinci bölümde Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler, ikinci bölümde ise *Terceme-i Telhîsü'l-Câmi'il-kebîr* hakkında bilgi ve değerlendirmeler verilmiştir. Ayrıca üzerinde çalışılan metinde geçen ilim adamları ve kaynak eser isimleri kronolojik olarak listelenmiştir. Eser transkripti ek olarak konulmuştur. Metnin tamamı transkripsiyonlu hale getirilmiştir. Sonuç kısmı ve faydalanılan eserlerin yer aldığı kaynakça bulunmaktadır.

Eserin bir başka baskısına tüm aramalarımız sonucunda ulaşamadık bu sebeple kıyaslama yapılamamıştır. Ancak Mevkûfâtî'nin eserinde kırmızı mürekkeple yazılan metnin yazılarını, Hılâtî'nin diğer istinsahlarından kıyaslama yapılarak eserin aslı baz alınarak farklılıklar ya da eksiklikleri ortaya çıkarmaya çalıştık. Kullandığımız eserleri numaralandırarak hangi eserde ne şekilde yazıldığı dipnotlarda verdik. Ayrıca yazım usûlünü Mevkûfâtî'nin diğer eserlerinin harekeli olanlarını temel alarak bunları tamamlaya çalıştık. Yazım yanlışlarını olması gerektiği şekilde vererek bunlar üzerinde durmadık.

Bu çalışmamda lisans yıllarımdan itibaren ilmiyle bana ufuk açan, tez dönemimde anlayışıyla tez çalışmalarımı takip edip yönlendiren Dr. Öğr. Üyesi Hasan Özket hocama; uzun yıllar ilim yolunda öncülük edip fıkıh ilmini sevdiren ve tezde yalnız bırakmayan Dr. M. Şerafeddin Kalay

hocama, her daim destek ve güvenlerini sunan Hüsrev Akdeniz hocama şükranlarımı sunarım.

Muhammet Dönmez

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR	xii
TABLolar.....	xiii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

MEVKÛFÂTÎ MUHAMMED EFENDÎ	5
1.1. Dönemin Siyasi, İlmi ve Kültürel Durumu	5
1.2. Müellifin Doğumu ve İsmi	7
1.2.1. Ünvan ve Mahlası.....	8
1.2.2. Görevleri	9
1.2.3. İlmi Şahsiyeti.....	10
1.2.4. Trajik Vefatı	12
1.2.5. Mevkûfâtî Vakfı	13
1.2.6. Eserleri	13
1.2.6.1. Terceme-i Mülteka’l-Ebhur	13
1.2.6.2. Terceme-i Sadrü’ş-Şerî’a.....	15
1.2.6.3. Târih-i Mevkûfâtî.....	16
1.2.6.4. Terceme-i Telhîsü’l-Câmi‘i’l-Kebîr.....	17

2. BÖLÜM

TERCEME-İ TELHÎSÜ’L-CÂMÎ’İ’L-KEBÎR.....	19
2.1. Câmi‘u’l-müşkilât (Terceme-i Telhîsü’l-Câmi‘i’l-Kebîr).....	19
2.2. Telhîs Müellifi ve eserleri	20
2.3. Yapılan Çalışma ve Kapsamı.....	21
2.4. Terceme-i Telhîsü’l-Câmi‘i’l-Kebîr’de İsmi Geçen Âlimler	22
2.5. Yararlandığı Eserler	31
2.6. Eserden Bazı Anekdötler	33

SONUÇ.....	35
KAYNAKÇA.....	37
EK- Transkript- Kitab-u Terceme-i Telhîsü'l-Cami'î'l- Kebîr	49

KISALTMALAR

a	: Yazma nüshasındaki ön yüzü belirtir.
Ar.	: Arapça
b.	: bin, ibn
b	: Yazma nüshasındaki sol ön yüzünü belirtir.
Bk.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
H.	: Hazreti
Ktp.	: Kütüphane, Kütüphanesi
nr	: Numara
no	: Numara
ö.	: Ölümü
rh	: rahimehullâh
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
v.	: Varak
yy.	: Yüzyıl
< >	: Satırın dışında kalan ekleme yazılar.

TABLOLAR

Transkripsiyon tablosu

ء	'	ص	ş
ا	a-ā-e	ض	ḍ-ẓ
آ	ā	ط	ṭ
ب	b-p	ظ	ẓ
پ	p	ع	‘
ت	t	غ	ġ
ث	ṯ	ف	f
ج	c-ç	ق	ḳ
چ	ç	ك	k-g-ñ
ح	ḥ	ڭ	ñ
خ	ḫ	ل	l
د	d	م	m
ذ	ẓ	ن	N
ر	r	و	v-o-ō-u-ū-ü
ز	z	هـ	h-a-e
ژ	j	لا	la-lā
س	s	ى	y-ı-i-ī-ā-è
ش	ş		

GİRİŞ

1. Konu ve Amaç

Tarih boyunca fıkıh adı altında geniş araştırmalara konu olan İslam Hukuku, günümüzde de çeşitli bölge ve milletlerin genel/ortak ve yerel/özel katkılarıyla etkisini sürdürmektedir. Bu özelliklere geçmişte sahip olanların başında Osmanlı Devleti ve sonrasında Müslüman Türk toplulukları gelmektedir. Üzerinde yaşadığımız coğrafyada alanında üretilen eserler kütüphanelerde özenle muhafaza edildiği bilinmektedir. Kültürümüz açısından bunların araştırılması ve günümüze aktarılma çalışmaları geniş çeşitli alanlar üzerinden ve yoğun biçimde sürdürüldüğü görülmektedir. Bu arada ilk kaynak eserler üzerinde az da olsa Osmanlı döneminde yapılan Türkçeleştirme çalışmalarına konu olan eserlerin varlığı da dikkat çekmektedir. Bunların arasında yer alan ve bir kısmı günümüz Türkçesine kavuşturulan eserleri de bulunan Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin (ö.1655) *Terceme-i Telhîsü'l-Câmi'î'l-kebîr* adlı eseridir. Hacimli bir eser olmasına rağmen, belki tamamlanmamış ve tek nüsha olmasından kaynaklı nedenlerle araştırma konusu edilmediği görülmüştür.

Hanefî fıkının önemli eserlerinden olan *el-Câmi'u'l-kebîr*'in, geçmişten günümüze anlaşılma sürecinde üzerine yapılan bir çok çalışma bulunmaktadır. Konu edinilen bu çalışma ilk defa Türkçeye çevrilmiş olan bir eser olması oldukça önemli ve dikkat çekicidir. Ancak, yukarıda belirtildiği gibi bu eserin tam olmaması ve ardından geçen zaman içinde üzerinde çalışma yapılmamış olması da oldukça düşündürücü görülmektedir. Eserde dil kuralları ve işlenişi açısından önemli bilgiler bulunmaktadır. Bunun yanında hayata dair birçok konuda zengin senaryolar barındırması da dikkat çekmektedir. Ayrıca ifade edilen bu özellikler yanında zengin bir dil ve bilgi birikimine sahip olmayı arzulayan kimseler için yardımcı olacağı kanaati kısa bir inceleme ile olduğundan ilim dünyasına sunulmak maksadıyla üzerinde çalışma kararı verilmiştir.

2. Metot ve Kapsam

Eserin tek nüsha olması karşılaştırma yapılabilmesine mani bir durum olarak değerlendirildi. Ancak eserin içinde geçen kelimeler için Mevkûfâtî'nin diğer eseri *Terceme-i Mülteka'l-ebhur*'un basılı ve yazma nüshalarından ve *Terceme-i Sadru's-şerî'a* adlı yazma eserlerinden desteklenerek bu sorun aşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca tercüme konusunu olan Hılâtî'nin *Telhîşü'l-Câmi'i'l-kebîr* adlı eserinin birçok yazma nüshasının varlığı da bir başka yardımcı unsur olarak kullanılmıştır. Bu nedenle *Telhîsu'l-Câmi'i'l-kebîr* ismiyle Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi nr. 696; ve Amcazede Hüseyin, nr.173; et-Telhîs isimleriyle ise Süleymaniye ktp., Yeni Câmi, nr. 378; Şehid Ali Paşa, nr. 607 ve Hasan Hüsnü Paşa, nr. 513'de bulunan yazma nüshalarından yararlanılmıştır. Özellikle Feyzullah Efendi nr. 696'da bulunan eser şerh mahiyetinde olup yanında bulunan yazılarla metin desteklenmiştir. Eser şimdilik transkripsiyon yöntemiyle akademik dikkate sunulmuştur. Çalışmada İSNAD atıf sistemi kullanılmıştır. Kaynakları, dil kuralları ve senaryolar üzerinde değerlendirmeler bakımından başka çalışmalara açık ve uygun olduğu düşünülmektedir.

3. Literatür

Mevkûfâtî Muhammed Efendi 17. yy'da yaşamış, döneminin devlet içinde muteber yeri olan ilim ehliendir. Hayatıyla alakalı bilgiler tarihsel temel kaynak sayılan Mustafa Na'îmâ Efendi'nin (1655-1716) *Târih-i Na'îmâ* olarak bilinen *Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahhârî'l-hâfıkayn* adlı eserinin farklı ciltlerinde yer almaktadır. Ayrıca Ahmed Resmî Efendi'nin (1700-1783) *Halîfetü'r-Rüesâ* gibi yakın dönem kaynaklarında kısa bilgiler bulunmaktadır. Bu iki eser Mevkûfâtî'nin yakın döneminin tarihçileri olması bakımından da önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Ayrıca kendi eserlerinin mukaddimelerinde yer alan bazı bilgilere de rastlanmaktadır. Şüphesiz bu bilgilerin kendi kaleminden çıkmasından dolayı itibarı daha kuvvetlidir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde ise müellif hakkında madde bulunmamaktadır.

Üzerinde çalışma yaptığımız *Terceme-i Telhîşü'l-Câmi'i'l-kebîr* adlı eser Şehid Ali Paşa Kütüphanesi nr. 719'da bulunmaktadır. Tek nüsha olan bu eserin başka nüshaları araştırmalarımız neticesinde bulunamamıştır.¹ Edindiğimiz bu nüshanın sağ sayfası bozuk çekimli, filigranları da satırların okunmasını zorlaştırmaktaydı. Yeni çekim talebimiz olmuş bu şekilde çalışmamızda kolaylık sağlanmıştır.

Mevkûfâtî'nin *Terceme-i Sadru's-Şerî'a* adlı eseri üzerine İdil Şannan², Halim Bilgin³, Gamze Gül⁴, Hatice Kartal⁵, Betül Sanaç⁶, Gözde Çınar⁷, Nazan Çiftçi⁸ ve Berrin Kasımoğlu⁹ yüksek lisans tez çalışmaları ile bizim çalışmamıza katkı sağlamışlardır.

Mevkûfâtî'nin diğer eseri olan *Terceme-i Mülteka'l-ebhur* müellifin tercümesiyle ünlenmiş olan eserdir. Ülkemizde bu eser üzerine yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Bu eseri günümüz Türkçesine ilk defa Ahmed Davudoğlu denetiminde Zülkarneyn Tatlılı ve Şevket Gürel tarafından sadeleştirilmiş ve *Mülteka Tercümesi* adıyla (I-II, İstanbul 1980-1983, 1986)

¹ Tek nüsha bilgis hakkında bk. Yunus Vehbi Yavuz "el-Câmiu'l-Kebîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 27 Mayıs 2024).

² İdil Şannan, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadru's-Şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım II:33b-66a)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

³ Halim Bilgin, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadru's-Şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım II:99b-130b)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

⁴ Gamze Gül, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadru's-Şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım II:1b-33a)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

⁵ Hatice Kartal, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadru's-Şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım II 191a:221b)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

⁶ Betül Sanaç, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadru's-Şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım II 253a:284b)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

⁷ Gözde Çınar, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadru's-Şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım II:66b-99a)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

⁸ Nazan Çiftçi, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadru's-Şerî'a Adlı Eseri (II, vr. 130b/06-160b/14)(İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

⁹ Berrin Kasımoğlu, *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadru's-Şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım II:284b/16-310b/08)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

yayımlanmıştır. Mustafa Güner'in¹⁰ *Tercüme-i Mülteka'l-Ebhur'un (Mevkûfât) Kaynakları (İbâdât Bahisleri Örneğiğinde)* isimli teziyle Mevkûfâtî hakkında akademik bilgilere ulaşmaktayız. *Mültekâ* tercümesinin yazma eserler kütüphanelerine bağlı birçok nüshası bulunduğu kayıtlarda görülmektedir. Osmanlıca matbu basım olarak Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, nr; 335'de bulunan ve yazma eser olarak Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, nr; 408 yazım açıklığı bakımından istifadeye daha açıktır.

¹⁰ Mustafa Güner, *Tercüme-i Mülteka'l-Ebhur'un (Mevkûfât) Kaynakları (İbâdât Bahisleri Örneğiğinde)*, (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

1. BÖLÜM

MEVKÛFÂTÎ MUHAMMED EFENDÎ

1.1. Dönemin Siyasi, İlmî ve Kültürel Durumu

Mevkûfâtî Muhammed Efendi 17.yy Osmanlı coğrafyasında yaşamış âlimlerdendir. Osmanlı Devleti'nin duraklama döneminde (1579–1699) vuku bulan hadiseler ve iç karışıklıklar onun eserlerine de yansımıştır. Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümüyle başlayan duraklama dönemi, askerî alanda oluşan yenilenme ve denge değişikliği, Tımarlı askerlik durumu azalıp yerine paralı askerli yeniçeri ocağına ödemeler gibi masrafların devlete yük olduğu tespit edilmektedir.¹¹

Anılan dönemde bazı padişahların arkasından devleti idare etmeye çalışan valide sultanların varlığı dikkat çekici unsurlar arasındadır. Buna rağmen IV. Murad, uygulamış olduğu ıslahatlarla bu asrın en dikkate değer hükümdarı olmuştur. Ancak kendisinden sonra tahta layık görülmediği halde tahta geçen I. İbrahim'in ardından Kösem Sultan'ın ocak ağaları ile iş birliği yapıp daha yedi yaşındaki IV. Mehmed'in tahta geçirilmesi bir başka ilginç durum olarak değerlendirilmektedir.¹² Devlet otoritesi açısından istikrarsız bir dönem olması nedeniyle devlete karşı iç isyanlar, başkaldırmalar birçok cana kıyılmasına sebebiyet verdiği aktarılmaktadır. Hatta Mevkûfâtî'nin yaşadığı dönem olan I. Ahmed - IV. Mehmed dönemlerinde gerçekleşen Celâli isyanları ile başlayan, Cibâli yangınları ile devam eden olaylar silsilesi devlet içindeki karışıklıkları net olarak göstermektedir.¹³ Nitekim Mevkûfâtî gibi devlet görevlerinde bulunan ve tanınan ilim sahibi insanların bile siyasî durumlardan etkilendikleri olmuştur.

¹¹ Rıdvan Engin, “Duraklama ve Gerileme Dönemi Osmanlı Siyasetnamelerinde Devletin Hazinesine İlişkin Tespitler”, *Kırklareli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12/1, (Mart 2023), 85.

¹² Kenan Mermer, “17. Yüzyılın Genel Siyasî ve Edebî Manzarasında Bir Şeyh, Vaiz ve Şair Olarak Mustafa Manevî”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/18, (Aralık 2010), 187.

¹³ Ali Durmuş, *Osmanlı'da Dinî-Siyasî Bir Yapılanma Olarak Kadızâdeliler Hareketi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2020), 41-48.

Her insan kendi döneminin ilim ve kültürel durumundan mutlak suretle etkilendiği gibi yazım hayatı da aynı şekilde etkilendiği bilinmektedir. Hatta bir insan için kendisi kılan şeyin o toplumun mirası olduğunu da hatırdan çıkarmamak gerekir. Devlet içinde sıkıntılar olmasına rağmen medreselerde eğitim devam etmektedir. Mevkûfâtî'nin Kemankeş Mustafa Paşa (1640-1644) döneminde ilmin revaçta olduğunun, Ömer b. Abdülaziz dönemindeki ilme rağbet gibi rağbetin olduğunu ifade¹⁴ etmesi abartı olarak görülsede, ilmin söz konusu süreçte sekteye uğramadığını göstermesi açısından dikkat çekici sayılabilir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda tevarüs ettiği¹⁵ ilmi hayat Orhan Bey zamanında ilk defa İznik'te kurulan medreselerde başlayıp ardından ülkenin her yerine yayılan medreselerle devam etmiştir.¹⁶ Öyle ki 19.yy.da fıkıh kaynaklı İslam Hukuku'nun ilk örneği "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye" adında 1851 maddelik, kodlanmış milli Osmanlı Kanunu'nu ortaya çıkarmıştır.¹⁷ Bu medreselerde aklî ve naklî ilimlerin okutulduğu programlarında görülmektedir. Hatta ilimler biri âliyye(/âlet ilimleri) diğeri 'âliye(/yüksek dini ilimler) olmak üzere tasnif edilmiş ve ayrı medreselerde okutulmuştur. İlki kelâm, mantık, belâgat, lûgat, nahiv, hendese, hesap, hey'et, felsefe, tarih ve coğrafya konuları ve ilimleri olarak âliyye medreselerinde, diğeri ise Kur'ân, hadis, kelam, fıkıh konu ve ilimleri olarak 'âliye medreselerinde okutulduğu belirtilmektedir.¹⁸ İlim insanların yazdıkları kitaplar çoğu kez onay açısından padişahlara sunulduğu aktarılmaktadır. Ayrıca padişaha sunulan nasihatnâmelerin varlığı da yapılan çalışmalar arasında sayılabilir.¹⁹

Sultan I. Ahmed dâhil bu dönemde yaşamış padişahların değişik mahlaslarla şiir yazdıkları görülmektedir. IV. Murad Murâdî mahlasıyla şiirler yazmış yakınında bulunan Nef'î'yi himayesi altına almıştır.

¹⁴ Mevkûfâtî Muhammed Efendi, *Terceme-i Mülteka'l-Ebhur*, (Bulâk/Mısır/Kâhire: Dârü't-tabâ'atı'l-'âmira, h.1254), 3.

¹⁵ Hasan Özet, *XIX. Asır İslâm Hukuk Usûlü Çalışmaları (1800-1923)*, 2. Baskı, (Ankara Akademisyen Yayınevi Kitabevi, 2023), 20, 22, 43, 49

¹⁶ Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1, (Ocak 2008), 25-28.

¹⁷ Özet, *Usûlü Çalışmaları*, 52.

¹⁸ Hızlı, *Osmanlı Medreseleri*, 29.

¹⁹ Ali Durmuş, *Kadızedeliler Hareketi*, 56; Mehmet İpşirli, "İlmiye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 21 Mayıs 2024).

Tüm bu sıkıntılı ortama rağmen ilmî gelişmeler devam etmiştir. Siyasi sıkıntının varlığı ilmî gelişmelerin alt yapısının varlığı ve toplumun bu yöndeki temel eğilimlerinin varlığıyla açıklanabilir. Mevkûfâtî'nin de içinde bulunduğu bu ortam kendisinin ilmen istikbalini etkilememiştir.

1.2. Müellifin Doğumu ve İsmi

Mevkûfâtî Muhammed Efendi Midilli adasındandır.²⁰ Doğum tarihi hakkında bilgiye rastlanılmayan müellifin, 17. yy. başları ile o döneme yakın bir zamanda doğduğu tahminlerini kuvvetlendiren 'kızını evlendirme'²¹ ve 'oğlu ile eserini Reyhan Ağa'ya gönderme'²² gibi kayıtların yanında ayrıca almış olduğu görev bilgileri bulunmaktadır. Yine gençlik yılları hakkında çok fazla bilgiler bulunmayan müellif, genç yaşta fazilet elde etmeye çalıştığını ve "Bir fakîh, şeytan için bin cahil âbiddeden daha şiddetlidir"²³ sözü üzere fıkıh ilmine rağbet ettiği ve ilmî sohbetlere meylettiği²⁴ ifadeleri yer almaktadır. Fıkıh bilgisi yanında iyi bir Arapça gramer eğitimi aldığı da eserlerindeki üslup ve kaynak-aktarılan dillere hakimiyeti tercümelerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Mısır'da görevli olduğu dönemlerde de orada bulunan ilim ehliyle klasik fıkıh eserleri etrafındaki sohbetlere ilgi duyduğuna dair ifadeler bulunmaktadır.²⁵

Osmanlı Devleti tarih boyunca Muhammed isminin Hz. Peygamberin adı olması nedeniyle hürmet göstermiş, kendi isimlerini yine aynı yazılış şekli Mehmed ve Mehemmed olarak tayin edip asırlarca kullanmışlardır. Kimi zaman bu durum asırlar sonrası için müşkil bir durum arz etse de bu müşkilliği sarih hale getiren bazı yazım şekilleri olduğunu görmekteyiz.

²⁰ Mustafa Na'îmâ Efendi, *Târih-i Na'îmâ*. haz. Mehmet İpşirli, 2. Baskı (Ankara: TTK Yayınları 2014), 5/1376; Ahmed Resmî, *Halîfetü'r-Rüesâ (Sefînetü'r-Rüesâ)*, (İstanbul: Takvîmhâne-i Âmire, 1269 (1876), A.I/2538, 35; Mustafa Cezar vd., *Mufasssal Osmanlı Tarihi* (İstanbul: Tan Matbaası, 1959), 3/1458; Bursalı Mehmed Tâhir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972), 2/ 228.

²¹ Miladi 1649 yılının Zilhicce (Hicri 1049) ayının ilk günlerinde kızını Şehremini Mecdî Mehmed Efendi ile evlendirmiştir; Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 5/1257.

²² Safer ayının ilk günlerine rastlayan (1652) günlerde Reyhan ağasının sipariş ettiği eserin bir iki cüzünü oğluyla kendisine yollamıştır. Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 5/1376.

²³ Mevkûfâtî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1; Nedim Yılmaz, *İbrahim Halebî Şerh-i Mültekâ el-Ebhur (Mevkûfât)*, (İstanbul: Hisar Yayınları, 2008), 9.

²⁴ Mevkûfâtî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2; Yılmaz, *Şerh-i Mültekâ el-Ebhur*, 9.

²⁵ Mevkûfâtî, *Cami'î'l-Kebîr*, (Şehid Ali Paşa, 719), 3a.

Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin isminin yazılışı ve döneminde kullanımı hakkında bugün bir tercih yapmak zorunda kalınmaktadır. Nitekim Mehmed, Mehmed veya Muhammed oluşundaki bu tercih ve ihtilaf müellifin yaşadığı dönemdeki kalem ve alem nedeniyle yani yazılışta kelimeye yer alan şeddenin varlığı sebebiyledir.²⁶ Kuşkusuz genel kabul gören anlayışa göre Mehmed yazımında şedde yoktur. Buna rağmen yazımda özellikle şedde kullanılmasına da ihtiyaç bulunmamaktadır. Mehmed yazılışı ise hem yazıda hem lisanda pek uygun olmayan bir kullanım olsa da kullanılmış olduğu görülmektedir. Tarihi kaynakların hemen hepsinde şedde bulunmaktadır.²⁷ Zira müellifin *Terceme-i Sadrü's-şerî'a* adlı eserinde ²⁸ şeklinde isminin yazımı görüldüğü üzere hem şeddeli²⁹ hem de mim harfinin üzerinde bulunan ötre sebebiyle Muhammed olmaktadır. Ayrıca bu kullanım şekli lafızda Mehmed olmasına mani olmasa da yazımda Muhammed olduğu kanaatini öne çıkarmaktadır. Çalışmamız süresince bu ismin eserlerinin başında şedde ile yazılması ve *Terceme-i Sadrü's-şerî'a*'daki bu yazım sebebiyle Muhammed olarak tercih edilmesi yönünü kuvvetlendirmektedir.

1.2.1. Ünvan ve Mahlası

Mevkûfâtî Muhammed Efendi adıyla birlikte lakabıyla da anılan ve böyle şöhret bulan bir ilim adamıdır. Eserlerinde 'Sâbık Reîsü'l-küttâb'³⁰ ibaresi ve 'Mevkûfâtî Muhammed Efendî'³¹ şeklinde kayıtlarıyla karşılaşılmaktadır. Ayrıca kapak sayfası temellük içerisinde alt alta beş kere 'Târîh-i Mevkûfâtî' şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bu durum ne derece tanındığını gösterdiği gibi mevkûfat görevinin kendisinden ayrılmaz bir

²⁶ Mevkûfâtî, *Cami 'i'l-Kebîr*, (Şehid Ali Paşa, 719), 1b.

²⁷ Vecîhi Hasan, *Vecîhi Tarihi*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 1307), 43b; Abdurrahman Abdi Paşa, *Vakây-i Nâme*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 923), 63b; Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Evkaf [C..EV.] No.31, Gömlek No.1507.

²⁸ Mevkûfâtî Muhammed Efendi. *Terceme-i Sadru's-Şerî'a*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1051), 4b/16.

²⁹ Mevkûfâtî, *Sadru's-Şerî'a*, (Ayasofya, 1051), 2a.

³⁰ Mevkûfâtî Muhammed Efendi, *Tarih-i Mevkûfâtî*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 1071), 1b.

³¹ Abdi Paşa, *Vakây-i Nâme*, (Mikrofilm, 923), 63b; Vecîhi, *Vecîhi Tarihi*, (Mikrofilm 1307), 43b.

parçası olduğunu göstermesi açısından da dikkat çekmektedir.³² Bazı eserlerinde ise Muhammed Mevkûfâtî³³ şeklinde terkip olunmuş, yine ‘Mevkûfâtçı’³⁴ olarak döneminde ünlenmiş olduğunu ortaya koymaktadır.³⁵ ‘Efendi’ kelimesi ise kalemiyye sınıfına ait olan bir kullanımdır. Paşa ve ağa gibi kullanımlar seyfiyye sınıfına ait kullanım iken bunların yerine ‘efendi’ kelimesinin kullanılmasının sebebi bu şekilde açıklandığı görülmektedir.³⁶ Mevkûfâtî’nin *şeyhî*³⁷ mahlasını kullandığı belirtilmektedir. “Kuyudât-ı kalemiyyede şeyhî mahlasıyla mestûrdur” ifadesi geçmekte ancak araştırmalarımız sonucunda bu bilgiyi teyit eden bir ifadeye ulaşamamıştır.

1.2.2. Görevleri

İsminin önünde bulunan ve hemen her eserinde karşılaşılan ‘Mevkûfâtî’ lakabı kendisinin görev ismiyle birlikte ne derece tanındığını da göstermektedir. Mevkûfâtçı³⁸ olarak da isimlendirilmesi görevini belirtmektedir.

Devletin vakıf nezaretlerini kontrol edip, tayin eden bu görev kendisinin fıkıh alanındaki bilgi ve donanımı sayesinde olduğu gibi görevinde sadakat ve çalışkanlıkla bu görevlere geldiği de anlaşılmaktadır. Bu görev daha sonra defterdâr olarak da hizmet etmesine sebebiyet vermiştir.³⁹

Mevkûfâtî’nin sırasıyla başlangıçta kethüdalık, divan efendisi, reîsü’l-küttâb, baş muhasebeci ve nişancı olarak görev yaptığı⁴⁰ aktarılmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda müellifin iyi bir fıkıh eğitimi aldığı, alanına nüfuz

³² Mevkûfâtî, *Cami’i’l-Kebîr*, (Şehit Ali Paşa, 719), 1b; Mevkûfâtî, *Tarih-i Mevkûfâtî*, (Nadir Eserler), 1b.

³³ Mevkûfâtî, *Mülteka’l-Ebhur*, 2a; Mevkûfâtî, *Cami’i’l-Kebîr*, (Şehid Ali Paşa), 2b.

³⁴ Ahmed Resmî, *Halîfetü’r-Rüesâ*, 35.

³⁵ Na’îmâ Efendi, *Târih-i Na’îmâ*, 6/1588, ve 4/956-957.

³⁶ Mehmet İpşirli, "Kalemiye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 23 Mayıs 2024).

³⁷ Ahmed Resmî, *Halîfetü’r-rüesâ*, 37.

³⁸ Ahmed Resmî, *Halîfetü’r-rüesâ*, 35; Mevkûfâtçı ya da Mevkûfâtî; baş defterdarlığa bağlı beytü’l-mâl, yâve, tımar vesaireden mevkuf tutulan tımarların hazine namına zaptını yapan kimseye verilen isimdir. Cezar vd., *Muffassal Osmanlı*, 3/1458.

³⁹ Mevkûfât görevi Defterdarlıktan çıkan ahkâmın toplandığı defterlere ahkâm-ı mâliye denilmektedir. Bunlar defterdarlığa bağlı başmuhasebe, başmukâtaa, mevkûfât gibi kalemlerde hazırlanırdı. Nüzül, sürsat, bedel-i kürekçi gibi vergilerin toplanması ve bunlarla ilgili diğer hususlar, mevkûfât ahkâmı veya mevkûfât defterleri denilen defterlere kaydedilirdi. Bk. Halil Sahillioğlu, "Ahkâm Defteri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 6 Haziran 2024).

⁴⁰ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî* (Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye), (İstanbul, Daru’t-Tibâa el-‘Âmira, İstanbul, 1308/1890 – 1315/1897), 4/167.

edecek bilgi ve donanımına sahip olduğu görülmektedir. Devlet kademelerinde aldığı görevler bilhassa ilimdeki derinliğini de ortaya koymaktadır. Bu sebeple ilme vukûfiyeti dolayısıyla kendisinden okullarda okutulacak, bilgilerin derlenip toplandığı ve Türkçe bir ders kitabı tasnif etmesi de istendiği ifade edilmektedir.⁴¹

Gençliğini ilim tahsiline adanmış,⁴² ilimdeki yüksekliği ile devletin içinde kendine önemli görevler verilen bir âlim olduğu kuşkusuzdur. Ancak hanedanlığa bu kadar yakın olmasının faydalarını gördüğü gibi başına gelen olaylarda da bu yakınlığın zararını hissetmiş, kimi zaman çeşitli sıkıntılara girmiş, sürgünler yaşamıştır.

1.2.3. İlmî Şahsiyeti

Mevkûfâtî Muhammed Efendi devlet görevi açısından ‘kalemiyye’ sınıfındandır. Medreselerde eğitim almış, burada başarılı olmuş gençler daha sonra merkezde ileri görevlerde olan kimselere kalem hizmetleri, tezkirecilik ve dîvan kâtipliği yaparlardı. Zamanla görevlerinde yükselerek kethüdâ, nişancı ve reisü’l-küttâb olarak görevlendirildikleri bilinmektedir.⁴³ Bu hususla müellifin gençlik yıllarında medrese eğitimini başarıyla tamamlayıp ardından İstanbul’da IV. Murad’ın kızı Kaya İsmihan Sultan’ın kethüdâlığını⁴⁴ yaptığı bilinmektedir. İlmî açıdan hem fıkıh bilgisi hem de birtakım becerilere vakıf biri olduğu anlaşılmaktadır.

Devlet içinde muteber bir yeri olduğu görülen Mevkûfâtî, bunu pekiştiren bazı adımlar atmış ve siyaseten daha sıkıntıya girdiği de aktarılmaktadır. Üzerine lazım olmayan büyük işlere karışması⁴⁵ mallarının da kabz olunmasına⁴⁶ IV. Murad Han vefat etmeden önce kızı Kaya Sultan’ı Silahdar Paşa’ya vermek istediği konusundaki bilgiyi padişahın ölümünden sonra Vâlide Sultan’a bir suretle ileten Mevkûfâtî, onlar da aynı düşünce ile

⁴¹ Mevkûfâtî, *Mülteka'l-Ebhur*, 3.

⁴² Mevkûfâtî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2.

⁴³ İpşirli. "Kalemiye".

⁴⁴ Na'imâ, *Târih-i Na'imâ*, 4/956; Ahmed Resmî, *Halîfetü'r-rüesâ*, 35; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/ 167; Ersin Kırca, "Dönemin Yazarlarının Gözünden Kemankuş Kara Mustafa Paşa", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/5, (2023), 40.

⁴⁵ Abdi Paşa, *Vakây-i Nâme*, 63b.

⁴⁶ Abdi Paşa, *Vakây-i Nâme*, 63b.

Silahdar Paşa'nın İstanbul'a gelmesi için, Padişâh I. İbrahim'e durumu iletme kararlarında oldukları ifade edilmektedir. Fakat Vezîr-i Azam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Padişâh'a durumu açar ve Silahdar Paşa'nın katline sebep olacak şeyler söylediği belirtilir. Bu nedenle Padişâh'tan Silahdar Paşa'nın katli hakkında hatt-ı hümayûn alan Vezir, Edirne Bostancı başı olan Sinan Ağa'ya ilettiği görevle katledildi.⁴⁷ Bu olaydan sonra Mevkûfâtî, Eyüp Paşa ile Mısır'a görevli gitmek ister. Padişâh Sadrazam'ı çağırarak "Mısır'ı Eyüp Lalama verdim" deyince Sadrazam "güzel olmuş ancak Mevkûfâtçı Muhammed Efendi benimle Mısır'da idi, ziyadesiyle işine vakıf biridir. Eğer O giderse iyi olur ancak yalnız giderse devlet vergilerinin toplanmasında kusur oluşabilir" şeklindeki ifadesinden Mevkûfâtî'nin devlet görevindeki istikameti sağlam olduğu anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Padişâh Mevkûfâtî'yi Lala Eyyüb paşa ile Mısır'a dîvân efendisi olarak göndermek istemiştir. Mevkûfâtî, önceden istediği Mısır görevini az maaşlı olduğundan vazgeçerek istifa etmeyi istemiş fakat istifası kabul edilmeyerek gitmek zorunda kalmıştır.⁴⁸ Burada 3 yıl civarında kalmıştır.⁴⁹ 1650 yılına Melek Ahmed Paşa vezîr-i azam olduğunda harâc muhasebesicisi olan ve Mısırdan gelen Mevkûfâtî Muhammed Efendi 1651 yılında reîsü'l-küttâb olarak atanmıştır.⁵⁰ Mir Mustafa Paşa'nın defterdarlığa tayin edilmesine, önde gelen bazı kişiler üzüntü duyarak bu görevin Reîsü'l-Küttâb Mevkûfâtî Mehmed Efendi ile Diyarbekir'li Gade Kethüdâ'nın görevidir diyerek bu atamayı onamadıkları aktarılmaktadır.⁵¹ Fakat Siyâvuş Paşa, Mevkûfâtî'nin geçmişte yaşanan bazı olumsuz olaylar tarafında yer almış olduğu kanaati nedeniyle kızgınlığını izhar edip, sebepsiz itham ettiğinde hayretler içinde kalan Mevkûfâtî, dışarı çıktığında çavuş-başı hapsine verilip bir süreliğine hapsedilir.⁵² Bir süre

⁴⁷ Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 4/956-957.

⁴⁸ Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 4/997; Ahmed Resmî, Halîfetü'r-rüesâ, 35. Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî, 4/ 167.

⁴⁹ Ahmed Resmî, Halîfetü'r-rüesâ, 36; Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî, 4/ 167.

⁵⁰ Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 5/1266. Ahmed Resmî, Halîfetü'r-rüesâ, 36; Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî, 4/ 167.

⁵¹ Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 5/1276.

⁵² Na'îmâ, *ârih-i Na'îmâ*, 5/1354; Ahmed Resmî, Halîfetü'r-rüesâ, 36.

sonra Gade Kethüdâsı İstanbul'da hapsedildi, Mevkûfâtî ise gizlenmek zorunda kaldı.⁵³

1.2.4. Trajik Vefatı

Padişah'ın hocalarından Reyhan Ağa 1651 yılında Mevkûfâtî Muhammed Efendi'in eski bir tanıdığı olmasına binaen kendisinden bir kitap yazmasını talep etmiştir.⁵⁴ Mevkûfâtî Muhammed Efendi bir iki cüz yazıp oğluyla Reyhan Ağa'ya gönderince olaylar farklı gelişir ve oğlu ile memleketi olan Midilli'ye sürgün edilir.⁵⁵ 1653 yılında baş muhasebeci olan Mevkûfâtî, ardından damadı Bolevî Mecdi Mehmed Efendi cizye muhasebecisi olmuştur.⁵⁶ Sadaret kaymakamı Melek Ahmed Paşa ve defterdâr Moralı Mustafa Paşa her işlerini Mevkûfâtî'ye danıştıkları⁵⁷ belirtilmektedir. “Melek Ahmed Paşa'nın kaymakamlığında işlerin hepsi onun görüşüyle meydana gelmiştir” diye kızan Vezir selâm çavuşuna Mevkûfâtî hakkında “kaldır şunu, götür odanda hapseyle” talimatıyla haps edilmiştir.⁵⁸ İpşir Paşa Melek Ahmed Paşa'yı Van'a gönderdikten sonra Gade kethüdâsı ve Mevkûfâtî'yi Kıbrıs'a karadan sürmek için Üsküdar'a kayıkla gönderdi. Yanlarına birer hizmetli verilerek çavuşlar ile İznik'e doğru yol aldılar. Yolda iken dört levent mahbusları alıp çavuşlar geri döndüler.⁵⁹ 1655 yılın mart ayında gelişen bu olay sonrası İznik'e vardıklarında ise arkalarından gelen iki kişi ellerindeki katl buyruğunu Mevkûfâtî'ye verir. İkisini de İznik'e defnettiler.⁶⁰ Naîmâ'da ise Vecîhî'nin tarihinde Hersek'te (Yalova) boğulup defnedildikleri kaydedilir.⁶¹ Bu sebeple kabrinin tam olarak nerede olduğu bilinmemektedir.⁶²

⁵³Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 5/1371.

⁵⁴Na'îmâ'da geçen bu ifade kitap talebinin 1651'de değil önceki tarihlerde olduğunu, konu bağlamında Mevkûfâtî'nin sürgününden bahsedilmektedir. Bk. Mevkûfâtî, *Mülteka'l-Ebhur*, 3; Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 5/1376. Ahmed Resmî, Halîfetü'r-rüesâ, 36.

⁵⁵Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 5/1376. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/ 167.

⁵⁶Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 5/1457. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/ 167.

⁵⁷Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 5/1561. Ahmed Resmî, Halîfetü'r-rüesâ, 37.

⁵⁸Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 5/1588.

⁵⁹Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 6/1592.

⁶⁰Abdi Paşa, *Vakây-i Nâme*, 63b. Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 6/1592-3.

⁶¹Vecîhi Hasan, *Vecîhi Tarihi*, 43b; Na'îmâ, *Târih-i Na'îmâ*, 6/1592-3.

⁶²Ahmed Resmî, Halîfetü'r-rüesâ, 37.

1.2.5. Mevkûfâtî Vakfı

Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin 1655 yılında vefatından sonra⁶³ tam olarak belirlenemeyen zamanda "Mevkûfâtî Muhammed Efendi Vakfı" bulunduğu arşivlerde görülmektedir. H. 1175 (1761) yılında dönemin padişahına sunulan yazıda tevliyeti için gönderilen yazıda görülmektedir.⁶⁴ Günümüze kadar ulaşamayan bu vakfın varlığı kendisinden sonra bir müddet devam ettiği düşünülmektedir.

1.2.6. Eserleri

Mevkûfâtî Muhammed Efendi'ye ait olduğu şimdiye kadar tespit edilebilen eserler şunlardır: Terceme-i Mülteka'l-Ebhur, Terceme-i Sadrü's-Şerî'a, Tarih-i Mevkûfâtî, Terceme-i Telhîsü'l-Câmi'i'l-kebîr.

1.2.6.1. Terceme-i Mülteka'l-Ebhur

Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin ilk eseridir. Reyhan Ağa'nın⁶⁵ tavsiyesi doğrultusunda kaleme alınmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Şükrü Selim Has "Mevkûfâtî"yi teşvik eden kişinin, döneminin edip ve ilim adamlarının Türkçe eserler yazmasına vesile olan Sadrazam Kemankuş Mustafa Paşa olduğu anlaşılmaktadır" ifadesi yer almaktadır.⁶⁶ Bu kanaate *Mülteka'l-ebhur*⁶⁷ kitabının sebep-i telif bölümünde yer alan "Sadrazam Mustafa Paşa zamanında ilim revaçta idi" sözünü zikreden Mevkûfâtî'nin ifadesi ile ulaşılmış olsa gerek. Zira Sadrazam Mustafa Paşa 1644 yılında vefat etmiştir. İsmi'nin sebep-i telif bölümünde zikredilmediği kişinin Tarih-i Na'imâ'da ve Halîfetü'r-rüesâ'da ifade edilen Reyhan Ağa olması ayrıca daha kuvvetli görülmektedir.

⁶³ Mevkûfâtî Muhammed Efendiye nispet edilen bugün bir vakıf bulunmamaktadır. Vakıflar genel müdürlüğü ile irtibat kurulmuş ancak bu bilginin merkezden araştırılarak öğrenilebileceği ifadesiyle henüz böyle bir bilgi teyit edilememiştir. BOA. C..EV. No.31 Gömlek No.1057; BOA. *Ali Emiri Selim*[A.E SSLM III], No.130 Gömlek No. 7940; BOA, *AE.SSLM*. III No.330, Gömlek No.19151; BOA, C.EV, No. 407 Gömlek No. 2061; BOA, Ali Emiri III. Mustafa [A.E. SMST. III] No. 89 Gömlek No. 6710; BOA, C.EV. No. 580 Gömlek No. 29284.

⁶⁴ BOA. C.. EV. No. 31 Gömlek No.1057

⁶⁵ Na'imâ, *Tarih-i Na'imâ*, 5/1376; Ahmed Resmî, Halîfetü'r-rüesâ, 36.

⁶⁶ Şükrü Selim Has, "Mülteka'l-Ebhur", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 26 Mayıs 2024).

⁶⁷ Mevkûfâtî, *Mülteka'l-ebhur*, 3; Yılmaz, *Şerh-i Mültekâ el-Ebhur*, 10.

Müellifin, bu eserden ilim ehlinin çokça istifade ettiğini görmesi onu başka eserlere de yöneltmiştir.⁶⁸ Böylece hem döneminde hem de günümüze kadar rağbetini korumuştur. Eser esasen İbrâhim b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 956/1549) Hanefî fihhına dair kaleme aldığı *Mülteka'l-ebhur* adlı eseridir.⁶⁹ Eser sade bir şerh yerine faydalandığı eser sayısının fazlalığı da göz önüne alınarak müstakil bir eser özelliğini barındırmaktadır.⁷⁰ Zira eserde sadece kapalı lafızları açma veya kelime tahlilleri değil diğer âlimlerin görüşleri ve gerektiği yerde kendi görüşlerini de aktarmıştır. Bu sebeple özgün ifadeler bulunmaktadır. Mustafa Güner'in⁷¹ çalışmasında Mevkûfâtî'nin kullandığı kaynakların ismi zikredilerek birçok kaynaktan istifade ettiği belirtilmiştir. Bu esere başlamasının gerekçesini ise şöyle ifade etmektedir; "İnsanlar arasında elden ele dolaşan '*Mültekâ el-ebhur*' isimli kitabın meselelerini ezberliyordum. Gerçekten bu kıymetli kitap insanlar arasında konuşulan şer'î meseleleri ve önemli bazı mevzuları kapsıyordu. Fakat bu eserin lafızları çok kısa olduğundan herkes faydalanamıyordu. Birisi onu Türkçe olarak şerhedip mücmel meseleleri açıklasa, diğer mümin kimselerde bundan fayda sağlardı diye düşünürken bunu yapmak hevesi içime düştü ve ıstıhlardan ve ibârelerden uzak Türkçe kelimelerle şerhine başladım ki herkes faydalansın"⁷² arzusu ile kaleme alınmıştır. *Mültekâ*'nın yarısı Sultan I. İbrahim Han'a sunulmuştur.⁷³ Diğer yarısı da Sultan IV. Mehmed Han'a sunulmuştur.⁷⁴ Nitekim çok kimseler tarafından da beğenilmiştir ve istifade edilmiştir.⁷⁵ Ülkemizde yazma eserler kütüphanelerine kayıtlı el yazması ve matbu eserleri bulunmaktadır.⁷⁶

⁶⁸ Mevkûfâtî, *Cami'i'l-kebîr*, (Şehid Ali Paşa, 719), 3a.

⁶⁹ Has. "Mülteka'l-Ebhur".

⁷⁰ Yılmaz, *Şerh-i Mültekâ el-Ebhur*, 5.

⁷¹ Mustafa Güner, *Tercüme-i Mülteka'l-Ebhur'un (Mevkûfât) Kaynakları (İbâdât Bahisleri Örneğinde)*, (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

⁷² Mevkûfâtî Mehmed Efendi, *Tercüme ve Şerh-i Mülteka*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü, 737), 1b; Yılmaz, *Şerh-i Mültekâ el-Ebhur*, 8.

⁷³ Mevkûfâtî, *Sadru's-şerî'a*, (Ayasofya, 1051), 2b.

⁷⁴ Mevkûfâtî, *Sadru's-şerî'a*, (Ayasofya, 1051), 2b.

⁷⁵ Mevkûfâtî, *Cami'i'l-kebîr*, (Şehid Ali Paşa, 719), 3a.

⁷⁶ Bk. Matbu basım olarak Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, nr; 335 ve yazma eser olarak Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, nr; 408.

Bu eser h.1254'te Bulâk/Mısır/Kâhire'de Dâru't-tabâ'atı'l-âmirâ şirketince basılmıştır.⁷⁷ Günümüz Türkçesine ilk defa Ahmed Davudoğlu tarafından yapılan sadeleştirme çalışması ile 1980-1981 yıllarında iki cilt olarak Sağlam Yayınevi tarafından İstanbul'da basılmıştır.⁷⁸ Ancak bu eserde mukaddime çok kısa özet geçilmiş yine eserin okuyucuyu yoracağı endişesinden dolayı⁷⁹ eserin tamamı kelime kelime sadeleştirilmeyip, metinler mana bazlı olarak sadeleştirilmiştir. Diğer eser ise Nedim Yılmaz'ın '*Şerh-i Mültekâ El-Ebhur (Mevkûfat)*' adlı eseridir.⁸⁰ Bu eser ise diğer eserden ziyade kelime tahlilleri ve ekler ile daha fazla işlenmiş, eserin özgün şekli muhafaza edilecek şekilde tercüme ve sadeleştirme yapılmıştır. Yine Ali Kara'nın '*Mültekâ Tercümesi-Geniş İzahlar ve Kelime Manası*' adlı eseri⁸¹ de tümünden hacimli bir eserdir.

1.2.6.2. Terceme-i Sadrü's-Şerî'a

Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin kaleme aldığı ikinci tercüme eseridir. Bu eser Sadrü's-Şerî'a es-Sânî'nin (ö. 747/1346)⁸² dedesi Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî (ö. 730/1329-30)⁸³ tarafından kendisi için yazılan *Vikâyetü'r-rivâye* adlı eserine yaptığı *Şerhü'l-vikâye* adlı çalışmanın tercümesidir. Bu eser Sadru's-Şerî'a'ya nisbet edilmiş olması sebebiyle gerçek isminden çok bu şekilde anılmıştır. Mevkûfâtî'nin de eserinin başında Sadru's-Şerî'a olarak isimlendirmiş olması hasebiyle Terceme-i Sadrü's-Şerî'a olarak kullanılmaktadır. Medreselerde okutulan temel eserlerden biri haline gelen bu şerh üzerine pek çok hâşiye, ta'lik ve risâle yazılmıştır.⁸⁴ Nitekim medreselerde revaçta olan eserler şerhlerde de ön planda tutulmuş, tercümeleri de bunlar üzerinde yapılmıştır.

⁷⁷ Mevkûfâtî Muhammed Efendi, Terceme-i Mülteka'l-Ebhur (Bulâk/Mısır/Kâhire: Dâru't-tabâ'atı'l-âmirâ, h.1254).

⁷⁸ Ahmed Davudoğlu, *Mevkûfat Mültekâ Tercümesi*, (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1991), 1.

⁷⁹ Davudoğlu, *Mevkûfat Mültekâ Tercümesi*, 1.

⁸⁰ Yılmaz, *Şerh-i Mültekâ el-Ebhur*.

⁸¹ Ali Kara, *Mültekâ Tercümesi-Geniş İzahlar ve Kelime Manası*, (İstanbul: İstanbul Kitap Evi, 2014).

⁸² Şükrü Özen. "Sadrüşşerîa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 5 Mayıs 2024).

⁸³ Mevkûfâtî, *Sadru's-Şerîa*, 3b

⁸⁴ Özen. "Sadrüşşerîa"; Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde", 17/1, 37-38.

Bu eser *Mültekâ el-ebhur* adlı eserden sonra yazılmış olup Sultan IV. Mehmed Han'a sunulmuştur.⁸⁵ Ancak bazı tez çalışmalarında “eser, H.1052/M.1642 yılında kaleme alınmıştır ve bu tarih zahriye bölümünde padişah mührünün yanına yazılmıştır”⁸⁶ bilgisi yer almaktadır. Bu bilgi ise kitap numarası olarak kaydedilmiş olup tarihle bir alakası bulunmadığı kanaati vermektedir. *Terceme-i Mültekâ*, 1648’de tahta çıkan Sultan IV. Mehmed Han’a ikinci yarısı sunulmuş olup muhtemelen Sadrü’ş-Şerî’a’da 1650-1654 arasında yazılmış olmalıdır. Nitekim dört cildlik bir eserin dört yıl sürmüş olasılığı meydana çıkmaktadır.

Terceme-i Sadru’ş-şerî’a içinde, *Terceme-i Mülteka’l-Ebhur’un*⁸⁷ tercümesinin yapılarak ilk bölümünü (nısf-ı evvelini) Sultan I. İbrahim Han’a diğer yarısının ise IV. Mehmed han’a sunulmuş olması ifadelerinden *Terceme-i Sadrü’ş-Şerî’a*’nın 1653 veya 1654 yılından önce bitirilmiş olduğunu gösteren deliller arasında sayılabilir. *Terceme-i Sadrü’ş-Şerî’a*’nın yazma eser olarak Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 1051, 1052, 1053, 1054. Eserin matbu basımı bulunamamıştır. Üzerinde yüksek lisans çalışmaları⁸⁸ yapılmış ancak bir bütün halinde kitaplaştırılmamıştır.

1.2.6.3. Târih-i Mevkûfâtî

Mevkûfâtî Muhammed Efendi’nin tarih alanında yazdığı ilk ve tek eseridir. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümünde 1751 numara ile kayıtlı bulunmaktadır. 211x15 mm boyutlarında 17 ile 23 satır aralarında değişiklik göstermektedir. Nesih hatla yazılmış el yazması ile yazılmıştır. Diğer eserlerinden önce 1628 yılında yazıldığı⁸⁹ düşünülmektedir. Okumalarımız sonunda eserin baş kısmındaki temellükte ise ‘fî 6 Receb sene 64’⁹⁰ yazıldığını, bu tarihin ise

⁸⁵ Mevkûfâtî, *Sadru’ş-Şerîa* (Ayasofya, 1051), 2a.

⁸⁶ Çınar, 5; Gül, 5; Şannan, 5.

⁸⁷ Mevkûfâtî, *Sadru’ş-Şerîa* (Ayasofya, 1051), 2a.

⁸⁸ Gözde Çınar, Gamze Gül, Halim Bilgin, İdil Şannan, Nazan Çiftçi, Hatice Kartal, Berrin Kasımoğlu, Betül Sanaç; Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında basılmamış yüksek lisans tezleri yaparak bu esere katkı sunmuşlardır.

⁸⁹ Alper Başer, “Kırım Hanlığı Tarihini Konu Alan Müstakil Eserler ve Yeni Bir Kaynak, *Tarih-i Mevkûfâtî*” *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkishor Turkic*, 6/1 (Winter 2011), 758.

⁹⁰ Mevkûfâtî, *Tarih-i Mevkûfâtî* (Nadir Eserler, 1751), 2a.

23 Mayıs 1654 yılına tekabül ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Müellifin bu eseri Mültekâ ve Sadru'sh-Şerî'a'dan sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu eser 1622-1627 yılları arasında tahtta kalan III. Mehmet Giray (1584-1629) ve Şahin Giray'ın (1585-1641) Kırım hanedanlığında çıkarmış oldukları isyanın anlatıldığı eserdir. Osmanlı Devleti'nin desteklediği Kantemir Mirza'nın bu süreçteki rolü anlatılmıştır. Eser içinde ilk bölüm 2a-17b arası bu konularla alakalıdır. İkinci bölüm ise 17b-19b arası ise Selçuklu Sultanı III. Alâeddin Keykubad'ın (1298-1302) Osman Gazi'ye sancak ve alem ile gönderdiği berâtın sureti hikaye edilmiştir.⁹¹

Halim Bilgin⁹² bu teze Alper Başer'in yazmış olduğu makale sayesinde ulaşıldığını, öncesinde ise pek dikkat çekmeyen bir eser olduğunu belirtir. *Târih-i Mevkûfâtî* 1966 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Muzaffer Ayozan⁹³ ve Mehmet Demir'in⁹⁴ “*Mevkûfâtî Mehmed Efendi Tarihçe*” isimli çalışmalarıyla lisans bitirme tezi olarak üzerinde çalışılmıştır. Daha sonra ise Alper Başer 2011 yılında “*Kırım Hanlığı Tarihini Konu Alan Müstakil Eserler ve Yeni Bir Kaynak, Tarih-i Mevkûfâtî*”⁹⁵ makalesiyle eser üzerinde farklı tetkiklerde bulunmuştur.

1.2.6.4. Terceme-i Telhîsü'l-Câmi'i'l-Kebîr

Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin dördüncü ve son eseridir. Müellifin isimlendirmesi *Câmi'u'l-müşkilât* olmasına rağmen kayıtlarda *Terceme-i Telhîsü'l-Câmi'i'l-Kebîr* ismiyle geçen bu eser hakkında 2. Bölümde bilgi verilecektir.

Mevkûfâtî'nin Osmanlı arşivlerinde kayıtlı kendi el yazması olarak yazıldığını düşündüğümüz bazı belgeler bulunmaktadır.⁹⁶ Bu belgelerin

⁹¹ Mevkûfâtî, *Tarih-i Mevkûfâtî* (Nadir Eserler, 1751), 2a; Başer, “*Tarih-i Mevkûfâtî*”, 6/1, 754-758.

⁹² Bilgin, *Mevkûfâtî*, 7.

⁹³ Muzaffer Ayozan, *Tarih-i Mevkûfâtî Mehmed Efendi (Edisyon Kritik ve Tanskripsiyonu)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü, Bitirme Tezi, 1965-66)

⁹⁴ Mehmet Demir, *Mevkûfâtî Mehmed Efendi Tarihçe*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1978).

⁹⁵ Başer, “*Tarih-i Mevkûfâtî*”, 748.

⁹⁶ Bk. BOA. Maliyeden Müdevver. No. 7590, Gömlek No. 1-79. “Mevkufati Mehmed Efendi zamanında Rumeli ve Anadolu vilayetlerinin bazı livaları ile kazaları ve karyelerinde sakin olan reayadan fazla tekalif-i örfiyye talep edildiğinden ve yaptıkları miri hizmet mukabili bu tekaliften muaf olduklarından vesaireden bahisle vaki olan şikayetlerin

önemli tarihi kaynaklar olduğu gibi ismiyle de alakalı olarak şedde bulunduğu görülmektedir. Bu arşiv belgeleri konusu itibari ile farklılık göstermektedir. Ancak Mevkûfâtî'nin eserlerine bir yenisi eklenebilecek seviyede olan belgeler de bulunmaktadır. *Der-zamanı Muhammed Efendî el-Mevkûfâtî* şeklinde başlık atılan, 1645 ve 1646 senelerinde yazılan 149 sayfayı bulan belgelerdir. Ayrıca yine bu dönem içinde Mevkûfâtî eliyle yazılmış ruus tezkireleri vb. bulunmaktadır.⁹⁷

tedkiki ve yapılacak muamelelerin ifasına dair kadılarla sair alakadarla yazılan hükümleri ve tezkireleri ve reayanın zimmetinde kalan hane-i avarız ve bedel-i nüzul bakayasının tahsili için Silahdar Paşa kethüdası İbrahim Ağa'nın memur edildiğini ihtiva eden ahkam defteri" açıklamasıyla bulunmaktadır.

⁹⁷ BOA, *Ticaret, Nafia, Ziraat, Orman, Maadin Nezaretleri*. [TMMSA], No. 2360, Gömlek No.1501, 1800.

2. BÖLÜM

TERCEME-İ TELHÎSÜ'L-CÂMÎ'İ'L-KEBÎR

2.1. Câmi'ü'l-müşkilât (Terceme-i Telhîsü'l-Câmi'î'l-Kebîr)

Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin *Terceme-i Telhîsü'l-Câmi'î'l-Kebîr* ismiyle kayıtlarda geçen bu eser Hılâtî'nin *Telhîsü'l-Câmi'î'l-Kebîr* adlı eserinin⁹⁸ 52a/10 satırına kadar gelinmiş, 'bâbu'l-ıtt ilâ ecelin' konusunun biraz gerisinde kalınmış, müellifin ömrü vefa etmediğinden tamamlanmayan eseridir.⁹⁹ Mevkûfâtî, bu tercüme eserine "Câmi'ü'l-müşkilât" adını vermesine¹⁰⁰ rağmen *Terceme-i Telhîsü'l-Câmi'î'l-Kebîr* ismiyle tanınmıştır. Aslında tercüme diye kayıtlara geçmiş olmasıyla birlikte Türkçe şerh edilmiş olduğu dikkat çekmektedir. Zira *Telhîs* metni direkt tercüme edilmemiştir. metnin esas alınarak geniş açıklama ve örneklerle izah edildiği görülmektedir. Bu şerh kanaati *Telhîs*'in elli iki varak miktarının *Terceme*'de yüz onbir varak ve yirmi yedi satırlık hacimli olmasıyla pekişmektedir. Ayrıca incelendiğinde ilk dikkat çeken özellik olarak görülmektedir.

Hılâtî'nin *Telhîsü'l-Câmi'î'l-kebîr*'inin tamamı üç yüz altmış varaktır. Ancak bu eserin elli iki varaklık yerin şerhi¹⁰¹ Mevkûfâtî'nin tercümesinin 110+1 varağına tekabül etmektedir. Şayet tamamlansaydı diğer iki eseri olan *Sadru's-Şerî'a* ve *Mülteka'l-ebhur* kitapları hacminde bir eser olması muhtemel görülmektedir. Ancak bu yarım kalan eseri kendisinden sonra devam ettiren ve ikmal eden bir ilim sahibi olmamış, eser aynı şekilde kalıp muhafaza edilmiştir. Nitekim *el-Câmi'ü'l-kebîr*'e Hılâtî'nin yaptığı şerhin nüshaları yazma eserler kütüphanesinde azımsanmayacak miktarda bulunmaktadır.¹⁰² Bu durum o dönem ve sonrasında da okunan ve dikkat çeken bir eser olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Şüphesiz bu sebeple

⁹⁸ Mustafa b. Abdillâh eş-Şehîr Hâcî Halîfe ve Kâtib Çelebi, Kitâbu Keşfü'z-zunûn 'an esaâmiyi'l-kütüb ve'l-fünûn, (İstanbul: Ma 'arif Vekaleti 1941-43), 1/567-570.

⁹⁹ Mevkûfâtî, *Câmi'î'l-kebîr*, 112a.

¹⁰⁰ Mevkûfâtî, *Câmi'î'l-kebîr*, 3a.

¹⁰¹ Bu eser Mevkûfâtî'nin de faydalandığını düşündüğümüz ve bu sebeple temel aldığımız eserlerin ilkidir. Eserde metnin kenarlarında bulunan şerhlerden yararlanıldığı izlenmiştir. Muhammed b. Abbâd el-Hılâtî. *Telhîsü'l-Câmi'î'l-kebîr*, (Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 696).

¹⁰² Yazma Eserler Kütüphanesinde 40'a yakın eser bulunmaktadır.

olmalı ki üçüncü eser olan İmam Muhammed'in eseri için "Kitāb-ı mezkūr aḥbār-i Rūmdan ya'ni Rūm ṭāi'fesiniñ ruḥbānından biriniñ yedine vāşıl olub müddet-i medīd muṭāla'adan soñra İslāma gelüb bu kitābı bir derecede buldum ki eger ḥadīs-i şerīf lā nebiyye ba'dī olmasa bu kitābıñ muşannifi da'vā-yı nübüvvet idüb şıdk u da'vāsına mu'cize içün ibrāz eylese, ber-karar mu'ārazasına kâdir olmayub nās kendüye tābi' olurlardı deyu cevāb eylemişdir."¹⁰³ ifadeleri bu kitabın dindeki yerini göstermesi açısından kendine referans göstermiştir. Buradan ayrıca o dönemde bazı medreselerde revaçta olan bir eser olduğu kanaati de ortaya çıkmaktadır. Çünkü kendisinden istenen ve Türkçe olan, bütün mevzuları kapsayan bir eser olması¹⁰⁴ dolayısıyla bu eser hem çeviriye hem de okunmaya ihtiyaç duyulan bir eser olmuştur.

2.2. Telhîs Müellifi ve eserleri

Hanefî âlimlerinden olan Ebû Abdillâh Sadrüddîn Muhammed b. Abbâd b. Melik Dâd el-Hılâtî (ö. 652/1254) Bingöl'ün Ahlat (eski eserlerde ki adı Hılât) ilçesindendir. Cemâleddin Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî'den fıkıh okuyan el-Hılâtî, *Sahîh-i Müslim* ve *Sahîh-i Buhârî*'yi ez-Zebîdî'den (ö. 631/1234) dinlediği aktarılmaktadır. Kahire'de Süyûfiyye Medresesi'nde ders verdiği ve meşhur talebelerinden Mısır'da Hanefî kadilkudât vazifesinde bulun Ahmed b. İbrâhim es-Serûcî'nin adı zikredilmektedir. Ayrıca *Hidâye* üzerine *el-Gâye* adlı ilk mufassal şerhi yapmıştır. Hılâtî Receb 652'de (Eylül 1254) vefat etmiştir.¹⁰⁵ Eserleri olarak *Telhîşü'l-Câmi 'i'l-kebîr* adlı çalışması¹⁰⁶ ve Ebû Hanîfe'nin *el-Müsned* adlı eserinin muhtasarı olan *Maḳşadü'l-müsned* bulunmaktadır. Bu eserin bir nüshası Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye'de bulunduğu belirtilmektedir.¹⁰⁷ Ayrıca '*Ta'lik' alâ Şahîhi'l-Müslim*' adlı bir eserinden de söz edilmesine rağmen bu esere ulaşılammış olduğu¹⁰⁸ ifade edilmektedir.

¹⁰³ Mevkûfâtî, *Câmi 'i'l-kebîr*, 7b.

¹⁰⁴ Mevkûfâtî, *Mülteka'l-Ebhur*, 3.

¹⁰⁵ Cengiz Kallek, "Hılâtî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 5 Mayıs 2024).

¹⁰⁶ Kâtib Çelebi, *Kitâbu Keşfü'z-ẓunûn*, 1/569.

¹⁰⁷ İbrahim Hatiboğlu, "El-Müsned", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Mayıs 2024).

¹⁰⁸ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022) 13. Bas., 136; Kallek, "Hılâtî".

Telhîş üzerine Zakwan Ghubyss¹⁰⁹ tarafından yapılmış tez çalışması bulunmaktadır. Eserin tamamı farklı nüshalar kullanılarak tahkik çalışması yapılmıştır.

2.3. Yapılan Çalışma ve Kapsamı

17. yy. Osmanlı Türkçesi ile yazılan bu eser Osmanlıca yazısından günümüz yazısına çevirirken gerek dilin yapısı korunmuş gerekse günümüz yazı ile okunması kolaylaşmıştır. Gerekli görüldüğü bazı yerlerde dipnotlarla açıklamalar verilmiştir. Metinde zikredilen İslam âlimlerinin isimleri ve eserler dipnotta esas isimleri ile verilmiştir. Ayrıca Arapça ibarelerin hepsinin manasını vermekten ziyade temel ifadelerin anlamı dipnotta eklenmiştir. Metin istinsahında unutulmuş ve sonradan kenarda yazılan kısımlarda işaret edilen yerlere eklenmiştir.

Varak numaraları köşeli parantezin içinde [026a/(01)] satır numaraları parantezde olmak üzere beraber satırın başında gösterilmiştir. Tercüme esas olan *Telhîşü'l-Câmi'i'l-kebîr* metni Arapça olarak yazılmıştır.

Kapsamlı araştırmalara rağmen eserin farklı bir nüshasına ulaşamadığı için nüshalar arası karşılaştırma imkanı bulunamamıştır. Ancak metinde kırmızı mürekkeple yazılan Hılâtî'nin ifadelerini diğer nüshalarıyla kıyaslama yapılarak, Mevkûfâtî'nin metninde geçen yazılar esas alınarak farklılıklar ya da eksiklikler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca yazım usûlü ve metin içeriği Mevkûfâtî'nin alan ve konu olarak benzer diğer eserlerinden yararlanılmıştır. Yazım yanlışlarını ise olması gerektiği şekilde yazılarak işaret edilmiştir.

Eserde geçen ayet metinleri harekeli olarak, sûre ad ve numaraları dipnotta gösterilmiştir. Bununla birlikte kullanılan hadislerin kaynakları da yine dipnotta verilmeye çalışılmıştır. Bazı şiir ve deyimlerin anlamları da dipnotta verilmiştir. Kırmızı mürekkeple yazılan Hılâtî'nin kendi Arapça metni aynı şekilde yazılmıştır. Mevkûfâtî'nin şerh ve tercümesi dönemin dilini koruyarak transkripsiyonlu haliyle yapılmıştır. Çeviri çalışması eserin

¹⁰⁹ Zakwan, Ghubyss, *تلخیص الجامع الكبير محمد بن عبد الله بن مالك داد الخلاطي (256 هـ) دراسة وتحقيق* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

dilini bozmadan, başka çalışmalar gerektirdiği için bunlardan uzak durulmuştur. Mevkûfâtî Hılâtî'nin eserlerinin farklı nüshalarından faydalandığını ifade etmiş olması sebebiyle, aynı bağlamda harekeli el yazmalarından nüshalardanda faydalanılmıştır.

Dönemin diline göre mukaddime hariç yalın bir lisan kullanıldığı, eserin tamamına yakınında yalın bir üslup kullanılmaya özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Bazı yerlerde ise aynı kişinin kaleminden ancak farklı yazım şekilleri az da olsa görülmektedir. Osmanlı'nın kendi talik hattını özgünleştirildiği şekliyle yazılmıştır. Fetvâların genellikle talik hatla yazıldığı dönemler nedeniyle aynı uygulamanın bu eser içinde geçerli kılındığı söylenebilir.

2.4. Terceme-i Telhîsü'l-Câmi'î'l-Kebîr'de İsmi Geçen Âlimler

1. Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (ö. 150/767). Talebelerinin ondan yaptıkları nakiller sonucunda ona nispet edilen Hanefî mezhebinin kurucusu durumundadır. Öğrencileri vasıtasıyla oluşan eserlerle onun öğretileri günümüze kadar ulaşmıştır.¹¹⁰

2. İmam Züfer¹¹¹: Tam adı Ebü'l-Hüzeyl Züfer b. el-Hüzeyl b. Kays el-Anberî el-Basrî'dır (ö. 158/775). Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'den sonra mezhepteki müctehidlerden olduğu bilinmektedir. Mezhep, İmam Muhammed'in eserleriyle teşekkül sürecinin başında iken vefat eden Züfer'in eserleri bulunmamakla birlikte görüşleri mezhebin çeşitli kitaplarında yer almaktadır.¹¹²

3. Ebû Bişr Sîbeveyhi¹¹³ Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796). Arap dili gramercisidir. Şiraz yakınlarındaki Berdâ köyünde doğmuş genç yaşta ilim yolculuğu için Basra'ya yerleşmiştir. *El-Kitâb* adlı eseri oldukça meşhurdur.¹¹⁴

¹¹⁰ Muhyiddin Ebî Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye fi tabakâtü'l-Hanefiyye, (Riyâd: Dâru'l-Kütüb, 1978), 1/26-32; Ayrıca bk. Mustafa Uzunpostalıcı, "Ebû Hanîfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 16 Haziran 2024).

¹¹¹ Mevkûfâtî, *Câmi'î'l-kebîr*, 35a/24.

¹¹² el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 2/207; Ayrıca bk. Murteza Bedir, "Züfer B. Hüzeyl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 3 Haziran 2024).

¹¹³ Mevkûfâtî, *Câmi'î'l-kebîr*, 47a/24.

¹¹⁴ Mehmet Reşit Özbalkıç, "Sîbeveyhi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 11 Haziran 2024).

4. İbni Mübârek¹¹⁵ Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzîh el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 181/797) Hanefî fakihidir. Aslen Türk asıllı bir aileye mensup olarak Merv’de doğmuştur. Gençlik çağında ilim yolculuklarına çıkmıştır. Ebû Hanîfe’nin öğrencilerindendir. Ayrıca hadis alanında Ma’mer b. Râşid ve Süfyân es-Sevrî gibi ilim ehlerinden hadis dersleri almıştır.¹¹⁶

5. Ebû Yûsuf Ya’kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa’d el-Kûfî (ö. 182/798). Ebû Hanîfe’nin öğrencisidir ve mezhepte ikinci büyük imam olarak tanınmaktadır. Kadıkudatlık yapmıştır.¹¹⁷

6. İmam Muhammed diye ünlenen Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad **eş-Şeybânî** (ö. 189/805). Hanefî mezhebinin nakilcisi olarak bilinmekte ve mezhebin üçüncü büyük imamı olarak geçmektedir.¹¹⁸

7. Ebû Mutî‘ el-Hakem¹¹⁹ b. Abdillâh b. Mesleme el-Belhî’dir (ö. 199/814). Belh’de doğmuştur. Bağdat’a ilim yolculuğuna çıkmış, hadis rivayet etmiş Hicaz ve Kûfe bölgelerine uğradığı düşünülmektedir. Ebû Hanîfe’nin yakın talebesi olduğu, fıkıhta Ebû Hanîfe gibi akla önem verdiği ifade edilmektedir. 814 yılında Belh’de vefat etmiştir. Kendisine isnad edilen bir eser bulunmamaktadır. Ebû Hanîfe’ye nisbet edilen *el-Fıkhü’l-ekber* ile *el-Fıkhü’l-ebşat* adlı eserlerin râvisi olarak bilinmektedir.¹²⁰

8. Ebû Süleymân Mûsâ b. Süleymân el-Cûzcânî¹²¹ el-Bağdâdî. (ö. 200/816) Hanefî fakihidir.¹²² Cüzcan’da doğmuştur. Gençlik yıllarını burada geçirmiş daha sonra Bağdat’a gidip orada ikamet etmiştir. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e öğrencilik yapmıştır. Özellikle İmam Muhammed’in özel öğrencilerinden olmuş, *Kitâbu’l-asl*’ı kendisinden dinlemiş ve aktarmıştır. Döneminin meşhur sorunu olan Halku’l-Kurân meselesinde ehl-

¹¹⁵ Mevkûfâtî, *Câmi’i’l-kebîr*, 18a/3.

¹¹⁶ el-Kureşî, el-Cevâhiru’l-Mudiyye, 2/324; Ayrıca bk. Raşit Küçük, "Abdullah B. Mübârek", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim10 Haziran 2024).

¹¹⁷ el-Kureşî, el-Cevâhiru’l-Mudiyye, 3/611; Ayrıca bk.Salim Ögüt, "Ebû Yûsuf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 12 Haziran 2024).

¹¹⁸ el-Kureşî, el-Cevâhiru’l-Mudiyye, 3/122; Ayrıca bk. Aydın Taş, "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Haziran 2024).

¹¹⁹ Mevkûfâtî, *Câmi’i’l-kebîr*, 39a/14.

¹²⁰ el-Kureşî, el-Cevâhiru’l-Mudiyye, 2/265; Ayrıca bk. Mehmet Şener, "Ebû Mutî‘ el-Belhî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 20 Nisan 2024).

¹²¹ Mevkûfâtî, *Câmi’i’l-kebîr*, 107b/13.

¹²² el-Kureşî, el-Cevâhiru’l-Mudiyye, 3/492; Ayrıca bk. Abdülkadir Şener, "Cûzcânî, Ebû Süleyman", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mayıs 2024).

i sünnetin görüşünü desteklediği ve mahlûktur diyenleri ise tekfir ettiği belirtilmiştir. Vefatına kadar Bağdat'ta yaşamıştır. Ölüm tarihi kesin olmamakla beraber 816 yılı olarak varsayılmaktadır.¹²³

9. Hasan b. Ziyad¹²⁴ Ebû Alî el-Hasen b. Ziyâd el-Ensârî el-Kûfî el-

Lü'lû (ö. 204/819). Ebû Hanîfe'nin önde gelen alim talebelerindendir. Babasının inci ticareti yaptığı için lü'lû nisbesiyle anıldığı aktarılmaktadır. Ebû Yusuf ve Züfer gibi ilim ehlinden dersler almış zamanla içtihad seviyesine çıkmıştır.¹²⁵

10. Ebû Hafs Ahmed¹²⁶ b. Hafs b. ez-Zibrikân el-İclî el-Buhârî (ö. 217/832). İmam Muhammed'in en önemli öğrencilerinden olan Ebû Hafs, dedeleri fetihlerle Buhâra'ya gelip yerleşen kabîlelerden Benî İcl koluna mensuptur. Bağdat'a gelip İmam Muhammed'in ders halkalarına katılmış daha sonra oradan ayrılıp memleketine geri dönmüştür. Buhâra'nın İslâmlaşma ve Hanefî mezhebinin Buhâra'da yayılması sürecinde önemli etkisi olduğu kabul edilmektedir. Bu etkiye hocasının kitaplarının bir kısmını taşımasının ardından orada ders halkaları kurarak Hanefiliğin yayılmasında etkisi olduğu şüphesizdir.¹²⁷

11. Hâşimî¹²⁸; tam ismine ulaşamadığımız şahsın Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in öğrencilerinden olan Hişam b. Ubeydullah olması muhtemeldir. Fıkıhçı ve hadisçidir. Ölüm tarihi 836 olarak zikredilmektedir. *Cami'il-kebîr*'in şerh edilmesinde bu kişinin şerhinden faydalanılmıştır. İmam Muhammed'in bu şahsın evinde vefat etmiş olması yakınlığının boyutunu teyit ederek göstermektedir.¹²⁹

12. Ebû Mûsâ İsâ b. Ebân¹³⁰ b. Sadaka (ö. 221/836). Şiraz'a yakın bir şehir olan Fesâ şehrindendir. Eğitim hayatı Bağdat'ta geçmiştir. Basra'da

¹²³ Hüseyin Kahraman, "Hanefî Fakîh Ebû Süleyman El-Cûzecânî Ve Hadisçiliği", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 12/ 4, (16.12.2020), 1331-1338.

¹²⁴ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-kebîr*, 21b/23.

¹²⁵ Muhammed Abdülhay el-Leknevî, nşr. M. Bedreddin Ebû Firâs, el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye (Kahire: 1324), 60.; Beşir Gözübenli, "Hasan b. Ziyâd ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 19.08.2024).

¹²⁶ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-kebîr*, 107a/9.

¹²⁷ el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 1/166; Ayrıca bk. Bedir, "Ebû Hafs El-Kebîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mayıs 2024).

¹²⁸ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-Kebîr*, 15b/7.

¹²⁹ el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 3/569; Ayrıca bk. Mehmet Erdoğan, "Hişam B. Ubeydullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mayıs 2024).

¹³⁰ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-Kebîr*, 35a/24.

kadılık yapmıştır. Hanefî fakihlerinden olan, önceleri rey ekolüne karşı çıkıp İbni Semâ'a adındaki bir arkadaşının vesilesiyle İmam Muhammed ile tanışıp öğrencisi olmuştur.¹³¹ Ardından da müntesipliği hayatı boyunca sürmüştür. İsa b. Ebân, İmam Muhammed'in öğrencileri arasında kaynaklarda usul ve fûrûa dair görüşlerine en çok yer verilen âlimlerdendir. Hanefî usul kitaplarında onun görüşleri özellikle sünnet-hadis ve âmmın tahsisî bahislerinde nakledildiği zikredilir. Hanefî görüşü haline gelen birçok usul kaidesini kendisi koymuştur. Kıyasa aykırı bir hadisin makbul sayılabilmesi için râvisinin fakih olmasını şart koştuğu ve bu görüşü birçok Hanefî âlimi tarafından benimsendiği anlatılmaktadır.¹³²

13. Ebû Abdillâh Muhammed b. Semâa¹³³ b. Ubeydullâh et-Temîmi el-Kûfi (ö.233/848). Hanefî fakihî ve muhaddisdir. İbn-i Semâ'a Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve Hasan b. Ziyad'ın Öğrencisidir. Halife Me'mûn zamanında Bağdat kadılığı yapmıştır. Mezhep içinde müçtehid imamlardan sayılmaktadır. Ayrıca hadis rivayet etmiştir.¹³⁴

14. Ebû Ahmed el-İyâzî: Ebû N'âşr Ahmed b. el-Abbâs b. el-Hüseyn es-Semerkandî¹³⁵ (ö. III./IX. yüzyılın son çeyreği [?]-Hanefî âlimi). Ebu'l-Muîn en-Nesfî'nin ve Ebû Mansur el-Mâturîdî'nin hem hocası hem ders arkadaşı olduğu belirtilmektedir. Genç yaşta ders vermeye başladığı ifade edilmektedir.¹³⁶

15. Müberred¹³⁷ Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 286/900). İsmindeki kesre ihtilâfıdır. Müberred şeklinde de okunmaktadır. Bağdat'ta doğmuş, burada tahsil hayatına başlamıştır. Basra dil okulunu en önemli sayılmaktadır.¹³⁸

¹³¹ Ramazan Özmen. "İsa B. Eban'ın Hayatı Eserleri ve Haberlerin Epistemolojik Değeri İle İlgili Bazı Görüşleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 12, (2008), 131.

¹³² el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 2/252; Ayrıca bk. Şükrü Özen, "İsa B. Ebân", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 3 Haziran 2024).

¹³³ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-Kebîr*, 58a/10.

¹³⁴ el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 3/168; Ayrıca bk. Cengiz Kallek, "İbn Semâa", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 4 Haziran 2024).

¹³⁵ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-Kebîr*, 73a/10.

¹³⁶ el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 3/36; Ayrıca bk. İlyas Üzümlü, "İyâzî, Ebû Nasr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 6 Haziran 2024).

¹³⁷ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-Kebîr*, 68b/24.

¹³⁸ İsmail Durmuş, "Müberred", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (17.09.2024); Yasin Kahyaoglu, "Ebu'l-Abbâs El-Muberrid'in Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve "El-Kamil" Adlı Eseri", *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/10, (Yaz 2003), 84-85.

16. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr¹³⁹ (Seyyâr) eş-Şeybânî (ö. 291/904). Lakabı Sa'leb'dir. Doğum yeri Bağdat'tır. Arapçaya, şiire ve dil öğrenimine genç yaşlarda başlamıştır. Ahmed b. Hanbel'in öğrencisidir. Değişik alanlarda kitapları mevcuttur.¹⁴⁰

17. Ebû Hâzim el-Kâdî¹⁴¹ Abdülhamîd b. Abdilazîz es-Sekûnî (ö. 292/905). Ebû Hâzim, Basralıdır. Hanefî fakihlerindendir. İsbâ b. Eban, Hilâl b. Yahyâ gibi âlimlerden dersler almıştır. Şam, Ürdün, Filistin, Kûfe gibi beldelede kadılık yapmıştır. Ebû Cafer et-Tahâvî, Ebü'l-Hasan el-Kerhî gibi âlimlere de hocalık yapmıştır.¹⁴²

18. Ebû Saîd Ahmed b. Hüseyin el-Üsrûşenî **el-Berdaî**¹⁴³ (ö. 317/930). Azerbaycan'a bağlı olan Berdaa'da doğdu. Bağdat'a ilim yolculuğuna çıkmış, Ebû Hâzim'dan uzun süre ders aldı. Fetva verirken çok titiz bir alim olduğu zikredilir.¹⁴⁴

19. Tahavî¹⁴⁵ Hanefî mezhebinin teşekkül döneminin öncülerinden sayılan bir alimdir. Hadis alanında da yektin biridir. Mısır'da doğmuş orada yetişmiştir. Tam adı Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî'dir. (ö. 321/933). İmam Muhammed'in el-Câmi'u's-şagîr ve el-Câmi'u'l-kebîr'ine yazdığı şerhleri bulunmaktadır ayrıca Hanefî imamlarının görüşlerine dair ilk özet eser olan *el-Muhtaşar*'ı telif etmiştir.¹⁴⁶

20. Ebû Bekir İskâf. Vefat tarihi olarak ulaşabildiğimiz el-İskâf (ö. 336/947-8)¹⁴⁷ yılları dolayında vefat etmiştir. Muhammed el-Hinduvânî el-

¹³⁹ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-Kebîr*, 68b/24.

¹⁴⁰ Fikri Güney, "Ebu'l-Abbas Sa'leb Ve Arap Dilindeki Yeri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6 (12/ 2014), 173-203.

¹⁴¹ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-Kebîr*, 40b/26; 103b/23 Ebû Hâzim, aynı isim 40b/26 'da tekrar ismi geçmiştir.

¹⁴² el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 2/366; Ayrıca bk. Kasım Kırbıyık, "Ebû Hâzim El-Kâdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 21 Nisan 2024).

¹⁴³ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-kebîr*, 39A/21.

¹⁴⁴ el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 3/352; Ayrıca bk. Cengiz Kallek, "Ebû Saîd El-Berdaî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 6 Haziran 2024).

¹⁴⁵ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-kebîr*, 15a.

¹⁴⁶ el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 1/271; Ayrıca bk. Davut İltaş, "Tahâvî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 31 Mayıs 2024).

¹⁴⁷ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-kebîr*, 92b/13; Obaidullah Mohammadullah. "Hanefî Belh Ekolünün Ehl-i Rey İçindeki Konumu" *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 38, (2021), 297.

Belhî'nin (ö. 362/973) fıkıh ilmindeki silsilesi sıralanırken Ebû Bekir el-A'meş, Ebû Bekir el-İşkâf ismi geçmektedir.¹⁴⁸

21. Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Dellâl **el-Kerhî**¹⁴⁹ (ö. 340/952). Bağdat'ta yaşamıştır. Ebû Hâzim ve Berdâî'den sonra dersler vermiştir. Cessâs'a da hocalık yapmıştır. Irak henefiliğnin en büyük yemsilcisi sayılmaktadır.¹⁵⁰

22. Ali bin el-Hasan **er-Râzî**¹⁵¹; Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî'dir. Hanefî fakih ve müfessirdir. Rey'de doğmuştur. Kireççilik yapması sebebiyle lakabı Cessâs olarak kalmış ve bu şekilde de anılmıştır. Yirmi yaşlarındayken Bağdat'a gelip Kerhî'nin öğrencisi olmuştur. Hocasının vefatından sonra ders vermeye başlamıştır. Ebû Bekir el-Hârizmî, Cürcânî, Neseî, Vâsîtî gibi âlimlere hocalık yapmıştır. Zamanında Bağdat'ta en büyük Hanefî âlimi kabul edilen Cessâs 981 yılında vefat etmiştir.¹⁵²

23. Ebü'l-Leys¹⁵³ İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (ö. 373/983) Hanefî fakih olan Semerkandî Semerkand'da doğmuş, erken yaşta eğitim almaya başlamıştır. Fakîh, zâhid ve hâfız lakaplarıyla anılır. İslam dünyasında ismi çokça duyulan isimlerdendir.¹⁵⁴

24. Mevkûfâtî'nin "**Halîl bin Ahmed es-Sincistanî**"¹⁵⁵ olarak zikrettiği şahıs ibni Cenk diye bilinen bilinen Semerkant Kadısı Halîl b. Ahmed es-Sicî'dir (ö. 378/988). Fakih, müfessir ve sûfî olarak bilinen Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) hocası olarak anılmaktadır.¹⁵⁶ Ayrıca Şâfiî fakih Ebû Bekr Abdullah el-Kaffâl el-Mervezî el-Horasânî (ö.417/1026) başta olmak üzere bazı alimlerin ondan hadis rivâyet ettiği ifade edilmektedir. Halep, Şam,

¹⁴⁸ Mehmet Erdoğan, "Hinduvânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 5 Haziran 2024).

¹⁴⁹ Mevkûfâtî, *Câmi 'i'l-kebîr*, 50A/14 -68a/8.

¹⁵⁰ el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 1/166; Ayrıca bk H. Yunus Apaydın, "Kerhî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 6 Haziran 2024).

¹⁵¹ Mevkûfâtî, *Câmi 'i'l-kebîr*, 40b/01.

¹⁵² el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 1/84; Ayrıca bk Mevlüt Güngör, "Cessâs", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 28 Mayıs 2024).

¹⁵³ Mevkûfâtî, *Câmi 'i'l-kebîr*, 94b/22.

¹⁵⁴ el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 3/544; Ayrıca bk İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 5 Haziran 2024).

¹⁵⁵ Mevkûfâtî, *Câmi 'i'l-kebîr*, 6b/5.

¹⁵⁶ İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (17.09.2024).

Irak, Horasan gibi şehirlere yolculuklar yapmanın yanında iyi bir vaiz olduğu da aktarılmaktadır.¹⁵⁷

25. Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm **el-Pezdevî**¹⁵⁸ (ö. 482/1089). Hanefî fakihî ve Hanefî fıkıh usulcüsüdür. Şemsüleimme el-Halvânî'nin öğrencisidir. Pezde'de dünyaya gelmiştir. Buhâra da kadılık yapmıştır.¹⁵⁹ Mevkûfâtî'nin eserinde bazen fahrulislâm şeklinde geçmektedir.

26. Eserde Mevkûfâtî'nin İmâm Serhaktî şeklinde geçen âlimin **İmam Serahsî**'dir. Tam adı Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî¹⁶⁰ (ö. 483/1090 [?]). Büyük İslam alimleri arasındadır. Halvânî'nin öğrencisidir. Türk asıllı olduğu düşünülmektedir. El-Mebsût isimli eseri ile meşhurdur.¹⁶¹

27. Sadrü'l-İslâm¹⁶² Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 493/1100). Fahrulislâm bazende Bezdevî olan geçen şahsın kardeşidir. Kādî es-Sadr lakabıyla da anılmaktadır. Kendisine "Ebü'l-Yüsr" denmesinin sebebi, kardeşi Ebü'l-Usr el-Pezdevî'nin aksine eserlerinin kolay anlaşılır bir üslûp taşıması olduğu nakledilir. Maturîdî anlayışın devamında önemli şahsiyetlerdendir.¹⁶³

28. Haşîri¹⁶⁴ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim. b. Enûş el-Hasîrî el-Buhârî el-Hanefî (ö. 500/1107) . Irak, Hicaz ve Horasan taraflarına seyahatler gerçekleştirmiştir. Hanefî fakihlerindendir. Serahsî'den ders aldığı belirtilmektedir. "*el-Hâvî fî'l-fetâvâ*" adlı eseri mevcuttur. Buhârâ'da vefat etmiştir.¹⁶⁵

¹⁵⁷ Cengiz Kallek, "Kaffâl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 2 Haziran 2024).

¹⁵⁸ Mevkûfâtî, *Câmi 'i'l-kebîr*, 44b/13.

¹⁵⁹ el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 2/594; Ayrıca bk. Murteza Bedir- Ferhat Koca. "Pezdevî, Ebü'l-Usr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 21 Nisan 2024).

¹⁶⁰ Mevkûfâtî, *Câmi 'i'l-kebîr*, 19b/8, 86a/19.

¹⁶¹ el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 2/467; Ayrıca bk. Muhammed Hamîdullah, "Serahsî, Şemsüleimme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 10 Haziran 2024).

¹⁶² Mevkûfâtî, *Câmi 'i'l-kebîr*, 18b/8.

¹⁶³ el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 2/594; Ayrıca bk. Muhammed Aruçi, "Pezdevî, Ebü'l-Yüsr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 10 Haziran 2024).

¹⁶⁴ Mevkûfâtî, *Câmi 'i'l-kebîr*, 92b/15.

¹⁶⁵ el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 3/8; Saffet Köse, "Hasîrî, Muhammed b. İbrâhim", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 7 Haziran 2024).

29. Ebû Hafs (Ebû Muhammed) Hüsâmuddîn es-Sadrü's-şehîd Ömer¹⁶⁶ b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (ö. 536/1141). Buhâra'da Burhânî ailesinden gelen ve Sadr ünvanıyla anılan alimdir. Ömer b. Abdülazîz'in soyuna bağlı oldukları bilinir. İmam Muhammed'in Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr adlı eseri ile Şerhu'l-Câmi'u's-sağîr eserlerini şerh ettiği bilinmektedir.¹⁶⁷

30. el-Attâbî¹⁶⁸ Câmi'u (Cevâmi'u)'l-fıkh adlı eser sahibi Muhammed Ebû Nasr (Ebü'l-Kâsım) Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Buhârî (ö. 586/1190). Hanefî fakihi ve tefsir âlimidir. Ayrıca Câmi'u'l-kebîrî'in şârihlerindendir.¹⁶⁹

31. Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî¹⁷⁰ el-Fergânî (ö. 592/1196) *Fetâvâ*'sıyla tanınan Hanefî fakihi. *Fetâvâ Kâdîhân* veya *el-Fetâvâ'l-Hâniyye* olarak tanınan eser Hanefî mezhebinde yazılan en muteber ve yaygın fetva kitaplarından biridir.¹⁷¹

32. İbni Usfur Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî (ö. 669/1270). Endülüslü dil alimidir. Bir süre Sevilla(İşbiliye) civarında yaşadıkten sonra Fas tarafına geçmiş orada da dersler vermiştir.¹⁷²

33. İbnü's-Sââtî¹⁷³, Ebü'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî (ö. 694/1295). "Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn" adlı eser Mutûn-i Erba'a'dan sayılan eserlerdendir. Kudûrî'nin el-Muhtaşar'ı ile Ebû Hafs en-Nesefî'nin *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye* adlı eserinin bir araya getirilmesiyle telif edildiği belirtilmiştir.¹⁷⁴

34. Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî¹⁷⁵ (ö.743/1343). Müfessir, muhaddis, dil ve edebiyat âlimi. *Fütûhu'l-gayb fi (ve)'l-keşf 'an kınâ'i'r-reyb* (Şerhu/Hâşiyetü'l-Keşşâf). Henüz

¹⁶⁶ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-kebîr*, 30a/23

¹⁶⁷ el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 2/649; Ahmet Özel, "Sadrüşşehîd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 11 Haziran 2024).

¹⁶⁸ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-kebîr*, 12a/24

¹⁶⁹ Kâtib Çelebi, Kitâbu Keşfü'z-zunûn, 1/453; Ayrıca bk. Halit Ünal, "Attâbî, Ahmed b. Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim14 Nisan 2024).

¹⁷⁰ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-kebîr*, 106a/20.

¹⁷¹ el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-Mudiyye, 2/37; Ayrıca bk. Ahmet Özel, "Kâdîhan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 5 Haziran 2024).

¹⁷² Kâtib Çelebi, Kitâbu Keşfü'z-zunûn, 1/603; Ayrıca bk. Fakhr Ed-Dîn Qabawa, "İbn Usfûr El-İşbîlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 6 Haziran 2024).

¹⁷³ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-kebîr*, 50a/16.

¹⁷⁴ Kâtib Çelebi, Kitâbu Keşfü'z-zunûn, 1/235; Ayrıca bk. Ahmet Özel, "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 11 Haziran 2024).

¹⁷⁵ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-kebîr*, 4b/14.

basılmamış olan bu altı ciltlik eser Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ının en güzel hâşiyelerinden sayılmaktadır.¹⁷⁶

35. Ekmelüddîn¹⁷⁷ Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî (ö.786/1384). Arapça kaynaklarda Bâbert olarak geçen, Bayburt ilinde 1310 yılı civarında doğmuştur. Ancak Bağdat yakınlarında Bâbertâ köyüne nisbet edildiği dolayısıyla oralı olduğu ifade edilse de er-Rûmî nisbesinden dolayı bu bilginin doğru olmadığı kanaati doğmuştur. el-Mısırî nisbesi de Mısır'da vefat etmesi dolayısıyladır. Molla Fenâri ve Bedrettin Simâvî'ye hocalık yapmıştır.¹⁷⁸

36. Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî¹⁷⁹ (ö. 855/1451), Türk asıllı Hanefî fakihî, tarihçi, hadis ve dil âlimidir. Farklı alanlarda eserler vermiştir. En tanınmışları arasında Umdetü'l-kârî ve el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye eseri zikredilebilir.¹⁸⁰

37. İbni Hümâm Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (ö. 861/1457). Mısır'ın İskenderiye şehrinde dünyaya gelmiştir. Büyük dedesi Hümâmeddin'e nisbetle İbnü'l-Hümâm lakabı ile meşhur olmuştur. Aslen Sivas'lı olan dedesi ve büyük dedesi burada kadılık yapmıştır. Genç yaşta İslami ilimler tahsil etti. Fıkıh ve fıkıh usulü yanında kelam, mantık, Arap ddili ve edebiyatı, tefsir ve hadis ilimleri alanında yetkin bir şahıstır. *Fethu'l-ğadîr* ve *et-Tahrîr* eserleri başlıca eserlerindendir. Hanefî fakihî, usul ve kelâm âlimi olan Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî'nin¹⁸¹ (ö. 861/1457). *Fethu'l-ğadîr* eseri oldukça meşhurdur. Burhâneddin el-Mergînânî'nin *el-Hidâye* adlı eserinin şerhidir.¹⁸²

¹⁷⁶ Kâtib Çelebi, Kitâbu Keşfü'z-zunûn, 2/1478; Ayrıca bk. Halit Özkan, "Tîbî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 13 Nisan 2024).

¹⁷⁷ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-kebîr*, 5b/4.

¹⁷⁸ Kâtib Çelebi, Kitâbu Keşfü'z-zunûn, 2/2035; Ayrıca bk. Arif Aytekin, "Bâbertî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 5 Haziran 2024).

¹⁷⁹ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-kebîr*, 4a/22.

¹⁸⁰ el-Leknevî, el-Fevâ'idü'l-behiyye, 207; Ayrıca bk. Ali Osman Koçkuzu, "Aynî, Bedreddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 27 Mayıs 2024).

¹⁸¹ Mevkûfâtî, *Câmi'i'l-kebîr*, 15b/5.

¹⁸² Kâtib Çelebi, Kitâbu Keşfü'z-zunûn, 2/1666; Ayrıca bk. Ferhat Koca, "İbnü'l-Hümâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 6 Haziran 2024).

38. Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî¹⁸³ el-Gazzî (ö. 1006/1598). Gazze’de doğmuştur. Aslen Harezmi taraflarındandır. Küçük yaşta eğitime şafi alimlerinin yanında başlamıştır. Daha sonra ilme Kahire’de devam etmiştir. Hanefi alimlerindendir.¹⁸⁴

39. Ebû Bekir bin Sa‘îd¹⁸⁵. Tam ismine ulaşamadığımız şahsın hadis rivayetiyle ilgili bir yerde adı anılmaktadır.¹⁸⁶

2.5. Yararlandığı Eserler

1. Kitabu’l-asl¹⁸⁷: İmam Muhammed’in ilk ve en hacimli eseri olup el-Mebsût ismiyle de anılmaktadır. Ebû Hanîfe’nin görüşlerinin esas alındığı eserde kendisinin ve Ebû Yûsuf’un ona katılmadıkları konulardaki farklı görüşlere de yer verildiği, ihtilâfın zikredilmediği hususlarda Ebû Hanîfe ve iki talebesinin aynı görüşte olduğu ifade edilmektedir.¹⁸⁸

2. ez-Ziyâdât¹⁸⁹: İmam Muhammed “zâhirü’r-rivâye” diye bilinen eserlerinden biri. Hayatının son zamanlarına doğru kaleme aldığı düşünülen eserin önceki eserlere yapılan ilavelerden oluşmuş eseridir.¹⁹⁰

3. Şerhu’l-âsâr¹⁹¹: Şerhu Meâni’l-âsâr Tahâvî’nin kitabıdır. Fıkıh sistematigine göre mezhepler arasında tartışılan hadislerin incelendiği eser üzerine çeşitli şerh ve ihtisar çalışmaları yapılmıştır. M. Beşir Eryarsoy’un Şerhu Me‘âni’l-âsâr: Hadislerle İslâm Fıkıhı adıyla Türkçe’ye çevirmiştir.¹⁹²

4. el-Mebsut¹⁹³: Hakim eş-Şehîd’in el-Kâfi isimli eserini temel alan İmam Serahsî’nin yazmış olduğu eseridir. Bu eser Hanefi fıkıh uleması

¹⁸³ Mevkûfâtî, *Câmi’i’l-kebîr*, 18b/10.

¹⁸⁴ Kâtib Çelebi, *Kitâbu Keşfü’z-zunûn*, 1/99; Ayrıca bk. Ahmet Özel, "Timurtâşî, Muhammed b. Abdullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 10 Haziran 2024).

¹⁸⁵ Mevkûfâtî, *Câmi’i’l-kebîr*, 92b/12.

¹⁸⁶ <http://hadithtransmitters.hawramani.com>. Aranan: Ebû Bekir b. Saîd. (Erişim 25 Mayıs 2024).

¹⁸⁷ Mevkûfâtî, *Câmi’i’l-kebîr*, 61b/13; Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn* 1/567-570.

¹⁸⁸ Halit Ünal, "el-Asl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 11 Haziran 2024).

¹⁸⁹ Mevkûfâtî, *Câmi’i’l-kebîr*, 103b/01.

¹⁹⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn* 1/567-570; Ayrıca bk. Murteza Bedir, "ez-Ziyâdât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 5 Haziran 2024).

¹⁹¹ Mevkûfâtî, *Câmi’i’l-kebîr*, 17a/22.

¹⁹² el-Kureşî, *el-Cevâhiru’l-Mudiyye*, 1/271; Ayrıca bk. Davut İltâş, "Tahâvî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 31 Mayıs 2024).

¹⁹³ Mevkûfâtî, *Câmi’i’l-kebîr*, 40a/05-22..

açısından oldukça önemli bir eserdir. İmam Serahsî bu eseri hapisten takrir usulüyle öğrencilerine yazdırdığı bilinmektedir.¹⁹⁴

5. Vecîz¹⁹⁵: İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *el-Vecîz* adlı eseri, Şâfiî mezhebinin beş temel eserinden sayılmaktadır. Kendi döneminde yazılan eserlerden daha çok ilgi görmüş bir eserdir. Mezhebin fıkıh anlayışı üzerine tesir etmiş bir eserdir.¹⁹⁶

6. el-Hidâye¹⁹⁷: Burhâneddin el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) Hanefî fıkına dair eseri. *el-Hidâye* ismiyle Kudûrî'ye ait *el-Muhtaşar* ile İmam Muhammed'in *el-Câmi 'u's-şagîr*'indeki meseleleri bir araya getirmek amacıyla kaleme alındığı bilinen *Bidâyetü'l-mübtedî* adlı eserinin şerhidir. Bu eser üzerine birçok şerh çalışması yapılmıştır.¹⁹⁸

7. Tecnîs ve Mezîd¹⁹⁹: Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *et-Tecnîs ve'l-mezîd fi'l-fetâvâ* adlı eseridir. Vâkıât türü eser olarak dikkat çekmektedir.²⁰⁰ Bu eser Muhammed Emir Mellîy tarafından tahkik ve talikle *Kitâb et-Tecnîs ve'l-mezîd fi'l-fetâvâ* adıyla Pakistan Lahorda 2004/1424'te İdâretü'l-Kurân ve'l-İlmitetü'l-İslâm yayınevinde birinci baskısı yapılmıştır.

8. Kitabu'l-gâyât²⁰¹: Burhâneddin el-Mergînânî'nin *el-Hidâye* adlı eserinin *Gâyâtü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân fi âhiri'z-zamân* adıyla Emîr Kâtib el-İtkânî'nin (ö. 758/1357) yazdığı şerhtir.²⁰²

9. Mergînânî'nin meşhur eseri el-Hidâye'nin şerhi olan Bedrüdîn el-Aynî'nin (ö. 855/1451) kaleme almış olduğu el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye²⁰³ adlı eseri.

¹⁹⁴ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, 2/467; Ayrıca bk. Eyyüp Said Kaya, "El-Mebsût", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim: 24.Ağustos.2024).

¹⁹⁵ Mevkûfâtî, *Câmi 'i'l-kebîr*, 15b/6.

¹⁹⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2002; Ayrıca bk. Bilal Aybakan, "El-Vecîz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 5 Haziran 2024).

¹⁹⁷ Mevkûfâtî, *Câmi 'i'l-kebîr*, 18b/8.

¹⁹⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2031; Ayrıca bk. Kallek, "El-Hidâye".

¹⁹⁹ Mevkûfâtî, *Câmi 'i'l-kebîr*, 26a/22.

²⁰⁰ el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, 2/627; Ayrıca bk. Ferhat Koca, "Mergînânî, Burhâneddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 17 Nisan 2024).

²⁰¹ Mevkûfâtî, *Câmi 'i'l-kebîr*, 8b/14.

²⁰² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2002; Ayrıca bk. Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 13 Nisan 2024).

10. Tahrîr²⁰⁴; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî'nin (ö. 861/1457). *et-Tahrîr fî 'ilmi'l-uşûl* adlı eseri. Fukaha ve mütekellimîn metotları birleştirilmek amacıyla kaleme alınan fıkıh usulü eseridir. Bu eser üzerine İbni Emîru Hâc ve Emîr Pâdişah tarafından şerhler yazılmış olup, Zeynüddin İbn Nüceym de kitabı *Lübbü'l-uşûl* adıyla ihtisar ettiği belirtilmiştir.²⁰⁵

2.6. Eserden Bazı Anekdotlar

Hamd-şükür terimleri arasındaki fark: Müellif İslam kültüründe yer alan ve benzerlik gösteren hamd-şükür terimlerinin ortak ve farklı yanlarını karşılaştırmalı şekilde örnekleyerek açıklar. Hamdın müteallik itibariyle şükürden daha genel, ancak mevrîd itibariyle daha özel olduğunu; şükürün ise bunun aksine müteallik itibariyle daha özel, ancak mevrîd itibariyle daha genel olduğunu vurgular. Şüphesiz örfte hamdın birisi Allah'a şena, ikincisi şükür manasına, üçüncüsü rıza anlamında ve dördüncüsü ise medh manasında olmak üzere dört anlamı bulunduğunu aktarmaktadır.

Fıkıh terimi ve kapsamı: Fıkıh terimini tanımladıktan sonra alanını maksadının belirlediğine işaret ederek şu açıklamaları yapar. Eğer akait konularına müteallik olursa kelim ilmi, eğer vicdani olgulara müteallik olursa ahlak ilmi, eğer şeri hüküm ve pratiklere müteallik olursa furu/hukuk ilmi kastedilmiş ve içeriklerini göstereceğini vurgular. Bu açıklama modern dönemin açılımları ile çeşitlenebileceği kanaatini oluşturmaktadır. Ayrıca her şeyin bir ana dayanağı bulunduğunu, dinin dayanağının da belirtilen genişlikteki fıkıh olduğunu ifade eder.

Zekât tahakkuku: Müellif, musabe alanında sahip olduğu yetkinlikle ticari mal ve gelirlerde zekat tahakkukunu; her malın malın ele geçtiği tarih ile elden çıktığı tarihlerin farklılığına göre hesap edilmesini önermektedir. Günümüz bilgisayar ve yapay zeka asistan yardımıyla hesap takiplerinin sunduğu kolaylıklarla örtüşen bir sonuç vermektedir. Firma için belli bir

²⁰³ Mevkûfâtî, *Câmi 'i'l-kebîr*, 4a/22; el-Leknevî, el-Fevâ'idü'l-behiyye, 207; Ayrıca bk. Ali Osman Koçkuzu, "Aynî, Bedreddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 5 Haziran 2024).

²⁰⁴ Mevkûfâtî, *Câmi 'i'l-kebîr*, 15b/5.

²⁰⁵ Ferhat Koca, "İbnü'l-Hümâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 5 Haziran 2024).

paket zaman değilde her kalem mal için geldiği-çıktığı zaman farklılığına göre her zaman zekât hesabının yapılarak ödemesine zemin hazırlamaktadır.

Hitap tahlili: Yeminler konusunu işlerken Salim, Bezî‘ ve Mübarek isimlerinde üç ismin geçtiği yemin cümlesini ‘önerme’ üzerinden değerlendirir. Yemin edenin kastına göre çok farklı durumların ortaya çıktığını geniş biçimde açıklar. Örneğin, yemin eden eğer Salim’i kastettim derse sorulur ki, hangi icaptan murat eyledin? Eğer ilk icaptan kastettim derse ancak Salim mutak olur. Eğer yemin eden muradım ikincisini icap idi derse Salim ile Bezî‘ mutak olur. Eğer muradım üçüncüsüne icap idi derse üçünün mutak olacağını belirtir. Bu cümle üzerinde oluşan durumları üç sayfayı aşan miktarda açıklamalarda bulunduğu görülmektedir.

Örfi hukuk: Hukuk bağlamında şehir/hadarî ve köy/bedevî kültürlerinde var olan bazı davranış ve eylemlerin anlamlandırılmasının örf ile olacağını vurgular. Örneğin ‘süt içtim’ ifadesinin badiyede beslenme anlamına geldiğini belirtir. Ayrıca Taberistan’da bir kimse “eğer yemek yersem kölem hür olsun” diye yemin etse ve ‘pirinç’ yese yeminin bozulacağına hükmedileceğini ifade eder. Bir kimse ‘eve girme’ üzerine yemin etse ‘bina’ ile olan ‘ev’ üzerine vaki olur. Eğer yemin eden bedevi ise ‘kıldan yapılan çadır’ anlaşıldığını ifade eder.

Anekdot: İlim tahsili esnasında oluşan arkadaşlığı manevi hayat açısından ‘tahsil kardeşliği’ olarak niteler ve nesep kardeşliğinden daha üstün ve kuvvetli olduğunu vurgular. Gerçekte hayatın ilim olduğunu, zira cehaletin “hükmen ölüm” olduğunu belirtir.

SONUÇ

Mevkûfâtî Muhammed Efendi Osmanlı devleti içinde tercüme geleneğinde hatırı sayılır yeri olan ilim ehлиндendir. Aynı zamanda Osmanlı devlet kademelerinde resmi görevlerde bulunmuştur. İlk tercümesi olan *Terceme-i Mülteka'l-ebhur* oldukça beğenilmiş ardından *Terceme-i Sadru's-şerî'a* adlı eseri tercüme etmiştir. Dönemsel sıralama yapıldığında kendi dönemine yakından sırasıyla daha klasik eserleri tercüme etmiştir. En son çalışması ise İmam Muhammed'in 'Zâhirü'r-rivâye' eserlerinden eserlerinden biri olan *el-Câmi'u'l-kebîr* adlı eserin Hılâtî tarafından yapılan Telhîs'i tercümeye başlamıştır. Vefatı sebebiyle tamamlanamamış, kendi isimlendirmesiyle *Câmi'u'l-müşkilât* adı verilmiş, ancak kayıtlarda ve nüshadaki ismi *Terceme-i Telhîsü'l-Cami'i'l-kebîr*'dir. Araştırma konusu yapılan bu çalışmadır.

Eser, *Telhîsü'l-Cami'i'l-kebîr*'in tercümesi olarak belirtilmesine rağmen müellif, konuları çok yönlü bir şekilde ele almıştır. Eser tercüme geleneğinden çok şüphesiz Türkçe bir şerh olma özelliğini taşımaktadır. Çeşitli ilim adamlarının fıkıh kitaplarından, nas diye belirtilen ayet ve hadislerden, tefsir, şiir beyitleri, lafızları açıklama çabaları, bedî', me'ânî vb. birçok bilgidен yararlanmaya özen göstermiştir. Az da olsa kendi görüşlerini de belirtmiş, olası sorulara cevap vermiştir.

Kullanılan dil 17. yy. Türkçe olması hasebiyle yalındır. Ayrıca okuyucuya yardımcı olması bakımından açıklamalar yapılmıştır. Ancak, mukaddimede kullandığı dil ise aksine edebî ve daha ağırdır. Eserde oldukça uzun cümlelere rastlamak mümkündür. Birbirine bağlı beyan ifadeleri yer almaktadır. *Telhîs*'in bazı nüshalar arasındaki tezatların anlamayı etkileyenleri vurgulamış ve ifadeleri cümleler halinde açıklamıştır. Eser, içerdiği konu başlıklar etrafında zengin malzemelerle medreselerde ve şahsî okumalarda istifade edilmesine örnek bir zemin hazırlamıştır. Fetva ve ilmihal bilgilerini sunma ve anlamayı kolaylaştıran senaryolar açısından güvenli bir yapıya sahiptir.

Eserde Hanefî fıkıhı temel alınmış, bazı durumlarda diğer mezheplerden de gerektiği yerde yardımcı ifadeler eklenmiştir. Tercüme yapılırken kaynak

olarak kullandığı eserler göz önüne alındığında oldukça geniş bir külliyat kullanıldığı ayrıca bu eserlere vukûfiyetinin döneminin eğitim seviyesi hakkında da bilgiler vermektedir.

Eserde, *Telhîs* 'te olduğu gibi üç ayrı 'kitab' ve alt başlıklarıyla namaz, zekât ve yemin konuları yer almaktadır. Konular çoğunlukta yeminlere aittir. Şüphesiz yemin kelime ve ifadeleri maksatlı biçimde telaffuz edildikten sonra söyleyeni sorumlu duruma düşürmektedir. Sorumluluklara vurgu yapılmış, dikkat edilmesi gerektiği konusunda uyarılar yapılmıştır. Her bir konu muhtemel örnek cümlelerle ele alınmış, misallerle özenle açıklanmıştır. Yemin bahsinin geniş açıyla ele alınmış olması, Müslüman şahsiyetin her zaman günlük yaşamında daha dikkatli olmasını özenle hatırlatmaktadır.

Fıkıh usûlü ilmine ait bazı kaideler ve gramer kuralları ile açıklamalarını pekiştirdiği gibi, anlamı, hamledilecek doğru bir mana bulunduğu sürece kardeşinin ağzından çıkanı, sakın kötü zannetme şeklinde ahlaki uyarılarda da bulunmuştur. Böylece açık bir ifade ile daha iyisine ulaşmanın kapısını aralamaktadır.

Eser, kullandığı tercüme-şerh metodu açısından önemli özelliğe sahip olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Çalışmamız, eserin mevcudu üzerinde bir transkript ve değerlendirme çerçevesinde geçmiştir. Eserde kullanılan anlamlandırma sürecinin ayrı bir çalışma konusu olabileceği kanaati ortaya çıkmaktadır. Ayrıca konuya farklı açılardan bakılarak geniş senaryolar üretmeye örneklik etmesi de başka çalışmalara konu olabileceği durumdadır.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs: Ammeştehera mine'l-Ehâdîs alâ El-sineti'n-Nâs*. thk. Abdülhamîd b. Ahmed, Beyrût: el-Mektebetü'l-Âsriyye, 2000.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995.
- Apaydın, H. Yunus. "Kerhî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 6 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kerhi>
- Aruçi, Muhammed. "Pezdevî, Ebû'l-Yüsr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/pezdevi-ebul-yusr>
- Atan, Ömer Faruk. "Hicrî VII. Yüzyıl Hanefî Fakihlerinden Burhânüşşerîa'nın Vikâye Adlı Eseri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25/2, (2016): 125-153.
- Aybakan, Bilal. "El-Vecîz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-veciz>
- Ayozan, Muzaffer. "*Tarih-i Mevkûfâtî Mehmed Efendi (Edisyon Kritik ve Tanskripsiyonu)*". İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü, Lisans Tezi, 1965-66.
- Aytekin, Arif. "Bâbertî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/baberti>
- Aytekin, Mehmet Ali. "İmam Züfer'in Hayatı Ve İlmî Kişiliği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 32, (2018), 261-285.
- Başer, Alper. "Kırım Hanlığı Tarihini Konu Alan Müstakil Eserler ve Yeni Bir Kaynak, Tarih-i Mevkûfâtî" *TurkishStudies International PeriodicalFortheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic Volume 6/1 Winter 2011*.

- Bedir, Murteza. "Ebû Hafs El-Kebîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-hafs-el-kebir>
- Bedir, Murteza. "ez-Ziyâdât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ez-ziyadat>
- Bedir, Murteza. "Züfer B. Hüzeyl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 3 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zufer-b-huzeyl>
- Bedir, Murteza-Koca, Ferhat. "Pezdevî, Ebü'l-Usr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/pezdevi-ebul-usr>
- Bilgin, Halim. *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadrü'sh-Şerî'a Adlı Eseri (İnceleme – Metin – Dizin – Tıpkıbasım II: 99b – 130b/05)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri III. Mustafa [AE. SMST. III]*. No. 89, Gömlek No. 6710. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri III. Selim [A.E SSLM III]*. No. 330, Gömlek No.19151. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri III. Selim [A.E SSLM III]*. No.130, Gömlek No. 7940. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C..EV]*. No. 580, Gömlek No. 29284. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV]*. No. 31, Gömlek No. 1507. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Evkaf [C.EV]*. No. 407, Gömlek No. 2061. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Ticaret, Nafia, Ziraat, Orman, Maadin Nezaretleri. [TMMSA]*, No. 2360, Gömlek No. 1501, 1800. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

- Cezar, Mustafa vd. *Mufasssal Osmanlı Tarih*. İstanbul: Tan Matbaası, 1959.
- Çınar, Gözde. *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadru'sh-Şerî'a Adlı Eseri, (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım II: 66b-99a)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Çiftçi, Nazan. *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadru'sh-Şerî'a Adlı Eseri (u, vr. 130b/06-160b/14)(İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Dârimî, Abdullah Abdurrahman ed-Dârimî, *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları/ Dâru Sehnûn, 1413/1992.
- Davudoğlu, Ahmed. *Mevkûfat Mültekâ Tercümesi*. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1991.
- Demir, Halis. "Hanefî Mezhebi Şerh Edebiyatı". *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/10 (Aralık 2019), 169-247.
- Demir, Mehmet. "*Mevkûfâtî Mehmed Efendi Tarihçe*". İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü, Lisans Tezi, 1978.
- Durmuş, Ali. *Osmanlı'da Dinî-Siyasî Bir Yapılanma Olarak Kadızâdeliler Hareketi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2020.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, thk: Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1988.
- Engin, Rıdvan. "Duraklama ve Gerileme Dönemi Osmanlı Siyasetnamelerinde Devletin Hazinesine İlişkin Tespitler". *Kırklareli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12/1, (Mart 2023), 83-99.
- Erdoğan, Mehmet. "Hinduvânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hinduvani>

- Erdoğan, Mehmet. "Hişâm B. Ubeydullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hisam-b-ubeydullah>
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Ghubyys, Zakwan. تلخيص الجامع الكبير محمد بن عبّاد بن مَلِك داد الخِلا طي (256 هـ). دراسة وتحقيق. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Gül, Gamze. *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadrü's-Şerî'a Adlı Eseri (İnceleme – Metin – Dizin – Tıpkıbasım II: 1b-33a)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Güner, Mustafa. *Tercüme-i Mülteka'l-Ebhur'un (Mevkûfât) Kaynakları (İbâdât Bahisleri Örnekliğinde)*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Güner, Mustafa. *Tercüme-i Mülteka'l-Ebhur'un (Mevkûfât) Kaynakları (İbâdât Bahisleri Örnekliğinde)*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Güney, Fikri. "Ebu'l-Abbas Sa'leb Ve Arap Dilindeki Yeri". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (Aralık 2014), 173-203.
- Güngör, Mevlüt. "Cessâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cessas>
- Gözübenli, Beşir. "Hasan b Ziyâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Ağustos 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-b-ziyad>
- Habergetiren, Ömer Faruk. "İlk Mufasssal HidâyeŞârihi: Ebu'l Abbas es-Serûcî (637-710/12-39-1310) Hayatı ve eserleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/26 (Aralık 2011), 101-116.

- Hamîdullah, Muhammed. "Serahsî, Şemsüleimme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/serahsi-semsuleimme>
- Has, Şükrü Selim. "Mülteka'l-Ebhur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Erişim 20 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/multekal-ebhur>
- Hatiboğlu, İbrahim. "El-Müsned". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Erişim 13 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-musned-ebu-hanife>
- Hılâtî, Muhammed b. Abbâd. *et-Telhîs*. İstanbul: Süleymaniye ktp., Yeni Câmi, 378, 1a-182b.
- Hılâtî, Muhammed b. Abbâd. *et-Telhîs*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 696, 1a-360a.
- Hılâtî, Muhammed b. Abbâd. *et-Telhîs*. İstanbul: Şehid Ali Paşa, 607, 1a-360b.
- Hılâtî, Muhammed b. Abbâd. *et-Telhîs*. İstanbul: Hasan Hüsnü Paşa, 513, 1a-189a.
- Hılâtî, Muhammed b. Abbâd. *Telhîsu'l-Câmi'i'l-Kebîr*. İstanbul: Amcazede Hüseyin, 173, 1a-257a.
- Hızlı, Mefail. "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1 (2008), 25-46. <http://hadithtransmitters.hawramani.com>. Erişim 25 Mayıs 2024. <https://www.arabehome.com/>. Erişim 2 Haziran 2024.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, thk: Yasir Hasan. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2009.
- İltaş, Davut. "Tahâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Mayıs Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahavi#1>
- İpşirli, Mehmet. "Kalemiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalemiye>

- Kahraman, Hüseyin. “Hanefî Fakîh Ebû Süleyman El-Cûzecânî Ve Hadîşçiliği”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 12/ 4, (16.12.2020), 1327-1353.
- Kahyaoğlu, Yasin. “Ebu'l-Abbas El-Muberrid'in Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve "El-Kamil" Adlı Eseri”. *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/10 (Yaz 2003), 83-95.
- Kallek, Cengiz. "Ebû Saîd El-Berdaî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-said-el-berdai>
- Kallek, Cengiz. "el-Hidâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-hidaye>
- Kallek, Cengiz. "Hılâtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilati>
- Kallek, Cengiz. "İbn Semâa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 4 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-semaa>
- Kallek, Cengiz. "Kaffâl, Abdullah b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaffal-abdullah-b-ahmed>
- Kara, Ali. *Mültekâ Tercümesi-Geniş İzahlar ve Kelime Manası*. İstanbul: İstanbul Kitap Evi, 2014.
- Karagöz, İsmail vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5.basım, 2010.
- Kartal, Hatice. *Mevkufâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadru's-Şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım II 191a:221b)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Kasımoğlu, Berrin. *Mevkufâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadru's-Şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım u:284b/16-310b/08)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Kâtib Çelebi, Mustafâ b. Abdillâh eş-Şehîr Hâcî Halîfe. Kitâbu Keşfü'z-zunûn 'an esaâmiyi'l-kütüb ve'l-fünûn, 2 cilt. İstanbul: Ma 'arif Vekaleti 1941-43.

Kırbyık, Kasım. "Ebû Hâzim El-Kâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-hazim-el-kadi>

Kırca, Ersin. "Dönemin Yazarlarının Gözünden Kemankeş Kara Mustafa Paşa". *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/5 (2023), 33-62.

Koca, Ferhat. "İbnü'l-Hümâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-humam>

Koca, Ferhat. "Mergînânî, Burhâneddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/merginani-burhaneddin>

Koçkuzu, Ali Osman. "Aynî, Bedreddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayni-bedreddin>

Köse, Saffet. "Hasîrî, Muhammed b. İbrâhim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 7 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasiri-muhammed-b-ibrahim>

Küçük, Raşit. "Abdullah B. Mübârek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-b-mubarek>

el-Kureşî, Muhyiddin Ebî Muhammed Abdullah b. Muhammed. el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî tabakâtı'l-Hanefiyye. 3 cilt. Riyâd: Dâru'l-Kütüb, 1978.

el-Leknevî, Muhammed Abdülhay. el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye. nşr. M. Bedreddin Ebû Firâs. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.

- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*. İstanbul: Çağrı Yayınları ve Dâru Sehnûn, 1413/1992.
- Mermer, Kenan. “17. Yüzyılın Genel Siyasî ve Edebî Manzarasında Bir Şeyh, Vaiz ve Şair Olarak Mustafa Manevî”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/18 (2010), 185-198.
- Mevkûfâtî, Muhammed Efendi. *Sadru’ş-Şerî’a*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi; Ayasofya, 1051/ 1a-345a.
- Mevkûfâtî, Muhammed Efendi. *Sadru’ş-Şerî’a*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi; Ayasofya, 1052/ 1a-395b.
- Mevkûfâtî, Muhammed Efendi. *Tarih-i Mevkûfâtî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 1071/ 1a-19b.
- Mevkûfâtî, Muhammed Efendi. *Terceme-i Mülteka’l-Ebhur*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Fatih, 2191/1-314.
- Mevkûfâtî, Muhammed Efendi. *Terceme-i Telhîsü’l Cami’i’l-Kebîr*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 719/1a-111b.
- Mevkûfâtî, Muhammed Efendi. *Tercüme ve Şerh-i Mülteka*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hüdai Efendi Bölümü, 737/1-314.
- Mohammadullah, Obaidullah. “Hanefî Belh Ekolünün Ehl-İ Rey İçindeki Konumu” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 38, (2021), 293-308.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Na’îmâ Efendi, Mustafa. *Târih-i Na’îmâ*. haz. Mehmet İpşirli, Ankara: TTK Yay., C. 3-6, 2. Baskı, 2014.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horâsânî, *es-Sünen*, tsh. Ahmed Şemsüddin. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009.
- Öğüt, Salim. "Ebû Yûsuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-yusuf>
- Özay, Hilal. *Fıkıh Literatüründe Tüm Konuları İçeren Yazım Türleri*. İksad Yayınevi, 2019.

- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "Sîbeveyhi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sibeveyhi>
- Özel, Ahmet. "İbnü's-Sââtî, Muzafferüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnus-saati-muzafferuddin>
- Özel, Ahmet. "Kādîhan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadihan>
- Özel, Ahmet. "Sadrüşşehîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sadrussehid>
- Özel, Ahmet. "Timurtaşî, Muhammed b. Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/timurtasi-muhammed-b-abdullah>
- Özen, Şükrü. "Îsâ B. Ebân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 3 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/isa-b-eban>
- Özen, Şükrü. "Sadrüşşerîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sadrusseria>
- Özkan, Halit. "Tîbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 13 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tibi>
- Özket, Hasan. *XIX. Asır İslam Hukuk Usûlü Çalışmaları* (1800-1923). (Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2. Baskı, 2023).
- Özmen, Ramazan. "Îsa B. Eban'ın Hayatı Eserleri ve Haberlerin Epistemolojik Değeri İle İlgili Bazı Görüşleri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 12 (2008), 127-154.
- Qabawa, Fakhr Ed-Dın. "İbn Usfûr El-İşbîlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Erişim 6 Haziran 2024). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-usfur-el-isbili>
- Sahillioğlu, Halil. "Ahkâm Defteri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 6 Kasım 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahkam-defteri>

- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî-Latin Alfabeli Dizin İlavesi İle*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 1. Basım, 2019.
- Sanaç, Betül. *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadru's-Şerî'a Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım II 253a:284b)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Şannan, İdil. *Mevkûfâtî Muhammed Efendi'nin Tercüme-i Sadrü's-Şerî'a Adlı Eseri (İnceleme – Metin – Dizin – Tıpkıbasım II:33b-66a)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Şener, Abdülkadir. "Cûzcânî, Ebû Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuzcani-ebu-suleyman>
- Şener, Mehmet. "Ebû Mutî' el-Belhî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-muti-el-belhi>
- Tâhir, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.
- Taş, Aydın. "Şeybânî, Muhammed b. Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/seybani-muhammed-b-hasan#>
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünen-i Tirmizî*. thk: Yâsir Hasen vd. Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 2009.
- Turan, Osman. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 13.Basım, 2022.
- Uzunpostalıcı, Mustafa. "Ebû Hanîfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-hanife#1>

- Ünal, Halit. "Attâbî, Ahmed b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Nisan 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/attabi-ahmed-b-muhammed>
- Ünal, Halit. "el-Asl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 11 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-asl>
- Üzüm, İlyas. "İyâzî, Ebû Nasr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 6 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/iyazi-ebu-nasr>
- Yavuz, Yunus Vehbi. "el-Câmiu'l-Kebîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Erişim 27 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-camiul-kebir—seybani>
- Yazıcı, İshak. "Semerkandî, Ebü'l-Leys". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/semerkandi-ebul-leys>
- Yılmaz, Nedim. *İbrahim Halebî Şerh-i Mültekâ el-Ebhur (Mevkûfât)*. İstanbul: Hisar Yayınları, 2008.
- Yılmazer, Ziya. "Murad IV". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-iv#2-musiki>

EK- Transkript- Kitab-u Terceme-i Telhîsü'l-Cami'î'l- Kebîr

[001a/(01)]²⁰⁶ Kitab Terceme-i Telhîsü'l-Cami'îl-Kebîr

(02)li'bni Melik Dâd'el-Hillâtî

(03)li'l-Merhûm Mevkûfâtî

(04)Muhammed Efendi

(05)m

(06)'Aded-i âyat ve kelimât ve hurûf-i Qur'ân-i 'azîm: (07) Âyât 6666; Berâ Va'd 1000; Berâ Va'id 1000; Berâ Emr 1000; Berâ Nehy 1000; Berâ Kısas 1000; Berâ Misâl 1000; (08) Berâ Helâl haram 500; Berâ Ed'îye 100; Berâ Nâsih mensûh 66; Kelimât Me'mûlan liyus'îha; Hurûf 360025. (09) Elif 5672, ب 11468, ت 10167, ث 1267, ج 3277, ح 3773, خ 2426, د 5642, ذ 4699, ر 11964, ز 1570, س 5890, ش 215, ص 2013, ض(11) 1707, ط 1274, ظ 842, ع 9220, غ 2208, ف 8499, ق 1810, (12) ك 7500, ل 33432, م 26135, ن 26500, و 25560, ة 19070, لا 4730, (13) ى 25719.

²⁰⁶ Dış kapak kısmında bilgi bulunmayan kitabın 001a sayfasında kitabın isim ve müellif bilgisinden başka, kütüphane kayıt bilgileri yer almaktadır. Bu bilgiler şunlardır: Sağ üst köşede "fi'l-fikh" ifadesine yer verilerek, altında kitabın konusu yani mevzûsuna işareten kırmızı renkli 'mim' harfimevcuttur. Ayrıca sol üst köşede "min kütübi'l-fakîr Ali" ifadesi ve altında "gefere leh" bulunmaktadır. Bunun bir yan üstünde kitabın kütüphanesindeki numarayı vermekte, ancak sadece 3 rakamı okunacak durumda olan bir ifade daha görülmektedir. Sayfa ortasında dört satır olarak istiflenmiş biçimde kitabın ismi ve müellif bilgisinin (001) satırın biraz dışında olmak üzere 'sin' harfi kodlamasıyla '27' rakamı vardır. Bu, kitapta genellikle hakim olan satır sayısına işaret etmektedir.

İçindekiler

Takdîm [002b/(01)]

Giriş [002a/(12)]

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله على الفقه في الدين [004A/(07)]

1. Kitābu's-şalavāt [008a/(18)]

1.1. Babu mimmâ yefsuduha [008a/(18)]

1.2. Bābu'l-müstaḥāza [011a/(06)]

1.3. Bābu's-secde [013a/(07)]

1.4. Bābu min't-ṭuhr [014b/(26)]

1.5. Bābu şalātı'l-ʿid [015a/(26)]

1.6. Bābu tekbiri't-teşrîk [018b/(02)]

1.7. Bābu nezri's-sıyâm ve'l-i'tikâf [020a/(13)]

1.8. Bābu niyyeti'l-ḳurbeteyn [024b/(11)]

2. Kitābu'z-zekāt [026b/(20)]

2.1. Bābu zekati't-ta'âm [026b/(20)]

2.2. Bābu zekāti'l-māl [029a/(16)]

2.3. Bābu'z-żammı ve't-ta'cıl [033a/(16)]

2.4. Bābu mā yebṭulu ve mā lā yebṭuluha'z-zekāt [036b/(21)]

2.5. Bābu zekāti'l-icāra [037b/(07)]

3. Kitabu'l-eymān [038b/(19)]

3.1. Bābu'l-Yemīn fi't-Ṭalāk [038b/(20)]

3.2. Bābu'l-ḥıns bi'l-ba'zı evi'l-cümleti [042a/(22)]

3.3. Bābu Mā Yaḳa'u bi'l-vaḳti fe-Mā Lā Yaḳā'u [043a/(22)]

3.4. Bābu'l-ḥıns fi'ş-şırb ve ğayrihi [046a/(21)]

3.5. Bābu'l-ḥınsı fi'l-ğasl ve ğayrihi [047a/(17)]

3.6. Bābu'l-yemīni tekūnu 'ala'l-ḥālifi ve'l-ma'mūri ğayrihimā [48b/21]

3.7. Bābu'l-ḥılfi bi'l-cimā' [050a/(10)]

3.8. Bābu'l-ḥınsı fi'l-izni [051a/(19)]

3.9. Bābu'l-ḥınsı fi'ş-Şetmi [052a/(13)]

3.10. Bābu't-ṭalāk fi't-tezevvüc fi'l-mevākıti [053a/(12)]

3.11. Bābu'l-yemīni yekūnu fiha'l-vaḳtāni [055a/(15)]

3.12. Bābu'l-ḥıns yaḳa'u bi-emrayni ev emrin [057a/(22)]

3.13. Bābu'l-yemīn taḳa'u 'ala'l-vāḥidi ve'l-cemā'ati [059b/(21)]

- 3.14. Bābu'l-hılf bi-'ıtkı mā fi'l-batni [061a/(01)]
- 3.15. Bābu'l-istisnā fi'l-yemīn[062a/(09)]
- 3.16. Bābu'l-yemīn Taḫa'u 'ale'l-ūlā sūmme'l-uḥrā [063b/(04)]
- 3.17. Bābu'l-yemīn fi'l-hedmi ve'l-kesri ve'n-naḫṣı [065b/(01)]
- 3.18. Bābu'l-yemīn yūsteḡnī fiḥā şınfun[065b/(17)]
- 3.19. Bābu'l-ḥınsı fi't-teḫāzı [066a/(23)]
- 3.20. Bābu'l-yemīn yekūnu fiḥa'l-vakṭı [068b/(27)]
- 3.21. Bābu'l-yemīn taḫa'u 'alā merratin ev merrateyni [069a/(10)]
- 3.22. Bābu'l-yemīn taḫa'u ilā'en fi mevṭini ev mevṭineyni [071b/(26)]
- 3.23. Bābu'l-ḥınsı bi'l-hılfı [073a/(01)]
- 3.24. Bābu'l-yemīn fi'l-ḫaberi ve'l-inṣā'i [074b/(20)]
- 3.25. Bābu'l-ḥınsı bi'l-fi'li ve'l-vakṭı [075b/(08)]
- 3.26. Bābu'l-yemīn bi-'ıtkı'l-evveli ve'l-istisnā'i [076b/(10)]
- 3.27. Bābu'l-ḥıns yaḫa'u bi'l-vāḫidi ve'l-işneyn [078b/(06)]
- 3.28. Bābu'l-ḥıns yaḫa'u 'inde't-tekellüm [080b/(11)]
- 3.29. Bābu'l-yemīn fi'l-lübsi ve'd-duḫül [081b/(01)]
- 3.30. Bābu'l-yemīn fi'l-müsāveme [083a/(07)]
- 3.31. Bābu'l-yemīn fi'l-hıbeti ve'n-nikaḫ ve ğayrihimā [085b/(02)]
- 3.32. Bābu'l-ḥınsı fi'ş-şıyām [087b/(22)]
- 3.33. Bābu'l-ḥıns fe-yevaḫḫatu ḫable fi'lihā [088b/(23)]
- 3.34. Bābu'l-'ıtkı memlūkün ba'de'l-ıtkı 'indehümā [090a/(17)]
- 3.35. Bābu'l-yemīni'l-ebedi ve's-sā'ati [092a/(18)]
- 3.36. Bābu'l-ḥınsı bi-fi'lihi li-şāḫibihi ev ğayrihi [095a/(13)]
- 3.37. Bābu istisnā'i'l-vāḫidi ve'l-cemā'ati [096b/(02)]
- 3.38. Bābu'l-yemīnu 'ala'l-vāḫidi evi'l-cemā'ati [097b/(27)]
- 3.39. Bābu'l-istisnā'i min zālike'ş-şımıfı [099b/(04)]
- 3.40. Bābu'l-yemīni'l-cülus [101b/(20)]
- 3.41. Bābu'l-yemīni fihi'l-ḫıyār [102b/(08)]
- 3.42. Bābu'l-yemīni tenḫuşu şāḫibetühā [105a/(16)]
- 3.43. Bābu'l-ıtkı ve't-tedbır [108b/(13)]

Takdîm

[002b/(01)] Cevâhir-i hamd ve sipâs-i bî hadd ve lâle-i şükr bî kıyâs ve lâ yu'ad. Ol zât-içün hazretiniñ dergâh-ı celâlet (02) ve bār-ı gâh-ı 'azâmetine ve nişâr olsun ki , verâse-i enbiyâ olan 'ulemâ-i 'âmileyniñ mîzâb-ı aklâm-ı hayr encâmılarından (03) cereyân eden zülâl-i rahmet aşârların, müte'atışân-ı bâdiye neşin-i cehl olan i'bādî içün âb-ı hayât, (04) *ve men yüridillâhu bihi hayran yüfekkıhhu fi'd-dîn*²⁰⁷ derecâtına rākî olân fuḫahâ-yı müctehîdeynüñ hâme-i 'anberin (05) erḫamların küm gerdekân-ı tarîḫ-i hidâyet olanlara meşâ'il-i rāh-ı zulümât eyledi. **Beyt:** "Tesbîḥ u hamd (06) u neşr-i şenâyı tûmî küñüd - dergühisiniñ rîze ve ber şâḫ-ı gül sabâ" ve şalavât bâ-kemâl-i sebeb-i icâd-i (07) cümle-i kâinât illet-i gâiyye-i mevcûdât tûṭî-i nevây "وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ"²⁰⁸ ve mu'ciz-i nümây "إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ"²⁰⁹ (08) ve şāhib-i ḫurbet *lî me'allah vaḫtün lā yes'aynî fihi melekün muḫarrebeün ve lā nebiy-yi mürsel*. (09)

Habîb-i Hüdâ Muḫammedüni'l-Mustafâ hazretinüñ ravza-i mutahḫaralerine isâr u nişâr olunur. Ve daḫî âl-i 'izâm (10) ve aşhâb-ı kirām kerâmet-i irtisâm hâzerâtınuñ ervâḫ-ı pākılarına nişâr olunur ki, râyât-ı dîn-i Muḫammediy-yi (11) ḫurşid-i cihân-ı ârâ gibi 'ālî kıılmağa ictihād idüb *ashabî ke'n-nucûm eyyuhum ıktadaytum ihtadaytum*²¹⁰ (12) maẓmûn-ı şerîfi üzre hâdi-yi rāḫ yaḫîn olmuşlardır.

Giriş

Emmâ ba'd: Bu ḫalîlül-bidâ'a ve keşîru'l-izâ'a (13) ḫaḫîr-i bî-isti'dâd Muḫammed Mevḫûfâtî tenvîr-i miḫrâb ḫulûb-ı 'ibād içün mişbâḫ-ı fûâd ve mişḫât-ı (14) nazar-ı niḫâddan müktezâ-yı maḫsûd u murâd üzre istedimki, mecâmi'-i ḫavâtırı ve şavâmi'-i mezâhirî (15) nûr-ı fıḫ ile rûşen eyleyem.

Bir leyl-i sa'âdet-i neylde hadis-i şerif *er-rü'yâ's-sâlihātu mine'r-reculi*'(16) *s-şalihi cüz'ün min sittetin ve erba'îne cüz'en mine'n-*

²⁰⁷ Muhammed b. Abdurrahman es-Schavi. *el-Mekâsidü'l-hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehad*, Beyrut, 1987, Harfî'l-Lâm 873, 4/201.

²⁰⁸ "Ve hevadan söylemiyor." (en-Necm 53/3)

²⁰⁹ "O sade bir vahiydir ancak vahyolunur." (en-Necm 53/4)

²¹⁰ أصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم - Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfü'l-hafâ' ve müzîlül-ilbâs 'amme'stehere mine'l-eḫâdiş 'alâ elsineti'n-nâs. thk. Abdülhamîd b. Ahmed, Beyrût: el-Mektebetü'l-Âsriyye, 381, I-147.

*nübüvveti*²¹¹ fehvāsınca Şultānū’ş-şerī’a, Burhānu’t-ṭarīka, (17) Şemsü’l-e’imme, Sirācū’l-mille İmām-ı A’zām Ebū Hanīfe Nu’mān bin Sābit ḥazretlerini ‘ālemi rü’yāda müşāhade (18) édib ‘ilm-i fıkha müte’allik ba’zı kelimātdan soñra ve bu ḥakīr *el-fıkhu ma’rifetü’n-nefsi mā lehā ve mā ‘aleyhā*²¹² mażmūnında, (19) rü’yā gıcesiniñ gününde ba’zı kimesneler ile mübāḥaṣe vāki’ olmuş idi. Hikmet-i Hāk kendülerini müşāhede (20) eyledikde vāki’ olan eşkālī su’āl eyledüğümüzde; eger ‘aḳā’id-i dīniyyede zikrolunub aña müta’allik [003a/(01)] olursa murād olan ‘ilm-i kelāmıdır. Ve eger vicdāniyāta müte’allik olursa ‘ilm-i ahlāk murād olunur. (02) Ve eger aḥkām-ı şer’iyye ve ‘ameliyyeye müte’allik olursa murād-ı maḳşūd olan ‘ilm-i fūrū’dur. Ve cemī’-i ‘ulūm anda (03) mūndericdir. *Li külli şey’in ‘imād ve ‘imādü’d-dīni, el-fıkhu*²¹³ buyurdukdan soñra bir muşhaf-ı şerīf (04) ve bir çerāğ içinde rūgan-ı zeyt bu ḥakīre iḥsān idüb ve “bu kelām-ı şerīf-i kendü tilāvet eyledüğüm (05) kelām-ı şerīfdır. Ve leyālīde ictihād olunub iḥrāc olan mesā’il-i şer’iyye, bu çerāğ ile ḥāşıl (06) olmuşdur.

İmdi mushaf-ı şerīfden tilāvet ve zeytten ahyānā vecih ki terahhene ile ve ‘ilm-i fıkḥ ile muḳayyed (07) ol dünyā ve āḥiretde sebep-i sa’ātdir deyū” büyürükda bu faḳīr daḥī bir kaç def’a ḥudū’ ve ḥuşū’ ile mülteşem (08) şifāh-ı ‘ālem olan ḥāk-i pāy-ı²¹⁴ şerīflerine yüz sürüb bi-hamdillahi te’ālā ol rü’yā-yı şālihānıñ eserī zāhir (09) olub sevād-ı nūr dīde-i ḥūrā ile taḥrīre lāyık olan Mülteḳāy-ı’l-ebḥur²¹⁵ nām-ı kitābī Türkī lisān (10) ile şerḥ idüb ‘avāmü’n-nāsdan ḳatā çok kimesne müstefid olmuşlardır. Ve dāimā ‘ulemā (11) ve meşāyiḥ ile müzākere-i ‘ilimden ḥālī olmayub *eleyse mine’l-ḥusrāni enne leyā liyā sümme bilā nef’in ve tuḥsebu* (12) *mine’l-‘umri*²¹⁶ fehvāsınca bir an ki *cüz’ün lā yeteczzā* ola. Bilā fā’ideti gūzerān eyledüğüne rāzı

²¹¹الرؤيا الصالحة من الرجل الصالح جزء من ستة واربعين جزءا من النبوة- Ebû Abdillāh Mālik b. Enes. *el-Muvatta’*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, “er-Rüya”, 1/373.

²¹²الفقه معرفة النفس ما لها وما عليها Bu, Ebû Hanīfe’ye isnad edilen “fıkḥ” tanımıdır.

²¹³“Her şeyin bir temeli vardır. Dinin temelide fıkıhtır.”

²¹⁴“Hākpāy” biçiminde bitişik yazılmış olan bu terkip, ‘ḥāk-i pāy’ biçiminde transkript edilmiştir.

²¹⁵Şükrü Selim Has, “Mülteka’l-Ebhur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, (Ankara, TDV yayınları, 2020), 31/548-551, <https://islamansiklopedisi.org.tr/multekal-ebhur> (23.05.2024).

²¹⁶“Gecelerin faydasız (gelip)geçmesi ve ömürden sayılıp (kaybedilmesi)ḥusrandan değıl midir?”. İmam Şafii’nin şiirlerinde geçtiğı belirtilmektedir. Arap kültüründe bir deyim haline gelmiş ifadedir. <https://www.goodreads.com/quotes/7641755>

olmayub hemrâh²¹⁷ (13) kütüb-i fıkhiyyeden ba‘zı mesâil-i müşkile ve nevâdiri tettebbu‘ ederken İmām-ı Hümām Sadru’d-dīn Ebū ‘Abdullah (14) Muḥammed bin ‘Abbād bin Melik Dād Hılātī raḥimehullah İmām Muḥammed raḥimehullah ḥazretlerinüñ Cāmi‘i Kebīrinī telhīş idüb (15) bir metn-i metn eylemiş idi. Bu ḥaḳır, kitāb-ı mezkûre muşır nādiretü’l-‘aşırda mālīk olub kibār-ı (16) meşāyihüñ ba‘zısından telemmüz idüb bir müddet müzākeremiz geçmiş idi. Lakin kitāb-ı mezburi (17) ihtisār ve tehzībde bir derece mübālağa eylemiştir ki, lafzınıñ ma‘na-yı ḳarībinden istiḥrācı emr-i ‘asīr olub (18) kütüb-i muṭavvalâtıdan ğayrī ile dirāyetine bir delīl bulunmak ihtimālī ba‘id olub hattā ḥutbesinde *ve ilā* (19) *celāle-i ma’nā dūniyle şeybu’l-ğurāb ev şevku’l-ḳatād*²¹⁸ ḳavli istiḥrācı mesā’ilinde ‘usret olmağla (20) muḥāl ta‘līḳ eylemişler ve her çendeki kitāb-ı mezkûre em‘ān-ı nazar olunub, ḥaḳīḳat-ı ma’nāya ‘adem-i (21) vuşul rünümā olduḳça *el-mer‘u ḥarīşun ‘alā mā ḥazara ‘anhu ‘ilmuhu ev ‘uşira aleyhi idrākuhu ve fehmuḥu*²¹⁹ fehvasınca hırş ve taleb (22) ziyāde olub eger terk olunub ḥaṭır-ı ‘ilm ile meşğul eylesesiñ. Ol seni āḥar şey’ ile (23) meşğul eylesesi muḥaḳḳaḳ olmağın ve fıkḥ-ı şerīfe kemāl-ı muḥabbetinden bu muḥtaşarı daḥi misāl-i Mülteḳā’l-ebḥur²²⁰ Türkī (24) lisān ile şerḥ eylemek dā‘ıyesi peydā olub, Cenāb-ı Vācib-i bī’illet ve vāhib-i bī-minnete tevekkül (25) ve bār-iğāḥ-ı risālet penāha tevessül olunub bu emr-i ‘asīr u ḥaṭıra mübāşeret olunub mirāt-ı (26) dall ü cān, cemāl-i in‘ām ve iḥsān-ı şubḥāna mükābil ḳılındı.

Ve *Cāmi‘u’l-müşkilāt*²²¹ ismi ile müsemma (27) olundu. Lākin aşḥāb-ı insaf-ı ḥivā olan iḥvāndan ma’mul olan budur ki; *la teẓunnenne bi-kelimetin* [003b/(01)] *ḥaracet min fī eḥīke sū’en mā vecedet lehā muḥmelen ṣaḥīḥan*²²² maẓmūnunu tefekkür idüb, ‘avāmun-nās zeyyinde olan (02) kimesneden bu ma‘ḳüle bir eşeriñ zuḥūrī mücerred min ‘indillāḥ mevhibe-i

²¹⁷ Hemrâh olarak düzeltilmiştir.

²¹⁸ “En iyi saygın anlama ulaşmada olur olmaz anlamlar ayıklanmalı.”

²¹⁹ “Kişi, bilgisinin kendisine hazırladığına veya algılaması ve anlaması zor olan şeylere meraklıdır.”

²²⁰ Mülteka’l-Ebhur İbrâhim b. Muhammed el-Halebî’nin (ö. 956/1549) Hanefî fikhına dair eseridir. Bkz., Has, "Mülteka’l-Ebhur", 31/548-551

²²¹ Mevkûfâtı burada kendi eserine “Cāmi‘u’l-müşkilāt” ismini verdiğini beyan etmektedir.

²²² “Hamledecek doğru bir mana bulduğun sürece kardeşinin ağzından çıkana, sakın kötü zannetme”

Hak idüğüne haml idüb, kalem-i (03) işlahı ile taşhîh buyurub vâki‘ olan ‘uyübini-i setr buyurular. Ve hâlâ medh ve zikri üzerümüze (04) cümle-i vâcibât ve kabîl-i münkır zâtdan olan şultân-ı tahtgâh-ı dâr-ı hilâfet ve hulâşa-i şâhân (05) ‘âlî rütbet, kâfile-i sâlârâmet-i ‘uzmâ ve vâriş-i memleket-i kübrâ râfi‘-i râyât-ı dîn-i mübîn-i (06) muzhir-i âyât-i şer‘i metîn, şultan-ı melik-i şifât, felek-i simât, kuṭb-ı âşumân-ı vilâyet, (07) hürşid -i sipehr-i sa‘âdet, âyine-i cemâl u kemâl...إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ...²²³sâye-ı nişîn(08) cerr-i eḳālîm-i arz, mazhar-ı feyz-i feyyâz-ı ezel ve manzar-ı ‘ayn-ı ‘inâyet lem yezel, mâlik-i memâlik-i cihân zıll-i (09) zalîl-i yezdân, şultânü’l-hâfîkayn, hâkânü’l-meşriḳayn, hâdimü’l-harameyni’ş-şerefeyn, manzur-i nazar-ı(10) rahmân, hulâşa-i ‘âlem-i ekvân, kıdve-i âli ‘oşmân, şultânü’l-‘arab ve’l-‘acem, zübde-i selâṭîn-i benî âdem (11) şultân-ı a‘zam u es‘ad, hâkân-ı efham u emced, kerâmetlü ve azâmetlü Şultân Mehmed Hân bin Şultân İbrahîm (12) Hân bin Şultân Ahmed Hân hazretleri taht-ı âlî baht-ı kâmurânîye culûs-i hümayunları vaki’ olduğda.(13)

Beyit: *zî-rîne nü revâḳ-ı mînâ-fâm*

çün şûd-i güfte îne hümayun-ı nâm

âyde âz her yiki cây-ı (14) şadâ

ḥalladallahu mülkühu ebedâ

şadâsiyle felek mînâ-fâm bir şadâ oldu.

Şiir:

ayḥâ rabbukallahu (15) hâze’l-ḥalka küllehüm

fe-ente rûḥun ve hâze’l-ḥalku cismânün

fi’l-vâki‘²²⁵ bir pâdişâh-ı pâkize-i zât ve tesnihişâh (16) kamer-i tal‘at ve hürşid-i şifâtdır ki maṭla‘-ı iḳbâl-ı devletden ṭulû‘ idüb taht-ı sa‘âdete (17) cülûs êdiklerinde, zulûmat-ı fitne-i devr-i kamer ya‘cüc-ı fesâd gibi râh-ı iskender sedâidî tutmuş idi. (18) Ve herkesiñ dimâğı muḥtell diğér

²²³“...muhakkak ki biz seni Arzda bir halife kıldık...” (Sâd 38/26).

²²⁵ “Rabbî Allah bu halkın tamamına hayat verdi * Sen ruhsun ve bu halk bedendir”

fetār-ı ğaraż u fitne ve ‘ilel olduğundan ‘ālem-i ber yüzden dahî olmuş idi.
(19)

Huşuşan ağvās-ı ocağ nāmında olanlarıñ tasalluṭu ḥadden berūn olub, ref-ı izāleleri (20) efrād-ı āfarīdeden bir ferdiñ mirāt-ı ḥayālinde şūret-i nümā olması taşavvurdan ḥaric bir ma‘niya iken (21) bi-iznillahi te‘ālā fermān-ı kaza cereyanları şeref-i şudūr bulıcak مُسْتَنْفِرَةٌ قَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ كَانَتْهُمْ حُمْرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ قَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ (22) cem‘iyyetleri benātu’n -na‘ş gibi perākende ve perişān olub āsār-ı ğamm-ı zālām-ı sanceret envār-ı şubh (23) meserrat-i şafāya mübeddel oldu.

Ḥaḳīkat-i ḥal bir pādīşāh-ı mülk-i ḥaşletdir ki ḥükmi sinne visāl (24) müktezasınca bilā-ta‘līm-i üstād, bu derece vārid-i dehş cenāb-ı feyyāz-ı muṭlaqdan mevhibe-i ‘uzmā idüğü (25) ke-żiyāi’z-zekāi fī vaşaṭı’s-semāi zahir u āşikārdır. Gerçi çeşm-i zahir beynlerde boşan-ı şaltanatıñ (26) henüz bir tāze nihāli görünmüştür. Lākin dūdemān-ı Āl-i Oşmānda sinn-i şerīflerine kıyāsen bir pādīşāh-ı (27) celilü’l-‘unvān gelmemiştir ki ‘aḳıl ve ferāsetde pādīşāhımıza mu‘ādil ola Şi‘ir لو كا [004a/(01)] ذو القرنين أعمل رايه 226 (22) cem‘iyyetleri benātu’n -na‘ş gibi perākende ve perişān olub āsār-ı ğamm-ı zālām-ı sanceret envār-ı şubh (23) meserrat-i şafāya mübeddel oldu. Elḥamdülillahi te‘ālā devr-i adlinde çemenzār-ı (03) şerī‘at-ı bāğ-ı behşet gibi gülşen olub dökülür cemālinden ‘ālem gül gibi ḥandān olmuştur. Ḥaḳ (04) şubḥānehu ve te‘ālā sebep-i asāyiş-i ‘ālemve bā‘is-i rāḥat-i benī ādem olan vücūd-ı hümayūnların ḥadāyık-ı şaltanatda (05) أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرَعُهَا فِي 228 ... السَّمَاءِ 229 (07) idüb, tūl-i ‘ömr ile mu‘ammer eyleye. Bimennihi ve keremihi

(07) بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى الْفَقْهِ فِي الدِّينِ 229

Dinde fikh için Ḥaḳ şubḥānehu ve te‘ālaya ḥamd ederim. Ve fikhda olan ‘alā ta‘līyyedir. *Ey liecli’l-fikh* (08) demektir. Ve muşannif raḥimehullāh cümle-i ismiyyeden cümle-i fi‘liyyeye ‘udūli ānen feānen vakten ba‘de vakṭin ve ḥālen (09) ğabb-ı hāl müceddid ve istimrāra kasd içündür. Ve

226 Ennehüm lafzı eksik yazılmıştır. “Sanki ürkmüş yaban eşekleri, Arslandan kaçırmaktalar.” (el-Müddessir 74/50-51).

227 “Zülkarneyn olsaydı kararını verirdim. Karanlık gelince güneş oldular.” Şair Mütenebbi’nin şiiri; <https://shamela.ws/book/754/49#p21> (27.05.2024).

228 “...kökü sābit dalı Semada.” (İbrahim 14/24).

229 Hılātī eserine besmele ve hamd ale’l-fikhı fi’d-dīn şeklinde başlamaktadır.

dinde menfa‘at her lemhada müteceddid olması ve ahvāl-i (10) zāhire ve bāṭineniñ istikāmeti fikh ile olur. Ve cā’izdir ki fikhıdan murād olan şol mes’ele murād (11) ola ki, i’tikādiyyāt ve ‘ameliyyātdan uşul ve furū‘i müştemil ola. Ve cā’izdir ki bu maḥalde fikhıdan murād (12) aḥkām-ı şer‘iyye ve ‘ameliyye ola. Pes imdi bu ma’nā sebebiyle fikh dinde cüz’ olur. Bu taḳdīrce ya‘ni fikh(13) dinden cüz’ olduğda, dīn fikhı için zarf kılınur. Ve cā’izdir ki bu taḳdīr üzre fikh ile murād (14) fi’l-cümle nefis-i ‘ilm ola. Bu taḳdīrce Ebū Ḥanīfe raḥimehullāh ḥazretleriniñ *el-fikhı ma’rifetü’n-nefsi mā lehā ve mā ‘aleyhā* (15) i’tibār eyledüğüne muvāfık olur. Ve cā’izdir ki dinden murād olan Ḥaḳ şubḥānehu ve te‘ālāniñ tevḥīdi (16) ve t̄ā‘ati ve rusūlüne ve kütübüne ve yevm-i cezāya vesā’ir İslāma lāzım olan şeylere imān ola.

Pes imdi (17) fikh ve şer‘atden murād meşālīḥ-i ümme ‘alā ḥasebi ihtilāfi ahvālihim rāci‘ olan şey’ olıcaḳ. Dinde(18) müteḥakkıḳ olan ma’na fikhda daḥi müteḥakkıḳ olmaḡla fikhı daḥi aşlen ve menşe‘en i’tibār eylediler. Ve ḥamd u medḥ (19) ve şükre müte‘allıḳ mebahıṣ-i meşḥūradandır ki, ḥamd ile medḥ müşterek olurlar. Zīrā bunlarıñ her biri (20) *şenā‘en bi’l-cemil ‘alā ciheti’t-tafzīl*dir. Ve yine müfteraḳ olurlar. Zīrā ḥamd-i maḥmūduñ şenāya istihkākını müstelzimdir. (21) Ammā medḥ bunuñ ḥilāfıdır. Aḡyanen vāḳi’ olur ki, medḥe müstehaḳ olmayın kimesne bir şey’ ricāsı için (22) medḥ olunur. Ve şāriḥ-i Hidāye olan ‘Aynī²³⁰ raḥimehullāh ḥamdı “*el-ḥamdü ḥüve’s-senā’ü ‘ale’l cemilī’l-iḥtiyārī*”²³¹ (23) *ni‘meten kānet ev ḡayriḥā bi’l-lisāni vaḥdehü*” deyu ta‘rīf eyledikten soñra ‘ḥamd’ ile ‘şükür’ beynini fark idüb (24) ḥamd için kelām-ı ‘arabda “*ḥamadtüḥü ‘alā in‘āmihi ve ‘alā şecā‘atihi*” didiklerini zıkr eyledikten soñra, şükri ta‘rīf (25) idüb “*eş-şükriḥüve’s-senāü ‘ala’n-ni‘meti vaḥdihā bi’l-lisāni ve ḡayrahi min’el- cevāriḥi*” dedikten soñra şā’iriñ (26) “*efādetkümi’n-ne‘māe minnī selāsete yedī ve lisānī ve’z-żamīra’l-*

²³⁰ Merginānī’nin (ö.593-1197) Hanefi fikhına dair *el-Hidāye* adlı esere Ebū Muhammed (Ebū’s-Senā) Bedrüddin Mahmūd b. Ahmed b. Mūsā b. Ahmed el-Aynī’nin (ö. 855/1451) *el-Bināye fi şerḥi’l-Hidāye* adıyla yaptığı şerhtir. Türk asıllı Hanefi fakih, tarihçi, hadis ve dil âlimi olarak bilinmektedir. Bk. Ali Osman Koçkuzu. "Ayni, Bedreddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, (Erişim: 27 Mayıs 2024).

²³¹ Hamd, güzellikler içinden seçilen en güzel övgüdür. Ayrıca; Mevkûfâtı. *Terceme-i Mülteka’l-Ebhur*, 3.

*muḥaccebā*²³² kavliyle istiṣhād idüb beynlerinde ‘umūm (27) ve ḥuṣūṣ min vechin olduğına işāret eylemiştir. Bu taḳdīrce ḥamdīñ mevrīd-i lisān, müte‘allīkī ni’met [004b/(01)] ve ni’metden ḡayri olur. Ve şükürñ mevrīdi lisān ve cenān ve cevāriḥ olub müte‘allīkī ancak ni’met (02) olur. Ḥamd müte‘allīk ‘itibāri ile şükürden e‘amm olur. Mevrīd ‘itibāri ile eḥaṣṣ olur. Şükür (03) bunun ‘aksidir ve ‘örfde ḥamd dört ma’nāya zıkr olunmuştur.

Birisi (birincisi) Ḥaḳ ṣubḥānehu ve te‘alānīñ ef‘āl-i (04) ḥıssıyyesi üzerine *senā*dır. **İkincisi** şükür ma’nāsına, **üçüncüsü** rızā ma’nāsına ve **dördüncüsü** (05) medḥ ma’nāsına. Ma’nāy-ı evvel “*es-senā’ü ‘aleyhi fī külli mā fe‘ale emāte ve aḥyā, efḳara ve eḡnā, eblā ev ibtelā* (06) *ebhece ve escā*”. *Senā* bu ef‘āl üzerinedir. Ḥamdīñ ikinci isti’mālī in‘āmı üzerine şükür ma’nāsınadır. (07) Meşelen²³³ *eş-şükürü ‘alā ni‘emihi’l-letī lā tuḥṣā ve minenihi elletī lā tensā* demektir. Ve ḥamdīñ üçüncü isti’mālī rızā ma’nāsınadır. (08) *Zīrā ḥamadtü sīrete fülānin ve mezhebihi* denilür. Ya‘ni *razītü bi-każıyyetihi ve kısmetihi bilā i’tirāzın ‘alā fī’lihi ve lā i’rāzā* (09) *‘an ḥukmihi*. Ve ḥamdīñ dördüncü isti’mālī medḥ ma’nāsınadır. Ya‘ni *medḥu li’llāhi ‘alā şıfatihī’l-ḥusnādimek*dir. (10) *ke-ennehü ḥāmid olan ‘abd Esnā ‘ale’llāhi bi-küllī ef‘ālihi fehiyecemiletün ve eşküruhu ‘alā külli na’mā’ihi fehiye ceziletün ve erzā* (11) *bi-küllī aḳżıyyetihi fehiye ḥamīdetün ve emdahuhu biküllī şıfātihī fehiye celiletün* demiş olur.

Şiir:

senā gū tā senā yābī (12)

*şükür kun tā ‘aṭāyā bī*²³⁴

rızada tā rızā yābī

devācū tā devā yābī.²³⁵

²³²“Benden sana üç nimet fayda verir: elim, dilim ve perdeli vicdan.”

²³³ Bu lafız günümüzde meselâ şeklinde okunmaktadır. Ancak Mevkûfâtî’nin Terceme-i Sadru’ş-Şerî’a 2b’de ve devamı sayfalarında meşelen şeklinde geçmektedir. Bu sebeple bu yazım şekli tercih edilmiştir.

²³⁴ Şiirin bu kısmı müellfin başka eserinde mevcuttur. Bk. MevkûfâtîTerceme-i Sadru’ş-Şerî’a, v.2a.

²³⁵ “Öv ki, sen de övülesin, şükret ki, lütfu ulaşasın, razı ol ki, rızaya eresin, deva ol ki, deva bulasın.” Farsça beyit.

Çünkü *hamd vasfu 'l-cemil 'alā ciheti'* (13) *t-ta'zīm* oldu ise. İmdi cemī'-i cemāl u kemālîñ ve cemāl u kemāl şāhibiniñ ve ef'âlde hamda müsteḥak (14) olan cemī'-i şey'in ḥālikı Ḥaḳ şubḥānehu ve te'ālā ḥazretleridir. Ḥaḳīkatde cemī'-i mehāmid Allah içündür. İmām Tıbî²³⁶ *Hāşiye-i (15) Keşşâf*da lillāhdır *el-kā'ilü kavlike zeydin husnü'l-vechi vasfun li-zeydin ve ḥamdün li-bāri'ihî iz küllü ḥusnü şanī'un* (16) *cemāl-i fıtratıhi ve küllü muḥsinün razī'u li-bāni ni'metihi* buyurduğı ḥaḳīkat hamd Allah'a raci' idüğü katī zāhirdir.(17) *الذي هو حبله المتين بين العباد*

Çünkü dinde fıkḥ 'ibādullaha me'ād ve me'āşında rızā-yı rabbe teveşşule (18) sebep olmakda, esbābın a'zamından ve ehemminden oldu ise ḥabl ile vaşf idüb, ma'nāsı (19) öyle²³⁷ fıkıhki, Ḥaḳ şubḥānehu ve te'ālānıñ beyne'l-'ibād ḥabl-i metīnidir. Zīrā bir kimesne sükūtdan emīn olmak için (20) bir ḥable mütemessik olur. Kezālik bir kimesne fıkḥa mütemessik olsa hevā ve şubuhāt meḥādīsinde (21) ve düşmekden emīn olur. Ve mevşül şılasıyla mevşuf olan fıkḥ için şıfat-ı şāniye ola. (22) Ve cā'izdir ki, dīn için şıfat ola. 'Alā külli't-taḳdīrayn 'ahdullahdır. Ammā dīn için olması evcehdır. (23) Zīrā dīn beyne'l-'ibād 'ahdullahdır. Yalnız cüz'ī olan fıkḥ için olmak evceh değildir. Ma'nāsı, öyle dīn ki, (24) Ḥaḳ şubḥānehu ve te'ālānıñ ḥabl-i metīnidir; beyne'l-'ibād *وفضله المبين على كل حاضر وباد* Öyle din veyāḥud (25) öyle fıkḥ ki, Ḥaḳ şubḥānehu ve te'ālānıñ faẓl-ı mübīnidir.

Namazlarda Yolculuk ve Mukîm Meselesi

Cemī'-i ḥazır ve bādin üzerine faẓl-ı ḥılāf-ı naḳşdır. (26) Mübīn mütteḍaḥ ve zāhir ma'nāsınadır. Ḥāzır şehirlerde sākin olandır. Ve bādin bādiyede sākin olanlardır. (27) Ve cā'izdirki ḥāzırdan murād tefekḳuh için vaṭanlarından muhaceret eylemeyenler ola. Bādinden murād tefekḳuh

²³⁶ Ebû Muhammed Şerefüddīn Hüseyin b. Abdillāh b. Muhammed et-Tibî (ö. 743/1343). Müfessir, muhaddis, dil ve edebiyat âlimi. *Fütûhu'l-ğayb fî (ve)'l-keşf 'an kınâ'i'r-reyb* (Şerḥu/Hāşiyetü'l-Keşşâf). Henüz yayımlanmayan bu altı ciltlik eser Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ının en güzel hâşiyelerinden sayılmaktadır. Bk. Halit Özkan."Tibî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tibi> (13.04.2024). Not: Bu önemli şerh el-Keşşâf maddesinde yer almamaktadır. Bk. Ali Özek. "el-Keşşâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim: 13 Nisan 2024).

²³⁷ Günümüz de kullanılan öyle ifadesi yazım olarak *ile* aynı olmakta. Ancak kelime eyle şeklinde yazılmaktadır. Bir fiil ile karıştırılacağından dolayı öyle olarak eserde *öyle* olarak yazılmıştır.

[005a/(01)] için muhâceret eyleyen ola. Bu ma'nâ muşannifiñ الحمد لله على kavline münāsibdir.

Ve muşannifiñ (02) kelāmı Hâk sübhānehu ve te'ālāniñ ... قُلُوبًا نَفَرَ مِنْ كُلِّ المرسلين الأمجاد (03) وميراث الأنبياء kavlı-i şerîfine işâretidir. 238...فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ Öyle fıkı ki veyâhud öyle dîn ki, kerem ve şeref şâhibi olan enbiyâ-i mürselîniñ (04) mîrâsıdır. *Emcād mācidiñ* cemî'idir. Ve şeref u fahra fıkı kâfidir. Nitekim fıkı hakkında وشعار (05) كفى بالفقه شرفا denilmiştir. Öyle dîn ki veyâhud öyle fıkı ki, ecvād olan (06) الخلفاء الراشدين hulefâ-i râşidîniñ şî'ârıdır. Şî'âr lügatda cesede mülâşık olan şevbdir. 'Alâka-i (07) mücâveret olmağla bu maħalde vaşıf için isti'âre olundu. Ve hulefâ-irâşidînden murād Ebū Bekir ve 'Ömer (08) ve Osmān ve 'Alî rızvānullahi te'ālā 'aleyhim ecme'ındir. Râşid reşād ile mütteşıf olana dërler. Ve reşād (09) hılâf-ı ğayyâdir.

Dîn veyâhud fıkı zeyğ ve ilhād şâhibleri والحجة الدامغة لذوي الزيغ الإلحاد (10) için huccet-i dāmiğadır. Huccet burhān ma'nāsınadır. Dāmiğa başbarganıñ bir nev'idir ki dimāğa ermiştir. (11) Hucceti bu maķûle-i şıfat ile vaşf eylemesi ķahr u ğalebede mübālağa içündür. Ve zeyyiğ ise meyl ma'nāsındır. Bu maħalde (12) murād dînüllahdan 'udül eden kimesnedir. İlhād daħi dînüllahdan 'udüldür. Hāşılı ma'nā-yı fıkı (13) Hâk sübhānehu ve te'ālāniñ huccet-i ķāhiresidir. Dînüllahdan 'udül eden kimesneler için Öyle fıkı ki, hâk u reşāda dā'ıye bir tarık-i والحجة الداعية (14) إلى الحق والرشاد müstekîmdir, muhaccet cāddetü't-tarıkıdır. (15) Bu maħalde lafz-ı hâk cā'izdir ki, ismullah ola. Cā'izdir ki bātılıñ hılāfı olan hâk ola. Ve reşād (16) ise hılâf-ı ğayyedir. والشريعة الباقية إلى يوم التناد Öyle dîn veyâhud öyle fıkı ki, ilā yevmi'(17) l-kıyām şer'at-i bāķiyedir. *Ve yevmi't-tenād* şol gündür ki, münādiler nidā eyleyeler. Āğāh olun, taħķıķan (18) fülān kimesne sa'ıd oldu. Bundan soñra şaķı olmaz ve fülān kimesne şaķı oldu bundan soñra (19) sa'ıd olmaz. Ve bu kelām Hâk sübhānehu ve te'ālāniñ... وَنَادَى أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ (20) kavlı-i şerîfine işâret olmaķdır 239

238 “Her topluluktan bir kesim dinde derin anlayış sahibi olmak için sefere çıkmasınlar”. (Tevbe 9/122).

239 “Bir de o eshabı Cennet eshabı nâra şöyle nida etmektedir...” el-Araf 7/44.

والزريعة الواقية للارواح والأجساد (21) Öyle dîn ki, ervāh u ecsād için vesîle-i hâfızadır. Ve zeri'a şol şey'dir ki bir âhar şey'e vesîle (22) ola. Vâkıye-i hâfızadır, ervāh rūhuñ cemî'idir. Rūh, ehl-i sünnet kıtında bir cism-i laîfedir, bedene (23) sārîdir. Gül şuyunuñ güleseri bânî gibi ve viķāye-i ervāh dedüğü aķāyid-i revıyye ve ehvā-i dīniyyeden viķāyedir. (24) Viķāye-i ecsād ise irtikāb-ı seyyi'ātdan viķāyedir. (التي) لا اعتصام بدونها من²⁴⁰ والطريقة المثلى. (25) Öyle dîn veyāhud öyle fıkıh ki hayra karîb bir mezhebdir. Bağy u fesāddan andan ğayri (26) ile i'tişām ve imtinā' yokdur. Müslā ta'nîs-i emseldir. Emāsili'l-ķavmi hıyāruhum dēnilür. el'emseli ve hüve'l-aķrabu (27) ile'l-hayr. İ'tişām, imtinā' ma'nāsınadır. والعروة الوثقى لانفصام لها. Öyle dîn veyāhud [005b/(01)] öyle fıkıh ki, 'urve-i vüşķadır ki, ebedi'l-ābād münkesir olmak ihtimāli yokdur. 'Urve ve düğme iliği ve bardak ve ibrık ve aña (02) müşābih olan eşyānın kulbuna itlāk olunur. Vüşķā ta'nîs-i evşakdır, muhkem ma'nāsınadır. İnfişām (03) inkisār ma'nāsınadır. Ebed ise dehrdir, ābād cemî'dir, ferdiñ cemî'ine mużāf olması mübālağa içündür ve te'kîd (04) ma'nāsını ifāde eder. Ekmelü'd-dīn 'adem-i inķitā'm maħalli değildir. Zīrā kıyāmetde elbette münķatı' olsa gerekdir (05) deyu i'tirāz eylemişdir.

حمداً يعادى قطار البحر و غزار العهاد Vaķtā ki dīnde fıkıh bu ķadar şıfāt-ı (06) şerife ile mevşūf oldu ise münāsib oldu ki, ħamdı daħi mehāmidden keşret ve azamet cihetinden vaşf (07) eyleye. İmdi Hāķ sübhānehu ve te'ālāya bir ħamd ile ħamd ederim ki kıtār ve biħār ve ğızār-ı 'ihād ile adedleşürler. Ya'ni (08)'adedden müsāvāt ederler. Kıtār-ı biħār ve ğızār-ı 'ihād benim ħamdımdan 'adedden ziyāde olmazlar. Kıtār (09)ķatarıñ cem'idir. Ğızār ğaziriñ cem'idir, keşret ma'nāsınadır. 'İhād cemi'i ahdedir. Bu ise maţar ba'de maţardır. (10) Ya'ni birbirini te'ākub eden bārāniñ keşretī ile mu'ād olur demekdir. ويوازن حبال الرمل و حبال الوهاد (11) Bir ħamd ile ħamd ederim ki, veznde ħıbāl-i raml ve cibāl-i vihād ile muvāzene eder. Ħıbāl-i raml şol (12) şey'dir ki beriyyede rüzgār vizān olduķda ķum ħıbāl-ı mişāl huţūt-ı naķş olur. Aña ħıbāl-i raml (13) dērler. Keşretten kināyedir. Cibāl t(d)agdır. Vihād vehdeniñ cem'idir. Mekān-ı muţme'inne dērler. وأنشهد (14) أن لا إله إلا

²⁴⁰ "...بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَّى" (Taha 20/63) ayetinden mülhem.

الله وحده لا شريك له daḥi şehādet ederim ki, Allah’dan ğayri ma‘bud bi’l-ḥaḳ (15) ilāh yoḳdur. Vaḥdet-i zāt ile münferid olub ve ef‘āl u şıfātından şerīk yoḳdur.

أزدلف بفيض فضلها عند فيضالذماء ويوم يقوم الأشهاد (16) شهادة Bir şehādet ile şehādet (17) ederim ki ol şehādetiñ faẓlınıñ feyẓi sebebiyle baḳıyye-i rūḥuñ ḥurūci vaḳtinde ve eṣḥād-ı (18) kā‘im olduğı ğün Allah’a ḳarīb olurum. *Ezdülfü* zülfādandır, eḳteribü demektir. Evvelki feyẓ (19) fāze’l-māi’dendir. İkincisi feyẓ ḥurūc ma’nāsınadır. *Fāzat nefsuḥ ey ḥaracet rūḥu* denilür. *Zemā* baḳıyye-i (20) rūḥdur, ramāk ma’nāsına. *İṣḥād* cem‘i şāhiddir ve iṣḥād ile murād ... لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ...²⁴¹ (21) feḥvāsınca melā’ikeden ḥafazadır. Ve daḥi enbiyā ‘aleyhimü’s-selāmdır ve ümmet-i Muḥammedden mü’mİNİndir. أن محمدا عبده ورسوله الذي يقصر عن استقصاء محامده أمد (22) وأشهد Daḥi şehādet (23) ederim ki taḥḳıḳan Muḥammed aleyhi’s-selām Allah’ıñ ḳūlu ve raşūlidir. Öyle Muḥammed aleyhi’s-selām ki anuñ meḥāmidini (24) istikşādan emed-i ta’dād-ı ḳāşır ya’ni ‘āciz olur. *Meḥāmid cem‘i maḥmededir* ki ḥılāf-ı mezemmetdir. *Emed* ğāyet (25) ma’nāsınadır. *Yaḳşuru* fi’linin fā’ilidir. *Ta’dād* maşdardır, taḍrāb ve terdād ve taṭvāf gibi keşretine iş‘ardır. (26) Emed-i ta’dād ‘adem-i tenāhiden ibārettir.

ويحصر عن إحصاء فضائله لسان كل حاضر و عا دّ Öyle Muḥammed ‘aleyhi’s-selām ki (27) cemī‘i ḥaşr ve ‘aḍḍediciler anuñ feẓā’ilini iḥşādan ‘āciz olub ta‘b çeker. *Yaḳşuru* fethā şād ile te‘īb ma’nāsınadır. [006a/(01)] Hāşr-ı iḥāta ma’nāsınadır ve ‘ād ise ‘adüvvdendir صلى الله عليه وسلم على اله (02) الشمخ (02) Lafzan ḥaberdır. Lākin ma’nā inşādır. Ya’ni *Allaḥümme şalli ‘ala’n-nebiyyi ve ‘alā ālihi* (03) demektir. *eş-şümmeḥi’l-aṭvād er-ruseḥu’l-evtād* ile murād āli Nebī ‘aleyhi’s-selāmdır ki, raf‘at-ı şānları cibāl-i (04) mürtefe‘a ve faẓlı ‘ilimde evtād-ı rāsiḥadır. Şemḥu şevāhiḳ-i cibāldır. Ya’ni tağın yuḳarusudur. Aṭvād cemī‘i (05) ṭavddır. Ṭavd ise cebeldir. Rash rāsiḥın cemī‘idir, ṣābit ma’nāsınadır.... وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ...²⁴² maẓmūn-ı (06) şerīfī ṣābit ma’nāsınadır. Evtād vetedin cemī‘idir

²⁴¹“... siz bütün insanlar üzerine adalet nümunesi, hak şahidleri olasınız...” (el-Bakara 2/143).

²⁴²“...ilimde rüsuḥu(/sabıt/bağımsız)olanlarda ...” (Al-i İmrân 3/7)

Ben الجواد محمد بن عبّاد بن ملك دا (07) أقول وأنا العبد الراجي عفو الرب الكريم dërim, hâlbuki ben cevâd-ı kerîm Allah'ın 'afvını râci kulum ki (08) Melik Dâd oğlu 'Abbâd ve 'Abbâd oğlu Muḥammedim. Melik Dâd ismi mürekkebdir. Biri kelime-i 'Arabiyye ki melikdir ve biri (09) kelime-i fârisiyyedir ki, lafz-ı dâddır. Ve dâd ma'nâsı zulmüñ hılâfı olan adl ola veyâhud 'atâ ma'nâsına (10) ola 'atâ'ü'l-melik gibi ve 'adlû'l- melik olmak ihtimâli vârdır. Bu bir والمراد ونهاية البغية والارتداد (11) الطلبة هذا كتاب بالغ غاية kitâbdır ki gâyet-i maṭlûba ve nihâyet-i hâcet ve talebine bâliğdir. (12) Gâyet naşb ile mef'ûl-i bâliğdir.

İlim Ehlinin Özellikleri

Talebe kesr-i lām ile maṭlûb ma'nâsınadır ve bağye kesru zamme bâ' ile (13) hâcet ma'nâsınadır. Ve irtiyâd daḥi taleb ma'nâsınadır. Ve talebe ile murâd lafzında olan elif u lām (14) ihtimâldir ki istiğrâk-ı 'örfi için ola, ma'nâsı böyle ola ki, bu kitâb fikh-ı şerîfe müte'allik olan (15) cemî'-i murâdât ve muṭâlibiñ gâyetine bâliğdir. Ve ihtimâldir ki 'ahd için ola, ya'ni şol maṭlûb ki mezkûr (16) olmuştur ki ol fikh'dır, anuñ gâyetine bâliğdir. Ve bu maḥalde talebe ile murâd zikri mükerrer olmak ihtimâli vardır. (17) Zîrâ talebeniñ ma'nâsı maṭlûbdur ve maṭlûb ise murâd-ı kendîdir. Câ'izdir ki 'atf-ı tefsîr vaki' ola. (18) *Ve hâzâ kitâbun ekûlünüñ maḳûl kavlidir.* جامع كافل بخالصة تحقيق يعلوا كاهل التدقيق والانتقاد (19) Öyle kitâb ki şâhib-i re'ye ve ictihâd olan aḳdemînin baḥişlerîniñ hulâşasını câmi'dir. Vaḳtâ ki (20) muşannif aḳdemîni zikr idüb *uh'r-re'yi ve'l- ictihâd* kavliyle fukaḥâdan gayrisini iḥrâc eyledi. Zîrâ (21) 'örf-i fukaḥâda ehl-i re'ye ve ictihâd şol kimesnedir ki anuñ meşrû'âtı ilmi ola, me'âni-yi nuşûşa (22) vâḳıf ola ve uşûlden fûrû'-i istinbâtına ḳâdir ola. Bu ma'nâ sebebiyle bizim aşḥâbımıza ehl-i re'y (23) tesmiye eylemişlerdir. كافل بخالصة تحقيق يعلوا كاهل التدقيق والانتقاد (19) Öyle kitâb ki bir taḥḳîḳiñ (24) hâlîşasını kāfil ve zâmindir. Ve öyle taḥḳîḳ ki tedḳîḳve intikâd kāhiline 'ālî olur, ya'ni rākib olur. (25) *Ya'lû yarkebu* ma'nâsınadır. *Kāhil* ise dābbeniñ a'lāsıdır. *Intikâd* ise ceyyidden zeyûfi naḳd (26) étmeğe dërler. Hâşılı ma'nâ bu kitâbbir taḥḳîḳiñ hulâşasıdır, bundan soñra tedḳîḳ ve intikâd yokdur. (27) Ya'ni derace-i kemâle erişmiştir. Bu kitâb İmâm كاشف لأسرار الجامع الكبير عن اختصار واقتصاد

[006b/(01)] er-rabbānī Muḥammed bin el-Hasan eş-Şeybānī Ḥazretlerinin Cāmi‘-i Kebīri nām-ı kitabının ihtisārı ve iktisādında esrārını kâşıfdir. (02) *İhtisār*ından murād taḳlīlū‘l-lafz ve tekşirū‘l-ma‘nādır. *İktisād*dan murād taṭvīl-i muhal ve ta‘kīd-i muhal beyni tevaşşuṭdur. (03) Zīrā kelām-ı ‘Arabda *fūlānün muḳteşidün fi ‘n-naḫaka* dēnilür.

Cāmi‘i Kebîr’in Tanımı

İmām Muḥammed Ḥazretleri Ebū Ḥanīfe Ḥazretlerinden istimā‘ idüb (04) taḥrīr eyledüğüne Cāmi‘-i Kebīri tesmiye eylemiştir. Ve Ebū Yūsuf Ḥazretlerinden istimā‘ eyledüğüne Cāmi‘i Şağīr tesmiye eylemiştir. (05) Ḥalīl bin Aḥmed es-Sincistāniden²⁴³ rivāyet olunur ki, vaḳtā ki İmām Muḥammed Ḥazretleri Cāmi‘-i Kebīri taşnīf eyledi. (06) Kitāb-ı mezkūr aḥbār-i Rūmdan ya‘ni Rūm ṭāi‘fesiniñ ruḥbānından birīniñ yedīne vāşıl olub müddet-i (07) medīd muṭāla‘adan soñra İslāma gelüb bu kitābı bir derecede buldum ki eger ḥadīs-i şerīf *lā nebiyye ba‘dī*²⁴⁴ (08) olmasa bu kitābın muşannifi da‘vā-yı nübüvvet idüb şıdk u da‘vāsına mu‘cize içün ibrāz eylese, bir ferd (09) mu‘ārazasına ḳādir olmayub nās kendüye tābi‘olurlardı deyu cevāb eylemiştir. كاف لمعضله الذي يخضع له كل ذي ذهن وقاد Bu kitāb Cāmi‘-i Kebīriñ müşkilini tīzāhda kāfīdir. Öyle müşkil ki, (11) zīhn-i veḳḳād şāhibleri ol müşkil içün ḥuzū‘ ederler. Ya‘ni, zīhn-i veḳḳād şāhibleri mühtedī olmadıkları (12) esrār-ı keşfde bu kitāb kāfīdir. *Zīhn-i veḳḳād* zīhn-i keskin dimekdir. عيونه العون ومتونه المتين الذي ما لفضل فضله من (13) واف بحق الحق من نفاد Bu kitāb bi-Ḥaḳḳı‘l-Ḥaḳḳı ol ‘uyūnu‘l-‘avn (14) ve mutūnū‘l-metīnden vāfīdir. Öyle Ḥaḳ ki, faẓlınıñ faẓlına fenā yokdur. ‘Uyūncemī‘-i ‘ayndır ve ‘ayn küllü şey’in (15) dinilse murād olan ḥıyārīdır. ‘Avn ‘avāniñ cemī‘idir, ‘avān ise ḥarb-ı ḳaviyyedir veyāḥud ‘avāndan (16) murādisinde neşaf ola, ma‘nā böyle ola ki beyne‘l-iḥlāl ve‘l-implāl mütevaşşıṭ ‘uyūn-i

²⁴³ Metinde “Ḥalīl bin Aḥmed es-Sincistānī” olarak zikrettiği şahıs Halil b. Ahmed es-Siczi olduğunu düşünmekteyiz. Hakkında pek bilgi bulunmayan şahsın Hanefi kadılarından olan Halil b. Ahmed b. Muhammed b. Âsım b. Cenk es-Siczi olduğu ve Sicistan’da yaşayıp sonra Belh’e taşınıp ve orada ikâmet ettiği belirtilmektedir. Devrindeki büyük âlimleri dinlemiştir. 873 yılında Serhas’ta kadı olduğu dönemde vefat etmiştir. Halep, Şam, Irak, Horasan gibi şehirlere yolculuk etmiştir. İyi bir vaiz olduğu da ifade edilmektedir. Abdullah b. Ahmed el-Kaffāl Siczi kendisinden hadis rivayet etmiştir. Bk. Cengiz Kallek, "Kaffāl, Abdullah b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim: 2 Haziran 2024); <https://www.arabehome.com/>.

²⁴⁴ Ebu'l-Meâ'li Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed, Abdullah b. Hayve El-Cuveyni, *Kitābu't-telḥīs fi uşūlū'l-fikh*, (Beyrūt: Darü'l-beşeri'l-islamiyye. 2003), 3/126.

ķaviyyedir. Ve ‘uyūndan(17) murād me‘ānī-i mü‘esseradır, mesā’il anuñ ile ibtināolunur. Ve mutūndan murād mesā’il ola ve ba‘zı nüshada (18) ‘avn kesr-i ‘ayn ile ‘īn yazılmışdır. Se‘at-i ‘īndır ve sa‘at-i ‘īndan murād andan keşret tefri‘-i mesā’ildir. (19) Ve metīn cerr ile Hakkıñ şıfatı ola veyāhud mutūnuñ şıfatı ola. ‘Avne’l-‘avnve mutūne’l-mutūndan murād (20) Cāmi’-ı Kebīriñ zātıdır. *Ve min ‘uyūni*hide olan min temyīz içündür, teb‘t̄z için değildir. Nitekim Hakkıñ subhānehu (21) ve te‘ālānıñ ... فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ ...²⁴⁵ķavl-i şerīfnde vāki’ olmuşdur. (22) من الفواد بتقرير فيه جلاء الشك Bu kitāb vāfidir, ber takrīr sebebiyle veyāhudber takrīr ile ki, ol takrīr de ķalbden şekkī iħrāc (23) vardır. *Bi’takrīr*inde olan *bā vāfin* lafzına mütea’līķdir ve bā sebebiyyedir veyāhud muşāhabet için (24) ola. *Ey me’a takrīr* demek ola. *Celā’* fethā-ı cim ile ħurūc-i mine’l-beleddir, *fevād* ise ķalbdır. (25) وتحرير Bu kitāb bir taħrīr ile vāfidir ki, ol taħrīrde celā’-i başıret vardır. (26) Ve daħi her ķalbde olan vesah için celā’ vardır. *Şād* lafzı vesah ma’nāsınadır. Ve külli ķalbin şād da (27) şād bu ma’nāya ola ki, şebih ve işķalatdandır ki ma‘āniyle öyle ķalb mābeyninde olan ħicāb [007a/(01)] ola. İmdi bu taħrīr ol maķūle-i ħicābı daħi ref’ eder ve külli ķalbde olan külli cerr ile başıret üzerine ‘atf (02) ola. وجزالة لفظ به يرتاض الجامع الابي ويقتاد Bu kitāb vāfidir bir cezālet-i lafz ile ki, ol lafz (03) sebebiyle şāmeş u mūmteni’ olan ma‘ānī zelīl ve muṭī’ ve mūnķād olur. *Cezālet* lafz-ı faṣṭħ olub (04) rekīk olmamasıdır. Rekīk za‘īf ma’nāsınadır. Zīrā sevbīñ rekīkü’n-nesci dēnilür. *Mūrtāz* (05) zelīl ve muṭī’ ma’nāsına olur. *Ebiyy mūmteni’* ya’ni fehimden mūmteni’ dēmekdir. *Yaķtād* mūnķād ma’nāsınadır

جلالة معنى دون نيله شيب الغراب اوشوك القتاد (06) إلى Bu kitāb cezālet-i lafz ile vāfidir, celālet (07) ma’nāya manzum olduğı hālde ve ol ma’nāya vuşūlden evveldir. Şeyb-i ġurāb veyāhud şevk-i ķatād (08) ya’ni ķarġa-i ā’zer, bu celālet ma’nāya vuşūl olunmaz veyāhud şūk-i ķatād olur, ba’dehu bu ma’nāya vuşūl (09) bulunur. Hāşıl-ı kelām bu iki muḥāl olan şey’iñ huşūlünden evvel bu celālet-i ma’nāya vuşūl mümkün (10) değildir. Ba’zı nüshada sīn-i mūhmele ile sūk-i ķatād yazılmışdır. Ol taķdīrce ķatād ile istiyyāk(11) dēmek ola. Ķatād bir şeceredir ki ānuñ dikenleri vardır, meşhūr

²⁴⁵ “...o halde o evsandan, o pislikten kaçının...” (el-Hac 22/30).

olan muğaylān şeceridir. Hāşıl-ı ma'nā (12) budur ki, bu celālet-i ma'nāya nā'il olunmaz. İllā tūl-i mehel ve taḥammül-i müşāk-ı şedīde ile olur. Şeybū'l-gurāb (13) mü'aḥḥar mübtedādır, *dūne neylihi* muḳaddem ḥaberdır. Ba'zı nüshada *ḥarṭu'l-ḳatād* vāki' olmuştur. (14) *في التحصيل الذي صنفته لإخوتي* هو أمس من نسب الولاد

Kitabın Tasnif Sebebi

Ben ol kitābı taşnīf eyledim, taḥşilde ḳarındāşlarım içün, (15) öyle ḳarındāşlar ki, neseb-i vilādetde olan ḳarındāşlardan baña aḳrabdır. *Şannaftühü cā'izdir* ki kitābın (16) şıfatı ola ve cā'izdir ki, *ḳad* taḳdīr ile ḥāl ola. Taḥşilde iḥvet beyninde olan mesāsda ittişāl-ı eşedd (17) ve aḳvādır. Neseb-i vilādetden ya'ni *beyne'l-vālid ve'l-mevlūd* olan mesās ve ittişālden, zīrā taḥşilde (18) olan iḥvet ḥayāt-ı ervāḥa rāci' olur. Ol ḥayāt dedüğümüz 'ilimdir, *beyne'l-vālid ve'l-mevlūd* olan mesās (19) u ittişāl ḥayāt-ı eşbāḥa rāci'dir. Zīrā cāhil ḥükmen meyyitdir.

Ve daḥi şol *أمت من نسب الاء والأجداد* (20) *وأسرتي في التحقيق الذي هو* cemā'atim içün taşnīf eyledim ki, öyle cemā'at (21) u 'aşiret ki deḳāyık ve ḥaḳāyık-ı 'ilimde neseb-i ābā' ve ecdāddan ḳarābete evşaldır. *Üsrat* raḥt u cemā'at (22) ve 'aşiret ma'nāsınadır. *Emettü* metteden if'al-i tafşıldır, ḳarābete tevāşul demektir. Nitekim *fülānün yemüttü* (23) *ileyke bi-ḳarābetihi* dēnilür. Allahu 'alem muşannifiñ taḥşilde iḥvetden murādı şürekāsī ola ve üsratden murādī (24) şākirdlerī ola. *ممن سمت همته إلى ضبط القواعد الفقيهية التي عليها الاعتماد* *Min* beyāniyyedir. (25) Ya'ni ben ol kitābı taşnīf eyledim şol iḥvet ve üsratim içün ki mu'temedün 'aleyhā olan ḳavāid-i fıkhiyyeniñ (26) zabtına ḳasd ve himmetī 'ālī oldı ve ba'zı nüshada 'aleyhā mekānında aleyhi vāki' olmuştur. Ol (27) taḳdīrce zamīr zabṭa rāci' olur.

[007b/(01)] *ودعت أرومته الى حفظ المعاهد الشرعية عن إتقان وسداد* Ol iḥvet ve üsrat ki himmetleri 'ālī olub ḥasebleri ānları itḳān ve sedād ile me'ākıd-ı şer'iyye hıfzına (02) ceküb dā'ī oldı. Ya'nī kendüleri daḥi murād eylemese aşālet-i ḥaseblari kendülerini me'ākıd-ı şer'iyye hıfzına (03) dā'ī olurdı. *Sedād* ḳavl u 'amelde şavāb ve istikāmet ma'nāsınadır. *el-erūm* aşlu's-şecer dēnilür. (04) Me'ākıd mevāzı'-ı 'aḳddır. İtḳān-ı aḥkām ma'nāsınadır.

Āsertü şannaftühüye الأشتات والأفراد (05) و ائرت فيه الدرج والإدماج والتجنيس بين *ma'tūfdur. Īsār* ihtiyār *ma'nāsınadır.* Ve *derc* ve *idmāc* bir şey'i (06) bir şey'e idhāldır. *Tecnīs* bir şey'i cinsine zammıdır. *Eştāt* müteferriķātdır. Hāşıl-ı *ma'nā* taşnīf eyledüğüm (07) kitābda *derc* ve *idmāc*ı ya'ni ba'zımesā'ili içinde idhālī ihtiyār eyledimve daħi müteferriķāt münṭavāt (08) beyninde olan ba'zı mesā'il ānī mücānisi olan mesā'il zımnında *derc* eylemeği ihtiyār eyledim.

Vāfā, ey etā, ya'nī şu muşannef للراجلين إلي من البلاد (09) ووافي ذلك طلبا *veyāḥud* şu idrāc ve *idmāc* eṭrāf-ı bilāddan (10) taḥşıl-i 'ilim içün baña gelenlerin talebine muvāfık geldi. Taleben vāfānıñ mef'ulidir, vāfık *ma'nāsın*ı mütezammin olduğı (11) içün ve taleben nekra getirülmesi ta'zīm içündür *Elfā* (12) *vecede* *ma'nāsına,* *erab* ḥācet *ma'nāsınadır.* Hāşıl-ı *ma'nā* eşnāf-ı kāşıdından benden taḥşıl ediciler (13) ḥācet-i 'azīm buldılar. Bu kelāmıñ zāhirinden mefhūm olan budur ki, taḥkīkan bu idrāc ve *idmāc* anlarıñ (14) ḥācet ve maṭlūblarına muvāfık kıldı. *İz* ta'liliyyedir. (15) *Kefānıñ* fā'ili muşannef olan kitābdır, hüm zamīri rāḥılīn ve muḥaşşılīne rāci'dir ve *kefānıñ* mef'ul-i evvelidir. (16) 'ib'e mef'ul-i şāniyesidir ve 'ib'e ḥaml *ma'nāsınadır.* Cemī'i a'bā gelür. *Evķār* cemī'i *viķr*dir, ol daħi ḥaml *ma'nāsına* (17) *esfār* cemī'i *sıfır*dir, kitāb *ma'nāsınadır.* Nitekim Hāķ şubḥānehu ve te'ālānıñ ... *كَمَثَلِ الْجَمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا* ...²⁴⁶ *ķavli* şerīfinde (18) vāki' olmuşdur. Hāşılı *ma'nā* zīrā ol kitāb rāḥılīne ve muḥaşşılīne mücelledāt yüklerinden ve muṭavvalāt (19) kitāplar hıfzında kifāyet eder.

Keffe men' *ma'nāsınadır.* 'Avāriż cemī' (20) 'āriżadır. Kesād kıllet-i rağbettir. *el-keselü't-tenāķulu 'ani'l-emri* denilür ve *keffe* kitābıñ sıfatıdır. Öyle kitāb (21) ki, mücelledāt yüklerinden ve kütüb-i muṭavvalāt hıfzında 'avāriż-ı *kesel* ve *kesād*ı men' eyledi. Ve cā'izdir ki (22) *kefānıñ* fā'ilinden ḥāl vāki' ola ve cā'izdir ki *kefe* cümlesī muṭavvalātıñ sıfatı ola. *Ma'nāsı* böyle ola ki (23) öyle muṭavvalāt-ı 'avāriż vekesel ve *kesād* anuñ hıfzında 'māni' oldı.

²⁴⁶ “...cildlerle kitab taşıyan eşeğin haline benzer...” (el-Cum'a 62/5).

‘*Avādī* cemī’i وطواري الدواهي والانداد (24) و عوادي الأيام والسنين الشداد ‘*ādiyedir* ki, zulüm ve şerdir. *Sinīn-i şidād* şedīd seneler (25) demektir. *Ṭavārī* devāhīdir, devāhī ise emr-i ‘aẓīmdir. *Enkād* cemī’i *nekd*dir, ‘usr ma’nāsına ve ‘īyş-i ‘aşrate naķş (26) vèren şey’e nekd dèrler. Hāşıl-ı ma’nā ‘avāyık-ı eyyām ve şedāyid-i sinīn. Ṭavārī ve devāhī ve enkād muṭavvalāt (27) hıfzına māni’ oldı.

حتى خيف الأعراض والانداس أوكاد *Hattā ilā* ma’nāsınadır. *el-i-rāzu hīfe* [008a/(01)] *hīfeniñ* kâyim-i makām-ıfā’ilidir. *İndirāş* mahv olmaķdır. Evkād hīfe üzerine ma’tūfdur, zıkr olunan (02) mevāni’ ki muṭavvalāt hıfzına ma’ni’ olmuşlar idi. Bi’l-küllıye muṭavvalātından i’rāz olunmak ve münderİs olub (03) eserī kalmamak hıvıf olunca, veyāhıd bu dereceye varmak qarīb olmuş idi. Öyle olıcaķ bu muhtaşar anlardan (04) aġnā eylemişdir.

حوى ما حوت من غر المعاني والمسائل أوزاد Bir su’āl-i muḳaddereye cevābdır. Keennehu bir sā’il (05) su’āl eyleye ki, evkār-ı mücelledāt kifāyet eyledüġünü nice kifāyet eder ki bu kitāb muhtaşardır. Huşūşan mesāi’li (06) birbiri içinde münderic ve mündemicdir. Muşannif tarafından cevāb ola ki ġurar-ı me’anīden ve daġı mesāilden (07) mücelledāt ve muṭavvalāt hāvī olduġunu bu kitāb hāvī ve muḫīṭ olmuşdur. Belki daġı ziyāde-i hāvīdir. (08) Evzādda olan ev vāv ma’nāsına ola veyāhıd bel ma’nāsına ola ve ġarra her şey’iñ ekremīdir. Allahu a’lem (09) muşannifiñ ma’ānī ile murādı ‘ilel ola ve mesāil ile aḫkām ola

بعد محض الزبد دحض جفاء الحشوه جفاء *Maḫḫ* hāliş ma’nāsınadır. *Zübdi* cemī’i *zübededir*, *daḫḫ* izāle ma’nāsınadır. Cüfā zamm-ı cim ile seyl-i ramā (11) eyledüġi şey’dir. Ya’nī hār u hāşān demektir. Haşv bir kelāmdır ki aña i’timād olunmaya. Ve *cefā* fetḫa cīm ile hılāf-ı (12) berradır. Ezbād cemī’i zebeddir, şol elfāz ve ma’ānīdir ki anuñla intifā’ olunmaz. Hāşıl-ı ma’nā fā’idesi olmayub (13) maḫlūt olan mesāilini telḫiş ve re’y ve fikr-i ramā eyledüġü müntefe’un bih olmayan elfāz ve ma’anīyi izāleden soñra (14) kütüb-i muṭavvalāt hāvī olduġından ziyāde bu kitāb hāvīdir. Lafz-ı ba’de evzād kelimesine müte’allıķdır.(15)

وسميته بالتلخيص طباقاً للمعنى وجعلته للمصير الى الله عتاداً للنسير الى العقبى خير زاد

Ben ol kitābı telhîş (16) ile tesmiye eyledim ismî ma'nâ-i müsemmasına muṭābık olmak için ve daḥi Ḥaḳ subḥānehu ve te'ālāya rücū' eyledüğümde zehîra (17) dīrāk eyledim ve dār-ı 'uḳbāyā mesîr için ḥayr-i zād eyledim. Zīrā 'ulūm-i İslāmiyyeyi ihyā idüb neşr eylemek efzal-ı (18) t̤a'at idüğü katī bedīhidir.

1.Kitābu's-şalavāt (Namaz Kitabı)

{{كتاب الصلوة}} Bu kitāb şalatıñ aḥkāmı beyānındadır.

1.1. Babu mimma yufsiduha *باب* (19) مما يفسدها

Hāzā bābun taḳdīrindedir. Bu şol bābdır ki, şalatı ifsād eder şey'in aḥkāmı beyānındadır. (20) تارك مكانه مقتضى الأمر بالتأخيرها فتفسد صلوته كما موم تقدم Muşannifiñ kitābı (21) muḥāzāt mes'elesiyle ibtidā eylemesi, muḥāzāt mes'elesiniñ aş'ab ve aḡrab olub beş vecihle istiḥsān u kıyāsı (22) müteżammin olduğu içündür. Beş vecihiñ **biri** racülün ḥātuna muḥāzātı şalatını ifsād eder. Bu ifsād istiḥsānendir. (23) Yoḥsa kıyāsen fāsīd olmamaḳdır. **İkincisi** imāmin ḥātuna daḥi imāmete niyyeti muḥāzāt ḥükümünün şartıdır. Bu ise istiḥsānen, (24) yoḥsa kıyāsen şart olmamaḳdır. **Üçüncüsü** muḥāzāt racülün şalatını ifsād eder, ḥātunuñ şalatını ifsād (25) eylemez. Bu ise istiḥsānendir, yoḥsa kıyāsen ḥātunuñ dahi şalatı fāsīd olmaḳdır. Ve **dördüncüsü** racül ile (26) ḥātūn imāma iḳtidā idüb ikisine ḥadeş sebḳ eylese ve abdest almaḳ için muşarīf olsalar (27) ve abdest alsalar ikisi için binā cā'iz olur. Bu ise istiḥsānendir, kıyāsen bu idi ki cā'iz olmaya. [008b/(01)] **Beşincisi** ba'de sebḳı'l-ḥadeş tarīk de muḥāzāi olsalar racülün şalatı fāsīd olmaz, bu ise istiḥsānendir, (02) yoḥsa kıyāsen fāsīd olmak idi.

Ve muḥāzāthā mübtedādır. Zihinde ma'hūd olan ḥātuna rāci', zamīre (03) muzāf olmuşdur. Nitekim Ḥaḳ subḥānehu ve te'ālāniñ ... مَا تَرَكَ عَلَى ...²⁴⁷ ظُهِرَهَا مِنْ دَابَّةٍ kavlı-i şerīfinde vāki' olmuşdur. (04) Ya'ni arz üzerinde demekdir. *Tārikun* ḥaber-i mübtedādır ve *mekānühü* manşūbdur, tārikun kavliniñ mef'ülüdür ve mükteza'(05) l-emr cā'izdir ki *mekānehü* kavliniden

²⁴⁷ "...yer yüzünde bir deprenen bırakmazdı..." (el-Fatır 35/45).

bedel ola veyāḥud sıfatı ola ve cā'izdir ki mükteżāy-ı emr tārıkun kavliniñ (06) mef'ülü ola ve *mekānehü* zarfıyyet üzre mansüb ola. *ey tārıkun fī mekāni şalātihi mükteżā'l-emri bi't-te'hīrihā* (07) ve *hüve't-taḳdīm* gibi. Hāsıl-ı ma'nā racül muşallīniñ şalāt-ı edāda ḥātuna muḥāzātı mükteżā-i emr ki ta'hīri idi. (08) Ol mekānı ki taḳaddüm idi, tārık olmağın racülün şalātı fāsıd olur. Şol ma'mūmuñ imāma taḳaddüm eyledik de şalātı (09) fāsıd olduğı gibi. Ve mükteżā-yi emr ki *ehḥıru'n-nişa'e ḥaysü ehḥarahünne'llāh*²⁴⁸ hadis-i şerīfidir. Bu mekānı terk (10) eylemekle şalātı fāsıd olur.

Muḥāzātta meḥārim ile ecnebiyyāt berāberdir. Ve zehīrada meşayih-ı 'Irāḳdan bir mes'ele-i (11) ğarībe naḳl olunmuşdur. Meşelen, racül-i musallī şalāta şüru'inden soñra bir ḥātun tekbīr idüb muḥāzī olsa (12) ve racül muşallī 'amel-i ḳalīl ile ta'hīr eylese, racül tarafından ta'hīr bulunacaḳ ḥātun tarafından ta'hīr lāzım olur. (13) Eđer ḥātundan ta'hīr olmaz ise ḥātun mükteza-yı emri terk eylemiş olur, ḥātunuñ şalātı fāsıd (14) olub racülün şalātı fāsıd olmaz. Ve kitāb-ı Ġāyātda²⁴⁹ muḥāzātıñ şartı bir rükn-i kāmilde olmaḳ gerekdir. (15) Hattā bir ḥātun şaff-ı evvelde tekbīr eylese, şaff-ı s̱āniyede rükū' eylese, şaff-ı s̱ālisde secde eylese her şafda (16) yemīn ve yesārında ve ḫalfinde olanıñ şalātı fāsıd olur.

لا تلزموا الجنازة Şalāt-ı cenazede muḥāzāt lāzım (17) gelmez. Zīrā nāḳışadır, şalātıñ ba'zı erkānı fevt olmağla. وتخلل الحائل Eğer ḥātun ile racül mābeynine bir ḥā'il (18) teḫallül eylese muḥāzāt lāzım gelmez. Zīrā ḥā'il olmağla muḥāzāt müteḫakkık olmaz. وغير المشتهاة Ya'ni ğayr-ı müşteḫāt (19) olan ḥātunuñ daḫi muḥāzātı lāzım gelmez. Ġayr-ı müşteḫāt dedüğü yedi yaşında veyāḥud ṯ(d)okuz yaşındadır; (20) ḳābil-i cimā' olmaya. Ammā ba'zı kızlar vardır ki semiz olmağla ḳābil-i cimā'dır, anlar müşteḫātdır.

وغير المنوي إمامتها İmām (21) olan kimesne ḥātunuñ imāmetine niyyet eylemese anda daḫi muḥāzātı lāzım gelmez. وهي إذ المورد جماعة المطلقة (22)

²⁴⁸ Aclūnî, *Keşfü'l-hafā*, 1/67.

²⁴⁹ Burḥāneddīn el-Mergīnānī'nin (ö. 593/1197) Hanefi fikhına dair *el-Hidāye* adlı eserinin *Ġāyetü'l-beyān ve nādiretü'l-aḳrān fī āḫiri'z-zamān* adıyla Emīr Kātīb el-İtkānī'nin yazdığı şerhtir. Yirmi altı yıllık bir çalışmadan sonra h. 747'de (1346) tamamlanmıştır (yazmaları için bk. Brockelmann, GAL, I, 466; Suppl., I, 645). Bkz. Kallek. "el-Hidāye", 17/471-473.

بالشركة والكمال Muhāzātta fesād bir hükümdür. Hılāf-ı kıyās naşş ile şābit olmuştur. Bu taqdırce (23) mevrīd-i naşş üzerine iktisār olunur.

Mevrīd-i naşş ise şalāt-ı mutlakada olan cemā‘atde muhāzāttdır. Cemā‘at (24) ise şalāt-ı vāhidede şirket ile olur. Ve şalāt itlāk olunduğda zāt-i rükū‘ ve sücūd olan (25) şalāt-ı kāmileyeye munşarīf olur, şalāt-ı cā‘ize ise nākışadır. (26) ولا ما بعد الحدث قبل العود في الأصح ve yine muhāzāt lāzım gelmez, eger bir racūl ve hātun imāma iktidā idüb ikisine daḥi ḥadeş vākī‘ olub (27) abdest almağa gidüb ‘avdden evvel tarīkda muhāzā olsalar, şalātın fesādı lāzım gelmez. [009a/(01] Zīrā muhāzāt tahrīme-i şalāta mülākī oldı, edāyā mülākī olmadı.

حتى Hattā lev teḥallelehümā kavli لو تخللها وتيمم رؤيته وأخواتها بنى (02) kavli ve lā mā ba‘de’l- ḥadeşi kavlini tavdīḥ içündür. Ya‘nī (03) hadeş ile ‘avd-ı beynine teyemmüm ve ru‘yete ve bunların eḥavātı ki onyedī şūret olur, ba‘de’l-ḥadeş (04) kable’l-‘avd teḥallül eylese muhāzāt bulunsa şalāt fāsīd olmaz. Zīrā edāyete mülākī olmamışdır. Ve ba‘de’(05) l-ḥadeş kable’l-‘avd ve teyemmüm ve ve ru‘yete mā teḥallül eylese, meşelen, bir kimesne vüdü’ ile imāma iktida eylese ve şalātta iken (06) kendüye hadeş sebk eylese, abdest almağa gidüb şu bulunmamağla teyemmüm eylese andan soñra tarīkda (07) şu görse tevaḍḍu’ idüb binā eder. Eger tevaḍḍu’ eyledüğü mevzu‘da binā eylemeyüb evvelki şalāta mübāşeret (08) eyledüğü mevzu‘a ‘avdet eylese andan soñra şu görse şalātı fāsīd olur.

Pes imdi (09) bundan soñra ma‘lūm oldı ki kable’l-‘avd vākī‘ olan şey’ içün hükmi-i edā yokdur ve onyedī mes’eleniñ(10) şūreti budur ki, meşelen, muşallīniñ abdesti bozulub şu bulamayub teyemmüm eylese veyāḥud müteyyemmim şalātta (11) iken şu görse veyāḥud muşallīniñ mesti vāsī‘ olmağla ‘amel-i yesīr ile nezi‘ eylese veyāḥud müddet-i meşhi münkāzī (12) olsa veyāḥud cerāḥati üzerinde olan cebīresi oğulmak ile sākıt olsa veyāḥud ma‘zūruñ (13) ‘özüñün vaḳtı ḥurūc eylese veyāḥud ‘özü şalāt-ı zūhurda iken munḳatı‘ olsa veyāḥud sevbinden dirhemden (14) ziyāde necāset olub tūhūruna şu bulmasa ba‘dehu şu bulsa veyāḥud ‘uryān olub ba‘dehu sevb bulsa (15) veyāḥud cāriye olub yüzi açık namāz kılurken āzād olsa veyāḥud ümmī olub ba‘dehubir sūre ta‘līm (16) eylese veyāḥud kendüsi ehl-i ‘ilim

olub bir ümmī ihtilāf eylese veyāḥud īmā' ile kılurken rükū' (17) ve sücūd mümkin olsa veyāḥud šāḥib-i tertīb olan kimesne fā'itesini tezekkür idüb vaḳtinde daḥi vūs'at (18) olsa veyāḥud cum'anīn vaḳtı ḥurūc eylese veyāḥud šalāt-ı fecrde iken şems ṭulu' eylese veyāḥud(19) kaẓā eylemek üzere iken şems gürüb eylese veyāḥud şems müteḡayyer olsa. Bu şüretlerin cümlesinde (20) ba'de'l-ḥadeş, ḳable'l-'avd muḥāzāt bulunsa šalāt fāsīd olmaz. Zīrā müfsid-i šalāt olan muḥāzāt edāya muḳārin (21) olmamışdır. كذا yine šalāt fāsīd olur.

Müdrık, Mesbuk, Lahik

Ba'de'l-iḳtidā (22) nevm veyāḥud ḥadeş ile fevt olan şey'in kaẓāsında muḥāzāt olsa. Ma'lūm ola ki bir kimesne (23) imāma iḳtidā idüb ibtidāsından intihāsına varınca imāmın šalātından bir şey' fevt eylemese aña müdrık (24) dēnilür. Eger imāma iḳtidā eylemezden muḳaddem bir şey' terk eylese aña mesbūk dēnilür. Eger imāma iḳtidādan soñra(25) ya uyku veyāḥud ḥadeş sebḳ ile bir²⁵⁰ şey' fevt eylese aña lāḥik dēnilür. دوننا قبله Ya'ni mesbukuñ (26) šalātı fāsīd olmaz. Zīrā mesbūk mā sebaḳayı kaẓāda münferid gibidir لقيامه قدوه اللاحق Lāḥikın šalātı (27) fāsīd olur. Kıdvesi ya'ni ma'mūmiyyeti ḥükmi bāḳī oldığı içün ve lāḥik ḥükmen ve taḳdiren imāmın ḥalfindedir. [009b/(01)] Zīrā lāḥik imām ile edāyı iltizām eylemiştir.

Zīrā kaẓā misli (02) ile dir.Ya'ni kaẓā vācibiñ mislini edādır. Ḳaçān sebep ile vaḳit mütteḥid olsa ve ittiḥād-ı sebep ile murād imām ḥaḳḳında (03) olan sebep-i vüḳbuñ 'aynī muḳtedī ḥaḳḳında daḥi öylece vāḳi' olmaḳdır. Ve ittiḥād-ı vaḳit ile murād vaḳt-i kaẓā vaḳt-i (04) edāya muḥālif olmamaḳdır. Ya'ni ol vaḳitte fi'l-vācibiñ şıfatı müteḡayyar olmaya şol cüz' ki, lāḥikın edāsına (05) muttaşıl ola. Bi'aynihi ol cüz'dür ki imāmın edāsına muttaşıl olmuşdur. Bu taḳdirc vaḳit daḥi mütteḥid olmuş olur. (06) إندفع فأية الصحة تقضى في المرض والعكس *İzi'l-kaẓā'u bi'l-misli* kavlınden neşāt eyleyen su'āle cevābdır. (07) Keennehü sâ'il tevehhüm idüb ḳaçān meriz şıḥḥatinde olan fā'itesini²⁵¹ kaẓā eylese ḳā'idēn kaẓā eder ve şāḥib-i (08) marazında vāḳi' olan fā'itesini kaẓā eylese

²⁵⁰ Burada yazı silik ve başında ile başlayan cümle *bir* lafzı eklenerek düzeltilmiştir.

²⁵¹ Fāyitesini şeklinde yazılan ifade yerine fā'itesini şeklinde düzenlenmiştir.

kā'imen kazā eyler. Bu ise kazā-i bi'l-misl değildir. Muşannif (09) tarafından *fe-ende'fe'a* kavli ile cevāb verildi. Zīrā bu verdiğün ma'nā sebeb ve vakit müttehid olduğdadır.(10) Egerçi bunlar sebebde müttehid ise lākin vakitte müttehid değillerdir. Lāhikīn kazāsı buñā muḥālifdir. Zīrā lāhikde sebeb (11) ve vakit müttehiddir. لهذا لا يأتي بقراءة ولا سهو ولا ما سقط عنه إمامه بالترك Muşannifiñ *li-hāza* kavli lāhikīn (12) kıdvesi kā'im olduğu tavdīhi içündür. Öyle olsa lāhikīn ma'mūmiyyeti kā'im olduğıçün kazā eylediği şalātda (13) kırā'at eylemez ve sehv eylese secde'-i sehv eylemez. Ve imāmından terk ile sākıt olan şey' daḥi getürmez. (14) Meselen, ka'de-i ūlāyı imām terk eylese lāhik olan kimesne imām terk eylediği ka'de-i getürmez. لو علم بخطاء القبلة (15) وفسدت *Ve fesedet* kavli *lā ya'tī bi-kırā'etin* kavline ma'tūfdur. Ya'ni lāhikīn kıdvesi kā'im olduğu (16) için eger imāmının kıblede ḥatāsına 'ālim olsa şalātı fāsīd olur. Zīrā lāhik taqdiren imāmın ḥalfindedir. (17) بخلاف المسبوق إذ لم يلتزم القدوة فيما سبق *Bi-ḥilāfi, li-kıyāmi kıdveti'l-lāhik* kavline mütē'allıktır. Mesbūk (18) lāhikīn ḥilāfına mülābesdir. Zīrā mesbūk mā sebakda ma'mūmiyyeti iltizām eylememiştir. Mesbūk taqdiren imāmın (19) ḥalfinde değildir. Belki mā sebakayı edāda münferid gibidir. Bu ecilden kazā eylediğünde kırā'at eder ve kendüsi (20) sehv eyledikde secde eder ve imāmından terk ile sākıt olan kendüden sākıt olmaz. (21) Ve imāmın ciheti kıblede ḥatāsını bilüb kendüsi kıbleye müteveccih olsa şalātı fāsīd olmaz. Zīrā mesbūk (22) ḥaḳıḳaten ve ḥükmen imāmın ḥalfinde değildir.

لكنه بان عقدا فلا يؤتم قصدا *Lākinnehu bānin* kavli bir su'āl-i muḳaddereye (23) cevābdır. Takrīr-i su'āl budur ki eger mesbūka münferid gibi oldı ise imāma iktidā cā'iz olduğı gibi aña (24) daḥi iktidā cā'iz olmak gerek idi. Zīrā münferid şalāt-ı zuhura iftitāḥ idüb bir rek'atını kıldıktan soñra (25) yine şalāt-ı zuhura niyyet eylese, niyyeti lağv olub menvī olan şalāt 'alā ḥālihi bākī kalur. Takrīr-i su'āl (26) budur ki, mesbūk olan kimesne mā sebakada olan ma'mūmin iltizām eylemedi. Lākin taḥrīmesini imāmın (27) taḥrīmesi üzerine binā eyledi. Bu i'tibar ile muḳtedī gibi oldı, kaşden mesbūka edilmez. Ve teḳaṭṭa'uhā [010a/(01)] وتقطعها تكبيرة الاستئناف *Ve taḳaṭṭa'uhā* kavli *felā yū'temmu* kavline ma'tūfdur. Bu ecilden ki mesbūk taḥrīmesini (02) bānīdir. Yoḥsa min külli vecih münferid değildir. Zīrā

tekbīrat-i istīnāf aḥun şalātınıñ taḥrīmesini kat‘ eder. Meşelen, (03) mesbūk bi-aynihā ol şalāta niyyet idüb tekbīr eylese taḥrīme-i ūlā münkatı‘ olur. Ammā min külli vecih münferid (04) olsa münkatı‘ olmaz. Nitekim münferid zuhurdan bir rek‘at kılub yine zuhura niyyet eylese şalāt ‘alā ḥālihi bāḳīdir.

(05) والمسافر يقتدي بالمقيم في الوقتية İmām Muḥammed raḥimehullah bu mes‘ele-i muḥāzāt mes‘elesiniñ ‘akabince zıkr eylemişdir. (06) Bu mes‘ele muḥāzāt mes‘elesini tavdīḥdir. Kaçān mesbūkayn imāmiñ ḥalfinde olsalar muḥāzāt ile şalāt (07) fāsīd olur. Ammā ikisi daḥi każā içün kâ‘im olsalar şalātı fāsīd olmaz. Ḥālbuki taḥrīme-i vāḥidedir. (08) Bir sā‘il şuāl eyledi ki, taḥrīme-i vāḥidede ūlā āḥirine muḥālif olmaḳ nīce cā‘iz olur. Cevāb verildi ki, (09) bu seniñ dēdügün mümteni‘ değıldir. Nitekim bir muḳīm şalāta iftitāḥ eylese ve müsāfir daḥi muḳīme iḳtidā eylese (10) iḳtidāsı şaḥīḥ olur. Vaḳtiyyede, ammā vaḳtinden şoñra şaḥīḥ değıldir. Ḥālbuki taḥrīme-i vāḥidedir. (11) لاتحاد الحال حكما لوجوب التكميل حال القدوة قصدا Müsāfir muḳtedīniñ ḥāl-i imām muḳīm ile teneffell ve iftirāḍda (12) ḥükmen mütteḥiddir. Ḥāl-i kıdveye kaşd eyledüğü içün dört rek‘at üzre tekmīl eyledüğü vācib olduğı (13) içün ḥālleri mütteḥiddir. Zīrā müsāfiriñ muḳīme kaşden iḳtidāsı vüceb-ı tekmīlde iḳāmete niyyet eylemek (14) menzilesindedir. Eger tekmīl müsāfir üzerine vācib olmasa iḳtidā şaḥīḥ olmazdı. Zīrā şef‘-ı şānī (15) müsāfire nefeldir. Rek‘āt-ı nefelde ise kırā‘at farzdır ve imām üzerine kırā‘at şef‘-ı şānīde nefeldir. (16) Ve ka‘de-i ūlā müsāfir ḥaḳḳında farzdır, imām ḥaḳḳında nefeldir. Bu taḳḍirce müfterid müteneffele iḳtidā lāzım gelürdi.

(17) فاندفع الإفساد والاستخلاف Muşannifiñ, ḥāle’l-ḳudveti kavli ile ḥüküm ifsād ve mündefi‘ olurdu ve kaşden (18) kavli ile ḥüküm istiḥlāf mündefi‘ oldu dēnilmesün ki, müsāfir muḳīme iḳtidā eylese, muḳīm şalātını ifsād eylese (19) müsāfir üzerine iki rek‘at vācib olur. Bizim kıtımızda, siz ise dērsiz ki iḳtidā ile tekmīl vācibdir. (20) Lākin biz dēriz ki tekmīl ḥāl-i iḳtidāda olur. Yoḥsa imām şalātı ifsād eylese iḳtidā bāḳi ḳalmaz. (21) Meşelen, bir müsāfir bir mukīme iḳtidā eylese muḳīm şalātını ifsād eylese müsāfir şalātını iki rek‘at kıılır.(22) Ve bir imām-ı müsāfire ḥadeş vāki‘ olsa, bir müsāfiri istiḥlāf eylese ve ḥālıfe olan kimesne (23) iḳāmete niyyet

ile hâlfinde olan müşâfirlerin şalâtı dört rek‘ata münkalib olmaz. Eger iktidâ (24) bulunmuş ise de. Zîrâ iktidâları kaşden değildir. Bu takdîrce mütâbi‘ata iltizâmları bulunmamış olur. (25) بعده في ما يتغير لا *Ve’l-müşâfiru yaqtedî bi’l-mukîmi fi’l-vaqtiyyeti* kavline ma‘tûfdur, ya‘ni müşâfir mukîme vaqtiyyeden (26) sonra sefer ile müteğayyer olan şalâtda iktidâ eylemez. Ammâ fecr ve mağribde vaqtiyyede ve ba‘dehu müşâfirin (27) mukîme iktidâsı câ‘izdir. Ba‘de’l- vaqti [010b/(01)] حذارا بناء الفرض على النفل في حق القعدة او في القراءة حكما iktidâ şahîh olmadığı ka‘de-i ulâ hakkında veyâhud hükmen kırâ’atde farzı nâfile üzerine binâ eylemekden ihtirâz içündür. (02) Eger müşâfirin iktidâsı şef‘-ı evvelde olursa ka‘de-i ulâ imâm hakkında nâfiledir. Müşâfir muktedî hakkında (03) farzdır. Eger iktidâ şef‘-ı sâniide olursa imâmın kırâ’ati şef‘-ı sâniide nâfiledir. Muktedî ise (04) hükmen kârîdir. Zîrâ imâmın kırâ’ati muktedî için kırâ’atdır ve bu kırâ’at-i hükmiyye ise müşâfir muktedî hakkında (05) farzdır. Farz ise nefelden kavîdir. Pes imdi kavî-yı za‘îf üzerine binâ câ‘iz değildir. التشطير بخروج الوقت (06) إذ تقرر

Ka‘de-i ulâ ve âhîrînde muktedî üzerine hükmen farzdır dênilmiş idi. Zîrâ (07) hurûc-i vaqt ile teşîr-i şalât muqarrer olur. Ya‘ni müşâfirin şalâtı tanşîf olur. Bu sebebdendir ki müşâfirin (08) mukîme iktidâsı müşâfirin farzını muğayyerdir ve muğayyer ise vaqitde ‘amel eder, vaqtinden sonra ‘amel eylemez.

Nitekim lâhik hakkında الإمام في حق اللاحق حتى لم يتم بالإقامة (09) كما بفراغ imâmın ferâğı ile teşîr lâzım geldiği gibi (10) hattâ lâhik niyyet-i ikâmet ile şalâtını temâm eylemez. Meselen, bir müşâfir kimesne imâm müşâfire vaqtiyyede iktidâ eylese (11) andan sonra hadeş sebķ idüb vüdü’ için gitse ve yolda ikâmete niyyet eylese hâlbuki imâmı şalâtından (12) fâriğ olsa, lâhik niyyet-i ikâmet ile şalâtını temâm eylemez. Ya‘ni dört rek‘at eylemez. Eger vaqt bâkî ise de. (13) Zîrâ lâhikin bâkî şalâtı imâm ile fevt eylediği şey’ kazâdır. Kazâ ise ikâmet ile müteğayyer olmaz. Nitekim (14) hâzarda olan şalâtı seferde kazâ eylese sefer ile müteğayyer olmaz. Ammâ imâmı fâriğ olmadıkça ikâmete niyyet eylese, ikâmet (15) ile şalâtı müteğayyer olur. Bu takdîrce kazâ olmayub edâ’-i maḥḍ olur. لا يلزم العكس لعدم التغير Şûret-i mutekaddimedede (16) olan maḥzûr ‘aksi de lâzım gelmez. Müteğayyer

olmadığı için muḳīm müsāfirde vaḳtiyyede ve ba‘dehu iḳtidā eder. Zīrā (17) imām müsāfirin, ūlāda olan iki rek‘atda kırā’ati ve ka‘desi farzdır. Muḳīm daḫi şerikidir. Bu iki rek‘atda (18) ise bir müteḡayyer yokdur ve farzī nāfile üzerine binā daḫi yokdur. Kaḫān imām, müsāfir selām vërdik de muḳīm olan (19) muḳtedī kâ‘im olub iki rek‘atı edā eder. *ولا يلزم الإقتداء متنفلا في* Muḳaddemā zıkr olunan mahzūr-i uḫrayeyni de müteneffeliñ münḳariẓa iḳtidāsında lāzım gelmez. (20) *الأخريين إذ الملتزم تلك* Muḳaddemā zıkr olunan mahzūr-i uḫrayeyni de müteneffeliñ münḳariẓa iḳtidāsında lāzım gelmez. (21) Zīrā muḳtedī iḳtidāsıyla imām ile kılduḡı şū şalātı iltizām eylemişdir. Hattā ifsād eylese dört rek‘atı (22) kırā’at ile ḳazā eder.

Bir su‘āl vārid oldı ki, eger muḳtedī ancak şef‘-ı s̱ānīyi iltizām eylese ifsād eylemekle niçün dört (23) rek‘at ḳazā ederdi. Cevāb verilür ki, keennehu muḳtedī müteneffel münḳariẓa dört rek‘at ile evvel-i şalātında iḳtidā (24) eylemiş gibi oldı. Pes imdi müteneffeliñ şalātı imāma tebe‘iyyet ile imāmın şalātının hükmünü aḫz eyledi. Zīrā (25) imām ile muḳtedī bir şalātta mütteḫiddir. *ولا سجدة خليفه سبق بالركوع* Bir daḫi bir su‘āl-i muḳaddereye cevābdır. Taḳrīr-i (26) su‘āl, meşelen, bir kimesne imāmā ḳavmede erişse ve imāmā ḫadeş-i ḫadeş vāki‘ olsa ol ḳavmede erişen (27) kimesneyi istiḫlāf eylese ve ol iki secdeyi ki ḫalīfe eylemişdir, aña i‘tibār olunmaz. Ḥālbuki [011a/(01)] cema‘at farzlarını evvel i‘tibār olmayın secde üzerine binā ederler. Bu taḳdīrce farz ve nefel üzerine binā (02) olunmuş olur. Taḳrīr-i cevāb budur ki rükū‘ ile sübiḳ olan ḫalīfeniñ secdesi ol mahzūr olan (03) farz nāfile üzerine binā lāzım gelmez. *إذ عليه ما على الأول وإن لم يعتد له* Zīrā ḫalīfe üzerine lāzım (04) gelen imām-ı evvel üzerine lāzım gelendir. Eger ḫalīfeniñ ettirdüḡi secde kendü için i‘tibār olunmaz ise de (05) ve ba‘dehu mesbūḳ olan, rek‘atı secdesiyle bi-kemālihā ḳazā eder.

1.2. Bābu’l-müstehāza *باب المستحاضة*

Bu bāb müstehāza üzerine (06) vāki‘ olan aḫkām beyānındadır. Muşannif raḫimehullāh bu bābı dört fāşıla münḫaşır kıldı. Meşelen, kaḫān ḳān (07) seyelān eylese ve vaḳit içinde munḳatı‘ olsa daḫi şundan ḫālī deḡildir. Ol dem müstehāza ba‘de’s-şalāt (08) veyāḫud şalāt içinde munḳatı‘ ola veyāḫud şalāt ile vüḏū’ beyninde munḳatı‘ ola veyāḫud vüḏū’ile şalātdan (09) muḳaddem munḳatı‘ ola. Pes imdi muşannif ba‘de’s-şalāt

munkaṭı' olan ile ibtidā eyledi. (10) لو انقطع الدم بعد Eger müsteḥāzaniñ kanı ba'de's-şalāt munkaṭı' olsa şalātını i'āde eylemez. ألا أن يخرج Meger ki müsteḥāzaniñ şalātdan ferāğından evvel vakit ḥurūc eylese bu taqdīrce şalātını (12) i'āde eder. Meşelen, seyelān üzre iken 'aşr içün tevaḍḍu' eylese ve seyelān üzre iken şalāta şürü' (13) eylese andan şoñra kendüsi şalātda iken vakıṭ-i mağrib dāḥil olsa şalātını i'āde eder. Lienne'n-nāqışa kavli mürür iden iki mes'eleniñ 'illetini beyān (15) içündür. Zīrā vüḍü'-ı sābıkı 'inde ḥurūci'l-vakıṭ nāqış olan şol demdir ki, vüḍü' muḳārin oldı (16) veyaḥud vüḍü' üzerine ṭarī oldı. Muşannif 'inde ḥurūci'l-vakıṭ dēdi, imdi ḥurūc-i vakıṭ naḳza (17) sebeb değıldir. Belki vakıṭ ḥükm-i ḥadeşin zuhūruna māni'dir. Kaçān ki vakıṭ ḥurūc eylese, māni' ki vakıṭ (18) idi, zā'il olub ḥadeş-i sābıkıñ ḥükmi zāhir olur. Bu taqdīrce nāqız olan 'inde ḥurūci'l-vakıṭ ḥadeş-i (19) sābıkdır. Çünkü zihāb-i vakıṭ ile ḥadeş-i sābıkıñ ḥükmi zāhir oldı (20) ise vakıṭ ḥadeşe müstenid oldı. Müstenid ise fi'l-ḥāl maḥalli kā'imede 'amel eder. Maḥall-i munḳaẓıda 'amel eylemez. Zīrā müstenid (21) min vechin muḳtaşırdır, min vechin mütebeyyindir, min ḥaysü'l-mütebeyyin anuñla munḳaẓı daḥi bātıldır, min ḥaysü'l-muḳtaşır anuñla (22) bātıl olmaz. Bu taqdīr üzre şekk ile munḳaẓı bātıl olmaz. Ḥāşıl-ı kelām müstenid ya'nī ḥāric olan kān (23) maḥalli kā'imede ya'ni ḥurūcu'l-vakıṭ ile zimmetinde bāḳī kalan şalātda 'amel eder, ya'ni mü'essir olur. Yoḥsa ḥurūcu'l-vakıṭden (24) evvel edā olan şalātda mü'essir olmaz.

Ma'lūm ola ki iştilāḥāt-ı fuḳahāda aḥkām dört vecih üzerinedir. (25) Biri iḳtişār, biri tebeyyün, biri istinād, biri inḳılābdır. İḳtişār fi'l-ḥāl ḥükümüñsübutidir. Bey' ve şirāda (26) oldıgı gibi. Meşelen, bi'tü ve işteraytü dinildikde fi'l-ḥāl ḥükümüñsābit olur. Tebeyyün ise fi'l-ḥāl ḥüküm zāhir olur. (27) Lākin ol ḥüküm bundan evvel sābit idi. Meşelen, bir kimesne ḥātununa in kāne zeydün fi'd-dāri fe-enti tāliḳun dese [011b/(01)] ve yārin zāhir olsa bu kelām tekellüm olunduḳda zeyd dārda imiş, ol kimesneniñ ṭalāḳı ve dūnki gün vāki' olur. (02) Ve istinād māḳabline müsteniden fi'l-ḥāl ḥükümüñ sübūtidir. Ğaşbda zamāndan şoñra mülküñ sübūti gibidir.

Meşelen, (03) bir kimesne bir şey' ğasb eylese bir āydan sonra zāmin olsa fi'l-hāl mülkiyyet s̄abit olur. Ğasb eylediği vakte (04) müstenid olduğu hâldeve inkılāb ise şol şey'dir ki 'illet olmıyan şey'i 'illet kılmak gibi. لهذا Muşannifiñ müstenidi بعده (05)الوسائل maḥall-i k̄ā'imde mü'essir olur. Maḥall-i munḳazīda mü'essir (06) olmaz dediği ecilden, eger dem müsteḥāzā ve vüḍū' ile lebis-i ḥuff mābeyninde seyelān eylese ve ol ḥātuna ḥadeş-i āḥar (07) işābet eylese, ābdest aldıkda vakit içinde ḥuffi üzerine mesh eder. Ammā vakitden sonra mesh eylemez. Zīrā (08) vaktiniñ kıyāmı ḥadeş-i s̄abıķıñ ḥükmünüñ zuhūruna māni'dir. Eger māni' zā'il olursa ḥadeş-i s̄abıķıñ ḥükmi zāhir (09) olur. كذا لو انقطع فيها Yine şalātı i'āde eylemez. Eger dem-i istiḥāzā şalātda (10) iken munḳatı' olsa veyāḥud vüḍūdan ferāğ idüb henüz şalāta şürü' eylemezden muḳaddem munḳatı' olsa ve vakit (11) vüḍū' ile şürü-ı şalāt mābeyninde seyelān eylese. Ḥāşıl-ı kelām vakt-i zuhur dāḥil olsa ḥālbuki dem s̄ā'il (12) olsa ḥātun tevedḍu' idüb şalāta şürü' eylese ve şalātda iken dem munḳatı' olsa veyāḥud ba'de't-tevaḍḍā (13) ve ḳable şürü'i'ş-şalāt munḳatı' olsa, andan sonra zuhri kılsa ba'dehu vakt-i 'aşr dāḥil olsa tevedḍa' idüb (14) 'aşrı kılsa, eger vakt-i 'aşrda dem seyelān eylese zuhri ve 'aşrı i'āde eylemez.

Vakt-i isti'ābda 'özüñ zevāli s̄übūt (15) لأن زوال العذر باستغاب gibidir. S̄übūt-i 'özü vakt-i kāmili isti'āb (16) eylemek lāzımdır. Zevāl-i 'özü daḥi s̄übūt gibidir. لا بعده (17) حتى إن المبتدئ به ظهرا يعيدها في الإنقطاع قبل الغروب Ḥattā seyelān ile zuhra mübtedī olan ḥātunuñ ḳanı ḳable'l-ğurūb munḳatı' olsa zuhri i'āde (18) eder. Ba'de'l-ğurūb munḳatı' olsa i'āde eylemez. Meşelen, ḥılāl-i²⁵² vakt-i zuhurda seyelān ile kılsa andan sonra (19) vakit 'aşra dāḥil oldıkda seyelān üzre bulunsa andan sonra seyelān ḳable'l-ğurūb munḳatı' olsa (20) ḳable'l-inkıṭā' mü'eddī olan şalāt i'āde olunmaz. Zīrā mübtedī olan kimesne ṭahāret-i ma'zūr ile şalātı (21) kılmışdır. Ol 'özü ise s̄abit olmadı. Zīrā seyelān bir vakt-i şalāt-ı kāmili isti'āb eylememişdir.

Muşannifiñ bu ḳavli *visāl fi'd-dāḥili* ḳavline (22) وإن لم يصل إعادة الأولى ma'tūfdur. Eger vakt-i dāḥilde seyelān (23) eylemez ise vakt-i dāḥil dediği

²⁵² Aralık, ara verme manasına gelmektedir.

bu maḥalde vakt-i‘aşrdır, müsteḥāza şalât-ı ūlâyı ya‘ni zuhuri i‘āde eder. (24) *إذ لا عذرا ليقصر من وجه كما مر* Zīrā seyelân-ı dem vaktinde ḥātunuñ ‘özri yokdur ki, hükm-i ḥadeş min vechin ḥurūc-i (25) vakte muḳteşir ola. Nitekim müstenid-i kā’imde ‘amel eder, münḳazīda ‘amel eylemez mes’elesinde mürür eylemiş idi.

Ve intikāz (26) ṭahāret-i ma‘zūr ḥaḳḳında‘inde ḥurūci’l-vakte müsteniddir. Bu müstenid ise min vechin mütebeyyindir, ḥattā ba‘de’l-vakt (27) mesh cā’iz olmaz ve min vechin muḳtaşardır. Ḳable ḥurūci’l-vakt mü’eddī olan şalāt bāṭıl olmaz. Ve ḥaḳḳ-ı şalātda [012a/(01)] min vechin muḳtaşir olması ma‘zūr olmak zarūretī içündür. Ḥātunda ise ‘özür yokdur ki min vechin muḳtaşar ola. (02) *li-yaḳtaşira min vechin* ḳavlinde bir su‘āl-i muḳaddereye cevāb çıkar. Meşelen, su‘āl budur ki, çünki nāḳış olan ‘inde (03) ḥurūci’l- vakt ḥadeş sābık oldu ise. Meşelen, ḥātun taṭavvu‘a şürū‘ idüb vakt ḥurūc eyledik de (04) ol şürū‘ eyledi ki, şalāt-ı taṭavvu‘ı ḳazā eylemek gerekdir. Zīrā me‘a’l-ḥadeş şürū‘ eylemiştir. Ol su‘āle cevāb (05) budur ki intikāḍmin vechin muḳtaşardır ve min vechin muḳtaşar olduğu ecilden zāhir oldu ki şürū‘ şaḥīḥ olub (06) soñra bāṭıl oldu. Ve bir ḥayṣiyyetle mütebeyyindir, ol ḥayṣiyyetle zāhir oldu ki şürū‘ şaḥīḥ değildir. Zīrā me‘al ḥadeşdir. (07) Bu taḳḍirce ihtiyātan ḳazā eder. *فاعتبر ظهورا محضا وانتقد المؤدى* *Fe-i‘tübira* ḳavlinde olan *fā iz lā ‘uzra* (08) ḳavline müte’allikdir. Ya‘ni ol ḥātunuñ seyelân-ı demde ‘özri yokdur ki intikāzda ma‘nāyı iḳtişār şāyibesi (09) i‘tibār oluna. *Fe-izā kāne* kezālik ḥurūc-i vaktde intikāza zuhūr-i maḥḍa i‘tibār ile mü’eddī olan munteḳız (10) oldu. Zāhir oldu ki bilā ṭahāretin kılmış oldu.

(11) *لهذا لو رأى المصلي ماء مشكوكا أو مملوكا للغير مضى وقضى* Zuhūr-i maḥḍ i‘tibār olunub mü’eddī munteḳız olduğu ecilden eger müteyemmim olan muşallī mā-i meşḳūk görse (12) veyāḥud ḡayriñ memlūki olan şuyu görüb şalātını kılar ve ḳazā eder. Meşelen, müteyemmim olan muşallī mā-i meşḳūk (13) görse ya‘ni muşallī şekk eylese ki ol şarābdır ve yāḥud ḡayriñ memlūki şudur, ol kimesne şalātını kılar (14) zīrā ṭahāreti yaḳīnen şābitdir. Soñra görüb şekkeyledüğüşü ise şalātı bāṭıl olur. Eger (15) şarāb ise bāṭıl olmaz ve memlūk olan şunuñ mālīkī eger ṭaleb olunub şuyu a‘ṭā ederse

(16) şalâtı bâtil olur, eger a'tâ eylemez ise bâtil olmaz. Bu taqdirce hılâl-i şalâtda isti'mâl-i mâ'ye kâdir (17) olduğu zâhir olub mü'eddî muntekîd olur. *دون الأخرى* Şalât-ı ūlâ i'âde olunur, şalât-ı (18) uhrâ i'âde olunmaz, ya'nî zuhur i'âde olunur, 'aşr i'âde olunmaz. *لأن ظنَّ الجواز أسقط الترتيب* (19) Ya'ni cevâz zann-ı tertîbi işkât eder. Hâşıl-ı kelâm ol hâtun şalât-ı zuhuri câ'iz olmak zannı ile şalât-ı (20) 'aşri edâ eyledi. Hâlbuki mevzu'-i zann mevzu'-i iştibâhdır. Ol hâtun bilmez ki inkıta' vaqt-i şalât-ı (21) isti'âb eyledi mi yohsa isti'âb eylemedi mi?. Bu taqdirce mevzu' iştibâhda zann ile 'amel şer'an (22) şahîh olur, teharride olduğu gibi.

Cehalet ve Zannın İbadetlerdeki Durumu

إن لم يسقطه الجهل في الأظهر Eger cehl tertîbî işkât eylemez ise de (23) zann-ı cevâz işkât eder, zâhir-i rivayette. Meselen, bir kimesne bir gün ve bir gecede bir vaqit şalâtı terk eylese (24) ve bilmese ki terk olan kınkı²⁵³ şalâtdır, muhtâr olan bir gün ve bir geceniñ şalâtını i'âde eylemekdir. Attâbî²⁵⁴ dañi (25) Cevâmi'inde böylece zıkr eylemiştir ve ihtimaldir ki ma'nâ böyle ola ki eger şalât-ı ūlânîñ fesâdına cehl tertîbî (26) işkât eylemez ise de zann-ı cevâz işkât eder. Meselen, bir kimesne bilâ vüdü'in bir şalâtı edâ eylese ammâ âbdestsiz (27) idüğüne câhil olsa andan sonra âbdest alub farz-ı âhar kılsa, ba'dehu tezekkür eylese ki evvelki kıldığı [012b/(01)] farz bilâ vüdü'eylemiş, sâniyen âbdest ile kıldığı şalât dañi şahîh değildir; zâhir rivayette. Zîrâ ahkâm-ı şer'iiyyeye (02) cehl dâr-ı İslâmda 'özür değildir. Bir mişâl dañi şâhib-i tertîb şalât-ı zuhri edâ eylemediği hâlde şalât-ı 'aşrı (03) edâ eylese, şol zann ile ki kıldığı şalât-ı 'aşr kifâyet eylese, ol kimesneye zuhr ve 'aşrı i'âde eylemek lâzımdır. (04) Zîrâ zann cehildir, gayr-ı mu'teberdir. *فاعتبر بمن علم بفساد فجره عشاء* Vaqt-i 'ışâ'da şalât-ı fecriñ fesâdına 'âlim olan (05) kimesneniñ zannını i'tibâr ile şüret-i mes'eline bir kimesne sevb-i necis ile şalât-ı fecri edâ idüb andan sonra (06) zuhri ve 'aşrı sevb-i tahir ile edâ idüb vaqt-i 'ışâda fecri sevb-i necis ile edâ eyledüğüne 'âlim olsa, (07) ol kimesne ancak fecri kazâ eder.

²⁵³ Günümüzde *hangi* olarak kullanılmaktadır.

²⁵⁴ Câmî'u (Cevâmi'u)'l-fıkh adlı eser sahibi Muhammed Ebû Nasr (Ebû'l-Kâsım) Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Attâbî el-Buhârî'nın (ö. 586/1190) eseridir. Hanefî fakihî ve tefsir âlimidir. Bk. Halit Ünal. "Attâbî, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim: 14 Nisan 2024).

Zîrâ sâ'iri şalâtı zann-ı cevâz üzre edâ eylemişdir. Bu zann mu'teberdir, الوضوء لم يبطل شيء ولو انقطع قبل (08) ictihâdda vâki' olmuştur. Meşelen, evvel-i vaqıtde dem seyelân (09) eylese ve munkatı' olsa hâtun teveddü' idüb şalâtını edâ eylese, hâlbuki dem hurûc-i vaqte değın inkıta' (10) üzre olsa hurûc-i vaqıt ile vüdü' ve şalâtdan bir şey' bâtıl olmaz. Şûret-i mes'ele meşelen, vaqt-i (11) 'aşrıñ evvelinde seyelân eylese andan soñra munkatı' olsa ve hâtun âbdest alub iki rek'at kıldıktan (12) soñra vaqt-i mağrib dühûl eylese, hâlbuki dem inkıta' üzre olsa bâkî kalan iki rek'atı dağı kıılır. (13) Hâtunuñ üzerine vaqt-i 'aşrıñ şalâtı içün vüdü' vâcib değıldir. Hurûc-i vaqıt ile bir şey lâzım gelmedi.

Mesh ve Müddeti

(14) لعدم الناقض Nâkış olduğı içün bir şey' bâtıl olmadı. Zîrâ vaqt-i vüdü'da dem munkaatı'a idi ve dem ve vüdü'a (15) muķārın olmadı ve vüdü' üzerine dağı tārī olmadı. Keennehu eşahhâ vüdü'i ile şalâtını edâ eyledi. لهذا Hurûc-ı vaqıt ile bir şey' bâtıl olmaduğı ecilden müddet-i ma'lûmede huff üzerine mesh eder. Eger muķīm ise (17) bir gün bir gece ve müsâfir ise üç gün üç gece mesh eder. طعن عيسى بن أبان رحمه الله لعدم الزوال ما لم (18) 'İsâ bin Eban²⁵⁵ zıkr olunan kavle ta'n eyleyub, lâyıķ olan bu idi ki vüdü' i'âde oluna. (19) Zîrâ zevâl-i 'özü vaqt-i kāmili isti'âb eylememişdir. Bu taķdîrce hurûc-ı vaqıt ile vüdü' munteķız oldu. لكن المعنى إن لا يجعل العذر في الداخل مبتدا يشترط له الاستيعاب لا إن يلغى الطهر في الخارج (20) Lâkinne'l-ma'nâ (21) kavli 'İsâ bin Ebân'ın ta'nına cevâbdır. Hâşılı ma'na ma'zûr-i vaqt dâhilde seyelân ile vaqt-i kāmilede isti'âbı (22) meşrûf olan mübtediden kıılınmamak gerekdir ve vaqt-i hâricde mevcûd olub haķıķate vücûdī olan tûhuri (23) dağı lağv olunmamak gerekdir.

الأول في الظهر (24) رعاية للتخفيف فلو جدت في الداخل عن حدث أو لآ ثم سال أعادت لأنّ Meşelen, müsteḥâza olan hâtun şalât-ı zûhur içün inkıta' üzre (25) iken âbdest alsa ammâ ol vaqıtde dem sâ'il idi, ba'dehu

²⁵⁵İsa b. Eban İmam Muhammed'in öğrencisi, Ebû Mûsâ İsâ b. Ebân b. Sadaka (ö. 221/836). Şiraz'a yakın bir şehir olan Fesâ şehridendir. Eğitim hayatı Bağdat'ta geçmiştir. Basra'da kadılık yapmıştır. Hanefî fakihlerindendir. Bk. Şükrü Özen, "İsâ b. Ebân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim: 31 Mayıs 2024). Bu ifade ya'ni isim kitabın üstündeki notta ters şekilde yazılmıştır. Bk. Muhammed b. Abbâd el-Hılatî. *Telḥîşü'l-Câmi i'l-kebîr*, Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi nr; 696, v.1b.

vaḳt-i ‘aṣr dāhil olsa andan ṣoṡra vaḳit (26) dāhil ki, vaḳt-i ‘aṣrdır, anda ābdestini tecdīd eylese ol tecdīd ya ḥadeṣden tecdīd ola veyāḥud lā‘in ḥadeṣ-i tecdīd ola (27) andan ṣoṡra dem seyelān eylese ṣalāt-ı ‘aṣr iḥūn vüḍü’ i‘āde eder. Zīrā vüḍü’ evvel-i zūhurda vāki‘oldı. [013a/(01)] Seyelān-ı dem ile müntekiz oldı ve vaḳt-i ‘aṣrda tecdīd eyledüḡi vüḍü’ faẓldır, bilā ḥācet vāki‘ olmuṣdur. (02) Ve yāḥud bir ḥācet-i uḥrā iḥūndır. واعتبر بالمتبضئ عن منحرج أو قرح سال آخر Ḥācet-i uḥrā iḥūn olan (03) vüḍü’ seyelān-ı dem müntekiz olduḡı zıkr olunmuṣ idi. Sen anı burnunuṡ bir ṡarafından akan ḳāndan (04) veyāḥud bir ḳarḥ-ı mu‘ayyenden seyelān iden demden mütevaẓẓa’ olana i‘tibār eyle. Meṣelen, bir kimesne ru‘āfe mübtelā bir ṡarafından (05) aḳān dem iḥūn ābdest alsa, ba‘dehu menḥar-ı āḥardan dem seyelān eylese ābdesti müntekiz olur. < Veyāḥud bir ḳarḥ-ı mu‘ayyende seyelān andan dem iḥūn ābdest alsa ba‘dehu bir āḥar ḳarḥdan dem seyelān eylese ābdesti müntekiz olur. >²⁵⁶ Ammā evvelki seyelān (06) eyledüḡi maḥallerden seyelān eylese ābdesti müntekiz olmaz. وإن سال في الصلوة تبني إذ الحدث طارئ. Müsteḥāza olan kimesne evvel-i nehārda dem görüb inḳitā‘ bulduḳdan ṣoṡra inḳitā‘ üzre iken ṣalāt-ı zūhr (08) iḥūn ābdest alsa ve ṣalāt-ı zūhra ṣūru‘ idüb henüz ṣalātda iken vaḳt-i ‘aṣr dāhil olsa ābdest (09) alub binā eder. Zīrā ḥadeṣ-i ṡarīdir ve ḥadeṣ-i ṡarī bināyı men‘ eylemez. Keennehu ḥadeṣ-i āḥār olmuṣ gibi (10) olur. بخلاف ما مرّ Mürür iden şey’ bunuṡ ḥılāfınadır; bābın ibtidāsında dēnilmiṣ idi.

Bir kimesne (11) seyelān üzre iken ābdest alsa veyāḥud ābdestten fāriḡ olduḳtan ṣoṡra ṡarī olsa (12) ve ṣalāta ṣūru‘ idüb henüz ṣalātda iken vaḳit ḥurūc eylese ol kimesne ṣalātını i‘āde eder. Zīrā إلى السابق (13) لأنه استند intikāḍ ḥadeṣ-i sābıḳa müstenid oldı ki, ol vüḍüya muḳārin olan seyelāndır. والمستند يظهر في القائم فطهر أداء. Veyāḥud vüḍü’ üzerine ṡarī olan seyelāndır. Müstenid (15) ḳā’imede ‘amel eder. Pes imdi ‘inde ḥurūci’l-vaḳt ṣalātından kā’im olanıṡ cüz’ünde ‘amel eder. Bu taḳdīrce (16) zāhir oldı ki ṣalātından olan şey’ muḥdeṣen edā olmuṣdur. Bu ise bināyı men‘ eder, zīrā fāsīd üzerine (17) binā fāsīd olur.

²⁵⁶ Metnin dıṡına taṣan ve sonradan ekleme olduḡu düşünölen yazılar < ... > iṣaretiyle gösterilmektedir.

1.3. Bābu's-Secde²⁵⁷ *باب* السجدة

Bu bāb secde-i tilāvetiñ aḥkāmı beyānındadır. Secde'-i tilāvet (18) vācibdir ve Müslim raḥimehullāh *Şaḥîḥ*'inde Ebū Hüreyre'den rivāyet idüb| *Ḳāle rasūlullahi şallellahu 'aleyhi ve's-sellem* (19) *izā kara'e ibni ādeme's-secdete fesecede i'tezele's-şeyṭānū yebkī ve yeḳūlū yā veylenī ümira ibn-i ādeme bi's-şucūdi fesecede felehu'l-cennetū ve ümirtū* (20) *bi's-şucūdi fe ebeytū feliye'n-nāru*.²⁵⁸

İmdi muṭlaḳ emir 'inde'l-cumhūr vüçüb içündür ve secde üç nev'dir. Biri rükn-i şalātda (21) olan secdedir ve biri secde-i tilāvetdir. Bu maḥalde murād olan secde-i tilāvetdir. وثنى بعد فعل قليل كالقيام أو مشي خطوتين كفت (22) تلى Bir kimesne āyet-i secde-i tilāvet eylese ve kıyām (23) ve meşy-i ḥuṭveteyn gibi fi'l kıldıktan soñra tekrār tilāvet eylese secde-i vāḥide kifāyet eder.

Fi'lden evvel kifāyet (24) eyledüğü gibi fi'i'l-i ḳalīl teḳayyüd olması tebeddül-i meclisden ihtirāzdır. Kıyām ve ḳu'ūd ve ittīḳā' ve rüküb ve nüzül (25) ve ekl-i loḳma ve şürb-i cür'a, beytiniñ bir zāviyesinden zāviye-i uḥrāya intikāl tebeddül-i meclis değıldir. Cā'izdir ki (26) *kemā ḳablehu zamīri ve şenā* maşdarına raci' ola. Ey *kemā kefethu secdetün ḳable en şeniyā't-tilāvete bi-en telā ve secede* demek ola. (27) *للحاجة والحرج* Hācet için ve ḥarac için secde-i vāḥide kāfīdir. Zīrā müselmanlar ta'līm ve ta'allüme muḥtāclardır. [013b/(01)] Bu taḳdīrce tekrār tilāvete muḥtācdır. Eger her tilāvetde tekrār secde lāzım olsa ḥarac lāzım gelürdi. Ḥarac ise (02) bi'l-icmā' merfu'dur ve Cibrīl-i emīn āyet-i secde-i getürüb Nebī 'aleyhi's-selām tilāvet buyurub ve aşḥāb-ı (03) güzīne rızvanullahi te'ālā 'aleyhim ecme'in kırā'at buyurub bir secde eyledüğü tedāḥulüñ cevāzı ve ḥaracıñ (04) def'i için ta'līm olduğı bize ḥuccettir

لكن قلّ الرأي فعد معرضا في التمليكات Lakin *ḳalle'r* (05) *-ra'yu* ḳavli *ke'l-ḳıyām* ḳavline istidrākdır ve bir su'āl-i muḳaddereye cevabdır. Takrīr-i su'āl budur ki, bu mes'ele (06) ile muḥayyere olan ḥātun mes'elesinde fark nedī?

²⁵⁷ Bu bab giriş bölümünde zikredilmemiştir.

²⁵⁸ Ebū'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccāc Müslim, el-Cāmi'u's-şahîḥ, nşr. Muhammed Fuād Abdülbākī (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "İmân", 133.

Bir kimesne hātununa *emruñ bi-yediki* dedük de ʔalāka (07) niyyet eylese, hālbuiki hātun otururken kâ'im olsa ihtiyār elinden hāric olur. Bu taqdirce kıyām (08) tebeddül-i meclis olmağa delālet eder. Sen ise kıyām-ı tebeddül-i meclis değildir dersen, takrir-i cevāb (09) hātunun ihtiyārınıñ bātil olması tebeddül-i meclis ile değildir, kıyām meclisi tebdil eylemez. Belki buṭlān-ı hıyār (10) tefvīz olunan şey'den i'raẓ ile olur. Zīrā racūl hātunu emr-i nefsine mālīk eyledi. Temlik ise (11) bey' gibi meclisde cevāb iktizā eder ve buṭlān-ı hıyār ahyānen tebeddül-i meclis ile olur ve ahyānen aḡrāz ile (12) olur. Bu ecildendir ki tefvīz eyledikde kâ'ime olub ol maḥalde ku'ūd eylese hıyārı bātil olmaz. Eger (13) kıyām ile tebeddül-i meclis olsa ku'ūd ile daḡi tebeddül-i meclis olurdu. Lākin kıyām muḡallil-i re'ydir. Ya'ni muḡriḡ-i (14) re'ye sebebedir. Ku'ūd ise mükşir-i re'yedir, ya'ni cāmi'-i re'ye sebebedir. Zīrā bir kimesneniñ üzerine bir emr-i (15) müşkil 'arız olsa ve ol hālde kâ'im bulunsa fi'l-hāl ku'ūd eder. Zīrā re'y cāmi'dir. Bu taqdirce (16) kıyām delil-i i'raẓdır. Lākin ḡallu'r-ra'yu fe'udde ma'rizan fi't-temlikāt kavli bu ma'nālara işāretidir. Meşelen, (17) bir kimesne otururken bey'i icābet eylese ve āḡar ḡabūl eylemezden muḡaddem kâ'im olsa icābet bātil olur ve sücūd-i (18) tilāvetde ise temlik yokdur ki, a'raẓ-ı şaḡiḡ ile bātil ola. İmdi a'raẓ-ı şaḡiḡ ile bātil olmayıcaḡ delil a'raẓ (19) ile daḡi bātil olur.

بـخلاف الحد والتكفير خلا Ey müteḡallelen demekdir. *Bi-hılāfi'l-haddi* kavli *kefet secdetün* kavline müte'allıḡdır. (20) Ḥadd ve tekfir mes'elesi sābıḡıñ hılāfına mülābesdir. Ḥalel olduḡı hālde ya'ni ḡaçān iki fi'ilin beynine (21) ḡükm-i teḡallül eylese meşelen, bir kimesne zinā eylese ve āḡz olunub ḡadd vurulsa tekrār zina eylese yine vurulur (22) ve bir kimesne ramāzanda 'amden ifṡār eyledikten sonra kefāret eylese tekrār ifṡār eylese (23) yine kefāret eder. Zīrā beyne'l-fi'leyn ḡüküm teḡallel eylemiştir.

إذ التداخل في السبب لا الحكم عكسهما <Secdelerde tedāḡul sebebedir, ḡükmünde değildir. Zīrā 'ibādetdir. 'İbādetde tedāḡul sebebede olmaḡ evlādır>. Meşelen, bir kimesne (24) āyete secde-i tilāvet eylese < ve secde eylese > tekrār tilāvet etse, tilāvet-i ḡāniye sebeb-i āḡar olmaḡ için i'tibār olunmaz. (25) Ve secde-i ulḡrāya ihtiyāc yoktur. Ḥadd-ı tekfir secdelerin 'aksidir. Bu ikisinde tedāḡul ḡükümdedir. Zīrā (26) 'uḡūbattandır.

‘Uḳūbatda ise tedāḥul hükümde olmak lāyıktır. كذا بعد عقد الصلاة في الأظهر (27) Yine secde-i vāhıde kifāyet eder. Meşelen, bir kimesne āyet-i secde’-i tilāvet idüb henüz secde eylemeden [014a/(01)] mekânından kalkub ‘amel-i āḥara iştiğāl eylemeden şalāta kâ’im olsa ve tekrār āyet-i secde-i şalātda kırā’at (02) eylese bir secde kâfidir; rivāyet-i ezharda. Zīrā cins-i vāhıdeden olub sebeb ve mekânları mütteḥid olduğu (03) için *fi’l-ezhari* dedüğü nevādir rivāyetinden ihtirāzdır. Anuñ rivāyetinde secde-i uḥrā lāzımdır. Tedāḥul (04) yokdur, ḥükmen muḥtelifdir, birbirini ittibā’ eylemez. والواجب هذه المزيد قوتها فكفت غيرها بلا عكس (05) Vācib ve şābit olan secde-i şalātiyyedir. Zīrā secde-i şalātiyyeniñ kuvveti ziyāde olduğu için gayrihi ya’ni (06) secde-i ūlāya daḥi kifāyet eder ve şalātda Qur’ān-i ‘azīmü’ş-şān kırā’ati farzdır ve şalātdan gayride nefeldir. (07) Müsebbibātıñ tefāvütü tefāvüt-i esbāb ḥasebiyledir. Çünkü sāniye ki şalātiyyedir. Mezīd-i kavī oldı ise (08) sāniye secde-i ūlāya daḥi kâfidir. Zīrā kavī za’īf istitbā’ eder, bilā ‘aksin kavī ya’ni ūlā sāniye’-i istitbā’ (09) eylemez. Eger istitbā’ lāzım gelse za’īf kavī-i istitbā’ eylemek lāzım gelürdi. حتى لو تلا سامع الخارج بعد اقتداء التالي ولم يسجد فيها سقط الكل في الأظهر لاستتباع الصلوتية غيرها وفوت محلها (10) (11) *hattā lev telā* kavli *fe-kefet gayrahā* kavline müte‘allikdir. Şūrat-i mes’ele meşelen, Zeyd muşallī ḥāricde olan ‘Amrdan secde’i (12) istimā’ eylese ve ‘Amr āyete secde-i tilāvet idüb secde eylemeden sāmi’ olan Zeyde iktidā eylese ve Zeyd (13) muşallī daḥi istima’ eyledüğü āyete secde-i tilāvet idüb secde eylemese cümlesinden sākıt olur. Ya’ni vācibun (14) bi’s-sema’ ve vācibun bi’t-tilāveti olan secdeler her birinden sākıt olur, kavī-i ezharda. Zīrā secde-i şalātiyye (15) gayriyi istitbā’ eyledüğü için ve maḥallī fevt olduğu için.

(16) İmām Muḥammed dēdi ki eger iki rek’at ūlāda āyet-i secde-i mükerrer kırā’at eylese tālīnin üzerine secde daḥi müte‘addid olur. (17) İstiḥsānen, ammā kıyāsen Ebū Yūsuf dēdüğü üzre bir secde kâfidir. Zīrā meclis mütteḥhiddir. لتعدد فرض القراءة (18) Bu ‘illet-i vecih istiḥsāmı beyāndır. Zīrā her rek’at kırā’atde aşıldır. Bu taḳdīrce ta‘addüd-i rek’atda te‘addüd farz kırā’at (19) lābeddir. Ol ecilden te‘addüd-i secde lāzım gelür. Eger bu maḥalde tedāḥul sebebeddir dēnülürse kırā’etiñ ittihādı (20) lāzım gelür. Bu taḳdīrce rek’ateyniñ biri kırā’atden ḥālī qalur ve

tedāhul hükümde daḥi dēnülmez. Zīrā ‘ibādātda (21) tedāhul hükümde olmak lāyık değildir. أو تكثر الفصل راعيا وساجدا Veyāḥud te‘addüd secdeniñ lüzūmi beyne’r-rek‘ateyni (22) rükū‘ ve sücūd ile faşl çok olduğuçündür. Bu ise ‘amel-i keşirdir, bu taḳdīrce iki rek‘at iki meclis menzilesinde (23) olmuş olur. وبالحرف يفهم الموما والأخريان Şol ma’nā ile ki İmām Muḥammed ta‘līl eylemiştir. İmā’ ile iki evvelki (24) rek‘atda āyete secde-i tekrār kırā’at ideniñ ve iki āḥar ki rek‘atlarda ma’mūmi olmayub āyete secde-i tekrār kırā’at edenin (25) aḥvalleri fehim olunur. Zīrā bu iki mes’ele İmām Muḥammed kitābında zıkr eylememiştir. Eger imā’ ile kırā’at edenin (26) ‘illeti te‘addüd-i kırā’at farz olduğuçün ise secde-i vāḥide kifāyet eylemez, rükū‘ ve sücūd ile olan muşallī gibi. (27) Eger ‘illet-i keşret faşl ise imāda keşret-i faşl yokdur, ‘amel-i ḳalīldir, secde-i vāḥide kifāyet eder ve iki soñra ki [014b/(01)] rek‘atlarda ‘illet eger te‘addüd-i kırā’at farzdır dēnülürse bu rek‘atlarda kırā’at farz değildir. Meger ki taṭavvu‘ ola ve eger ‘illet (02) keşret-i faşl ise secde müte‘addid olur.

وبعد سير الدابة يتعدد للتبدل اختيارا Meselen, bir kimesne dābbe üzerinde (03) āyete secde-i tilāvet idüb seyr-i dābbeden soñra tekrār āyet-i secde-i tilāvet eylese secde mute‘addid olur. (04) İhtiyārī ile meclis-i mütebeddil olduğuçün, zīrā dābbeniñ seyri üzerinde olana muzāf olur. (05) Muzāf olduğuçün ön ayağı ile itlāf eyledüğü şey’i zāmin olur.

بخلاف السفينه Sefinede (06) olan tilāvet bunun ḥılāfinadır. Zīrā seyr-i sefine rākibine muzāf olmaz, ma’lūmdur ki muḥayyereniñ (07) ḥıyārī seyr-i dābbe ile bātıl olur. Ammā seyr-i sefine ile bātıl olmaz. إلا في الصلوة لاتحاد (08) Lafzan lā yete‘addedü’s-sücūd ḳavlınden istiṣnādır. Ya’ni secde-i tilāvet seyr-i dābbe ile müte‘addid olur, illā şalātda (09) müte‘addid olmaz, hükmen mekān mütteḥīd olduğuçün.

لكن ضرورة الجواز فلا يعد وإلى السماع Bir su’āl-i mukaddereye (10) cevābdır. Taḳrīr-i su’āl budur ki şalātda hükmen ittiḥād-ı mekān ṣābittir dersen, vācib olan bu idi ki sāmi’ (11) üzerine daḥi secde mütekerrir olmaya, ḥalā ki sāmi’ üzerine secde mütekerrir olur. Taḳrīr-i cevāb budur ki ittiḥād-i mekāna (12) hükmi cevāz şalātın zarūreti içündür. Bu taḳdīrce semā’a ta‘addī eylemez.

Hattâ bir kimesne dâbbe üzerinde maḥmel içinde (13) namâz²⁵⁹ kılub âyete secde-i mürâran kırâ'at eylese kendü haqqında vücûb-ı secde mütteḥid olur. Ammâ yânında olan sâmi' (14) için vücûb-ı secde müte'addid olur. Sâmi'in mekânı muhtelif olduğün

Meşelen, والطير والصدى لا يوجب شيئا (15) والمسموع من المؤتم كهو من المجنون mü'temden biri âyet-i secde-i tilâvet eylese andan şoñra mesmu' mecnûndan (16) ve tayrdan ve şadâdan mesmu' gibidir, tâliye ve sâmi'îne bir şey' icâb eylemez; ne şalâtta ne şalâtdan şoñra. (17) خلاف لمحمد بعد الفراغ İmâm Muḥammed ḥılâf idûb şalâtdan fâriğ olduğdan şoñra cemâ'at secde ederler. Zîrâ tâlî (18) haqqında sebep olan tilâvet mevcûd ve kavm haqqında istimâ' daḥi mevcûd mâni' yokdur. (19) Bu kavlı *lâ yūcebū şey'en* kavline müte'allikdir. Hâyż ve kâfirden mesmu' olanda secde icâb eder.

Muḳtedî kırâ'atinden maḥcûrdur. Zîrâ لا والنهى (20) لأن الحجر ينفي الاعتبار Nebî 'aleyhisselâmdan *men kâne lehū imāmūn kırâ'ati'l-imāmi lehu kırâ'atūn*,²⁶⁰ ḥadîs-i (21) şerîfi vârid olmuştur. Bu taḳdîrce mü'tim kırâ'ate ehil olmaḳdan ḥâric oldu. Ammâ ḥayż ve kâfir maḥcûr değıllerdir. (22) Ancak menhî olmuştardır. İmdi ḥacr i'tibâr sebebi aşlen nefiydir. Nehiy ise i'tibâr sebebi nefy eylemez, kırâ'atde (23) nehy iḳtizâ eder ki, ol kırâ'at şer'an ol kimesneniñ kendü nefsinde mu'teberdir. Lâkin nehy olması bir kabîḥ şey'in (24) 'ârızasıyladır. Hâsıl-ı kelâm şer'an maḥcûr olan kimesne taşarrufdan bir vecihle memnû' olur ki ḡayrın taşarufi anuñ (25) üzerine nâfız olur. Meşelen, mü'tim kırâ'atden maḥcûr olub imâmın kırâ'ati anuñ üzerine nâfız oldu. Ammâ ḥayż (26) ve kâfir kırâ'atden memnu'dur. Sâ'iriñ kırâ'ati anlarıñ üzerine nâfız olmaz.

1.4. Bābu mine't-ṭuḥr *باب من الطهر

Bu bāb (27) ṭuḥurda vâki' olan mesā'ilin beyânındadır. غسل المربعة في [015a/(01)] Bir kimesne görülen ya'ni zāhir olan necāseti tekne veyāḥud leğen içinde ḡasl eylese hattâ

²⁵⁹ Salat ifadesinin yerine ilk defa namaz ifadesi geçmiştir.

²⁶⁰ Ebû Abdillāh Muḥammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, es-Sünen, Çağrı Yay., İstanbul 1992. İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 13 [850]).

görünen necāset zā'il (02) olsa veyāhud necāset ğayr-ı mer'iyye olsa bevl ve ħamr gibi üç def'a ğasl idüb şıkşa istihsānen tāhir olur.

(03) Kıyās bu idi ki, şu ebeden tāhir olmaya, zīrā şu maḥalli müteneccise mülākāt olduğda müteneccis olur. Muşannif vech-i (04) istihsānı beyan idüb. Zīrā men' اللقاء وإلا لما طهور إذ المنع للجوار وذلك بالفصل لا. ya'ni şunuñ (05) te'sīr-i t̄ahāretde civār içündür. Ya'ni müteneccis olan sevb mücāvereti içündür ve bu t̄uhur veyāhud zevāl-i necāset (06) sevbñ mād-den infişālī ileddir. Yoḥsa mülākātı ile deĝildir. Te'sīr t̄ahāret-den men' mücerred mülākāt ile olsa (07) maḥalli maĝsūl edā tāhir olmazdı. وشرط أبي Ebū Yūsuf'ın 'uzv-i necese şuyuñ (08) şabbī şartdır, dedüĝi kavli merdūddur. 'Umūm ḥarac içündür. وقد ياباه الأفراد. Tahkikan a'zādan (09) ba'zısı aşlen şabbeyi kabul eylemez, müteazzir oldıĝıçün. Burnuñ ve aĝzıñ içerüsi gibi, zīrā bunlara şuyu şabb eylemek (10) mümkün deĝildir. Sevb ve 'uzuvdan ğayri mer'iyye olan necāseti üç def'a ğasilden şoñra olan (11) şular necisdir. لنقل المنع واردا. Men' ya'ni māni' ki necis idi, şuya naql eylemekle miyāh-ı necisedir. Gerek (12) vāriden gerek mevrūden ya'ni gerek ol müteneccis olan sevb şuya vārid olsun gerek şu sevb-i müteneccise vārid (13) olsun. لكن Lākin kavli el-miyāhu necesetün kavlinde istidrākdır. Ya'ni şu necis (14) oldı ise hāl-i likāda maḥal gibidir. Ya'ni sevb necis gibidir rivāyet-i eẓharda. Rivāyet-i eẓhar dēmesi Ṭahāvī'nin²⁶¹ (15) rivāyetinden ihtirāzdır. Çünkü şu maḥall-i necāsete mülākāt (16) ile sevb-i necis gibi oldı ise ol şu bir sevb-i t̄ahire işābet eylese ol sevb-i tāhir üç def'a (17) ğasl olunur. İkinci şu işābet eyledüĝi sevb iki def'a ğasl olunmaĝla tāhir olur. Uḥrā ki üçüncü şudur (18) işābet eyledüĝi sevb bir def'a ğasl olunmaĝla tāhir olur.

Yukarıda نزع منها أحد عشر (19) لهذا لو صب الدلو العاشر من بئر الفارة في الأخرى mürür iden mes'ele-i tavdīḥ içündür. Çünkü hāl-i likāda şuyuñ ḥükmi

²⁶¹ Hanefi mezhebinin teşekkül döneminin öncülerinden sayılan bir alimdir. Hadis alanında da yektin biridir. Mısır'da doğmuş orada yetişmiştir. Tam adı Ebū Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selāme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısri et-Tahāvî'dir. (ö. 321/933). İmam Muhammed'in el-Cāmi'u's-şaĝir ve el-Cāmi'u'l-kebîr'ine yazdığı şerhleri bulunmaktadır ayrıca Hanefi imamlarının görüşlerine dair ilk özet eser olan *el-Muḥtaşar*'ı telif etmiştir. Bk. Davut İltaş, "Tahāvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, (Erişim: 31 Mayıs 2024).

maḥall-i necāsetiñ (20) hükmi gibi oldu ise eger bir kuyuya bir fâre düşüb fevt olsa yigirmi қоға şu çekmek gerekdir ki kuyu içinde (21) olan şu tāhir ola. Meşelen, eger bir kuyunun onuncu қоғası bir āḥar kuyuya dökülse ol kuyudan on bir қоға şu (22) iḥrāc olunmak gerekdir ki ol kuyunun şuyu daḥi tāhir ola. Farzan evvelki қоға şabb olunsa yigirmi қоға çekilür. (23) İkinci şabb olunsa onṭokūz қоға şu çekilür, yigirmi қоғaya varınca hüküm böylecedir. دون غيرها لعدمها (24) كذ الماء الرابع في العضو للقربة Muşannifiñ *keza 'l-mā'u'r-rābi'u* kavli *el-miyāhu necāsetün* kavline rāci'dir. Hāşıl-ı ma'nā üçüncü şu necis (25) olduğu gibi kırbet için 'uzuvda olan dördüncü şu necisdir. Ammā 'uzuvdan gayride necis değildir. (26) Zīrā kırbet için olmamıştır.

1.5. Bābu Şalātı'l-'īd *باب*صلوة العيد

Bu bāb şalāt-ı 'īdiñ aḥḳāmı beyanındadır. (27) زاد الشيخان في كل ركعة سته (27) Muşannif rḥ²⁶² Şeyḥāyn²⁶³ ki, Ebū Bekir ve 'Ömer rażiyellāhu te'ālā [015b/(01)] 'anhümādır. Teberruken anlarıñ kelāmı ile bedā' eyledi. Ya'ni Şeyḥāyn rażiyellāhu te'ālā 'anhümā şalāt-ı 'īdiñ tekbīrāt-ı zevāidi (02) için her rek'atda ḳable'l-ḳirā'at altı tekbiri ziyāde eylediler. وقيل تسعا في الأولى وسبعا في الأخرى Dénildi ki (03) rek'at-ı ūlāda ṭokūz tekbir, rek'at-ı sāniyede yedi tekbir ziyāde eylediler. *Ve ḳile't-tis'an fi'l-ūlā* 'ibaratı iḳtizā (04) eder ki bu rivāyet Şeyḥāyndān olub anlar ziyāde eylemiş ola. Lākin meşhūr ve müte'ārif olan kitāblarda (05) meşhūr değildir. Ancak İbni Hümām'ın²⁶⁴ Tahrīr'inde ḥaşşaten Ebū Bekir rażiyellāhu te'ālā 'anhda rivāyet idüb tekbir-i şalāt-ı 'īd (06) on altıdır deyu buyurmuşlardır. Zāhiren tekbir-i aşliyye ki biri iftitāh ikisi tekbiri rükū'dur, me'an olmaqdır. Ve *Vecīz*²⁶⁵ (07) nām-ı kitābda daḥi rivāyet-i şāze ile Ebū Bekir rażiyallāhu

²⁶² ح Şeklinde kısaltılmış şekli aynı şekilde yazılmıştır.

²⁶³ Şeyḥāyn ifādesi Hılātı'nın eserinin köşesine yazılan notlarda bulunmakta dolayısıyla burada Hz.Ebū Bekir ve Hz.Ömer olduğu ifade edilmiştir. Hılātī. *Telḥiṣ*,v. 6b.

²⁶⁴ Hanefi fakihî, usul ve kelām âlimi olan Kemālüddin Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamid es-Sivâsî el-İskenderî'nin (ö. 861/1457) *et-Tahrîr fî 'ilmi'l-uşûl* adlı eseridir. Bk. Ferhat Koca. "İbnü'l-Hümâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim: 31 Mayıs 2024).

²⁶⁵ Hüccetü'l-İslâm Ebū Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî'nin (ö. 505/1111) Şâfiî fikhına dair *el-Vecīz* adlı eseridir. Bk. H. Bekir Karlığa. "Gazzâlî", TDV İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/518-530. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazzali#5-eserleri> (31.05.2024).

te‘ālā ‘anhadan on üç tekbir olduğın taḥrîr eylemiş ve Hâşimî²⁶⁶ (08) *Câmi-i’-Kebîr* şerhinde ḥazreti Şiddîka raḥıyellahu ‘anhadan on altı tekbirdir, zevâ’id on üçdür, yedisi evvelde (09) ve altısı sâniyededir deyu rivâyet eylemiştir. وكذا الحبر *Habru* ḥanıñ fetḥa ve kesrinde ihtilâf vârdır. *Habr*den murâd (10) ‘Abdullah bin ‘Abbas raḥıyallâhu te‘ālā ‘anhâdır. Zîrâ aña *ḥabru’l-ümmet* dërler. Ya‘ni İbni ‘Abbas ḥazretleri daḥi şeyḥayn (11) gibi toküz tekbir-i üläda yedi tekbir sâniyede ziyâde eylemiştir. وقيل خمسا وعليه Dënildi ki, İbni ‘Abbâs (12) ḥazretlerinden bir rivâyetde her rek‘atda beş tekbir ziyâde eylemiştir. Ve bu beş üzerine evlâdları ḥisse (13) eylemişlerdir. Ya‘ni ‘Abbasiyyûn ḥalîfe olduklarında tekbîrât-ı ‘îdi, cedleriniñ kavli üzre ‘amel eyleyeler deyu (14) menşûrlarında ya‘ni beratlarında yazub cevânib-i erba‘ada olan tevâba emir eylemişler idi. Böyle olduğı (15) ecilden Ebû Yûsuf raḥımellâh Bağdâda daḥil oldıkda şalât-ı‘îdi ibn ‘Abbâsıñ tekbîri üzre kıldırılmışdır. (16) Zîrâ Hârunu’r-reşîd şalât-ı‘îdde ḥâzır idi ve ceddiniñ kavli üzre kılmasına emir eylemiş idi. أربعا في وعليه (17) Ve ‘Alî bin Ebî Tâlib raḥıyallâhu ‘anha şalât-ı fitrîñ her rek‘atınıñ kırâtinden soñra dört (18) tekbir ziyade eyledi. Ve şalât-ı adḥânıñ her rek‘atınıñ kırâtinden soñra bir tekbir ziyade eyledi. وابن مسعود ثلاثا (19) İbni Mes‘ûd şalât-ı ‘îdi fitr u adḥânıñ tekbir-i zevâidi içün her rek‘atda (20) üç tekbir ziyade eyledi ve kırâ‘ati birbirine vely eyledi. Bu minvâl üzre olması aḥvaṭ u aḳyesdir. Ammâ aḥvaṭ olması (21) tekbirde cehr ve şalâtda ref‘-i yed nuşûşa ve uşûle muḥâlîftir. İmdi eḳallî aḥz eylemek aḥvaṭtır. Zîrâ Nebiyyi aleyhisselam (22) vaḳtâ ki şalât-ı ‘îdi kıldı, dört tekbir eyledi, andan soñra İbni Mes‘ûd da müteveccih olub *erba‘a ke-erba‘ı* (23) *l-cenâyizi felâ teştebihe ‘aleyküm* buyurmuşlardır. Ve ibḥāmından ğayrı eşâbi‘-i şerîfî ile işâret eylememişlerdir. Bu mes‘elede, (24) zîrâ Nebî aleyhisselâmiñ hem fi‘ili hem, kavli ve işâret u teşbîhi ve te’kîdî olmağla bunuñla ‘amel aḥvaṭdır. Erba‘ tekbîrât (25) buyurulduğı, iftitâḥ tekbîri ile dört olmakdır. Ve aḳyes olması ezkârda ziyâde’-i nefiydir ve kıyâs bu maḳule (26) ezkârda ziyâde olunmamakdır. Sâyr şalâtda ziyâde

²⁶⁶ Hâşimî; Hişâm b. Ubeydullah olmalı. Fıkıhçı ve hadîşçidir. İmam Muhammed bu şahsın evinde vefat etmiş, Cami‘il- kebîr’in şerh edilmesinde bu kişinin şerhinden faydalanılmış. Bk.Mehmet Erdoğan. "Hişâm B. Ubeydullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim: 25 Mayıs 2024).

olduğı üzre ve ‘Ali rażıyallahu te‘ālā ‘anhu ‘ıdı ađhāda (27) bir tekbīr buyurmuş idi. Lakin *beyne’l-‘ıdeyni* tesviye akyesdir.

fe كالقاضي [016a/(01)] فیتبع الإمام في ما أدرك ما لم يخالفهم لأنه ملزم كالقاضي *yetteb’uda* olan *fā* caizdir ki şart-ı mahzūfuñ cezāsı ola. Çünkü kemiyet tekbīrāt ve keyfiyyet-i kırāet ma‘lūm (02) oldu ise muḳtedī idrak eyledüğü fii’lde imāma mütāba‘at eder. Mādemki eḳāvīl-ı şaḥabeye muḥālif olmaya zīra (03) imām mütābe‘atta iḳtidā edenlere mülzimdir. Kaçān maḥal müctehedün fih olsa ḳazī gibi mülzimdir. Zīrā ḳazī müctehedün fih de (04) ḳazā eylese ḳazāsī nāfize olur. وإن خفي حاله إجاب المنادي وإن أكثر لجواز تأخر وإن خفي حاله إجاب المنادي وإن أكثر لجواز تأخر. Mürūr iden mes’elede (05) olan aḥvāl imāmın ḥālī ḥafī olmayub ma‘lūm olduḳda idi. Eger imāmın ḥālī ḥafī olub tekbīrātī istima‘ (06) olunmaz ise münādīye icābet eder, eger münādī tekbīrātī şaḥābeden manḳūl olandan ziyāde eder ise de imāmın (07) şūrū’-ı münādīden müte’aḥḥar olmak cevāzī için münādīye icābet eder.

Ve yenviyehu icābe’l (08) -*münādī* ḳavline ma‘tūfdur. Ḥāşılı ma’nā şalātın her tekbirinde şūrū’a niyyet eylemeye şıḳa’-ı aḥz için ya’ni ihtiyāt (09) için. Zīrā cā’izdir ki ibtidā olan tekbīr münādīden ḥaṭā ola. Ol ecilden her tekbirde şūrū’-ı niyyet eylemek (10) şıḳa’-ı aḥazdır. وبأمره في نفسه فيما سبق للفرق وحكما Bundan muḳaddem zikr olunan mes’ele muḳtedī evvel şalāta müdrık (11) olduğı ḥālde idi. Eger muḳtedī mesbuk ise māsebaḳda kendu re’yine tābi‘ olur. Ḥükmen münferid gibi olduğı için, (12) zīrā iḳtidā müstakbelde olan ef’ālī iltizāmdır, yohşa māzīde olan ef’ālī iltizām değıldir.

بخلاف اللاحق (13) Ammā lāḥik bunun ḥılāfına mülābesdir. Meselen, bir kimesne imām ile şalāta şūrū’ eylese ve nevm-i ğalebe idübbā’dehu mest (14) olsa māfātenī ḳazāda imāmın re’yine tābi‘ olur. İmāmın ferāğından ویتقدم كالثناء خذرا لقوت أصلا (15) için (15) şıḳa’-ı aḥazdır. *Ve yukaddimu* ḳavli *fe-yettebi’u ra’ye nefsehu* ḳavline ma‘tūfdur. Kendünün re’yine tābi‘ (16) olur ve fevt olan tekbīrātī taḳdīm eder, şenā taḳdīm olunduğı gibi. Aşlen fevt olmak ḥavfī için (17) zīrā tekbīr zikirdir, mahalli kıyāmdır, henüz fevt olmamışdır ve ef’ālī ile aḳvāl mābeyninde fark vardır.

Ef'āl (18) te'hîr ile fevt olmaz. Ammā aqvāl te'hîr ile fevt olur. Ol ecilden taqđīm olunur.

Meşelen, bir kimesne الرفع بخلاف التحريمة للمحلية (19) ويأتيها راعا إن خاف imāma rükū'da érīsub eger tekbīrāt éderse ihtimāldir ki imām başını rükū'dan (20) kaldıra, ol kimesne tekbīrāt-ı idi rāki' olduğu hâlde getürür. Rükū' maḥalli tekbīrdir. Ammā taḥrīme-i tekbīrātın ḥılāfınadır. (21) Taḥrīmeniñ maḥallī kıyāmdır.Çünkü muḳtedīye imām başını ḳāldırmaq ḥavfī ola, ibtidā kıyāmda taḥrīme' getürüb, ba'de (22) rükū'da tekbīrāt-ı idi getürür. Zīrā tekbīr rükū'-i şalāt-ı idde (23) vācibdir. Eger tesbīḥ rükū'da maḥall-i žīḳ olmuş ise rāki'an tekbīrātı getürür, tesbīḥatı getürmez. Zīrā maḥall-i žīḳ olmuşdur. (24) *Ve in zāḳa* ḳavli *ye'tihā rāki'an in ḥāfe'r-raf'a* ḳavline ma'tuḫdur.

Ebū Yūşuf mes'ele-i sābıḳıñ ḥılāfınadır. (25) Ebū Yūşuf kıtında tesbīḥi getürmek evlādır. Zīrā maḥallidir, tekbīr ise kıyāmdadır, rükū' ise maḥalli tekbīr değıldir.(26) maḥallinde olanı getürmek evlādır. *Vāzi'an* ḳavli *ye'tihā fā'il*inden hāldir. (27) Ya'ni ellerini dizlerine vāzi' oldığı hâlde tekbīrātı getürür, vūcūbī terciḥ için, zīrā tekbīrāt-ı id vācibdir. [016b/(01)]

Ve tesbīḥat ise sūnnetdir, vācibi terciḥde ise aşlen nizā' yokdur. *Sümme'l-maḥallī* ḳavli rükū'da ellerini dizlerine (02) vaż' eylemek sūnnetdir. Ve ḥal-i tekbīrde daḥi raf'-i yedeyn sūnnetdir, iki sūnnet birbirini te'āruż eyledi. Pes imdi (03) bu maḥalde vaż' raf'dan evlādır, zīrā maḥallīdir. Raf'-ı yedeyniñ ise maḥalli fevt olmuşdur. İmdi maḥallinde olanı (04) terciḥ eylemekde nizā' yokdur. *Vācibī* لا يلزم الإمام ذكر سورة أو تكبيرة sūnnet üzerine terciḥ idüb andan şoñra (05) maḥallī terciḥ eyledüğümüz su'ālī bi-tarīḳi'l-işkāl bizim üzerimize lāzım gelmez. Ḳaçān imām şalāt-ı idde bir sūre'-i terk (06) eyledüğünü veyāḥud tekbīrāt-ı idi terk eyledüğünü rükū'da zıkr eylese, ḳā'im olub terk eyledüğü şeyleri (07) getürür. *لإمكان العود* برفض ركن لم يتم لمثله

Ol su'ālīñ bize 'adem-i lüzūmi daḥi itmām (08) olmamış rükni ki, rükū'dur, terk edüb mişlī için ki, sūredir 'avd eylemek mümkün olduğuçündür. Veyāḥud bir vācib (09) için ki, maḥallī fevt

olmamıştır. Ol vâcib tekbîrdir, ‘avd eylemek mümkün olduğuçün ol su’âl bize lâzım gelmez.

(10) *İzi'l-maḳrû'u* إذ المقروء فرض كله والراکع قائم حتى أخرج الركعة إن تابع (10) *farzun küllühü* kavli bir şu'al-i muḳaddereye cevâbdır. (11) Takrîr-i su'âl budur ki, rükû' rükündür, sûre ve fâtiha vâcibdir. Metrûk olan rükû' uñ misli değildir. İmdi lâıyık (12) değildir ki, metrûk içün rükun olan rükû' farz eylesin. Ve tekbîr-i id daḥi vâcibdir, maḥalli kıyâmdır ve kıyâm ise (13) fevt oldu. İmdi maḥalli fevt olan şey' içün daḥi rükû' i terk edüb kâ'im olmak lâıyık değildir. Takrîr-i (14) cevâb budur ki, imâm kaçân rükû' i terk idüb kâ'im olub sûre kıra'at eylese munḳarız olur. Zîrâ (15) kable'r-rükû' i ve ba'dehu kıra'at olanıñ cümlesi farzdır, bu ise rükündür. Zâhir oldu ki bir rüknu misli içün (16) terk eylemiştir ve tekbîrâtı vacibdir, maḥalli kıyâmdır ve râki' olan kimesne kâ'im hükmündedir, hattâ imâma râki' (17) olduğu halde erişti, rek'atı kâmil idrak eylemiş olur. Eger idrâk eylediği şalâtda imâma tâbi' olursa (18) rükun huşûşunda bir su'âl lâzım gelür ki rükun fâtiha-i şerîfe ile edâ olandır, sûre ise rükun değildir cevâb (19) dênilür ki, kaçân yâlnız fâtiha kıra'at olunsa rükundur, zamm-ı sûre olunduğ da cümlesi rükun olur.

Meşelen, şalât-ı (20) fecirde kırk âyet veyâhud ellî âyet kırât eylemek sünnetdir. Ammâ kıra'at olundukdan soñra cümlesi faẓdan (21) vâki' olur. *بـخلاف القائم قبل القعدة لفوت محلها* Ka'de-i ülädan evvel kâ'im olan mürür iden (22) mes'eleniñ hilâfidır. Zîrâ maḥallî fevt olmuştur. Meşelen, bir kimesne ka'de-i ülä oturmada üçüncü (23) rek'ata kâ'im olsa ka'de-i 'avd eylemez, zîrâ maḥallî fevt oldu. Gerçi ka'de-i ülä vâcibdir ve kıyâm-ı (24) şâlise ise rükundur, 'avd eylemek mümkün idi. Lâkin maḥalli-i vâcib fevt olmuştur. Zîrâ kıyâm vechen mine' (26) l-vücüh ka'de içün mahal değildir. Ammâ ka'de-i âḥîre bunuñ hilâfinadır. Meşelen, ka'de-âḥîreye ku'üd eylemezden (26) muḳaddem kâ'im olsa, ka'deye 'avd eder, zîrâ rükundur, kıyâm ise rükun değildir.

Kunut Duâsı

Ve lâ el-ḳunût بين الثناء والقرآن (27) ولا القنوت لانه *lâ yülzimu'l-imâm* kavline ma'tufdur. Ya'ni muḳaddemâ imâm bir sûre veyâhud [017a/(01)]

veyāḥud tekbīrātı terk eylese ve rükū‘de zākir olsa kā‘im olub süreyi veyāḥud tekbīrātı getürür. İmdi (02) ammā imām üçüncü rek‘atda kunūtu terk eylese kıyāma ‘avd eylemez ve rükū‘da daḥi kırāat eylemez, zīrā kunūt beyne’s-senā’i (03) ve’l-ḳur‘ān müterediddir.

Hattā ‘Ali raḏiyellahu te‘ālā ‘anhdan mervīdir ki kunūt kırāatden iki süredir. Biri evvelinden (04) ve *netruku men yefcūruk* kavline gelince dirve biri daḥi *allahümme iyyāke na‘budu* kavlinde *inne azābeke bi’l-küffāri mulḥık* kavline gelince dir. (05) Ve kezālik Übeyy bin Ka‘b ve İbni Mes‘ūd raḏiyallahu te‘ālā anḥümādan daḥi mervīdir ki kunūt Ḳur‘āndan ola. (06) Ve Übeyy raḏiyallahu te‘ālā anḥümdan rivāyet olunmuşdur ki kendü yazduğı muşḥafda *Bismillāhi’r-raḥmāni’r-raḥīm, Allahümme* (07) *innā neste’inūke* kavlinde ve *netruku men yefcūruk* kavline değin bir süredir, demiş < ve andan sonra *Bismillāhi’r-raḥmāni’r-raḥīm Allahümme iyyāke na‘budu* kavlinde āḥirine varınca mürūra > Şerḥ-ı Taḥavī’de İmām Muḥammed’den (08) bir rivāyetde cünub ve ḥayz kunūtu kırā‘at eylesün deyu buyurmuşlardır, ihtiyāten. فلا يعود ولا يأتيه فيه. Çünkü (09) kunūt beyne’s-senā’i ve’l-Ḳur‘ān mütereddid olmağın eger imām kunūtu terk eylese rükū‘a varsa, rükū‘dan kıyāma (10) ‘avd eylemez, senā için ‘avd olunmadığı gibi bu maḥalde daḥi senā olmak ciheti i’tibāri ile ‘avd eylemez. (11) Ve rükū‘da daḥi kırāt eylemez. Ḳur‘ānī olmağ i’tibāri ile, zīrā ‘Ali raḏiyallahu te‘ālā ‘anhdan mervīdir ki rükū‘da (12) Ḳur‘ān okumağı Nebi ‘aleyhisselām nehy buyurmuşdur. Çünkü kunūt terk olunmuşdur. Terk için sehiv (13) secde eder. ولا في القومة إلا تبعاً لأنه مجتهد. Kunūtu ba‘de’r-rükū‘ olan kavmede daḥi getürmez. Zīrā (14) kunūtuñ maḥalli kıyāmdır, bu kavme ise ḥaḳıḳat-i kıyām değildir. Ancak rükū‘ve şucūd mābeynini faşl içündür. (15) İllā meger ki muḳtedī vitirde ba‘de’r-rükū‘ kunūt kırā‘at iden kimesne ise imāmına teb‘iyyet ile kavmede (16) kunut okur. Zīrā kunūt müctehedün fihdir. Muḳtedī ise müctehidātda imāmına tābi‘ olur. Ḥanefī kıtında (17) ḳable’r-rükū‘ ve Şāfi‘ī kıtında ba‘de’r-rükū‘dur. Bunlar ise ḥılāf-ı mu‘teberdir.

Meşelen, bir ḥanefī şehr-i ramazānıñ (18) nışf-ı şānisinde vitr için, Şāfi‘ī imāma iḳtidā eylese Şāfi‘ī rükū‘da kunūt okur, imāma tebi‘iyyet ile

(19) Ḥanefî daḥî rükû‘da kırā‘at eder. بخلاف الفجر و خامسة الجنايز ورفع اليدين في (20) Kunût fecr ve cenazeniñ beşinci tekbîrî ve raf‘ı u ḥafzda iki ellerini raf‘ eylemesi mürûr iden mes‘elede muḥālîfdir. (21) Eger imām zıkr olunan ef‘ālî ederse ma‘mûm olan eylemez, egerçi müctehedün fîh ise de, zîrâ bu ḥılâf (22) mu‘teber değildir. E’immei Ḥanefiyye kunutda neshî sâbit olmuştur. Nitekim Ṭahâvî’niñ *Şerḥ-i Āsârında*²⁶⁷ ve ‘l-muktedî (23) *lâ yetâbe‘u‘l-imāme fi‘l-mensûḥi* ‘ibâretî mestûrdur. Ammâ ḥafz ve raf‘iden mensûḥ olması Nebî ‘aleyhisselām (24) *lâ yerfe‘u‘l-eydiye illâ seb‘u mevāṭine*²⁶⁸ buyurub ve ol yedî mevzî‘î ‘adde buyurduḡı muḥaḳḳaḳdır. Bu maḥallî ise (25) ol yedî mevzî‘dan değildir. (26) mü‘tem olan kimesne henüz tekbîrâtî tamām eylemese, imām ile me‘an başını kaldırır, kemāl-i muḥālefetden ḥazār içün. (27) Eger imām ref‘-ı re’s eyledükten soñra ma‘mûm tekbîra meşḡûl olursa mütâbe‘at fevt olur.

الأول فسقط الباقي لفوت محل كالفاتحة [017b/(01)] بخلاف *Bi-ḥılāfi‘l-evveli* kavli ya‘nî kaçān her kimesne imāma rāki‘ olduḡı (02) ḥalde erişse ve rek‘atıñ fevtinden daḥî emîn olsa, ol kimesne tekbîrâtı kâ‘imen getürür, eger imāma muḥālefet (03) ise de, lâkin kemāl-i muḥālîf değildir. Zîrâ rükû‘ min vechin kıyāmdandır. Ve eger ma‘mûm tekbîrâtı tamām eylemeden imām (04) başını kaldırsa ma‘mûmdan baḳıyye-i tekbîr sākıt olur, maḥallî fevt olduḡı içün. Bu taḳḍirce fātiḥa gibi (05) olmuş olur. Meşelen, bir kimesne iki evvelki rek‘atlarda fātiḥayı terk eylese âḥarki rek‘atlarda ḳazā olmaz. إذ للفصل لا الركعة (06) القومة denmiş idi ki, tekbîr ve fātiḥanın maḥallî rükû‘dan raf‘-ı re’s ile fevt olur. Eger fevt (07) olan şey’i getürmek lâzım gelse ya ḳavmede veyāḥud rek‘at-ı uḥrāda getürülür. Bu taḳḍirce ḳavme rükû‘ (08) ve sücüd beynîni faşl içündür. Yohsa rek‘at içün değildir. Zîrâ ḳavmede idrāk eden kimesne müdrîk olmaz. (09) والأخرى للأداء لا القضاء Rek‘at-ı uḥrā tekbîr u fātiḥanın edāsı içündür. Yohsa bu ikisi ḳazā içün (10) maḥal değildir. Eger rek‘at-ı şāniyenîñ kendüde lâzım olan tekbîrâtı ile kılsa

²⁶⁷ Tahâvî’nin ilk kitabı olduḡunu belirtilmiştir. Fıkıh sistematiğine göre mezhepler arasında tartışılan hadislerin incelendiḡi eser üzerine çeşitli şerḥ ve ihtisar çalışmaları yapılmıştır. M. Beşir Eryarsoy’un *Şerhu Meâni‘l-âsâr: Hadislerle İslâm Fıkıḥı* adıyla Türkçe’ye çevirmiştir. Bk. Davut İltaş, "Tahâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim: 31 Mayıs 2024).

²⁶⁸ Tahâvî, *Şerhu Meâni‘l-âsâr*, II, s. 178.

rek‘at-ı vāhīde meşru‘ olmayan (11) şey’ getürmüş olur ve eger fātihayı kazā eylese rek‘at-ı vāhīdede fātihānıñ tekrarı lâzım gelür. Yāḥud gayr-ı meşru‘dur.

(12) بخلاف التشهد إذ البعض لا يسمي به فلو لم يتم لغا Bir su‘āl-i mukaddereye cevabdır. Taḳrīr-i su‘āl budur ki, teşehhüd (13) tekbīr gibidir. Vācibdir ki ma‘mūm teşehhüdi tamām eylemeden imām қа‘im olursa veyāḥud selām verirse ma‘mūm (14) daḥi қа‘im ola. Veyāḥud selām vère. Taḳrīr-i cevāb budur ki teşehhüd zıkr-i vāḥiddir, teşehhüdün ba‘zısı içün. (15) Teşehhüd tesmiye olunmaz. Eger teşehhüd tamām olmaz ise lağv olur. Zīrā zıkr-i vāhīde olıcak, ba‘zısı içün ḥüküm yoḳdur. (16) Ba‘zısını terk eylemek küllisinī terk eylemek gibidir. Ammā tekbīrāt-ı id ezkā-ı müte‘addidedir. Ba‘zısını terk (17) ile küllisinī terk lâzım gelmez. ومقلد ابن مسعود رضي الله عنه لو. Meselen, bir kimesne İbni Mes‘uduñ muḳallidī olub, ya‘ni onuñ re‘yi üzerine şalāt-ı ‘ide şürü‘ (19) < ile ibtidā > olmayub sehven kırā‘at eylese ve fātihayı kırā‘atdan soñra tezekkur eylese ki tekbīr eylememişdir. Ol kimesne tekbīr idüb (20) fātihayı i‘ade eder. Gerek bir miḳdārī kırā‘at olunmasun, gerek ise cümlesi kırā‘at olunmasun berāberdir. (21) Ammā zamm-ı sūre eyledikten soñra i‘ade eylemez.

(22) Li‘r-rafzı kavli e‘ādehā للرفض لم يتم ويسجد كذاكر سجدة في الركوع وبعده kavli içün ta‘lildir. Mādem ki fātihāya zamm-ı sūre eylemeye tamām olmamışdır ve tamām olmadın rafz (23) idüb tekbīre ‘avd eylemek ḳable’t-temām andan imtinā‘ idüb kennehu kırate şürü‘ eylememiş oldı. Bu vecihle (24) terk idüb tekbīre ‘avd eylemek cā‘izdir ve sehiv içün secde eder. Bu kimesne rükū‘da ve ba‘de’r-rükū’ secdesini (25) zākir olan kimesne gibidir.

Meşelen, bir kimesne rek‘at-ı ūlāda bir secdesini terk idüb rek‘at-ı sāniyede veyāḥud (26) ḳavmede tezekkur eylese, fi‘l-ḥāl ol secde-i getürür ve sehiv içün secde eder. İmdi muḳallid-i ibni mes‘ūd kimesne (27) daḥi sehiv eyledüğünü getirir. Sehiv içün secde eder.

[018a/(01)] ويبدأ بها في ركعة مسبقة إذ لا قائل بولاء التكبير Bir kimesne imāma şalāt-ı ‘idde rek‘at-ı sāniyede erişse masebeḳa olan rek‘at-ı ūlāyı kırā‘at ile (02) bedā’ eder, ba‘dehu tekbīr eder bu ise ‘amme-i kütübe cevābdır. Cāmi‘

ve Ziyādāt ve Siyer ve Nevādirde ibtidā'-i tekbīr ile (03) başlar bu ise İbn-i Mübārekin²⁶⁹ Ebū Hanīfeden rivāyetidir ve kıyās daḥi budur. Zīrā mesbūk-ı evvel (04) şalātını kazā eder. İbni Mes'ūd evvel şalātında ne işlemiş ise anı işler, kıyās olan ve zıkr olunan (05) kitābların rivāyeti budur. Ammā vech-i istihsān budur ki mesbūk imām ile kılduḡı rek'atı tekbīr ile ihtisām (06) eyledi. Eger rek'at-ı sāniyede tekbīr ile bedā' ederse beyne't-tekbīrāt mevālī olur. Bu ise hılāf-ı icmā'dır. (07) Zīrā ulā'-i tekbīre bir kā'il yokdur. Bu bābda imām ve muḡtedī İbni Mes'ūduñ muḡallidi olmak gerekdir.

Denilmiş idi ki ulā'-i tekbīrde bir kā'il yokdur. Meşelen, bir kimesne ḡazreti 'Ālī re'yi üzerine şalāt-ı (09) 'idīñ rek'at-ı ulāsını ibtidā-i kırā'at idüb ba'dehu tekbir idüb kılsa, rek'at-ı sāniyeye kā'im oldukda re'yi (10) İbn-i 'Abbās raḡıyallahu te'ālā 'anh re'yine taḡavvul eyleyüb tekbīr eylese ba'dehu kırāt eylese beyne't-tekbīrāt muvālāt (11) lāzım gelür. Ol ecilden 'Alī raḡıyallahu 'anh mezhebinden mezheb-i İbni 'Abbās raḡıyallahu anha sā'ir olan men' (12) olunur. İcmā'a hılāf lāzım gelmesün için. *Ve kıle bi't-tekbīri* kavli (13) *yebdā'u bihā* kavline ma'tufdur. Dēnildi ki İbni Mes'ūd re'yi üzre bir rek'atı mesbūk olan kimesne rek'at-ı (14) sāniyede tekbīr ile ibtidā eder. Andan soñra kırā'at eder, zīrā mesbūkuñ kazā eyledüḡı şalātı Şeyḡayen kıtında (15) ḡükmen evvel-i şalātdır. Ammā İmām Muḡammed bu ḡükmuñ hılāfına zāhib olmuşdur.

İctihādın Tebeddülü

للصفه بالأصل وأعادها ما لم يضم السورة (16) فلو قلد الحبر بعد القراءة أتى بالزائد الحاقا Bu mes'ele ictihādın tebeddül-i ḡükmeynin beyānıdır. Zīrā müctehidiñ (17) re'yi ḡucec-ı şer'iyeden ve tebeddül-i re'yeleri nesh mertebesinde olup, müstaḡbelde 'amel eder, māzīde 'amel eylemez. (18) Bir kimesne İbni Mes'ud re'yi üzerine şalāt-ı 'idde üç tekbir zevāid ile tekbir eylese ve kırāatden soñra (19) İbni 'Abbās re'yine taḡlīd eylese, İbni 'Abbās re'yi

²⁶⁹ Ebū Abdırrahmān Abdullāh b. el-Mübārek b. Vāzıh el-Hanzalī el-Mervezī (ö. 181/797). Hanefi fakihir ayrıca hadis alimidir. Aslen Türk asıllı bir aileye mensup olarak Merv'de doğmuştur. Gençlik çağında ili yolculuklarına çıkmıştır. Ebū Hanīfe'nin öğrencilerindendir. Ayrıca hadis alanında Ma'mer b. Rāşid ve Süfyān es-Sevrī gibi ilim ehlinden hadis dersleri almıştır. Bk. Raşit Küçük, "Abdullah B. Mübārek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, (Erişim: 10 Haziran 2024).

olan tekbîrâtı itmâm için üç tekbîr üzerine lâzım (20) geleni tekbîr eder. Şıfat-ı tekbîri aşıl tekbîre ilhâk için aşıl tekbîr ile murâd zevâ'id olan üç tekbîrdir ve şıfat (21) ile murâd olan üç üzerine ziyâde olıcağ tekbîrdir. Zîrâ üç tekbîr zevâ'ide iki haberin daği ittifâkıdır. (22) Ve maḥallinde şübutu muḥarrerdir. Tehavvülden evvel ve sonra üç tekbîr aşıl gibi oldu. Bunuñ üzerine ziyâde olıcağ (23) şıfat oldu ve fâtiḥayı i'âde eder. Mâdem ki zamm-ı sûre eylemeye.

كالنسخ يعمل في الآتى لا الماضي (24) ولو صار من الحبر إلى عليّ بعد القراءة لا يكبر لأنه
Meşelen, imâm İbni 'Abbâs mezhebi üzre şalâtı 'idde (25) iftitâh idüb tekbîr eylese ve kırâ'ate şüru' eylese ve 'Ali razıyallahu 'anh re'yine intikâl eylese, kırâ'at üzerine (26) şalâtı kılar, ba'de'l-kırâ'at tekbîrâtı i'âde eylemez. Zîrâ andan ḥâdiş olan re'yi nesh menzilesindedir. (27) Hüküm de müstakbelde 'amel eder. Yoḥsa ma'mezâda 'amel eylemez ve ma'mezâda olan tekbîr daği bu re'y ile muntekız olmaz. [018b/(01)] Eger kırâ'atden sonra tekbîr eylese aşliye olan tekbîrlerin mabeynine kırâ'atı tevsit eylemek lâzım gelür, buña ise (02) şahâbiden bir kâ'il yokdur.

باب تكبير التشريق 1.6. Bâbu Tekbîri't-Teşrîk

Bu bâbın tercemesi tekbîr-i teşrîk beyânındadır. *Allahu Ekber Allah-u Ekber* (03) *lâ ilâhe ille'llâhu vallahu ekber, Allahu ekber ve lillâhi'l-ḥamddir*. Tekbîr-i teşrîk budur ve bu tekbîr ḥalîlû'r-raḥmân şalavâtullah 'alâ nebiyyinâ (04) ve 'aleyh ḥazretinden mürîşdir. Zîrâ ḥazreti Cibrîl-i Emîn kurbân ile geldik de henüz ḥazreti İbrâhim ḥazreti (05) İsmâ'ili yaturub zebh eylemek üzre iken 'aceleden ḥavf idüb *Allahu Ekber Allahu Ekber* dedi. Vaḳtâ ki ḥazreti (06) İbrâhim Cibrîl-i emîni görüb *lâ ilâhe ille'llâhu va'llahu ekber* dedi, ḥazreti İsmâ'il daği kendü için kurban (07) geldüğünü bilüb, *Allahu Ekber ve lillâhi'l-ḥamd* dedi. Ve meşâyiḥ-i ızam tekbîrin vâcib veyâḥud sünnet olmasında ihtilâf (08) eylemişlerdir. Fahrü'l-İslâm²⁷⁰

²⁷⁰ Mevkûfâtî'nin eserinde bazen Fahrulislâm bazen Bezdevî (Pezdevî) şeklinde de geçmektedir. Tam adı Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 482/1089). Hanefî fakihî ve Hanefî fikh usulcüsüdür. Şemsüleimme el-Halvânî'nin öğrencisidir. Pezde'de dünyaya gelmiştir. Buhâra da kadılık yapmıştır. Mevkûfâtî'nin eserinde bazen fahrulislâm şeklinde de geçmektedir. Murteza Bedir- Ferhat Koca. "Pezdevî, Ebü'l-Usr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim: 21 Nisan 2024).

ve Sadru'l-İslam²⁷¹ ve Şāhib-i Hidaye²⁷² vacip olmasını ihtiyār eylemişlerdir. Zīrā Hāḳ (09) subḥānehu ve te'ālānıñ ... وَإِذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ ...²⁷³ ḳavl-i şerīfī ile ma'mūrun bih emr-i muṭlaḳ ise vūcūb içündür. (10) ve Timurtāşī²⁷⁴ demişdir ki tekbīr-i teşrīk şünnetdir. Bu ise Mālik ve Şāfi'i ve Aḥmed Ḥanbelīnıñ ḳavilleridir.

عرفة إلى عصر يوم النحر (11) هو من فجر Tekbīr-i teşrīkīñ mebdā'ī yevm-i 'arafeniñ fecrinden yevm-i naḥrıñ 'aşrına değindir ve tekbīrīñ ibtidā (12) ve intihāsında şaḥābe-i kirām rızvānullahi te'ālā 'aleyhim ecme'in ihtilāf idüb ibtidāsında kibār-ı şaḥābī ḥazreti (13) 'Ömer ve 'Osmān ve 'Alī ve İbni Mes'ūd fecr-i 'arafeden tekbīr olmasına zāhib olmuşlardır. Bu takrīrce sekiz şalātta tekbīr (14) olmuş olur. Ebū Ḥanīfe ḥazretlerinin ḳavli daḥi budur ve 'Abdullah bin 'Abbās ve 'Abdullah bin 'Ömer ve Zeyd bin Sābit (15) ve 'Ayīşe rızvānullahi te'ālā 'aleyhim ecme'in yevm-i naḥrıñ şalāt-ı zuhurdan bedā' olunmasına zāhib olmuşlardır. (16) Ebū Yūsuf raḥimellāh ba'zı rivāyetde bu mesleğe zāhib olmuşdur.

فور وقتي خلف المقيم في المصر Şürūṭıñıñ (17) biri fevrdir. Fevriyyet bulunmasa sākıt olur. Biri daḥi vaḳtiyyedir, ya'nī şalāt-ı mektūbedir. Bu takdīrce nāfile (18) ḥāric olur ve *fi'l-mışri* demekle ehl-i ḳurā ve ehl-i bādīye ḥāric olur. Ammā muşannıfıñ *ḥalfe'l-muḳīm* lafzını ihtiyār (19) eylemesi müsāfir ve ḥātuna mütenāvil olmasun içündür. وَقَالَا فَوْرًا كُلَّ وَقْتِي إِلَى rivāyetde bu mesleğe zāhib olmuşdur. İmāmeyn dediler ki (20) 'ale'l-fevri her vaḳtin < 'aḳabinde > beşinci gününüñ 'aşrına değin tekbīr olunur. Bu takdīrce yirmi üç şalāt

²⁷¹ Sadru'l-İslām Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdülkerīm el-Pezdevī (ö. 493/1100). Fahrulislām bazende Bezdevī olan geçen şahsın kardeşidir. Kādī es-Sadr lakabıyla da anılmaktadır. Kendisine "Ebü'l-Yüsr" denmesinin sebebi, kardeşi Ebü'l-Usr el-Pezdevī'nin aksine eserlerinin kolay anlaşılır bir üslup taşıması olduğu nakledilir. Maturîdî anlayışın devamında önemli şahsiyetlerdendir. Bk. Muhammed Aruçi, "Pezdevî, Ebü'l-Yüsr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim: 10 Haziran 2024).

²⁷² Burhāneddin el-Mergīnānī'nin (ö. 593/1197) Hanefî fikhına dair eseri. el-Hidāye ismiyle Kudûrî'ye ait el-Muḥtaşar ile İmam Muhammed'in el-Cāmi'u's-şāğir'indeki meseleleri bir araya getirmek amacıyla kaleme alındığı bilinen Bidāyetü'l-mübtedî adlı eserinin şerhidir. Bu eser üzerine bir çok şerh çalışması yapılmıştır. Cengiz Kallek, "El-Hidāye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim: 10 Haziran 2024).

²⁷³ "Bir de sayılı günlerde Allahı zikredin -tekbir alın-..." (el-Bakara 2/203).

²⁷⁴ Şihābüddin (Şemsüddin) Muhammed b. Abdillāh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtāşî el-Gazzî (ö. 1006/1598). Gazze'de doğmuştur. Aslen Harezmi taraflarındandır. Küçük yaşta eğitime şafi alimlerinin yanında başlamıştır. Ahmet Özel, "Timurtāşî, Muhammed b. Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim: 10 Haziran 2024).

ğaşbında tekbîr olunmuş (21) olur. وفي كل أثر mezhebeynden her birisi için eşer vârid olmuştur. Kaçân işâr te‘âruz eyleseler ihtiyâten (22) ekserî ile âhız olunur ve fetavâ daği imâmeyn kavli üzerinedir. لكن الجهر بدعة فالأقلّ Lâkin (23) Ebû Hanîfe kıtında tekbîriñ cehri bid‘atdır. Zîrâ ezkâr aşlında ihfâdır. Nitekim Hâk sübhânehu ve teâlânıñ (24) ²⁷⁵ ادْعُوا رَبَّكُمْ kavli şerîfinde vâki‘ olmuştur. Çünkü cehr-i bid‘at oldıysa (25) eķalle-i tekbîr eşrefdir. Pes imdi eķall ve eşref âhız eylemek evlâdır. Eķall ve eşref olmak vaktiñ eşrefetî (26) içündür ki, yevm-i ‘arafe ve yevm-i naħrdır. Ve yevm-i naħr ise ‘inde’l-cumhûr hacc-ı ekberdir.

دون القضاء fevru vaktî kavline (27) müte‘allıktır. Meselen, eyyâm-ı teşrîkde olmuş şalâtı kazâ eyledikde tekbîr eylemez. Zîrâ vakit fevt olmuştur. [019a/(01)] olmuştur. إلا فائتة المدة تقضى فيها لا من قابل Lafzı illâ, dūne’l-kazâ’i kavlinden istiṣnâdır. İllâ müddeti (02) içinde, ya‘ni eyyâm-ı teşrîkde kazâ olunduğ da tekbîr olunur. Meselen, şalât-ı fecr fevt olsa aḥşâm vaktî kazâ olunsa (03) tekbîr eder. Zîrâ vakit bâķîdir. Hâşıl-ı kelâm eyyâm-ı teşrîk bâķî iken her kanki günde kazâ olunsa tekbîr olunur. (04) Ammâ kâblede ya‘ni eyyâm-ı teşrîk mürûrundan soñra gelecek eyyâmda kazâ olunsa tekbîr olunmaz. لتوقت القربة Zîrâ (05) tekbîr-i teşrîk vakt ile muvaḳḳat bir kurbettir. واعتبر بالرمي والنحر Tekbîr-i teşrîkî sen remy-ı cimâr ve udhiyye ile i‘tibâr (06) eyle. Eger zıkr olunan şeylerden birini ta’ḥîr eylese, mâdemki ol seneden vakt vardır ol şeyleri (07) işler. Ammâ vakit mürûrundan soñra işlemez. Ma‘lumdur ki cum‘a ve ‘îd fevt olundukdan soñra kazâ olmaz. (08) Tekbîr-i teşrîk daği böylecedir.

İmâm Şâfi‘ kıtında eyyâm-ı teşrîkde terk olunan şalâtı eyyâm-ı teşrîkdan soñra (09) kazâ olundukda tekbîr olunur. Zîrâ kazâ ‘alâ vechi’l-edâ olmuş olur. Ebû Yûşufdan bir rivâyetinde eyyâm-ı (10) teşrîkdan muḳaddem kazâya ḳalân şalât eyyâm-ı teşrîkde kazâ olunsa tekbîr olunur. Zîrâ muṣallî ‘alâ vechi’l-ekmâl (11) edâya ḳadardır, merîz gibi. Meselen, bir kimesneniñ maraḳ ḥâlinde îmâ ile olan şalâtını şıḥhatinde rûkû‘ ve sücûd ile kazâ (12) eder, bu daği anun gibidir. Lâkin Şâfi‘î’niñ Ebû Yûşuf’uñ cevâbları li-tevaḳḳuti’l-kurbet kavli ile ḥâric olur. (13) Ve ikisi için daği

²⁷⁵“Rabbinize yalvara yalvara ve için için dua edin ki her halde o haddi aşanları sevmez.” (el-A‘râf 7/55).

cevâb olur. بين سجود السهو والتلبية إن اجتمعوا Beyne sücûdi's-sehvi kavli fevri vakti kavline (14) müte'allıktır. Tekbîriñ maḥall-i itâmı beyân içündür. Hâşılı ma'na sehvi-i secde ile telbiye mâbeyninde tekbîr-i teşrîk vâkı' (15) olsa, ya'ni bu üçü cem' olsa.

Meselen, bir muḥrimiñ yevm-i 'arafede şalâtında sehvi-i secde vâkı' olsa, hattâ (16) ol kimesneniñ ḥaḳḳında sücûd ve sehiv ve tekbîr-i teşrîk ve hac için telbiye cem' olsa evvelâ sehvi-i secde idüb (17) teşehhüd eder, ba'dehu tekbîr eder. Fevriyyet-i vakt fevt olmaşun için, ba'dehu telbiye eder ve Ekmelüddîn²⁷⁶ (18) in icteme'û kavline i'tirâz idüb cem'-i zükür 'uḳâlâ olmayan üzerine itlâḳ-ı münâsib (19) değildir. Ve ba'zı şâriḥler bunuñ ma'nâsı in icteme'u'l-muḥrimü ve's-sâhîve'l-mukebbir demektir demişler. Ol dahî (20) şaḥîḥ değildir. Zîrâ maḳsûd olan onlarıñ ictimâ'ı değildir. Belki şıfât-ı mezkûreniñ ictimâ'idir. < ba'zılar zıkr-i maḥal irâdet-i ḥâl fasılındandır demişler. Bu dahî şaḥîḥ değildir. Zîrâ maḥal müteḳadderdir, onlarda ise tertîb lâzım değildir > ve ba'zılar (21) sehven veyâḥud ḥaṭâdır demişlerdir. Ammâ şaḥîḥ olan in ictemi'at ev ictemi'ne gerekdir.

وجاز قبلهما لعدم المضادة (22) Eger tekbîr-i teşrîki ḳable's-sücûdi ve's-sehvi ve't-telbiyeti getürse câ'izdir. Zîrâ tekbîr-i teşrîk ile tekbîr-i şalâtiye beyninde zıddıyyet (23) olduğu için, ya'ni tekbîr-i teşrîk muḳaddem olmağla sehvi-i secde sâḳıt olmaz, tekbîr-i teşrîk ile ḥurmet-i şalât (24) munḳatı' olmaz, ba'dehu secde'-i sehiv eder. Hatta dênilmişdir ki üzerine sehvi-i secde lâzım olanıñ selâmı İmâm (25) Muḥammed raḥimehullah kıtında onu ḥurmet-i şalâtdan iḥrâc eylemez, Şeyḥayn kıtında mevḳûfan iḥrâc eder, eger secde ederse (26) ḥurmet-i şalata 'avd eder, eger secde eylemez ise ḥurmet-i şalata 'avd eylemez. وسقط بعدهما Sehvi-i secde ve telbiyeden soñra (27) tekbîr-i teşrîk sâḳıt olur. Fevriyyet sâḳıt olduğu için. كذا السجود بعد التلبية Telbiyeden soñra sehvi-i secde daḥi [019b/(01)] sâḳıt olur.

²⁷⁶ Muhammed b.Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî (ö.786/1384). Arapça kaynaklarda Bâbertî olarak geçen, ülkemizde Bayburt ilinde 1310 yılı civarında doğmuştur. Ancak Bağdat yakınlarında Bâbertâ köyüne nisbet edildiği dolayısıyla orali olduğu ifade edilse de er-Rûmî nisbesinden dolayı bu bilginin doğru olmadığı kanaati doğmuştur. el-Mısırî nisbesi de Mısır'da vefat etmesi dolayısıyladır. Molla Fenâri ve Bedrettin Simâvî'ye hocalık yapmıştır. Kırkdan fazla eseri bulunduğu belirtilmektedir. Bk. Arif Aytekin, "Bâbertî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim: 5 Haziran 2024).

إذ الكلام كالحديث العمد يقطع الحرمة والفور Zīrā telbiye kelām-ı nās cinsinden bir kelâmdır. (02) Zīrā anda ya lebbeyk ile icābet beyne'n-nās müte'arîfdir. Bu taqdirce hürmet-i şalāt anunla munkaṭı' olur. Zīrā kelām-ı nās (03) şalāta münāfıdır. Fevriyyet hükmü daḥi böylecedir. Bir şey' ki, bināyı men' eder, fevriyyeti daḥi men' eder. Muşannifiñ (04) *ke'l-ḥadeşi'l-'amd* kavli bir kimesne ba'de's-selām 'amden ḥadeş eylese sehv-i secdede tekbīr-i teşrīk eylemez. Zīrā ḥadeş-i 'amd (05) hürmet-i şalātı ve fevriyyeti kat' eder, telbiyede daḥi kezālik. Ve muşannif ḥadeş-i 'amden ile kayd eyledi. Eger ḥadeş (06) bilā 'amd vāḳi' olsa hürmet-i şalāt ve fevriyyet munkaṭı' olmaz, zīrā bināyı men' eylemez, bināyı men' eylemeyen sücūd ve sehvī (07) ve tekbīri daḥi men' eylemez. Lakin tekbīrde tecdid-i vüḍüye ihtiyāc yokdur. Ve dēnildi ki dilerse ābdest alub (08) tekbīr eder, dilerse min gayri taḥḥir tekbīr eder. İmam Şemsü'l-e'imme²⁷⁷ demişdir ki benim kıtımda şaḥīh olan budur ki (09) ṭahāret için mescidden çıkamaz, bilā ṭahāret tekbīr eder. Zīrā tekbīriñ cāmi'den ḥurūci fevriyyet şalātı kātı'dır. (10) Ba'dehu tekbīr eylemek mümkün değildir.

ويتبع رأي نفسه في الفعل والترك Mukṭedī fi'l-i tekbīrde ve terkinde imāmıñ (11) selāmından soñra kendi re'yine tābi' olur. Meşelen, mukṭedī şol kimesneden olsa ki şalātında tekbīri cā'iz (12) görse ve imām cā'iz görmiyenlerden olsa, ol vaḳit mukṭedī imāmıñ selāmından soñra tekbīr eder. Meşelen, (13) Ḥanefi yevm-i 'arafede Şāfi'u'l-mezheb olana iktidā eylese tekbīr eder ve terke Meşelen, eger mukṭedī şalātında tekbīri cā'iz (14) görenlerden olmayub imām cā'iz görenlerden olsa mukṭedī tekbīri terk eder. Nitekim bir kimesne İbni Mes'ūd (15) re'yi üzre olub 'Alī razıyallahu te'ālā anı re'yi üzerine olan kimesneye iktidā eylese, ol kimesne tekbīr eylemez. (16) Eger imāmı tekbīr edersede. Zīrā imāmıñ teslimi للزوال قنوة الإمام بالتسليم ile mukṭedīniñ ma'mūmiyyeti zā'il oldığıçün (17) kendi re'yine tābi' olur. Zīrā tekbīrde imām şart değildir. Eger imām terk ederse mukṭedī teferrud idüb (18) tekbīr eder. Zīrā tekbīrāt-ı şalāt-ı 'id bunun ḥilāfıdır. حتى جاز مع

²⁷⁷ Ebû Bekr Şemsü'l-e'imme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]). Büyük İslam alimleri arasındadır. Halvânî'nin öğrencisidir. Türk asıllı olduğu düşünülmektedir. El-Mebsût isimli eseri ile meşhurdur. Muhammed Hamîdullah, "Serahsî, Şemsüleimme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim: 10 Haziran 2024).

الحديث Muḳtedīnīn imāmdan teferrud eyledüğünüñ (19) cevāzını tavḍīḥdır. Ya'ni me'a'l-ḥadeṣ tekbīr eylemek cā'izdir.

وإنما كبر المسافر والمرأة خلف المقيم للتبعية عادة (20) Bir su'āl-i muḳaddereye cevabdır. Taḳrīr-i su'āl budur ki, çünki ḥükm-i iḳtidā imāmın teslīmī ile zā'il oldı. Lāyık olan (21) bu idi ki, müsāfir ve ḥātun muḳīm olan imām ḥalfinde tekbīr eylemeyeler. Taḳrīr-i cevāb budur ki, tekbīr bu ikisi ḥaḳkında (22) mesnūn olması 'ādeten tebe'ıyyet içündür. Zīrā müsāfir 'ādeten muḳīme tābī'dir. Zīrā iḳāmet aşıldır ve ḥātun (23) daḥi ricāle tābī'dir ve çok emir vardır ki, ḳaşden ṡābīt olmaz. Ammā teb'an ṡābīt olur. Ma'lumdur ki, in'āmdan (24) ṡıḡarın münferid olduḡı ḥālde zekātı vācīb deḡildir. Ammā ḳaçān me'an müsınne olsa bi-ṡarīḳi't-tebe'ıyyet zekātı vācīb (25) olur.

كذا لو سهي الإمام عاد قبل الخروج لا بعده Bu ḳavil yettebi'u ra'ye nefsehu ḳavline müte'allıḳdır. Eger imām seḥiv idüb (26) tekbīr eylemese ḳavim kendi re'yelerine tābī' olur. İmāmsız tekbīr ederler. Zīrā tekbīr-i teşrīḳ fevriyyet-i ṡalātda edā olunur (27) ve ef'āl-i ṡalātda olduḡı için ṡarṡ deḡildir. Eger imām tekbīr eyledüḡi gibi zākir olub eger mescidden ḳıkmamış [020a/(01)] ise 'avdet idüb tekbīr eder, eger mescidden ḳıkmış ise rücū' eylemez كالمنخرف لظن تمام أورعاف (02) ṡol kimesne gibi ki ṡalātı tamām oldı ṡann idüb veyāḥud burnu ḳanādı ṡann idüb munḥarīf olsa, (03) ba'dehu emr-i bir 'aḳs olub ṡalātı tamām olmamış, burnu ḳanāmamış olsa eger mescidden ḳıkmamış ise (04) 'avd idüb binā eder. Eger mescidden ḥurūc eylemamiş ise binā eylemez. وکبر القوم Çünki imām ba'de'l-ḥurūc 'avd eylemek (05) mümkün olmadı ise ḳavim tekbīr eder, zīrā tekbīr-i teşrīḳi imām ile olmāḳ ṡarṡ deḡildir veyāḥud cemā'at imām selām (06) vėrdikden ṡoñra munṡazır olurlar, eger tekbīr eylemez ise ḳavim tekbīr ederler.

Nitekim sücūd-ı tilāvetde sāmi' olan kimesne (07) sücūd-ı tāliye munṡazır olur, eger tālī zāhib olub secde eylemez ise sāmi' olan secde eder. Eger dēnilirse ki (08) ḳaçān imām tekbīr eylemese muḳtedī münferid gibi olur. Tekbīr ise Ebū Ḥanīfe ḳıtında münferid üzerine vācīb deḡildir, ana cevāb (09) vėrilir ki Ebū Ḥanīfe ḳıtında imām vüḳbunuñ ṡarṡıdır, yoksa edāsının ṡarṡı deḡildir. Meṡelen, mesbūḳ ṡalāt-ı cum'ada (10) imāma

teşehhüdde idrāk eylemiş ise ol kimesne iki rek‘at şalāt-ı cum‘ayı edā eder. Eger edāda münferid ise de kezā (11) kâle’l-İmām Şemşü’l-e’imme rahimehullah سجد بخلاف سجود السهو sücūd-i sehv bu mes’eleniñ hılâfinadır. Zîrâ sücūd-i sehvde imām (12) şartdır, re’yiyle ‘amel eylemez. Eger imām secde ederse ma’mûm dañi secde eder. Eger imām secde eylemez ise ma’mûm dañi secde (13) eylemez.

1.7. Bābu Nezri’ş-şıyām ve’l-i’tikāf *باب نذر الصيام والاعتكاف

Bu bāb şıyām ve i’tikāfa nezriñ aḥkāmı beyānındadır. علي (14) لو قال الله Bir kimesne bir ay i’tikāfa nezr (15) eylese, ğaraż i’tibāri ile şalāta ilḥāk eylemek ile veyāḥud şart i’tibāri ile şavme ilḥāk eylemek ile nezri (16) şaḥiḥ olur. Zîrâ i’tikāf icābullah olan şalat cinsinden olmağ şaḥiḥ olur. Zîrâ naşs-ı şerif ki (17) وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ²⁷⁸ kavı-i şerifdir. Şalātıñ vüçübuna bi-ibāretihi dāldır. Ve i’tikāfa bi’l-ğaraż dāldır. Mu‘tekefiñ (18) mescid-i cemā‘atde lebişinden ya‘ni oturub intizārdan ğaraż ba‘de’ş-şalāt bir şalāta intizār içündür. İntizār-ı (19) şalāt ise şalāt-ı kebīrdır. *Lemmā rava’l-Buhārī rahimehullah ‘an Enesin rażıyallahu ‘anh kâle “aḥḥara’n-nebiyyü şallallahu ‘aleyhi ve’s-sellem (20) şalātu’l-‘iṣā’i ilā nısfı’l-leyli sümme kâle kad şalle’n-nāsu ve nāmū, emaenneküm fī şalāti mā intazartümühā*²⁷⁹ bu tağdırce (21) ğaraż i’tibāri ile şalāta ilḥāk olunmağla nezri şaḥiḥ olur ve nezr-i i’tikāf cins-i şavmdan olmağ şaḥiḥ (22) olur; şart i’tibāri ile. Zîrâ şavm i’tikāfıñ şartıdır. Ve şavm nehāran ekl ve şirbe ve cimā‘dan niyyetle (23) imsākdir. Bu ma‘na ise i’tikāfda mevcūddur. Bu tağdırce nezri şāri’iñ icāb eyledüğü şey’ cinsinden (24) olmağla nezri şaḥiḥ olur.

Eger delāleten nezr i’tikāf (25) şalāt veyāḥud şavme ilḥāk olmasa, ‘ulemā şerī‘at fevti ile fidy eylemezler idi. Meşelen, bir kimesne nezr eyledüğü (26) i’tikāfı ityāndan ‘āciz olsa her gün içün nişf şā’ buğdāy ve bir şā’ temr veyāḥud şa‘ir fidy eylemek (27) lāzımdır. Zîrâ naşs ile kıyāsdan ma’dül olan üzerine kıyās

²⁷⁸ “Namazı hakkıyla kılın...” (el-Bakara 2/43)

²⁷⁹ Muhammed b. İsmail el-Buhārī, el-Cāmi‘u’s-sahih, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Mevâkıt” 25/572, Ezân”, 36/661.

olunmaz. Şavmdan fidye²⁸⁰ i ʔaʔām-ı miskīn [020b/(01)] ... وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ ...²⁸¹ naşş-ı şerīfī ile şābit olmuş bir hükümdür. Bu hüküm ise alā hılāf-ı kıyāsdır. (02) Zīrā şavm ile fidye beyninde şūraten ve maʔnen mūmāşile yokdur. Şavm imsākdır, fidye ise ekldir. Lakin naşş ile şābit (03) olmağın şalātı daħi şavme ilhāk eylediler. Bu taķdirce mādemi ki nezr-i iʔtikāf şavm ve şalātdan birine ilhāk (04) olmaya şaħiħ olmaz *ve illa limā fūdiye* kavli ilhāka ʔillet değildir. Eger ʔillet olsa devr lāzım gelirdi. Lakin (05) taşhīh-i mezheb içün zikir olunmuştur. Zīrā *fūdiye* emr-i iʔtikāfa nezriñ şıhhatine delālet eder.

لِلتَّنْكِيرِ وَلَأنَّهُ لِلتَّقْدِيرِ لَوْلَا هُ كَانَ يَوْمًا (06) وَإِلَّا يَتَعَيْنُ مَا يَلِيهِ *Liʔllāhi ʔaleyve en eʔteķife şehran* kavlinden olan şehir nezri velā eden şehir (07) içün müteʔayyin olmaz. *Şehran* kavli münekker olduğı içün ve şehrin zikrī taķdīr içündür, yaʔni nezrin miķdārını bildirmek (08) içindir. Eger şehir zikr olunmasa nezr bir gün olurdu. بِخِلَافِ الْيَمِينِ وَالْإِجَارَةِ لِلتَّعْرِفِ ضَرُورَةُ الْحَاجَةِ الصَّحَّةِ (09) Yemīn ve icāra mūrūr eden mesʔeleniñ hılāfıdır. Meşelen bir kimesne, *lā ükellimū fülānen şehran* deyü yemin eylese (10) veyāħud *eccertū dāran şehran* deyü yemīn-i velā eden şehir mütaʔayyin olur. Zīrā ķarīneʔ-i hāl delālet eder ki (11) şehir ile murād olan muʔarrefdir. Yemīnde muʔarref olması zārūret-i hācet içündür. Zīrā yemīne muħavvic olan (12) bir ğayzdır ki hālīfe lāhık olmuştur. Ol ğayz ise fiʔl-hāl mevcuddur. Bu taķdīrce vely edene muşarīf (13) olur ve şehrin icārada muʔarref olması şıhhat-i ʔaķdiñ zārūreti içündür muķtażası üzre ħaml, yaʔni münker (14) olduķda ħaml ʔaķdi müfsiddir. Nizāʔa mufʔzī olan cehālet içün.

وَلَأنَّهُ لِإِخْرَاجِ الْبَاقِي لَوْلَا تَابِدَا Yemīnde (15) ve icārada şehriñ zikri zamāndan bāķiyeʔ-i iħrāc içündür. Eger şehir zikir olunmasa müʔebbed olurdu. Meşelen, *vallahi* (16) *lā ükellimū fülānen ve ācertūke hāzihiʔd-dāra* deyu ve şehir olunmasa kelāmdan istimāʔ ve icārada intifāʔ müʔebbed olurdu. (17) Bu ise icāra içün müfsiddir. يَتَابِعُ حَكْمًا لَتَبَاعِ وَقْتِهِ Kaķān bir āy iʔtikāfa nezr eylese gicesiyle mütābiʔat (18) lāzım değildir. Eger otuz günü müteferriķan < iʔtikāf > eylese kifāyet eylemez. Zīrā isim şehir-i leyl ve nehārı cāmīʔdir ve muķteżasından (19) şārīf daħi bir şeyʔ yokdur. Zīrā muķtażasının taħķiķi ve

²⁸⁰Metinde fed yazılmıştır.

²⁸¹“...ona dayanıp kalacaklar üzerine de fidye...” (el-Bakara 2/184).

şārifiñ intifāsı kıtında hükmeñ terettibī aşıldır. Lā maḥālete (20) aşl ise terk olunmaz. İllā li‘ārızın terk olunur. İ‘tikāfda ise ‘arız yokdur ki aşıl terk oluna. (21) Hāşıl-ı ma‘nā nāzır olan kimesne hükmen tetābu‘an i‘tikāf eder, vāktiñ tebā‘ī içün ya‘ni tetābu‘ı içün. (22) Zīrā tetābu‘ kendü kelāmında manşūşun ‘aleyh değildir. Ancak şer‘dan hükmen lāzım olur. Şöyle i‘tibār ile ki min ḥayşū’(23) ş-şer‘ i‘tikāfda mevzū‘ olmuştur. Bir ma‘nā böyle ola ki hükmen gece daḥi gündüze tābi‘ olur. Vāktiñ (24) tebā‘ı içün. بخلاف الصوم Ammā şavm-ı nezr i‘tikāfıñ hılāfinadır. Eger ism-i şehir leyl ve nehārı cāmī‘ ise de (25) lākin şer‘i gece‘i maḥalliyet-i şavmdan iḥrāc eyledi. Bunda aşl teferruḡdur, tetābu‘ lāzım gelmez. İllā meger ki niyyet ile (26) ola.

وتلغوا نية إفراء النهر حذار رفع اسم المخصوص ولفظ الثنيا Neharī ifrād niyyeti laḡvdir. İsm-i maḥşūş ref‘ (27) eylemek ve lafzı‘ s-sūnyāyı ref‘ eylemekden iḥtirāz içün. Meşelen, bir kimesne li‘llahi ‘aleyye en e‘teḳife şehran dēse ve niyyetim [021a/(01)] nehārdır gece değildir dēse ol kimesneniñ niyyeti laḡvdir. Gecesi ile otuz günün i‘tikāfı kendüye (02) lāzımdır. Zīrā şehir-i eyyām ve leyāliden ‘aded-i ve maḥşūş içün ism-i ḥāşdır ve şehran otuz gün otuz geceden ‘ibāretidir. (03) Eger irāde-i eyyām ḥāşşaten cā‘iz olsa ol şehriñ ḥaḳıḳatı ibtāl olur ve mücerred niyyet ile şehriñ ismi ref‘ (04) olmak lāzım gelürdi. Zīrā eyyām-ı ḥaḳıḳat şehir değildir ammā şehir zıkr olmayub şelāsīne yevmen deyu ve ḥāşşaten eyyāma (05) niyyet eylese ve niyyeti şāḥiḥ olur. Leyālīde i‘tikāf lāzım gelmez, zīrā yevm-i beyāz nehār içün ism-i ḥāşdır. (06) Ve lafz-ı seniyyā cerr ile isim üzerine ma‘tūfdur. Ve seniyyā istiḡnānıñ ismidir. Meşelen, eyyāma niyyet idüb leyālīye (07) olması tekellüm eyledüğü şey’iñ ba‘zısı istiḡnā eylemiş olur. ‘Azīmet ile istiḡnā bāḥıl olur. Ya‘ni istiḡnā (08) ḳaşd olunub edāt-ı istiḡnāyı terk olunmak cā‘iz değildir.

نيتكيم اسماء-ي ا دأددا با زيسني (09) إفراء نييتي لاغف كما في الأعداد olduğu gibi, ifrād nehārda daḥi laḡv olur. Meşelen, bir kimesne li-fülānin ‘aleyye elfü dirhem dēse (10) ve ḳalbinde illā ḥamse mi‘ete deyu izmār eylese laḡv olur . Ve kemā fi‘l-a‘dād ḳāvlide bir su‘āl muḳaddereye cevābdır. Taḳdīr-i (11) su‘āl budur ki şehir cemī‘an eyyām ve leyālīniñ ismidir. Ḳaçān itlāḳ olunub ba‘zısı murād olunsa lāyıḳdır ki, (12) itlāḳu

ismü'l-küllü 'ale'l-bā'zı tarīkī üzre niyyeti şahīh olur. Takrīr-i cevāb budur ki, şehir-i eyyām ve leyālīde 'aded-i maḥşūr (13) içün isimdir. Nitekim a'dādda olduğu gibi, zīrā elfu ve mi'eye ve 'aşeranın isminī müsemmasından ğayrı üzerine (14) itlākı cā'iz değildir. Gerek kalīl üzerine ve gerek keşīr üzerine cā'iz değildir.

İmdi bir kimesne *selāşine yevmen ve selāşine* (15) *leyleten* deyu i'tikāfa nezr eylese ve ḥāşşaten eyyāmı niyyet ile cā'iz değildir. كذا يومين ويلزم بليتهما (16) Ve yine nezr şahīh olur. Meselen, *lillāhi e'tekīfu yevmeyn* dēse ol kimesnenin üzerine gēcesiyle iki günün i'tikāfı (17) lāzım olur. Ebū Yūşuf bunun ḥılāfına zāhib olmuştur. Ebū Yūşuf dēr ki, meşnāda leyl daḥil olmaz, zīrā intizām (18) leyālī cem'de sābit olmuştur. Müsennā ise cem' değildir, ferd gibi olmuş olur.

إلا أن ينوي النهر Bu kavil ve yelzimu (19) *bi leyleteyhimā* kavlinde istisnādır. Ḥāşılı ma'nā iki gün niyyet eden kimesneye gēceleri daḥi lāzım olur. İllā meger ki (20) nehārı niyyet eyleye. Bu takdīrce gēcesi lāzım gelmez, bi'l-ittifāk. Zīrā ol kimesne ḥaḳīkat-i kelāma niyyet eylemiştir. (21) كذا ليلتين خلافا له ويلزم بيوميهما Meselen, bir kimesne *lillāhi 'aleyye en e'tekīfe leyleteyni* deyu nezr eylese, nezri şahīh olur. (22) Gündüzü ile iki gēcesinin i'tikāfı lāzım gelmez. Ebū Yūşuf ḥılāfına zāhib olmuştur.

كفاء بالجمع عن تلوه Cem' zikri (23) tümünden iktifā eylediği içün, ya'ni gēce niyyetinde gündüz lāzım olması, *yevmeyni* zikri *leyleteyni* zikrinden iktifā eylediği (24) içündür. Mes'ele'-i ūlāda *leyleteyni* zikri *yevmeyni* zikrinden iktifā eylediği içündür. Mes'ele'-i sāniyede *yevmeynde* (25) tümünden murād *leyleteyn*dir ve *leyleteyn*de tümünden murād *yevmeyn*dir. Gēce zikr olunursa gündüz ana tābi' olmak ve gündüz (26) zikr olunursa gēce ana tabi' olmak i'tibārī iledir. Muşannifin *kifā'en bi'l-cem'ı tilvih* kavlinde murādı 'adedinden birini (27) zikr ile gerek ol 'aded mecmū' olsun gerek müsennā olsun iktifā içündür ve teşniyeye cem' tesmiye olunmuştur. Zīrā müsennāda [021b/(01)] ma'nayı cem' vādır. Nitekim

Nebî ‘aleyhi’s-selāmîñ < kavli-i şerifinde > *el-işnāni femā fevkahümā cemā‘atün*²⁸² vāķi’ olmuşdur.

نية السواد فلا يجب شيء كما في الفرد (02) لكن عادة لا لفظا فصح *Lakin kavli keza’l-leyleteyn* lafzından istidrākdır ve bu iktifā ya‘ni gündüzü (03) zıkr idüb gèceden iktifā eylemek ve gèceyi zıkr idüb gündüzden iktifā eylemek ‘ādetendir. Yoħsa medlül (04) lafzan değildir. Bu taķdĩrce ħāşşaten sevād-ı leyle nezr şaħĩh olur, ammā bu kelām ile üzerine bir şey’ lāzım gelmez, ferdde (05) lāzım geldüği gibi. Meşelen, bir kimesne *lillāhi ‘aleyye en e’tikāfe leyleten* deyu üzerine bir şey’ lāzım gelmez. (06) لمحمد (06) لفقد الصوم وهو شرط خلافا رحمه الله في النفل Zīrā maħall-i şavm değildir. Şavm mefkūd olduği içün üzerine bir şey’ lāzım gelmez. (07) Zīrā şavm i’tikāfıñ şartıdır. Nefelde İmām Muħammed içün ħılāf vardır. Ma‘lūm ola ki şavm i’tikāf-ı vācib içün (08) şārttır. Ammā nefelde rivāyet muħtelif oldu. Hasan’ıñ²⁸³ Ebū Ĥanīfe’den rivāyetde şavm şarttır. Bu taķdĩrce yevmden (09) eķallda i’tikāf olmaz. İmām Muħammed dēdi ki, ol İmām Muħammed dedüği Ebū Yūsufuñ kavlidir, bunların kıtında şavm şart (10) değildir. Pes imdi i’tikāf bilā şavm bir sā‘atden eķallda İmām Muħammed kıtında cā’izdir. Bir kimesne i’tikāfa şūrū’ (11) eylese ba‘dehu ķat’ eylese İmām Muħammed raħimehullah kavli üzre każā lāzım gelmez. Zīrā ol nezr ğayri muķadderdır, ķat‘ā ibtāl olmaz. (12) İmām Hasan rivāyeti üzre yevm ile mūta‘addid olduği içün şavm ile i’tikāf każāsı lāzım gelmez.

كذا يوما Meşelen, bir kimesne (13) *li’llāhi ‘aleyye en e’tikāfe yevmen* deyu nezri şaħĩh olur, bi’l-leyletin bir günüñ i’tikāfı lāzım gelür. ويدخل مسجد Bir gün içün i’tikāfa niyyet eden kimesne ķable’l-fecr mescid-i cemā‘ate dāħil ola ve mādem ki şems (15) ğurūb eylemeye mescidden çıkıma.

²⁸² Ebû Abdillāh Muhammed b. Yezid Māce el-Kazvînî İbn Māce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnāvūt,(Beyrut: Darü’r-Risaleti’l-Ālemiyye, 2009), “İkametu’s-Salat”, 44 (No. I/312).

²⁸³ Ebû Alî el-Hasen b. Ziyād el-Ensārî el-Kûfî el-Lü’lûî (ö. 204/819). Ebû Hanīfe’nin önde gelen talebelerinden müctehid âlimlerdendir. Doğum tarihi tam bilinmemekle birlikte 734 yılı civarı olduğu düşünölmektedir. Babasının inci ticareti yaptığı için lü’lûî nisbesiyle anılmaktadır. Aslen Kûfe’lidir daha sonra Bağdat’a yerleşmiştir. Ebû Yusuf ve Züfer gibi ilim ehlerinden dersler almış zamanla içtihad seviyesine çıkmıştır. Beşir Gözübenli, "Hasan b. Ziyād", *Türkiye Diyānet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, (Erişim 19.08.2024).

إلا لخلاء أو الجمعة وثمان معها Ya'ni mescidden çıkmaya illā bevl ve ġāyit(ġā'it) için çıka, (16) zīrā zarūret-i hācetdir. Veyāḥud cum'a için çıka ve sekiz rek'at cum'a ile me'an, ya'ni muḳaddem çıkub, varub (17) cami'de oturmaya. Ancak dört rek'at cum'a evvel ve dört rek'at cum'adan soñra ve iki rek'at daḥi cuma'-ı (18) edā édince otura, bu zıkr olan İmām Muḥammed ḳavli üzerinedir. İmām Ebū Yūşuf ḳavli üzre sünnet cuma'da ihtilāf (19) ḥasebi üzre cuma'dan soñra altı rek'at edā édince otura .Ve dēnildi ki cuma'dan evvel daḥi altı rek'at edā (20) édince ki, ikisi taḥıyyetü'l-mesciddir, bu miḳdārdan ekser oturmaya.

فأن قال رمضان وأدى أوقضى معتكفا جاز (21) Eger li'llāhi en e'tekıfa şeh-i ramāzāne deyu ve şavmını i'tıḳāf ile edā eylese veyāḥud ramāzānda 'özü şāḥibi olub (22) edāya ḳādir olmayub ramāzāndan soñra 'özü zā'il olub ramāzānı i'tıḳāf ile ḳazā eylese nezrinden cā'iz (23) olur. اكتفاء بذات الشرط عن Şavm ki i'tıḳāfıñ şartıdır, ol şartıñ zātı mevcūd oldığı için (24) iktafā'en cā'iz olur. 'ani'l-ciḥeti dedüğü i'tıḳāfıñ şavmından ibāretidir. Mücerred-i şavm bulunmağla herḳanḳı şavm olursa (25) olsun iktifā olunur

كتال سجد للصلاة Şol kimesne gibi ki āyet-i secde-yi şalātda veyāḥud şalātadan muḳaddem (26) tilāvet eylese, secde eylemese hattā şalāta şürü' idüb yine āyet-i secde-yi i'āde eylese andan soñra şalāt (27) için secde eylese secde'-i tilāvetden kifāyet eder, min ġayri i'tibāri'l-ciḥetihi zāt-ı secde ile iktifā cā'izdir. [022a/(01)] Maḳşūd olan tevāzu'a şālīḥ olub müşterekīne muḥālefet içündür. Bu ma'nā her ne vecihle ḥāşıl olursa vācib olan (02) şeyden kāfidir.

وداخل أحرام للفرض Ve daḥi şol Mekke'ye ki bilā ihrām dāḥil olub farz için giydiği ihrām (03) kifāyet eyledüğü gibi. Meşelen, bir kimesne bilā ihrām Mekkeye dāḥil olsa ol kimesneniñ üzerine 'umre veyāḥud ḥac için (04) ihrām vācib olur. Çünkü farz olan ḥac için ihrām giyse ihrām vācibden kifāyet eder, vācib olan (05) bu idi ki Mekke'ye dāḥil olduḳ da muḥrim ola. Ol buk'a-yı şerīfe-i ta'zīm için. Çünkü muḥrim olmadı farz için (06) olan ihrām kāfidir. Ḥāşıl-ı kelām düḥl-i Mekkeye ihrām ve 'inde't-tilāveti secde bi-zātiḥimā maḳşūd değıllilerdir. Belki bunlardan (07) murād ta'zīm-ı

makām ve izhār-ı muhālefet veyāhud izhār-ı muvāfaqatdır. Bu taqdırce zātları ile iktifā olunur, şart (08) dağı böylecedir.

ميسئأنف النذر بلفطر في القضاء دون الأداء Meselen, bir kimesne ramāzānı i'tikāf ile şā'im (09) olayım deyu nezr eylese lakin ramāzānda müsāfir olub veyāhud meriz olub edāya kadir olamasa ba'dehu (10) marazdan ifakat bulub ramāzānı i'tikāf ile kazā eylemek üzre iken bir günü iftar eylese i'tikāfı istināf (11) eder. Evvelini iftar eyledüğü günden kılur. Ammā menzūr olan i'tikāfda ramāzānı edāda iftar eylese şavm (12) ve i'tikāfdan birini istināf eylemez. حفظا للتتابع بالوقت Tetābu' kazāya 'illetdir, vaqt-i edāya 'illetdir. (13) Ya'ni kazāda fitr ile istināf eylemesi tetābu'i hıfz içündür. Zīrā i'tikāfda tetābu' şartdır ve edāda şart değildir. (14) Edāda istināf eylememesi vaqtin şerefini hıfz içündür, istināf eylese şeref u vaqtin fazileti fevt olmak (15) lāzım gelürdi.

وإن لم يعتكف لم يسقط في الصحيح Mürür eden mes'ele i'tikāf ile şā'im olduğda idi.(16) Ammā şā'im olub menzūr olan i'tikāfı eylemese nezr eyledüğü i'tikāf andan sākıt olmaz, eşahh-ı aqvāde. (17) Muşannefin fi's-şahihı kavli Ebū Yuşūf'dan Züfer ve Hasan'ın rivāyet eyledüğü kavilden ihtirāzdır. لا شرط (18)²⁸⁴ إذا ذاك مانع الشرط Zīrā şavm-ı ramāzān i'tikāfin şartına māni'dir, yohsa şart değildir ve i'tikāfa nezr şavma sebebdır. (19) Pes imdi sebab şahih olıcağ ramāzānın fevti ile i'tikāfın sebebiyyeti bātıl olmaz, zīrā ramāzān nezrin (20) muktezāsı olan şavma māni'dir, yohsa şart değildir. Zīrā şehri ramāzān mi'yārdır ğayri şey' dāhil olımaz. (21)

فيأتيه صائما حفظا للأصل بالزام الشرط İ'tikāfı şā'im olduğı hāde getürür, aşlı ilzām-ı şart ile hıfz için. (22) Aşıl dedüğü i'tikāfdır. *Bi-il-zāmi's-şart* dedüğü i'tikāfin şartı olan şavmdır. كما لو نذر أن يعتكف مفطرا أو يصلي عاريا Bir kimesne muftıran i'tikāfa nezr eylese veyāhud 'āriyen namāz kılmağa nezr eylese nezri şahih olur. (23) Ve aşlı tahkiğ ve şartı ilzāmen me'a's-şavm i'tikāf eylemek ve me'a'l-kisveti namāz kılmağ ol kimesneniñ üzerine lāzımdır. (24)

²⁸⁴ İz-zāke yazmaktadır. Bk. Hılātı, Telhîsu'l-Câmi'i'l-Kebîr, v. 3b.; Telhîsu'l-Câmi'i'l-Kebîr, Amcazede Hüseyin, nr.173, v.15/b; et-Telhîs, Süleymaniye ktp., Telhîsu'l-Câmi'i'l-Kebîr, Yeni Câmi, nr. 378. v.12/b; Şehid Ali Paşa, nr.607, v.8a; et-Telhîs, Hasan Hüsnü Paşa, nr. 513, v.7b.

بـخلاف محدثا في الأصح لعدم القرية Bir kimesne bilā ṭahāret edā-i ṣalāt eḏeyim deyu nezr eylese İmām Muḥammed kıtında nezri (25) ṣaḥīḥ olmaz. Kırbet olduğıçün ve bilā ṭahāret ṣalāt ma‘şiyetdir, nezri ṣaḥīḥ olmaz ve Ebū Yūsuf kıtında nezri ṣaḥīḥ olur (26) ve nezr eyledüğü ṣalāt ṭahāret ile üzerine vācib olur. ولا يجوز القابل Bir kimesne ramāzāna i‘tikāf eḏeyim [022b/(01)] deyu nezr eylese ve i‘tikāf eylemese ve ramāzāndan soñra nezri olan i‘tikāfı kaẓā eylemeyub sene’-i ātiyeniñ (02) ramāzānı gelse ve bu ramāzānda i‘tikāf eylese nezri olan i‘tikāfdan kāfi olıma, zīrā muḥtelifeyi’s-sebeb (03) olan şey’de tedāḥul yoğdur ve ramāzān-ı şerīfiñ şavmınıñ vüçübuna sebeb şehv u şehrdır ve i‘tikāfiñ vüçübuna (04) sebeb nezrdır. Bu tağdırce sebebān-ı muḥtelif olub tedāḥul yoğdur.²⁸⁵

كداخل يحرم للفرض من قابل Şol kimesne (05) gibi ki bilā iḥrām Mekke’ye dāḥil olub üzerine lāzım gelen hac veyāḥud ‘umre içün ol sene iḥrām giymeyüb sene’-i (06) ātiyede farz içün iḥrām giyse sene’-i evvel içün üzerine lāzım gelenden kifāyet eylemez, zīrā sebebleri (07) muḥtelifdir ve sebebleri muḥtelif olan şey’de tedāḥul yoğdur. ولو قال لله علي صوم شهر متتابعاً Eger bir kimesne li’llahi ‘aleyye şavm-ı şehrin mütetābi’an deyu nezr eylese şıfat-ı tetābu‘ ile bir āy şā’im (09) olmağ lāzımdır, eger bir kimesne ifṭār eḏerse istīnāf eylemek lāzımdır. İltizām eyledüğü vaşfi ki tetābu’dur, (10) anı vefā içün. Zīrā vaşf tağyidde kābil-i münkere muşādif olub anunla muğīd oldı. Bu tağdırce ilgāsī ṣaḥīḥ (11) değıldır.

إلا أن يعنى المعين حزار تعريف المعرف أو مزيد الفوت Meger ki nezr eyledüğü zamān şehir-i mu‘ayyeni murād (12) eylese. Meşelen, şehirden murādım şehir-i şa‘bāndır, ol zamān tetābu‘ lāzım gelmez, eger bir gün ifṭār eḏerse kaẓā (13) eḏer, istīnāf eylemez, mu‘arrefi ta‘rīfden ihtirāz içün veyāḥud fevtiñ ziyādeliğinden ihtirāz içün, zīrā (14) şehir-i mu‘ayyen ki, şabāndır, ta‘rife ihtiyāc yoğdur. Kaçān şehir münker olsa vaşif mu‘teber olur, ammā mu‘arref olsa (15) vaşif mu‘teber olmaz. Eger şehir-i mu‘ayyende istikbāl-i emr olunsa nezr vağtinden ğayride kılnmış olur ve eger ba‘zınıñ (16) kaẓāsı murād olunsa nezriñ ba‘zısı vağtinde ve vağtinden ğayride kaẓā olunmuş

²⁸⁵ “إذ لا تداخل في مختلفي السبب” lafzı diğەر eserlerde mevcut bulunmaktadır. Ancak bu eserde atlanmış olduğı görölmektedir.

olur. Bu ise fevtin (17) ziyâdeliğine sebebdır. Zikrolunan şey’lerden ihtirâz içün istinâf olunmaz.

الثابت (18) لكن موصولا لانه تغيير *Lākin mevşūlen* kavli *illā en ya’nī* kavline müte’allıktır. Ya’nī mu’ayyeni irāde’ ile şehri ta’yīn eylemek (19) şahih olmaz. İllā mevşūlen zıkr olunmak ile şahih olur. Zīrā şehir-i vaşf tetābu’ ile mevşūf olub (20) ol vaşf şehirde sâbit oldı ve niyyet ta’yīn ile ol vaşf lağv olsa gerekdir. Bu taqdırce sâbit (21) olmuş şey’ ta’yīn-i tağyir eylemiş olur ve beyân tağyir ise mevşūlen şahih olur. Yoğşa mefşūlen şahih (22) olmaz. Ekmelü’-d-dīn bu mes’elede vāziye nazār buyurmuşlardır. Beyân ‘ibāretten olur, ‘ināyet ya’nī murād (23) eylemek fi’l-i kâlbdir. Ne keyfiyet ile beyân bābından olur, mümkündür ki kaçān nezr ‘anaytü zālik dedik de kendüye (24) dēnile ki mevşūlen mi yahud mefşūlen mi murād eyledik, her kankini dērse anunla hüküm olunur. Zīrā bu bir emirdir ki (25) bilinmez. İllā nāzirin cihetinden bilinir. Bu taqdırce beyân olmasında medlül dāl gibi kılınur.

المبهم (26) بخلاف تعيين *Itk ve talākda mübhemiñ ta’yīni mürūr iden mes’eleniñ hilāfidır. Zīrā ve talāk min vechin inşādır. (27) Mevşūlen ve mefşūlen beyāni şahih olur. Meşelen, bir kimesne iki hātununa ikiñüzden biriñiz tälıktır veyāhud iki ‘abdine [023a/(01)] ikiñüzden biriñiz mu’taksız deyu mevşūlen ve mefşūlen ta’yīn eylemek şahih olur. ولونوي اليمين كقر* Meşelen, bir kimesne şehir-i mu’ayyeni sâ’im olmağla yemīn eylese ve sâ’im olmasa yemīni içün kefarete eder (03) ve şavmı içün ki, nezrdır, kazā eder. Ebū Yūsuf içün hilāf vardır. Ma’lūm ola ki mes’ele’-i nezr altı vecih üzerinedir. (04) Meşelen, sıygā’-ı telaffuz eyleye, ammā bir şey’ niyet eylemeye veyāhud nezri niyet eyleye, ammā kâlbine yemīn hutur eylemeye veyāhud (05) nezre niyyet eyleye ve yemīn olmamasına dañi niyyet eyleye, bu üç vecih bi’l-ittfāk nezirdir. Eger yemīne niyyet idüb (06) ve nezr olmamasına dañi niyyet eylese bi’l-ittfāk yemīndir. Ve eger yemīne niyyet idüb kâlbine nezr hutur eylemese ve eger yemīn (07) ve nezre niyyet eylese bu iki mes’ele hilāf üzeredir. Eger ikisine niyyet ederse ya’nī yemīn ve nezre niyyet (08) ederse veyāhud yemīne niyyet idüb kâlbine nezr hutur eylemese Ebū Hānīfe ve Muḥammed rahimehumallah kıtında iki mes’elede (09) dañi hem yemīn ve hem nezrdır. Ebū Yūsuf

kıtında ilki mes'elede nezrdır, şānīde yemīndır. Hāķīķat ve mecāz cemi' olmaķ (10) lāzım gelmeşun iķūn, ikisi cemi' olmaz.Zīrā nezr ile yemīniñ hāķīķatleri muhtelifdir.

Nezriñ mūcibi vefādır, fevt (11) oldıķda ķazādır, kefareť yokdur.Ve yemīniñ mūcebi bārr olmak ūzre muhafazadır ve fevtinde keffāreťdir,ķazā yokdur. (12) Ve ihtilāf aħķām-ı ihtilāf-ı zevāt ūzerine dāldır ve şīga nezr iķūn hāķīķatdır, ķarīneye ya'ni niyyete ihtiyācı yokdur. (13) Şīga yemīn iķūn mecāzdır. Zīrā ķarīneye ya'ni niyyete ihtiyācı vardır.Muşannıf rahımehullah *yūc 'alu'l-lāmu li'l-ķasem* ķavli ile (14) istidlāl idüb يجعل اللام لعقسم أو الكل بمعنى يعم ما بالذات والغير لا الحقيقة والمجاز Ebū Yūsuf *lillāhi* (15) '*aley* *en eşūmede* lām-ı ķasem iķūn kılmağla yemīn olur, zīrā Allah bi'llah ma'nāsına kılınur. Lām-ı ķasem iķūn olmasına (16) eşer vārid olmuşdur ki, İbn-i 'Abbās rażıyallahu 'anhümā rivāyet idüb *daħalaĀdemu el-cennete fe lillāhi mā ġaribeti's-şemşu hattā ħarace* (17) *ey febā lillāh* dimekdir ve ba'zı maħalde bā lām ma'nāsını ta'āķkub eder.

Nitekim Hāķ şubhānehu ve te'ālāniñ fir'avndan aħbār idüb (18)... آمَنْتُمْ...²⁸⁶ ve mevzi'i āħarda ...آمَنْتُمْ بِهِ...²⁸⁷ kavlı-i şerīfī vāķi' olmuşdur. Bu taķdīr ūzre *lillāhi* ķavli yemīn olur, '*aley* ķavli nezrdır. (19) Ammā 'inde'l-iķlāk mecmū'ī nezr ūzerine ġalebe olmuşdur. Zīrā niyyete ihtiyācı olmadıģı iķūn, yemīn ise niyyete muhtācdır. (20) Eger ikisine me'an niyyet eylese küll-i lafız ile medlūli olan şey'e niyyet olmuş olur. Bu taķdirce niyyeti ile 'amel olunur. (21) Hāķīķat ve mecāz beynini kelime'-i vāħıde ile cem'lāzım gelmez. Belki iki kelime ile olmuş olur.Böyle olacak '*aley* *en eşūme* ķavli (22) cevāb-ı ķasem müsnedine sād olur.Edā liküllü lima'nā ķavli cerr ile lām ūzerine ma'tūfdur ve *ye'ummu ma'nen* ķavliniñ şıfatıdır. (23) Ve ma'nāde olan tenvīn vaħdet iķündür ve lafzı *mā ye'ummu* ķavlinin mef'ūlūdür.

Hāşılı ma'nā İmām Ebū Yūsuf rahımehullah nezr ve yeminiñ (24) mecmū'u bir ma'nā iķūn kıla ki, icāb bi'z-zāt ve icābu bi'l-ġayrihi 'ām ola. İcāb iki nev'dir. Biri mūceb bi 'aynihi (25) nezrgibi ve biri daħi mūceb li-

²⁸⁶ "...Ona iman ettiniz..." (Ta-ha 20/71).

²⁸⁷ "...Ona iman ettiniz..." (el-A'râf 7/123).

ğayrihidir, yemîn gibi. Zîrâ yemînde bârr olmaklığın vücûb-ı nekradan ismu'llâhîñ hürmetini şıyânet (26) içündür. Eger ikisi için niyyet eylese şaḥîḥ olur. Bu taḳdîrce 'umûm lafz ile veyâḥud 'umûm mecâz ile 'amel eylemek bâbından (27) olur, beynlerinde münâfât yokdur. Zîrâ fi'l-vâḥıd li-'aynihi ve li-ğayrihi vâcib olur. Meselen, bir kimesne yemîn eylese ki bu günün [023b/(01)] zuhurinî vaktinde edâ edeyim, ol kimesneniñ üzerine vaktinde edâ'-i zuhur li-'aynihi ve li-ğayrihi vâcib olur, eger terk ederse (02) ḳazâsı vâcib olur. Zîrâ vâcib li-'aynihi ve kefâret-i yemîn daḥi lâzım olur. Zîrâ vâcib li-ğayrihidir. Pes imdi lüzûm (03) kefâret ve ḳazâdan zâhir oldı ki ḥaḳîḳat ve mecâz beynini cem' deḡildir.

وله التعجيل خلافاً لمحمد Nezr eden kimesneye eyledüğü (04) nezre ta'cîl eylemek câ'izdir. Meselen, şehir-i şa'bânı şâ'im olayım deyu nezr eylese ve ta'cîl idüb şehir-i recebi şâ'im (05) olsa Şeyḫayn kıtında câ'izdir. İmâm Muḫammed için ḫilâf vardır, anun kıtında câ'iz deḡildir. كذا الصلوة والحج (06) Şalât u ḥac daḥi bu ihtilâf üzerinedir. Meselen, bir kimesne yevm-i cum'ada iki rek'at namâz kılmâğa nezr eylese ve ḥamîs günü (07) kılsa câ'izdir ve fülân sene ḥac edeyim deyu nezr eylese, bir sene mukaddem ḥac eylese câ'izdir. İmâm Muḫammed ile Züfer'in (08) ḫilâfı budur ki, şol şey' ki 'ibâdet-i bedeniyyeden şavm u şalât gibidir, Ḥaḳ şubḫānehu ve te'âlânîñ vâcib kıldığında (09) ta'cîl câ'iz deḡildir. İmdi 'abd daḥi nezr ile kendüye vâcib kıldığında daḥi ta'cîl câ'iz deḡildir.

لتمام السبب بنفس النذر (10) Muşannif raḫimehullah Şeyḫayn'ın ḳavlini te'yîd için *li-temāmi's-sebebi* ḳavlini irâd eyledi. Zîrâ nefis-i nezr ile sebeb (11) tamâm oldığıçün ta'cîl câ'izdir ve Şeyḫayn'ın ḳavli budur ki, nezrin ta'cîli şaḥîḥ olması ma'nâyı ḳurbet i'tibâri ile. (12) Ve ma'nay-ı ḳurbete i'tibâri ise 'ibâdeti iltizâmdır. Yohsa yakîn zamanı iltizâm deḡildir. 'İbadet ise (13) bir fii'ildir ki, 'abd ol fi'li Cenâb-ı Rabbu'l-ızzeti ta'zîmen ve hevâ-i nefse ḫilâf idüb işler, bu ma'nâ (14) ise her ne zamânda olursa olsun müteḥaḳḳık olur, meger ki şâri' nehy eylemiş ola, çünkü sebeb (15) müteḥaḳḳık olıcak nezri vaktinden mukaddem işlemek câ'iz olur.

بخلاف المعلق Mu'allâḳ bi's-şart olan nezr bunuñ (16) ḫilâfıdır. Zîrâ şart mu'allâḳ olan fii'ilde sebeb tamâm deḡildir. Eger ta'cîl olunursa ḳable's-

sebebi edā olunmuş (17) olur, bu ise cā'iz değildir. ولذا لم يسقط بالجنون والمستوعب Sebebi (18) tamām olduğu ecilden vakt-i mu'ayyene muzāf olan nezr sākıt olmaz. Meşelen, bir kimesne *lillāhi 'aleyye en eşūme şehra* (19) *receb* dēse ve receb gelmezden muḳaddem cünün 'ārız olsa ve recebden şöıra ifākat bulsa nezriniñ (20) ḳazāsı lāzımdır. Şeyḫayn tarafından İmām Muḫammed'e cevābdır. Zīrā İmām Muḫammed vakt ile muvāḳḳat olan 'ibādāt ki (21) şavm ve ḥac gibidir, ta'cili cā'iz değildir demiş idi. Şeyḫayn dēr ki, vaktiñ zikri taḥfif içündür. Yohşa (22) imārat ve sebebi için değildir. Zīrā 'abd sebebi olmayan şey' sebebi ḳılmağa ḳādir değildir. Ḥaḳ şubḥānehu ve te'ālāniñ (23) icābında vaktiñ zikri ya imārat içündür veyāḥud sebebi içündür. Zīrā Cenāb-ı Rabbu'l-izzetin 'umūm-i delāleti vardır. (24) Vakte izāfeti ol vaktin faẓiletini iş'ār içündür. Pes imdi 'abd nezrini bir vakt ile tevḳīt (25) eylemesi taḥfif ve teveccüh içündür. Zīrā nezr eden kimesne nezr eylediği şey'iñ ifāsına ol vaktde (26) ḳādir olub muḳaddem vefāya ḳādir olmamağı zann eylemekle tevḳīt eylemiştir. Çünkü muḳaddem eylemekle ḳādir olmayacak sebebi ki, (27) nefsi nezrdir, müteḥaḳḳıḳ oldukda ta'cıl ile işlemek cā'izdir.

Meşelen, bir kimesne bir āy [024a/(01)] şā'im olmağa nezr eylese ve ramāzān olmasını ta'yin eylese, nezri sākıt olur. Zīrā sebebi ve vakt (02) taḥfif içündür. Ramāzān ise şavm-ı āḥar için maḥal değildir. Ol kimesneniñ nezri maḥalde muşadif olmamağı (03) sākıt olur. وجاز بأصل النية Cā'izdir ki, ma'nā *fesekāte'n-nezru ve baḳā şavmu ramāzān* ola ve cā'izdir ki, ma'nā (04) ekseri nehārda mutlāk niyyet ile cā'iz ola ve cā'izdir ki, ma'nā böyle ola ki, vaktā ki ta'yin-i vakt taḥfif için olub (05) imāret için olmayacak, ḥüküm vakte ta'alluḳ eyleyüb. Ḥāşılı ma'nā böyle ola ki ḳable nişfu'n-nehār mutlāk niyyet (06) ile şavm-ı nezir cā'iz olur, ramāzānda cā'iz olduğu gibi. وصوم العيد المنذور Bir kimesne yevm-i 'idde şā'im (07) olmağlanezr eylese ve şā'im olsa cā'izdir ve şavmda olan vāv-ı cāzeniñ zamīrine ma'tūf ola.

Mā naḥnu fiḥ olan id̄ سقطت بفوت المعين وله تعجيل المثل (08) واعتبر بالصدقة mes'ele ki vakte muzāf olan 'ibādet bedeniyye (09) idi. İmdi sen vakte muzāf olan şadaḳa ile i'tibār ile bu şadaḳa daḫi bir ḳāç vecih üzerinedir.

Meşelen, (10) *lillāhi ‘aleyye en etaşaddaḳa bi-dirhemini ğaden* deyub vaḳit ta‘yīn eylese veyāḥud *fī mekāni kezā* deyub mekān ta‘yīn (11) eylese veyāḥud taşādduḳ edecek kimesneyi ta‘yīn eylese veyāḥud dirhemi ta‘yīn idüb *bi-hāza’d-dirhem* (12) dēse bu cümlede nezr şaḥīḥ olur. Takyīd eyledüğü şey’ler e’immemiz kıtında lağv olur. Ammā Züfer’in ḥilāfı (13) vardır. Ḥaşılı ma’nā böyle ola ki mes’ele’-i sābıkı şıdḳ ile i’tibār eyle ki, mu‘ayyen olan şadaḳa fevt (14) olmağla sāḳıt olur. Meşelen, şu dirhemi bugün şadaḳa edeyim deyu nezr eylese bi-aynihi i’tibār olunur. Ḥattā ol (15) dirhem helāk olsa nezri sāḳıt olur. Bir şey’ lāzım gelmez. Ammā mu‘ayyen olan şey’ mevcūd için mişlini (16) ‘acele idüb taşadduḳ eylese cā’izdir.

Meşelen, (17) aşıl niyyet ile şavm-ı menzūr cā’izdir. Ammā niyet-i keffāret onun ḥilāfınadır. Meşelen, bir kimesne *li’llāhi ‘aleyye en eşūme recebe* (18) *deyu* nezr eylese ve şehir-i receb gelse nezrini terk idüb üzerine lāzım olan keffāret için şā’im olsa (19) ol şavm keffāretinden vāḳi‘ olur ve menzūruñ ḳazāsı lāzım olur. Zīrā nezr için vaḳt ta‘yīn (20) eylemesi kendü için meşrū‘ olan şey’i tağyīr eylemekdir ki, ol nefeldir. Ammā vaḳt-i nezrde ramāzānı ta‘yīn eylese (21) cā’iz değildir. Zīrā bu ta‘yīn mā li’llāhi tağyīrdir.

Meşelen, kimesne ramāzānda (22) vācib-i āḥara niyyet eylese vāḳi‘ olmaz, illā ramāzāndan vāḳi‘ olur. Bu mes’elede fark ‘abdiñ icābī (23) nefelde ‘amel eder, yohşa ḥaḳḳ-ı şer‘ olub kendü üzerine lāzım olan şey’in maḥalliyetini ibtālde ‘amel eylemez. (24) Zīrā ramāzān eyyām-ı menhiyye-i nefl için maḥal kılmamışdır. Ve mā li’llāhi tağyīr ‘abdiñ ve vüs‘ı değildir. Allahu te‘ālā ḳādir. (25) Zīrā ‘umūm-ı velāyet vardır. Ḥattā müsāfir ramāzānda vācib-i āḥar için şā’im olsa Ebū Ḥanīfe raḥimehullāh kıtında (26) şaḥīḥ olur. Zīrā bunda tağyīr-i mā li’llāh yokdur ve müsāfir üzerine edāsı vācib değildir.

Aşl-ı mezkūruñ ferüb‘atühü بشعبان المنزور دون رمضان (27) فربعته له التكفير bu mes’eledir. Ya’ni bu mes’eleniñ üzerine [024b/(01)] müteferri‘ olur ki, eger menzūr olan şa‘bān olsa anda niyet-i keffāret cā’izdir. Zīrā nezr edenin ta‘yīni tağyīr-i (02) ma leh dir. Ammā ramāzānda niyyet-i keffāret cā’iz değildir, beyānı budur ki, *li’llāhi ‘aleyye en eşūme şa‘bān* deyu andan soñra

(03) hātunu ile muzāhere eylese ve iki āy şā'im olsa ve ol iki āyın birisi şā'bān olsa ol şavm (04) zihārdan olmasi cā'iz olur. Eger nezr eylediği hālde yemīne niyyet eylese keffāret lāzım gelmez. Zīrā şart bu şā'bānda (05) şā'im olmak idi, ol ise mevcūd, ol ecilden keffāret lāzım gelmezve şā'bān-ı şā'im olmağla eylediği nezrini (06) kaẓā eder. ويقضى نذرا في الابد فإنه يفدى Çünkü nezri keffārete şarf cā'iz olıcağ menzūruñ (07) kaẓāsı vācib olur. İllā mes'ele ebedde şahih olmaz. Meşelen, bir kimesne li'llāhi 'aleyye şavmu'l-ebed deyu nezr eylese (08) ve iki āy zihār için şā'im olsa cā'izdir. Ve ol iki āy için fi'l-hāl fidye vērüb it'ām eder. Zīrā mā be'is (09) olmağla kaẓā mümkün değildir. Zīrā ol iki āy taht-ı nezre dāhildir, kaẓāsı mümkün değildir. عن القضاء عند الموت (10) وقيل يوصى به إذ العجز Dénildi ki, şavm-ı ebede nezr idüb iki āy keffārete şarf eden kimesne fidye'i vaşıyyet (11) eder. Zīrā kaẓādan 'acz 'inde'l-mevt zāhir olur.

1.8. Bāb-u Niyyeti'l-Ḳurbeteyn *باب نية القربتين

Bu bāb ḳurbeteyne niyyetiñ beyānındadır. (12) نوى الفرضين معا لاغ في İki farza niyyet eden bir kimesneniñ niyyeti eger şalātda olursa lağvdir. (13) Ya'ni ğayr-i mu'teberdir. Meşelen, bir kimesne zuhr ve 'aşra me'an niyyet eylese veyāḥud iki günün zuhruna niyyet eylese veyāḥud (14) iki günün 'aşrına me'ān niyyet eylese lağvdir.

إلحاقا للدفع بالرفع في التنافي Tenāfide def'-ı raf'a ilhāk için şol delil (15) ile ki, her şalātda bir kuvvet vardır ki, uhrā def' idüb aşlen ibtāl eder. Zuhr 'aşr olmasını nefy eder < ve 'aşr zuhr olmasını nefy eder > (16) ve şalāt-ı vāhide hem zuhr hem 'aşran olmağlığı mümteni'dir. Meşelen, bir kimesne zuhra şürü' idüb ba'dehu 'aşra niyyet eylese (17) zuhru bātıl olub 'aşra şürü' eylemiş olur. Çünkü şalātın her birini ba'de's-sübütü ve'l-istikrār raf' eylemek (18) kuvveti oldu ise, imdi istikrār olmadın raf' eylemek kuvveti daḥi sehldir. Zīrā 'arız şey' maḥallinden (19) raf' eylemek ba'de's-sübütü raf' eylemekden sehldir. Muşannifiñ ilhākan li'l-def'ı bi'r-raf'ı fi't-tenāfi kavli buna işāretidir.

متنفل في غيرها (20) İki şey'e nāvī olan kimesne şalātın dağayırda müteneffirdir. Meşelen, bir kimesne taşadduk idüb (21) zekāt ve keffārete niyyet eylese veyāḥud bir ḳul āzād idüb keffāret-i ḳatl ve keffāret-i zihāra

niyet eylese birisinden (22) vāki‘ olmayub nāfile olmuş olur. لأنهما تدافعا وصفا
 لا أصلا Zīrā farzeyn vaşfi cihetinden tedāfi‘ (23) eylediler, aşıl cihetinden
 değil. Meşelen, vaşf ol şadağanın zekāt ve keffāret-i zihār olmaqlığıdır, zīrā
 ol şadağanın (24) zekāt olmaqlığı keffāret-i zihārı def‘ eder, keffāret zihār
 olmaqlığını zekātı def‘ eder, aşıl niyyet ki bākīdir. (25) Ol ise nāfile
 olmaqlığa kāfīdir. إذ لغى الطارئ لا القائم عكس الصلوة Dēnmiş idi ki şalātda
 farzeyn (26) zātā tenāfi eylediler. Şalātdan ğayrı şavm ve şadağada vaşfen
 tenāfi eylediler. Eger kaçān niyyet şavmda olsa, Meşelen, (27) bir kimesne
 ħamīs günü każāsı olan şavma niyyet eylese ve niyyetinden sonra āhara
 niyyet eylese\ tārī [025a/(01)] olan şavm lağv olur, kâ‘im olan şavm lağv
 olmaz. Tārī dedüğü sonra niyyet eyledüğü şavmdır. (02) Kâ‘im dedüğü evvel
 niyyet eyledüğü şavmdır. Ammā şalāt bunuñ ‘aksidir, kâ‘im lağv olur. Ya‘ni
 ibtidā niyyet eyledüğü (03) şalāt lağv olur, tārī ki sonra niyyet eyledüğü
 şalātdır, ol lağv olmaz.

وأبي يوسف رحمهما الله بناء على أن الوجوب (04) وقيل متنفل فيها أيضا عند أبي حنيفة
 Ve dēnildi ki, şalātda iki farza niyyet eylemeyin (05) kimesne
 müteneffildir. Şalātdan ğayrıda olduğı gibi Şeyḥayn kıtında şūña binā‘en ki,
 vüçüb-ı şalāt vüçüd-ı şalāt (06) ya‘ni aşıl şalāt üzerine vaşf-ı zā‘iddir ve vaşf
 aşıl üzerine zā‘id olmasının ma‘nāsı ol vaşfiñ (07) aşıl şalātdan infişāli cā‘iz
 olduğı içündür. Kaçān ki vüçüb-ı şalāt, ya‘ni cihet-i şalāt bātıl olsa, vüçüd ki
 (08) aşl-ı şalātdır, bātıl olmaz. Buṭlān-ı vaşıfıdan buṭlān-ı aşl lāzım gelmez
 ve bunların ta‘āruzu zuhr olmak ve ‘aşr (09) olmak cihetindendir. Çünkü
 ta‘āruz ile cihet bātıl oldu, aşl-ı niyyet bākīdir. Nāfile olmağla kāfīdir. İmām
 Muḥammed ḫilāf (10) idüb anuñ kıtında şalāt-ı cihet vāḫidedir, vüçüb vüçüd
 üzerine vaşf-ı zā‘id değildir. Kaçān ta‘āruz (11) ile cihet bātıl olsa aşl-ı
 şalāt daḫi bātıl olur.

الفجر أو الجمعة أو الاقتداء (12) حسب التأثير فيمن قهقه بعد ذكر الفاتنية أو خروج وقت
 أحدث Mā naḥnu fihde olan ma‘nā vüçüduñ ta‘şiri ḥasebiyledir. Şol men
 ḫaḫında ki, (13) şāḫib-i tertīb evla fā‘itesini zikirden sonra ḫaḫaha eylese
 veyāḫud fecri kılrken vaḫt ḫurūc idüb (14) şems ṭulu‘ eyledikde ḫaḫaha
 eylese veyāḫud cum‘ānıñ vaḫti çıkdıkda ḫaḫaha eylese veyāḫud imām
 muḫdeşe iktidā (15) eyledikten sonra ḫaḫaha eylese, imāmeyn kıtında

ṭahāreti müntekiz olur. Zīrā henüz ṣalāt içindedir. Eger (16) vaṣf batıl oldu ise aṣl bākīdir, İmām Muḥammed kıtında ṭahāreti müntekid olmaz, zīrā ḥāric-i ṣalātda ḳahḳaha (17) eylemiştir.

إلا في كفارتين من جنس إذ لغا التعيين لما لم يفد فجاز عن فرد كالمرسل Muṣannifiñ *illā fī keffārateyni* (18) kavli *müteneffilün fī ġayrihā* kavlinden istiṣnādır, ya‘ni ṣalātıdan ġayrıda müteneffildir. İllā cinsi vahidden olan (19) keffāretde müfterizdir. Meşelen, bir kimesne iki zıhārı için bir kul āzād eylese veyāḥud iki keffāret yemīni (20) için āzād eylese lā ‘ala’t-ta’yīn ikisinde birisi için vāki‘ olur. Zīrā cins-i vāhidde ihdahümāyı ta’yīn (21) lağvıdır. Zīrā ta’yīn ecnās-ı muhtelifeyi temyīz içündür. Vaktā ki ta’yīn muḥid olmadı ise zıhārın birisinden (22) cā‘iz olur. Muṭlak niyyet gibi bu cevāz istiḥsānendir. Ammā kıyāsen cā‘iz olmamağdır. (23) بخلاف الجنسين لأن التعيين شرط ففات التكميل بالتجزئي أو فوت التباع Ammā cinseyn olan keffāret mürūr eden mes’eleniñ ḥilāfidır. (24) Zīrā cinseynde ta’yīn şartdır. Meşelen, keffāret-i zıhār ve keffāret-i katl için bir ‘abd āzād eylese veyāḥud ikisi (25) için iki āy ṣā‘im olsa, bi’l-ittifāḳ nefl olur. Zīrā cinseyn-i muhtelifeynde ta’yīn şartdır. Tedāfi‘ ile (26) ta’yīn ḥāṣıl olmadı. Bu taḳdīrce keffāreteynden her biriniñ tekmīliniñ ya teczī ile veyāḥud fevt-i mütābi‘at (27) ile fevtī lāzım gelür, mümkün değildir ki mevcūdu bi-kemāle birinden vāki‘ kılmak. Zīrā ercehun bilā murecceh lāzım gelür. Meşelen, [025b/(01)] İki keffāret için bir kul āzād olursa bir keffāretten nıṣf raḳabe olub bundan ṣoñra velāyet-i taṣarrufa (02) mālīk olmaduğı için ikmāl mümkün değildir. Muṣannifiñ *fe fāte’t-tekmīlu bi’t-tecezi* kavli buña işāretidir. Veyāḥud tetābi‘ (03) fevt olduğı için ikmāl mümkün olmaz. Meşelen, bir kimesne keffāret-i zıhār ve keffāret-i katl için iki āy ṣā‘im (04) olsa ba‘dehu yine zıkr olunan keffāreteyn için iki āy daḥi ṣā‘im olsa cā‘iz olmaz. Zīrā tetāb‘ fevt (05) olmuştur. Muṣannifiñ *ev fevti’t-tibā’* kavli buña işāretidir.

وشرط التعيين مبني الظهين معنا وتخريجا Bu mes’ele (06) bir su‘āl-i muḳaddereye cevābdır. Meşelen, taḳrīr-i su‘āl budur ki, bir kimesneniñ fevt olmuş iki zuhri olmuş olsa ve ikisine (07) me‘an niyyet eylese, ittiḥād-ı cins olmağla ikisinden birisi için olmak vācib idi, keffāret-i zıhāreyn gibi. (08) Taḳrīr-i cevāb budur ki zuhraynda ta’yīn şartdır. Zīrā ta’yīn olması ibtidā‘en

edā ile *kaẓā* mabeyni temyīz içündür. (09) İntihā'en daḥi kezālik, zīrā fā'it olanın evveli evvelen ve āḥiri uḥran niyyet olunur ve *men'an* kavliniñ ma'nāsı (10) vaḳtā ki iki zuhr ta'yīne ihtiyācda zuhr ve aṣr gibi olub fevtde berāber oldı ise birbirini men' ve def' idüb (11) birine ṣāri' olmamış olur. *Men'an* kavliniñ ma'nāsı budur ki, bu ise *kavl-i evvel*dir. Ol *kavl-i evvel* dedugı *lāğa fi's-ṣalāti* (12) *kavlidir*. *Men'* ile murād aṣıl niyyeti laḡvıdır ve taḥrīcen *kavli ve kīle müteneffelen fihā* kavline işāretidir. Ya'ni cā'izdir ki vaṣfen (13) tedāfi' eylemiş olalar, imāmeyn kıtında. Ammā İmām Muḥammed bunuñ ḥilāfına zāhib olmuşdur. وناوى الفرض

والنفل منقرض ترجيحاً بالقوة أو حاجة التعيين كما في القلب و حجة الاسلام (14) Meşelen, bir kimesne zuhr ve taṭavvu'a (15) niyyet idüb taḥrime'-i vāhıde ile tekbīr eylese veyāḥud zımmetinde *kaẓā* olub vaḳt-i şabaḥda *kaẓāya* (16) ve taṭavvu'a niyyet eylese ve ma'zūr olan hac için, taṭavvu' için telbiye ile niyyet eylese, ol kimesne farza (17) ṣāri'olmuş olub niyyet bāṭıl olur. Akvāyı terciḥ için veyāḥud ḥācet ta'yīn için munḳariẓ (18) olur. Zīrā farz nefelden akvādır. *Ḳāvī* ise za'tfı def' eder. Nitekim ḥurreniñ nikāḥı'inde'l-iḳtirān (19) cāriyeniñ nikāḥını def' eder. Nitekim ḳalb ve ḥacceti'l-islām mes'elesi gibi.

Meşelen, bir kimesne bir cāriye ve bir bilāziḡi (20) yüz guruşa bey' eylese ve bilāziḡiñ bahası miḳdārını teslīm eylese ve müfteriḳ olsalar naḳid olan *ḡemen* (21) bilāziḡiñ ḥiṣṣasına munṣarif olur, ta'yīne ḥācet oldıḡıçün. Eger menḳūd olan *ḡemen* ḳalb için munṣarif (22) olmasa bey' fāsid olurdı ve ḥuccetü'l-islām ev ḥācetü't-ta'yīne ma'tūfdur. Bir kimesne ve ḥuccetü'l-islāma (23) ve taṭavvu'a niyyet idüb muḥrim olsa, ol niyyet ve ḥuccetü'l-islāmdan olur, bi'l-icmā'.

وتعرف (24) ذات الركوع وغيرها Terciḥ-i bi'l-ḳuvve ve ḥācet-i ta'yīn sebebiyle ḥükm-i ṣalāt zāt-i rükū' ve ḥükm-i ṣalāt cenāze bilinür. (25) Meşelen, bir kimesneniñ öñüne cenāze konulsa ol kimesne ṣalāt-ı zuhra ve cenāze niyyet idüb tekbīr eylese, İmām (26) Muḥammed kıtında ikisinden birine dāḥil olamaz, İmāmeyn kavlinde meṣāyiḡ ihtilāf idüb harf-i evvel ki terciḥ (27) bi'l-ḳuvvedır. Lāyıkdır ki, zuhr terciḥ oluna. İmameyn kıtında eṣaḥh olan daḥi budur. Ve harf-i ṣānī ki terciḥ-i bi-ḥāceti' [026a/(01)] t-

ta'yındır, tedāfi'de müstevî olalar veyāhüd ikisinden her birisi ta'yîne muhtāc ola.

محمد رحمه الله كما مرّ (02) وقول İmām Muḥammed'in kavli ki, mürûr eden mes'ele gibidir. Meşelen, farzaynde lāgī olduğu gibi bunda daḥi (03) lāgīdır. Zīrā farz ile nefl cinsān-i muhtelifāndır. Bu taḳdīrce sākıt olur. لأن القوة لغت في (04) اعتراض (04) Kācān šalāt-ı nefl šalāt-ı farza mu'teriz olsa fevt-i farz lağv olur. Ve'l-ḥaşıl İmām Muḥammed kıtında beyne' (05) l-farzeyn tedāfi' olduğu gibi beyne'l-farz ve'n-nefl tedāfi' vāki' olur. وحاجة التعيين في الحج إذ (06) مطلقه Hācet-i ta'yīn daḥi ḥacda lağv'dır. Zīrā muṭlaḳ ḥac farz içündür. Meşelen, bir kimesne ve ḥaccetü'l-İslāma ve ḥacc-ı taṭavvu'a (07) me'an niyyet eylese ciheteyn-i tedāfi' eylemek ile lağv olub aşıl niyyet bākī kālur. Ḥacda ise muṭlaḳ niyyet farz içündür. (08)

Meşelen, bir kimesne telbiye eylese ammā farza niyyet eylemese ol kimesne farz için muḥrim olmuş olur, zāhir-i ḥāl daḥi buña delīldir ki, (09) bir ādamın üzerine ḥac lāzım iken nefl için yokdur, müsāfirin meşāḳḳatı ihtiyār eylemez, ba'zı maḥalde delālet şarīḥ (10) maḳāmına kā'im olur, mādemki muḥālifine şarīḥ bir şey' olmaya. ولا يلزمهما ناوى الحجتين Ve lā yelzimu hūmā kavli bir su'āl-i muḳaddereye (11) cevābdır, taḳrīr-i su'āl budur ki, imāmeyn kıtında šalāt-ı farza ve taṭāvvu'a me'an niyyet eylese munḳariḳ olur. İmdi (12) ḥacceteyne nāvī olmaḳda daḥi böyle gerek idi, lakin mes'ele böyle değildir. İmdi ḥacceteyne nāvī olan kimesneniñ (13) üzerine vārid olan su'āl şeyḥayna lāzım gelmez.

إذ الفعل لا يعقب العقد İki iḥrām beyninde münāfāt yokdur. (14) Ancak münāfāt beyne'l-edā'eyndir. Bu taḳdīrce fii'l-i menāsikiñ 'aḳd-i iḥrāmı ta'ḳīb eylemez, mā beynlerinde faşl cā'iz olduğuçün. (15) Zīrā eşhur-i ḥaccin evvelinde muḥrim olur ba'dehu edā eder, bu taḳdīrce 'adem-i tenāfi olmaḳla ikisiniñ iltizāmı ḥālen şaḥīḥ (16) olur ve ikisiniñ daḥi vefāsı üzerine lāzım olur, ikisiniñ ef'ālini me'an edā mümkün olmayıcak, ikisinden (17) birini rafz ya'ni terk idüb āḥarın ef'ālini edā eylemek lāzım ve müte'ayyin olur. Muşannif raḥimehullāh (18) ولا يسقط بالرفض كما لم يسقط من الظان kavli ile cevāb virüb, meşelen su'āl bu idi ki iḥrāmda (19) tenāfi yokdur. Ancak tenāfi edādadır, iki iḥrāmdan birini terk eylemekle ef'āl-i ḥac sākıt olmaḳ gerek

(20) idi. Bunda ise işbāt ve işkātda fāyda yokdur. Takrīr-i cevāb *velā yeskūtu bi'l-farz* kavlidir. Nitekim (21) bir kimesne kendü üzerinde hac zan idüb muhrim olsa, andan sonra zāhir olsa ki muḳademen edā'-i hac eylemiş (22) yine ana ef'āl-i hac lāzım gelüb ihrāmı sākıt olmaz, 'umre ile teḥallül eder. Şāḥib-i hidāye Tecnīs ve Mezīd²⁸⁸ (23) nām-ı kitāblarında ol kimesne içün ihrām müsteḥak olduğu fii'lden bir şey' ibtāl eylemek yokdur, eger ibtāl (24) ederse ḳazāsı lāzımdır deyu tahrīr buyurmuşlardır. ولا بعد الفوت والإفساد fevtden ve ifsaddan (25) sonra daḥi fii'l andan sākıt olmaz.

Meşelen, bir kimesne 'arafeye erişmeyüb yevm-i naḥrın fecri ṭulu' eylese (26) ol kimesneniñ üzerine lāzımdır ki, ṭavāf ve sa'y eyleye ve 'umre ile teḥallül idüb sene'-i kabilede ḳazā (27) eyleye ve ifsāddan sonra daḥi sākıt olmaz. Bu ecildendir ki ba'de'l-ifsād ve cināyet eylese mūcibi lāzım [026b/(01)] olur. Zīrā ihrām bir 'akid-ı lāzımedir ki edā'-i ef'alden ḡayrı ile ḥurūc mümkün deḡildir. بخلاف الغير Hacdan ḡayrı bunun (02) ḥilāfidır, şavm ve şalāt gibi. Zīrā bunlarda fii'l 'akdi ta'ḳīb eder, rafz ile sākıt olur ve zann-ı kimesne (03) üzerine terk eylese ḳazāsı lāzım gelmez.

فأمكن الوفاء برفض إحدیهما *Fe-emkende olan fā ve lā yeskūtu bir'r-rafezi* (04) kavline mūte'allıḳdır. Çünkü 'akd-i ihrām rafz ile sākıt olmayıcaḳ ikisinden birini rafz ile in'ıḳād ve ihrāmeyn (05) ve *fe-emkene* olur ki, ol ḥacceteyndir. Ya'ni birini rafz idüb sonra ikisini daḥi ḳazā eyleye حالا عند أبي یوسف (06) *ḥālen* ey ḥālu in'ıḳād ve'l-ihrām, ya'ni ihrāmıñ birini ḥāl-i in'ıḳād ve ihrāmıda terk eylemekle olur. Zīrā ḳaçān ihrāmıñ (07) birinden fāriḡ olsa 'amelleriñ edāsıñın zamānı gelür. Bu taḳdırce ikisiniñ edāsı beyninde münāfāt olub (08) biri naḳz olıcaḳ, āḥar ile meşḡul olmaḳ gerek. Bu mes'ele Ebū Yūsuf kıtındadır. والأمام فعل الأخرى (09) *عند الإمام* ya'ni İmām A'zām kıtında *eḥadühümāy*ı rafz ḥacc-ı uḥrāyı işlemek ya'ni mübāşeret eylemek 'indeinde olur. (10) Zīrā Ebū Ḥanīfe'niñ kıtında mādemki uḥrāda 'amel ile meşḡul eylese birini rafz eylemiş olmaz. Zīrā iki ihrām (11) ibtidā'en birbirine münāfī olmaycaḳ beḳā'en daḥi münāfāt olmaz. Zīrā münāfāt

²⁸⁸ Ebū'l-Hasen Burhānuddīn Alī b. Ebī Bekr b. Abdilcelil el-Fergānī el-Mergīnānī'nin (ö. 593/1197) *et-Tecnīs ve'l-mezīd fi'l-fetāwā* adlı eseridir. Yazma nüshaları için bkz. Ferhat. Koca "Mergīnānī, Burhāneddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, (Erişim: 17 Nisan 2024).

a‘māldedir, mādemki biriniñ ‘ameline meşğul (12) olmaya āhiri terk eylemiş olmaz.

حسب التأثير في دم الإحصار Bu ihtilāf dem-i iḥşārda te’sīriñ ḥasebi üzerinedir, (13) ya‘ni fā’ide’-i ḥilāf anda zāhir olur, meşelen Mekke’-i mükerremeye seyirden evvel iḥşār olunsa Ebū Ḥanīfe kıtında iḥrāmeynde (14) teḥallül için iki kurbān gönderir. Ebū Yūsuf kıtında iḥrāmeyniñ birini kable’l-iḥşār terk için bir kurbān gönderir. (15) İmām Muḥammed kıtında daḥi kezālik. ثم جبرها بالدم والعمره والقضاء *Sümme cebberrahā* kavli cerr ile *bi-rafzı eḥadihimā* kavline ma’tūfdur. (16) Ya‘ni ikisinden biriniñ terki ile vefā mümkün olur,soñra dem ve ‘umre kaẓā ile cebr olur. Ammā dem ile cebr (17) olması iḥrām mün’akıddensoñra haccı terk eylediği cināyeti içündür, ammā kaẓā ile cebr olması iḥrām ile lāzım olan (18) şey’i terk eylediği içündür. Ammā ‘umre ile cebr olması şol ma’nāya bir kimesne fayit-i hacdır ve fayit-i hacc üzerine (19) ise ‘umre ve kaẓā’ı hac lāzımdır. Zīrā Nebī ‘aleyhisselām *men fātehu ‘arafete bi’l-leyli faḳad fā’tehu’l-ḥacce feyehıllu bi’umratın ve telbiyet’i-l-ḥaccı min* (20) *kābilin’* buyurmuşlardır.

2. Kitābu’z-zekāt (Zekat Kitabı)

{{كتاب الزكاة}} Bu kitāb zekātın aḥkām-ı beyānındadır.

2.1. Bāb-ı Zekatı’t-ta‘ām *باب* زكاة الطعام

Bu bāb (21) ta‘ām-ı zekātın aḥkām-ı beyānındadır. متنا قفيز حنطة تعدل نصابا Bir kimesneniñ (22) ticāret için ikiyüz dirheme müsāvī ikiyüz ölçek buğdayı olsa ve ḥavli tamām oldıqdan soñra kıymeti zi’fen, ya‘ni (23) iki kāt ziyāde olsa veyāḥud nişfen nāķış olsa ziyāde de dörtyüz dirhem olsa ñokşanda yüz (24) dirhem olsa فإن كان للسعر أدى ربع العشر Eger ziyāde ve nokşān si’rdan olsa (25) ise eger ‘ayndan verir ise rub‘i ‘öşri ki beş ölçekdir anı edā eder. Veyāḥud kıymeti edā eder. Ebū Ḥanīfe (26) raḥimehullah ile İmāmeyn raḥimehümallah vaḳt-i taḳvimde ihtilāf idüb Ebū Ḥanīfe ḥazretleri yevm-i vüçubdan i’tibār idüb (27) beş dirhem olmasını tecvīz eyledi. İmāmeyn yevm-i edādan i’tibār idüb ziyādede on dirhem [027a/(01)] ve nokşānda iki buçuk dirhem olmasını tecvīz eylediler.

لأنها أصل أيضا والحق مطلق الجزء
 İmām-ı A'zām kıtında 'ayn (02) aşl olduğu
 gibi kıymeti daği aşldır. Nişābda vācib olan muṭlaḳ cüz'dür, yohsa cüz'
 muḳayyed değildir. Nitekim (03) ḥadīs-i şerīfde *fī ḥamsin mine'l-i bili's-*
sā'imeti şātūn vāki' olmuşdur, zāhir oldu ki vācib olan cüz' muṭlaḳdır. (04)
 'ayn ile muḳayyed cüz' değildir. Zīrā nişāb-ı ibilde şāt bulunmaz. Pes imdi
 murād olan māliyyedir, her ḳanḳisini (05) ihtiyār ederse şāḥiḥ olur. فاستند ما
 اختار كالبيع والكفارة Çünkü māliḥ 'ayn ile kıymet-i beyninde muḥayyer (06)
 olıcaḳ. 'Ayndan ve kıymetinden ḳanḳisini ihtiyār ederse vācib olan odur. Bu
 taḳdīrce ta'yīn-i ihtiyār eylediği (07) vaḳte müstenid olur, bey' ve keffāret
 gibi.

Meşelen, bir kimesne yevm-i fıtıra deġin muḥayyer bir 'abd iştirā eylese
 yevm-i fıtr (08) geṇtikden soñra bey'a icāzet derse mülkiyyet vaḳt-i bey'a
 müstenid olur. Şadaḳa'-i fıtrı iştirā iden kimesne (09) verir. Eger bey'ı naḳz
 ederse şadaḳa'-i fıtrı ḳadīmi şāḥibi verir. Keffārete mişāl, meşelen keffāret
 yemīn için taḥrīr-i (10) raḳabe ve it'ām-ı 'aşerate mesākīn ve kisve'i 'aşerate
 mesākīnidir ve üçünden birini lā 'ale't-ta'yīn işlemek lāzımdır. (11) İmdi
 mükeffer olan kimesne her ḳanḳisini ihtiyār ederse vācib olan odur ve bu
 vācib sübut-ı hıyār vaḳtine ki (12) vaḳt hiṇsdir, ana müstenid olur ve 'abdde
 vācibiñ edāsıñın velāyeti vardır, yohsa bir maḥalden maḥall-i āḫara naḳil
 (13) velāyeti yokdur.

(14) فانقطع إلحاقهما بالمواشي في اعتبار قيمته يوم الأداء إذ للأصل العين فاعتبر حين المنع
 Çünkü aşldan vācib olan eḫad-i emrayn olduğu s̄abit
 oldu ise Ebū Yūşuf (15) ve İmām Muḥammediñ yevm-i edāda kıymetini
 i'tibār idüb mes'ele-yi ta'āmı mes'ele-yi mevāşīye ilḥāḳ eylemeleri
 munḳatı' oldu. (16) Zīrā anlarıñ kıtında vācib olan manşūşun 'aleyh 'ayndır.
 Nitekim Nebi 'aleyhisselāmıñ *hātū rub'a 'aşrı emvālikum* ḳavl-i (17)
 şerīfinde vāki' olmuşdur ve bir āḫar hadisi-i şerīfinde *ḥuḫ mine'l-ibili'l-ibile*
 ve ḥadīs-i āḫarda *fī erba'īne şātūn* (18) *şāt* vāki' olmuşdur. Zīrā mevāşīde
 aşl 'ayndır, kıymet ihtiyār eylemek aşldan naḳil u men'eylemekdir. Bu
 taḳdīrce (19) kıymet fuḳarāñın 'ayndan ḥaḳkı men' olduğu günden i'tibār
 olunur ve ol gün dediği kıymeti edā eylediği (20) yevmdir, veled-i
 maġşūbe ve veled-i maġrūrda olduğu gibi. Meşelen, bir kimesne bir cāriye

ğasb idüb yanında iken bir veled (21) getürse cāriyeniñ mālını veledi tāleb eyledikde ġāşib veledi dërse ve ba‘dehu helāk olsa ġāşib (22) olan kimesne velediñ kıymetini men‘ eyledüğü günden zāmin olur ve mağrūra mişāl bir kimesne āḥarden bir cāriye (23) iştirā idüb kendüsünden bir veled getürse ve ol cāriye müsteḥak çıksa ve işbāt idüb alsa (24) ve veledi men‘ idüb vèrmese ve veled helāk olsa kıymetini men‘ gününden i‘tibār olunur.

Ve in kībīs alndī w ekse fī ziyāde mā qāl w fī albxš mā qālā (25) *وان كان للذات kāne li’z-zāti* kavli ve *in kāne li’s-sa’ri* (26) kavline ma‘tūfdur, eger ziyāde noḡsān tağyiri zātına ‘ārız olan şeyden ise, meselen, başlığı kuruyub (27) noḡsān olmağ gibi veyāḥud yābis iken ıslanub ziyāde olmağ gibi ziyādeye kıymet yevm-i vücbdan i‘tibār [027b/(01)] olunur. Ebū Ḥanīfe raḥimehullāh dèduğı üzre beş dirhem edā olunur, noḡşanda İmāmeyn dèduğı gibidir ki yevm-i (02) edāda iki buçuk dirhem lāzım gelür. لا یمتناع الضم بعد الحول Min ḥayṣü’z-zat ziyādeye ta‘līl budur ki, ba‘de’l-ḥavli (03) ve ḳable temām-ı ḥavli’s-sāni müstefād olan ziyāde zamm olmağ mümteni‘ oldığı için yevm-i vücbdan i‘tibār olunur (04)

والزكاة في الهالك إلا أن ينشأ أحدهما من الآخر كالولادة فيجبر البخس بالولد كما في *Ve’z-zekāt* cerr (05) ile zamme üzerine ma‘tūfdur ya‘ni ba‘de’l-ḥavli zamm mümteni‘ oldığı gibi hālİKde daḥi zekāt mümteni‘dir, noḡşanda yevm-i edāda (06) kıymet-i i‘tibār olunması bilā şun‘ihi ba‘de’l-ḥavli nişābdan bir cüz’ helāk olmasıdır, ba‘de’l-ḥavli nişābdan helāk olandan ise (07) zekāt yokdur. *illā en yenşā’e* kavli *lā mütenā’i’z-zekāti fi’l-hālİK* kavlinden istisnādır. Zīrā zekāt ‘ayna müte‘allıktır. (08) Ḳaçān ‘ayndan bir cüz’ fevt olsa vācibden daḥi olmiḡdār sāḳıṭ olur. İllā ol ‘ayndan bir şey’ āḥar neş’et (09) éderse muḳābele’-i ḥalİKde bir şey’ sāḳıṭ olmaz, ol ḥādİş olan cüz’ fā’itden ḥalef olur, veladet gibi.

Meşelen, (10) bir kimesneniñ ticaret için bīñ dirheme müsāvi bir cāriyesi olub bir veled getürmekle kıymetden yüz dirhem nāḳış olsa (11) veled ile cebr olunur, bīñ dirhem zekātını edā éder, eger zekāt dirhem verilmezden muḳaddem veled fevt olsa cāriyeniñ (12) zekātı nāḳışan edā olunur, cāriye’yi mağşūbe gibi. Meşelen, bir mağşūb-ı cāriye ġāşib kıtında bir veled getürse ve veled (13) getürmekle kıymetine noḡşān gelse, ġāşib

üzerine ol nokşānıñ zımānı lāzım olur. Eger veled nokşānına vefā ederse (14) veled ile nokşānı cebr olunur.

كذا غيرالمثلي لكن ألغ راعي الغام السعر بعد الإتلاف لتقرر القيمة وأدى الثمن العشر في
انجلاء Muşannif raḥimehullah mişli olan emvāl-i ticāretiñ aḥkāmını beyān eyledikten şoñra ğayri mişli (16) olana şürū‘ eyledi. Meşelen, mişlide ziyāde ve nokşān si‘rden olursa İmām-ı A‘zām kıtında kıymeti yevm-i vücūbdan (17) lāzım olur. İmāmeyn kıtında yevm-i edādan kıymeti lāzım olur, dēnilmiş idi. İmdi ğayri mişlide daḥi kezālik (18) lākin ba‘de’l-itlāf si‘ri ilgā edersen kıymet-i müteḳarrir oldığı içün ve ‘öşrūñ semenini edā edersen ‘avrānıñ (19) encelāsında cevde müteḳavvim oldığı içün. Meşelen, bir kimesneniñ ticāret içün ikiyüz dirheme müsāvi bir cāriyesi (20) olsa ba‘de’l-ḥavli gözüne āķ düşüb kıymeti yüz dirhem olsa eger ‘aynından zekāt verilirse rub‘ı öşür (21) verilir, eger kıymetinden verilirse iki buçuk dirhem verilir. Zīrā ‘avr ‘aynıñ ba‘zısıñ helākidir. (22)

Veyāḥud cāriye ‘avr-ı ilgā ile ikiyüz dirhem kıymeti olsa ba‘de’l-ḥavli ‘avr zā’il olmağla dörtyüz dirheme müsāvi (23) olsa. Pes imdi ziyādede kıymeti vācib oldığı günden i‘tibār olunur bi‘l-ittifāḳ. Nitekim İmām-ı A‘zām (24) demiş idi ve nokşānda kıymeti yevm-i edāda i‘tibār olunur, bi‘l-ittifāḳ, nitekim İmāmeyn demiş idiler. Hāşılı (25) ma‘nā ğayr-i mişli mişli gibidir. Lākin şāḥib-i māl olan kimesne mālī zekātı ba‘de’l-ḥavli itlāf eylese si‘r lağv olub (26) vācib oldığı günden lāzım olan kıymet zimmetinde bāķi olmağla ziyādelikte ‘avr olan cāriyenin (27) kıymetinde ‘öşrūñ semenini vērir. Zīrā cāriyenin şıḥḥati ḥālinde ‘avr ilgā ile rub‘-i ‘öşr idi, aña müsāvi olmuş olur. [028a/(01)] Zīrā cūdelik emvāl-i ribeviyyeden ğayride müteḳavvimdir, semen-i ‘öşr ve rub‘-ı ‘öşr bu mes’elede miḳdār-ı vāḥidedir. (02) Yine beş dirhemdir, ribā tevehhüm olunmaz cūdeniñ taḳavvumi ribeviyātdan ğayride i‘tibār olunur. Meşelen, semen cāriyeye rub‘ (03) bey‘ olunsa cāizdir. Mişli olan ḥinṭada cā’iz değıldir. Zīrā vācib olan ‘ayndan beş ḳafiz buğdāy verilmektir. (04) Eger iki buçuk ḳafiz ḥubbeyd buğday verilse cā’iz değıldir, ribā olur. Muşannifiñ ilgā’s-si‘ri dedüğü vech-i evvelin farkını beyāndır. (05) Ve edda’s- semeni’l-‘uşri ḳavli vech-i sāniyi beyāndır.

Bi hilāfi زوال المانع (06) بخلاف ما لو زادت قبل الحول واعورت بعده وانجلت لانه kavli ve *edde semeni* 'l- 'uṣri kavline mūta'allikdir. Meselen, bir kimesne iki yüz dirheme müsāvi bir 'avrā (07) cāriyesi olsa kable'l-ḥavl mūnceli olub dōrtiyüz dirheme müsāvi olsa ve ba'de'l-ḥavl 'avr-ı 'avdet idüb (08) yine ikiyüz dirheme mu'ādil olsa ve ba'dehu mūnceli olub yine dōrtiyüz dirheme müsāvi olsa rub'-ı 'uṣr muḳabelesinde (09) semen-i 'uṣr vermek cā'iz değildir. Zīrā kable'l-ḥavl ziyāde olmuş idi ve vaḳt-i ḥavelān-ı ḥavlde mūnceliyetü'l-'ayn (10) bulundu ve şoñra ki i'virār i'tirāz eylemekle ziyādeye māni' olmuş idi, sāniyen incilā bulunmağla ziyādeye māni' (11) olan zā'il olub vācib-i evvel ki, dōrtiyüz dirhemedan rub'-ı 'uṣr idi, ol zāhir oldırub'-ı 'uṣr verilmek (12) lāzımdır.

Bizim zikreyledüğümüz şey' sen *zimāriye-i ḥādise* ve *ḳadīmeniñ* (13) zevāli ile i'tibār eyle, *zimār* şol mālā derler ki, oña vuṣūl mūte'azzir ola ve şahrāda medfūn olub mekānı mensī (14) olan māl daḥi *zimārdır* ve 'abd-i ābık ve mefkūd ve mağṣūb daḥi māl-i *zimārdır*, māl-i *zimārdan* zekāt vācib (15) değildir. Zīrā Nebī aleyhisselām *lā zekātu fi'l-māli* 'z-*zimāri* buyurmuşlardır. *Zimāriyet* ba'de'l-ḥavl ḥādişolsa zekātı (16) vācib değildir. Şoñra *zimāriye* zā'il olsa, meselen, şahrāda medfūn malı vār idi mekānını bilürdi. (17) Ba'de'l-ḥavl mekānını unutsa şoñra tezekkür eylese edā'-i zekāt vācib olur. Zīrā māni' olan nisyān (18) idi zāiloldı ve *zimāriyye* '-i *ḳadīmede* zekāt vācib değildir. Meselen, bir kimesneniñ biñ dirhemi olub (19) ḥavlden evvel zāyi' eylese ve ḥavlden şoñra bulsa zekātı vācib değildir. Zīrā *zimāriye* '-i *ḳadīmedir* (20) ve ol biñ dirhem ba'de'l-ḥavl ḥādişolmuşdur, zekātı vācib değildir.

لم يجز عندنا نوى القيمة أولا هو الصحيح إذ تقويمها (21) ولو أدى قفيزا يعدل الخمس لجودته Meselen, bir kimesneniñ ikiyüz dirheme (22) müsāvi ikiyüz kīle buğdāyı olub üzerine vācib olan rub'-ı 'uṣr ki beş kīle buğdāydır, ḳīymetde beş (23) kīleye mu'ādil bir kīle buğdāy edā eylemek cā'iz değildir, gerek ḥīn-i edāda ḳīymetine niyyet eyleşun, gerek niyyet eylemeşun (24) e'imme' '-i *selāse* kıtında şaḥīḥ olan budur. Zīrā cevdeniñ takvīmi mevlā ile mūkāteb beyninde ribādır. Muşannefiñ (25) ve 'indenā kavli Züfer'iñ kavlinden ihtirāzdır. Züfer'in kavli budur ki, beşe mu'ādil olan bir kīle

buğdāy verilmek (26) cā'izdir ki, zīrā müzekkī olan ‘abdullahdır. ‘Abd ile mevlā mābeyninde ribā yoktur. Züfer’e cevāb budur ki, Hāḡ (27) şubhānehu ve te‘ālānıñ bizim ile mükātebeyn mu‘āmelesini eyledi. ‘Ubūdiyetimiz kâ‘im iken mala ihtişāş ve taşarrufa kuvvet-i ihsān [028b/(01)] eyledi. Bu taḡdīrce mükāteb ile mevlā beynde ribā cārī olur ve taḡvīm-i cevde sākıṡ olur ve Züfere bu nevi‘ (02) cevāb daḡi Hāḡ şubhānehu ve te‘ālā bizim ile iḡrār mu‘āmelesini eyledi. Nitekim ... وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا²⁸⁹ kavli şerīfinde (03) vākı‘ olmuştur.

Meşelen, bir kimesne *lillāhi* کذا صرف نصف فارسي عن قفيز دقل منذور ما نزو ‘aleyye en eteşaddeḡa bi-ḡafīzi temrin ve ḡallin (04) deyu nezr eylese ve kıymetde bir ḡafīze müsāvi nışf kīle ḡurmā-i fārisi taşadduḡ eylese cā‘iz deḡildir. Zīrā (05) itḡḡād-ı cins müteḡaḡḡıḡı cevdeliñise sākıṡdır. Buğdāyda oldıḡı gibi. ونصف عن صيام الكفارة والبر عن التمر (06) ثم المنصوص لا ينوب أخاه كصاع Sümmel-manşūş kavli bir su‘āl-i muḡaddereye cevābdır. Taḡrīr-i su‘āl (07) budur ki, şadaḡa’-ı fıṡırda ḡurmadan nışf kīle arpanıñ bir kīlesi içün veyāḡud buğdāyıñ nışf kīlesi (08) içün verilse cā‘iz deḡildir. Taḡrīr-i cevāb budur ki vācibātdan manşūşun ‘aleyh olan yine manşūşun ‘aleyh olan (09) vācib menābıne bi-ṡarīḡi’l-kıymeti menāb olunmaz. Zīrā şer‘-ı şerīf ta‘yīn eyledüḡi şey’i ‘abd ibṡāl edemez. (10) Meşelen, keffāret-i terāş veyāḡud keffāret-i yemīn içün üç gün şā‘im olmak muḡābelesinde her gün nışf sā‘ (11) buğdāy taşadduḡ eylese cā‘iz deḡildir. Zīrā Hāḡ şubhānehu ve te‘ālānıñ ... فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ إِذَى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ...²⁹⁰ (12) kavli-i şerīfi ile manşūşun ‘aleyhdir veyāḡud fıṡırda temr veyāḡud şa‘r (13) muḡābilesinde bir şā‘a müsāvi rub‘-ı sā‘ buğdāy taşadduḡ eylese cā‘iz deḡildir.

Keffāretde ta‘āmdan şevbi edā eylemek mürūr eden mes’eleniñ ḡilāfıdır. Meşelen, keffāret-i yemīnde buğdāydan (15) beş şā‘ buğdaya müsāvi bir şevbi on miskine ta‘ām içün vermek cā‘izdir. إِذْ عَشْر

²⁸⁹Biri emir “...Allaha karzı hasen takdim edin...” (el-Müzzemmil 73/20)diğeri, musaddıḡın ve mütasaddıḡın ile tavsiye kalıbı olarak “...وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا...” (el-Hadīd 57/18)yer alan iki biçim vardır. Müellifin anlattıḡı konuya uygun olanın ikincisinin olduḡu kanaati öne çıkmaktadır.

²⁹⁰“...içinizden hasta olana veya başından bir eziyeti bulunana tıraş için oruç veya sadaka veya kurbandan ibaret bir fidye var...” (el-Bakara 2/196).

Zīrā bir kisvenin ‘uşrū kisveden bir şey’ muğnī değildir. Zīrā ‘uşr-i kisve manşūşun ‘aleyh (17) değildir. Manşūşun ‘aleyh olmağla şālīh olan iktisādır. ‘Uşrde ise huşūlī mümkün değildir, mā merrā bunun hīlāfıdır. (18) ya‘ni fıtırdan temr muḳābelesinde bir şā‘ temra müsāvi rub‘-ı şā‘ buğdāy virmek cā‘iz değildir. Ol mes‘ele (19) manşūş-ı ‘aleyhi manşūş-ı ‘aleyh maḳamına iḳametdir.

(20) ولو أدّى خمساً زيفاً عن مائة جواد أو مضوغ يعدل الضعف جاز bir kimesne ikiyüz dirhem ceyyid dirhemden beş dirhem zeyūf edā eylese veyāḥud ikiyüz dirhem işlenmiş (21) gümüş ibrīḳden ki, san‘atı sebebiyle dörtyüz dirheme mu‘ādil olsa, andan beş dirhem edā eylese Şeyḥayn (22) kıtında cā‘izdir amma mekruhdur. وقال محمد رحمه الله لا مالم يؤدى الفضل İmām Muḥammed kıtında cevde i‘tibāri ile mādemi (23) fażlından daḥi edā eylemeye cā‘iz değildir. Şıfat cevde’-i mes‘ele-i ūlāda ve şıfat cevde ve ḥamse’-i bāḳıye-yi edā eylemekde (24) mes‘ele-i sāniyedir. Bunları edā etmeyince cā‘iz değildir.

(25) إمام محمد cevde’-i mālīkiñ ‘aleyhine taḳvīm eyledi. Zīrā ana maldan nāḳış edā eylemekle fażlını daḥi ilzām eyledi. Pes (26) imdi İmām Muḥammed faḳīre nef‘-i ihtiyār eyledi ve Züfer mutlak kıymeti ihtiyār eyledi ‘abd ile Ḥaḳ beyninde ribā cāri değildir. (27) Zāhirde ḳūl ile efendisi beyninde olduğu gibi. Ve Ebū Ḥanīfe ile EbūYūşuf raḥimeḥümallah kıymeti i‘tibār eylemeyüb ḳadrī [029a/(01)] i‘tibār eylemiştir. وإذا أولى وإلا وجبت في مائة تعدل الضعف Ya‘ni Şeyḥaynıñ ḳavli evlādır ki, Şeyḥaynıñ ḳadri i‘tibār eylediği evlā olmasa yüz dirhem gümüş ibrīḳden san‘atı sebebiyle ikiyüz dirheme müsāvi (02) olmağla zekāt vācib olurdu. Zīrā kıymeti nişāb olmuşdur. Bu ise bi‘l-ittifāḳ mümteni‘dir.

Bir kimesneniñ yirmi devesi olup üzerine عن شاتين جاز (03) ولو أدّى سميئة ḥāvl-i ḥāvlān eylese iki vaşatū‘l-ḥāl ḳoyūn (04) verilmek lāzım olur. Ol kimse iki ḳoyūn muḳābelesinde iki ḳoyūna mu‘ādil birsemiz ḳoyūn edā eylese cā‘izdir. (05) Zīrā şāt-ı لعدم الربا والنصّ إذ المنصوص الوسط وصفة الغائب أصل (05) emvāl ribeviyyeden değildir. İki (06) şāt bedeli bir semin-i şāt verilmek cā‘izdir ve seminde daḥi naşş yokdur. Zīrā manşūş-un ‘aleyh olan vasaṭdır.

Vasatlık (07) ise < gā'ibdir, şıfat-ı gā'ib ise > aşıldır ve gā'ib olan şey' bilinmez, illā kıymet ile bilinür ve kıymet daḥi bilinmez, illā şıfat ile bilinür. Pes imdi (08) ol şıfat ki kıymetdir, mu'teberdir, şıfat-ı gā'ib aşıldır dediği hükmü aşıl hükmü gibidir demekdir.

Bir kimesne iki أو يهدي وسطين فأتي بفرديعدهما (09) بخلاف ما له نذر أن يعتق vesat kıl i'tāk ideyim veyāḥud iki vesat şāt (10) hediye ideyim deyu nezr eylese bir kıl ki iki vesatın bahāsına mu'ādil olsa anı i'tāk eylese veyāḥud (11) iki vesatın bahāsına mu'ādil bir koyun hediye eylese cā'iz değildir. Ancak biri için cā'iz olur. الإرافة والعنق ولا قيمة لهما فتعذر اعتبار (12) إذ القرية في Zīrā i'tākdan maḥşūd olan kurbet için izāle'-i rıkkdır (13) ve hediye murād irāka'-i demdir. Pes imdi ol ikisi için kıymet yokdur, i'tibār-ı ma'nā ki kıymetdir, müte'āzzir olur. (14) بخلاف الصدقة Şadaka bunun hilāfinadır. Bir kimesne iki vesat koyunu şadaka eylemeğe nezr eylese kıymetde iki koyuna (15) mu'ādil bir semiz koyun taşadduk eylese cā'izdir. Zīrā maḥşūd olan def'-ı ihtiyāçdır. Bu ise ma'nā ile ya'ni māleh (16) ile ḥāsıl olur.

2.2. Bāb-ı Zekāti'l-māl *زكاة المال

Bu bāb māl-ı itlāk olan eşyânın zekātı beyânındadır. بألف (17) اشترى Bir kimesne حولي عبدا للتجارة فمات لم يضمن الزكاة لاتحاد المتعلق بخلاف السائمة (18) ḥavl-ı ḥavlān eylemiş (19) biñ dirhemi olub henüz zekātını vermeden ticāret için bir 'abd iştirā eylese ve ol 'abd fevt (20) olsa İmām-ı A'zām kıtında zekātını zāmin olmaz. Zīrā bir dirhemi 'abde istibdāl eylemesī istihlāk değildir. (21) Zīrā müte'allıkı müttehiddir ve müte'allık dediği māliyyetdir. Meselen, maldan zekātın vücūbu māliyyeti ḥasebiyledir. 'Abdın daḥi zekātı (22) māliyetihasebiyledir. Zīrā 'abd vardır ki bñ dirhem māliyyeti vardır ve ba'zısı sekiz yüz ve ba'zısı üç yüz ve dörtyüz (23) dirhem māliyyeti vardır. İmdi 'abde zekāt māliyyet ile olıcaḥ, māl ile müttehid olub mālın helākı ile hālın (24) bekası ile bākı olıcaḥ 'abdde daḥi kezālik, sā'ime bunun hilāfinadır. Meselen, ḥavl-ı ḥavlānidüb zekātı verilmeyen (25) bñ dirhem ile kırk koyun-ı sā'ime iştirā eylese ve koyun helāk olsa zekātını zāmin olur. Zīrā bu istibdāl (26) istihlākdır. müte'allıkları muhtelif olduğu için, zīrā bñ dirhemde müte'allık olan māliyyetdir. Sā'imede (27) müte'allık olan

‘ayndır. Sā’ime bīn dirhemden ḥilf olmağla ṣāliḥ olımāz, bu taḳdīrce istibdālī [029b/(01)] istiḥlāk olub zekātı zāmin olur.

إلا في فاحش الغبن للإبطال Lafz-ı illā lem yazminu’z-zekāte kavlınden (02) istiḡnādır, ya‘ni biñ dirheme iştirā eyledüğü ‘abd helāk oldıktan soñra zekātını zāmin olmaz, illā ḡabn-i (03) fāḥiṣde zāmin olur. Ḥaḳḳ-ı fuḳarāyı ibtāl eyledüğü içün. Meşelen, sekiz yüz dirheme müsāvi bir ‘abdi biñ (04) dirheme iştirā eylese ḡabn olan iki yüz dirhemiñ zekātını zāmin olur. Ḥaḳḳ-ı fuḳarāyı ibtāl eyledüğü içün (05)

والنفاذ لمكنة التخليص كما في الجاني Ve’n-nefāzi kavli bir su’āl-ımuḳaddereye cevābdır. Taḳrīr-i su’āl budur ki, çünki ḡabn-ı fāḥiṣ (06) olan iki yüz dirhemde ḥaḳḳ-ı fuḳarā ibtāl olıcaḳ, lāyık olan bu idi ki ḥaḳḳ-ı fuḳarā ta‘alluḳ eyledüğü zekāt miḳdārı (07) şey‘de bey‘ ve taşarrufu nāfiḡ olmaya, ‘abd-i medyūn ve ‘abd-i merhūn gibi. Taḳrīr-i cevāb budur ki, nifāz taşarruf-ı mülkine (08) ve mebt‘ı teslīme ḳudret olmasına i‘timād eder. Bu ise vüḳub-ı zekāta ḥalel vërmez, zekāt bir mala maḥşuş değıldir. (09) Meşelen, zekātı vācib olan maldan verilmeyüb bir āḥar maldan verilmek mümkindir. Ol ecilden bey‘a cevāz-ı taşarruf (10) memnu‘ oldı, ‘abd-i cāniye de mecnī ‘aleyhin ḥaḳḳı ta‘alluḳu efendsiniñ taşrīf-i bey‘ā māni‘ olmadıḡı gibi. Zīrā (11) müceb-i cināyet-i veliyy cināyete māl-i āḥardan taḥlīṣ mümkün olduğı içün. Ammā ‘abd-i medyūn ve abd-i merhūn (12) bunun ḥilāfıdır. Zīrā abd-i merhūnuñ māliyyeti ḡırman içün müsteḥaḳdır. Cevāz-ı bey‘ ise māliyet i‘tibārı (13) iledir. Ve bu abd-i merhūn ise mürtehiniñ yerinedir, teslīmi mümkün değıldir.

نا له التقويم هو الحدّ دون العشر أونصفه في الاصح (14) دون يسيره للخفاء حيث Ve dūne yesīrahu kavli müsteḡnāya müte‘alliḳdır. Taḳrīr-i kelām (15) helāk olduḡda zekātı zāmin olmaz. İllā ḡabn-ı fāḥiṣde zāmin olur. Ammā ḡabn-ı yesīrde zāmin olmaz, (16) ḥafī olduğı içün, muḳavvim-i taḳvīminiñ taḥtına dāḥil ola. Ya‘ni muḳavvimiñ taḳvīmine duḡūl ḡabn-ı fāḥiṣ ile (17) ḡabn-ı yesīriñ mābeynini fāṣl olan ḥadd budur. Veyāḥud nıṣf-ı ‘öşr değıldir. Eşāḥḥ-ı aḳvāldē dūne’ (18) l-‘uşri ev nıṣfihi kavli ba‘zı kimesnelerin kavlini redd içündür. Meşelen, ba‘zılarıda yinem ki, nıṣf-ı ‘uşürdür, bu ḡabn-ı yesīrdır, (19) māverāsı fāḥiṣdir. Nıṣf-ı ‘öşürdür denilür.

İmām Muḥammed’iñ biñde altı dirhem ğabn-ı yesîrdir kavline temessük eylemişlerdir. (20) Meselen, ḥavl-i ḥavlân eylemiş bin dirhem ile toküz yüz elli dirheme müsâvi bir câriye iştirâ eylese, zekât câriyeye (21) intikâl eder, zekâtı edâ olmadın fevt olsa sâkıṭ olur. Zîrâ elli dirhem ğabn-ı yesîrdir ve taḥtî (22) taḳvîme dâhil olur ve ba’zılar ‘urûzda nısf-ı ‘öşr ve ḥayvânda ‘öşr ve ‘aḳârda zî’f-ı ‘öşr ğabn-ı yesîrdir (23) demişler. Muşannif bu aḳvâli redd için *dûne’l-ûşri ev nısfıhi fi’l-eşahhı* kavlini irâd eyledi.

لا يلزم المسعر عرفاً (24) للظهور Muşannifiñ *lā yelzimu’l-müse’uru* kavli bir su’âl-i muḳadereye cevâbdır. Taḳrîr-i su’âl budur ki, çünki ğabn-ı yesîr mu’teber (25) değildir. Bir kimesne âḥardan bir kimesneyi ‘âdeten ve ‘örfen ma’lûmu’s-si’rât etmek gibi şey iştirâsına vekil eylese (26) vekil daḥi iştirâda ğabn-ı yesîr ile ‘afv olunmaz iken mürûr eden mes’elede niçün ‘afv olunur deyu su’âl (27) olunduḳda si’r mes’elesı lâzım gelmez. Zîrâ bu ğabn taḳvîm-i mukavveme ihtiyâcı yokdur, kemâl-i derece zâhir oldu. [030a/(01)] olduḳı için ‘afv olunmaz.

ولا المريض لأن الله تعالى سلط والغريم لا (02) Maraḫ-ı mevt ile merîz olana daḥi ol su’âl lâzım gelmez. Meselen, bir merîz vârişine ğabn-ı yesîr ile bir şey’ bey’ eylese, anda daḥi ‘afv olunmaz. Zekâtta (03) ‘afv olunub bunlarda ‘afv olunmaḡa sebep māl-i zekâtta şâḥib Ḥaḳ şubhânehu ve te’âlâdır. Mālîkini taşarrufe (04) teslîṭ eylemişdir. Ammâ merîzda şâḥib ḥaḳḳ-ı ġarîmdir ve musâ lehdir. Anlarıñ ḥaḳları ki terekedir. Merîzı taşarrufa (05) teslîṭ eylememişdir. Bu taḳdîrce bunlarda ğabn-ı yesîr ‘afv olunmaz. واعتبر Māl-i (06) zekâtta ğabn-ı yesîr ‘afv olunub merîziñ taşarrufunda ğabn-ı yesîr ‘afv olunmaduḳı mes’eleyi muḫârib-i rabb-i (07) māl ile i’tibâr eyle. Meselen, muḫârib-i māl muḫâribden bir şey’ bey’ eylese ğabn-ı yesîr anda ‘afv olunur. Zîrâ (08) rabb-i māl anı māl-i muḫâribeniñ taşarrufuna teslîṭ eylemişdir ammâ rabb-i māl māl-i muḫâribeden bir şey’ bey’ eylese (09) ğabn-ı yesîr ‘afv olunmaz. Zîrâ muḫârib anı māl-ı muḫâribeye teslîṭ eylememişdir.

ولا يعذر في يسير الفاحش (10) لفقد العذر كما في النجاسة ve *lā yu’zeru* kavli daḥi bir su’âl-i muḳaddereye cevâbdır. Taḳrîr-i su’âl budur ki, bir kimesne (11) beş yüz dirheme müsâvî bir şey’i biñ dirheme iştirâ eylese lâyıḳ olan bu idi

ki, biñde elli dirhem ğabn-ı (12) yesİR idi, ‘afv olunub istihlāk eyledüĝi dört yüz elli dirhemi zāmin ola, takrİR-i cevāb budur ki, ğabn-ı (13) yesİRin ‘afv olunması münferid olduĝdadır. ‘Uķūdda ise ğabn-ı yesİRden ihtirāz müte‘azzıdır. Ammā āhara manzum olduĝda (14) ihtirāz mümkün olduĝı ecilden ‘afv olunmaz. Bu mes’eleye nazİR mes’ele-i necasetdir. Dirhemden noķşān necāset (15) şevbe işābet eylese ħalİL olmaĝla ‘afv olunur, ħarec lāzım gelmesün iķün. Ammā dirhemden ziyāde olsa, muķaddemā (16) ma‘fuv olan necāset-i ħalile āharda mānzum olmaĝla ‘afv olunmaz, cümlesi māni‘-i şalātıdır.

والزيادة بين الكيلين (17) Beyne’l-keyleyn ziyāde olan daĝı ma‘fuvdur. Meşelen, Zeyd ‘Amrdan bir ķāķ kİle buĝdāy ölçüb iştirā eylese (18) ba‘dehu āhara bey‘ eylese vekİL olunduĝda bir ölçek ziyāde gelse, eger ‘ādeten olmaĝdār ziyādelik iki defā (19) ölçüldükde eleklemiş ise, ziyāde gelen buĝdāy Zeydiñdir, eger ‘ādeten cārİ deĝİL ise ol ziyāde (20) gelan buĝdāy ‘Amra redd olunur. Hāşıl-ı kelām ħalİL olan ‘afv olunur.

وان كانت عبادة (21) ولا بالجهل في الاظهر لأنها مطالبة *Ve lā bi’l-cehli* ħavli ve *lā yu’zeru fi yesİRi’l-fāḫişi* ħavline ma‘tufdur. Ya‘ni ğabn-ı yesİR-i fāḫiş (22) ‘afv olunmaduĝı gibi cehl ile olan ğābn-ı fāḫiş daĝı ‘afv olunmaz, zāmin olur. *Fi’l-ażhari* ħavli Ebū Yūsuf’dan (23) rivāyet olan mes’eleye işāretidir ve Ebū Yūsuf’dan rivāyet olan cehl ‘özü olmaĝdır ve Şadru’ş-Şehİd²⁹¹ (24) daĝı bu ħavli taşḫİḫ eylemişdir. ZİRā vucūb-ı zimān beynehu ve beyne’llāh bir emrdir. Bu taķdİrce binā ‘ilm üzerine (25) müstekīm olur. *Li-ennehā muṭālebet* ħavli Ebū Yūsuf’dan olan rivāyete cevābdır. ZİRā zekāt tārāf-ı ‘ibāddan (26) muṭālebedir, eger aşıda ‘ibādet isede ve ḫüküm şer‘-ı ‘ilim ve ‘adem ile muḫtelif olmaz. ZİRā ‘ilim ve cehl emr-i bāṭınıdır. (27) Anlar ise bir şey’e ḫüküm ta‘alluķ eylemez.

عند [030b/(01)] وإن لم ينوي أو نوى الخدمة أو اشترى فلوسا للنفقة ضمن إذلا خلافة *Ve in lem yenvi* ħavli bu bābiñ evvelinde zikr olunan *işterā bi-*

²⁹¹ Ebū Hafı (Ebū Muhammed) HüsāmüddİN es-Sadrü’ş-Şehİd Ömer b. AbdilazİZ b. Ömer b. Māze el-Buhārİ (ö. 536/1141). Buhāra’da Burhāni ailesinden gelen ve Sadr ünvanıyla anılan alimendir. Ömer b. AbdülazİZ’in soyuna baĝlı oldukları bilinir. İmam Muhammed’in Şerḫu’l-Cāmi’i’l-kebİR adlı eseri ile Şerḫu’l-Cāmi’u’s-saĝİR eserlerini şerh ettiĝi bilinmektedir. Bkz. Ahmet Özel, "Sadrüşşehİd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, (Erişim: 11 Haziran 2024).

elfin havleyni 'abden li't-ticāreti (02) kavline ma'ṭufdur. Muḳaddemā iṣṭerā olan 'abd ticārete niyyet olunmuş idi, ammā ticārete niyyet eylemeyüb ḥadīmet (03) için niyyet eylese veyāḥud ol ḥavlī olan biñ dirhem ile nafaḳa için fulūs iṣṭirā eylese, bu şüretlerin (04) cümlesinde bin dirhemiñ zekātı zāmin olur. Zīrā ihtilāf-ı a'dādda ḥılāfet yokdur. Meşelen, müşterā olan (05) şey' evvele ḥılāf olmağla şalāḥiyyet şartıyledir. Bu maḥalde ise ticāret için a'dād olmağda ittiḥād yokdur. Derāhim (06) ve denānir ḥılḳatte ticāret için Ḥaḳ şubhānehu ve te'ālāniñ a'dādı ile mu'add olmuşdur. 'Abd ise müşteriniñ a'dādı (07) ile mu'add olur. Bu taḳdīrce ticāret için niyyet lāzımdır ki māl ticāretten ola ve māl ticāretten olduḳda mişline (08) ḥalef olmaḳ cā'iz olur. Ammā ḥīn-i iṣṭirāda bir şey'e niyyet eylemese ḥıdmet için vākī' olur. Zīrā 'abdde (09) bey' ve şirāniñ ḡāyeti ḥıdmet içündür ve ḥıdmet için daḥi niyyet olunduḳda mes'ele 'alā ḥālīhidir. Çünkü ḥıdmet (10) için olan 'abdde ve nafaḳa için olan fulūsda a'dād-ı muḥtelif olmağla ḥāvl-i ḥavlān eden biñ (11) dirheme, bilā niyyet ḥalf olmamağla zekātı zāmin olur. Ammā niyyet ile ḥalf olur.

Şüret-i تعین النقود كذا الإماخوذ منه لانه دين طارئ (12) ولا يبرأ بالرد بعد الحول لعدم mes'ele bir kimesne elfū ḥavli ile bir 'abd iṣṭirā idüb (13) ba'de'l-ḥavl bir 'ayb zuḥūri ile şāḥibine ḳazā'i ḳāzī ile veyāḥud rızā ile 'abdi redd eylemekle müşterī ol biñ dirhemiñ (14) zekātını ṭaẓmīnden berī olımāz. Zīrā mu'avezātde 'akden ve feshān nuḳūd için ta'ayyun yokdur. *Keza'l-ma'ḥūzu minhu* (15) kavli 'atıfsız zıkr olunmuşdur, eger 'atıf ile olsa daḥi sehl olunurdu. Zīrā 'atıfsız bir su'āl-i muḳāddereye (16) cevāb ḳılmāḳ tekellüfüne muḥtāc olmuşdur. Takrīr-i su'āl budur ki seniñ takrīr eyledüḡüñ müşteriniñ ḥükmüdür ya dirhem āḥz (17) iden kimesne ki bāyi'-i 'abd ve fulūsudur. Ma'ḥūz ki elfdir. Ḥükmü nezr deyu su'āl olunduḳda el-ma'ḥūzū minhū ile cevāb (18) vērüb, zīrā biñ dirhem birisine anda meḳs idüb zekāt kendünüñ üzerine vācib olmuşdur. Eger (19) 'aynī ile eyledüḡi aḳçe'yi daḥi redd ederse yine zekātı üzerine cevāb olur. Ol dirhemi müşteriye redd eylemekle vüḳūb (20) zimānından şā'ḳıṭ olmaz. Vaḳtā ki 'abd kendüye redd olundu ise ol 'abd için olduḡı biñ dirhem (21) ba'de'l-ḥavl kendünüñ üzerine ṭārī olmuş deyndir. Zekātı sāḳıṭ olmaz.

التجارة حيث برئاً بالرد بقضاء للتعين دون الرضا لأنه بيع (22) بخلاف ما لو اشتراه بعرض
 Mürür eden mes'eleye (23) muḥālifdir. Meselen, bir kimesne
 ḥavl-i ḥavlān eylemiş 'uruz-ı ticāret ile ḥıdmet için bir 'abd iştirā eylese ve
 bāyi'-i 'abd (24) daḥi 'urūz-ı ticārete niyyet eylese ve ol 'urūz dediğimiz
 metā' bāyi'ın kıtında bir sene mekṣ (25) eylese ba'dehu 'abdiñ 'ayb-ı
 kadīmi zāhir olmağla kaẓā-i kaẓī ile bāyi' redd olunsa, edā'-i zekātdan ikisi
 (26) daḥi berī olurlar. *Li't-ta'ayyuni* kavli ya'ni 'urūz dediğimiz metā'
 müte'ayyen olduğu için ve metā'ından sākit (27) olması ol kimesnenin milki
 olan metā' bi-ğayri ihtiyār zā'il olub helāk ve istiḥkāk gibi olmuştur ve
 'abdiñ [031a/(01)] zekātının sükūtı kadīm-i milki olan 'abd yine kendü 'avd
 idüb ḥıdmet için olması gibi olmuştur. (02) Ammā terāzī ile redd olunsa
 'abdi redd iden kimesneden zekāt sākit olmaz ve zekāt-ı 'abd metā'a
 taḥavvül eylemez. (03) Ve merdūd 'aleyhden daḥi sākit olmaz zīrā rızā ile
 olan redd ḥaqq-ı sālisme bey'-i cediddir; iḳāle gibi. Ve ḥaqq-ı sālisme (04)
 dediği ḥaqq-ı şira'dır ve zikr olunan mes'ele bāyi'-i 'abd 'abdi aḥz eylediği
 hinde ḥıdmete niyet eyledikdedir.

لو وهب لكن برئاً بالرجوع لتعين النقد والحق فيه حتى لا يعتاض عنه (05) كذا
 Hüküm yine mürür iden mes'ele gibidir. (06) Eger ḥavl-i ḥavlān eylemiş biñ dirhemi
 bir ğaniyye hibe eylese zekātını zāmin olur, istiḥlāk eylediği için. Lākin
 hibeden (07) rücū' ile vāhib ve mevhūb leh zīmāndan berī olur, bu
 mes'eledede kaẓā ve rızā berāberdir. Zekāt 'aynihi ta'alluḳ eder. (08) Zīrā
 hibede rücū' aşıldan fesihdir ve muşannif raḥimehullāh bu mes'ele'yi
 müstaḳil zikr eylemeyüb mes'ele'-i ūhrā zımında zikr (09) eyledi. Meselen,
 hibe olan biñ dirhem mevhūbun leh kıtında bir sene mekṣ eylese, zikr olan
 biñ dirhemiñ (10) zekātı mevhūb lehe vācib olur. Muşannif bu maḥalde
beri'en bi'r-rucū'i kavlini irād eyledi ve vāhib cānibine işāret (11) idüb *li-*
ta'ayyuni'n-naḳd kavlini irād eyledi. Zīrā derāhim ve denānir hibede
 müte'ayyindir, çünkü müte'ayyin ola, rücū' ile (12) milk-i kadīmi kendüye
 'avd eylemiş olur ve mevhūb-i lehe işāret idüb ve'l-ḥakku fihi kavlini irād
 eyledi ey (13) *li-ta'ayyuni'l-ḥakku fihi* demekdir.

Hibede ḥaqq-ı ta'ayyun olduğu için hibe olunan biñ dirhemden yüz
 dirhemini 'ivaḍ (14) eylemek cā'iz değildir. Hāşıl-ı ma'nā ğaniyye hibe

ilezekâtı zâmin olur. Lâkin rücû‘ ile vaḥib ve mevhûb leh (15) zekâtdan berî olurlar. Zîrâ hibede naḳd-ı müte‘ayyendir. İmdi hibede naḳd müte‘ayyen olduğuçün hibe olan derâhim (16) ve denânirden yüz dirhem ‘ıvaz vèrmek câ’iz değildir.

‘Ayb ile redd والمولى القديم (17) بخلاف العيب فلم يختلف بالقضاء عندنا كأخذ الشفيع bununñ ḥilâfıdır. Zîrâ ḥaḳḳ-ı müşteri redd eylemekde müte‘ayyen değildir ki andan i’tiyād (18) mümteni‘ ola. Muṭâlebede onuñ ḥaḳḳ-ı mebî‘den cüz’-i fâyitdedir. Eger redd mümteni‘ olursa noḳşanı ile rücû‘ éder. (19) ‘Aybda ḳazâ ve rızâ berâber değildir, çünki hibede ḥaḳḳ-ı müte‘ayyen olub ol ḥaḳdan bir miḳdârını ‘ıvaz vèrmek (20) câ’iz olmadı ise ḥüküm ki ḥaḳḳ-ı rücû‘dur. Ḳazâ ve rızâ ile muḥtelif olmaz. Bizim kıtımızda şefî‘-i dâr-ı meşfû‘ı ve mevlâ’-yi (21) ḳadîm esîr olan ‘abdını aḥz gibi zıkr olunan mes’elede ḳazâ ve rızâ berâberdir. Ḥaḳları muḥtelif olmaz dâr-ı meşfû‘ada (22) ḥaḳḳ-ı şefî‘ müte‘ayyendir ve ‘abd me’sûrda daḥi mevlâ’-i ḳadîmiñ ḥaḳḳ-ı müte‘ayyen olduğu içün ḳazâ ve rızâ berâberdir (23) ve derâhiminiñ daḥi rücû‘da ḳazâ ve rızâ ile ḥükmü, ya‘ni ḥaḳḳ-ı rücû‘i muḥtelif olmaz.

‘Hıḳḳ-ı müte‘ayyen olduğu في الشائع قبل القبض (24) لهذا عاد الدين والجناية ولزم ecilden deyn ve cinâyet ‘avd éder. Meşelen, mevhûb olan ‘abd (25) medyûn veyâḥud cānî olsa, ḳaçān mevhûb-i lehe teslîm olunub mâlik olsa ‘abdiñ zimmetinden deyn (25) sâḳıt olur. Ḳaçān rücû‘ olunsa deyn ve cinâyet ‘avd éder ve bu mes’ele gibidir. Eger esîr olan ‘abd-i ma’sûr (26) olmazdan muḳaddem medyûn veyâḥud cānî olsa ve bir kimesne ol ‘abdi ‘avddden iştirâ eylese ve ba‘dehu ḳadîmi [031b/(01)] olan efendisi alsa kemâ kâne deyn ve cinâyet ‘avdet éder, ḳazâ ve rızābu maḥalde berâberdir. Ve ḥaḳḳ-ı (02) müte‘ayyen olduğu ecilden ‘ayn mevhûbeden kısmeti muḥtemel olan cüz’-i şāyi‘dan rücû‘ lâzım olur ve ḳable’l-ḳabz (03) tavzîḥ-ı āḥardır. Vāhibiñ rücû‘dan soñra ḳable’l-ḳabzı müfterik olmaları rücû‘i ibṭāl eylemez. Ya‘ni rücû‘ lâzım olur. (04)

‘Ya‘ni كذا لو ردت النصف بالطلاق أو الكل بالمحرمية بريئاً في السائمه دون النقد لما مر hibe idûb (05) rücû‘ eylemekle zekâtdan berî oldukları gibi bir kimesne bir ḥātunu tezevvüc idûb mehri içün ḳoyûn ve öküz vèrse < ve ḥātun daḥi ḳoyun ve öküzü esāmeye niyyet idûb ve sâ’imede de iki ḥavl-i ḥavelân itse

ile ve hātuna kable'd-duhul talāk vērse > (06) ve hātun daḥi kabzında olan sâ'imeniñ nişfını redd eylese veyâhud mahremiyyet için cümle aldığı mehri redd (07) eylese, meşelen, hātun zevciniñ oğlunu şehvet ile öpmek sebebiyle mahremiyyet vâki' olub fırkat-ı hātun (08) tarafından olsa yâhud küçük olmağla zarrası irzâ' idüb nikāh fâsid olmağla cümle mehri redd eylese, (09) sâ'imede zevc ve zevce edâ-i zekâtdan berî olurlar. Ammâ naḥdde berî olmazlar. 'İleti mürür eylemiştir.

Sümme'l-fot el-taslim ve el-taqbil ve el-irzâc şurṭ keṭṭelha وحل القيد (10) ثم المسقط *musḳıṭ* kavli bir şu'âl-i muḳaddereye cevâbdır. (11) Taḳrîr-i su'âl budur ki, mahremiyyet ki hātun cihetinden ḥadis olub nikāh fâsid olmağla cümle mehri zevc tarafından (12) 'ā'yid olduğda vâcib olan bu idi ki, sâ'imede hātundan zekāt sâkit olmaya, zîrâ şukûṭ-ı mehr hātunuñ (13) fi'line muzâf oldu, bu taḳdîrce istihlâk oldu, zekât sâ'imeden berî olmâmak gerek idi bu kavli (14) Züferiñdir. Taḳrîr-icevâb budur ki, kable'd-duhul mehri musḳıṭ olan 'aḳd-i nikāh ile hātun üzerine teslîmi müsteḥaḳ (15) olan şey'in fevtidir. Yoḥsa taḳbîl fırkat için mevzû' değildir. Ve taḳbîl ve irdâ' şartdır ḥükmü (16) ise şart-ı muzâf olub 'illete muzâf olur. Hātun kendü nefsinı katl gibi ve firârı mazanne olan 'abdiñ (17) kaydını ḥall eylemek gibi. Meşelen, bir hātun kable'd-duhul kendü nefsinı katl eylese ol ḳâtl mevt'addolunub (18) zevc üzerine mehri lâzımdır. Ve bir kimesne ibâḳ-ı mâzanne olan 'abdın ḳâydnı ḥall eylese ve 'abd daḥi firâr eylese (19) ḥall iden kimesne üzerine zimân lâzım gelmez, zîrâ ḥall-i ḳâydn zimâna sebep değildir. Ancaḳşartdır telef ise fi'l-i (20) 'abd ile oldu, ol ise 'illetdir. Ḥüküm ise 'illete muzâf olur, şarta muzâf olmaz. Lâkin hātunuñ (21) kendü nefsinı katilde Züferiñ ḥılâfı vardır.

Lafz-ı illā beri'e fi's-sâ'imeti إلا أن يزيد العين لتحول الحق إلى القيمة بامتناع التنصّف (22) *sâ'imeti* kavlinde istisnâdır. Ya'ni zevc ve zevce sâ'imede berî olurlar. İllā 'ayn ziyâde olduğda (23) berî olmazlar. Zîrâ ḥaḳ kıymete tahavvül eder ve ziyâdelik sebebiyle tenaşşuf mümteni' olur. Şüret-i mes'ele bir kimesne (24) mehri deve olmak üzere bir hātun tezevvüc eylese, hātunuñ taşarrufunda iken ziyâde'-i muttaşıla olsa, semizlik gibi (25) kable'd-duhul talāk virse ol hātun Ebû Ḥanife ve Ebû Yûşuf kıtında gerek cümlesini redde ve gerek nişfını

(26) redde zekātdan berī olamāz vesā'imeniñ 'aynından haqq-ı zekāt kıymetine tahāvvul eder. Zīrā ziyāde'-i muttaşıla olmāk sebebiyle (27) tenaşşuf içün imtinā' hāşıl oldu.

ما في يده [032a/(01)] ولو باع في الحول من يساوي الفأ بمن يساوي مأتين زكى كل واحد
Şūret'i mes'ele bir kimesneniñ biñ dirheme
mūsāvi (02) ticāret içün bir 'abdi olsa ve bir āḥar kimesneniñ daḥi ikiyüz
dirheme mūsāvi ticāret içün bir 'abdi olsa (03) ve eṣnā-yi ḥāvlde muḳayeza
eyleseler ve ikisinde daḥi ḳabz bulunsa ve ba'de zemān ḥavl daḥi temām
olsa (04) her biri elinde bulunān şey'in zekātını edā eder. Ammā ziyāde olan
içün ḥavl mu'teyn üzerine mün'aḳid (05) olub biñ üzerine tamām oldu. Bu
taḳdīrce cinsinden müstefād menzilesinde olub yedinde bulunān (06) şey'e
zamm olunur. Muşannifiñ *bi'zammi'z-ziyādeti* ḳavli buña işāretidir. Ammā
nokşān içün ḥavl biñ üzerine (07) mün'aḳid olub ikiyüz üzerine temām
oldı. Bu taḳdīrce helāk merteebsinde oldu. Muşannifiñ *ve ḥaṭṭı'l-* (08) *itlāf*
ḳavli buña işāretidir. *Ve fi'l-ḥavl* dediği *fi'l-eṣnā'i'l-ḥavl* dimekdir.

Eger evkesde, شيء لفقد الكمال في الطرفين (09) فإن رأى بالأوكس عورا لم يجب
ya'ni kıymeti ikiyüze mūsāvi olan 'abdde 'ayb görse, (10) ya'ni yüz
dirheme nokşānı bulunsa müte'āḳıdeynden birine zekāt vācib olmaz.
Ṭarafeynde kemāl mefḳūd oldığıçün. (11) Ammā elfe mūsāvi olan 'abdiñ
bāyi'ine zekātın 'adem-i lüzūmi anuñ ḥavl biñ üzerine mün'aḳid olub (12)
yüz üzerine ḥavl tamām oldu. Ammā iki yüz dirheme mūsāvi olan 'abdiñ
bāyi'ine zekātın 'adem-i lüzūmi onuñ (13) ḥavl yüz üzerine mün'aḳid olub
biñ üzerine ḥavl tamām oldu ve vüçub-i zekātın şartı ise (14) eṣnā'-i ḥavlde
üzerine ḥavl mün'aḳid olan şey'in bekāsiyla ḥavlın ibtidāsında kemāl-i nişāb
bulunmaḳdır. (15) Bu şart ise ikisinde daḥi bulunmadı.

إلا أن يحول بعد البيع فيزكى الأرفع Lafz-ı illa lem yecib şey'ün ḳavlinden (16)
istişnādır. Ya'ni vaḳt-i muḳāyazadan soñra ḥavl tamām olsa elfe mūsāvi
olan 'abdiñ müşterisi (17) üzerine zekāt vācib olur. Ḥavl nişab-ı kāmīl
üzerine ḥavlān oldu.

Eger في قدر المردود للخلافة دون الرضا لأنه بيع (18) ويبرأ بالرد بقضاء للتعين إلا
ḳaḳā'-i ḳāzı ile evkes olan 'abdi bir 'ayb sebebiyle ba'de'l-ḥavl (19) redd
eylese ve erfa' olan 'abdi alsa müşterī'yi irfa' zekātdan berī olur, zīrā 'abd

müte‘ayyen olduğuçün (20) milk-i kādīm şāhibine ‘avd eylemekle erfa‘ olan hālik nertebesinde olmuş olur. İllā merdūd olan evkes ki, (21) yüz dirheme müsāvi idi, onuñ zekātından berī olamāz. İki buçuk dirhemi edā eder. Muşannifiñ *li’l-ḥılāfeti* (22) kavli yüz dirheme müsāvi olan ‘abd ki evkesdir, erfa‘ıñ ya‘ni biñe müsāvi olan ‘abdiñ ‘uşrū maḳamına (23) kâ‘im olduğu için iki buçuk dirhemi edā eder. Ammā kaẓā’-i kâzı ile redd eylemeyüb rızā ile redd ederse (24) mālīk erfa‘ olan zekātdan berī olamāz, illā merdūd olan evkesin kıymeti miḳdārından berī olur. Ya‘ni (25) yüz dirhemiñ zekātını vermeyüb tokuz yüz dirhemiñ zekātını edā eder. Zīrā rızā ile redd-i şālīş ḥaḳḳında (26) bey‘-i cedīddir ki, ol ḥaḳḳ-ı şıra‘dır.

Mürūr iden (27) *فان رأى ذلك بالأرفع زكياً للكمال ولا يبرأ الرادّ لانه مختار* mesā‘iliñ küllīsinde‘ayb-ı evkes de olduğu hālde idi. Eger ‘ayb erfa‘da bulunsa, ya‘ni ikiyüz dirhem [032b/(01)] noḳşān verir. ‘Ayb bulunsa ikisi daḥi yedinde bulunan ‘abdden zekātı edā ederler. Zīrā ḥavliñ ibtidā (02) ve intihāsında nişāb-ı kāmīl bulunduḡı için, eger ‘ayb ile erfa‘ı redd ederse rādde olan kimesne sekiz yüz (03) dirhemiñ zekātından berī olamāz. Zīrā rādde olan kimesne redd eylemekde muḥtārdır. *بالعين (04) لكن زكوة المردود تتعلق* Lākin merdūd olan evkesin zekātı ‘aynihi(ayna)? ya‘ni raḳabe’yi evkese ta‘alluḳ eyledi (05) ki, beḳāsı ile bāḳi helāk ile hālikdir. Ḥılāfeti için. Nitekim bu ḳararda mürūr eylemişdir. Zīrā ikiyüz dirhemi istiblāl (06) idüb sekiz yüz dirhemi istihlāk eyledi. Bu taḳdīrce altıyüz dirhemiñ zekātını zāmin olur.

Merdūd ‘aleyh ki, erfa‘-ı *على المردود عليه في الزيادة لأنها بعد الحول (07) ولا شيء* ı ḳabẓ idendir. Evkesden ikiyüz dirhem (08) eydīne andan zekat verir ve erfa‘dan ki, şekizyüz dirhemdir, andan daḥi zekāt vermez. Zīrā ol ziyādelik (09) ba‘de’l-ḥavl ḥāşıl olmuşdur.

التجارة (10) ولو كان أحدهما للخدمة وكل عبد يعدل ألفاً فتقايضا في نصف الحول ينويان Şūret’-i *فوجد آخره عيباً ينقص الخمس لا شيء على من كان عبده للخدمة لعدم كمال الحول* mes’ele (11) iki kimesneniñ biñer dirheme müsāvi birer ‘abdi olsa, imma biriniñ ‘abdi ḥıdmet için olsa ve nışf-ı (12) ḥavlde muḳāyeẓā eyleseler ve ikisi daḥi ticāret için niyyet eyleseler ve ol ikisinden birisi aḥar-ı ḥavlde (13) ḥumusi naḳs eder bir ‘ayb bulsa, biñ dirhemiñ ḥumusi ikiyüz

dirhemdir. ‘Ayb zāhir oldıktan sonra (14) her biri aldığı ‘abdi redd eylese hizmet için olan ‘abdiñ efendisine bir şey’ lāzım gelmez. Zīrā yanında (15) olan māl ticāretiñ üzerine kemāl-i havl bulunmamışdır. ولا بعد نصف آخر في الرد (16) Eger hizmet için olan ‘abdi redd eyledikten sonra altı āy mürūr eylese hizmet için olan ‘abdiñ (17) şāhibine bir şey’ lāzım gelmez, eger kaẓā’-i kāzi ile olmuş ise. Zīrā qādīmī milki kendüye ‘avd eylemiştir. (18) ve kaẓā’-i kāzi ile olması aşılarından fesihdir. Fesih olacak muḳāyeẓa mürtefi’ olur, keennehu muḳāyeẓa eylememiş gibi (19) oldu. Qādīmīden hizmet için idi, yine hizmet için olup şāhibine bir şey’ lāzım gelmez.

إن نوى الخدمة للإتلاف خلال حوله الحال (20) كذا في الرضاء Bi-ğayri kaẓā’-i kāzi, ya’ni rızā ile redd eylese ve ‘inde’l-ḳabuli hizmet (21) için niyyet eylese, egerçe istihlāk eylemiş ise de. Lākin itlāf hılāl-i havlde bulunmağla şāhibine bir şey’ lāzım (22) gelmez. Eger hīn-i radde والإ زكى إقامة للبدل مقام المبدل hizmet için niyyet eylememiş olsa, redd olunaniñ (23) zekātı lāzım olur. Zīrā rızā ile redd bey’dır. Bey’ olıcak ol ‘abd māl-i ticāretiñ bedeli olup mübeddel makāmına iḳamet (24) olunur. Bu maḥalde rādd ve merdūd-i ‘aleyh ticārete niyyet eylemekde ve eylememekde berāberdir. Yine ticāret için olur bedel ki, (25) kendüye ‘āyid olan ‘ābdir. Mübdel ki yedinden ḥāric olan ‘ābdir. Bedel-i mübdeliñ maḳāmına iḳāmet (26) cihtinden zekātı verir. Zīrā mülküden ḥāric olan ‘abd ticāret için idi. İmdi kendüye kalān daḥi ticāret (27) için olur.

وإن لم يقبض لإنه بدل المال بخلاف المهر عنده ve in lem yaḳẓı kavli ve illā zekkā kavline müte’allıdır. [033a/(01)] Yuḳaruda ma’nā böyle olmuş idi ki, eger hizmete niyyet eylememiş ise kendüye redd olan şey’iñ (02) zekātını verir, eger redd olan ‘abdi henüz ḳabẓ eylememiş ise de yine zekātı verir. Meşelen, ikisi daḥi rücu’ (03) idüb redd idecek oldılar. Lakin henüz tekābuẓ bulunmadı. Ḳabẓ ve ‘adem-i ḳabẓ berāberdir. Zīrā ol (04) bedel mālın bedelidir, vüḳūb-i zekāt içündür, ḳabẓ şart değildir. Ve Ebū Ḥanīfe rḥ kıtında mihr bu mes’eleniñ (05) hılafıdır. Zīrā mihr māl olmayın şeyden bedeldir. Bu taḳdīrce ḥātun üzerine zekātıñ vüḳūbunuñ şartı ba’d-e’l-ḳabẓ

(06) havl-i hāvlān eylemekdir. Zīrā hātun‘akd-i nikāh ile mihre temellük eder. Ammā kabz eylemeyince tamāmen mālīk olamāz.

يزكي أربعة الأخماس إن ردّ لحدوث الخمس بعد الحول (07) والآخر ve‘l-āher kavli lā şey’e ‘alā men kāne ‘abduhu li‘l-ḥidmetin kavline (08) ma‘tūfdur. Aḥar ki, ticāret için olan ‘abdiñ şāhibidir. Bu kimesne biniñ aḥmāsının dördini tezkiye eder (09) ki, sekiz yüzdür. Zīrā havl mün‘ākid oldıkdā elf üzre idi ve havl tamām oldıkdā sekizyüz bulundu. (10) Bu taḳdīrce sekizyüzün zekātını verir, zīrā redd ihtiyāri ile olmuştur. Hudūs-i ḥams için ziyādelik (11) ise ba‘de‘l-havl ḥāşıl oldu. Bu taḳdīrce ziyādelik de bir şey' yokdur. رد عليه بقضاء Eger ‘abd ma‘īyb ki, (12) sekizyüz dirheme müsāvidir. Kaḏā‘-i kāzi ile redd olunub kendüde olan elfe müsāvi ‘abdi āḥz (13) eyleseler ba‘de‘l-havl ba‘zı mālī helāk olmuş gibi olur. Muşannefiñ li‘l-cebri kavli buña işāretidir. و يزكي ألفاً لما مر Me‘īyb olan sekizyüz dirheme müsāvi olan ‘abdiñ evvelki kıymeti merdūd raḳabesine ta‘alluḳ (15) idüb ikiyüz dirhemiñ zekātını zāmin olub kāmīl biñ dirhemden zekāt verir. Mürūr iden mes'eledē (16) zıkr olunmuş idi. Zīrā muḥtārdır. Lillāhi redd kaḏā ile leḳad a‘ceze fīmā evceze şükran lillāh sa‘yihi.

2.3. Bābu‘z-żammı ve‘t-ta‘cīl الضم والتعجيل

Bir بدل الإبل المزكي يفرد بالحول ولا يضم عنده لأنه أشبه الثنا لما اتحد ماليته (17) kimesneniñ beş devesi (18) olub ḥāvl-i ḥavelān eylemekle zekātını vērse ve biñ dirhemi daḥi olsa, lākin henüz ḥāvl-i ḥavelān eylememiş (19) olsa ve deveniñ zekātını verdikden soñra biñ dirheme bey‘ eylese ol biñ dirhemiñe bedel ibildir. Muḳaddemen (20) zıkr olunan bin dirhem ḥavli oldıkdā ana zāmm olamaz Ebū Ḥanīfe kıtında. Zīrā zāmm eylemek şināya şebīhdir. (21) Ya‘ni mükerrer olmaḳ lāzım gelir. Zīrā ibil ve bedeli mālīyyetde mütteḥid oldıgıçün bir def‘a ‘a‘ni mükerrer oḳdan soñra (22) bir daḥi edāsı lāzım gelmez. Zīrā nebī ‘aleyhisselāmiñ lā şināe fi‘ş-şadaḳati kavli-i şerīfi vāki‘ olmuştur. lā tü‘ḥazü (23) fi‘s-seneti merrateyni demektir.

İllā meger ki يجعلها علوفة قبل البيع فيعكس كما لو جعل العبد المزكي للخدمة ḳable‘l (24)-bey‘i ba‘de edā‘i‘z-zekāti ‘alūfe kıla, ol zamān zāmm olunur. Zīrā ‘ulūfe kalmaḡla mu‘ceb-i şenā olan ittiḥād ḳalmayub zekeviyyelikden (25) iḥrāc olur. Ğayr-i zekevī maḳām-ı zekeviyyeye ḳā‘im olmaz. Vaşf-ı

mütebeddel olmağla ‘ayn-ıāḥar olmağla ğināya ve ḥādīs (26) olmuş olur. *Fe-ya’kisu ey yeżummu ile’l-evveli* demekdir. Zīrā menāṭa zamm ğināya ḥādīsdir. Bunda ise mevcūddur. (27) Nitekim bir kimesneniñ ticāret için bir ‘abdi olub zekātını vėrdikden soñra ḥıdmet için kalsa ba‘dehu [033b/(01)] bey‘ eylese akçesini āḥar akçeye zamm eyledüğü ḥasebi ‘alūfe kalmağla akçesini āḥar akçeye zamm eder.

حدث (02) Zīrā zekevī olmayan şey' zekevī makāmına ka'im olamaz, belki bu ğinā ḥādīsdir. Zīrā ‘abdiñ ticāret-i zekeviyye (03)içün iken zekātını verib ba‘dehu ḥıdmet için kalmaklığı zekeviyye olmaklıktan çıkmışdır. Ğayr-i zekeviyye ise makāmına (04) ka'im olamaz, vaşf tebeddül olmağla ‘ayn-ı āḥar olub ğinā-yı ḥādīs olmuş olur. Ammā İmāmeyn kıtında evvelki (05) şüretde daḥi deveniñ akçesini zamm idüb me‘an zekātını verir. Zīrā evvelki biñ dirhem devede bahāsından ḥāşıl (06) olan biñ dirhem sebeben ve maḥallen ve vāciben muḥtelif olmuşlardır. Ammā sebeben muḥtelif olması biñde sebep ticāretidir. (07) Devede sā'imelikdir. Ammā maḥallen muḥtelif olması biñde naḳd olmaklıqdır. Ve ḥayvānda ise ibil olmaklıqdır. Ammā vāciben (08) muḥtelif olması naḳdda rub‘u ‘uşrdır. Devede ise şātdır.

هو الحرف في المستفاد وبه يضم بدل المعشور والمؤدى (09) Bu maḥalde ḥarf aşl ma'nāsınadır. Ya'ni zıkr olunan mes'ele müstefāda aşl ğinā-yı ḥādīsdir. İmdi ğinā-yı (10) ḥādīs sebebiyle ‘uşrü verilmiş şey'in bedeli ve fıtrası edā olmuş ‘abdiñ bedeli naḳd bulunān akçesine zamm olunur. (11)

على أن لاثناء ما لم يتحد السبب هو المالية في الزكوة رأس يليه ويمونه في الفطر والأرض في (12) العشر Ve muşannifñ‘alā en lā şinā'e kavli cevāb-ı āḥardir. Mādemki sebepleri mütteḥid olmaya senā yokdur, bu mes'elede (13) ise < bu şart mevcūd değildir. Zīrā zekātdır, sebeb mālīyyetdir. Ve şadaḳa'-i fıtrda sebep ra's-i yeliyeve ye'mūnedir. Ve ‘uşürde ise > sebep arz-ı nāmiyedir, mālīyyet değildir. Bizim zıkr eyledüğümüz (14) mes'ele'-i ḥurr-i şağīr ve arz-ı vakf ve mükāteb mes'elesiyle i'tibār ile, eger ḥurr-i şağīriñ mālı daḥi yogīse yine fıtrasi (15) vācib olur. Ve arz-ı vakf hūd kimesnenin mülkī değildir ve mālīyetidahi yokdur. Amma zira'at olundukda ‘uşri (16) vācib olur. Ve arz-ı mükāteb

dağı böyledir. Z  r   onda ancak taşarrufa m  likdir, yohsa m  liyyetine m  lik değildir. (17)

والمستفاد بعده يضم إلى أقربهما حولا إيثارا لنفع الفقير *Ve'l-m  stef  du ba'dehu*   avli *bedel  'l-ibili'l-m  zekk  *   avline ma'tufdur. (18) Ya'ni zek  tı verilmiş devenin ak  asından   o  ra hibe cihetiyle vey   ud ir   sebebiyle m  l-i m  stef  d olsa (19) ol m  stef  d olan m  l nis  b  ndan   avle akrab olana   amm olunur. Z  r   fu  ar  ya enfa' olan budur. Mu  annefin (20) *  s  ran li-nef'i'l-fa  iri* ded  ğ  n  n ma'n  sı budur.

إذ الذاتي أقوى (21) إلا الربح والولد فانهما إلى أصليهما ترجيحا للمتفرع على الجنس *illa'r-rib  a ve'l-veled*   avli *il   akrabihim  *   avlinden istisn  dır. Meger ki m  stef  d olan ikisinden (22) m  tefferi' ola, rib   ve veled dedüğü gibi. Ol va  t m  stef  d olan a  ıllarına   amm olunur. Eger a  ılları   avle (23) eb'ad ise de. Meşelen, bir kimesnenin saime olan hayavanatı bey' idub ticaret içün bir cariye iştira eylese (24) ve   albuki ol kimesnenin y  nında bir ğayr-i c  riye daği olsa ve ol daği tic  ret i   n olsa ve s  'ime (25) bedeli olan c  riye bir veled getürse anasına   amm olunur. Eger c  riye'-i u  r     avli cihetinden akrab isede (26) z  r   veledten ve rib  dan ğayride   amm eylemek ma'n  sı m  c  neset içündür. Ve bu ma'n   iki halde ta'  ruz eyledi (27) bu tak  dirce   urb ile terci   l  zım geldi. Bu ise ma'n  y-ı m  c  neset olduğda olur, veled ve rib  de ise m  tefferi' [034a/(01)] teferru' i'tib  r ile olur. Z  r   fer' va  t   ki açıdan mütevellid ola. Ma'n  -yı u  r  sından olup a  la nisbet ile (02) zati olur. Cin  s ise va  f-ı'  r  zdr. Ol ecilden z  ti a  v  dır.

واعتبر بالزيادة المتصلة İmdi (03) sen ziy  de-i munfa  ile-i ziy  de-i muttasıla ile i'tib  r eyle. Meşelen, bir kimesnenin bi   dirhemi olsa ve bi   dirheme (04) m  s  vi bir c  riyesi olsa ve ikisinin   avli m  beyni altı   y olsa ve c  riyenin   ıymeti iki bi   dirhem (05) olsa ve c  riyenin   avlinden evvel dirhemin   avli   avel  n eylese, bu ziy  delik bi   dirheme   amm olunmaz, (06) eger   avli akrab isede. Eger   amm oluns   c  riyenin ni  fı ni  f senede ve ni  f-ı u  r   altı   ydan   o  ra (07) tezkiye olunmuş olur. Ve bu ise mu   ldir. Çünki muttasılada mu   l olıcak ziyade'-i munfa  ılade daği mu   ldir.

الد  ن إلى النقد ثم الارض ثم الأقل زكاة من المواشي ثم المشغول بالحاجة (08) ويصرف *(09)* Bir kimesnenin üzerine deyn olsa ve na  d-ı

aķçesi ve ticāret iķūn metā'ī ve mevāşiden deve ve öküź (10) ve koyunu olsa, ibtidā ve yeni naķde şarf olunur. Eger naķdi yoğ ise veyāhūd kifāyet eylemez ise (11) mevāşiden zekātı eķall olana şarf olunur. Meşelen, bir kimesneniñ kırķ koyunu ve otuz öküźü ve yigirmi beş (12) devesi olsa deyn ibtidā ğaneme şarf olunur. Eger vefā eylemez ise tebi'e ve bint-i maķāzıñ kıymetine nazar olunur. (13) Kıymetde aķall olan deyne şarf olunur. Eger tebi' enķāş olub ve yine vefā eylemez ise ğanem ile ĥesāb olunur. (14) Kezā ve kezā eger bu zıkr olunan eşyā yoğ ise veyāhūd vefā eylemez ise ĥācet-i aşliyyesine meşġūl olan (15) mala şarf olunur. Meşelen, ĥıdmet iķūn olan 'abd ve eşāş-ı beyt ve ruķūbi iķūn olan deve ise (16) ĥācet-i aşliyyedir. Deyn bunlara şarf olunur, imma sākin oldıĝı dār ve iki ķāt esbābı bey' olunmaz. (17) Zīrā bunlar ĥācet-i zarūriyedir. *Ri'āyeten li-yusri'l-ķazā'i* ķavli *naķd* ve ve *'urūza rāci'* dir. *Ve nef'i'l-faķīr* ķavli *sūmme'l-eķall* (18) *zekāten* ķavline rāci' dir. *Ammā sūmme'l-meşġūli bi'l-ĥaceti* ķavli mesā'il-i zekātdan deĝildir. Ancak istiṭrāden zıkr (19) olunmuşdur.

حتى من عليه طعام وعبد وله نقد ومثلهما لا يزكي النقه *Hattā men 'aleyhi ṭa'āmun* ve *'abdun* ķavli *yuşrafu'* (20) *d-deyni ila'n-naķdi* ķavli üzerine tefrī'dır. Meşelen, bir kimesne bir miķdār buĝdāyı istiķrāz idüb ve bir 'abd (21) vasat mehri olmak üzere tezevvec idüb henüz teslīm eylemese ve kendünüñ daĝı ikiyüz dirhemi ve deyni (22) olan miķdārı ṭa'āmı ve 'abdi olsa ve dirhem üzerine ĥavl daĝı tamām olsa ol kimesneniñ (23) üzerine naķidden ve ĝayrıdan zekāt vācib olmaz. *ومن له زود وغنم يخير* *Zevd* zālın fetha ve dādıñ (24) sūķūniyle üç deveden on deveye vārınca olan mābeyne dērler.

Meşelen, bir kimesneniñ beş devesi (25) ve kırķ koyunu olsa ve üzerinde deyn olsa ol kimesne deyni şarf eyledikde muķayyerdir. Her ķanķisinden (26) dilerse andan verir. Zīrā deve ķoyunda vācib olan bir şātdır. Kıadr-i vācib berāber oldıķda (27) muķayyerdir. *والهلاك إلى العفو ثم إلى* *ve'l-helāku* ķavli [034b/(01)] *yuşrafu'd-deyn* ķavline ma'ṭufdur. Ya'ni māl-i zekātda helāk olan şey' 'afva şarf olunur, andan soñra (02) 'afva velā iden nişāba şarf olunur, andan soñra ol nişāba velā iden şarf olunur, tā nişāb-ı (03) evvel ķalınca andan soñra māl-ı muzārabede oldıĝı gibi teb'a şarf olunur. Ya'ni aşl-ı mālā tābi' olana

şarf (04) olunur. Meselen, bir kimesne muzārabeden bir şey'i helāk olsa ol helāk ribħa şarf olunur, zīrā rībh re's-i māla (05) tābi'dir. Bu kavlı Ebū Hanīfe hāzretleriniñdir. Aşalet ve tebi'ıyyet i'tibār eylemişdir.

إمام محمد يشيع كما في اختلاط (06) و قال محمد يشيع كما في اختلاط İmām Muḥammed raḥimellahiñ kavlı helāk olan şey' şāyi'dir. Nişaba ve 'afva şarf olunur. Nitekim ḥavli (07) olan şey' ğayr-i ḥavliye ḥalt olunduğı gibi. Meselen, bir kimesneniñ ḥavl-i ḥavelān eylemiş kırk koyunu olub (08) kırk koyun daḥi iştirā idüb ḥalt eylese ve ḥalt oldıktan soñra kırk koyunu helāk olsa helāk (09) olan şey' cümlesinden şāyi' olub nişf-ı şāt sākıt olur.

مآ ثمة لهذا تعين الحي في عتق المبهم دون المعين (10) والفرق أن المحل مبهم هنا معين Mā ḥaḥnu fih olan mes'elemiz ve ḥavli ile ğayri ḥavliyyeyi ihtilat (11) eylemek mes'elesiniñ beyninde fark budur ki, meselen, maḥalde zekāt vācib olur. Bizim mes'elemizde mübhemdir. (12) Meselen, evvel kırk koyun olub ba'dehu kırk koyun daḥi iştirā eylemekle seksān koyun olsa nişfeynden (13) her biri zekāt lāzımdır. Kaçān iki kırkdan biri helāk olsa bāki ḳalān nişf-ı şānī zekāt için (14) maḥall olur. Ammā mes'ele'yi ihtilat ḥavli biğayrihide maḥal zekāt müte'ayyindir. Zīrā ba'de'l-ḥavl iştirā olan (15) koyunda zekāt yokdur. İmdi ba'de helāki'l-āḥar bāki ḳalān zekāt için müte'ayyen olur. Bu ma'nā için (16) 'ıtk-ı mübhemde ḥayy olan müte'ayyin olur. 'ıtk-ı mu'ayyende olmaz.

Meselen, bir kimesne iki ḳuluna ikiñizden (17) biriñiz ḥürdür dese ve ḥür olan ḳanķisi idüğünü beyān eylemezden muḳaddem birisi fevt olsa (18) mu'taḳ olan ḥayy idüğü müte'ayyin olur ve 'ıtk-ı mu'ayyene mişāl bir kimesneyeḳuluna sen ḥürsün dedükden soñra (19) ğayri ḳuluna ḥalt eylese ve ikisinden birisi fevt olsa mu'taḳ olan ḳanķısı idüğü ma'lūm olsa (20) ḥayy olanıñ nişfı mu'taḳ olur. Ve nişf kıymeti için sa'y eder. ففي موت شطر (21) Bu kavlı muḳaddem mürür eden mes'eleye tefri'dir. Meselen, bir kimesneniñ seksen koyunu olub üzerine (22) ḥavl-i ḥavelān eylese zekātını edā eylemezden muḳaddem kırk koyun helāk olsa bāki ḳalān kırk koyundan (23) bir koyun zekāt verir. Şeyḥayn kıtında ففي بقاء الربع نصفها Eger seksen koyunuñ altmışı helāk olub (24) yirmi koyun ḳalsa bāki ḳalān için nişf koyun verilür. Şeyḥayn kıtında وفي موت الربع بعد حول شاة (25) Meselen,

sekseniñ rub‘i ki, yirmidir, havl-i havelān eyledikden soñra helāk olub altmış koyun bāki qalsa (26) bir koyun verilir.

وبعد حولين شاتان Eger seksen üzerine iki havl havelān eylese ve zekātını vermezden (27) muqaddem yirmi koyun helāk olsa Şeyḥayn kıtında iki koyun vācibdir. [035a/(01)] وعنده في الأولى نصف في الموت İmām Muḥammed kıtında mes'ele ola ki seksen koyunuñ nişfi helāk olub nişfi kalmağ idi. (02) Havl-i havelān eyledikden soñra kırk koyun helāk olub bāki kalan kırkdan nişf koyun vācib olur. (03)

وإذا في الموت بعد حولين İki havlden soñra nişfi helāk olsa bir koyun vācib olur. Vasatı de ya‘ni seksen koyunuñ altmışı havlden soñra helāk (05) olub yirmisi bāki qalsa rub‘ koyun vācib olur. Egeriki havlden soñra helāk olsa nişf (06) koyun vācib olur. وفي الأخرى ثلاثة أرباع بعد حول وشاة ونصف بعد حولين Uḥrāda, ya‘ni (07) seksen koyunuñ bir havlden sonra yirmisi helāk olsa dört bölüğün üç bölüğü vācib olur. < Eger iki havl sonra helak olursa birbuçuk koyun vacib olur. > (08) Zīrā her havlde selāsete erbā‘olıcak, iki havlde altı bölük olub, butağdırce bir buçuk koyun lāzım olur. (09)

وفي موت اربعين من مائة واحد وعشرين شاة عنده الحصّة من شاتين Yüzyirmi bir koyunuñ kırk (10) köyünü ba‘de’l-havl helāk olsa Ebū Ḥanīfe kıtında bir koyun vācib olur. Keennehu ol kimesne seksen bir (11) koyundan gayrıya mālīk olmamışdır. İmma Muḥammed kıtında iki koyunuñ yüzyirmi bir cüz’ünden seksen bir (12) cüz’i vācib olur. Muşannıfın *el-ḥaşşatu min şāteyni* dedüğü buña işāretidir.

أو أبرأه غرم الزكوة في الأصح للقبض ضمن الأتلاف كمتعق (13) ولو وهب للغني ما عليه Bir kimesneniñ bir ganīden alacak deyni (14) olsa zekāt niyyeti ile ol aqçe’i hibe eylese veyāḥud ibra’ eylese eşaḥh rivāyetde zekātı zāmin olur. (15) Zīrā kabz < itlaf zimninde deyü denmiştir ki kitab-ı Nevadirde zikr olunmuş ki, zamin olmaya, zira vucub eda kabz > üzerine mübtenīdir. Bu mes'eledede ise kabz bulunmamışdır. Kabz bulunmayıcak zāmin olmaz, lakin (16) muşannıfın *li’l-kabzı zimne’l-itlāf* kavli Nevādiriñ kelāmını redd içündür. Gerçi kabz bulundu, lakin itlāf (17) zāmnında bulunmuşdur. Müşteriniñ meb‘i olan ‘abdi qable’l-kabz i’tāk eyledüğü gibi,egerçi fi’l-hāl

edāsı (18)vācib değil ise. Lakin aṣl-ı vūcūb ṣābitdir. Pes imdi aṣl-ı vūcūb i'tibārī ile müstehlik (19) olur. Ve fi'l-ḥāl edāsının 'adem-i vūcūbu i'tibārī ile mümteni' olur. Bu taḳdīrce min vechin istihlāk (20) ve min vechin imtinā' olur. Lākin iḥtiyātan zāmin olur.

لأنه صدقة معنى ونفسها قربة (21) وفي الفقير يجزي عما فيه وإن لم ينوي أو ينوي النفل
Ammā ḳaḳān vāhibiñ medyūnu faḳīr olsa ve vāhib (22) daḥi ol faḳīre hibe eylese, zekātı iḥūn kifāyet eder. Egerniyet eyledi ise de veyāḥud nefel iḥūn (23) niyyet ederse de. Zīrā faḳīre hibe ṣadaḳadır. Ve nefs-i ṣadaḳa ise ḳurbetdir ve 'ibādetdir. Zīrā ṣadaḳa (24) ile murād olan vechullahdır. Bu ecilden vāhib hibe eylediği şey' faḳīrden rūcu' eylemek murād eylese (25) rūcu'idemaz, imsāk bunun ḥılāfınadır.

Zīrā imsākda niyyet lāzımdır. Nefs-i imsāk ḳurbet (26) değildir. Zīrā imsāk 'ādete ve 'ibādete mütenevvi'dır. Pes imdi bir mümeyyizden lābuddur ki ol niyyetdir. (27) والواجب شائع فتعينت كالصوم Niṣabda vācib olan ṣāyi'dir. Ḳaḳān vācib ṣāyi' olıcak [035b/(01)] her dirhemde faḳīr iḥūn rub'u 'aṣr dirhem mūte'ayyendir. Pes imdi her ne cihetle faḳīre vāṣıl olursa vāhibiñ zekātından (02) kifāyet eder, ṣavm-ı ramāzān gibi. Pes imdi ramāzānda ṣavm-ı ṣer' iḥūn müsteḥaḳ oldu ise gerek neflen ve gerek (03) ḡayri olsun her ne vecihle ṣā'im olsa ṣaḥīḥ olur.

dūne'l-ḡayri حالا أو مالا (04) دون الغير من عين أودين لنقص في التملك أو المملك
min 'aynin ev deynin yüczī 'ammā fīḥ ḳavline muttaṣıldır. Ya'ni deyn-i mevhūbdan olan zekātdan (05) kifāyet eder. Ammā ḡayriden kifāyet eylemez, gerek ise zālīku'l-ḡayr 'ayn olsun, gerek deyn olsun berāberdir. (06) Ammā zālīke'l-ḡayr 'ayn olsa, meṣelen, bir kimesneniñ 'ayn mālı olub zekātı vācib olsa ve bir faḳīrde alacak (07) deyni olub, ol 'ayn mālīkiñ zekātı iḥūn niyyet idüb faḳīrde olan deyni hibe eylese, bunda (08) fi'l-ḥāl temlīkde noḳṣān vardır. Vācib olan temlīk kāmildir. Zīrā 'ayn ḥaḳīḳaten ve ḥükmen mālđır ve deyn (09) ḥükmen mālđır. Ammā ḥaḳīḳatte māl değildir.

Bu ecildendir ki bir kimesne cemī' mālını taṣadduḳ eylemeğe niyyet eylese ve nās (10) üzerinde alacak deyni olsa deyn taḥt-ı nezre dāḥil olmaz. Gerçi deyni hibe eylemek min vechin temlikdir, ḥatta (11) rūcu' ile redd olunur ve deyni hibe min vechin iskātdır. Ḥatta bilā ḳabul tamām olur, bu

taḳdīrce temlīk nāḳış olur. (12) Eger zālike'l-ğayri deyn olacak olursa, meselen, ol kimesneniñ bir racül-i āḥar üzerinde alacak deyni olsa (13) ve ol hibe eyledüği şey' racül āḥar üzerinde olan zekātı için niyyet eylese mümellikdenokşān vardır. (14) Mümellik dedüğümüz māl i'tibāri ile mevhūb olan deyndir. Zīrā deyn-i āḥar ihtimāldir ki ḳabz ile 'ayn ola (15) ve deyn-i mevhūb ise 'ayn olmak ihtimālī yokdur. Ve bu nokşān māl i'tibāri iledir. Muşannifin *li-naḳşin* (16) *fi't-temlīki* ḳavli *min 'ayn* ḳavline ta'līldir. *Evi'l- mümelliki* ḳāvli *ev deyn* ḳavline ta'līldir. Andan *ḥālen* ḳavli *li-naḳşin* (17) *fi't-temlīk* ḳavline müte'allıḳdır. *Ve mālen* ḳavli *evi'l-mümellik* ḳāvline müte'allıḳdır.

Bir لم يجز خلافا لأبي يوسف رح (18) لو عَجَل العشر قبل خروج الزرع أو الطلع kimesneniñ arz-ı 'uşriyyede ḥurmā ağacı olsa veyāḥud ekin toḥumi (19) olsa, ol kimesne ṭala'ın ya'ni çiçeğin ḥurūcundan evvel veyāḥud zer'in ḥurūcundan evvel 'öşrünü (20) ta'cīl eylese cā'iz deḡildir. Ebū Yūsuf için ḥilāf vardır. Ānıñ ḳıtında cā'izdir. Zīrā naḥl ve bizr (21) ṭulu' ve zer'ın ḥurūcuna sebebdir. Bu taḳdīrce sebep ḥurūc maḳamına ḳā'im olur. Zīrā ḥurūc ile vüçub (22) beyninde ancaḳ mużıyy zamān ḳalmışdır. Böyle olıcaḳ kemāl-i nişābdan muḳaddem ta'cīl zekāta şebīh olmuşdur.

Zīrā rey' ki محل أو وصف في السبب وإلا غرم متلف النخل كالقبل (23) إذ الربع nemādır. Vüçub-i'öşre maḥaldir veyāḥud (24) vüçubuñ sebebinde bir vaşıfdir ki ol naḥlve bizirdir. Pes imdi rey' ve nemā maḥalli vüçub olub (25) maḥalsiz şābit olmadıḡına naẓar ile ta'cīl ḳable vüçūd maḥalli'l-vüçub olmuş olur. Ve eger rey' ve nemā sebep-i (26) vüçubda ki naḥl ve bizirdir. Vaşf olduḡına naẓar ile ta'cīl-i sebebiñ vüçūdundan evvel olmuş olur. Zīrā (27) naḥl ve bezriñ < sebebiyyeti bu vaşf üzerine tevaḳḳuf eder. Zīrā mücerred naḥl ve bezriñ > milk olması vüçub-ı 'öşre sebep deḡildir. Bu delīl ile ki eger mālīk olan kimesne naḥl ve bizri [036a/(01)] itlāf eylese 'öşrünü ḡarāmet çekmez, ammā baḳlın mütlifi ḡarāmet çeker. فأشبه ما قبل الغرس بالزرع (02) İmdi ṭulu'-i ṭala'dan ve ḥurūc-i zira'dan muḳaddem ta'cil-i 'öşr naḥl-i ḡaresden muḳaddem ve zer'i zirā'atden muḳaddem ve sevāmi-yi (03) 'ulūfe ḳalmazdan muḳaddem 'öşr-i zekātını vermeḡe şebīh olur.

Harāce bunuñ (04)hılāfıdır. Harāc-ı arāziyyenin rey'-i ħurūcinden muḳaddem ta'cıl olunsa bi'l-ittifāḳ cā'izdir. Zīrā ħarāc-ı arāziyede (05)rey' edāya maḥal deġildir ve sebebede vaşf daḥi deġildir. Belki ħarāc zimmete lāzımdır, şadaḳa'-i fiṭr gibi. (06) إلا إذا خرجت أوأبله Bu ḳavl *lem yeciz* ḳavlından istiḡnādır. Ḳable ħurūci'z-zer'ı ve't-ṭala'ı ta'cılı 'öşr cā'iz deġildir. İllā meger ki evāyil-i zer' (07) veyāḥud evāyil-i ṭulu' ħuruc eylemiş ola.

Mi'eteynden (08)muḳaddem ya'ni nişāba mālīk olmazdan muḳaddem zekātı ta'cıl eylese cā'iz deġildir. Ve mi'eteyne mālīk oldıḳdan şoñra nice (09) biñden zekātı ta'cıl eylemek cā'iz deġildir. (10) بشرط الكمال في الطرفين وشيء بينهما ليستند ولو بما في يد الساعي Şol şartla ki kemāl-i nişāb ḥavliñ iki tarafında buluna ve beynehümā bir şey' daḥi buluna ki (11) evvel-i ḥavle müstenid ola. Ve muşannifiñ *ve lev bimā fi yedi's-sā'i* ḳavli *bi-şarṭi'l-kemāli* ḳavline müte'allıḳdır. Taḳdīr-i kelām kemāl-i nişāb (12) ḥavliñ iki tarafında bulunmaḳ şartıyledir. Eger tamām-ı ḥavlede kemāl-i nişāb müteḥaḳḳıḳ olmayub illā yedi sā'ide müteḥaḳḳıḳ olursa (13) ḥavlede yed-i sā'ı yed-i mālīk gibidir.

Şūret-i mes'ele bir kimesne ikiyüz dirheme mālīk iken ḥavl-i ḥavelān etmedin beş dirhemini (14) sā'ıye ta'cıl eylese, āḥar ḥavle deġin sā'iniñ yedinde bāḳı ḳalsa, ya'ni helāk olmasa ve 'ummāla daḥi nafaḳa olmasa (15) ve faḳīre daḥi verilmese ve mālīki daḥi andan bir şey' müstefid olmasa, bir sā'ide olan beş dirhem ḥavliñ (16) iki tarafında nişābıñ kemāli için zekat vāḳi' olur. Yed-i sā'ı ḳable tamāmı'l-ḥavl yed-i mālīkdir. İmma ba'de'l-ḥavl yed-i sā'ı (17) yed-i faḳīrdır. Ve ḳable'l-ḥavl zekātı edā için mālīña cebir olunmaz. Ammā ba'de'l-ḥavl eda için cebir olunur.

Eger والآتى وكمل آخره جاز إذ المطالب في الجزء الاول (18) ولو ادّى عن الماضي mālīk mi'eteyni temām-ı ḥavlede on dirhem zekāt edā eylese (19) beş dirhemi māzi için ve beş dirhemi ātiye için cā'izdir. Hālbuki āḥar ḥavlede on dirhem istifāde idüb (20) nişāb daḥi kāmīl olmuşdur. Zīrā ḥavl-i s̄āniniñ cüz'-i evvelinde muṭālebe yokdur. Her deyn ki muṭāleb olmaya lā deyn (21) gibidir. Zīrā cüz'-i evvel bir sā'at-i laṭīfedir ki, anda muṭālebe müteşavver

olmaz. Bu taḳḍırce in‘ikādı men‘ eylemez. (22) ثم الدين بعد الوجوب الانعقاد سابق Andan şoñra deyn zekāt sebebiyledir. Evvel ise (23) ba‘de’l-vücüb ṡābit olur. İn‘ikād ise ṡubut-i deyn üzerine sābıḳdır. Şol ecilden ki, in‘ikād hāvli vucuba (24) muḳarindir. Öyle vucüb ki, ṡubut-ı deyn üzerine sābıḳdır. Pes imdi zāhir oldı ki ta‘cıl şaḥīḥdir. Bu taḳḍırce (25) ‘İsāniñ ta‘nı ve Züferiñ ḳavli mündeḳi‘ oldı. ‘İsāniñ ta‘nı ve Züferiñ ḳavli budur ki, çüñkü ḥavl-i evvel tamām (26) oldı. İkiyüz dirhemden beş dirhem müsteḥaḳ oldu. Bu taḳḍırce nişābdan beş dirhem nāḳış oldı. Deyn-i zekāt vucüb-i (27) zekāta māni‘dir. Deyn-i ‘ibād gibi. Pes imdi ḥavl-i ṡāniniñ ibtidāsında nişāb nāḳış oldı. Nişāb nāḳışdan ise [036b/(01)] ḥavl-i ṡāni için şaḥīḥ deḡildir. Muşanneḳiñ *iz lā muṭālibe fi’l-cüz’i’l-evveli ṡümme’d-deynü ba‘de’l-vücübı ve’l-in‘ikādü sābıḳun* (02) ḳavliyle ta‘n-ı ‘İsā ve ḳavli Züfer mündeḳi‘ oldı.

وَأداء بالانواع عما عين لاختلاف الواجب Bir kimesneniñ (03) malından iki nev‘i veyāḥud nice nev‘i malı olub ḥavl-i ḥavlān eyledükden şoñra envā‘inden bir nev‘iñ zekātını edā (04) eylese edā eyledüḡi ta‘yīn eyledüḡi şey‘den vāki‘ olur. Vācib muḥtelif oldıḡı için.

Meşelen, ikiyüz (05) dirhemi ve yirmi altunu olsa ḥavlden şoñra nişḳ mişḳāl altun edā eylese zehebiñ zekātı olmuş olur. (06) وتعجيله في المواشي كذلك Ve mevāşīde daḥi zekātın ta‘cili ta‘yīn eyledüḡi şey‘den olur. Vācib (07) muḥtelif oldıḡı için ‘aynda ve deynde de ve siyāḥ ve beyāzda ve ‘urüz-i ticāretde ve ‘abd ve emede, sevā‘imde (08) ibil ve baḳar ve ḡanem gibi de mes‘ele beylecedir. Ta‘yīn eyledüḡi şey‘den vāki‘ olur. Muşannıfın *li’l-ma’na* ḳavlinde vāki‘ olan (09) *lām* ‘ahid içündür. Ey *li’l-ma’na’l-mezḳūri ve hüve iḥtilāfu’l-vācib* demekdir.

و في غيرها عن الكل في الأصح أو الباقي آخر Ve mevāşīden ḡayrīde ya‘ni emval-i zekāta da ta‘cıl eylemek envā‘in küllisinden vāki‘ olur. Eşahḥ rivāyetde (11) *evi’l-bāḳi āḥıra’l-ḥavli* ḳavli meşelen, bir kimesneniñ ikiyüz dirhemi ve yirmi altunu olsa, birisiniñ zekātını ta‘cıl eylese (12) nişḳ-i mu‘accel zehebinden ve nişḳ-i mu‘accel derāhimden vāki‘ olur. Eger āḥar ḥavle deḡin milkinde bāḳi olursa. لأن جنس المجوز وهو السبب احد فلغاوصف (13) Zīrā cins-i mücevvez (14) ya‘ni ta‘cıl-i mücevvez olan sebebdır. İmdi ḳable taḥaḳḳu’s-sebeb ta‘cıl cā‘iz deḡildir. Ve

ğayri mevāşīde ise sebep min ḥayṣi' (15) l-cinsi vāhiddir. Cins-i vāhīde ise ta'yīn-i lağvıdır. Ammā mevāşī bunuñ zıddıdır. Zīrā mevāşīde cins-i sebep (16) vāhīd değıldir. Muşannif rahīmeḥullah murād eyledüğü mevāşīden ğayriniñ min ḥayṣü'l-cins ittiḥādını ve mevāşīde cinsiñ (17) ihtilāfınıñ taḥkīkını beyān eyleye. *Ve i'tibar bi'z-zammi ve't-tekmīl* kavlini irād eyledi. Meşelen, zeheb fızzağa zamm olunur. Ve fızzağa dağı (18) zehebe zamm olunur. Ve eḥadehümā āḥar ile tekmīl-i nişāb olunur. Ve mevāşīde ise eḥadehümā āḥira zamm olunmaz. Ve nişāb (19) dağı tekmīl olunmaz. Bundan ma'lūm oldu ki, mevāşīden ğayride ittiḥād-i cins muḥaḳḳak oldu. Zīrā zamm cinsleri (20) mütteḥid olanlarda olur. Ve mevāşīde ihtilāf-i cins olduğuna 'adem-i zamm delālet eyledi. (21)

2.4. Bābu mā yebṭulu ve mā lā yebṭuluha'z-zekāt ما لا يبطلها الزكاة

باب ما يبطل و

Bu bāb zekātı ibtāl eden ve ibtāl eylemeyen şey'in beyānındadır. النذر لا Bu bāb zekātı ibtāl eden ve ibtāl eylemeyen şey'in beyānındadır. Neẓr vüçüb-i zekātı men' eylemez. Zīrā 'ibād tarafından muṭālebe mefkūddur. (22) Ve neẓr ile milk zā'il olmāz. Meşelen, bir kimesnenin bir cāriyesi olsa taşadduk eylemekle neẓr eylese, ba'de'n-neẓr (24) cāriye'-i vaṭ' eylemek ḥelāl olur. Eger milk zā'il olsa vaṭ' eylemek ḥelāl olmazdı. حتى لغا النذر المضاف إلى النصاب في (25) بل يبطل في محلها. Belki neẓr maḥall-i zekātda bāṭıl olur. Hattā nişāba muṣāf olan neẓr lağvıdır. Rub'ı 'öşürdür. Zīrā rub'ı 'öşür (27) vaqt-i sebebdan zekāt için müte'ayyen oldığı ecilden vaqt-i sebep dedüğü evvel-i ḥavldır. Bu delīl ile ki, [037a/(01)] mālın nişābı faḳīre hibe ile zekātdan berī. Zīrā rub'ı 'öşürde şāyi'an her dirhemde ḥaḳkı ta'alluḳ eylemekle ḥaḳ müsteḥaḳkına (02) vāşıl olmuş olur.

Ammā neẓr-i muṭlak bunuñ ḥilāfıdır. *Bi-ḥilāfi'l-muṭlak* kavli (03) *lağā'n-neẓre'l-muṣāf* kavline muṭṭaşıldır. Neẓr-i muṭlak oldır ki, aşlen nişāba takyīd eylemeyüb ikiyüz dirhem taşadduḳ edeyim (04) deyu neẓr eylese, ol kimesne beş dirhemi zekāt için edā eylese. Neẓri için ol kimesneye ikiyüz dirhem (05) lāzım olur. Qadr-i zekātda neẓr bāṭıl olmaz, 'adem-i tazāyuk için. Zīrā vācib bi'n-neẓr ile vācib bi'z-zekāt (06)

beyninde tazāyuk yokdur. Vācib bi'n-nezr zimmetdedir, nişābda değildir. Vācib bi'z-zekāt ise nişābdadır. (07)

كذا الحج والكفارات والاضاحي لما مر Deyn-i hac ve deyn-i keffāret ve deyn-i eḏāhi vūcūb-i zekātı men' eylemez. Hāтта (08) bir kimesneniñ ikiyüz dirhemi olsa ve üzerine haccu'l-islām ve keffāret-i yemiñ ve uḏhiyye vācib olsa ve ikiyüz (09) üzerine ḥavl-i ḥavelān eylese ikiyüz dirhemiñ zekātını verir. Zīrā hac ve keffāretde ve uḏhiyyede 'ibād tarafından (10) muṭālebe yokdur. *Limā merra* kavli *li-faḳdi'l-muṭālebe min ciheti'l-'ibādi* demekdir. والعشر الخراج يمنع المطالبة urż-ı (11) 'öşriyyeniñ gallesinden üzerine vācib olan deyn ve arz-ı ḥarāciyyeden zirā'ate temekkün sebebiyle üzerine (12) vācib olan deyn-i ḥarāc vūcūb-i zekātı men' eder. Zīrā bunlar taraf-ı şultāndan muṭālebedir. كذا النفقة المفروضة والزكوة (13) Nafaḳa-i mefrūdā ve deyn-i zekāt vūcūb-i zekātı men' eder. Nafaḳada şart mefrūdā olmaḳdır. Ya'ni ḳāḍınıñ (14) taḳḍiri ile olmaḳ gerek.

لها بدليل الدين (15) لأن سقوط الزكوة بهلاك المال فنفقة المحارم لا ينفي نفس المطالبة والعبرة Li-enne suḳūṭ kavli bir su'āl-i muḳaddereye cevābdır. Taḳriri su'āl budur ki, deyn-i zekāt ḥaḳıḳaten (16) deyn değildir. Şol delil ile ki mālın helākı ile sāḳıṭ olur. Ve nafaḳa'-i meḥārim daḥi ḥaḳıḳaten deyn değildir. (17) Te'hīr ile sāḳıṭ olur. Eger kitāb-ı nikāh rivāyeti üzre mefrūdā ise de. Çünkü bir şey' ḥaḳıḳaten deyn olmaya (18) vūcub-i zekātı māni' olmaḡa şāliḥ olamaz. Taḳriri cevāb budur ki, eger bunlar ḥaḳıḳaten deḡil ise de nefsi muṭalebeti (19) nef' eylemez. Ammā nafaḳa'-i meḥārim eger bu rivāyet üzre deyn olursa ma'nāsı zāhirdir. Ammā kitāb-ı nikāh rivāyeti (20) üzre te'hīr ile sāḳıṭ olursa, lākin muṭālebe 'ala'l-istimrār müstakbelde meḥārim kifa yet miḳḍarı müteveccihdir. (21) Müte'aḥḥir olan sāḳıṭ oldu ise 'ala'l-istimrār muṭālebe menfi değildir, ammā emvāl-i zāhireniñ aḥvāli zāhirdir. (22) Ammā emvāl-i bātinede fi'l-cümle muṭālebe vardır. Ḳaçān 'āşir emvāl-i bātineye mürür eylese muṭālebe eder, eger müzekkī (23) ḥavl-i inkār eylese yemīn verir. Çünkü fi'l-cümle muṭālebe ḡābit ola. İ'tibār muṭalebeyedir. Yoḡsa şüret-i (24) deyne değildir. Bu taḳḍirce deyn mü'eccel gibi olub, bi'l-ittifāḳ zekātı māni'dir, eger fi'l-cümle deḡil ise. (25) Lākin deyn-i mü'eccel fi'l-cümle muṭālebedir. Ḳaçān 'ibret-i nefsi

mutālebeye olursa nişāb-ı kâ'im ve nişab-ı (26) müstehlek berāberdir, ve sevāyim-i nūkūd daḥi berāberdir. Bu kavı Ebū Ḥanīfe ve İmām Muḥammed rahimehümallāh ḥazretleriniñdir. (27)

Fe-ende'fe'a kavlinde فاندفع فرق أبي يوسف رحمه الله بين النصاب القائم والمستهلك olan *fā ve'l'ibrati* [037b/(01)] kavline müte'allıktır. Çünkü 'ibret nefsi-i mutālebeye ise Ebū Yūşuf'ın nişab-ı kâ'im ile nişāb-ı müstehlekiñ mābeynini fark (02) eylediği mündefi' oldı. Ebū Yūşuf der ki, kâ'imde müzekkī ile faḳīr müşterekdir. 'Aşir-i kâ'imden mutālebe eder. Bu taḳdīrce (03) vüçub-i zekātı māni'dir. Ammā nişāb-ı müstehlek zimmettedir, mutālebeye değildir. Vüçub-ı zekāta māni' değildir. (04) وفرق زفر رحمه الله Ve Züferiñ *beyne's-sā'imeti ve'n-naḳdi* farkı mündefi' oldı. Zīrā Züferiñ (05) farkı budur ki, sā'ime māl-ı zāhirdir. Ānuñ için mutālebe vāadır. Ammā nuḳūd için mutālebe yokdur. Ve ḥaḳıḳatan deyn (06) değildir. Zīrā mevt ile sāḳıṭ olur deyu fark eylemiş idi. Bunlarıñ eylediği fark yukarıda zıkr olunan (07) şeyler ile mündefi' olmuşdur.

2.5. Bābu Zekāti'l-İcāra *باب* زكوة الاجارة

Bu bāb icāranıñ zekātı beyānındadır. (08) أجر دارا بألفٍ عشر سنين وقبض ولم Bir ثمانية أعشاره خلا زكوة الماضي (09) يسلمها زكى للحول الأول تسعة أعشار وللثاني kimesne dārını on seneye deḡin biñ dirheme icāraya vērse (10) ve 'alā sebīli't-ta'cīl biñi ḳabz eylese ve dārı müsta'cire teslim eylemese, ḥattā müddet-i icāra mürūr eylese ve zıkr olunan (11) biñ dirhem mūciriñ yedinde kâ'im olub, ikisiniñ daḥi bundan ḡayrı mālaları olmasa, āciriñ üzerine (12) ḥavl-i evvel için toḳuz yüz dirhemiñ 'öşrünüñ rub'ini zekāt için vèrmek vardır. Zīrā bu seneniñ bi-ḡayri (13) süknā icārası fesih olmaḡla toḳuz yüzden zekāt vèrmek lāzım geldi. Bu taḳdīrce yirmi iki buçuḳ dirhem (14) vèrir ve ikinci sene için sekiz yüzüñ zekātını vèrir. Sene'-i māziye için vièrilen yirmi iki buçuḳ dirhemden (15) mā'adā, bu hesābı yedi yüz yetmiş yedi buçuḳ dirhemiñ zekātı vèrilmiş olur.

ثلاثة الأعشار وللرابع أربعة الأعشار خلا زكوة الماضي هلمه (16) والمستأجر للثالث Müsta'cir ol senede zekāt vèrmediği (17) yedinde nişāb olmağuğı için idi, ikinci sene daḥi vèrmediği ancak yedinde yüz dirhem olub (18) nişāb olmamaḳ ile idi. Üçüncü senede ḥavl-i evvelinde ikiyüz üzerine mün'aḳid

olub, sene tamamında (19) üçyüz dirhem bulundu. İmdi üçüncü senede üçyüz dirhemden zekât vèrir. Dördüncü senede (20) dörtyüz dirhemden zekât vèrir. Sene'-i mǎzīyeniñ zekâtından mǎ'adā helümme cerran, beşinci senede beşyüz (21) dirhemden, altıncı senede altıyüzden zekât vèrir. Ve verilen zekât ḥesāba dāḥil olmayub iḥrāc olunur. (22) عكس في عكس Bu mes'eleniñ 'aksi 'aksi gibidir. Meşelen, müsta'cir dārı qabz idüb biñ dirhemi teslīm (23) eylemese bu def'a müsta'cir toḡuz yüz dirhemiñ zekâtını vèrir. Kezā ve kezā.

حسب تعاقب الفسخ لقوت المكنة فيزكي ربه الدين دينه (24) لأن الاجر يملك بالتعجيل ويبطل
Ecr-i ta'cīl eylemek olur. Zīrā işbāt-i milkte kabzıñ te'sīri vardır. İmdi Ācirin qabz eylediği elf (26) milki olmuş idi, andan soñra ol elfden fesh müteḥakkıḡ olduğu miḡdārı milki bātıl olur. Zīrā istīfā'en (27) menfa'ate miknet ve ḡudret fevt olduğu için. Bu taḡdırce mūcir üzerine müsta'ciriñ deyni şey'en [038a/(01)] fe-şey'en ḡābit olur. Zīrā ḥavli i evvelde 'akardan bir sene miḡdārı feshi olmaḡla ḥiṣṣası miḡdārını (02) redd eylemek lāzım idi. Redd eylemeyecek üzerine deyn olur. Deyn ise mǎni'-i zekātdır. Pes imdi rabb-ı (03) deyn ki müsta'cirdir, deynini tezkiye eder ve āhar dedüḡi mūcirdir, bāḡī-yi tezkiye eder; nişāb şartıyle. Bu nişāb (04) kaydı kayd-ı iḡtirāzıdır. Zīrā sene'-i ūlāda deyni nişāba bāliḡ deḡildir, 'aksi daḡi böylecedir.

فحال المستأجر ما مر لانه وان لم يعد قبل الحكم فالضمان وجب (05) ولو أجز بعرض
Bir kimesne (06) dārını 'urūz-i ticāretten bir 'uruz ile icāreye vèrse, meşelen, müsta'ciriñ bin dirhemi müsāvi bir cāriyesi (07) olub on seneye deḡin bir dārı icāraya alsa ve mūcir daḡi 'inde'l-'aḡd ticārete niyyet eylese (08) ve müsta'cir yānında iken daḡi cāriye ticāret için olmuş olsa ve ol müddetde dārda sākin olmasa (09) müsta'ciriñ ḡalı mūrūr eden mes'ele gibidir. Sene'-i ūlāda sene'-i ḡāniyede müsta'ciriñ üzerine bir şey' (10) lāzım deḡildir. Ammā üçüncü senede cāriyeniñ üçyüz dirhemini 'öşrünüñ rub'ini tezkiye eder, dördüncü senede (11) dörtyüzüñ vèrdüḡi zekāt miḡdārından mǎ'adāsını tezkiye eder, āḡir müddete deḡin bu minvāl üzre tezkiye (12) eder. *Li-ennehu ve in lem ye'ud qable'l-ḡukmi fe'z-ḡimānu vecebe* ḡavli bir su'āl-i muḡaddereye cevābdır.

Takrîr-i su'âl budur ki, (13) zekât-ı 'uruždan müsta'cir üzerine bir şey' lâzım olmamak gerek idi. Zîrâ icâraya ol müddetde müsta'ciriñ (14) memlûkesi değıl idi, mücire teslîm ile milkinden zâ'il oldu ve hük-m-i kâdî lâhık olmayınca milkinden 'avdet eylemez. (15) Veyâhüd rızâ ile olmayınca yine 'avdet lâzım gelmez. Çünkü hüküm böyledir, cāriye müciriñ milkinde bâkî kâldı. (16) Nitekim bey' muķāyazada vâki' olur. Kaçān ehad-ı müte'ākıdeyn ehad bedelini kabz eylese ve bedeliñ biri yed-i bayi'de (17) helāk olsa, maķbuż olan kâbızıñ milkinde bâkî kâlur. Takrîr-i cevāb budur ki, eger ol 'uruz (18) hük-m-i kâdî lâhık olmayınca müsta'ciriñ milkinden 'avdet eylemez ise de, lâkin 'akıdden fâsid olduğı miķdârda (19) mücir üzerine zimān vācib olur.

Meşelen, sene'-i ūlāda cāriyeniñ 'öşründe 'akid fâsid oldu, ol miķdār (20) kıymetiñ zimānı lâzımdır ki, yüz dirhemdir. Ve sene'-i şāniyede dağı yüz dirhem kıymeti zāmin olur. Āhır-i müddete vārınca (21) *ve'i 'tebir bi'l-bāyi'i fâsiden* kavli, ya'ni bizim takrîr eyledüğümüz cevābları sen bey'-i fâsid ile i'tibār eyle. Meşelen, (22) bir kimesneniñ iki biñ dirhem kıymeti olan cāriye'-yi biñ dirheme bey'-i fâsid ile bey' eylese ve müşteri (23) dağı ticārete niyyet eylese ve taķābuż eyleseler ve havl dağı havlān eylese müşteri için cāriye'i redd eylemek (24) vādır. Ve bāyi' üzerine iki biñ dirhemiñ zekâtı lâzımdır. Zîrâ cāriye müşteri üzerinde kıymeti ile mazmūnedir. (25) Bu taķdîrce cāriye'-yi mağşūba menzilesinde olmuş olur. Zāhir oldu ki, bāyi'in tamām-ı havlde mālî iki biñ (26) dirhem imiş. Pes imdi iki biñ dirhemiñ zekâtını edā eder. ولا شيء على المؤجر لاستحقاق العين بخلاف النقود. Ve mücir üzerine bir şey' yokdur. 'Ayn müsteħak olduğı için. Zîrâ cāriye feshā müte'ayyen olmuşdur. [038b/(01)] 'Akde müte'ayyen olduğı gibi, kaçān 'ayn redd olsa zekāt sākıt olur, helāk gibi. Nuķūd bunuñ hilāfıdır. (02) Eger mücirde olan nuķūd olsa vācib olan şey' sākıt olmaz.

Bir su'âl-i muķaddereye لسلامة العوض (03) لا يلزم ما لو سكن ولم يسلم لأنه ضمن cevābdır. Takrîr-i su'âl budur ki, kaçān 'ayn-ı 'uruż aħz olunsa istiħķāk (04) menzilesinde olur. Nitekim zıkr olunmuşdur. Vācibi iskāt eder, helāk gibi. Takrîr-i cevāb budur ki, ol cāriye istiħķāk (05) menzilesinde olduğına teslîm etmez. Belki cāriyeniñ aħzi bedel muķābilesindedir. Ke enehu cāriye'yi bey'

eylemiş (06) idi. Bey‘ ile ise zekāt sākıt olmaz. İmdi müsta‘cir zekāt-ı cāriyeden beri olamaz. ‘İvaż selāmeti (07) için,‘ivaż dedüğü menfa‘at vārdır. Hāşılı ma‘nā budur ki, şol müsta‘cir ki, dārda sākin ola ve cāriye-yi (08) teslīm eylemeye. Yuğaruda zıkr olunan mes'eleniñ hükmü buna lāzım gelmez. Zīrā müsta‘cir selāmet-i ‘ivaż ki menfa‘at-i (09) dar, anuñ için zekāt cāriye-yi zāmin olur.

Bir الخلع في قول (10) فالمنفعة ليست بمال لكنّ عقدها من التجارة فصحت نيّتها ضد su‘āl-i muğaddereye cevābdır. Taqrīr-i cevāb budur ki, ücret ki bedel-i menfa‘atdır, lāyık olan bu idi ki, (11) anda zekāt vācib olmaya. Eger mūcir ticārete niyyet ederse de. Zīrā menfa‘at māl değildir. Pes imdi ücret-i hul‘da (12) menfa‘at biḍ‘ bedeli olmuş olur.

Taqrīr-i cevāb budur ki, egerçi menfa‘at haḳıḳat üzre māl değil ise, (13) lākin ol ‘aḳd-i menfa‘at ki, ‘aḳd-i icāradır, ticāretndendir. Zīrā ber mālī bir māl gibi ki, olan şey' muḳābelesinde ki ol (14) māl gibi olan şey menfa‘attir. Kaçan dar ticaret için olsa ve ‘uruz dahi ticāret için olsa ve ācir (15) dahi ‘inde’l-icāra ticārete niyyet eylese, ‘uruz māl-i ticāret olub niyyeti şaḥıḥ olur. Bu taḳdīrce bedel menāfi‘ (16) olan ‘ayn ticāret için olur, bi’l-ittifāḳ. Ammā hulu‘ bunuñ ḥilāfidır; İmām Muḥammed ḳavlinde ve ba‘zıları ‘aksīdir (17) dēmişlerdir. Eger zevc hul‘ ile bir miḳdār ‘urūzā mālīk olsa, ol ‘urūz ticāret için olmaz, gerek (18) ‘inde’l-hul‘ ticārete niyyet eylesün, gerek niyyet eylemeşun berāberdir. Muşannifiñ fī ḳavli irādi ey fī ḳavli Muḥammed dēmekdir. (19)

3. Kitābu’l-eymān (Yeminler Kitabı)

{{كتاب الايمان}}Eymān yemīniñ cemī‘idir, yemīn ise luğatda ḳuvvet ma‘nāsındadır. Nitekim Hāḳ şubhānehu ve te‘ālāniñ (20) “لَا خَدْنَآ مِنْهُ بِالْيَمِينِ”²⁹² ḳavli şerifi bi’l-ḳuvveh dēmekdir.

3.1. Bābu’l-Yemīn fi’ṭ-Ṭalāk *باب* اليمين في الطلاق

Bu bāb ṭalākda vāki‘ olan yemīn (21) beyānındadır. لو قال ثلاثا لغير المدخولة. Bir الكلام بخلاف فاذهبي ياعدوّ الله (22) إن كلمتك فانت طالق انخلت الأولى بالتانيه لإستئناف

²⁹²“Elbette biz onu ondan dolayı yemīniyle yakalar (kuvvetle tutar hıncını alır)dık.” (el-Hāḳka 69/45)

kimesne medhūli bihā olmayın hātūnuna *in kellemtūki feenti tāliḳun*, (23) *in kellemtūki feenti tāliḳun*, *in kellemtūki feenti tāliḳun* deyu üç def'a söylese evvelki kelām ile yemin mün'aḳid (24) olur, s̄āni ile mūnehḥal olur. Zīrā yemīniñ inḥilālīne şart bulunmuş olur. Zīrā *in kellemtūki feenti tāliḳun* (25) kelām-ı müsta'nifdir, onuñla ḥaniṣ olurve hātun bir talāk ile mūtallaḳa olur. *Fe'zhebī yā 'aduvvellāh* ḳavli bunun hilafıdır. (26) Zāhiren *in kellemtūki feenti tāliḳun* dedikten sonra *fe'zhebī yā 'aduvvellāh* ḳavli müstaḳil bir kelāmdır, ve bu ḳavil ile (27) yemīn-i evvel mūnaḥḥal olmaḡgerek idi. Lākin mūnaḥḥal oldu. Zīrā *fezhebī* ḳavlini fā'i 'atıfa ile zıkr eyledi. Fā'i [039a/(01)] 'atıfa ise mā sebaḳda olan kelāma mūte'alliḳ olmaḡ iktizā eder. Bu taḳdīrce cümlesi bir kelām olur, ammā (02) fā sız *izhebī yā a'duvvellāh* zıkr olunsa kelām müsta'nif olub yemīn-i evvel mūnḥall olur.

بالشرط كما لو اقتصر فلغت الثانية وعندنا بالجزاء فانعقدت إذ (03) لكن عند زفر رحمه الله
Lākin ḳavli على المدخولة بتكرّر كلما كلمتك فانت طالق (04) الجملة واحدة وإلا نزل اثنان
bi's- s̄āniyeti ḳavlinen istidrākdir. Ya'ni yemīn-i ūlāniñ (05) inḥilālīṣāniye
iledir, bi'l-ittifāḳ. Lākin kelām yalnız şart ile mīdir ki, *in kellemtūki*
kelāmıdır veyāḥud cezā ile midir ki, (06) *fe-enti tāliḳun* kelāmıdır. Zūfer
ḳıtında ancaḳ şartıyledir ki, *in kellemtūki* ḳavlıdır deyu tekellüm eyledikde
yemīn-i evvel mūnḥall olur. (07) Nitekim üzerinde iḳtiṣār olunub cezā
telaffuz olunmadığı gibi, butaḳdīrce yemīn-i s̄āniye laḡv olur. Ammā bizim
ḳatımızda (08) yemīn-i s̄āniyenin cezāsıyle yemīn-i ūlā mūnḥall olur. Zīrā
şart-ı ḥıṣ kelām-ı mūte'āref-i ma'hūddur. Şart ve cezā (09) cümle'i
vāḥidedir. Bu taḳdīrce mecmū'i kelām-ı vāḥide olur, eger cümle'i şartıye iki
kelām olsa *küllemā kellemtūki fe enti* (10) *tāliḳun* kelāmını tekrār eylese
medhūl-i bihā üzerine iki talāk vāki' olurdu. Mes'ele ise öyle deḡildir. (11)
وانحلت بالثالثة لا إلى جزاء ولغت هي لعدم الملك
Ḳaçān yemīn-i s̄āniyenin in'ıḳādı
s̄ābit (12) olursa yemīn-i s̄āliṣenin vücūdi ile mūnḥall olur. Zīrā yemīn-
iṣāniyenin cezāsı hātuna muṣādif ve hātun (13) lā ilā 'iddetin mūbāne oldu.
Bu taḳdīrce yemīn-i s̄āliṣe laḡv-ı mūn'aḳid oldu. Zīrā mülk yokdur, hātun
ise (14) mūbāne olıcaḳ yemīne maḥal ḳālmāz. Ebū Muṭī²⁹³ ve meṣāyih-ı

²⁹³ Ebū Muṭī' el-Hakem b. Abdillāh b. Mesleme el-Belhî (ö. 199/814) Ebū Hanīfe'nin talebesidir. Ebū Hanīfe'ye nisbet edilen *el-Fıḳhü'l-ekber* ile *el-Fıḳhü'l-ebṣaṭ* adlı eserlerin

Belhden bir cema‘at dediler ki eymanıñ küllüsi mün‘aķidedir. (15) Bu kelāmlar ile birisi münħall olmaz, illā bundan sonra ibtidā‘en bir kelām ile hāniş olur, zīrā hālefin (16) kaşdı hātunun kelāmını men‘dir. Kelām-ı sāni ve kelām-ı sāliş ile men‘ı te‘kiddir. Hātuna ihāneten ve ğayzınıñ izdiyādını (17) izhār için. Bu maķūle-i mes‘elede bir hikāye‘i laţifedir ki, İmām Muħammed raħimehullāh hāl-i Şaġirinde Ebū Ħanife raħimehullāh (18) ĥazretlerine su‘āl idüb şol racūlħaķķında ne dersen ki, bir racūle *vallāhi lā ükellimūke*, *vallāhi lā ükellimūke*, *vallāhi* (19) *lā ükellimūke* dese ne lāzım olur? Ebū Ħanife ĥazretleri *sümme māzā* buyurdu. İmām Muħammed tebessüm eyledi ve ĥitāb (20) idüb *yā şeyh ünzur ĥasenen* dedi. Andan Ebū Ħanife ĥazretleri tefekkür idüb ba‘dehu iki kerre hāniş olur (21) deyu cevāb vërdikde İmām Muħammed *aħsente* dedi. Ebū Ħanife raħimehullāh buyurudular ki iki kelām ki vāki‘ olmuşdur. (22) İkisi daħi mūci‘dir. Lākin *ünzur ĥusnen* kelāmı evce‘dir. Yōħsa *aħsente* kavli mī evce‘dir. Zīrā *aħsente* (23) kelāmı şavābı kalıl olan maħalde isti‘māl olunur.

طلاقها بالملك او بعده إذ الشرط (24) وفي ان حلف بطلاقك لا تتحل الثانية الا بتطبيق
Meselen, bir kimesne ğayr-i medħūl-i bihā olan hātununa (25) üç kerre *in ĥaleftü bi talākiki*, *en ĥaleftü bi talākiki*, *en ĥaleftü bi talākiki* dese yemin-i sāniye sālişile münħall (26) olmaz. İllā hātunuñ talākı milke ta‘līķ ile münħall olur. *in tezevvektüki feenti talīķun* demekle veyāħud talākını (27) milk-i nikāħdan sonra ta‘līķ ile münħall olur. Meselen, hātunu tezevvüc eyledikten sonra *in deħalti‘d-dāra feenti* [039b/(01)] *talīķun* dese yemīn-i sāniye sālişe ile münħall olur. Zīrā yemīn-i sāniyenin inħılālinde şart bu maħalde hātunuñ talākına (02) ĥılfdır. Muşannifin *iza‘ş-şartu ev ĥālehā fi‘l-cezā‘i* kavli ya‘ni hātunuñ talākını yemīn-i sālişeniñ cezāsına ilħāk (03) eylemek talākına ĥalf eylemektir. Ammā mes‘ele‘-i ulā bunuñ ĥilāfıdır. Zīrā anda şart kelāmdır. Kelām ise (04) ğāyri milkde daħi müteşavverdir

طلاقها بالملك أو (05) كذا في تعليق طلاقها ومدخولة بالحلف بطلاقها إنما تنحل الثانية بتعليق
حق الثالثة شرط أيضا (06) بعده إذ الثالثة انعقدت على المدخولة حسب فكانت شرط الشرط وذا في
Yine hüküm böylecedir, bir فلا تتحل ما لم يحلف بطلاق المدخولة وهي البروعية

râvisidir. Bk. MehmetŞener. "Ebū Mutī‘ el-Belhī", *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, (Erişim: 20 Nisan 2024).

kimesne (07) medhūli bihā ve ğayr-ı medhūli bihā olan iki hāṭunuñ talākına hālef eylese, meşelen, *in hālefe bi talākikümā fe innemā* (08) *tālikāni*, *in hālefe bi talākikümā feinnemā tālikāni*, *in hālefe bi talākikümā feinnemā tālikāni* deyu üç kerre söylese (09) yemīn-i sāniye ikisi haqqında münhall olmaz. İllā ğayr-i medhūl-i bihānıñ talākını milke ta‘līk ile olur, ya‘ni *in tezevveṭūki* (10) *feenti tālikun* demekle münhall olur. Veyāḥudba‘de‘l-milki bir āḥar şart ile ki tezevvüc eylese ve *in daḥaleti‘d-dāra* (11) *feenti tālikun* demekle yemīn-i sāniye münhall olur. Zīrā yemīn-i sāliṣe ki, yemīn-i sāniyeniñ inḥılālınıñ şartıdır.

Hāṣṣaten (12) medhūl-i bihānıñ üzerine mün‘aḳid olur. Ğayr-i medhūl-i bihā üzerine mün‘aḳid olmaz. Zīrā yemīn-i sāniyede şart ikiniñ (13) talākına hılfdır. Ve ikisiniñ talākını yemīn-i sāliṣeniñ cezāsına idhāl eylemekle talak olur. Ve ğayr-i medhūl-i bihāyı (14) yemīn-i sāliṣeniñ cezāsına idhāl-i mümkin değıldir. Zīrā milk yokdur, keennehu hālef olan merra‘-i sāliṣede *in hāleṭtü* (15) *bi-talākikümā fe‘l-medhuli bihā minkümā tālikun* demiş oldu. Ve ğayr-i medhūl-i bihāyı şarta idhāl şahıḥ olur. Bu taḳdīrce (16) yemīn-i sāliṣe yemīn-i sāniyeniñ inḥılālinde şartıñ nişfidır. Yoḥsa küllisi değıldir ki, te‘şir eyleye. Zīrā cezā şarta münkasem (17) olmaz. Belki cemī‘-i cezā cemī‘-i şartıñ vücūd kıtında nāzil olur. Kaçān ğayr-i medhūl-i bihāyı milke ta‘līk eyleyesen (18) veyāḥud milkden soñra şart-ı āḥar ile ta‘līk eyleyesen.

Yukaruda mürūr eden mişāller gibi, ol vaḳt-i yemīn-i (19) sāniye münhall olur. Ve her biri bir talāka-iuḥrā ile muṭallaḳa olur. Yemīn-i ūlānıñ inḥılālinde vāki‘ olan talak (20) gibi. Muşannifiñ *ve zā fī ḥakkı‘s-sāliṣeti* kavli ğayr-i medhūl-i bihāya işāretidir. Yukāruda zikr olunmuşdur, tekrāra ihtiyāc (21) yokdur. Bu mes'eleye Berda‘īye tesmiye eylemesine sebeb, zīrā Ebū Sa‘īd Berda‘ī²⁹⁴ tefāḳkuḥ idüb ders-i ‘ām iken (22) bu mes'eleden su‘āl olunduḳda mühtedī olmāmağın Bağdāda irtihāl idüb yedi sene Bağdādda (23) ta‘allum-ı fikh idüb meşāyiḥ-i kibārdan olmuşdur.

²⁹⁴ Ebū Sa‘īd Ahmed b. Hüseyin el-Üsrūşenī el-Berda‘ī (ö. 317/930). Azerbaycan’a bağılı olan Berdaa‘da doğdu. Bağdat’a ilim yolculuğuna çıkmış, Ebū Hāzım’dan uzun süre ders aldı. Fetva verirken çok titiz bir alim olduğu zikredilir. Bk. Cengiz Kallek, "Ebū Sa‘īd El-Berda‘ī", *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, (Erişim: 10 Haziran 2024).

لتعدد في الانعقاد أو تجدد (24) كذا في كلما لكن ينزل بانحلال ثانية جزاء الأولى أيضا

Kezā fī külleṁā kavlikezā fī ta'likī (25) *ṭalākīhā ve medhūletin* kavline muttaşıldır. Yine hüküm mürür eden gibi, meselen, bir kimesne medhūl-i bihā ve ġāyr-i medhūl-i bihā (26) olan iki hātununa *külleṁā ḥaleftū biṭalākikūṁā fe entūṁā ṭālikāni* deyu üç kerre söylese evvelkini sāniye ile (27) münḥall olub her birisi için bir ṭalāk vāki' olur, ammā sāniye sāliṣe ile münḥall olmaz. Yukarıda zıkr olunduğı [040a/(01)] olunduğı üzre milke ta'lik idübveyāhud milkden soñra bir āḥar şartā ta'lik eylemeyince münḥall olmaz ve yemīn-i ūlāniñ (02) cezāsı yemīn-i sāniyenin iḥlālīne nüzūl eder. Zīrā kelime'-i külleṁā ef'ālīñ tekerrür ve ta'mīmīni iktizā eder. *Lita'addūdi fī'l-in'ikādi* (03) *ev tecedduḍih* kavli bir ta'ile işāretidir. Bunuñ beyānı yemīnde iki rivāyetiñ ma'rifetine mübtenīdir. Meselen, kelime-i külleṁā ile (04) mün'aqid olan fi'l-hāl yemīn vāhide midir. Ve ol yemīniñ in'ikādi şartı bulunduğda müteceddid mi olur. (05) Yohsa eyṁān-ı keşire ġāyr-i mütenāhimidir. Bu rivāyet cāmi' rivāyetidir. Evvelkisi mebsūt rivāyetidir, zīrā yemīniñ (06) bilinmesi cezā ileddir. Bunda ise bir kerre zıkr olundu. Pes imdi yemīn-i vāhide olur. Lākin tecedduḍ hıñs (07) ile in'ikādi müteceddid olur. Bu ecildendir ki, eger *külleṁā deḥaleti'd-dāra feenti ṭālikun* dese ve hātun dāra (08) dāḥil olsa bir ṭalāka vāki' olur. Eger fi'l-hāl eyṁān mün'aqid olsa üç ṭalāk vāki' olurdu. Nitekim üç (09) kerre 'aqd-i yemīn eylese ve hātun dāra dāḥil olsa üç ṭalāk vāki' olduğu gibi bir daḥi vāki' olurdu. (10) Zīrā yemīn mütekerrir olmaz. İllā şart ve cezāniñ tekerrürü ile olur ve kelime'-i külleṁāniñ tekerrürü iktizāsıyla her fi'il (11) şart olur. Ve şartın tekerrürü cezāniñ tekerrürini müstelzimdir, lā maḥālete. Kaçān cezā ḥaḳīḳate mütekerrir olsa (12) eyṁān olur, hükmen daḥi kezālik. Lākin hıñs ile ba'zısı münḥall olur ve ba'zısı mün'aqiden bākī kālur. Pes imdi (13) sābit olan 'alā ḥasebi te'ākubi'sh-shartı fi'l-hāl eyṁān mün'aqid olur.

Keennehu in deḥalti'd-dāra fe-enti (14) *ṭālikun, in deḥalti merraten uḥrā feenti ṭālikun* deyu merraten uḥrā söylemiş gibi oldu. Eger bu kelāmı taṣrīḥ (15) eylese, duḥūl-i vāḥid ile eyṁān ḥāniṣ olmaz, *lita'addūdin fī'l-in'ikādi ev tecedduḍih* kavliniñ ma'nāsı budur. (16) Muṣannifin *ḥasebi't-ta'sīr fī feshi'l-yemini'l-muzāfeti* kavli semere'-i ḥilāfa işāretidir. Semere'-i

hılāf şol mes'elede (17) zāhir olur ki bir kimesne bir hātuna *küllemā tezevvektüki feenti t̄alikun selāsen* andan sonra tezevvüc eylese ve emr hākime (18) raf olunsa ve nikāhın şihhatini ve hallini cā'iz görse ve yemīn-i muzāfeyi fesh idüb halline kazā eylese (19) andan sonra üç talāk daḥi taṭlīk eylese ve zevc-i āḥarden sonra tezvīc eylese sāniyen halli için (20) k̄āziya muḥtāc olur mu, olmaz mı. Bu mes'elede meşāyih iḥtilāf eylemişlerdir. Şol kimesneler ki cāmi' rivāyetine (21) meyl eylemişlerdir. Sāniyen kazā-i k̄āziye muḥtācdır dediler. Şol kimesneler ki Mebsūt rivāyeti tarafına meyl eylemişlerdir. (22) Muḥtāc olmaz dediler. Kaçān bu iḥtilāf ma'lūm olduğdan sonra nüzūl-i *cezā'i l-ūlā bi inhilāli's-sāniyeti* kavliniñ (23) ta'lili vechi zāhir olur. Gerek küllemā ile eyman müte'addidde mün'aḳid olsun veyāḥud teceddūd-i hınsile yemīn-i vāhide (24) müteceddide olsun, berāberdir. Zīrā iki hālde bile cezānıñ tekrarı lāzımdır ki, talākın tekerrürü vāki' ola.

(25) ولو قال مرتين كلما حلفت بطلاق كل واحدة منكما فكل واحدة طالق طلق كل واحدة Bir وفي طعني الرازي ثنتين بإهدار كل في الشرط كأن لم يذكر للعموم دونه (26) واحدة Bir kimesne iki hātununa *küllemā haleftü* (27) *biṭalāka külli vāḥidetin minkümā fekülli vāḥidetin minkümā t̄alikun* deyu iki kerre söylese her biri talāka-ı vāhide ile muṭallaḳa [040b/(01)] olur. 'Ali bin el-Ḥasan er-Rāzi²⁹⁵ ta'nında her biri için iki talāka vāki' olur demiş, zīrā lafz-ı küllü (02) yemīn şartında hederdir. Zīrā müfīd değildir. Ve kazıyye-yi küllü 'umūmdur. Ve 'umūm nekre ile küllü 'umūmundan istiḡnā (03) olunur. Ol 'umūm nekre didiğimiz mevzū' şartda vāhide kavlıdır. Sebāk-ı şartda nekreniñ vuḳū'ı (04) nefiye nekre gibidir. Bu taḳdīrce şartda kelime-i küllü hederdir. Ammā *cezā'* şart gibi değildir. Cezāda kelime-i küllü müfidedir. (05) Keennehu *küllemā haleftü biṭalākın vāḥidetin minkümā fekülli vāḥidetünminkümā t̄alikun merrateyndīmek* gibi olub her biri iki talāk (06) ile muṭallaḳa olur. Keennehu kelime'-i küllü zıkr olunmamış gibi oldu. Nekreniñ 'umūmi için dūnehu zamīri şarta raci'dir. (07) *Ey ke-enlem lem yüzker li'ifādeti'l-'umūmi dūne's-şartı* dimekdir

²⁹⁵ Hanefi fakihi ve müfessir. Mevlüt Güngör, "Cessās", *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, (Erişim: 28 Mayıs 2024).

وضعا كالجمع فكانت أولى(08) والمخلص أنّ النكرة في الشرط تعم ضرورة وكل محيط

Ve'l-muḥleşu ya'ni Rāziniñ ta'nından maḥlaş budur ki şartda nekreniñ 'umūmi kelime-i külli 'umūmine (09) mu'arız olamaz, zīrā nekreniñ şartda 'umūmi zarūretendir. Yoḥsa važ'an değıldir. Ammā kelime-i küll dāḥil oldığı (10) şey'i muḥiṭdır. Važ'an lafz-ı cemi' gibi, bu taḫdīrce kelime-i küll 'umūmda i'tibāra evlādır, şartda olan 'umūm nekreden. (11) Zīrā 'umūm važ'ı 'umūm-i zarūriyyeden evlādır. لهذا حث بالفرد في ان كلمت واحدة دون ان كلمت واحدة (12) Pes imdi zikr olunan ma'nā içün ferd ile ḥāniş olur. *in kellemtü vāḥıdeten* kavlinde. Ammā *in kellemtü* (13) *külle vāḥıdetin* kavlinde ḥāniş olmaz, meselen, bir kimesne bir kaç ḥātununa *in kellemtü vāḥıdeten minkünne feentünne ṭālikun* dese (14) her birinin üzerine bir ṭalāk vāki' olur. Ammā kaçāñ *in kellemtü külle vāḥıdetin minkünne feentünne ṭālikun* dese (15) birinin üzerine ṭalāk vāki' olur. Mādemki cümlesine tekellüm eylemeye. واحدة حيث يحث بالفرد للأفراد (16) لا يلزم والله لا أكلم او لا اتزوج كل eylemeye. *Ve lā yelzimu* kavli bir kimesne *vallahi lā ükellimu veyāḥud lā etezevvecu külle vāḥıdetin* (17) *minkünne* dese onlardan birine tekellüm eylese veyāḥud birini tezevvec eyleseḥāniş olur, ya'ni yukarıda zikr olunan (18) mes'eleye bumes'eleniñ ḥılāfı lāzım gelmez.

Yukarıda kelime-i küll zikr idüb mādemki cümlesiyle tekellüm eylemeye, birine tekellüm (19) ile ḥıns lāzım gelmez. Bu mes'eledede birine tekellüm eylemekle ḥıns lāzım gelir, mābeynlerinde fark budur ki, ḥarīne delālet eder ki, (20) yemīn eden kimesne, ol nisādan her biriniñ 'alā ḥıdetin ḥukmen nefyini irāde eylemiştir. Ve bunuñ beyānı budur ki, (21) yemīne ḥāmil bir ḡayzdır ki, ol nisādan ana lāḥik oldu. Pes imdi yemīni her birine müfred oldu, ammā mes'ele-i (22) sābıkda irāde-i ifrād bi'n-nefyi ḥarīnesi yokdur.

لان التي في الجزاء هي التي في (23) كذا بطلاق واحدة فهي طالق فصاحبته أو فالأخرى

Birkimesne iki ḥātununa iki kerre *küllemā ḥaleftü biṭalākın vāḥıdetin* (24) *minkümā fehiye ṭālikun* dese veyāḥud *küllemā biṭalākın vāḥıdetin minkümā feṣāḥıbetihā ṭālikun* dese veyāḥud *küllemā ḥaleftü* (25) *biṭalākın vāḥıdetin minkümā ve'l-uḥrā ṭālikun* dese üç nev'ide daḥi her biri içün birer ṭalāk vāki' olur.

(26) Kādî Ebû Hâzim Abdul Hamîd²⁹⁶ der ki üç şüretde daği lâhik olan budur ki talâk-ı vâhîde-i mühimme vâki' olub (27) ta'yinde zevc muhayyer ola, zîrâ hâlif merra-i ûlâda yemîni talâk-ı vâhîdeye şart kıldı ki talâk birisiniñ [041a/(01)] üzerine vâki' ola. Zîrâ zamîr hiye vâhîdeden kinâyedir. Keennehu hâlifun *küllemâ haleftü bi talâkın vâhîdetin minkümâ fevâhîdetin minkümâ* (02) *talîkun* dimiş gibi oldı. Andan soñra mükerrer ederse bir talâk daği vâki' ola. Ebû Hâzime cevâb budur ki, (03) şüret-i ûlâda şol vâhîde ki cezâdadır. Şartda olan vâhîde daği oldır. Zîrâ zamîr-i hiye mâ sebağdan (04) kinâyedir ve vâhîde-i sâbıka mağalli şartda nekredir. 'Umûm infirâdı 'amm olur, şol ma'nâya ki, her ferde mütenâvil (05) olur. Keennehu *küllemâ haleftü bi talâkın vâhîdetin minkümâ fe'l-mahlûfu bi talâkîhâ talîkun* dimiş gibi oldı. Ammâ şüreteyn-i âharateynde (06) cezâda olan ne ise şartda olan daği oldur. Zîrâ andan gayri idüğü fehim olunmaz. Zîrâ lafz (07) şâhibâha ve ûhrâ lafızlarından birisi müstaķil değıldir. Bu lafzeynden her biriniñ zikri hükmen şartda (08) olan şey'in zikrini müstelzimdir. Keennehu hâlifun *bi talâkın vâhîdetin feşâhibetü'l-mahlûfi* (09) *bi talâkîhâ talîkun*. Veyâhud *el-muğâyiratu lehâ talîkun* demiş gibi oldı. Çünkü mükerrer tekellüm eyleye merra-i sâniye daği (10) 'alâ sebîli'l-infirâd her biriniñ talâkına halef bulunur. Zîrâ hükmen cezâda daği mezkurdur

ثنتين قبل الدخول بواحدة وأخرى (11) لهذا طلق Şol 'illet için ki, cezâda mezkurdur. Bir kimesne gayr-i medhûl-i bihâ hâtununa (12) *enti talîkun vâhîdetin ve ûhrâ* dese, bu kabul *enti talîkun sinteyni* menzilesindedir. Zîrâ uhrâ vâhidesiz (13) fehm olunmâz. Ammâ *enti talîkun vâhîdetün vâhîdetün* dese ancak bir talâk vâki' olur

Eger hâlif كل واحدة ثنتين لتكرّر الشرط بإدخالهما في الجزاء (14) ولو قال فأنتما طالق olan kimesne *fehiye talîkun mekânehu fe-entümâ* (15) *talîkāni* dese. Meşelen, iki kerre *küllemâ haleftü bi talâkın vâhîdetin minkümâ fe-entümâ talîkāni* dese her biri (16) iki talâk ile muṭallağa olur, şart mükerrer olub cezâya ikisini daği idhâl ile iki talâkavâki' olur. (17) Zîrâ yemîn ikisiniñ talâkına olmuşdur. Muşannifiñ bi-idhâlihima fi'l-cezâ'i qavlınden ma'lûm

²⁹⁶ Ebû Hâzim el-Kādî Abdülhamîd b. Abdilazîz es-Sekûnî (ö. 292/905) Hanefî fakihî. Bk. Kasım Kırbıyık. "Ebû Hâzim El-Kādî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim:21 Nisan 2024).

oldi ki,eger cezāya (18) birini idhāl idüb āhari idhāl eylemese ikisiniñ talākına şart mükerrer olamazdı. Ve bu mes'ele hātunuñ (19) biri medhüle ve biri ğayr-i medhüle olmak gerekdir. Ve merra'-i sālisede *küllemā haleftü biṭalāki vāḥidetin minkümā fe-entümā ṭalīkāni*. (20) Ol kimesne medhülenin talākına hālif olub cezāya idhāl ile. Yoḥsa ğayr-i medhüleniñ talākına (21) deĝil. Zīrā ğayr-i medhüle cezāya dāḥil olamaz. lā ilā 'iddetin mübānedir. Ğayr-i medhüle üzerine bir şey' vāki' olmaz. (22) İmām Muḥammed raḥimehullāh Cāmi'-i Kebīr'de zikreylemiştir ki, yemīn-i ūlā ve sāniyede ğayr-i medhüle ḥaqqında mün'aqid olur. Ammā eymanıñ (23) küllisi medhüle ḥaqqında münḥall olur. Hattā,eger medhüleyi tezevvuc eylese andan soñra *in deḥalti'd-dāra feenti* (24) *ṭalīkun* dese anuñ üzerine bir talāk vāki' olur ve eyman anuñ ḥaqqında münḥall olur.

Lā yelzimu kavli mürür فواحدة حيث لم يقع إذ الشرط لم يكمل (25) لا يلزم بطلاقكما eden mes'eleniñ 'aqsine işāretidir. Meselen, bir kimesne (26) iki kerre *haleftü biṭalāki kümā fevāḥidetün minkümā ṭalīkun* dese anlardan biriniñ üzerine talāk vāki' (27) olmaz. Eger yemīn-i sāniyeniñ şartında zikrolunmuşlar ise de. Zīrā vuḳū'-i talāka şart-ı kāmil olmamışdır. [041b/(01)] Zīrā şart ikisiniñ talākına hılfdır. Yemīn-i sāniyede ise biriniñ talākına hılfdır, bunda ise cezā (02) kalmadı. Yemīn ise cezā ile bilinür. Eger bu mes'eledede üç kerre dese fuḫahā dēdiler ki ĝerdeğ ĝecenin (03) talāk vāki' olmaz. İllā meger ki hālif olan kimesne vāhide ile yemīn-i sāniyede zikrolunandan ğayriye niyyet (04) eylemiş ola.

Eger bir kimesne (05) iki *hātununa küllemā biṭalākin vāḥidetin minkümā fevāḥidetin minkümā ṭalīkun* dese ol kimesne hātundan biri (06) mübhemeti talāk-ı vāhide ile muṭallağa olur. Ol vāhide işbātda nekre olub istiḳlālī oldıĝı içün (07) ve işbātdedüĝi mevzū' cezādır. Pes imdi şartda olan vāhideniñ 'umūmi ile 'āmm olmaz. (08) Ammā taqdim eden mes'ele ki, *fehiye ṭalīkun ev feṣāḥibetuhā ev fe'l-uḥrā* kavli bunuñ hılāfına mülābesdir. Anda (09) istiḳlāl olmayub şartda olan şey' üzerine tevḳif eylemekle 'umūmi ile 'āmm olur. *ولو أعاد ثالثا* (10) *نزول* Eger sālisen i'āde ederse iki talāk daḥi vāhide'-i mübheme üzerine nüzül eder. *Limā merra* dedüĝi (11) *lite'addidi fi'l-in'ikād ev*

teceddüdhie kavline işaretdir. *Zīrā* kelime'-i küllemā 'umūm ve tekrārī icāb eder. Kaçan sālisen (12) i'āde olunsa iki yemīn münḥall olub iki daḥi nüzūl eder, evvelki ile üç olur.

وله الجمع والتفريق (13) كما في ابهام طلاقاً ثم ثنتين Zevc için üç talāka-i ol iki ḥātundan ber me'innī üzre cemi' eylemek vardır. (14) Ve tefrīk eylemek daḥi vardır. Meşelen, bir talākı birīniñ üzerine ve iki talākı biriniñ üzerine eylemek vardır. (15) *Kemā fi-ibhāmi talākatin sūmme sinteyni* kavli cemi' ve tefrīka istiḥāddır. Meşelen, bir kimesne iki ḥātununa *iḥdākümā tāliḳun vāḥidetin* (16) dēse andan soñra *iḥdākümā tāliḳun sinteyni* dēse üç talāk ikisiniñ üzerine cemi' olub ba'dehu (17) tefrīk eylemek gibi olur.

وفي طالق ثلاثاً لا يفرق الثلاث صيانة للحرمة الكبرى *Ve fi tāliḳun sūlūsen* kavlinde (18) zevc için *selāse*'-i tefrīk eylemek yokdur. Ḥurmet-i kübrā şıyānet için. Meşelen, bir kimesne iki ḥātununa iki kerre (19) *küllemā haleftü bi-talākı vāḥidetin minkümā fevāḥidetin minkümā tāliḳun selāsen* dēse zevc için talāk sūlūse'-i ḥātunuñ (20) biriniñ üzerine ta'yīn eylemek vardır. Yoḥsa ikisiniñ üzerine tefrīk eylemek yokdur. *Zīrā selāsu* (21) cümleten vāḥideten vāki' olmuşdur. Ḥurmet-i ḡalīzayı icāb eder ve tefrīk ise sūlūsiyü ref' idüb bir maḥalden maḥalli-i āḫara (22) naḳil eylemekdir. Bu ise ca'iz deḡildir ve mes'ele-i ūlā bunuñ ḥilāfıdır. Andan talāk müteferriḳ vāki' olmuş (23) idi. Ḥurmet-i ḡalīzayı icāb eylemez.

ويجمع التسع اكتفاء بوجه النزول واعتبر بتكرير التعليق Meselen, ḥālif olan (24) kimesne üç kerre *küllemā haleftü bi-talākı vāḥidetin minkümā fevāḥidetin minkümā tāliḳun sūlūsen* dēse iki yemīn münḥall olur. (25) Altı talāk-ı mübheme vāki' olur ve sāniye ile daḥi üç talāk mübheme vāki' olub toḳuz olur. Zevc dīlerse (26) ḥātunuñ birīniñ üzerine cem' eder, dīlerse her birīne üçer talāk ıka'eder. Muşannif birīniñ (27) üzerine cem' eylemeḡi iktifā'en *bivehmi'n-nüzūl* kavliyle istidlāl idüb, ya'ni nüzūl-i talāk ḥāşşaten birīniñ [042a/(01)] üzerine olmaḡı irāde eylemek vehminī iktifā'en birīniñ üzerine cem' eylemek cā'izdir. *Zīrā* eymanīñ küllisi ile (02) ḥātunuñ biri murād olmaḡa şālīḥdir. İmdi sen bu mes'ele-yi tekrār-i ta'līḳ ile i'tibār eyle.

Meşelen, bir kimesne (03) iki ḥātununa üç kerre *izā cā'e ḡadün fe-aḥadükümā tāliḳun selāsen* dēse yārınki gün toḳuz talāk vāki' olur. (04)

Zevc dilerse biriniñ üzerine cem‘ eder. Zīrā eḥadükümā kavli eymanıñ küllisi ile murād biri olmak şālihdir. (05) Ve dilerse tefrīk eder, bundan zāhir oldı ki ta‘līk ba‘de’t-ta‘līk şahīḥdir. İzāfet ba‘de’l-izāfet (06) şahīḥ olmadığı gibi. İzāfet didüğü izāfeti’t-ṭalāk ile ṭalākdır.

فواحدة وقعت واحدة لأن الأولى عمت الأفراد حكما (07) ولو قال بدءا فهي طالق وثانيا
Eger bir kimesne نكرة في الإثبات (08) للكنية الثانية خصت لاستقلالها نكرة في لإثبات
evvelen hükmen *ḥaleftü biṭalākı vāḥidetin minkümā fehiye ṭalīkun* dese
veṣāniyen *küllemā* (09) *ḥaleftübiṭalākı vāḥidetin minkümāṭalīkun* dese bir
ṭalāk vāki‘ olur. Zevc muḥayyerdir, bir ṭalākı (10) diledüğü ḥātuna şarf eder.
Zīrā yemīn-i ūlāda şart biriniñ ṭalākına ḥalefdir. Zīrā zamīr hiye ḥiyezi (11)
şartda efrādınī ‘āmm olur, hükmen kināye içün. Kināye ise mekniyyü ‘anh
ile bilīnür. Mekniyyü ‘anh mevzu‘-i şartda (12) nekredir. Pes imdi kināye-i
‘āmm olur. Sāniyede ise *fevāḥidetün minkümā* ḥāṣṣaten birini mütenāvil
olur. (13) Zīrā vāḥide mevzū‘-i işbātda cezādır, nekre olmağın müstaḥil olub
maḥşuş birine vāki‘ olur. Zevc (14) murād eyledüğü ḥātuna şarf eder.

وبالعكس من عكسها وقع ثنتان لتكرر الشاطر Muşannifiñ ve bi’l-‘aksi (15) kavli
evvelen cezāda lafz-ı vāḥide-yi zikr idüb sāniyen ḥalfiñ cezāsında lafz-ı
kināye zikr eyledüğüne işaretdir. (16) Meselen, evvelen *küllemā ḥaleftü
biṭalākı vāḥidetün minkümā fevāḥidetün minkümā ṭalīkun* dese sāniyen
küllemā ḥaleftü biṭalākı vāḥidetin (17) *minkümā fehiye ṭalīkun* dese iki ṭalāk
vāki‘ olur. Zīrā şart mükerrer olmuştur. Yemīn-i ūlāda şart-ı vāḥideyi
(18) ‘āmm üzerine ḥalefdir ve cezā ise ṭalāk-ı vāḥideyi ḥāṣṣatendir. Yemīn-i
sāniye ikisiniñ ṭalākına ḥalefdir. Zīrā (19) *fehiye* kavli şartda mezkūr olan
vāḥideden kināye ile maḥalli cezā daḥi ‘āmm oldı, bu taḥrīrce cezānıñ
tekerrüri (20) ile şart mükerrer oldı. Muşannifiñ litekerrüri’ş-şartı kavli buña
işaretdir. Bir ma‘nā daḥi bu olā ki ṭalāk-ı vāḥideyi şartıñ (21) ya’nī ḥalefiñ
tekerrüri ile cezā daḥi mütekerrir oldı. ‘Alā kila’t-taḥdīreyni zevc iki ṭalāka-
yı diledüğü ḥātunda cem‘ (22) eder, dilerse tefrīk eder. Vallāhu a‘lem.

باب* الحنث بالبعض أو الجملة Bābu’l-Ḥıns bi’l-Ba‘zı evi’l-Cümleti

Bu bāb ba‘zla veyāḥud cümle ile (23) ḥıns vāki‘ olmak aḥkāmının beyānındadır.

إلا أن ينوي الكلّ إلحاقاً بالجنس (24) لو قال ان كلمتُ بني آدم او الرجال او النساء حنث بالفرد
 Bir kimesne ḥātununa *enti ṭāliḳun in kellemtü beni ādeme* (25) dēse veyāḥud *enti ṭaliḳun in kellemtü 'r-ricāle* dēse veyāḥud *enti ṭaliḳun in kellemtü 'n-nisā'e* dēse (26) birīne tekellüm ile ḥāniṣ olur. İllā meger ki ḥālif olan kimesne külle niyyet eyleye. Muşannif *ilḥāḳan bi'l-cinsi* ḳavli (27) cemī'-i mu'arrefi cinse ilḥāḳ eylemekle ferd ile ḥāniṣ olur demekdir. Zīrā mu'arref bi'l-lām olan cemī'-i cinse ilḥāḳ [042b/(01)] eylemek ma'nāyı ta'rīf ve cemī' i ri'āyet içündür. Zīrā cins mu'arrefdir ve nefsinde ma'hūddur ve ifrāddan (02) taḥtında olanı cāmī'dir. Eger cemī'-i mu'arref cinse ilḥāḳ olunmasa ve cemī' olmak üzere 'alā ḥālihi bākī ḳālsa, (03) ol ise a'dāddan bir 'adeddir. 'Adad ise nekredir. Bu taḳdīrce mu'arref aṣlen laḡv olmak lāzım gelürdi. (04) İmdi cins üzerine ḥaml eylemek evlādır. Muşannifiñ bu ḳavli Haḳ şubḥānehu ve te'ālānuñ ... لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ (05) ḳavl-i şerīfi te'yīd eder. Bu ise cem'e muḥtaş deḡildir ve sā'ir esmā'-i ecnās daḡi ḥükümde berāberdir. Ḳaçān (06) ḥālif itlāḳ idüb niyyet eylemese ferd ile ḥāniṣ olur. Zīrā ḥālifiñ yemīn ile ḡarazı maḥlūf 'aleyhdır. (07) Kelāmını men' eylemekdir. Men' ise vūs'i miḡdārına şarf olunur. Ve cinsiñ küllisini işbāt ise ḥālifiñ (08) vūs'inde deḡildir. İmdi onaya şarf olunur. Evfā ise müteyyeḳinen vāḥiddir.

لأنه أدنى الجمع وله نية الزائد كنية الحقيقة في لا أضع قدمي (09) وفي المنكر يحنث بالثلاث
 كإنا نحن نزلنا دون المثني إذ العام لا يتعرض (10) في الدار ولا ألبس من غراك و الفرد للجواز
 Vaktā kim muşannif raḥimehullāh cem'-i mu'arref (11) üzerine mün'aḳid olan yemīni zikr eyledi ise cem' münker üzerine mün'aḳid olan yemīne şürū' eyledi. Meşelen, bir kimesne (12) ḥātununa *enti ṭāliḳunin kellemtü nisā'en* dēse üç nisāya söylemekle ḥāniṣ olur. Zīrā *selāṣ* cemī'in (13) ednasıdırve ḥālif içün *selāṣeden* ziyādeye niyyet eylemek vādır. Meşelen, *selāṣeden* ziyādeye niyyet eyledim (14) dēse, diyāneten ve ḳazā'en taşdıḳ olunur. Zīrā ḥaḳīḳat kelāmına niyyet eylemiş olur. Zīrā *selāṣeden māfevkī* ḥaḳīḳaten (15) cem'dir, taşdıḳ olunur. *lā eza'u ḳademī fi'd-dāri ve lā elbeşu min ḡazlik* mes'elesinde oldıḡı gibi. Ḥaḳīḳaten (16) kelāma niyyet eylemiş gibi oldı.

²⁹⁷“Bundan başka kadınlar sana halāl olmaz...” (el-Ahzâb 33/52)i

Meşelen, bir kimesne *vallāhi lā eza‘u kademīfi dāri fülānin* dese *vallāhu lā elbeşu* (17) *min gāzlik* dese ol kimesneniñ yemini haqıķat kelāmına munşarif olur. Haqıķat kelām ki vaż‘-ı kadem ve lebs-i nefis (18) gāzildir. Eger itlāk üzerine olsa muṭlak duhūle munşarif olur. Gerek rākiben ve gerek māşiyen ve gerek hāfiyen (19) gerek mütena‘ilen olsün, mücerred duhūle munşarif olur. Ve lebis daḡi şol şevbdir ki ol gāzilden işlenmiş ola. (20) Ve muşannifiñ *ve‘l-ferdu* qavli cezā ile zā‘id üzerine ma‘tūfdur. Ya‘ni hālif içün ferde niyyet eylemek vārdır. Zīrā (21) lafz-ı cem‘ ile irāde‘i ferd cā‘izdir. Haq şubhānehu ve te‘ālānuñ “إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ”²⁹⁸ qavli şerifi gibi. (22) Ammā müsennāya niyyet cā‘iz değıldir. Zīrā cem‘-i münker ‘āmmıdır ve mezheb-i cumhūr daḡi budur. ‘Āmm ise mesnāyeta‘arruż eylemez, (23) ‘aded oldığı içün. Belki zāta ve sıfata ta‘arruż eder

Bu وله نية الكل دون الرطل (24) نظيره حلف لا يشرب ماء البحر والأنهار حنث بالأدنى mes'elenüñ naziri, meşelen, bir kimesne *vallāhi lā yeşrabu mā‘e‘l-baḡri ve‘l-enhār* deyu yemīn (25) eylese, ol kimesne ednā şürb ile hāniş olur. Hālif içün vārdır ki, külle niyyet eyleye. Eger külle niyyet (26) éderse ebedī hāniş olmaz. Zīrā mā‘e‘l-baḡri ve‘l-enhāri şürb eylemek mümkün değıldir. Rıtle ve rıtl gibi olan (21) şeylere niyyet eylemek yokdur. وقيل يرد المتهم قضاء Ve dinildi ki, müttehem olan şey' kaza‘en [043a/(01)] redd olunur, ya‘ni kaza‘en taşdıķ olunmaz. Eger haqıķat-i kelāma niyyet eylemiş ise de. Zīrā ol haqıķat (02) mahcūradır ve eymanāda mahcūra olan mecāz gibidir. Zīrā eymanuñ binası müte‘ārefdir. Meşelen, bir kimesne (03) hātununa *enti tāliķun* dedikden soñra benim niyyetim visākdan itlākıdır dese kaza‘en taşdıķolunmāz, diyāneten (04) taşdıķ olunub, kaza‘en taşdıķ olmāmaķdan murād, meşelen, müfti fetevā vere ki, ol kimesne hāniş değıldir (05) ve kādı bu kaşıyyeyi istimā‘ eyledik de hınsine hūķüm eyleye. Diyāneten taşdıķ olub kaza‘en taşdıķ olmamaķ ma‘nāsı budur. (06) فلو قال Eger bir kimesne şu hātunu ki tezevvec éderim (07) veyāḡud şu hātun ki dāra dāḡil olur tāliķdir dese talāk fi‘l-i mezkūra ta‘alluķ éder. Fi‘l-i mezküre diduğı (08) tezevvüc ve duḡul vārdır. Zīrā fi‘l-i mezküre şu maḡalli ki talāk aña izāfet olmuşdur. Anı

²⁹⁸“Şüphe yok o zikri biz indirdik biz, her halde biz onu muhafaza da edeceğiz.” (el-Hicr 15/9).

mu‘arrefdir, maḥalli ṭalāk ise (09) ol fi‘ilsiz bilinmaz. Bu taḳdīrce şart ma‘nāsına oldu. Şol haysiyetleki, hüküm anuñ üzerine tevaḳḳuf eyledi. (10) *إلا أن يزيد فلانة أو هذه إذ الصفة في المشار والمسمى لغو فتجر في الملك ولغا في غيره* *İllā en yezīde* (11) kavli ta‘alluḳ bi‘l-fi‘li kavlinden istiṣnādır. Ṭalāk fi‘il-i mezkūre ta‘alluḳ eder. İllā meger ki fi‘il-i mezkūruñ hükmüni ilgā eder. (12) *Fülānetu ev hāzihi lafızlarını ziyāde eyleye, meselen, fülānetü binti fülānin elletī etezevvucuhā ṭālikun* veyāḥud *hāzihi’lletī etezevvucuhā ṭālikun* (13) dese ve *yāḥud fülānetün bintü fülānini’l-letī tedhulu’d-dāra ṭālikun* veyāḥud *hāzihi’l-letī tedhulü’d-dāra ṭālikun* dese. Bu kelāmıarda (14) ṭalāk fi‘ile ta‘līḳ eylemeyub milkde fi‘l-hāl müncer olur. Zīrā zāt müşārün ileyhada şıfat ya‘ni *hāzihi’l-mer’etü* kavlidir. (15) Ve müsemma‘-i mansūbda şıfat ya‘ni *fülānete binti fülānünü’l-letī etezevvecu* kavlidir. Bunlarda şıfat laḡvdir. Ve zāt şıfatsız (16) ma‘lūmdur. Bu taḳdīrce ma‘nā şart oldu ve hüküm ol zātın üzerine tevaḳḳuf eylemedi. Pes imdi fi‘l-hāl (17) ṭalākı ṭḳa‘ eylemiş oldu. Kaçān maḥlūf-i ‘aleyhā tesmiye eyleye veyāḥud işāret ile ma‘lūma olsa ve milkde (18) bulunsa fi‘l-hāl ṭalāk vāki‘ olur. Ammā milkden ḡayrīde bulunsa laḡv olur, zīrā ecnebīdir. *بالإضافة (19) بين أن التعريف* İmām Muḥammed raḥimehullāh bu bābda ta‘rīf-i beyān idüb (20) taḥḳıḳan ta‘rīf-i izāfet ile olur. Beni ādem ve beni temīm gibi. Veyāḥud lām ile olur *e’r-ricālu ve’n-niṣa’u* gibi. Ve işāret (21) ile olur, *hāzihi’l-mer’etu* gibi. Veyāḥud şıfat ile olur, *el-mer’etu’l-letī etezevvecu ev tedhulu’d-dāra* gibi. <veyāḥud ḡābeye nisbet ile *fülānetün binti fülānin* gibi>.

3.3. Bābu mā yaḳa‘u bi‘l-vaḳti fe-mā lā yaḳā‘u (22) *باب* ما يقع بالوقت

فما لا يقع

Bu bāb şol şey’in beyānındadır ki, bir şıfat ile mevşūf olan vaḳte muzāf (23) olan ṭalāk, ol vaḳit bulunduḳda ṭalākıñ vuḳū‘i ve ‘adem-i vuḳū‘idir

لغو لسبقه العقد كطلاق أمس أو قرانه فإنه يوقف (24) طالق ثلاثا قبل أن أتزوجك بشهر Bir kimesne bir ecnebiyye ḥātuna (25) *enti ṭālikun selāsen ḳable en etezevvecki biṣehrīn* dese, ol kimesneniñ kelāmı laḡvdir. Zīrā ṭalāk ‘aḳd-i nikāḥa sebaḳ eyledüḡi (26) içün bu gün tezevvüc idüb *enti ṭālikun emsi* demiş gibi oldu. Veyāḥud ṭalāk ‘aḳd-i nikāḥa muḳārin ola, (27)

ya'ni 'akd-i nikāh tamām şehirde vāki' olur. Zīrā talāk vücūd-i nikāh üzerine tevākkuḫ eder. Yoḥsa şart değildir. Belki [043b/(01)] mu'arrefdir. Şol şehri ki tezevvüce muttaşıldır ve talāk ol zamān te'aḥḥar eder ki, ta'lik olan şey' manā ve lafzan (02) şart ola. Bunda ise lafzan şart yokdur. Kaçān ma'nen şart olub lafzen olmasa muḫārin olur. Ma'nā (03) şart i'tibāri ile ḳable vāki' olmaz ve mu'arref olmak i'tibāri ile ḥüküm müte'aḥḥir olmaz. Muşannifiñ *ve lā şartun (04) lafzan li-yete'aḥḥara* kavli bunā işāretidir

في الملك مقتصرا (05) وقبل قدوم زيد أو موته واقع إن كانا بعد شهر للإضافة والوصف
 Bir kimesne kaçān kendü ḥātununa (06) *enti tālikun selāsen ḳable ḳudūmin Zeydin bi-şehirin* dese veyāḥud *enti tālikun selāsen ḳable mevti Zeydin bişehirin* dese (07) *tālikun selāsen vāki'* olur. Eger ḳudūm-i Zeyd veyāḥud mevt-i Zeyd şehirden soñra vāki' olursa. Zīrā bir vaşḫ (08) ile mevşūf vaḫtiñ ki ol vaḫit ki ḳudūm-i Zeyd ve mevt Zeyddir, anuñ kıtında talāk vāki' olur. Hālbuki (09) ḥātun daḫi milkinde bulundu. İmāmeyn kıtında muḫtaşiran olduḡı ḥālde. Taḳdīr-i kelām eṭ-talāḫu'l-mużāfu fi-ḳavlihi *enti (10) tālikun ḳable'l-ḳudūmi zeydin vāki'un muḫtaşiran 'alā ḥāli'l-ḳudūmi evi'l-mevti* gibi. Pes imdi 'iddet-i ḥīn ḳudūmdan ve ḥīn-i (11) mevtiden i'tibār olunur ve ḳudūm ve mevtiden her biri şartdır. Zīrā anuñ üzerine tevakkuf eder. Muşannifiñ (12) *li't-tevākkuḫi* kavli bunā işāretidir. Lākin muḫtaşiran ḳavlinde ihtilāf eylemişlerdir ki, fi'l-ḥāl muḫtaşir midir yoḥsa (13) evvel şehirde müstenid midir. İmāmeyn evvele zāhib olmuşlardır.

Züfer raḫimehullāh sāniye zāhib olmuşdur. (14) Ebū Ḥanīfe ḥazretleri ḳudūmda evvele mevtde sāniye zāhib olmuşlardır. Ve muşannifiñ 'inde Züfer li'l-izāfeti (15) kavli talāk Züfer kıtında müsteneden vāki' olur. Talāḫiñ vaḫt ve mevşufa izāfeti için. Ol vaḫt (16) mevşūf ki şehrdir, āḫirine ḳudūm-i Zeyd veyāḥud mevt-i Zeyd muttaşıldır. Eger ḳudūm veyāḥud mevt mevşūf (17) olan şehirde bulunsa 'iddet-i evvel şehirden i'tibār olunur Züfer kıtında. Kezā *fi'l-itḳa* kavli bir kimesne (18) 'abdine *ente ḥurrun ḳable ḳudūmi Zeydin bişehirin* veyāḥud *ente ḥurrun ḳable mevti Zeydin bişehirin* dese bunda olan ihtilāf (19) zikri mürūr eden ihtilāf gibidir.

في علم الله تعالى (20) والإمام معهما في القدوم إذ المعرف الخطر شرط معنى بدليل إن كان قدومه *İmām-ı A'zām* ḥazretleri mes'ele'-i kudūmda Ebū Yūşuf ve İmām Muḥammed raḥimehūmullāh ile me'andır. Talāk (21) ve 'itkī mukteşiran *īkā'* ederler. Mes'ele'-i mevtde Züfer ile me'andır. Talāk ve 'itkī müsteneden *īkā'* ederler. (22) Zīrā kudūm şartı mu'arrefdir ve mu'arref kaçān 'alā ḥatırī'l-vucūd olsa min ḥaysü'l-ma'nā şartdır. Şol delīl ile ki bir kimesne (23) ḥātununa *in kāne fi- 'ilmi' llāhi kudūmi zeydin ilā şehrin fe-enti tāliḳun* dese ve şehir tamāmında zeyd gelse ḥātun (24) mukteşiran muṭallaḳa olur. Hālbuki 'ilmu' llāh cemī'-i eşyāyı muḥīt iken. Lākin mādem ki kudūm bize ma'lūm olmaya (25) hüküm yokdur. Ve hüküm kudūmuñ zuḥurunā tevkiḳif eder. Bu taḳdīrce ma'nā-i şart olmuş olur. Ḥatırīñ (26) ma'nāsı bulunmak ile bulunmamāk beyninde bir emr-i mütereddiddir.

بأوله كقبل الفطر فنزل قبيل الموت من (27) معه في الموت لأنه كائن ولو عرّف الشهر وقع *İmām-ı A'zām* ḥazretleri [044a/(01)] Züfer ile mevtde me'andır. Zīrā mevt lā mahālete kā'indir. Ve vücudunda ḥatar yokdur. Ya'ni tereddüd yokdur ve ma'nāyı (02) şart daḥi yokdur ki, izāfet-i talāk şehri mu'arref ola, böyle deḡildir. Eger şehir ta'arruf olunursa talāk (03) ve 'itkī şehriñ evvelinde vāki' olur. Ḳable'l-fiṭr mes'elesi gibi. Bir kimesne ḥātununa *enti tāliḳun ḳable'l* (04) *fiṭrı bişehrin* dese evvel-i ramāzāndan talāk vāki' olur. Ve şehriñ mu'arref olması bizim mes'elemizde işār-ı (05) mevtiñ zuhūri ile müteḥakkıḳ olur. Bu taḳdīrce işār-ı mevt mu'arrefun min ḥaysü'l-ma'nā şart olmaz. Pes imdi (06) ibtidāda şehri mazhar ya'ni mu'arref olur. İntihāda şart olur ve 'itkī ise şartıñ vücūduna tevakkuf (07) eder. Bu taḳdīr üzerine beyne'z-zuhūri ve'l-inşā'i dāyir olmaḡın talāk müsteneden evvel-i şehrdan ḳabīl-i mevtden (08) nüzūl tevsīṭan beyne'z-zuhūri ve'l-inşā'i ikisi ile 'amel olunduḡı hālde.

عنده لسبق الزوال فيردّ البذل إلا أن يموت بعد العدة (09) حتى لغا الخلع والكتابة في الشهر *Hāttā laga'l-ḥul'u ve'l-kitābetü* (10) kavli şol fūrū'a işāretidir ki, muḳaddemā istinād ve iḳtişār bābında ihtilāf olunmuş idi. Meselen, bir kimesne ḥātununa (11) *enti tāliḳun selāsen ḳable mevti fülānin bişehrin* dese andan şoñra on beş gün mürurundan şoñra biñ dirhem (12) üzerine ḥul' eyleye. Andan şoñra şehir tamāmında fülān fevt olsa hālbuki ḥātun 'iddet

evvelu fezāhiri şuhūran. Emma's-şānī Ḥasen'in (Hasan b. Ziyād), Ebū Ḥanīfe'den rivāyet eyledüğü budur ki, (07) kaçān mevlā 'abdine *in müttü ve düfintü ev gusiltu ev küfintü feente ḥurrun* dēse ve fevt olsa, 'abd-i müdebber (08) değildir. 'Abd mevlānuñ mülkünde bākīdir. Ammā müsteḥab olur ki *şülüşü* māldan mu'taḥ ola. Kitāb-ı nebe ba'dehu (09) daḥi böylecedir. Zīrā müdebber-i muṭlaḥ şol kimesnedir ki, anuñ 'itkī min külli'l-vücūh mevte maḥşūr ola, bu ise (10) min vechin 'itkī evvel-i şehirde maḥşūr oldu. Ammā İmāmeyn kavli üzre kaçān şehir mürūr eylese 'abdiñ itkī seyyidiñ (11) mevtine mu'allāḥ olur. Şol kimesne gibi olur ki, *in müttü ene ve fülānen feente ḥurrun* dēse 'abdiñ bey'i cā'iz olur. (12) Eger fülān mevlādan muḥaddem fevt olsa 'abd-i müdebber muṭlaḥ olur ve Nevādir'de daḥi müdebber muṭlaḥ olur. Bu mes'ele (13) eş-Şey'hu'l-imām 'Alī el-Bezdevī²⁹⁹ iḥtiyār eylemişdir.

Zikrī fi الفائت (14) ولو جنى عليه في الشهر فالأرش له لكن أرش القن إذ لاستنناد mürūr eden 'abd üzerine evvel-i şehirde cināyet olunsa meselen, bir kimesne ol 'abdiñ (15) bir elini kat' eylese. Andan soñra tamām-ı şehirde mevlā daḥi fevt olsa erş bir 'abd içündür. Lākin erş-i ḳandır (16) erş-i ḥurr değildir. Ve bir yediñ erş-i nişf ḳıymetidir. Ammā Ebū Ḥanīfe ḳıtında bi-ṭarīḳı'l-istinād şābit olur. (17) Muşannifin izi'l-istināde fi'l-fāi'ti kavli istinādı vāki' idüb fāi'yet olan şey'de istinād (18) olmaz. Zīrā kat' olan yed cüz'ü fāyitdir. Anda 'itk izhār eylemek mümkün değildir.

المالك لا العتق نظيره الجناية على الساعي في كتابة أبيه (19) والخلف كالأصل فيما يقبله وهو فإنه يستند في حق الدين دون رد العتق بسببه (20) وضمان التسبب يلحق الميت بعد إعتاق الوارث Ḥalef aşl gibidir. Şol hükümde ki, ol hükmi ḳabul eyleye. (21) Aşl dedüğü yeddir. Ve bu yedde iki hüküm vādır. Eger biri ḳā'im şübüt anda zāhir olur, şāni ki, kat' (22) olunmuşdur. Żarureten 'abdiñ milk-i ḥalfi ise erşdir. Erş ise hükmeinde birini ḳabul eder ki, ol (23) żarūret 'abdiñ milkidir. Āḥar hüküm ki, 'itḳdır anı ḳabul eylemez. Bu taḳḍirce erş yedden ḥalef olur. Bu iki (24) mes'ele-i nażīra, meselen, bābāsının kitābetinde sā'i olan veled üzerine cināyet olunsa. Meselen, elini kat' (25) eyleseler ve kitābet aḳçesini

²⁹⁹ Ebū'l-Hasen Ebū'l-Usr Fahrū'l-İslām Alī b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerīm el-Pezdevī (ö. 482/1089) Hanefi fakih ve Hanefi fıkıh usulü müellifi. Bk. Murteza Bedir.-Ferhat Koca. "Pezdevī, Ebū'l-Usr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, (Erişim: 21 Nisan 2024).

edā eylese ve bābāsının āhir hayātında kendünün bābāsının ‘itkīnā hüküm olursa (26) ol yediñ erşi kınnen vācib olur. Bunda halef asl gibi oldu. Zīrā aslı kandır ve mes'ele-i s̄āni (27) zimān tesbībdır ve erşin i'tākından sonra meyte lāhık olur. Zimān ise meyyitiñ deyni hakkında [045a/(01)] müstenid olur. Ammā redd-i 'itkına değıl.

Meşelen, bir kimesne bir tarīkda kıyu hafreylese andan sonra fevt olsa (02) ve ol kimesneniñ bir 'abdinde ğayri bir şey'i olmasa ve vāriş ol 'abdi i'tāk eylese ve bā'dehu (03) bir kimesneniñ bir dābbesi ol kıyuya düşse ve kıymetde terk eyledüğü 'abdiñ kıymetine müsāvi olsa zimān-ı (04) hafirden müsebbeb olan zimān sebebine müstenid olur ki, ol sebep hafirdir. Bir hükümün hakkında ki ol hükümü kabul (05) eder ve ol hüküm meyyit üzerine sübut-i deyndir. Hattā vārişi i'tāk eyledüğü kıymetini zāmin olur. (06) Deyn sebebiyle, muşannifiñ *bisebebihi* dedüğü buñā işāretidir. Redd 'itka müstenid olamaz. Zīrā redd 'itki hükmi kabul (07) eylemez.

و يعتق المولود في الشهر خلافا لهما للاتصال في أوله Eger 'abd yerine cāriye olsa ve mevlāsı (08) *enti ħurrun bā'de mevti zeydin bişehrīn* dese ve cāriye bir veled getürse andan sonra tamām-ı şehrde zeyd fevt (09) olsa, mevlūd ol şehrde mu'tāk olur. Ebū Ħanīfe kıtında imāmeyn için ħılāf vārdır. İmāmeyn kıtında (10) 'adem-i 'itka delil budur ki, 'itk muķteşiran s̄ābit olur. Veled ise sübut hālinde ümminden munfaşıl idi. (11) 'itk veledde sirāyet eylemez. Ammā Ebū Ħanīfe kıtında 'itkın sübuti evvel-i şehrde velediñ ümmeittişāli içündür. (12) Hürriyyete müsteħāk olur. Ümminden infişāl ile 'itka istiħkākı bāṭıl olmaz. كذا بعد بيع الأم كولد المدبرة Kezā ba'de *bey'i'l* (13) -*ümme* kavli ya'ni *enti ħurretün ba'de mevti zeydin bi-şehrīn* dedikden sonra veled getürse ve şehr tamām olmazdan muķaddem (14) cāriye'yi bey' eylese yine veled mu'tāk olur,veledi müdebbera gibi.

Meşelen, bir cāriye müdebbera olsa ve bir veled getürse (15) ve fevt olsa ve ba'dehu mevlā fevt olsa ol veled mu'tāk olur. ولأنه مقصود حتى لم يتحول Ve ol veled maķşūdun bi'l-i'tākdır ümm gibi, zīrā i'tāk (17) cāriyeye nice izāfet olunmuş ise veled baṭn-ı ümmde olduğda veledde izāfetdir. Bu ecildendir ki, velāsı taḥavul (18) eylemez. Şol mes'elede ki, bir kimesne cāriyesini i'tāk eylese hālbuki ol

cāriye bir āḥar kimesnenuñ (19) ‘abdinuñ taht-ı nikāhında olsa ve vaqt-i i’tākdan altı āydan eḳalde bir veled getürse andan soñra (20) ‘abdiñ efendisi ‘abdi i’tāk eylese oḅlunuñ velāsini kendü nevsine cerr idemez. Zīrā veled-i mevlā-yı (21) ümm makşüden i’tāk eylemişdir. Velāsı andañ taḥavvul eylemez. Ammā altı āyda veyāḥud daḥi ziyādede veled (22) getürse bunuñ ḥilāfidır. Veled bunda biṭarīḳi’s-sirāyeh ümmine tebe’iyyet ile mu’taḳ olur. Velāsı mevlā-yı ebe taḥavvul (23) éder. Veled-i mükātebe veled-i müdebberaya muḥālifdir.

Bi-ḥılāfi veledi’l-mükātebeti ḳavli ve *yu’taḳu’l-mevlūdū* ḳavline muttaşıldır. Ya’ni (24) em-i mükātebe bir veled getürse andan soñra cāriye bey’ olursa ümme tebe’iyyet ile veled mu’taḳ olmaz. Zīrā veled (25) ḥaḳḳında kitābet fesh olmuşdur. Bu ecildendir ki, cāriyeyi şira’ idüb mülk-i ḳadīmine i’āde eyledükden soñra (26) kitābet ‘avdet eylemez. Ve *وهنا تعنق* ya’ni bizim bu mes’elemizde cāriye, (27) ba’de’ş-şirā mu’taḳ olur. Şol mes’elede ki, bir kimesne cāriyesine *enti ḥurretun ḳable mevti fülānin bişehrīn* dēse [045b/(01)] ve ol şehrde cāriye bir veled getürse andan soñra ol şehrde bey’ eylese ba’dehu cāriye’yi iştērā (02) eylese andan soñra fülān fevt olsa ba’de’l-mevti cāriye mu’taḳ olur. Lākin müddet ki şehrdir. (03) Ba’de’ş-şirā’i gerekdir ki, ya’ni şehriñ tamām olması ba’de’ş-şirā’i gerekdir. Ve fülān daḥi tamām-ı şehrde olmaḳ gerek. Zīrā istinād (04) mümkindür. Zevāl-i mülk teḥallül eylemāmişdir. Ammā ūlāda ya’ni müddet-i ūlā ki, ḥīn-i tekellümden tamām-ı şehrdir. Cāriyenin (05) mülkini bey’ ile zāil olmuşdur. İstinād mümkün deḡildir. Ḥāşıl-ı kelām cāriyenin ‘ıtkı Ebū Ḥanīfe raḥimehullāh ḳıtında evvel-i (06) şehre müstenid olmāsı, şehrde devām-ı mülk şartdır. Tamām-ı şehrde ba’zı müddetde maḥalliyetiñ zevāla istinādı (07) men’ éder.

ولو بيع النصف عتق الباقي ولم يفسد البيع إذا استثناء عدم في حق الزائل Eger mevlā (08) cāriyenin nişfinı bey’ eylese andan soñra tamām-ı şehrde zeyd fevt olsa bi’l-icmā’ nişf-ı bāḳī daḥi mu’taḳ (09) olur. Ve muşannifiñ *ve lem yefsudu’l-bey’* ḳavli bir su’āl-i muḳaddereye cevābdır. Taḳrīr-i su’āl budur ki, ḳaçān nişf-ı bāḳī (10) ve vaqt-i ḥalefe müstenēden mu’taḳ olsa min vechin zāhir oldı ki, ol ‘abd mu’taḳu’l-ba’zıdır ve mu’taḳu’l-ba’z (11) ise küllisi mükāteb

gibidir. Mükātebiñ bey‘ı hūd cā‘iz değildir. Taqrīr-i cevāb budur ki, mevlā ‘abdi nısfen (12) mükāteb eylemedi. Ancak zarūret eyledi, nısf-ı i‘tağ dağı zarūreten vāki‘ oldı. Bir şey' ki zarūret ile (13) s̄ābit ola ol şey' zarūret miqdārı muqadder olur. İmdi sübut-i ‘itkda zarūret kendi naşibi miqdārında (14) olur. Nısf-ı āharda mükāteb olmaz. Bu taqdırce bey‘ fāsıd olmaz. Zīrā istinād mülkden zā‘il olan (15) hakkında ‘ademdir

ولم يضمن لعدم الصنع كالميراث Ba‘zılar dediler ki, bey‘ eylediği nısf-ı cāriye zāmin olur. (16) Ammā eşahh-i rivāyetde zāmin olmaz. Şun‘ı olmadığı için. Zīrā ol hükmen s̄ābit oldı, yoğsa kaşden (17) değildir. Bu mes'ele müşüllüdür. Bir kimesne qarābete vilā cihetinden nısf-ı ‘abde verāşetden mālİK olsa nısf-ı (18) āhar için zāmin olmaz.

الوصف و إن (19) ولو قال قبل موت زيد و عمر وبشهر فمات زيد قبل شهر لم يقع أبدًا لفوت (20) مات بعده وقع لتعين الشهر وهو المتصل بأول الكائنين كقبل الفطر والأضحى بخلاف القوم Eger bir kimesne hātununa *enti tāliḳun ḳable* (21) *mevti Zeydin ve ‘Amrın bi-şehrin* dēse zeyd ve ‘Amrden biri şehrden muḳaddem fevt olsa bu kelāma ebeden (22) ṭalāk vāki‘ olmaz. Zīrā vaqt-i kelāmdan şehr-i tamāmdan muḳaddem biri fevt oldı. Bu taqdırce (23) vaşf-ifevt oldı ki ḳabliyyet ve mevşūf dağı fevt oldı ki, ṭalāk izāfet olunan vaḳitdir. (24) Bu ecilden vuḳū‘-i ṭalāk müte‘azzir olur. Eger zeyd veyāḳud ‘Amr ve şehrden şöıra fevt olsa Ebū Ḥanīfe (25) ḳıtında evvel-i şehrde müsteneden ṭalāk vāki‘ olur. Āḳarın mevtine intizār olunamāz, ṭalāk izāfet olan (26) şehr-i müte‘ayyin olduğu için ki, ol şehr-i evvel kānīne muttaşıldır. Ya‘ni zeyd ve ‘Amriñ mevti ki lā maḳāletedir, (27) *ke-ḳable‘l-fiṭri ve‘l-aḳḳā* dēmiş gibi olur. Meselen, bir kimesne ‘abdine *ente ḥurrun ḳable‘l-fiṭri ve‘l-aḳḳā bi-şehrin* dēse ol [046a/(01)] ‘abd ramāzāniñ evvelinden mu‘tağ olur. Māba‘dine intizār olunamāz, lā maḳālete ḳa‘indir. Egerçi ramāzān aḳḳādan (02) üç ay ve dağı ziyāde oldı ise de yine evvel-i ramāzānda vāki‘ olur, eşahh rivāyetde. Ammā ḳudūm bu mes'eleniñ (03) ḳilāfıdır.

Meselen, bir kimesne *enti tāliḳun ḳable kudūmi Zeydin ve ‘Amrın bişehrin* birisi şehrden şöıra gelse ṭalāk vāki‘ (04) olmaz mādem ki birisi dağı gelmese ṭalāk muzāf olan şehr müte‘ayyin değildir ve‘l-ḳırānu ḳavli

mübtedâdır. *Mebnâ* (05) *ta'ni'r-Râziyyi* kavli haberdir. Râzîniñ ta'nı buñâ işâretidir. Kıyâs iki şüret dañi bir ola, mâdemki (06) ikisiniñ mevti veyâñud ikisiniñ kudûmi mükteran olmaya. Talâk vâki' olmaz. Eger biriniñ şehrde mevtden soñra (07) veyâñud şehrden ekşerde mevtden soñra talâk vâki' olsa. Talâk muzâf olanvañtiñ hılâfı (08) olmak lâzım gelür ve Zeyd ve 'Amrîñ mevt ve kudûmleriniñ iştirâf kırânı 'âdeten muhâldir. Pes imdi 'âkıldan (09) bu kelâm murâd olinmâz. Zîrâ insân 'âdeten mümteni' olan şey'i murâd eylamâz. Belki mu'tâd ve müte'ârif olan (10) şey'i murâd eder.

وقدم لأن (11) كذا قبل أن تحيضي حيضة بشهر ورأت الدم ثلاثا وقبل قدوم زيد وموت عمرو
 Ma'lûm olâ ki bir iki mes'ele kitâb-ı eymanîñ bāb-ı hîṣṣ (12) evvelinden menkûldür. Muşannif münâsebet ile irâd eylemişdir. Bir kimesne hârununa *enti tâlikun kable en tahîzî* (13) *hayzaten bişehrî* dese, kable şehr hârun dem görse talâk vâki' olmaz. Zîrâ vaşf fevt olmuşdur. (14) eger şehr mürûrundan soñra bir gün veyâñud iki gün görse talâk vâki' olmaz. Ammâ üç gün gördükde (15) talâk vâki' olur. Zîrâ vaşf-ı kabliyet hayza ittişâl ileşâbit oldı. Pes imdi hayza ittişâl (16) şart oldı. Hayza ise şartı mevcide oldı ve şartı mevcude olan hayza ise talâk mukârin oldı. (17) Ve kable kudûmi Zeydin ve mevti 'Amrîñ kavli, meşelen, bir kimesne hârununa *enti tâlikun kable kudûmi Zeydin ve 'Amrîñ* dese (18) ve Zeyd şehrden soñra gelse talâk vâki' olur. 'Amrîñ mevtine intizâr olinamâz. Zîrâ âhar elbettefevt (19) olur. Muşannifin *li-enne'l-bâkî ka'inun* dedüñi bâkî ki, 'Amrdır. Fevt olması muhâkkağdır. Muşannifin *biñılâfti mâ lev mâte*(20) 'Amrun kavli şehrden soñra fevt olub, Zeyd gelmese hârun muṭallağa olmaz. Zîrâ bilinmez ki, Zeyd gelir mi,(21) yoñsa gelmez mi? Bu mes'ele yukaruda olan mes'eleye muhâlifdir.

3.4. Bābu'l-hîṣṣ fi'ş-şurbi ve ğayrihi *باب* الحنث في الشرب وغيره

(22) Bu bāb şurbde ve şurbden ğayride vâki' olan hîṣṣin aḥkāmı beyânındadır.

أو أكلت من الحنطة فهو عندهما على مائه و خبزها (23) ولو قال إن شربت من الفرات
 كما في الكوز وهي مستعملة وإلا (24) للعرف وعنده على الكرع والقضم لأن الحقيقة لوضع الفم
 لما حنث بهما إذ المهجورة مستثني عن عموم

ومجرد وضع القدم فكانت أولى من المجازر المتعارف (25) المجاز كما في البئر والدقيق

Bir kimesne ḥātununa *enti ṭālīkun in šeribtü mine'l-fürāt* (26) ve *yāḥud in ekeltü mine'l-ḥuṇṭati* dese İmāmeyn kıtında ḥiṣṣiñ vuḳū‘u ol fürātīñ şuyu üzerine ve ol buḡdāydan (27) ittiḥāz olan ḥubz üzerinedir. Mecāz ve müte‘ārif i‘tibāri ile ve Ebū Ḥanīfe kıtında ker‘ ve ḳaḏm üzerinedir. Ker‘ [046b/(01)] lügatda femm ile tenāvül eylemeğe dērler ve ḳaḏm dīşleriñ etrāfiyla ekl eylemeğe dērler. Ḳaçān kelām ḥaḳīḳat-i müsta‘mele (02) ve mecāz ve müta‘ārif olsa. Ebū Ḥanīfe kıtında ḥaḳīḳat evlādır, isti‘māli cehtinden. Zīrā ḥaḳīḳat-i vaż‘ (03) femdir, gözde oldığı gibi. İmdi bu ḥaḳīḳat-i müsta‘meledir. Meselen, bir kimesne şu bardāḳdan şirb eylemeyeyim(04) deyu yemīn eylese ve yemīn eyledüğü bardāḳıñ şuyunı āḥar bardāḳa döküb şirb eylese ḥāniş olmaz. (05)

Muşannifiñ *li-ennehu'l-ḥaḳīḳate li-vaż‘ı'l-femi kemā fi'l-küvzi hiye müsta‘meletün* dedüğü bu mes'eledir. Eger böyle olmasa ker‘ ve ḳaḏm (06) ile ḥāniş olurdu ve ḥaḳīḳat-i mehcūra ise ‘umūm-i mecāzdan müsteṣnādır. Nitekim bi’ri ve daḳıḳda oldığı (07) gibi. Meselen, bir kimesne şu kuyudan içmeyeyim deyu yemīn eylese, bardāḳ ile içse ḥāniş olur. Eger kuyuya (08) inüb, ker‘ ile ya‘ni ağzını ḳoyüb içse ḥāniş olmaz. Zīrā evvel-i ḥaḳīḳat-i maḥcūradır ve eger şol (09) daḳıḳdan ekl eylemeyeyim deyu yemīn eylese etmeğin ekl eylese ḥāniş olur. Ammā daḳıḳdan eliyle alub (10) ekl eylese ḥāniş olmaz ve mücerred vaż‘ı'l-ḳademi ḳavli şol kimesneden ihtirāzdır ki, vaż‘-ı ḳadem eyleye (11) ve kendüsi dāḥil-i dār olmaya, vaż‘-ı ḳademden murād ‘umūm-i mecāz üzerine duḥūl vārdır. Kendüsi ḥāric-i (12) dārda olub mücerred vaż‘-ı ḳadem eylese ḥāniş olmaz. Zīrā bu vaż‘ ḥaḳīḳat-i maḥcūradır. Ammā ḳaçān ḥaḳīḳat-i (13) müsta‘mele olsa mecāz-i müte‘ārifden evlādır. Zīrā ḥaḳīḳat aşıldır, mecāza ittişāl delīl iledir. Bilā delīl (14) intikāl olunamaz.

(15) ولو قال من ماء الفرات فشرب من نهر يأخذ منه حنث بخلاف الأول لنسبته الماء دون

Bir kimesne yemīn eylese ki mā’-i furātdan şürb eylemeye, (16) ol kimesne furātdan aḥz olunmuş nehirden şirb eylese ḥāniş olur. Gerek ker‘an ve gerek iḡtirāḳan (17) şürb eyleşun, ḥāniş olur. Ḳavl-i evvel bunuñ ḥilāfıdır. Zīrā evvelki mes'elede mā’ yokdur.

Ancak (18) mine'l-fürâtdır. Bu mes'elede ise min mā'-i fūrâtdır. Bu mes'elede şart-ı hıns fūrâta mensüb (19) olan ma'ın şürbünedir. Nisbet ise mā'-i fūrâtdan nehir aḥz olunmağla munḳatı' olmaz. Muşannifiñ *li-nisbeti'l* (20) *mā'* kavli buña işâretidir. Nehirden içdikde ḥaniş olur. Mā'uñ nisbeti içün, yoḥsa fii'le nisbet (21) ile değıldir. Ve bu iki mes'ele ki, biri eş-şürbu min mā'ı'l-fürât ve biri eş-şürbu mine'l-fürâtdır. İki (22) küvzeye i'tibâr ile.

Meşelen, bir kimesne lā eşrabu min mā'i hāza'l-küvze deyu yemîn eylese āhar küvzeye şabb (23) idüb içse ḥaniş olur. Ammā *lā eşrabu min hāza'l-küvze* deyu yemîn eylese içinde olan şuyu (24) āhar bardāğa koyüb içse ḥaniş olmaz. Ve muşannifiñ *illā en yağlibeh* kavli ḥaniş kavline muttaşıldır. Ya'ni (25) bir kimesne mā'-i fūrâtdan şürb eylemeyeyim deyu yemîn eyledikten soñra fūrâtdan aḥz olunmuş nehirde ki aña (26) dicke şuyu ğalebe olunmuş ola, andan şürb eylese ḥaniş olmaz. Zīrā mağlūb mukābele-i ğālibde (27) müstehlek gibidir.

بـخلاف ماءً فراتاً لبقاء الوصف دون الإضافة Bu mes'ele mürür eden [047a/(01)] mes'eleye muḥālifdir. Meşelen, bir kimesne lā eşrabu mā'en fūrâten veyāḥud min mā'in fūrâtin deyu yemîn eylese, ya'ni yemîni (02) lafz-ı mā'i münevven eylese mā'-i fūrâtdan ve andan aḥz olunan nehirde ve mā'-i dicleden ve cemī' tatlu şulardan (03) şürb eylese ḥaniş olur, her ne tarīkla olursa. Zīrā vaşf ki uzūbedir, bākīdir. Yoḥsa izāfet (04) içün değıldir. Vaşf dedüğü mā'en fūrâten kavlidir. İzāfet dedüğü min mā'ı'l-fürâti kavlidir. İmdi bu taḳdīrce (05) mā'ın fūrâtdan inḳitā'ı vaşf-ı uzūbeti zā'il eylemez. Eger fūrâtdan ve eger ğayrēden tatlu şulardan şürb (06) eylese ḥaniş olur

ولو قال للزوجة أولئمة إن نكحتك فهو على الوطاء دون العقد Bir kimesne (07) zevcesine veyāḥud cāriyesine *in nekaḥtiki fe'abdī ḥurrin* dese ol kimesneniñ yemîni vaṭ'ı üzerine maḥmūldür. (08) Yoḥsa 'akd üzerine maḥmūl değıldir. Ḥattā cāriyesini i'tāk eylese veyāḥud ḥatununu ebāna idüb (09) ba'dehu tezevvüc eylese, mādemki vaṭ'ı eylemeye ḥaniş olmaz. Zīrā lafz iki ma'nāya muḥtemeldir. Bu taḳdīrce maḥalle lāyık (10) olan şey'e 'amel olunur. Meşelen, lafz-ı ḥurmet a'yāna izāfet ile ḥurmete bey' murād olunur ve nisaya izāfet (11) ḥurmet-i niḳāh murād olunur ve ta'āma izāfet ile ḥurmet-i ekl murād olunur. الحقيقة (12) عكس غيرهما دل أن المجاز لا يغلب

المستعملة ولا يعمها Ya'ni zevce ve emeniñ hâlleriniñ hükmi gayrisinde hükümünün 'aksidir. Meşelen, (13) bir kimesne bir ecnebiyye hātuna veyāhud bir āhariñ cāriyesine *in nekāhtüki fe'abdi hurrin* dese 'ağd ile hāniş (14) olur. Zīrā nikāh vaṭ'ıda haqīkatdır, 'ağdde mecāz müte'ārifdir çünkü nikāh vaṭ'ıda haqīkat ola, zevce (15) ve cāriye haqqında haqīkatle 'amel olunmak mümkün olmağla vaṭ'ı şarf olunub mecāz şarf olunamaz. Ammā ecnebiyye (16) haqqında mecāza munşarif olur ve hükmi-i mes'ele delālet eder ki mecāz müte'ārif haqīkat müsta'mele gālib (17) olamaz ve haqīkate daḥi 'āmm olamaz.

3.5. Bābu'l-hinşi fi'l-ğusli ve gayrihi *باب الحنث في الغسل وغيره

Bu bāb ğasilden gayride vāki' (18) olan hınsin aḥkāmı beyānındadır. ولو أو لحما لم يدين لعدم العموم والتنوع (19) قال إن اغتسلت أو تزوجت أو أكلت ونوى الجناية أو فلانة Eger (20) bir kimesne *in eḡseltü fe'abdī hurrin* dese veyāhud *in tezevvektü fe'abdī hurrin* dese veyahud *in ekeltü fe'abdī* (21) hurrin dese ve ḳalbinde cenābetden ğusle niyyet eylese ve ṣāni de bi a'ynihā bir hātunu tezevvüce niyyet eylese ve ṣālişde (22) ekl-i laḥm niyyet eylese ve benim niyetim bunlar idi dese, diyāneten ve ḳazā'en taşdīḳ olunmaz. Zīrā niyyet-i şaḥīhanıñ (23) şartı yokdur ki, ol 'umūmdur ve fii'il-i mezkūrede tenevvu'dur ve niyyet ise bir şey'i taḥşiş içündür. Bu ise (24) umūmi müstelzimdir. Fii'ilde ise muṭlaḳan 'umūm yokdur. Zīrā 'umūm ḥavāş-ı esmādandır.

Sībeveyden³⁰⁰ münḳūldur ki, (25) niyyet temyīz içündür ve temyīz ise tenevvü'i müstelzemdir. Lākin ef'āl-i mezkūrede tenevvu' yokdur. Pes imdi (26) niyyeti lağv oldu. 'Umūm ve tenevvu' fi'l-fi'l olduğu için muşannıfın *izi's-sebebu ve'l-maḥallu ke'l-vakti* (27) ḳavli bir su'āl-i muḳaddereye cevābdır. Taḳrīr-i su'āl fi'l-iḡtisāl sebebinden müstaḡnī değildir. Ol sebab ki [047b/(01)] cenābetdir. Zīrā iḡtisāl bir muḡtesil-iminhden lā bddur ve zālike fi'l-i tezevvüce daḥi maḥallinden müstaḡnī değildir ki, ol hātundur. (02) Ve fi'il aña daḥi maḥallinden müstaḡnī değildir ki ta'āmdır. Pes imdi sebab ve

³⁰⁰ Ebû Bısr Sībeveyhi Amr b. Osmān b. Kanber el-Hārisî (ö. 180/796). Arap dili gramercisidir. Şiraz yakınlarındaki Berdā köyünde doğmuş genç yaşta ilim yolculuğu için Basra'ya yerleşmiştir. El-Kitāb ismiyle eseri oldukça meşhurdur. Bk. Mehmet Reşit Özbalkıç, "Sībeveyhi", *TDV İslām Ansiklopedisi*, (Erişim: 11 Haziran 2024).

maḥal şartda nekredir. Bu taqdīrce (03) tāmölub niyyet taḥṣiṣ ṣaḥiḥ olur. Takrīr-i cevāb budur ki, sebeb-i fi'l ve maḥalli vakt menzilesindedir. (04) Zīrā vücūdi fi'li ve maḥalli iktizā eder. Vakt iktizā eylediği gibi, zīrā niyyet bir fi'li bir vakte maḥṣūṣ idüb, (05) bir vakte maḥṣūṣ eylememek yokdur. Ḥattā ben fi'ili yevm-i cuma'da ikā' eylemeğe niyyet eyledim dese taṣdīk olunamaz. (06) Ve vakt-i vücūd fi'ili iktizā eden şey'dendir, lafz değildir. Ya'ni lafz fi'iliñ vücūdini iktizā eylemez.

يزيد غسلًا أو امرأة أو طعاماً لأن النكرة في الشرط كهي في النفي تعم ويرد قضاء (07) إلا أن
 خلافه الظاهر (08) *illā en yezīde* kavli lem yūdeyyen kavlinde istisnādır. İllā meger ki yemīn eden kimesne ūlāda ğaslen, s̄ānīde (09) imra'eten ve ṣelāsde ta'āmen lafzını ziyāde eyleye ve ba'dehu ğasl ile murādım cenābetdendir ve mer'adan murādım fülānedir (10) ve ta'āmdan murādım laḥmdır dese taṣdīk olunur. Zīrā bu mahalde lafz 'umūm üzre delālet eder. Ve nekre (11) mevzu'-i nefyde 'āmmdır. Zīrā ğaslen ve imra'eten ve ta'āmen lafzları nekrelerdir, 'umūm üzre delālet eder. Bu taqdīrce (12) bu mes'elede taḥṣiṣ niyyeti ṣaḥiḥ olur. Kaṣā'en redd olunur, ya'ni taṣdīk olunmaz. Ḥilāf zāhir olduğu için.

كذا إن خرجت أو اشتريت ونوى بغداد أو عبدا بخلاف نية السفر والشراء لنفسه لتتوَع (13)
 Eger bir kimesne *in ḥaractü fe-'abdi ḥurrūn* dese ve Bağdādı (15) niyyet eylese veyāḥud *in ṣerabtü fe-'abdī ḥurrūn* dese ve benim murādım ve niyyetim 'abd iştirā eylemek idi, ğayri değildir dese (16) ve diyāneten ve kaṣaen taṣdīk olunmaz. Zīrā *in ḥaractü* kavlinde mekān ve *in ṣerabtü* kavlinde maḥal melfūz değildir. (17) Kavilde 'umūm mūmteni'dir. Niyyet taḥṣiṣ ṣaḥiḥ olmaz. Zīrā niyyet melfūzda 'amel eder. Ammā niyyet sefer ve *ṣirā' li-nefsihi* (18) bunun ḥilāfına mülābesdir. Meselen, *in ḥaractü* dedikde sefere niyyet eyledim ve yāḥud *in iṣteraytü* dedikde (19) li-nefsihi ṣirā'ya niyyet eyledim dese diyāneten taṣdīk olunur. Fi'l mütenevvi' olduğu için, ḥattā isim ve ḥükmü muḥtelif (20) olur. Zīrā ḥurūc mekāndan ḥareketdir ve bu ḥareket mütenevvi' olur. Meselen, kaṣır olur ve medīd olur. Buña (21) sefer tesmiye olunur ve ḥükmi daḥi muḥtelif olur, kaṣr-ı ṣalāt gibi ve cevāz-ı fiṭr gibi ve müddet-i meṣḥi ziyāde eylemek (22) gibi muṣannifiñ *ḥattā iḥtelefe'l-ismü ve'l-ḥukmu* dedüğü buña işaretdir.

Bunda nev‘-i ‘umūm vādır. Bu taqḍırce (23) taḥṣīṣ-i niyyet cā’izdir ve şirā daḥi i‘tibār ile mütenevvi‘ olur. Ol şirāyı kendüsi eylemek olur (24) veyāḥud āḥarı vekil idüb iştirā eylemek olur. Bunda daḥi esmā-i muhtelif olur. (25) Kendü nefsiyle iştirā ederse mübāşeret tesmiye olunur ve eger ğayrisi iştirā ederse vekālete tesmiye (26) olunur. Bu taqḍırce taḥṣīṣ-i niyyet cā’iz olur. Muşannifin *bi-ḥılāfi’l-evveli* kavli in ḥaractü (27) dedikde benim niyyetim Bağdād idi dedüĝi taşdıḳ olunmaz. Zīrā bunda fi‘l tenevvü‘ eylememiştir. [048a/(01)] Niyyet-i taḥṣīṣ şaḥīḥ olmaz ve dēnīlsün ğaslde niyyet şaḥīḥdir. Zīrā ğasl-i farz ve nefl bulunur. (02) Bu taqḍırce tenevvü‘ eder. Biz cevāb vērürüz ki iĝtisāl min ḥaysü’l-leĝa nev‘-i vāḥiddir. Zīrā isāleti’l-mā’i (03) fi cem‘i’l-bedendir.

(04) Yine ḥüküm böyledir. Bir kimesne in *sākentü Zeyden fe-‘abdi ḥurrun* dese ve icāra ve i‘āra niyyet eylese (05) diyāneten ve każā’entaşdıḳ olunmaz. Zīrā lafzın delāleti yokdur. Ammā niyyet-i itḥāz-ı beyt bunuñ ḥilāfidır. (06) Meselen, in *sākentü* dedikde beyt-i vāḥidede mesākine niyyet eyledim dese niyyet-i taḥṣīṣ şaḥīḥ olur. (07) Zīrā mesākine ki, ḳurb ve iḥtilātdır. Ol mütenevvi‘dir ve beyt-i vāḥidde iḥtilāt nev‘-i kāmildir, dār-ı vāhidde. (08) İki beyte niyyet eylese, imdi mesākine min ḥaysü’t-tenevvü‘i ḥurūc gibi oldu.

او تعالى تغدا وقامت لتخرج فقال ان اغتسلت او (09) ولو قيل ل انت تغتسل من الجنابة تقييدا بالداعي والحال كأن دعوت ولم اجب الا ان (10) تغديت او خرجت فهو على الجنابة والفور Bir racül racül-i āḥara ente taĝtesilü mine’l-cenābeti veyāḥud ente taĝtesilü’l-leylete mine’l-cenābeti dese ve ol racül daḥi (12) in *iĝtesiltü fe-‘abdi ḥurrun* dese veyāḥud *te‘āl tegadde me‘iye* dese ol daḥi cevābda in *tegaddeytü fe-‘adbī* (13) *ḥurrun* dese veyāḥud ḥātuna dārdan ḥurūca ḳā’ime olduĝda in *ḥaractü fe-‘abdi ḥurrun* dese evvelki de (14) yemīn-i cenābet üzerine maḥmūldür. Eger cenābetden ğayride iĝtisāl eylese ḥāniş olmaz, şāniyede yemīn fevr (15) üzerinedir. Da‘vet eden kimesneniñ ĝıdāsından ğayri ile ḥāniş olmaz. Ḥattā med‘ūvv-i beytine rücū‘ (16) idüb tegaddī eylese ḥāniş olmaz ve vaḳt-i āḥarda dā‘ī ile daḥi taĝaddī eylese ḥāniş olmaz. (17) Egerçi yemīn-i muṭlaḳa olub cināyet fevr ile şarḥan muḳayyed deĝildir. Lākin dā‘ī ile delālet ḥāl ile (18)

muḳayyedir. Ulāda dā'ī taḡtesilü mine'l-cenābetedir ve s̄anīde ve'l-ḡadā'i me'ahu fī tilke's-sā'ati oldıḡı muḳaḳḳadır (19) ve ḥātunuñ dārdan ḥurūci iḥūn ḳıyāmı dā'īdir ḥāl delāletiyle.

Meşelen, ūlāda ḥālifiñ murādı (20) ḳā'ile cevābdır. Ḥitāb ise cevāba dā'īdir. Cevāb ise ḥitabda olan şey'in i'āsını (21) müteẓammindir. Ḥitābda olan şey' cenābet ve kendü ile ol sâ'atde ḡadādır ve yine ḥātunuñ ḳıyāmı (22) yemīn zevce dā'īdir. İmdi yemīn delāleten dā'iniñ ḳıyāmı ile muḳayyedir. Zīrā delālet-i ḥāl delālet-i (23) makāl gibidir. in de'avtū ve lem ecib dimiş gibi oldı. Zīrā ḥālif yemīni da'vet eden racülün (24) da'veti üzerine ḳaṣr eyledi. Meşelen, bir kimesne ḥātununa dāra dāḥil olmasını ṭaleb eyledikde ḥātun ibā (25) eylese ve zevc dēse ki *in lem tedḥuli'd-dāra feenti ṭālikun* dēse, eger fī'l-ḥāl dāḥil olursa (26) ṭalāḳ vāki' olmaz. Eger zevciñ ṣehveti sākin olduğdan ṣoñra dāḥil olursa muṭlaḳa olur. (27) İllā meger ki ebede niyyet eylemeye.

Meşelen, *in iḡteseltü, in tegaddeytü, in ḥaractü* kavillerinde ebede niyyet [048b/(01)] eyleye. Zīrā yemīn-i iḡtisāl cenābete ve yemīn-i ḡadā zālīke'l-ḡadā ile muḳayyed olmaz ve yemīn-i ḥurūc daḥi zālīkü'l-ḥurūc (02) ile muḳayyed olmaz. Belki küllü iḡtisāle deḡil, ḡadāya deḡil, ḥurūca mütenāvil olur. Zīrā delalet-i ḥāl ṣarīḥa mu'arız (03) olamāz, belki bāṭıl olur. Muşanifiñ 'akise'l-mücerradi 'ani'l-ḳarīneti ḳavli ḳaçān lafz-ı fevr üzre dālle olanḳarīneden (04) mücerred olsa yemīni ebedi üzerine vāki' olur. Meger ki, fevre niyyet eyleye, bu taḳḍirce diyāneten taṣḍīḳ olunur,(05) ḳazā'en taṣḍīḳ olunmaz.

ما بين الفور والأبد لم (06) إن يوقَّت إذ عاد الجواب مبتدئ ولو نوى الجواب دين وان نوى يدين لأنه ليس من لفظه *Ev yüveḳḳite* ḳavli *illā en yenvi'l-ebede* ḳavline ma'tūfdur. (07) Yāḥud cevabı tevḳīt eyleye. Ya'ni cevābda vaḳit ziyāde eyleye. Meşelen, *ente taḡtesilü mine'l-cenābeti* dēdikde cevābında (08) *in iḡteseltü'l-leylete fe'abdī ḥurrun* dēse ve murādım cenābetden iḡtişaldir dēse ḳazā'en taṣḍīḳ olunmaz. (09) ve yine *te'āl taḡadde me'ī* dedikde cevābında *teḡaddeytü'l-yevme* dēse med'üvvü ileyhın ḡadāsıyla muḳayyed olmaz. (10) Eger ḥālif benim murādım med'üvvü ileyhın ḡadāsıdır dēse ḳazā'en taṣḍīḳ olunmaz. Zīrā cevabı tecāvüz eyledi. (11) Muḥtāc-i ileyh

olmayān ziyādeyi getürmüşdür. Muşannifiñ iz ‘ārī’l-cevābi mübtedi’-i kavli ya‘ni kadr-i müsteḥaḳdan (12) ziyāde’yi mütecāviz eden mübtedīdir, yoḥsa mucīb deġildir. Eger cevāba ḥaml olunursa ziyāde olan kelām laġv (13) olur ve eger bu kelām ile cevāba niyyet eylese diyāneten taşdıḳ olunur, cevāb olmaḳ ihtimālī ile, lākin ḥılāf (14) zāhirdir. Zīrā ‘āḳil olan laġv tekellüm eylemez. Eger denilürse ‘ādeten me‘a’z-ziyāde cevāb vāki’ olur.

(15) Nitekim ḥazreti Mūsā şalavātu’llahi ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi cevābında...³⁰¹...هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا... ilā āḥirihi’l-āye dimiştir. Çünki (16) lügatda me‘a’z-ziyāde cevāb mu‘tād oldu ise vācib idi ki ḳazā’en ve diyāneten taşdıḳ oluna. Biz diriz ki (17) ve li-ennesüllime lügatda me‘a’z-ziyāde cevāb mu‘tāddır. Lākin vera-i cevābda bir ‘arāz içündür. Bu ise nefsi i cevābdan (18) olmayub belki ibtidā’en kelām oldu. Ammā Ḥazreti Mūsā şalavātu’llahi ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi kışşası ki ...هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا... (19) kelām-ı mübtedādır. Eger mābeyne’l-fevr ve’l-ebed niyyet eylese diyāneten ve ḳazā’en taşdıḳ olunmaz. Zīrā telaffuz (20) eylediği kelāmda zıkr olunmadı. Niyyet ise melfūzda ‘amel eder. Delālet-i ḥāliyye ve maḳāliyye daḫi yoḳdur. Aşlen (21) taşdıḳ olunmaz.

3.6. Bābu’l-yemīni tekūnu ‘ala’l-ḥālifi ve’l-ma’mūri ve ġayrihimā

باب اليمين تكون على الحالف والمأمور وغيرهما

Bu bāb şol yemīn beyānındadır ki, (22) ḥālif üzerine ve ma’mūr üzerine veyāḥud ikisinden ġayrisi üzerine vāki’ olur

هذا أحد أو ألبستُ القميصَ أحدًا فانتِ طالق لم يدخل الحالف مالم (23) ولو قال إن كَلِمَ غلامي داركُ أحد وأعتقُ إِيَّهم شئتُ لأن النكرة ضد المعرفة لكن عند (24) ينو كذا المخاطب في إن دخل كالشرط و الجزاء حتى دخلت المرأة في الأولى وفي ان (25) اتحد السياق السياق دون اختلافه Eger bir kimesne in kelleme ‘ġulāmī (26) *hāzā eḥadün fe-enti ṭālikun* dēse gerek ġulām kendünüñ olsun gerek ġayriniñ olsun berāberdir. (27) *Veyāḥud in elbestü’l-ḳamīša eḥaden fe-enti ṭālikun* dēse yemīn-i mütekellimden ġayrinüñ üzerine vāki’ olur. [049a/(01)] Mādemki ihtimāl-idüḥül olan şey’de kendü nefsinı düḥüle niyyet eylemeyince ḥālif yemīne dāḫil olmaz. Muḥāṭab (02) daḫi, kezālik dāḫil olmaz. Şol mes’elede ki ḥātununa in deḫale dārake hāzihi eḥadün fe-enti ṭālikun ve ‘abdine (03)

³⁰¹“...o asām, üzerine dayanırım...” (Taha 20/18)

i'tak eyyü 'abîdî şî'te dese 'abd-i muhâtab dâhil olmaz ki kendü nefsinî i'tak eyleye ve bu mes'âilde (04) hâlif ve muhâtab dâhil olmaz. Zîrâ nekre zıdd-ı ma'rifedir. Zîrâ gulâmîde olan yâ-i mütekellim ve elbestüde (05) olan tâ ve dâreke kavlinde olan kâf ve i'tak kavlinde olan zamîr müstekin ma'rifedir. Tahte nekreye (06) dâhil olmaz ol nekre dediğimiz üç şürette vâki' olan ehadün kavlidir. Mâdemki ehadün tahtında kendünün (07) duhûlüne niyyet eylemeye dâhil olmaz. inne'l-ma'rifete lâ tedhulü tahte'n-nekrati kavli itlâkî üzerine değildir. Belki 'inde ittihâdî's (08) -siyâkdır.

Muşannifiñ dañi murâdî budur. Nitekim bu mes'elede vâki' olmuştur. İttihâd-ı siyâk ile murâd (09) ma'rife ve nekranuñ mevķı' isiyâk-ı vâhîde ola, ya'ni ikisi dañi me'an mevzû'-i şartda ola ve yâhud ikisi dañi (10) me'an mevzû-i cezâda ola. Dûne ihtîâfihi dedüñi ya'ni ihtilâf-ı siyâk birisi şartda ola ve birisi cezâda (11) ola. ke's-şartı ve'l-cezâ dedüñi buña işâretidir. Pes imdi ma'lûm oldu ki, hâtun muhâtaba mes'ele-i ûlâda ki (12) in kelleme gulâmî hâzâ ehadün fe-enti talîkun mes'elesidir, dâhil olur. Zîrâ hâtun cezâda ma'rife olmuştur. (13) vâhidün kavli şartda nekradır ve yine merra-i mürâ'i muhâtaba dâhil olur. in fe'altı keza fenisâ'î tavâliķu hattâ ol fı'li (14) işlese hâtun muṭallaķa olur. Zîrâ in fe'altı kezâ kavli şartda ma'rifedir ve nişa'i kavli cezâda nekradır. (15) İhtilâf siyâk için hâtun nekra olan nisa'i tahtına dâhil olur. لم يخرج الحالف لبقاء النكر (16) ولو لم يضيف بل ذكر الاسم والنسب Eger hâlif gulâm kendüye izafet eylemeyüb (17) ve muhâtaba dañi eylemese, meşelen, in kelleme gulâm Muḥammed bin 'Abdullâh ehadün fe-enti talîkun dese, ḥalbuki Muḥammed bin 'Abdullâh (18) hâlif kendüsi olsa hâlif-i yemînden çıkmaz. Eger gulâma tekellüm eylese ḥâniş olur.

Ḳaḍı Ebû Hâzim (19)'Abdülhâmîd dedi ki lâiķ olan bu idi ki, hâlif yemînden ḥaric ola. Zîrâ hâlif isim ve neseb ile kendüyi (20) ta'rîf eylemişdir ve ma'lûmdur ki eger ġâ'ib için bir şey' iķrâr olunsa ve isim ve nesebi ile ta'rîf olunsa (21) iķrâr-ı şaḥîḥ olur. İzâfet ile ta'rîf olunduğı gibi. Ḳaḍı Ebû Hâzim'e cevâb budur ki, müsemma'-i mensûbda (22) min vechin tenķîr bâķîdir. Zîrâ müsemma-i mensûbda vâhididen ġayri'yi teşrîk cā'izdir. Bu ecildendir ki hâzâ 'Abdullâh (23) Muḥammed denilse min 'Abdullâh bin

Muhammed kavliyle istifhām şahīḥ olur. Ve muşannifiñ ve'l-iktifā'u fi'l-ğāyibi kavli (24) kādı Ebū Hāzim'e cevābdır. Zīrā ğayibiñ ta'rīfde isim ve nesebi ile zıkrden eblağ-ı tarīk yokdur. 'Özr için kabul (25) olunur. Hāzırda ise zarūret yokdur. Zīrā mümkündür ki, isim ve nisbeden eblağ şey' ile ta'rīf oluna ki, (26) ol izāfetdir. Zīrā izāfet ta'rīfde eblağdır.

في التعريف فيخرج صاحبه (27) كذا الإشارة وحدها إلا في الجزء إذ الاتصال كالإضافة

Yine hüküm mürür edenmes'ele gibidir. Eger bir kimesne ism-i işāret ile zıkr idüb izāfet [049b/(01)] ile zıkr eylemeye. Meselen, *in deḡale hāzihi 'd-dāra eḡadün fe-'ābdī ḡurrun* dese ve *yāḡud in lebise hāza 'l-ḡamīša eḡadün* (02) *fe-'ābdī ḡurrun* dese gerek dār ve ḡamīš kendünüñ olsun gerek olmaşun berāberdir, ḡālīf yemīnden ḡāric (03) olımaz. İllā meger ki ḡālīf kendünüñ cüz'üne işāret eylemiş ola. Eger müşārun ileyh cüz'a ḡālīf olursa (04) ḡāniş olmaz. Meselen, ḡālīf olan kimesne in messe hāzihi'r-ra'se eḡadün dese kendünüñ yedine ve ra'sine (05) işāret eylese ḡālīf yemīne dāḡil olmaz. Zīrā ittişāl ile ta'rīf ḡāşıl oldu. İmdi ta'rīfde (06) ittişāl izāfet gibidir, belki daḡi eblağdır ve cüz'üne işāret ile mu'arref olur. Bāḡīniñ ta'rīfi zarūret içündür. (07) Zīrā şahs-ı vāḡidiñ ba'zısı mu'arref ve ba'zısı münker olmaḡ istihālesi muḡaḡḡaḡdır. Muşannifin fe-yāḡrucu sāḡībuhu ḡavley sāḡībū'l- (08) cüz'ü dimekdir.

خلافا (09) ولو قالت تزوجت أو تزوج على فقال كل امرأة لي أو أتزوجها طالق دخلت هذه

Eger bir ḡātun zevcine *inneke tezevvec* 'alāyye dese ve zevc (10) daḡi *küllü imra'etin lī ṭāliḡun* dese veyāḡud ḡātun *inneke tūrīdū in tetezevvec* 'alāyye dese ve zevc daḡi *küllü* (11) *imra'etin etezevvecuhā ṭāliḡun* dese merrā-i muḡāṭaba yemīne dāḡil olub fi'l-ḡāl mes'ele-i ūlāda muṭallaḡa olur (12) ve mes'ele-i sāniye ki küllüimra'etin etezevvecuhā ḡavlidir. Muṭallaḡa olan ḡātunı tekrār tezevvuc eylese tekrār muṭallaka olur. (13) Ve Ebū Yūşuf için ḡılāf vardır. Zīrā anun merrā'-i muḡāṭaba dāḡil olmaz. Zīrā zevciñ ḡaraḡı ḡātunu (14) irzādır. Bulunsa ḡayri'yi taṭliḡ ile ḡāşıl olur. Vecīz sāḡībīBezdevī şerḡinde fetvā İmām Ebū Yūşuf (15) ḡavli üzerine demiş. Amā muşannif iz 'āde'l-cevābu mübteda'ün ḡavli ile cevāb virdi. Meselen, cevābda (16) ḡadr-i ḡācetden mücāvīz olan mucīb olmaz, mübtedi olur. Ve bu taḡḡırce 'āmm olur. Zīrā zevce lāzım

olan (17) cevāb lafz-ı lā veyāḥud lafz-ı ta‘ammu idi. Bu ise tecāvüz eyledi. Mes'elemiz yukarıda murur eden ḡadā ve iḡtisāl (18) mes'elesi gibi oldu.

أو الإضافة (19) ولو قال ما دمت حيّة أو قالت لك امرأة غيري لم تدخل للتعريف بالخطاب

Eger zevc ḥātunuñ cevābında *mā dümti ḥayyeten* dese veyāḥud ḥātun ibtidā'en *leke imra'etin ḡayrī* (20) dedikde, zevc cevābında *küllü imra'etin lī fe-hiye ṭāliḡun* deyu anuñ ḥātunu bir 'umūm-i lafza dāḡil olmaz. Ammā evvelde ki küllü (21) imra'etin ḡavlidir nekradır ve muḥāṭaba daḡi ḡıṭāb ile ma'arrefedir ki *mā dümti ḥayyeten* ḡavlidir. Bu taḡdīrce ma'rife taḡte (22) nekra dāḡil olmaz. Zīrā ikisi daḡi sibāḡ-ı vāḡidedir ki ol şartdır. Sānī ki ḡayrī lafzıdır. Kendü nefsine (23) izāfet ile mu'rrefedir. Ve zevciñ daḡi ḡavli böyle olmak iḡtizā eder. Zīrā zevceki ḡavli ḥātunuñ (24) ḡavli üzerine mebnīdir. Ke-ennahu zevvece külli imra'etin lī ḡayrike fe-hiye ṭāliḡun demiş oldu.

Mā يعني وأشار ليتم التعريف وقيل الأولى في الأولى وتحكيم الحال (25) كذا ما دامت فلانة

dāmet fülānetehū kavlinde olan ḡüküm mürūr (26) eden mes'eleniñ ḡükmi gibidir. Eger zevc ibtidā'en *küllü imra'etin etezevvecuhā mā dāmet fülānetehū ḥayyeten* dese ve yāḥud (27) ḡattā temütü fülānetehu fe-hiye ṭāliḡun dese ḥātun muṭallaḡa olmaz. Zīrā isim 'alem ile mu'arrefe olmuşdur. Taḡte [050a/(01)] nekraya dāḡil olmaz. Ammā bu kelām itlākī üzerine deḡildir. Belki ḥātun müşārün ileyhā gerekdir. Meşelen, küllü imra'etin etezevvecihā (02) *mā dāmet fülānetühū hāzihi ḥayyeten* fe-hiye ṭāliḡun demek gerekdir. Zīrā 'āmmē'-i meşāyiḡiñ ḡavli budur. Ve muşannifiñ daḡi ve *işāra* (03) *li-yütimme'l-ta'rīfū* ḡavli buña işāretidir. *Ve hāzihi* lafzı olmayıcak ta'rīf tamām olub, mu'arrefe taḡte nekraya dāḡil olmaz. (04) Ve Eger müşārün ileyhā olmaz ise taḡte nekraya dāḡil olur. Zīrā fülānetün min vechin ma'rifedir ve min vechin deḡildir. Ma'rife (05) olduḡı veche ile ḡāric olur. Ve min ḡaysū't-tenkīri ḡāric olmaz. Ve muşannifiñ *el-evlā fi'l-ülā* ḡavli ki *küllü imra'etin lī* (06) *ev küllü imra'etin etezevvecuhā* ḡavlidir. Ya'ni evlā olan bu mes'elede taḡkīm-i ḡāldir. Meşelen, eger zevciñ ḥātun ile (07) mābeynlerinde muḡaddemā ḡuşūmet ve müşācere vār ise zevciñ ḡāzabı delālet eder ki, küllü imra'etin lī ṭāliḡun ḡavli (08) ile *fi'l-ḡāl ṭālāḡ vākī* olur. Ve yine küllü imra'etin etezevvecuhā ḡavliyle ba'de'l-ibāna tezvuvuc

eyledikde tālik vāki‘ olur. (09) Eger muḳaddemān mābeynlerinde ḥuṣūmet ve nizā‘ yoğ ise ṭalāk vāki‘ olmaz. Kemā fi’z-zehīratī. Muṣannifiñ taḥkīmü’l-ḥāl dedüğü (10) bu ma’nādır.

3.7. Bābu’l-ḥalifi bi’l-cimā‘ *باب* الحلف بالجماع

Bu bāb cimā‘ ile olan ḥilfiñ aḥkāmı beyānındadır. (11) لو قال إن جامعتك (12) باضعتك أو اغتسلت منك فهو على الجماع في الفرج لأنه المتفاهم عرفاً إلا أن ينوي ما دونه Eger bir kimesne ḥātununa in cāme’tūki fe-‘abdi (13) ḥurrun dēse veyāḥud in bāza’tūki ve yāḥud in iğteseltü minki fe‘abdī ḥurrun dēse, bu ḳavilleriñ her biri ferce (14) cimā‘ eylemek üzerine maḥmūldür. Mā dūne ferce cimā‘ eylese ḥāniṣ olmaz. Ve İmām Kerḥī³⁰² demişdir ki muṭlaḳ mesās (15) biḳ ‘üzerine vāki‘ olur. Ālet-i maḥṣūṣa gerek dāḥile olsun, gerek olmaşun. Zīrā biż‘ ile murād-ı nefis (16) fercdir. Şağātī³⁰³ raḥimehullāh Mecma‘u’l-baḥreynde biż‘ ile fercdir demişdir. Ve in iğteseltü minki ḳavli İmām Kerḥī (17) raḥimehullāh ‘indinde ḥātun ile istimtā‘ıñ küllisi üzerine vāki‘ olur, kaçān inzāl olursa. Zīrā böyle (18) işledikde ḥaḳīḳaten ol ḥātunda iğtişāl eylemiş olur. Aña cevāb verilmedir ki ḥātundan iğtisā ol zamān (19) olur ki iltiḳā’i ḥitānetey ile ol fi’ili işleye. Yoḥsa iltiḳā’i ḥitāneynden mā ‘adāde iğtisāl nüzūl-i menī için (20) olur. Yoḥsa ḥātundan olmaz. Zīrā ‘örfen fehmi olunan budur ve ‘örfde vaṭ’eden ‘ibāretidir.

Bir kimesne (21) ḥātununa in iğteseltü minki ilā şehrin fe-enti ṭālikun dēse ve cimā‘ eylese, ammā iğtisāl eylemese veyāḥud (22) şaḥrāda olub şu bulamāmağla teyemmüm eylese, ḥāniṣ olur. Zīrā yemīn cimā‘ üzerine vāki‘ olur. Muṣannifiñ (23) illā en yenviye ḳavli fehüve ‘alayye’l-cimā‘i ḳavlınden müştēsna’dır. İllā meger ki mā dūn ferce niyyet eyleye. Ol vaḳt taşḳ (24) olunur. Fi’l-cümle lafz muḥtemel olmağın. Lākin ḥālifīñ niyyeti ile ḳazāda

³⁰² Ebü’l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Dellāl el-Kerhī (ö. 340/952). Bağdat’ta yaşamıştır. Ebü Hāzim ve Berdāi’den sonra dersler vermiştir. Cessas’a da hocalık yapmıştır. Irak henefiliğnin en büyük yemilcisi sayılmaktadır. Bk. H. Yunus Apaydın, "Kerhī", *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, (Erişim: 6 Haziran 2024).

³⁰³ İbnü’s-Sââtî, Ebü’l-Abbās Muzafferüddin Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba’lebekkî el-Bağdādî (ö. 694/1295). “Mecma‘u’l-baḥreyn ve mülteḳa’n-neyyireyn” adlı eser Mutūn-i Erba‘a’dan sayılan eserlerdendir. Kudūri’nin el-Muḥtaşar’ı ile Ebü Hafs en-Nesefî’nin el-Manzūmetü’n-Nesefiyye adlı eserinin bir araya getirilmesiyle telif edildiği belirtilmiştir Bk. Ahmet Özel, "İbnü’s-Sââtî, Muzafferüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, (Erişim: 11 Haziran 2024).

lafz zāhirden şarf olunmaz. Ferce (25) mā dūne ferce cimā‘ ile ḥaniş olur. Ḥattā bir kimesne *imra’etī Zeynebū ṭālīkūn* dese ve ol kimesneniñ (26) zeyneb ismi ile müsemmə bir ḥātunı olsa ve ḥālif olan dese, bu ism ile müsemmə bir āḥar ḥatunum daḥi vardır (27) benim niyyetim ve murādım ol idi dese ḥüküm zāhir ile ma‘rūfe olan ḥātun muṭallaḳa olur ve ikrārı ile öbür ḥātunı [050b/(01)] daḥi muṭallaḳa olur ve ḳazā’en kaydından münfehim olan diyāneten taşdıḳ olunmaḳdır.

(09) *Bir kimesne bekar cāriyesine* وكذا ان اقضتكَ للمبكره إلا أن ينوي الاصبع
in iḳẓaẓtūki feenti tāliḳun dēse yine mes'ele evvelki gibidir. Ālet-i maḥṣūṣa
üzerine maḥmūldür. Zīrā iḳtizāz (10) izāle'-i bīkr için hakikatdır. İllā meger
ki ḥālīf iḳtizāzı gayr-i ālet ile niyyet eyleye işba' gibi ḥıṣṣe taṣdīḳ (11)
zāhirinden şarfda taṣdīḳ olunmaz.

³⁰⁴ “Kadınlarınız sizin için bir harsdır, o halde harsinize nasıl isterseniz varın ...” (el-Bakara 2/223)

mevzu'-ı âhârda ... فَأَتَوْهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكَمُ اللَّهُ³⁰⁵ buyurulmuşdur. Çünkü ityân iki ma'nâya muhtemel oldu ise her (17) kânkisine niyyet ederse şaḥîḥ olur. Zîrâ 'örfen birîsine isti'mâl 'alebe eylemamışdır. Eger *âteytüki* kâvliyle (18) ziyârete niyyet eylese ve ḥâtun cimâ' eylese ḥāniş olur. Zîrâ ziyâret eyledi ve ziyâret üzerine (19) daḥi ziyâde eyledi, 'aksi bunuñ ḥilâfıdır. Eger *âteytüki* kâvli ile cimâ'a niyyet eylese ve ziyâret idüb (20) cimâ' eylemese ḥāniş olmaz. Zîrâ şart ma'dümdür.

Yine niyyetiyle³⁰⁶ والقُبلة سواء (21) كذا في الاصابة لاحتمال الذنب والمال والوطئ 'amel olunur, zenb ve māl ve vat' ve ḳuble ihtimālî için. (22) Meselen, bir kimesne ḥâtununa *in eşabetüki fe-kezā* dese cimâ' üzerine maḥmûl olmaz, illâ niyyetiyle vâki' olur. (23) Zîrâ ihtimālât kesîre'-i müştemildir. Zenb ihtimālîne mişāl-i işab fülânün şeyyi'etuhu denilür. Māl ihtimālîne (24) mişāl-i-işab *min imra'etihi mālen* denilür. Vat' ihtimālîne mişāl seyyib için muşābe denilür. Bîkr için ğayr-i muşābe (25) denilür. Ve ḳuble ihtimālîne mişāl ḥadîs-i 'Āyişe raḫıyallāhu 'anhādır. "*Kāne 'aleyhisselāmu yaşîbu min ba'zı nisā'ihî* (26) *ve kāne yaḥrucu ila's-şalāti*" rivāyet buyurmuşlardır. *Yaşîbü* ile murād ḳubledir. Çünkü bu kadar ihtimālât (27) mütesāviye olub biriniñ âhar üzerine 'örfde ve isti'mâlde ruḥānı olmaya niyyetiyle 'amel olunur.

ولو قال ان مشيئت ونوى استطلاق البطن دين وزعم الفراء كسر الشين مردود [051a/(01)] Eger باب التجوز للمسبب عن السبب لا الوضع لهذا لم يصرف عن القدوم قضاء (02) لأنه من *in meşiytü* (03) *fe'abdī ḥurrun* dese meşy bi'l-ḳademe maḥmûldür. Eger istitlāk batna niyyet eyledim dese niyyetiyle 'amel olunur. (04) Ammā zāhirden şarf ile 'amel olunmaz. Lâkin ḥaḳḳ-ı ḥinşde taşdıḳ olunur ve ferrâ'i meşyeti kesr-i (05) şîn ile olan zu'mı merdûddur. *Ve ferānuñ* kâvli, meselen, meşeytü lafzını feth-i şîn ile tekellüm eylese taşdıḳ (06) olunmaz. Zîrâ feth ile kadem ile meşyden 'ibâretdir. Amma kesr-i şîn ile *meşiytu* dese tasdik olunur. (07) Zîrâ kesr-i şîn ile istitlak-ı batndan ibarettir. Ve Ferānıñ bu zu'mı merdûddur ve Ṣa'leb'iñ ğulāmdan (08) rivāyet olundu ki cāmî'-i kebîriñ bāb-ı eymanı ṣa'lebe 'arz olunduḳda naẓar idüb dedi ki bunuñ bir kısmını (09) ben bilmem ve bir kısmını bîlürüm ve muvāfaḳat ederim ve bir

³⁰⁵ "... Allahın emrettiği yerden onlara varın, ..." (el-Bakara 2/222).

³⁰⁶ Burada sevâ'ün ancak Ḥilâtî, Telhîsu'l-Câmi'i'l-Kebîr ,v. 3b.;27'de *sevâ'en* kayıtlıdır.

kısmını bilirüm ve muhālefet ederüm hālen muhālefet (10) eylediği mes'ele budur ve vech-i redd ve li-ennahu min bâbi't-tecevvüzi kavlidir. Zîrâ fetḥ-i şîyn ile meşîyyet kavli, egerçe (11) meşy-i bi'l-kadem olmuş ise de. Lâkin istiṭlāk batna niyyet ile zîkr müsebbeb irāde'-i sebeb ile mecāz (12) bâbından oldu. Zîrâ istiṭlāk batn-ı meşy-i bi'l-kademe sebebidir.

Nitekim Hâk şubḥānehu ve te'ālānî (13) ... أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمُ مِنَ الْغَائِطِ ...³⁰⁷ kavli-i şerīfindeki ġā'iṭ arzdan muṭme'in olacak bir yerin ismidir. Hadesden (14) kināye eyledi. Zîrâ 'ādeten āña muhtācdır. İmdi bu daḥi zîkr-i müsebbeb irāde'-i sebeb babındandır, yohsa (15) ḥaḳīḳat bâbından değildir. Bu ecildendir ki ḳazā'en meşy-i bi'l-kademden şarf olunmaz, hattâ istiṭlāk-ı batnı (17) olsa. Ammā ayağı ile meşiy eylemese ḥāniş olur, niyyeti ile. Ammā meşy-i bi'l-kadem eylese istiṭlāk batnı olmasa (18) diyāneten ḥāniş olmaz, ḳazā'en ḥāniş olur. Zîrâ ḥılāf zāhirdir. Eger vaż' ile olsa ḳazā'en ve diyāneten (19) taṣdīḳ olunur.

3.8. Bābu'l-ḥınsi fi'l-izni *باب* الحنث في الإذن

Bu bâb izinden vāki' olan ḥınsiñ aḥkām-ı beyānındadır. (20) وَلَوْ قَالَ إِنْ خَرَجْتَ إِلَّا بِإِذْنِي أَوْ بغيرِ إِذْنِي فَكَذَا شَرَطَ الْإِذْنَ عِنْدَ كُلِّ خُرُوجٍ لِأَنَّ حَرْفَ الْإِلْصَاقِ (21) وَالثَّنْيَا ger bir kimesne يقتضي المصدر لغة لا شرعا تعم في سياق الشرط كإلا رابعا أو ملحفة ḥātununa (22) *in ḥaracti min ḥāzihi'd-dāraillā bi-iznī fe-enti ṭāliḳun* dese ve yāḥud *in ḥaracti bi-ğayri iznī fe-enti* (23) *ṭāliḳun* deseher ḥurūcunda izin şart kılındı. Egerbir def'a bilā izin ḥurūc eylese ḥınsvāki' olur. (24) Zîrâ ḥarf-i iṣṣāḳ ki, bā dır ve ḥarf-i şenayā ki lafz-ı illā dır. Bunlar mükteżā maşdardır ki ḥurūcdur. Elbette ḥarf-i bā (25) mülşakan bih iḳtiżā eder. Bunda ise mażhar bir şey' yokdur. Mażmurdan lābuddur ve zāmīr için dahi delīlden (24) lā buddur ki, anūn üzerine delālet eyleyeve delīl daḥi bā lafzıdır veyāḥud ḥāldir. Bunda ise (26) hāl yokdur ki bir şey'in izmārına delālet eyleye.

Pes imdi şadr-ı kelām ḥurūc lafzı müte'ayyin olur. (27) Ke-ennahu ḥālifun *in ḥaracti ḥurūcen mülşakan bi-iznī* demiş olur. Ammā ḥarf-i istiṣnā maḥşuşdur. Pes imdi [051b/(01)] taḥşış bir lafz-ı 'āmın vücūdunimükteżādır. Fi'ilde ise 'umūm yokdur. Pes imdi isim izmār ki

³⁰⁷ “... veya biriniz hacet yerinden gelir ...” (en-Nisā 4/43).

maşdardır, (02) anuñ izmārı mūta‘ayyin olur ve istiṣnā anuñ üzerine delālet eder. *Keennehu ḥālifun in ḥaracti ḥurūcen illā* (03) *ḥurūcen mülṣaḳan bi-iznī fe-enti ṭāliḳun* demiş oldu. Ve kaçān maşdar lüğaten ṣābit olsa, lā şer‘an ol maşdar (04) siyāk-ı şartda nekradır ‘ammdır. Andan istiṣnā ṣaḥīḥ olur. Ammā müsteṣnā olan ḥurūc eger ıṣbātda nekra (05)ise de yine ‘āmm olur. Şıfatının ‘umūmı ile ki, ol şıfat dedüğü izindir. İllā rākiben ev bi-milḥafetin gibi.

Meşelen, (06) bir kimesne ‘abidine in ḥaracte min hāzīhi’d-dāra illā rākiben fe-ente ḥurrun dēse veyāḥud ḥātununa in ḥaracti (07) *min hāzīhi’d-dāra illā bi-milḥafetin fe-enti ṭāliḳun* dēse eger ‘abd māşiyen ḥurūc eylese mu‘taḳ olur. Eger ḥātun (08)biḡayri milḥafetin ḥurūc eylese ṭāliḳ olur. Bunda *ḥileküllemā ereddü’l-ḥurūce fe-ḳad ezintü lekiveyāḥud küllemā ḥaracti* (09) *feḳad ezintü leki fi’l-ḥurūci fi külli merratin* demek gerekdir ve kaçān ḡayr-i melfūz melfūz-ı taḳdīr olunsā. Eger şer‘an olursā (10) aña muḳteżī tesmiye olunur. Eger lüğatan taḳdīr olunsā aña maḥzūf tesmiye olunur ve muḳteżī ile maḥzūfūñ (11) beyninde farkān maḥzūf ‘umūmi ḳabul eder. Ammā muḳteżī ‘umūmi ḳabul eylemez. Bu maḥalde maşdarıñ taḳdīri lüğaten olduğı (12) ṣābit olub ‘āmm oldu. Muşannifin yaḳtaḳı’l-maşdara lüğaten lā şer‘an dedüğü zıkr olunan każıyyedir.

إلا أن آذن حيث تتحلّ بالإذن مرة لأنه تعذر الإضمار وثنيا غير الجنس فاعتبر (13) بخلاف والغريم ما دام النكاح الدين تقييدا بالولاية كما في رفع الداعر (14) غاية كحتى لكن في الزوجة *İllā en ezine* ḳavli mürūr eden mes'eleye (15) muḥālifdir. Meşelen, in ḥaracti mine’d-dāri illā en ezine leki fe-enti ṭāliḳun dēse bir kerre izin virmekle yemīn (16) münḥall olur. Ba‘dehu ḥātunuñ hurūci ile hāniş olmaz. Kaçān istiṣnānıñ ḥaḳīḳat üzerine ḥamli mūta‘azzer (17) olsa ve ḡayr-i cins olsa, ol istiṣnā-yi ḡāyetden mecāz ḳılınur, ḥattā ki ḡāyet-i’tibār olunur. (18) Zīrā illā en ḥattā ma’nāsına ḳılınur ve istiṣnā daḡi ḡāyete münāsibdir ve ḡāyetde ma’nāyı istiṣnā vardır. (19) Ve muşannifñ *lākinne fi’z-zevceti* ḳavli şart ‘inde külli ḥaracetin ḳavlınden istidrākdir.

Meşelen, zevcesine in ḥaracti (20) *illā bi-iznī fe-‘abdī ḥurrun* dēse her ḥurūc için bir izin şartdır. Mādem ki nikāh bāḳīdir, ammā ṭalāḳ vërdükden soñra (21) ḥurūc eylese ‘abd mu‘taḳ olmaz ve kezalik ḡarīm medyūnuna in

ḥaracte mine'l-beledi illā bi-iznī kavli kıyām-ı deyn ile muḳāddir. (22) Eger deyn kaḏā olunduḳdan soñra belleden ıkṣa ḥaniṣ olmaz. Zīrā ikisinde daḡı yemīn kıyām delālet (23) ḥāliyle muḳayyeddır, raf' ve dāi'radaoldıḡı gibi. Meselen, vāli-yi velāyet bir kimesneye yemīn verirse ki şehirde (24) her ne maḳūle müfsid dāḡil olursa vāli-yi velāyet ḡaber verse ol kimesneniñ yemīni vālīniñ velāyeti ile (25) ḳā'imdir. Eger vālīniñ 'azlinden soñra müfsid dāḡil-i şehir olsa ve i'lām eylemese ḡaniṣ olmaz.

Meṣelen, ḡālif olan kimesne ḡatununa *in ḡaracti* (27) *illā bi-rızā'i* yaḡud *in ḡaracti illā bi-hevāyi* yaḡud *in ḡaracti illā bi-irādeti* veyāḡud *in ḡaracti illā bi-emri* [052a/(01)] dēse yuḡaruda *illā bi-iznīmes'elesī* nīce ise bu daḡı anuñ gibidir. Anda olan ḡüküm (02) bunda daḡı cārīdır. Ammā ḡārf-i cersiz *in ziyādesiyle* *illā in erzā illā in ehvā illā in ezīd illā* (03) *in emri* dēse yuḡaruda *illā en ezine* leki kavli gibidir. Rızā ve eḡavātühü 'ilm-i şart kılınmadı. Meselen, (04) maḡlūf-i 'aleyh istimā' eylemese ve bilmese ve ḡurūc eylese ḡālif ḡaniṣ olmaz, ammā izinde şart kılındı. Eṣāḡḡ rivāyetde (05) emir gibi. Zīrā emir ilzām içündür. İlzām ise 'ilimsiz ṣaḡīḡ olmaz.

بالنهي في الأظهر إذ المنهي الحنث لا الإذن (06) ولو قال إذنت في كل خرجة جاز ويبطل بالنهي في الأظهر إذ المنهي الحنث لا الإذن (06) ولو قال إذنت في كل خرجة جاز ويبطل Eger zevc yemīnden soñra *ezintü leki* (07) *fī külli ḡaracetin* dēse ḡatuna izni cā'iz olur. Bundan soñra ḡātunuñ ḡurūci ile ḡaniṣolmaz. İzni (08) 'āmm bulunduḡı için. Lākin ba'dehu ḡurūcdan nehy ile izin bātıl olur mu deyu iḡtilāf olunub İmām Muḡammed raḡimeḡullāḡ (09) bātıl olur dedi ve ezḡār olan budur. Ve Ebū Yūsuf raḡimeḡullāḡ bātıl olmaz dedi zīrā izni 'āmmiñ (10) vücdi ile ve şart-ı ḡiñṣ ki ḡurūc maḡzūrdur vücdi müsteḡil olduḡı için yemīn münthei olub müsteḡil olur. (11) Zīrā ḡalifiñ nehyi yemīne muṣādif oldu. Yemīn ise mürtefi'a olub 'amel eyledi. Zīrā menhiy olan (12) hinsdir, yoḡsa izin deḡildir. ḡāṣṣaten müṣābih oldu ve muṣanniḡiñ *feeṣbehe'l-ḡāṣṣe* kavli buña işāretidir. (13)

3.9. Bābu'l-ḡinsi fī'ṣ-Ṣetmi *باب الحنث في الشتم

Bu bāb ṣetimde vāki' olan ḡiñṣiñ aḡkāmı beyānındadır. مكان (14) الشتم في مكان يكون الشتم فيه والقتل يكون المقتول كذا الضرب والمرعى مكان المحل فيما يعرف بأثره حسا يكون الشتم فيه والقتل يكون المقتول كذا الضرب والمرعى مكان المحل فيما يعرف بأثره حسا Meselen, bir kimesne bir āḡar kimesneye *in ṣetemtüke* (15) والفاعل فيما لا أثر

fi'l-mescidi fe'abdī hurrūn dēse eger şātim(16) mescid içinde iken şetm eylemiş olsa hāniş olur. Meştūm mescid içinde olsun, gerek olmasun, beraberdir.(17) Ma'nāsı ya'ni şetm bir mekānda müteḥakkıḳ olur ki, şātim ol maḥal ve mekānda mevcūd ola. Kātilde daḥi maḳtūl (18) ol mekānda olmaḳ gerekdir. Ammā kātil ol mekānda olmaḳşart kılınmadı. Meselen, *in ḳateltūke fi'l-mescidi* (19) *fe'abdī hurrūn* dēse,eger maḳtūl mescid içinde olursa hāniş olur, gerek kātil mescidden hāric olsun, (20) gerek dāḥil olsun, berāberdir. Darb daḥi bir mekānda mutaḥakkıḳ olur ki, maḍrūb andamevcūd ola. (21) Haşıl-ı kelām mer'ı olan maḥall fi'iliñ mekānidir. Kaçān fi'il ḥissen eṣerī ile ma'lūm olan şey'den olursa (22) ḳatl ve darb ve bunlara müşabih şeyler gibi.

Meselen, *in ḳateltūke veyāḥud in ḍarabtūke fi'l-mescidi fe-'abdī hurrūn* (23) dēse,eger maḳtūl ve maḍrūb mescid içinde olursa hāniş olur, ammā kaçān maḳtūl hāricde olub (24) ḳatil mescid içinde olursa hāniş olmaz. Nitekim Haḳ şubḥānehu ve te'ālānuñ ... فَأَعْرِفْنَاهُمْ فِي النَّيْمِ...³⁰⁸ ḳavl-i şerīfnde (25) vāki' olur ve mevzū'-i āḥarda ... فَتَبَيَّنَّا لَهُمْ فِي النَّيْمِ...³⁰⁹ vāki' olmuşdur. Pes imdi aḡrāk ve nebez yemme izāfet (26) olundı. Zīrā mef'ul yemmede vāki' olmuşdur. Mekān fā'il mer'ı olması şol şey'de olur ki, (27) ol fiiliñ maḥallinde ḥissen eṣerī olmaya. Şetm aña müşabih şeyler gibi, zīrā şetm kelāmıdırve mütেকellim ile [052b/(01)] tamām olur. Meştūmda ise ḥissen bir eṣer yokdur. Eger *in şetemtūke fi'l-mescidi fe-'abdī hurrūn* dēse,eger şātim (02) mescid içinde olursa hāniş olur. Zīrā fi'l fā'iliñ tef'ili ve maḥalliñ infi'āli ile tamām olur. Ma'lūmdur ki(03) bir ḥaceri ilḳā eylesek, bir şıṣeye doḳunub münkesir olsa aña kesir denilür. Bir ādeme doḳunub ḳatl eylese (04) aña katl denilür ve yine bir ādeme doḳunsa ve elem vērse aña darb denilür. Pes imdi maḥallinde infi'āli (05) muḥtelif olmaḡla fi'liñ ismi daḥi muḥtelif oldı. Bu taḳdīrce maḥalliñ mekānı mu'teber oldı. Ammā kelām-ı fi'l lisāndır, (06) anūñ maḥalli infi'āli ḥurūf-i mesmu'dur. Bu ise ḥālife muttaşıldır. Pes imdi şetmde şātemiñ mekānı mu'teberdir. (07)

كَذَا الشَّيْءِ فِي زَمَانٍ بَيَانٍ بِإِنْشَاءِ الْقَوْلِ فِيهِ وَالْقَتْلُ بِظُهُورِ الْأَثَرِ حَتَّى لَوْ حَلَفَ لَا يَقْتُلُهُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ
فِيهِ بِضَرْبٍ فِي غَيْرِهِ حَنْثٌ وَلَوْ مَاتَ فِي غَيْرِهِ بِضَرْبٍ فِيهِ لَمْ يَحْنُثْ إِذِ الْإِسْتِنَادُ يَنْقُضُ (08) فَمَاتَ

³⁰⁸ “...denizde boḡduk” (el-A'rāf 7/136)

³⁰⁹ “...deryaya fırlatıverdık ...” (ez-Zāriyat 51/40)

البر (09) Muşannif mekāna mużāf olan fi‘iliñ aḥkāmi beyān eyledikten soñra zamāna mużāf olan fi‘iliñ (10) aḥkāmina şürū‘ eyledi. İmdi şetm şol zamānda müteḥakkıķ olur ki kavli ol zamānda inşā eylesin (11) ve qātl ve ḍarb ol zamānda müteḥakkıķ olur ki, ḍarbiñ eşeri ol zamānda zāhir ola. Meşelen, bir kimesne (12) *in şetemtūke yevme’l-cuma’ati fe-‘abdī hurrūn* dese ve ol kimesne şetmi yevm-i cum‘ada inşā eylese ḥāniş olur. (13) Ve bir kimesne yevm-i erba‘ada lā yaqtulu zeyden yevmi’l-cum‘ati deyu yemīn eylese ve zeyd cum‘a günü fevt olsa, lakin (14) ḥamīs günü ḍarb eyleyüb ol ḍarbdan fevt olsa ḥāniş olur. Zīrā ḥālif olan kimesne (15) fi‘li mużāf eylediği zamānda ol eşer fi‘il müteḥakkıķ oldu. Eger ḥālif Zeydi cum‘a gün ḍarb idüb (16) yevm-i sebtde fevt olsa ḥāniş olmaz. Zīrā eşer-i qātl mużāf eylediği zamānda müteḥakkıķ olmamışdır ki. (17) ol yevm-i cum‘adır. Zīrā istinād biri naķz eylemez.

Ve muşannifiñ *el-istinādu lā yanķuzu’l-birra* kavli bir su‘āl-i muḳaddereye (18) cevābdır. Taķrīr-i su‘āl budur ki, yevm-i sebtde mevcūd olan qātl yevm-i cum‘ada olan ḥaraca müstenid olur. (19) Pes imdi bu ecildendir ki, ḥaķķ-ı keffāret yevm-i cum‘a i‘tibār olunur. Taķrīr-i cevāb budur ki, yevm-i cum‘a ki mürur eylediği (20) Zeyd ḥayy idi, birra müteḥakkıķ olub yemīn münḥall oldu. Zīrā yevm-i cum‘ada qātl mevcūd değıl çünkü yevm-i sebtde (21) fevt oldu. Cum‘a gününde maḳtūldür deyu ḥüküm olunmaz. İllā vaķt-i ḥaraca istinād tarīķla olur. Lākin (22) istinād ve naķz birde zāhir olmaz. Ma‘lūmdur ki bir kimesne yemīn eylese ki, bugün fūlāna olan deynimi edā (23) edeyim, ol gün zuyūf-i derāhim edā eylese yemīnde bār olur. Ba‘dehu şāḥib-i deyn derāhimi redd eylese (24) bir müntekız olmaz. İmdi bu mes'elede daḥi beylecedir. Ammā yevm-i cum‘ada cevāz tekfir yevm-i cum‘ada sebeb ki, haracdır. (25) Ol mevcūd oldıķdan soñra qātl mevcūd oldığı içündür.

شرطاً بعدها رعاية لمكنة الترك حتى لو (26) كذا لو مات فيه بضرب قبل اليمين لاقتضاءها
 حلف لا يطلق حنث بالمعلق بعده لا قبله Yine ḥālif (27) ḥāniş olmaz, eger Zeyd ḳable’l-yemīn cum‘a günü fevt olsa, meşelen, sālişen günü ḍarb idüb [053a/(01)] erba‘a günü yemīn eylese ve cum‘a günü fevt olsa ḥiñslāzım gelmez. Ve Züfer kıtında ḥāniş olur. (02) Zīrā ḥālifin yemīn ile murādı

yevm-i cum'ada ol fi'iliñ eñeri nefy idi, ol ise yevmi cum'ada müteḥakkık (03) oldu. Züfer'e cevāb budur ki, yemīn kendüden sonra bir şartıñ vücūdini müktezādır ki, ḥālif kendü nefisinden (04) yemīn ile men'eylediği şey'iñ terkine temekküne ri'āyet içündür. Zīrā yemin ile 'ğaraż birdir, yoḥsa ḥins (05) değildir. Bu ġarażın ḥuşūli yemīni fi'il-i ihtiyāriye şarf eylemekle olur ki, imtina' mümkün ola bu fi'il ise (06)ba'de'l-yemīn vākī' oldu. Ġaraż ise bu misillideğildir. Ḥattā bir kimesne *lā yaṭliḳu imra'etehu* deyu yemīn eylese ba'de'l (07)-ḥalfi mu'allak olan ṭalāḳıñ vukū'i ile ḥāniş olur. Meşelen, bir kimesne ḥātununa *in deḥalti'd-dāra fe-enti* (08) *ṭaliḳun* dese yine ḥātununa *in ṭalaḳtüki fe-'abdī ḥurrun* dese ve ḥātun dāra dāḥil olsa ḥātun ṭalāḳ (09)olur. Lākin 'abd mu'tak olmaz, ammā evvelen *in ṭalaḳtüki fe-'abdī ḥurrun* dese ba'dehu *in deḥalti'd-dāra fe-enti* (10) *ṭaliḳun* deseve ḥātun dāra dāḥil olsa ṭaliḳ olur. Ve 'abd daḥi mu'tak olur ve ġada mużāf olan (11) ṭalāḳ mes'elesi bunuñ gibidir. Meşelen, enti ṭaliḳun ġāden dese andan sonra *in ṭalaḳtüki fe-'abdī ḥurrun* (12) dese mürür eden mes'ele gibidir

باب الطلاق في الزوج في 3.10. Bābu't-ṭalāḳi fi't-tezevvüci fi'l-mevākīti

المواقف

Bu bāb mevākīyetde tezevvücdə (13) ṭalāḳıñ aḥkāmı beyānındadır. لو عندنا تطلق المتزوجة (14) قال كل امرأة أتزوج طالق إن كلمت عند زفر تطلق الكل كما لو أبد حزار اللغو وتوقيت التام واعتبر (15) قبل الكلام لا بعده لأنه لحق اليمين فشرط للحل دون العقد Eger bir kimesne *küllü imra'etin etezevvecuhā fehiye ṭaliḳun in kellemtü fülānen* dese Züfer kıtında tezvic eylediği nişānıñ küllüsi ṭalik (17)olur. Gerek ḳable'l-kelām tezevvuc eylesün gerek ba'de'l-kelām tezevvuc eylesün berāberdir. Ta'bīd ve tevḳīt eylemiş gibi (18) oldu. Ta'bīde misāl küllü imra'etin *in kellemtü etezevvecuhā ebeden fehiye ṭaliḳun in kellemtü fülānen*. Ve tevḳīte misāl *küllü imra'etinetezevvecuhā ilā* (19)*sülüseyni seneten fehiye ṭaliḳun in kellemtü fülānen* gibi. Küllü imra'etin *in etezevvecuhā fi ṭaliḳun in kellemtü fülānen* ḳavlinde kelām-i ḳable (20) olan mütezevvic ḥaḳḳında şart ḥins olur. Ba'dehu mütezevvic olan ḥaḳḳında şart in'ıḳād olur. Zīrā ebed-i yemīn (21) muṭallaḳada min haysü'l-ma'nā mezkūrdur ve 'ömri müstaḡraḳ olan

vaķit dağı böylecedir. Bu mağ lle gelince v ki  olan (22) kel m Z fer'indir. Amm  bizim kıtımızda  able'l-kel m mütezevvice olan   tun mu alla a olur, yo sa ba'de'l-kel m mütezevvic (23) olan mu alla a olmaz. Z r  in kellemt  f l nen yem ne l  ık oldu ki, ol yemin ded   m z *küllü imra'etin etezevvec h * (24) *fehiye t li un* kavlidir.

Pes imdi ol kel m-ı in il l yemin-i  l  i  n  art kılındı, yo sa in' k d  (25) i  n  art kılınmadı. Eger in' k d  i  n şart kılınmış olsa yem n far  eyledüğümüz şey'e ğayr-i yem n olurdu. (26) Z r   art ile m n' k d olan yem n kel m-i t mmdir. Mu annifi  tev t 't-tüm deyu i  ret eyledüğü bu manayadır. (27) Pes imdi in il l-i yem n i  n şart kılındığı müte'ayyin oldu. Hatt  Z hir 'r-Riv ye vechi budur ki, küllü imra'etin [053b/(01)] etezevv h  fehiye t li un kavli fi nefsihi kel m t mdir. Kel mda ise a l in' k ddir, teve  uf değildir.

Mu annifi  (02) * az ra'l-la vi* kavli '  il ve b li i  kel mı la vdan ve kel mı n miteve  uf ettirmekden  ızr içündür. Pes imdi (03) kel m  ıns i  n şart oldu. In' k d i  n olmadı, bu ecilden yem n i  n   yet oldu.  ol (04)   tunı ki, able'l-kel m tezevvüc eylemiş idi.  nun hakkında şart-ı  ınsbulundu. Yemin m nteha olmazdan mukaddem (05) ve  ol hatuni ki, ba'de'l-kel m tezevvüc eylemişdir. Anda  art-ı hinsi yem ni  intih sından  o ra bulundu. (06)

Pes imdi  able'l-kel m mütezevvice olan mu alla a olur, ba'dehu olan mu alla a olmaz. Ve mu annifi   't bira (07) küllü b nin kavli ya'ni şart ma'n sına olan kelime'-i k ll   ar haten şart ma'n sına olan in kelimesine i'tib r olunur. (08) Z r  kelime'-i k ll  H   at  art değildir. İmdi kelime'-i k ll  in ma'n sına kılınub keennehu in tezevvect  imra'etin fehiye t li un (09) in kellemtü f l nen demiş gibi oldu. Z r  in kelimesiyle     aten  able'l-kel m mütezevvice üzerine m n' k d olduğı (10) gibi. Kelime'-i küllü ile dağı v ki  olur. Ve mu annifi  ve' - artu bi'l-va tı ve'l-  yeti kavli ey ve  't bira *  za' -şartı'l* (11)-mez  rati dimekdir. Ya'ni sen şart mez  ri i'tib r ile ki ol va t ile m n hallolan  artdır. Meşelen, (12) bir kimesne küllü imra'etin etezevvec h   aden fehiye t li un de e  aden olduğda tezevvüc eylese t li  olur. Amm   aden (13) m r rundan  o ra

tezevvüc eylese t̃alīk olmaz. Zīrā yemin ğaden mūrūr ile mūrtefi‘ olur. İmdi kelām ile muḳayyed olanı (14) vaḳit ile muḳayyed olana i‘tibār ile ğāyeti daḡi buña i‘tibār ile.

Meşelen, bir kimesne küllü imra’etin etezevvicihā fehiye t̃alīkun (15) ilā en ükellime fülānen dēse şart inḡilāl-ı ma’nā-yı ğāyetdedir. Ba‘de’l-inḡilālī’l-yemīn bākī kalmaz. Ğāyetden soñra (16) kalmadığı gibi. Lākinne delāleten ḳavli bu maḡalde şartı yemin içün ğāyet i‘tibār eylemek delālet t̃arīḳıyledir, yoḡsa (17) şarāḡaten deġildir. Bu taḳdīrce naşş ile ğāyet sākıt olur ya‘ni naşş ki, ta‘bīd ve ta‘ḳīddir, geldikde (18) kelām ğāyet olmaḡdan çıkar.

و عكسه إن كلمت فكل من أتزوج لأنه شرط الانعقاد Ya‘ni kelāmı ‘aks (19) idüb in kellemtü fülānen ḳavlini muḳdem söylese. Meşelen, *in kellemtü fülānen feküllü imra’etin etezevvecihā fehiye t̃alīkun* dēse (20) in kellemtü fülānen kelāmı şart in‘ıḳāddır. Zīrā mā ba‘dī yemīn-i tāmıdır, ḳable’l-kelām tezevvüc eyledüġi t̃alīk olmaz. (21) ba‘de’l-kelām tezevvüc eyledüġi t̃alīk olur

بدليل إن وهبت³¹⁰ (22) كذا كل من أتزوج إن كلمت إذ الشرط المعترض على الشرط مقدم Küllü imra’etin etezevvecihā in kellemtü fülānen fehiye t̃alīkun ḳavli ba‘de’l-kelām (23) mütezevvic olan üzerine t̃alāḳın vuḳū‘i ‘akse ḳavlinde olan mes’ele gibidir. Ḳablehu mütezevvic olanın üzerine (24) deġildir. Zīrā şart-ı mu‘tarāḡ ki, in kellemtü kelimesidir, şart mezkūre üzerine muḳaddemdir ve şart-ı mezkur ki, küllü (25) imra’etin etezevvühā ḳavlidir. İmdi in kellemtü ki şartdır. Mezkūr şartın üzerine muḳaddemdir. Ḳaḡ şubḡānehuhü (26) ve te‘ālānuñ ... وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ وَأَمْرًا مَوْثِقَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ ...³¹¹ḳavli şerīfi delīli ile Allāhu a‘lem ma’nāsı (27) şerīfi böyle ola ki, in erāde’n-nebiyyi in yestenkiḡahā in vehebet nefsehā ya‘ni eger Nebī ‘aleyhisselām imrā’-i mü’mineniñ [054a/(01)] nikāḡını murad ederse ve ol mü’mine nefsinı hibe ederse demekdir. Zīrā irāde’-i istinkāḡ (02) hibe üzerine sābıḳadır ve ma’nā da iki şartı şart-ı vāḡid ḳılmaḡ müte‘azzıdır. Zīrā ḡarf-i ‘atıf yoḡdur ve şart-ı (03) s̃āniyi cezāsıyla şart-ı evvele cezā

³¹⁰... bir de mü’mine bir kadın kendini Peygambere hibe ederse Peygamber nikāḡ etmek istediġi takdirde onu, ...” (el-Aḡzāb 33/50)

³¹¹...mümin bir kadın kendini peygambere mehirsiz olarak baġışlar, peygamber de onunla evlenmek isterse, diġer müminlere deġil...(Aḡzab 33/50)

kılmak daḥi müte‘azzırdır. Zīrā ḥarf-i cezā ki fā dır. Ol daḥi ma‘dūmdur. Pes imdi (04) iki şart ki, zıkr olunmuştur, mü‘aḥḥıri ḥükmen muḳaddem kılınub şart-ı evvel cezāsıyla şart-ı s̄aniniñ cezāsı kılınur. (05) Zīrā kaçān cezā teḳaddüm eylese fā ya muḥtāc olmaz. ke-ennehu in kellemtü fe-küllü imra’etin etezecḥā fehiye ṭālikun demiş gibi (06) oldı. Bu kelām ise şart-ı in‘ıḳāddır.

التكرار في الغاية والتجدد فيما (07) وكلما كُلمت لاحقاً تكرر في التي قبل الكلام الأول لامتناع وراءها وهي المطعونة Bir kimesne küllemā kellemtü fülānen lafzını şart-ı evvele lāḥıḳ (08) oldıḡı dese, meşelen, küllü imra’etin etezevvecūha fehiye ṭālikun küllemā kellemtü fülānen dese ve bir ḥātun tezevvüc eylese (09) veyāḥud iki ḥātun tezevvüc eylese veüyāḥud üç ḥātun tezevvüc eylese andan soñra fülāna tekellüm eylese (10) andan soñra bir ḥātun daḥi tezevvüc eylese bu tezevvücden soñra fülāna tekellüm eylese kelām-ı evvelden muḳaddem tezevvüc (11)eyledüḡi ḥātunda ṭalāk mükerrer olur. Meşelen, kelām-ı evvel ile bir ṭalāk vāki’ olur ve kelām-ı s̄anı ile daḥi bir ṭalāk (12) vāki’ olur. Eger ‘iddet içinde ise selāseye deḡin böylecedir,eger s̄alişen tekellüm ederse kelām-ı evvelden soñra (13) tezevvüc eyledüḡi ḥātun muṭallaḳa olmaz. Eger kelām mütekerrir olmuş isede, zīrā şart-ı evvel şart in‘ıḳāddır. Şart-ı (14) s̄anı ḡāyet ma‘nāsınadır.

Pes imdi bunda tezevvüc ṭalāḳı kelāma ta‘līḳa inıḳād için şart olur. (15)İmdi ḳable’l-kelām tezevvüc eyledüḡiniñ küllisi ḥaḳḳında bu yemin mün‘aḳid olur. Keennehu ol kimesne liküllü men tezevvece (16) ḳable’l-kelām küllemā kellemtü fülānen fe-enti ṭālikun demiş oldı. Böyle olıcaḳ ḳable’l-kelām tezevvec eyledüḡi (17) üzerine ṭalāk vāki’ olur,egerçi ba‘de’t-tezevvüc kelām-ı āḥar bulunmuş isede. Zīrā ḡāyet yemin-i tekerrürin (18)imtinā’ı ve māverā’i ḡāyetde teceddüd in‘ıḳād mümteni’ olduḡı için. Ve muşannifiñ ve hiye’l-maṭ‘ūnetü ḳavli (19) ‘Ali bin el-Ḥasen er-Rāzi ta’nına işāretidir. ‘Ali er-Rāzi ta’n idüb lāḥıḳ olan bu idi ki kelām-ı (20) evvelden soñra mütezevvice olan ḥātun kelām-ı s̄anı bulundukda muṭallaḳa ola. Zīrā yeminiñ ḡāyeti kelām-ı mütekerrir (21) kılındı. Anuñ ta’nına cevāb li’mtinā’i’t-tekerrür fi’l-ḡāyeti ḳavlidir. Zīrā ḡāyet tekrarı muḥtemil deḡildir. Tekerrür, (22) ṭalāk-ı tekerrür kelām ile ūlā ḥaḳḳındadır. Ol kelām ise ūlā

hakkında şart-ı hıns olmuşdur ve şart-ı hıns (23) ise tekrarı muhtemeldir. Ve ğāyetiñ māverasında yemīniñ teceddüd-i in'ıķād olması dağı mūmteni'dir. Teceddüd ise (24) şol menhakkında olur ki, taht-ı yemīne dāhil ola, taht-ı yemīne dāhil olmayān hakkında teceddüd in'ıķād olmaz. (25) Meselen, *küllemā deħaltü hāzihi'd-dāra fe-imra'etī ṭaliķun* dese bir kerre dāhil olsa ḥātunı muṭallaķa olur. (26) Andan sonra bir āḥar ḥātun tezevvüc eylese yine dāra dāhil olsa ḥātun-i ūlā ṭalaķa'-i uḥra iledağı (27) muṭallaķa olur. Şonraki ḥātun muṭallaķa olmaz. Zīrā taht-ı yemīnde dāhil değildir.

بعده لو قال كلما دخلت اليوم فأنت طالق غدا فدخلت اليوم ثلاثا [054b/(01)] سابقا في التي
 (02) *Küllemā kellemtü fülānen* lafzı sābık eylese ya'ni muḳaddem tekellüm eylese, meselen, *küllemā kellemtü fülānen küllü imra'etin etezevvecühā* (03) fehiye ṭaliķun kelām-ı evvelden sonra tezevvüc eyledüği ḥātunda ṭalāk mütekerrir olur. Ḥattā fülāna üç kerre tekellüm eylese (04) ve ba'dehu ve ba'dehu tezevvüc eylese üç ṭalāk vāki' olur. Ḥattā fülāna tekellüm eylese ba'dehu bir ḥātunı tezevvüc (05) eyledüği ḥātun iki ṭalāk ile muṭallaķa olur. Zīrā ol kimesne hüve kelāmda küllü imra'etin etezevvecühā fehiye ṭaliķun (06) demiş olurdu. Tezevvüc-i vāhid ile eyman müta'addedeniñ inḥilāl-i içün şart olmağla şalıḥdır. Ḥattā ol kimesne (07) ḥātununa *küllemā deħaltü'l-yevme feenti ṭaliķun ğaden* dese ve ḥātun ol gün üç kerre dāra dāhil olsa (08) yārınki ğaddır. Üç ṭalāk ile muṭallaķa olur.

والشرط لتأخير الجزاء إذ الفعل لا (09) وكل من أملك للقاء وقت الحلف لأن الصيغة للحال
 يتعلق به قدم أو اخر Bir kimesne küllü men etezevvecühā bedelī küllü men emliku dese (10) meselen, küllü men emlikuhā veyāḥud *küllü imra'etin emlikuhā fehiye ṭaliķun in kellemtü fülānen* dese veyāḥud *in kellemtü fülānen* (11) *fe küllü imra'etin emlikuhā fehiye ṭaliķun* dese yemīn vaķt-i ḥilfde milkinde ķa'ime olan ḥātuna mütenāvil olur. (12) Zīrā emliku şığası ḥāl içündür ve şart ise ta'hır-i cezā içündür, yoḥsa ta'hır fi'il içün değildir. Zīrā (13) fi'il şart-ı mezküre ta'alluķ eylemez, gerek şart taķdīm olunşun gerek ta'hır olunşun, berāberdir. Ve şığa-i ef'aleniñ (14) vaz'ında ihtilāf olunmuşdur. Ba'zılar beyne'l-ḥāl ve'l-istikbāl müşterek olmasına zāhib olunmuşdur. İştirāk-i (15) ihtilāf aşldır. Bu ķavl bir şey' değildir ve ba'zılar bu şığa istikbāl içündür ancak ḥalde mecāzdır (16) demişler, bu dağı ba'iddir

ve ba‘zılar hāl içündür istikbâlde mecâzdır demişler, fuḫahānıñ muhtārı (17) olan bu kavildir.

كالسنة (18) وتخلص للحادث بالعدم للمحال كالتزوج أو غنية المضاف عن الوقت القائم
والشهر Ve şığa emlikü zamān-ı müstaḳbelde hādīs olan şey' ḥālīş olur, fi'l-
hāl 'adem-i (19) milk içündür. Zīrā kaçān lafzıñ ḥaḳīḳat üzerine ḥamlı
müt'azzir olsa mecāz üzerine ḥaml olunur. Tezevvüde (20) oldığı gibi.
Zīrā tezevvüc kavlinde hāl murād olunmaḳ mümkün değıldir. Pes imdi
etezevvüc lafzı ile lā maḥālete (21) mecāz murād olunur. İmām Faḫru'l-
İslām küllü imra'etin etezevvecühā ve küllü cāriyetin işteraytühā kavlinde
demişdir ki, ḥāle (22)şarf olunmaz. Çünkü ḥaḳīḳat bātıl ola, mecāz
müte'ayyin olur. Ve emliku kavli ḥāle ḥaml olundı. Zīrā emliku (23) lafzı
tekellüm fi'l-hāl sübut-i milke münāfi değıldir. Çünkü fi'l-hāl milk sâbit
değıldir. Tezevvüc gibi olub istikbāl (24) murād olunur ve yine 'adem-i
milk olunduğı gibi ve vaḳt-i kā'imden muzāfıñ istignāası ile emliku lafzı
ḥādīs (25) içün ḥālīş olur. Ya'ni vaḳt-i kā'im dedüğü şol vaḳitdir ki aña
muzāf ola, sene ve şehir gibi. Zīrā (26) aña muzāf eylemekle ihtiyāc yokdur.
Zīrā sene ve şehriñ mefhūmuni taşavvur zamān-i kā'imiñ taşavvuruna
ihtiyācı yokdur. (27)

Meşelen, bir kimesne küllü imra'etin emlikuhā ilā senetin ev ilā şehrin
fehiye ṭālīkun in deḫaltü'd-dāra dēse ol [055a/(01)] kimesneniñ yemīni bir
seneye değın veyāḫud bir şehre değın mütezevvice olana mütenāvil olur fi'l-
hāl milkinde olana (02) mütenāvil olmaz. Zīrā bu müddet hāl içün şālīh
değıldir. Ve ol müddetde ḥükm-i ḥāl daḫi yokdur. Pes imdi istikbāl (03)
içün müte'ayyin olur. Ḥāşıl-ı kelām emliku kavli ḥaḳīḳate ḥamlı olmayacak,
mecāza ḥaml müte'ayyin olur. Zamān-istikbāl (04) içün ḥālīş olur sene ve
şehre muzāf eylemekden müstağnīdir.

محمد كذا في املكه غدا إذ لا يعقل الغد (05) والمجتمع الى الغروب مسمى املكه اليوم قال
بدون اليوم فكان من ضرورته Bir kimesne küllü memlūkün emlikühü'l-yevme
fehiye ḥurrun (06)dēse, ol kimesneniñ yemīni ğurūb-ı şemse değıñ milkinde
cem'olan memlūk üzerinedir, bi'l-ittifāḳ. el-müctemi'u (07)mübtedādır,
müsem mā emlike ḥaberidir, ma'nāsı ğurūb-ı şemse değıñ müctemi' olan
emliku kavli ile müsem mā olan memlūk ve merā'hdır. (08) İmām

üzerinebir şey' vāki' olmaz, yemīn-i s̄aniye anuñ (27) haqqında mün'aqid oldığı için.

[055b/(01)] بخلاف إن دخلت دارين إذ لا عقد بالاول ولا نزول فأشبهه غير الشرط

Ammā in deḡalti dārayni kavli bu mes'eleniñ ḥilāfıdır. Meselen, bir kimesne ḥātununa in deḡalti dārayni veyāḥud (02) in deḡalti hāzihi 'd-dāra fe-enti ṭāliḡun selāsen dese ve ḥātun mübāne oldığı hālde dāḡil olsa (03) ve andan soñra menkūḥa oldığı hālde dāḡil olsa ṭalāk vāki' olur. ammā Züfer kıtında ṭalāk vāki' olmammāktadır. (04) Zīrā duḡul-i s̄ani kıtında milkiñ vücdü şartdır, icmā'an duḡul-i evvel kıtında daḡi kezālik. Zīrā teḡaddüm ve teehhur vücd-ı (05) milk kıtında zāḡir olur, mu'teber olan vaḡit ta'alluḡdur. Ve cezāniñ ise ta'likı ikisine berāber olmuşdur. (06) Pes imdi i'tibār min vechin ibtāl oldı. Züfer'e cevāb budur ki, dār-ı ūlāya duḡul vāki' olduḡda yemīn-i s̄aniye (07) mün'aqid olur ve cezāniñ nüzüli daḡi olmamışdır. Bu taḡdırce şartdan ḡayriye şebīholub ṭalāk vāki' (08) olur.

كذا لو قال ان قربتك أو قربت أمتي فوالله لا أقربك وقرب بعد إلا بانه لم يكن مولياً لما مر

(09) Hüküm mürür eden mes'eleniñ hükmi gibidir. Meselen, bir kimesne ḥātununa in ḡaribtüki fe-vallāhi lā aḡrabuki veyāḥud (10) in ḡaribtü emetī fe-vallāhi lā aḡrabuki ibāneden soñra zevcesine veyahud emesine ḡarib olsa, (11) ol kimesne mevlā olmaz. Mürur eden 'illet ki, cezānın vücdü kıtında milkiñ iştirātı idi. Bu iki mes'ele (12) yemīn-i ilādır ve yemīn-i ilāniñ mücebi ṭalāk-ı mü'ecceledir. Pes imdi milkiñ mevcūd olması şartındandır. Ṭalāk-ı (13) mu'accel gibi. Zīrā mevlā olan kimesne ilā'yı ḡurbāya ta'lik eyledi. bu yemīn ise kendüyi ḡurbāndan men'dir. Eger (14) mübāne olduḡdan soñra ḡurbān eylese veyāḥud emesine ḡurbān eylese ba'dehu tezevvüc eylese bu taḡdırce (15) in'ıḡādınıñ ḡali olmuş oldı. Ve ḡāl-i ḡurbān elbette milkde bulunmaḡ lāzımdır. Ammā s̄aniyen milkinde cimā' eylese (16) keffāret lāzım olur. Nitekim ecnebiyyeye vallāhi lā aḡrabuki dese mevlā olmaz kain tezevvüc eyledikten soñra ḡarīb (17) olsa keffāret lāzım olur.

Bir المكنة (18) وفي لا أقربك إلا مرة يكون مولياً بعد العود لأن العامل اليمين لا فوت

kimesne ḥātununa lā aḡrabuki illā merraten ba'de'l-'avdi mevlā olur. Bunda 'āmil olan yemīndir. Yoḡsa (19) fevt mekinnet deḡildir. Meselen, bu

yemīni eyledikten şöñraba‘de‘l-ebāne cima‘ eylese ba‘dehu tezevvüc eylese milkinge (20) ‘avdet eylemekle mevlā olur. Muşannifiñ *ba‘de‘l’-‘avdi* kavli fi‘l-ḥāl mevlā olmağa işāretidir. Zīrā hüküm ilāda (21) ‘āmil yemīn-i sābıktır. Ve ilā’ şaḥīḥ olur. İllā hükmi sābit olmaz, māni‘ için ve ol māni‘ olan merraten kavliniñ (22) istisnāsıdır. Çünkü bir kerre vaṭ’ eyledi, ol māni‘ zā’il oldu.

لم يكن موليا للمكنة بترك الأمة بلا ظلم (23) كذا لو حلف لا يقرب الزوجة والأمة وKezā yine hüküm عادت لما مر (24) بخلاف الزوجتين فلو أبانها وقرب الأمة صار موليا حين mürür eden mes‘ele gibidir. Bir kimesne ḥātununa ve cāriyesine vallāhi lā akrabukimā deyu yemīn eylese (25) fi‘l-ḥāl mevlā olmaz. Zīrā ol zevcin min ḡayri şey’ yülzimehu ve ḡurbāna temekkini vārdır ve min gayri şey’ yülzim olan şey’ (26) bilā zulm-i emeniñ ḡurbānını terk idüb vat’ı eylememekdir. Zīrā emede ilāda meşrū‘ değildir ve terk-i [056a/(01)] ḡurbānı daḡi zulüm değildir. Zīrā emeniñ ḡurbānında ḡaḡḡı yokdur. Ammā iki zevce bunuñ ḡilāfidır. Zīrā ḡurbānda (02) her biriniñ ḡaḡḡı vārdır. Bunlarıñ ḡurbānını terk eylemek zulümdür. Bu ikisinin birine ḡurbān mümkün değildir. (03) İllā zulmüñ cerīmesini iltizām ile olur. *felev ebānehā* kavli *yakrabu‘z-zevcete ve‘l-emet*e mes‘elesiniñ tetimmesidir. (04)

Meşelen, zevcesi ibāne eylemeyince emeye ḡurbān eylemese andan şöñra emeye ḡurbān eylese andan şöñra ibāne (05)eylediği zevcesini tekrār tezevvüc eylese mevlā olur. Zīrā ilā’ mun‘aḡid olmuş idi, ancak ilānıñ (06)hükümünüñ zuḡurunamāni‘ olan emeniñ müşāreketi idi çünkü şirket za’il oldu. Yemīn mürsele ya‘ni muṭallaḡa (07)ḡāldı. Zevce nikāḡ ile ‘avdet idecek mevlā olmuş olur. *Limā merra* kavli *li-enne‘l-‘āmile‘l-yemīne lā fevte‘l* (08)-mekinneti kavline işāretidir.

وينزل المضاف إلى أحد الوقتين بالآخر وإليهما بالأول عملا بما خص وعمّ (09)iki vaktiñ birine muṡāf olan ṭalāḡ iki vaktiñ āḡirine nüzül eder ya‘ni āḡir vaktiñde vāki‘ olur. Ammā vaḡteyne (10)muṡāf olan ṭalāḡ vaḡt-i evvel ile vāki‘ olur. Meşelen, enti ṭāliḡun el-yevme ve ḡaden dēse evvel (11)vaḡtinde ki yevmdir. Anda ṭalāḡ vāki‘ olur. Şol ḡāşş ve ‘āmm olan şey’ ile ‘amel olunmaḡ için. Mes‘ele-i (12)ulā ki kelime‘i ev zikr olunmuşdur ve kelime‘i ev zikri iki şey’iñ biri olmaḡ icāb eder ḡāşşdır ve mes‘ele‘-i (13) sāniye ki ev

zıkr olunmuştur, cem‘ içündür, ‘āmmdır. Zīrā mes'ele’-i ūlāda vaḳteyniñ birini zarf kılmıştır. (14) Yoḥsa ikisini zarf kılmamıştır. Eger vaḳteyniñ evvelinde ṭalāk nüzül eylese vaḳtiñ ikisi (15) daḫi zarf olmak lâzım gelürdi. Bu taḳdīrce şūret-i şāniyede ‘amelen bimā ḥaṣṣa ve ‘amelen bimā ‘amm ḥāsil olmazdı. (16)Zīrā iki vaḳti daḫi ‘ala’l-‘umūm ṭalāk için zarf kılmıştır ve eger ṭalāk vaḳteyniñ āhirinde nüzül eylese (17)ancaḫ biri zarf olurdı. Bu taḳdīrce ‘amelen bimā ‘amm ḥāsil olmazdı.

وقت فقد تضرع في وتجمع أو كأو تكون لك خبة الاية (18) إلا أن ينوي أن يطلق في كل
 Illā meger ki بالآخر أو قدم الا تي على الكائن (19) فصار كما لو أضاف إلى أحدهما وعلق
 ṭalākı ehād vaḳteyne veyāḥud iki vaḳte muḫāf eyledikde bu iki (20) vaḳtiñ her birinde ‘ālā ḥidetin ṭalāk vāki‘ olmasını niyyet eylese ol vaḳt ṭalāk müte‘addid olur. Zīrā lafız (21) daḫi muḥtemeldir. Pes imdi kaçān sen külli vakitte ṭalākı niyyet eylemek, ol zamān fī lafzını izmār edersin. (22) Zīrā ḥarf-i zarfı izmār eylemek şāyi‘dir. Ve ev kelimesini vāv ma‘nāsına cāmī‘kılırsın. Zīrā ev vāv (23) ma‘nāsına gelür.

وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ نَيْتُوعًا kavli-i şerifinde vāki‘ olmuştur ve āyet-i kerīmede
 Nitekim Haḫ şubḥānehu ve te‘ālānun (24) يَنْبُوعًا kavli-i şerifinde vāki‘ olmuştur ve āyet-i kerīmede
 vāki‘olan ev vāv ma‘nāsınadır. (25)Ve kaçān enti tālikun el-yevme kavlinde ev lafzını vāv ma‘nāsına i‘tibār idüb ve fī lafzını izmār (26)edersen,enti
 tālikun fi’l-yevmi ve fi’l-ğadi demiş gibi olurşun. Ol vaḳit iki ṭalāka vāki‘ olur. (27)

Muşannifiñ fe-şāra kemā lev ezāfe kavli ya‘ni kaçān ṭalāk ehād vaḳteyne muḫāf ola veyāḥud iki vaḳteyne daḫi [056b/(01)] muḫāf ola ve her vaḳtde ṭalākıñ vuḳū‘ine niyyet eylemese. Şol kavli gibi ki ve lev’dır ki ṭalākı ehād-ıvaḳteyne muḫāf (02) idüb ve vaḳt-i āḫara ta‘līḳ gibi olur. Meselen, enti tālikun ġaden ve izā cā’e ba‘de ġadin dese ve niyeyti daḫi olsa. (03) Ol iki vaḳtiñ her birinde ṭalāk vāki‘ olur. Zīrā izā cā’e ba‘de ġadinde olan fī‘ili zarf kılmak mümkün değildir. (04) Zīrā fi’ildir ve fi’il ise zarf olmağla şālīḫ olmaz, şart-ı maḥza olmuştur ve şart ise cezāsız şaḫīḥ değildir. (05) Ve

³¹² “Ve biz dediler: sana ihtimali yok inanmayız, tâ ki bizim için şu yerden bir menba’ akıtasın. Yâhud senin için bir bahçe ola...” (el-İsra 17/90-91)

yevmde vāki‘olan ṭalāk için cezā ṣālīḥ olımāz zīrā vāki‘ olan ṭalākıñ ta‘līkı mümkün değildir. (06)

Pes imdi enti ṭalīkun kavlini izmār eyleyub keennehu ṭalīkun el-yevme ve enti ṭalīkun izā cā’e ba‘de ġadin (07) dimeğe muḥtācız. Ve muṣannifūñ *evḳaddeme’l-ātī ‘ala’l-kā’ini* kavli *eẓāfe* kavline ma‘tūfdur. Meşelen, vaḳt-i ātī ki zamān-ı (08) müstakbelde olan ġaddir, vaḳt-i kā’in fi’l-ḫāl ki yevmdir teḳaddüm olunsā. Meşelen, enti ṭalīkun (09) ġaden ve’l-yevmi dēse ol iki vaḳtıñ her birisinde ṭalāk vāki‘ olur. Bu mes'eleye nazīre bir kimesne (10) ḫātununa gice vaḳtinde *enti ṭalīkun fi’l-leyliki ve nehāriki* dēse ṭalāka-ı vāḫide-ivāki‘ olur. Eger nehārı (11)teḳaddüm ēderse, meşelen, *enti ṭalīkun fi’ nehāriki ve leyliki* dēse her birinde bir ṭalāk vāki‘ olur.

بأحد شرطین بالأول وإلا كان شرطا وبهما بالآخر لأن عطف الناقص على (12) والمعلق
الجزاء أو يوسطه ويكرّر إن فتنخل بأيهما كان علق الفرد و بكل (13) الناقص للجمع وإلا أن يقدم
Ve’l-mu‘allaḳu kavli el-muẓāf (14) kavline ma‘tūfdur. Ya‘ni
şartayniñ birisine mu‘allaḳ olan ṭalāk, şartı evvelde vāki‘ olur. Meşelen, bir
kimesne ḫātununa (15) *in deḫalti hāẓihi’d-dāra ev deḫalti hāẓihi’d-dāra*
feenti ṭalīkun dēse her ḳangisine evvel dāḫil olursa (16) ṭalāk vāki‘ olur. Ve
āḫar duḫūle tevāḳḳuf eylemez, zīrā ṭalāk olan kimesne şartayniñ birisine
kelime-i ev idḫālī (17)ile ta‘līḳ eyledi. Eger ṭalāk-ı evvel ile nāzil olmayub
ṣāniye tevāḳḳuf eylese evvel ve ṣāniyi bir şart olmaḳ lāzım (18) gelürdi. Ve
bihimā kavli bieḫadi şartayni kavline ma‘tūfdur. Ya‘ni şartayne mu‘allaḳ
olan ṭalāk tevāḳḳuf idüb şart-ı (19) āḫar ḳıındavāki‘ olur. Meşelen,*in*
deḫalti hāẓihi’d-dāra ve deḫalti hāẓihi’d-dāra’l-uḫrā feenti ṭalīkun dēse
(20) iki dāra dāḫil olmayınca ṭalāk vāki‘ olmaz. Zīrā *ev deḫalti hāẓihi’d-*
dāra’l-uḫrā kavli cümle-i nāḳışadır ve cümle-i ūlā (21) üzerine ma‘tūfdur.
Cümle’-i ūlā daḫi nāḳışadır. Bu taḳdīrce ma’nā’-i şartıyyede ikisini cem‘
eylemek lāzım olub (22) ikisi şart-ı vāḫid olmuş olur. Ve muṣannifūñ illā en
yuḳaddime kavli bi’l-āḫiri kavlinden istiṣnādır illā meger ki (23) cezāyı
teḳaddüm eyleye veyāḫud tevşīṭ eyleye ve in kelimesini tekrār eyleye.

Meşelen, *enti talikun in deḫalti* (24) *hāẓihi’d-dāra* ve tevşīṭa mişāl *in*
deḫalti hāẓihi’d-dāra feenti ṭalīkun ve deḫalti hāẓihi’d-dāra. Yemīn her (25)
ḳanḳısı ile olursa münḫall olur. Keennehu ṭalīḳ olan kimesne şartayniñ her

ferdi için ta‘lîk eylemiş oldu. (26) Meselen, enti t̃alîkun in dehalti h̃azîhi’ d-dāra ve in dehalti h̃azîhi’ d-dāra feenti t̃alîkun d̃emiş olur. (27) Bu ise talāk-ı evveldir. Bu mes'ele’i böyle taqdîr eylemek yemîn-i tā niñ tevķîfî lâzım gelmeşun içündür. [057a/(01)] Ol şart-ı evvel ve cezādır, gerek muḳaddem olsun gerek mütevessîtan olsun, zîrā yemîn-i tāmmdır. Bu ecildendir ki (02) rücū‘a mālîk olımaz ve şart-ı sāniye tevķîf eylemez, her biri ‘alā hidetin şartıdır. S̃anîniñ cezāsı zıkr olunmuş (03) ise, bu taqdîrce ceza’-i evvel şart-ı sāniyedaḥi cezā olur, ‘atıf hūkmi ile.

ولا يقع في إن شئت ولم تشأ إلا أن يقدم الجزاء (04) لهذا لو كرر التملك كرر جوابه
 Li-h̃azā kavli nevādirde zıkr olunan (05) şey'e işāretidir. Zîrā anda ḥarf şartı ki temlîk idi, tekrār idecek, cevābı daḥi tekrār lâzımdır (06) demiş. Meselen, enti t̃alîkun in şî'ti ve in şî'ti d̃ese cevābı daḥi tekrār lâzımdır. Meselen, eger kendü ve cinsinden (07) evvel ve ingayri cevāb-ı āḥar taqdîr eylese keennehu enti t̃alîkun in şî'ti ve in şî'ti feenti (08) t̃alîkun d̃emiş gibi oldu. Bu taqdîrce cezāyî meşîyyetden her biri muḳābelesinde ta‘lîk eylemiş oldu. (09) Ḥattā eger ḥātun bir kerre dilerse t̃alîk olur ve temliki tekrār eylemese ya‘ni ḥarf şartı tekrār eylemese dimekdir. (10) Cevābı daḥi meger olmaz, belki ol iki meşîyyet şartı-ı vāḥid olur.

Bu taqdîrce iki kerre dilmiyince t̃alîk olmaz (11) ve yine böylecedir, eger meşîyyetden soñra cezāyı zıkr eyleseler. Meselen, in şî'ti ve şî'ti feenti t̃alîkun d̃ese (12) yine meşîyyet iki kerre lâzımdır. ve in şî'ti ve lem şî'ti feenti t̃alîkun kavlından talāk vāki‘ olmaz. Zîrā meşîyyet (13) ve ‘adem-i meşîyyet şart-ı vāḥiddir. İmdi talāk vāki‘ olmaz. İllā en yuḳaddime’l-cezā’e kavli kürrira cevābuhu kavlından istiḡnādır. (14) Ya‘ni böyle ola ki, mes'ele’-i ulā da tekerrür cevāb lâzımdır ve mes'ele-i s̃aniyede talāk olmaz cemī‘-i evḳātda (15) illā cezāyı taqdîmde ve ḥarf şartı tekrārde talāk vāki‘ olur. Meselen, mes'ele’-i ulā da enti t̃alîkun in şî'ti (16) ve in şî'ti ve in şî'ti d̃ese bir kerre meşîyyet ile muḳallāka olur, s̃anî ve s̃aliş min ḥayṣū’l-cezā nāḳışdır. Ammā min (17) ḥayṣū’ş-şart tāmddır. Zîrā her meşîyyet ḥarf-i şart zıkr olunmuşdur. Şartaynda evvele müşāreke olmayub her biri ‘alā (18) ḥiddetin şart kılındı ve mes'ele’-i s̃aniye daḥi böylecedir. Meselen, enti t̃alîkun in şî'ti ve in lem teşa’i d̃ese ḥātun (19) her kaçān dilerse talāk vāki‘

olur. Zīrā ve in lem teṣā'i min ḥayṣü'ş-şarṭ-ı tāmdir. Şartaynde meşiiyete müşārik (20) olamaz, her biri 'alā hidetin şart kılındı. Eger ceza taqdīm olunmayub ta'hīr olunsā mes'ele'-i ūlāda. Meselen, *in şī'ti* (21) ve *in şī'ti ve in şī'ti feenti tāliḳun* dese her meşiiyet ile talāk olmayub tekrār meşiiyet lāzımdır ve mes'ele'-i (22) sāniyede dahī cezāyı ta'hīr eylese. Meselen, *in şī'ti ve lem teṣā'i fe-enti tāliḳun* talāk vāki' olmaz.

3.12. Bābu'l-ḥinsi yaḳa'u bi-emrayni ev bi-emrin باب* * يقع بأمرين أو بأم

الحنث

Bu bāb şol ḥinsiñ aḥkāmı beyānındadır ki, iki emr muḳābelesinde veyāḥud bir emr muḳābelesinde (24) vāki' olur. *لو قال إن دخلتما دارين فالشرط عند هذه* (25) Bir kimesne iki ḥātununa in deḥaltümā dārayni feentümā tāliḳāni dese Züfer kıtında şart ḥātundan her biriniñ (26) dāraynden her birine duḥūlidir keennehu ḥālif olan kimesne *indeḥaltümā hāzihi ve deḥaltümā hāzihi* demiş gibi oldu.

(27) *مثل وادخلوا من ابواب* Bizim kıtımızda her ferdiñ ya'ni her biriniñ bir dāra duḥul fi'ili ile ḥāniş olur. [057b/(01)] Zīrā imra'eteynden her biri dāreynden her birine muḳābele oldığı içün ḥükmen cümle teḳābulīgibi, ḳaçān cümle'-i ef'āl cümle'-i (02) iştihāşa izāfet olunsā bir fi'il bir şaḥsa muzāf olmaḳ iḳtizā eder. Nitekim Ḥaḳ şubḥānehu ve te'ālānuñ Ya'ḳūb (03) *وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ* "aleyhisselāmdan ḥikāyeten" ³¹³ *مُنْفَرَقَةً* ḳavl-i şerīfinde vāki' (04) olmuştur. Ya'ḳūb 'aleyhisselāmın murādı bir bābdan ictimā' ūzre duḥūli değıldir, belki murādı bunlardan (05) her biri bāblarıñ her birinden duḥūldür. Ḳaçān bir ferd bir ferde muḳābele olunsā eyle ferd ki aña ferd-i āḥar zamm olunsā (06) cem' ile vaşıflanur ve ḳaçān muḳābeleti'l-cam'i bi'l-cem' bulunsā şart-ı ḥins dahı bulunur.

Mürūr *فلولا التقابل حنث بنفس الشركة كما في رغيها* (07) *واعتبر بان أكلتما رغيين* eden mes'ele in eklemtüḥā rağıfeyni feentümā tāliḳāni (08) mes'elesine i'tibār ile ḥātunlarıñ her ḳanḳisi bir rağıf ekl eylese ikisi dahı tāliḳ olur, bi'l-ittifāk. Ḥālifiñ (09) murādı her ferdi bir rağıfe muḳābele değıl isede ekl

³¹³ "Ey yavrularım! Dedi: bir kapıdan girmeyin de ayrı ayrı kapılardan girin,..." (Yûsuf 12/67)

rağîfinde nefis-i şirket ile yine hāniş olur. Nitekim in (10) ekeltümā rağîfen feentümā t̤alīkāni dēse eklde nefis-i şirket ile hāniş olur.

Yine mürūr eden mes'ele gibidir. *În deḥaltümā hāzihi'd-dāra feentümā t̤alīkāni* dēse mer'eteynden (12) biri dārdan birine dūḥūl ile hāniş olur. Zīrā ḥālif olan kimesne ikisiniñ duḥūlini dāraynden her birini (13) şart kılmadı. Gerçi ḥālif in deḥaltümā hāzihi'd-dāra kavli ile cümle'-i ferde muḳābil kıldı. Lākin ve hāzihi'd-dāra kavlini 'atıf (14) eyledi. Zīrā şadr-ı kelām muḳābeleti'l-cem'i bi'l-ferdi iḳtiżā eylemiş idi. Lākin 'atf ḥükmen muḳābeleti'l-ifrādi bi'l-efrādi iḳtiżā (15) eyledi. Bu taḳdīrce hāzihi ve hāzihi kavli hāteyni kavli menzilesinde olub şadr-ı kelām muḳteżi oldığı şey' (16) muḡayyer oldı.

Yine mürūr eden mes'ele gibidir. Bir kimesne (17) iki ḥātununa *in lebistümā şevbeyni fe-entümā t̤alīkāni* dēse ve imra'eteynden her biri bir şevb lübs eylemekle hāniş (18) olur. Zīrā ḥālif her birisi için iki şevb lübsini şart eyledi. Egerçi bu maḳūle yemīnde ḥālifiñ ġaraẓı (19) ḥātundan her biri için şevbiñ lübsi beyinde değıl ise de, zīrā inḳisām-ıefrād 'ala'l-efrād bir ḥükümdür. (20) Lafz ile s̤ābit olur ve şol şey' ki, lafz ile s̤ābit olur lafızdan ġayri ile s̤ābit olandan evlādır ki, (21) ol ġaraẓ ḥālefdir. Meşelen, bir kimesne iki ḥātununa *in mellektümā hāzeyni'l-'abdeyni feentümā t̤alīkāni* dēse anlardan (22) her biri bir 'abde mālīk olsa ikisi daḡi t̤alīk olur.

Lā yelzimu لكل فرد لغى ذكر عدد (23) لا يلزم أنتن طوالق ثلثا لأنه لو لا تقابل الثلاث kavli bir su'al-i muḳaddereye cevābdır. Ya'ni bizim dedüġümüz üzerine su'al lāzım gelmez. (24) Meşelen, bir kimesne nisāsına entünne ṭavālīḳu selāsen dēse her biri üç ṭalāk ile muṭallaḳa olur ve şu'al (25) eden kimesneniñ dedüġi üzre her biri bir ṭalāk ile muṭallaḳa olmaḡ gerek idi. Lākin bu maḡalde biz her biri ḡaḳḳında (26) cem'ī i'tibār ederiz. Delīl-i āḡar ile, yoḡsa nefis-i teḳābül ile değıldir. Ve eger selās lafzı her ferde teḳābül olmāmiş (27) olsa zıkr-i 'aded s̤ülüs-i laġv olmaḡ lāzım gelürdi ve zıkr olunan ṭalāk-ı s̤ülüs entünne ṭavālīḳu lafzı ile [058a/(01)] daḡi ḡaşıl olur

(02) ولو قال إن دخلت فأنت طالق و علي حو ذا حر إن كلم تعلق الحج بالدخول كالطلاق للعطف والسبق والعق بالكلام حذار اللغو ولا يجعل الشرط الأول للعقد و الثاني للمحل كما قيل عن

رحمه الله كيلا يوقف التام (03) محمد Bir kimesne hātununa in deḥalti'd-dāra fe-enti ṭālīkun ve 'aleyye ḥaccun ve zā ḥurrun in kelleme fūlānen dēse (04) ve niyyeti daḥi olmasa ḥacc duḥūle ta'alluḵ eyledüḡi gibi ḥaccīn duḥūle ta'alluḵ eyledüḡi yā 'aṭīf içündür. (05) Veyāḥud sebḵ içündür. Ammā 'aṭīf içün olması, zīrā aşıl cümel'-i nāḳışa'i vav ile 'aṭfında mā ḳabline vaşıldır. (06) Ammā sebḵ içün olması iki ma'nāyı muḥtemeldir. İki ma'nānıñ biri şart-ı evvel ile şart-ı sāni te'āruḡ eyledi. Pes (07) imdi sebḵ eyledüḡi içün terciḥ olundu. Bu kelām Faḥru'l-islāmuñ taḳrīridir. Zīrā tām olan yemīnde aşl (08) sūr'aten in'ikād ve 'adem-i tevakkūfdur. 'Itḵ ise kelāma ta'alluḵ eder, zīrā duḥūle ta'alluḵ eder demiş olsa laḡv (09) olmaḵ lāzım gelürdi. Ḥazāra'l-laḡvi kelāmı buña işāretidir. Ve muşannif şart-ı evveli 'aḳid içün, sāniyi ḥal içün (10) ḳılmadı, nitekim denilmiştir.

Muşannifiñ bu ḳavli İbn-i Semā'a³¹⁴ İmām Muḥammed raḥimehullāhdan rivāyet eyledüḡi ḥikāyeye işāretidir. (11) İbni semā'anun rivāyeti budur ki, bu cümle yemīndir ve duḥūl şart-ı in'ikād-i yemīndir, kelām ise şart-ı ihlāldir. Zīrā iki (12) şart mā beyninde bir cezā olsa yemīn-i vāḥid oldıḡı gibi bu daḥi yemīn-i vāḥiddir. Zīrā herḳanḳı şarta ta'alluḵ eylese (13) āḥar laḡv olur. Zīrā cezādan mütecerreddir. Bu taḳḍirce zārūret iḳtizā eder ki, şart-ı evvel in'ikād içün şart-ı sāni (14) inḥilāl içün ḳılınub ilḡadan şıyānet oluna. İbn Semā'a'ya cevāb verilür ki, seniñ dedüḡiñ şey' zārūret (15) oldıḡdadır. Bunda ḥūd zārūret yoḡdur. Zīrā mümkündür ki, iki cezā mā beyninde olan vāv ibtidā içün ḳılma.

(16) Pes imdi bu taḳḍirce her cezā kendü şartına müte'allıḵ olur keylā yūvakḳafu't-tāmmu ḳavli ya'ni şart-ı ulā'i in'ikād içün (17) ve sāniyi inḥilāl içün ḳılmadı ki, yūvakḳaf-i tāmm lāzım gelmesün. Zīrā şart-ı evvel cezāıyla kelām-ı tāmıdır ve kelām-ı tāmı (18) ise aşl in'ikāddır, tevakkūf deḡildir

الفعل وتركه فيما لم (19) وإن بدأ بالجزاء تعلق بالحج بالكلام كيلا يعطف مع تعلق
Eger ḥālif cezā ile bedā' eylese, meşelen enti ṭālīkun (20) in deḥalti'd-dāra ve 'aleyye'l-ḥaccu ilā beytillāhi'l-ḥarāme ve

³¹⁴ Ebū Abdillāh Muḥammed b. Semāa b. Ubeydullāh et-Temīmi el-Kūfi (Ö.233/848)Hanefi Fakihî Ve Muhaddis. Cengiz Kallek. "İbn Semāa", *TDV İslām Ansiklopedisi*, (Erişim: 4 Haziran 2024).

hāzihi’l-‘*abdu ḥurrun* dēse *kellemtü fülānen* dēse bu taḳdīrce ḥaccīñ (21) ta‘alluḳi kelāma olur,‘ıtkıñ ta‘alluḳu oldıḡı gibi. Zīrā cezā mütevassıt ile cezā’-i evvelīñ mā beynine fi‘l teḥallül eylemişdir ki, (22) ol fi‘l in deḡaltü lafzıdır. İmdi mā beynlerinde fi‘l teḥallül eylemiş iken cezā’-i mütevassıt-i cezā’-i evvele ‘atıf lāzım (23) gelmesün içün, ḥacc-ı şerīfiñ te‘alluḳi kelāma olur.

Ve muşannifiñ ve terakehu fimā lem yüzkerā kavli bir su‘āl-i muḳaddereye cevābdır. (24) Takrīr-i su‘āl budur ki,eger āḡar kelāmda şart-ı sāni zıkr olunmasa cümlesi dāra duḡüle te‘alluḳ ederdi. Çünkü şart- sāni (25) zıkr olundu. Lāyık olan budur ki,‘ıtk ki şart-ı sāniye muttasıldır, aña te‘alluḳ idüb ḥacc duḡüle müte‘allıḳolmaḡa (26) ‘bāḳı ḡalala. Nitekim faşl-ı evvelde vāki‘ olmuşdur. Takrīr-i cevāb budur ki, bu ma‘nāniñ terki şol yerededir ki, (27) şart-ı sāni zıkr olunmaya, cezālarıñ mā beynine fi‘l teḥallul eyleye, ol maḡüle de ‘atıf mümteni‘dir. Ta‘līḡa ḡācet [058b/(01)] oldıḡıçün, yoḡsa āḡar-i kelāmda şart zıkr olunmasa lā budde cümlesi evvele ta‘līḡ ederdi.

أَمَّا *in deḡalti*’d-dāra *feenti ḥurrun* ve *hāzihi*’l-‘*abdi ḥurrun* (03) zıkr olunan mes’eleniñ ḡilāfidır. Zīrā ḡālīf ḡaḡḡ-ı ta‘līḡda evvel üzerine ma‘tūf eyledi, belki ibtidā’en kelām (04) eyledi. Bu taḳdīrce ‘abd müşārun ileyh müteḡeyyihiran mu‘taḡ olur. Eger ḡālīf ‘abd evvelīñ dāra duḡüle ta‘līḡ eylemiş oldı. (05) cezā-i evvel ile iktifā ederdi. Ḥaber-i sāniyi i‘āde eylemezdi. Meşelen, *in deḡalte*’d-dāra *feente ḥurrun hāza*’l-‘*abdü* deyu (06) ḡaḡ’-ı kelām idüb soñra zıkr olunan ḡurr lafzını i‘āde eylemezdi. Çünkü i‘āde eyledi ve *hāzihi*’l-‘*abdu ḥurrun* ibtidā’i (07) kelām olmuş olur.

والمضاف الى الوقت كالمعلق في بالشرط في الجميع Vaḡte muḡāf olan ḡalāḡ cemi’-i şūretde (08) şart-ı mu‘laḡ gibidir. Meşelen, bir kimesne ḡātununa el-yevmü enti ḡālīkun ve ‘alayye’l-ḡaccu ilā beytillāhi te‘ālā ve *hāzihi*’l-‘*abdü ḥurrun* ḡaden dēse (09) bu kavliñ ḡūkmi ḡalāḡ ve ḡacc yevmde lāzım olur, ‘abdiñ ‘ıtkı ḡadde lāzım olur, ammā cezā taḳdīm olunsa. (10) Meşelen, enti taliku’l-yevme ve ‘alayye’l-ḡaccu ve *hāza*’l-‘*abdu ḥurrun* ḡaden dēse esāḡḡ olan budur ki, ḡalāḡ yevmde (11) vāki‘ olub ḡacc ve ‘ıtk ḡadde vāki‘ ola.

وتمليكا إن تم تعليقاً فالعطف (12) وإن شاء الله أو زيد يلحق الكل في الصحيح لنقصانه إبطالا
 Bir kimesne enti t̃alīkun in deḥalti'd-dāra ve 'abdi
 (13) ḥurrinin kellemtü fülānen in šā'allāhu dēse veyāḥud in šā'e Zeydün
 dēse. Pes imdi istiṣnā iki yemīne (14) daḥi šarf olunur. Zīrā meṣiyyeta'llāhi
 ta'līk ibtāl̃dır ve meṣiyyeta'llāhi temlīk eylemek mümkün değildir. Zīrā (15)
 Allahdan temlīk müteṣavver değildir ve ta'līk kılınması daḥi müte'azzıdır.
 Zīrā meṣiyyeta'llāhe bir şey' tevķif eylemez. (16) Bu ise aña ta'līk olundu.
 Pes imdi ta'tīli müte'ayyin oldu. Bu ecilden istiṣnā ile olan ta'līka (17) ta'tīl
 ve meṣiyyete 'abde olan ta'līka temlīk tesmiye eylediler.

Pes imdi kelām-ı evvel ve sāni ta'līk cihetinden (18) tām ise de,ammā
 meṣiyyeta'llāheta'līkde min ḥaysü'l-ibtāl̃ ve meṣiyyete 'abde ta'līkda min
 ḥaysü't-temlīk nāķışdır. (19) Bu taķdīrce 'atfu nāķış 'alā'n-nāķış olmuştur.
 Kaçān nāķış nāķışa 'atf eyleseler bir şey'de ikisinin (20) cem'i vācib olur ki
 tamām olalar. Lābuddur ki, bu yemīn meṣiyyeta'llāhe ta'līk eyleye ki ikisi
 daḥi ibtāl̃ cihetinden (21) tamām olalar. Meṣiyyete 'abde ta'alluķ eyleye ki
 temlīk cihetinden tamām olalar. Pes imdi 'atf muḡayyerdir. (22) İkisi
 ḥaķķında ya'ni ibtāl̃ ve temlīkiñ ḥaķķında ṣadr-ı kelām ise ikisi ḥaķķında
 tevaķķuf éder ve ḥaķķ ta'līkde (23) muķarrerdir. Ulāya ya'ni şart-ı evvel
 olan istiṣnāya tevaķķuf eylemez, ḥattā eger iki yemīnden ṣoñra in šā'allāhu
 (24) veyāḥud in šā'e Zeydden ḡayri bir şart getürse yemīn-i sāniye, ol şarta
 ta'alluķ éder, ulāya ta'alluķ eylemez. (25)

Ve muṣannifiñ fi's-ṣaḥīhi kavli Yūṣuf'dan rivāyet olunan şey' içündür
 ve Ebū Yūṣuf'dan rivāyet olundu ki, (26) istiṣnā'-i yemīn aḡyardandır. Zīrā
 kelāmeynden her biri yemīn-i tām vācibdir ki, istiṣnā kendüye vely (27)
 édene muñşarif olā. Nitekim istiṣnā mekānına şart-ı āḡar zīkr olunsa vely
 édene muñşarif olur. Ḥattā [059a/(01)] 'ulemā'-i'ızām meṣiyyeta'llāhe
 mu'alluķ olan talāķiñ 'adem-i vuķū'inde iḡtilāf eylediler. Ebū Yūṣuf dedi ki,
 mimma lā yūķafu (02)'aleyhe ta'līkdir. İmām Muḡammed dedi ki, yemīn-i
 ibtāl̃dır. Zīrā kelāmı raf' için zīkr olunur, bu taķdīrce Ebū Yūṣuf (03)
 kıtında vaķtā ki ta'līk için oldu ise şart-ı āḡara ta'līk menzilesinde olur ve
 şart-ı sāniye muķteşir (04) olur ve İmām Muḡammed kıtında ibtāl̃ için
 olıcaķ, küllühü muñşarif olur.

مشيئة البعض إعراض كعدمها (05) ve meşiyete'l-ba'zı kavli bir kimesne ḥātununa *enti ṭāliḳun selāšen in şı'ti* dese hatun daḥi vāḥide murād (06) ederim dese i'rāzı için bir şey' vāki' olmaz ve kaçān ḥātun i'rāz eylese emr elinden ḥurūc (07) idüb yemīn baṭıl olur.

ملائم لفظا (08) لا يلزم لهذا ألف إلا مائة لفقد لفقد ملائمة و الحاجة فيما لا يلي والمشيئة *yelzimü* kavli bir su'āl-i muḳaddereye cevābdır. Takrīr-i su'āl budur ki, iki cümle'i tāmndan soñra vāki' olan (09) istiṣnā ikisine daḥi lāḥıḳ olur, kaçān lizā 'aleyye elfü dirhemini ve lizā elfü dirhemini illā mieten dēnildik de, mümkindir ki, (10) ūlā ḥaḳḳında denildi ki, nāḳışadır. İstiṣnāya ḥācet olduğuçün. Bu taḳdīrce ikisine daḥi munşarif ola. (11) Nitekim ibṭālde siz demiş idüñüz, takrīr-i cevāb budur ki, istiṣnāya vely etmeyin, cümle'-i ūlādır istiṣnā (12) mülāyemeti ve istiṣnāya ḥāceti fāḳıddır. Evvelkisi ki mülāyemeti fāḳıd olduğu istiṣnāya muḥatemeldeğildir. Zīrā ba'de'l (13)-ikrār inkārdır. Lākin ilğadan son için muttaşıl olanda żarūret için i'māl olundu. Gayriye (14) ta'addī eylemez. Sānī ecnebī ile faşloldığı içündür. Meşiyet bunun ḥilāfidır. Zīrā meşiyet şīğa'-i (15) şart üzre olmağla min ḥayṣi'l-lafz kelama mülāyimdir. Zīrā kelām ta'līḳa muḥtemeldir ve mülāyimdir.

Ve inşā'ellāhu (16) kavliniñ şīğası şart şīğası gibidir. Kelāmıñ evveli aña tevaḳḳuf ve ta'alluk eder. İllā bu kadar var ki ta'līḳ (17) şahıḥ oldıktan soñra min ḥayṣi'l-ma'nā ibṭālī müteżammin olur. Lā yelzimü kavliniñ ma'nası budur. Sāile bu suāl (18) lāzım gelmez demektir

ولا بلا عطف لعدم المغير فيخص ما يليه كشرط آخر إلا أن ينوي العطف Bilā 'atfin (19) kavli daḥi bir suāl-i muḳaddereye cevābdır. Sāile cevāb verilür ki, ya'ni sānī bilā 'atfin zıkr olunduğda ol suāl (20) lāzım gelmez. Meselen, *enti ṭāliḳun in deḥalti'd-dāra 'abdī ḥurrun in kellemtü inşā'allāhu te'ālā* dese istiṣnā'-i (21) sāniye muḳteşir olub talāḳ duḥūle mu'allāḳ olur. Zīrā evveliñ tevaḳḳufi muğayyer ecli için eder ki, ol muğayyer olan (22) 'atıf bulunmadı. İmdi vely edene muḥtaş olur, şart-ı āḥar gibi. Meselen, meşiyet mekānına (23) şart-ı āḥar zıkr olunsa. Meselen, *enti ṭāliḳun in deḥalti'd-dāra ve zā ḥurrun in kellemtü in ḳadime fülānün*, yemīn-i sāniye (24) bu şarta mute'allıḳ olur, yemīn-i evvele mütā'allıḳ olmaz. İllā meger ki 'atıf niyyet eylemiş ola, ya'ni vav lafzını izmār (25) eylemiş ola. Ol zamān

diyāneten taşdıķ olunur ammā kaẓā'en taşdıķ olunmaz. Zīrā hılāf zāhirdir. (26) Meşelen, bir kimesne *vallāhi lā ūkellimū 'amran, vallāhi lā ūkellimū zeyden inşā'ellāh* dese, ṡāni evveliden maķtu'dur. (27) Zīrā mütevassit olan vav kasem içündür, yoḥsa 'Ztıf için değıdir. Eger ḥālif vav-ı kasem-i 'aţf için [059b/(01)] niyyet eyledim dese, taşdıķ olunur. Zīrā kasem vāvsız daḥi şaḥıḥ olur. *Allāhu lā ef'alū kezā* gibi.

إن دخلتِ أنتِ طالق تتجيز إلا أن ينوي التعليق لإمكان الإضمار بخلاف وأنتِ إذ لا (02) مثله الإضمار فتتجزز إلا أن ينوي التقديم بخلاف أنتِ طالق وإن دخلتِ لتوقفه عليهما وإلغاء (03) يحسن (04) وقيل لو نوى الحال يدين Bu mes'eletaķdīm eden mes'ele gibidir. Ya'ni hılāf-i zāhir 'aţfa niyyet idüb (05) diyāneten taşdıķ olunub, kaẓā'en taşdıķ olunmaduğı gibidir. Meşelen, *in deḥalti'd-dāra enti ṡālikun* (06) dese bu kelām-itencizdir ve binefsihi kelām-ı tāmıdır. Mā ḳabline mürtebiṡ değıdir. Zīrā esmāda rabṡ *fā* dır. Bunda (07) ise rābṡ bulunmadı. Ebū Yūsuf raḥimehullāh der ki, ḥātun dāra dāḥil olmayınca muṡallaḳa olmaz, zīrā fā-yı (08) izmār eylemişdir, şart ilḡā olmaşun için. İllā en *yenviye't-taķdīme* kavli ya'ni diyāneten taşdıķ olunur. (09) Eger ṡa'likā niyyet eylemiş isede. Zīrā fā nıñ izmārı mümkündür. Şā'iriñ kavli gibi *men yaf'allu'l-ḥasenāt* (10) *Allāhu yeşķürühā ey fallāḥūdime*kdir. *Biḥılāfi ve enti* kavli mürür eden mes'eleniñ ḥilāfidır.

Meşelen, *in deḥalti* (11) *enti ṡālikun* dese bu yemīn tencizdir. Eger izmār-ı fā ile ṡa'likā niyyet eyledim dese de diyāneten (12) taşdıķ olunmaz. Zīrā izmārı ḥasen değıdir. Zīrā izmār fā vāviñ bekāsiyla ola veyāḥud (13) vāv-ı ḥazifden şoñra ola. Eger vav ile oldıķda kelām muḥtell olur. Zīrā ḥiḳ vechi yokdur ki *in* (14) *deḥalti'd-dāra feve enti ṡālikun veyāḥud ve feenti ṡālikun* diye sen izmārı evvel vaķt şaḥıḥ olur ki (15) kelām muḥtell olmaya veyāḥud vāvı ḥazf eyledikten şoñra izmār ola bu delīl değıdir. ṡalāķ mütenacciz (16) olur. İllā meger ki fā yı izmārsız vāvı taķdīme niyyet eyleye. Meşelen, *in deḥalti'd-dāra enti ṡālikun* gibi (17) zīrā cezā şart üzerine taķdīm eylese fā dan müstaḡnī olur. *Bi-ḥılāfi enti ṡālikun in deḥalti* kavli (18) mürür eden mes'eleye muḥālifdir. Bu şart mu'allāķ olmaz, taķdīme daḥi niyyet ederse. Zīrā ṡa'lik bu maḥalde (19) izmār ve taķdīme tevaḳḳuf eder. Veyāḥud vāviñ ilḡāsına tevaḳḳuf eder. Ve denildi ki, ḥāl-i duḥūle niyyet

eyledim (20) deyu iddi‘ā eylese taşdıķ olunur, diyaneten. Zīrā bu misillūde vāv hāl için zıkr olunur. Meşelen, *enti tāliķun* (21) ve *enti rākibetün ey hāl-i rakūbuñ* dımeķdir.

3.13. Bābu’l-yemīni teķa‘u ‘ala’l-vāḥidi ve’l-cemā‘ati *باب* اليمين تقع

على الواحد والجماعة

Bu bāb şol yemīn (22) beyanındadır ki vāḥid ve cemā‘at üzerine vāķi‘ olur. واحدٌ لتناولهِ نكرةٌ وأيٌّ للإثبات (23) قال أيٌّ عبيدي ضربته فهو حرٌّ فضرِبهم لم يعتق الآ. Ekmelüddīn أتزوجها (24) وضعها والشرط للنفي دلالةٌ وما بالذات أولى كأيٍّ امرأةٌ buyurmuşlardır ki, bu mes'ele me‘ārīñirādendir. İmām Muḥammed ḥazretleri bu mes'ele’i vaż‘ (25) ecilden beru nās bunuñ üzerine taşḥih ve tezyīfen fenā çok kelām eylemişlerdir. Ammā re’yleri bir şey’ (26) üzerine karār bulmāmışdır. Bir kimesne bir āḥara ḥıṭāb idüb eyyü ‘abīdī ḍarabtehü fehüve ḥurrun dēse (27) ve ol kimesne daḥi cümlesini ḍarb eylese ancak birisi mu‘tak olur. Ḥıyār-ı ta’yīn mevlā içündür. *Li-tenāvelihi nekraten* [060a/(01)] nekraten kavli buña delālet eder. Zīrā ḍarb muḥātabıñ şıfatıdır. Muḥātab ise vāḥidedir.

Ve eyyü li’l-işbāti (02) kavli bir su’āl-i muḳāddereye cevābdır. Taḳrīr-i suāl budur ki vaḳtā ki kelime-i eyyü bunda şart için oldu ise (03) ferd münekere mütenāvil oldu. ‘Ām olmak vācib idi. Taḳrīr-i cevāb budur ki, eyyü vaż’an ve zāten işbāt (04) içündür. Ve mevzi’i nefy ‘umūm-i nekra zarūridir. Ve eyyü kelimesiniñ nefyi için şart olması delāleten ve vaż’an değildir. (05) Bi’z-zāt olan delālet ile olandan evlādır. *Keeyyü imra’etin etezevvecühā fehiye tāliķun* kavli ancak biriniñ (06) üzerine vāķi‘ olur. Zīrā kaçān fā’il-i vāḥide ile ‘āmm olur.

لأنه عرفها بالوصف فعمت كالمعرف باللام (07) وفي أي عبيدي ضربك عتق كل ضارب Bir لا المحل إذ العلة أولى من الشرط (08) وفي الأول ما وصف النكرة لأن الفعل وصف الفاعل kimesne āḥara eyyü ‘abīdī ḍarabeke fehüve ḥurrun dēse ve ol kimesne-i zıkr (09) olunan ‘abīdden ne miḳdārı darb eylemiş ise cümlesi mu‘tak olur. Egerçi kelime-i eyyü işbātda nekra ise de (10) lākin ḍarb vaşfi ile ta’rīf kesb eyledi ve ‘umūm şıfatı ile ‘āmm oldu. Zīrā vaşif ta’rīfde elif ve lām (11) mecrāsına cārī olur. Ammā mes'ele-i ūlāda ki, kelime-i eyyü nekradır, vaşf bulunmadı. Zīrā fi’l-i darb anda fā’iliñ (12) vaşfidır. Ve fā’il ise fi’liñ

‘illetidir. Zīrā anün ile kā’imdir ve mef’ül ise maḥalli fi’ldir, yohsa ‘illet (13) değildir. Ve meḥāl ise şuruḥdır. Bu taḳdīrce fi’l-i ḍarb ‘illet olduğu için fā’ ile vaşf eylemek evlādır. (14)Maḥallī ki mef’üldür, aña vaşf eylemekden. Zīrā fā’il ḥuṣūl-i fi’le ‘illetdir. Maḥalli ise şartdır. İmdi şarta izāfetden (15) ‘illete izāfet evlādır.

Meşelen, bu mes'eleniñ izāḥı eyyü ‘abīdī ḍarabke ḳavlinde fi’l eyyü lafzına rāci‘ zāmire isnād (16) olundu. Bu taḳdīrce eyyü lafzınıñ vaşfi oldu. Şıfat-ı‘umūm ile ‘āmm oldu. Nitekim nekra lā ükellimü illā racūlen Kūfiyyen ḳavlinde (17) ‘umūm-ı şıfatı ile muttaşif olduğu gibi. Zīrā bunda müsteşnā Kūfeniñ cümle ricāldendir. Ammā eyyü ‘abīdī ḍarabtehu (18) ḳavlinde fi’l muḥātab zāmīrine istinād olundu. Zāmīr-i muḥātab ḥāşşdır, bu maḥalde ise fi’l eyyü lafzınıñ vaşfi(19) olmağa şālih değildir. Ḥuṣūşı üzerine ‘bāḳī ḳāldı.

(20) Bu كذا أي نسائي شئت طلاقهما أو شئت و أي امرأة زوجها أوزجت نفسها mes'ele mürūr eden mes'ele gibidir ve anün tefrī’idir. eyyü nisā’i şi’te (21) ṭalāḳahā ev şā’et fehiye ṭalīḳun dese kelime’i eyyü ḥāşşolmağa vāḥide mütenāvil olur. İllā meger ki şıfat-ı ‘āmm ile (22) mevşūf ola, ol vaḳt ‘āmm olur ve eyyü nisā’i şā’et ṭalāḳahā ev eyyü imra’etin zevvecet nefsehā minnī fehiye (23) ṭalīḳun ḳavlinde eyyü kelimesi şıfat-ı ‘āmm ile mevşūf oldu. Şıfat-ı ‘āmm ki, müsbetdir, şūret-i ūlāda. Tezevvücdür (24) suret-i şāniyede. Pes imdi bu taḳdīrce şıfat-ı ‘umūm ile ‘āmm olur ve zevvecte nefsehā mes'elesiniñ tafşīli (25) ḥulāşatu’l-fetāvāde mezkūrdur.

والكسر للتبعيض (26) ومن شئت من نسائي يعم الكل عندهما وألا واحدة عنده إذ بالفتح للتعميم (27) فاعتبرا في المذكور فما تركاه أصل إذ التمييز ليس تجزية في المذكور وما تركه وصف فكان Bir kimesne bir āḥar kimesneye men şi’ti nisā’i ṭalāḳahā fehiye ṭalīḳun dese veyāḥud ve men şi’ti min nisā’i [060b/(01)] ṭalāḳahā feṭallīḳhā dese veyāḥud mef’ūli ḥarf-i cezā üzerine taḳdīm eylese. Meşelen, menşī’tetalāḳahā min nisā’i (02) fehiye ṭalīḳun veyāḥud feṭallīḳhā dese imāmeynḳıtında cümle nisāsına ‘āmm olur. Ammā Ebū Ḥanīfe ḳıtında ‘āmm olmaz. Ancak (03) biri muṭallaḳa olur. İmāmeyniñ delīli budur ki, kelime’i men ta’mīm-i muḥkemdir ve kelime’i min bi kesri’l-mīmeğerçi teb’iz içündür. Lākin temyīzi (04) daḥi muḥtemeldir.

Nitekim Haḳ şubḥānehu ve te‘ālānuñ “...فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ...”³¹⁵ kavli şerīfinde vāki‘ olmuştur. Ve bu maḥalde (05) *men şī’te* deyüb *min nisā’ī* dimesi kelām-ı muḥtel olurdu. *min niesā’ī* dimekle gayrilerden nisāsını icāb-ı ṭalāḳda (06) temyīz eyledi. Bu taḳdīrce cümlesine mütenāvil olur. *men şā’et min nisā’ī’t-ṭalāḳa fehiye ṭālikun* demek gibi oldu. (07) Ve Ebū Ḥanīfe raḥimehullāh kıtında biri muṭallaḳa olub ḥıyār-ı ta’yīn zevciñ elindedir. Ebū Ḥanīfe raḥimehullāh ḥazretleriniñ böyle (08) dēmesiniñ vechi metinde olan şey’e işāretidir. Meşelen, fetḥ ile olan men ta‘mīm içündür, kesr ile olan men teb‘īziçündür. (09) Mütekellim ise ikisiniñ beynini cem‘ eyledi.

Bu taḳdīrce ikisiniñ ḥaḳīḳatı ile ‘amel vācibdir. Zīrā kelām mümkün oldıḳca ḥaḳīḳatine (10) ḥaml olunur. İmdi mezkūrde ta‘mīm ve teb‘īz itibr olunur. Mezkūr dedüḡi kendünün nisāsıdır, gayri mezkūr olan (11) deḡildir. Kaçān tab‘īz cümleye izāfet olunsa lāyıḳdır ki cümlede ‘amel idüb gayride ‘amel eylemeye. Ve şol şey’ ki imāmeyn (12) terk eylemişlerdir, men lafzınıñ aşlıdır. Zīrā bu maḥalde men lafzı temyīz ve beyān içündür. Gerçi temyīz sā’ir nisāya nisbet (13) ile tecziye olursa da, lakin mezkūrda tecziye yokdur. Belki temām-ı mezkūr müte‘ayyin olur. Bu taḳdīrce men lafzınıñ aşlını (14) terk eylemediler ki, ol teb‘īzdır. Zīrā gayri olan nisāsından mezkūr olan nisāsınī temyīz eylemek cümle’i mezkūrada (15)ne tecziyedir ne teb‘īzdır. Ve şol şey’ ki, Ebū Ḥanīfe raḥimehullāh terk eylemiştir. Mezkūr olan cümlede teb‘īz ve temyīz i’tibār (16) eyledüḡi ḥinde bu evşāf ‘āmm dan bir vaşfdır. Zīrā aşl-ı ‘umūm teb‘īz üzerine kelime-i ḥaml ile ḥāsıldır. Pes imdi (17) Ebū Ḥanīfe raḥimehullāh ḥazretleriniñ vaşfi terk idüb aşlı ḥıfz eylemek dedüḡi kavli imāmeyn ḳavlınden evlā oldu. (18) Zīrā anlarıñḳāvli vaşf ki, ‘umūmdur. Anı ḥıfz eylemek aşl ki,teb‘īzdır. Anı terk eylemekdir

بالوصف (19) ومن شاءت تعمّ لعموم البعض Meselen, bir kimesne men şā’et min nisā’ī’t-ṭalāḳa fehiye ṭālikun dēse veyāḥud feṭallikhā dēse küllü nisāsına (20) ‘amm olur. Evvelde meşīyyet ile şānīde muḥātabıñ ta‘līḳı ile ‘amm olur. Ebū Ḥanīfe raḥimehullāh kıtında ḥarf-i teb‘īz (21) bulunmuş ise de, lakin ‘umūm şıfat ile vaşfolunub ‘amm oldu. فريعتها طلقني نفسك من ثلاث ما شئت

³¹⁵“... evsandan, o pislikten kaçının”(el-Hac 20/30)

(22) *Fer'iyetühā kavli men ši'ti min nisā'ī* mes'elesiniñ fer'idir. Meselen, bir kimesne *ṭallikī nefseki* (23) *min selāşin mā ši'ti* dese imāmeyn kıtında ḥātun nefsinı iki üç ṭalāka ile ṭaṭlika malik olur. Ebū Ḥanīfe (24) kıtında bir ve iki ṭalāka mālİK olur, selāşeye mālİK olmaz. Eger üç ṭalāk ṭaṭlik ēderse bir şey' vāki' olmaz. (25) Dellet 'alā'l-'umūmi kavli 'umūm üzerine delālet ēder. Meselen, bir kimesne men ḍarabtehu min 'abīdī fehūve ḥurrun dese bu kavlı men ši'te (26) 'ıṭkahu min 'abīdī fehūve ḥurrun demek menzilesinde olur. İmāmeyn kıtında her kim muḥātabı ḍarb ēderse mu'taḳ olur. Ebū Ḥanīfe (27) kıtında biri mu'taḳ olur ve kelime-i men nefsinden vaşf i'tibār olunmaksız 'āmmedir, kelime-i eyyü bunuñ ḥilāfidır. [061a/(01)]

3.14. Bābu'l-ḥılfı bi-'ıṭkı mā fī baṭni

باب الحلف بعق ما في البطن

للإضافة³¹⁶ الى (02) لو قال إن ولدت ولدا فهو حر صح بشرط الملك في الأم يوم الحلف
 Bir kimesne cāriyesine in veledti veleden fehūve ḥurrun dese yevm-i ḥılfde cāriye (03) milkinde olmaḳ şartıyla ṭa'lik şaḥiḥ olur. Zīrā ḥürriyet sebeb-i veled milke izafet olundı ki, ol cāriyeniñ velādetidir. (04) İmma yevm-i ḥılfde milkinde olmayub ba'dehu iştirā eylese veled getürse mu'taḳ olmaz. Zīrā in'ikād-ı yemīn milk üzerine (05) veyāḥud izafet milke veyāḥud sebeb milke tevaḳḳuf ēder. Bunda ise bir şey' bulunmadı. كذا لو قال
 Bir kimesne بشرط الرشد لأن النسب بها والملك بالأم وقد ذكرت اقتضاء (06) لعبد إن ولد لك
 bir 'abde gerek kendünüñ (07) milki olsun gerek milki olmaşun memlūke cāriyesini tezvīc eylese ve 'abd-i mezḳūre in veledde leke veledün fehūve ḥurrun dese (08) bu ṭa'lik daḥi şaḥiḥ olur. Bişartı³¹⁷ r-rişdehi kavli ya'ni şartıyla gerekdir. Zīrā 'abdde nisbet rişde ile ya'ni nikāh ile şabit (09) olur, zinādan veled olsa mu'taḳ olmaz.

Ve'l-milki bi'l-ümme ve ḳad zūkirat iḳtizā'en kavli bir su'al-i muḳaddereye cevābdır. (10) Taḳrīr-i su'al budur ki, vācib idi ki, bunda ṭa'lik şaḥiḥ olmaya, zīrā veledde sebeb-i milk ki, ümmü idi. Ol sebebe izafet (11) olmadı ve ümmü zikr olunmadı. Taḳrīr-i cevāb budur ki, naşşan zikr

³¹⁶ الى السبب eklidir. Hılâtî, Telhîsü'l-Câmi'i'l-kebîr, v.31/a.

³¹⁷ ط harfı eksik yazılmıştır.

olunmadı, lākin iktizā'en zikr olunmuşdur. Zīrā (12) veled vālidesiz mütsavvir değildir. Nitekim đarb đāribsiz mütesavvir olmadığı gibi. Bu tağdırce velediñ zikri ümmüñ zikridir. (13) Ve vağıt ħalfde cāriye memlūke gerekdir. Eger vađt-i ħalfde memlūke olmayub ba'dehu iştirā idüb tezevīc eylese ve şöñra (14) veled getürse mu'tađ olmaz.

(15) كذا وأنت في ملكي بشرط ملكه يوم الولادة وفي يولد في ملكي بشرط ملك المولود Meselen, bu mes'ele mürür eden mes'ele gibidir. Bir kimesne bir 'abde in vülide leke veledün ve ente fī milkī (16) fehüve ħurrun dese veled mu'tađ olur, yevm-i vilādetden 'abd hālifīñ milkinde olmađ şartıyla. Ve fī yūledü fī milkī kavlinde, (17) meşelen, bir kimesne bir 'abde küllü mevlūdin yūledü leke fī milkī fehüve ħurrun dese ve bir cāriye iştirā eylese ve ol 'abde tezevvüc (18) eylese ve bir kaç evlād zuhūra gelse cümlesi mu'tađ olur naşsa ri'āyeten. Zīrā ħālif yemīni veledde milke izāfet (19) eylemekle taşrīh eyledi ta'līkīñ şıĥhatine, bu taşrīh kāfīdir yevm-i velādetde, ancak mevludüñ milki şart kılandı ve cāriye (20) dađı vađt-i velādetde milk olmađ lāzımdır. Vađt-i ħalfde milki olmađ lāzım değildir.

لفظ المصحح كتحديد الضرب والكلام والجماع (21) ثم لا تنحل عنده إلا بالحي تقيدا شيء لم يحنث إذ صحة اللفظ (22) بالحياة بالدخول عليه بها وبقصد التعظيم حتى لو دخل لرفع Ma'lūm ola ki zikr (23) بمحلية المعنى وهو القوة والإيلا والإفهام العادي والشهوة والإكرام olunan mesā'ilde in'ikād ve yemīn şaĥīh oldu ise Ebū Ĥanīfe kıtında yemīn münĥall olmaz. İllā (24) veled ĥayy ile münĥall olur eger bir meyyit veled getürse andan şöñra bir ĥayy veled getürse Ebū Ĥanīfe kıtında şöñra gelen (25) veled-i ĥayy mu'tađ olur. Ammā İmāmeyn kıtında veled-i ĥayy mu'tađ olmaz zīrā meyyit velededir. Ĥātun inhalle nefsen olur (26) ve müddet munkażā olur. Şart bulunduđı içün yemīn münāĥall olur. Ebū ĥanīfe raĥimehullāh ĥazretleriniñ delīli egerçi veled mu'tlađ (27) ise de delāleten ĥayy ile muĥayyedd olur. Zīrā i'tāđ ĥayyda şaĥīh olur.

Pes imdi lafz-ı ĥürriyyet üzerine [061b/(01)] tenşīş-imuşaĥĥı ki ĥayātdır. Anuñ üzerine tenşīşdir. Keennehü ol kimesne lafzınıñ tađyīdi ĥayāt ileidir. Keennehü ol (02) kimesne izā veledat veleden ĥayyen fehüve ħurrun demiş oldu. Ve veled-i meyyit ĥürriyete ne lügatan ve ne şer'an maĥall değildir. Ma'lūmdur ki (03) bir kimesne bir āĥar kimesneye in

darabte ve in kellemtüke dëse veyāhud hātununa in cāme'tüki fe'abdī hurrin dëse (04) darb vekelām ve cimā' hayāt ile muḳayyeddır. Meşelen, bunlarıñ mevtinden şoñra darb ve kelām ve cimā' eylese hāniş (05) olmaz ve duḥūl daḥi böylecedir.

Bir kimesne bir āhara in deḥalte 'aleyke fe'abdī hurrin dëse bu daḥi hayāt ve ta'zīm (06) ve ikrām ile muḳayyeddır. Hattā eger bir şey'i raf' eylemek için ona dāhil olsa hāniş olmaz. Zīrā lafzıñ (07) şıḥḥati ma'nānıñ maḥalliyeti iledir. Ya'ni ma'nāyı ḳabul eder, maḥalliñ sübutı iledir. Bu ma'nā ise hürriyyetde kuvvet-i (08) şer'iyyedir. Bu ise hayyda mutaşavvir olur. Ve ma'nāyı darb ise 'ibād tarafından eylāmdır. Ba'de'l-mevt (09) ise 'ibād tarafından müteḥakkık olmaz ve ma'nāyı kelām ise ifhām-ı 'ādīdir. Ya'ni 'ādıyete mensüb ki (10) ḥarf ve şavt ile olmaḳdır. Ve ma'nāyı cimā' ise şehvetdir. Meyyit ise şehvet müteşavvir deḡildir. Zīrā tıbā' (11) anden nefret eder. Ve üzerine duḥūlün ma'nāsı ziyāretine ikrām ve ta'zīmdir ve ba'de'l-mevt bunlarıñ birisi (12) müteşavvir deḡildir.

لهذا لم يحنث في أول عبد يدخل علي بالميت *Li-hāzā lem yaḥneş* ḳavli İmām Muḥammed raḥimehullāh ḥazretleriniñ (13) Aşlda³¹⁸ zıkr eyledüḡi şey'e işāretidir. Meşelen, bir kimesne evvel 'abdin yedḥulü 'aleyye fehüve hurrin dëse ve ḥālifiñ üzerine (14) bir 'abd-i meyyit idḥāl eyleseler andan şoñra bir ḥayy 'abd idḥāl eyleseler ḥayy olan 'abd mu'taḳ olur. (15) Bunda ḥılāf zıkr olunmadı. Lākin meşāyih ihtilāf eylediler. Ba'zılar dediler ki, bu ḳavl Ebū Ḥanīfe raḥimehullāh ḳavlidir ki, (16) hürriyyet şaḥīḥ olmaz. İllā hayāt ile olur,keennehu ol kimesne evvelü 'abdin yedḥulü 'aleyye hayyen demiş oldu. Ammā (17) İmāmeyn ḳıtında şart yemīnde bir şey' ziyāde ḳılınmadı ki mu'taḳ ola ve ba'zıları dediler ki 'abd merḳūḳdan 'ibāretidir. (18) Rıḳḳ ise mevt bāṭıl oldu, ba'de'l-mevt 'abd dedüḡümüz kimesne ḥaḳīḳat 'abd deḡildir. Bu taḳdırce sāni mu'taḳ (19) olur.

بخلاف الستر والمسّ والحمل والغسل لاتحاد المعنى Bu mes'ele mürur eden mes'eleniñ ḥılāfidır. Meşelen, (20) bir kimesne in setartü fülānen ev

³¹⁸ İmam Muhammed'in ilk ve en hacimli eseri olup el-Mebsût ismiyle de de anılmaktadır. Ebū Hanīfe'nin görüşlerinin esas alındığı eserde kendisinin ve Ebū Yūsuf'un ona katılmadıkları konulardaki farklı görüşlere de yer verildiği, ihtilāfın zikredilmediği hususlarda Ebū Hanīfe ve iki talebesinin aynı görüşte olduğu ifade edilmektedir. Bk. Halit Ünal, "el-Asl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, (Erişim: 11 Haziran 2024).

messethü ev hameltühü ev ğaseltühü fe‘abdī hurrūn dēse bu kelām hayāt ile muḳadder deġildir. (21) Zīrā bu ef‘āl hayātta oldıǵı gibi memātta daḡı müteḥaḳḳıdır, ma‘nā mütteḥıd oldıǵı için. Meşelen, ba‘de’l-mevt setr eylese (22) veyāḡud mess eylese veyāḡud ḡasl eylese veyāḡud ḡasl eylese ḡānıṣ olur.

ولدا فأنت طالق ولا تسرّيت أو اشتریت حيث لم يقيد بالحياة والملك لأن (23) لا يلزم إن ولدت
 فصح اللفظ والتقييد لقبول الجزاء لا لنزوله إذ الغرض المنع (24) المحلية ثابتة *Lā yelzimū*
 ḳavli bir su‘āl-i muḳaddereye cevābdır. Taḳrīr-i (25) suāl budur ki, bir kimesne *veledte veleden feenti ṭāliḳun* dēse bir veled-i meyyit getürse veled i‘tibār (26) olunur ve ḡātun muṭallaḳa olur. Taḳrīr-i cevap budur ki, bizim zıkr eyledüğümüz lafzıñ şıḡḡatı ma‘nānıñ maḡalliyyeti (27) iledir bu ise ṭalāk ve ‘ıṭāḳa nisbet ile ṣābitdir. Ve lafz şaḡḡı olur, izmār hayāta muḡtac deġildir. [062a/(01)] ve lā in teserraytū ḳavli daḡı bir su‘āl-i muḳaddereye cevābdır. İmdi in teşrabtūḳavlınden daḡı ol su‘āl lāzım (02) gelmez.

Meşelen, bir kimesne *in tesarraytū cāriyete fehiye ḡurretün*, bir cāriye iştirā idüb teserrī ile mu‘ṭaḳ olmaz. (03) Zīrā teserrī milk ile muḳayyed deġildir. Ve yine bu mes'ele üzerine in işteraytū ‘abden fehüve hurrūn dēse ve bir (04) ġayri için bir ‘abd iştirā eylese ba‘dehu kendü için bir ‘abd daḡı iştirā eylese ba‘dehu nefsi için (05) iştirā eyledüġi mu‘ṭaḳ olmaz. Zīrā yemīni şirā’-i evvel ile münḡāl oldu. Şira’-i ṣāni inḡilāl-i yemīnden (06) şoñra vāki’ oldu. Bu taḳdīrce ḡānıṣ olmaz taḳyīd-i ḳabul cezā içündür. Ya‘ni lafzı muşahḡıḡ ile taḳyīd (07) maḡalli cezānıñ nüzülüne ḳābil ola, yohsa ancak nüzülü için deġildir. Zīrā ‘aḳd-i yemīnden ġaraḡ cezānıñ (08) nüzülü deġildir, belki nüzülde men‘dir. Çünkü böyle olcaḳ, ḡātun ve ‘abd ve eme milksiz ḳabul cezāya maḡaldır, muşahḡıḡa (09) ihtiyāc yokdur. Ammā veled bunıñ ḡilāfidır. Zīrā hayātsiz cezānıñ nüzülüne ḳābil deġildir.

3.15. Bābu’l-istisnā’i fi’l-yemīn في اليمين (10) باب* الاستثناء

Bu bābıñ aşlı şol şey’ iñ üzerinedir ki, ḳaçān ḡaḳḳat ile ‘amel mümkün olsa mecāz ile ‘amel ḳılınmaz. (11) Bir şey’iñ ki cihātı müte‘addid olsa, ḡaḳḳate aḳrab olan ile ‘amel olunur. Ve kelime’i illā muvaḳḳat olan şey’ (12) üzerine duḡūl eylese, ḡattā ma‘nāsına ġāyet için olur. Ammā muvaḳḳat olmayan şey’ üzerine duḡūl eylese (13) ve istisnā daḡı müte‘azzir olsa

kelime’i illā şart için olur. (14) طالق إن كلمت إلا أن يقدم ينزل بالكلام قبل القدوم لا بعده وفيما لا عن (15) وطالق إلا أن يقدم بفوت القدوم في العمر تجوزا إلا أن فيما يتوقف عن الغاية Meselen, bir kimesne hātununa *enti tālīkun* (16) *in kellemtü Zeyden illā en yeḡdime ‘Amran* dēse ve hātun ḡudūm-i ‘Amrdan makaddemZeyde tekellūm eylese kelām (17) ile tālāk nüzul eder. Ammā ḡudūm-i ‘Amrdan soñra tekellūm eylese tālāk vāki‘ olmaz. Nitekim *in kellemtü* (18) *Zeyden hattā yaḡdimu ‘Amrun* kavlinde vāki‘ olmaz. Zīrā kelime-i illā tevaḡḡut eden şey’e dāḡil oldu. Bu taḡdīrce ḡāyet (19) için oldu. Zīrā ḡaḡīḡat-i illā istiḡnā içündür. Bunda ise mute‘azzırdır. Zīrā tālākdan ḡudūmi istiḡnā (20) ṣaḡīḡ deḡildir. Eger istiḡnā ḡudūm vaḡtine kılınursa ṣadr-ı kelām ise vukū‘-i tālākı evḡātın küllisinde muḡteḡıdır. (21) Eger evḡātın vaḡt-i ḡudūmi istiḡnā ederseñ istiḡnā’i müferriḡ olur, yine ṣaḡīḡ olmaz.

Veyāḡud bir kimesne hātununa (22) *enti tālīkun illā en yaḡdime Zeydun* dēse tālāk Zeydiñ ḡudūmünñfevti ile nüzul eder, ‘Amrda hattā Zeyd (23) ḡudūm etmeyüb fevt olsa Zeydiñ ḡayātınıñ āḡir cüz’ünde tālāk nüzul eder. Tecevvūzen biillā en kavli (24) iki mes’eleniñ delīline iṣāretidir. Şol şey’ ki tevḡīḡıḡabul eyleye, anda illā ḡāyet için olur. (25) Şol şey’ ki tevḡīḡı ḡabul eylemeye, şart için olur. Zīrā ḡudūmi tālākdan istiḡnā eylemek ṣaḡīḡ deḡildir. (26) Ve mümkün deḡildir ki, bir vaḡit taḡdīm oluna, şol ma‘nāya ki, *enti tālīkun fī cemī‘i illā evḡātı illā fī vaḡtı ḡudūm-i* (27) fūlānin demek gibi, gerḡi ṣḡā ciheti ile müsteḡīm, lākin şer’an ṣaḡīḡ deḡildir. Zīrā tālāk, bir vaḡte taḡṣīṣı ḡabul [062b/(01)] eylemez, ta‘līḡ daḡı böylecedir. ‘inde’ş-şartı tālāk mu‘allaḡıñ vukū‘i bir vaḡitde olub bir vaḡitde olmammāk (02) taḡṣīṣını ḡabul eylemez. Bu taḡdīrce tevḡīḡı ḡabul edende ḡāyetden mecāz ḡılındı ve tevḡīḡı ḡabul eylemeyende (03) şartdan mecāz ḡılındı. Zīrā ḡāyete ḡamli müte‘azzırdır. Pes imdi mes’ele’-i ūlāda illā kelām ila olan (04) yemīn üzerine dāḡil oldu, ol ise tevḡīḡı ḡabul edendir. ḡudūm-ifalān ḡāyet için ḡılındı. (05) bu mes’ele’-i ṣāniye kelime-i illā tecevvūz üzerine dāḡil oldu. Ol ise tevḡīḡı ḡabul eylemez andan şart mecāz (06) ḡılındı. Muṣannifiñ *ḡiye’l-eṣbeḡu bi’l-ḡaḡīḡati* kavli bu ma‘nāya iṣāretidir.

أو يرضى أو يهوي أو يرى أو يبدو له غير ذلك بالعدم في (07) وإلا أن يشاء أو يريد أو يحب
 التملك (08) Bir kimesne ḥātununa enti ṭāliḳun illā en yeṣā'e fülānen ġayr-i zālike veyāḥud enti ṭāliḳun illā en yūrīde
 fülānen ġayr-i zālike veyāḥud en yuḥibbe fülānen ġayr-i zālike yāḥud en
 yerzā fülānen ġayr-i (10) zālike veyāḥud en yehvī fülānen ġayr-i zālike
 veyāḥud en yebdu've fülānen ġayr-i zālike dēse 'adem-i (11) meṣiyyet ve
 sā'ir şeylerin 'ademi ile ṭalāḳ nüzūl eder. Meclis-i 'ilmde ya'ni ol fülān
 zevciñ (12) ḳavline vāḳıf olduğu meclisde 'adem-i meṣiyyeti ile ve sā'ir
 ef'ālīñ 'adem-i ile ṭalāḳ nüzūl eder ve ḳaçān (13) ta'liḳ olunan fi'l ef'ālī
 ḳalbiyyeden olursa zikr olunan ef'āl gibi mütekellim ecnebiyyeye izāfet
 eylese (14) temlik olur. Kendü nefesine izāfet eylese ta'liḳ olur, eger ef'āl-i
 ḳalbiyyeden olmasa veyāḥud düḥūle (15) müṣābehe gibi mütekellim
 ecnebiyye veyāḥud kendü nefesine izāfet eylese eger ecnebiyye izāfet
 ederse (16) zikr olunduğı üzre meclis-i 'ilmde 'adem-i meṣiyyet fülān ile
 ṭalāḳ nüzūl eder, ammā 'adem ile nüzūli, zīrā (17) kelime'i illā şart ḳılınmış
 idi. İstisnā ve ġāyet müta'azzir olduğuçün. Pes imdi 'adem-i meṣiyyet fülān
 ġayr-i (18) zālik vukū'-ı ṭalāḳa şart ḳılınmıştır. Keennehüin lem yeṣā' demiş
 gibi oldu, ammā meclis-i 'ilmde olması mütekellim (19) fi'l ḳalibi'ı
 ecnebiyye izāfet eyledi. Bu taḳdīrce temlik oldu, nefy ve işbātda cevāb
 temlik içündür. (20) Bu ise meclise muḳteṣirdir.

وَالْعِبْرَةُ لِلْخَيْرِ دُونَ الضَّمِيرِ لِبَطُونِهِ Zikri mürür eden ef'ālīñ cümlesinde i'tibār
 (21) ol fülānuñ lisānı ile ḥaberinedir, yoḥsa ḳalbi ile olana değildir. Zīrā
 meṣiyyet vesā'ir ef'āl ki, zikr (22) olunmuştur, emr-i bāṭınīdir. وإلا أن شاء أريد
 Kaḳān المالك محال فاعتبر تعليقاً تملك (23) غيره بالعدم في العمر كإن لم أشاء كذا أخذاتها لإن
 mütekellim fi'l-iḳalibi-yi nefesine muḳāf ḳılsa. Meselen, enti ṭāliḳun (24)
 selāṣen illā en yeṣā' ġayr-i zālike dēse veyāḥud enti ṭāliḳun illā en ürīde
 ġayr-i zālike ṭalāḳıki nüzūli (25) cemī'-i 'ömürde 'adem-i meṣiyyetidir. Zīrā
 kelime'i illā en şart ma'nāsındır keennehu enti ṭāliḳun in lem yeṣā' ve in
 lem ürīd (26) demiş gibi oldu. Bu kelāmıñ eḥavātı daḥi bunuñ gibidir. Ve
 ḳaçān if'āl ḳalibi kendü nefesine izāfet (27) eylese zevc için temlik ṣālīḥ
 olmaz. Zīrā zevc temliksiz buña māilk idi. Pes imdi [063a/(01)] mālike
 temlik muḥāldir. Ta'liḳ maḥḍa i'tibār olunub meclise muḳteṣir olmaz

آخر الحياة لتحقيق العدم ولا تترث غير المدخولة وإن فرّ (02) فلومات قبل أن يشاء غيره طلقت
 mukaddem (03) Eger zevc t̃alikun gayrını murād eylemezden (03) mukaddem
 ferrethātun zevcin āhiri hayātında muṭallağa olur. ‘Adem-meşiiyyet
 müteḥakkık olduğu için. *Ve lā teriṣū* (04) kavli ya‘ni bu ḥātun zevcinden
 vāriṣe olamaz eger medḥūl-i bihā değil ise ve zevc fārri ise de ‘iddet (05)
 olduğu için. Zīrā ṭalāk-ı fārriada ‘iddet olursa vāriṣe olur, ammā bunda ‘iddet
 yoktur, vāriṣe olamaz (06)

Bu mesā’il miṣillūdür. Bir kimesne ḥātununa *enti t̃alikun in lem āti’l-baṣarate* dēse (07) Başraya gelmezden mukaddem fevt
 olsa zevcin hayātının āhir cüz’ünde ḥātun muṭallağa olur. Zīrā mādemki
 (08) hayy idi, Başraya gelmesi ma’mūl idi, fevt oldıktan sonra ‘adem-i
 ityān müteḥakkık oldu.

Meselen, *enti t̃alikun selāsenillā en yeṣā’e gayr-i zālike* dedikten sonra bir ṭalāk ile (10) taṭlīk
 eylese veyāḥud ḥātun fevt olsa *selāsen*den bir şey’ vāki’ olmaz. Ba‘dehu
 meşiiyyetiñ cevāzı (11) için, zīrā cā’izdir ki, hayātda olsa meşiiyyet ideydi.

Mürūr eden *Mürūr* fi’l-i ḥālde fi’l-i ḥālde (12) kaza lo’l-āşā’ı (12) kaza lo’l-āşā’ı
 mes’eleniñ āhiri ki ve in ṭalleḳahā ev mātet lem taka’ idi. (13) İmdi anda
 ṭalāk vāki’ olmadığı gibi lā eṣā’ü gayrahu dēse ṭalāk vāki’ olmaz. Mes’ele’-i
 ūlā bunuñ (14) ḥilāfidır. Ya‘ni fi’l-i ḳalībı’ gayra izāfet eylese. Meselen, *enti t̃alikun illā yeṣā’u fülānün gayr-i zālike* (15) dēse ol fülān daḥi lā eṣā’ü
 gayra zālike dēse fi’l-i ḥāl ṭalāk olur. Zīrā ol meşiiyyet vakt (16) ile muvaḳḳat
 değildir. İ’rāz ile ya‘ni lā eṣā’ü demek ile fevt olduğu için fi’l-i ḥāl vāki’ olur.
 Muṣannifiñ (17) *fī gayri’l-muvaḳḳati* kavli *enti t̃alikun in lem yeṣā’u fülānün el-yevme* gibi olan kavlinden ihtirāzdır. Bu maḳūle müvaḳḳat (18)
 olan kelāmda lā eṣā’ü demekle vakt mürūr etmeyince ṭalāk vāki’ olmaz.

حيث يقع لقوله أبيت أو كرهت أو لا أشاء لأنه علق (19) ولا يلزم إن أبيت أو كرهت طلاقك
 Ve lā yelzimu bir *bal-mot fa’atir* بالسكوت (20) بالفعل وقد وجد هنا علق بالعدم فذلك
 ṣuā’l-i mukadderreye cevābdır, taḳrīr-i su’āl budur ki, ebeytü veyāḥud
 kerihü (21) kavli lā eṣā’ü kavli menzilesindedir. Ḳaçān *enti t̃alikun in*
 ebeytü ev kerihü ṭalākaki dedikten sonra (22) ol meclisde veyāḥud sonra
 ebeytü ev kerihü ṭalākaki dēse ṭalāk vāki’ olur. Eger *enti t̃alikun* (23) *illa en*

eşā'ü dedikten sonra *lā eşā'ü* dēse *ṭalāk vāki'* olmaz. Hālbuki ba'de *zālik* zevc için *eşā'ü* demek vardır. Nitekim *zīkr* eylemişizdir. Bu ise *teḥakkümdür*, *taḳrīr-i cevāb* budur ki, ḥālif bu maḥalde *ṭalākı* (24) fi'le ta'līk eyledi ki, ol fi'l dedüğü *ebā'* ve *kerāhet*dir. Bu taḳdīrce *darb* ve *dühūl* bunlara müṣābih olan (25) şey'lere ta'līk gibi oldu. Kaçān ki ḥālif *ebeytü* veyāḥud *kerihtü* dēse, şart bulunub *ceẓā nāzil* olur. (26) Muṣannifiñ *liennehu* 'alleḳa bi'l-fi'li ve ḳad vücade ḳavli buña işāretidir, ammā *lā eşā'ü* ḳavli 'ademdir. *Zīrā* *ṭalākı* 'adem meşīyyete [063b/(01)] ta'līk eyledi, 'adem ise mevt ile müteḥakkıḳ olur. İmdi sen bu mes'ele-i sükūt ile i'tibār eyle. Meşelen, (02) sükūt eylese ya'ni *ebeytü* veyāḥud *kerihtü* dēse ve zevc fevt olsa *ṭalāk vāki'* olmaz. *Zīrā* (03) şart ki *ebā'* ve *kerāhet* idi bulunmadı ammā *lā eşā'ü* mes'elesinde mevt işābet édince sükūt eylese (04) *ṭalāk vāki'* olur, *zīrā* 'adem-i fi'l mevcūdu mevcūddur.

3.16. Bābu'l-Yemīn Taḳa'u 'ale'l-ūlā sümme'l-uḥrā *باب* اليمين تقع

على الاولى ثم الاخرى

İmām Muḥammed raḥimehullāh (05) bu bābda *lā bel* kelimesini *zīkr* eyledi ve üzerine nice mes'ıl binā eyledi. Ekmelü'd-dīn der ki, kütüb-i naḥviyyede *lā bel* kelimesi (06) görmedik taḥkīḳan ḥurūf-ı 'atıf edendir. Belki *lā* lafzını başkaca *zīkr* ederler ve *bel* lafzını daḥi başkaca (07) *zīkr* ederler ancak İbni 'Uşfūr³¹⁹ Muḳarrib nām-ı kitābında *ve ammā velā bel* eger bunlardan sonra cümle vāki' olsa (08) ikisi daḥi ḥarf-i ibtidā olurlar, ma'naları mā kablelerinden idrab olurlar ve kendülerden sonra olan kelāmda (09) istīnāf olurlar.

عن (10) لو قال أنت طالق إن دخلت لا بل هذه لاخرى طلاقا بدخول الأولي لأنه أضرب طلاق الأولى بإثباته في الأخرى إذ الجزاء أهم من الشرط وأهون من اليمين لكن له الإثبات فأنشبه تقديم الشرط أو تكبيره (11) لاالرجوع Bir kimesne iki ḥātununa *enti ṭāliḳun in deḥālti ḥāzihi'd-dārā lā bel ḥāzihi'l-mer'eti'l-uḥrā* (12) dēse *yemīn ḥātun-i evveliñ dühūli* üzerinedir. Eger *merrā'*-i *ūlā* dāḥil olursa ikisi daḥi *ṭāliḳ* olur. (13) Ve eger *dārā merrā'*-i *uḥrā* dāḥil olursa birisi muṭallāḳa olmaz. *Zīrā* *ūlānıñ ṭalākı* *dühūl-i dārā* ta'līk eyledi, (14) andan sonra *ūlānıñ ṭalākından*

³¹⁹ Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî (ö. 669/1270) Muḳarrib (el-Muḳarrib fi'n-naḥv) Bk. Fakhr ed-Dīn Qabawa, "İbn Uşfūr el-İşbîlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, (Erişim: 4 Haziran 2024).

ıdrāb idüb ūlādan rücū‘ ve merrā’-i uhrāya ısbāta ıaşd eyledi, lākin (15) rücū‘i şahıh değıldir. Zırā ıalāk müte‘allık rücū‘i kabul eylemez ve uhrāda ısbātı şahıh olur. İki ıalāk merrā’(16) ūlānıñ dühūlüne ta‘lİK eder ve muşannif ıalāk-ı ūlādan ıdrāb eyledi ki, ol cezādır. Şartdan ıdrāb (17) eylemedi ki, ol dühūldür, hattā dühūl-ışāniye şart ola. Zırā cezā şartdan ehemmdir. Bu zıkr olunan min ıaysü’l-ma‘nādır. (18)

Ammā min ıaysü’l-lafz eger şartdan ıdrāb olsa değıalti tā sınıñ üzerine ‘atf olurdı, hālbuki zamır (19) merfū‘-i muttaşıl üzerine min ğayr-i te’kīdin munfaşıl ile ‘atfı ğayr-i müstaşsendir. Eger cezādan ıdrāb olsa zamır-i munfaşıl (20) ki, enti dir,anıñ üzerine‘atf olurdı, ol vaķt müstaşsen olurdı. Yemīnden ıdrāb naķl olmamışdır (21) ki, ol şart cezādır. İmdi yalnız cezādan ıdrāb ehvendir. Ya‘ni cezādan ıdrāb şartdan ıdrābdan ehemmdir. (22) Yemīnden ıdrābdan ehvendir. Lākin zevcin ıdrāb ile murādı saniyeye ıalākı ısbātdır, yohsa ıalāk-ı (23) ūlādan rücū‘ değıldir. Muşannifiñ *lākin lehu’l-ısbāti lā’r-rucū’u* kavli buña işaretdir. *Feeşbehe takdīme’ş-şartı*kavli (24) meşelen, *in değıalti’d-dāra feenti tālikun lā bel hāzhi’l-uhrā* kavli gibi olmuş olur veyāhud şart-ı mezkūr tekerrür(25) olmuş gibi olur. Meşelen, enti tālikun *in değıalti lā bel hāzhi’l-uhrā in değıalti*kavli gibi olur. Ūlānıñ (26) dühūli ile iksiniñ dağı üzerine ıalāk vāki‘ olur.

في الشرط ونزل بالأسبق ولا تأخير (27) لا يلزم بل زيد لأنه لا يقبل الجزاء فاعتبر استدراكا Bizim ıdrāb cezādandır, şartdan değıldir [064a/(01)] dedüğümüz kavlimiz üzerine lāzım gelmez. *Enti tālikun in değıalti lā bel Zeydin* kavli, zırā bu kavlı şartdan ıdrābdır, (02) cezādan ıdrāb değıldir. Zırā Zeyd cezā ki ıalākdır, anı kabul eylemez. İmdi Zeyd haķķında cezāda istidrāk (03) müte‘azzırdır. Pes imdi sen şartda istidrākı i‘tibār ile, zırā mercūh ile ‘amel ta‘tıl ile ‘amelden evlādır. (04) Bu taķdırce ıalāk dühūle merrā’ıye veyāhud dühūl Zeyde mu‘allaķolur. Hālif olan kimesne şart-ı evvelden (05) ıdrābı ıaşd idüb şāniyi anuñ maķāmına iķāmete ıaşd eyledi, evvelki şahıh olmadı ve şāni şahıh oldu. (06)

Bu taķdırce ıalāk ikisiniñ birisinin dühūlüne mu‘allaķ oldu. Her ıanķısı evvel bulunursa cezā nāzil olur. (07) Ve muşannifiñ *ve lā ta’hıre’l-cezā’i* kavli ya‘ni cezānıñ ta’hıri lāzım gelmez. Meşelen, *in değıalti’d-dāra lā bel*

hāzihi (08) *liuhrā feenti tālikun* dese bu def'a talāk-ı ūhrānıñ dühūlüne mu'allak olur, yoḥsa ūlānıñ (09) dühūlüne deęil, hattā eger ūlā dāra dāḥil olsa muṭallaḳaolmaz, eger uḥrā dāḥil olsa talāk olur. (10) Sen bunı şartdan idrāba i'tibār eyle, zīrā cezāyı zikirden evvel şartdan rücu' şahīḥdir. Zīrā nāḳıṣdır. (11)

كذا إن شاء الله ولا يقع Yine talāk vāki' olmaz eger *enti tālikun inṣā'allāhu lā bel hāzihi* ya'ni (12) *lā bel hāzihi* cezā ki, talakdır, andan idrābdır, yoḥsa şartda idrāb değildir ki, ol inṣā'allāhu kavlidir. (13) Bu taḳdīrce talāk-ı uḥrā meṣiyyete'llāha mu'allak olur, ūlānıñ talākı gibi. Birisiniñ üzerine talāk vāki' (14) olmaz. كذا ان شئت ويقع ما شئت هنا تملكين ظاهرا أو مضمرا فتقدر النزول بالقبول (15) Mürūr eden mes'ele gibidir. Bir kimesne *enti tālikun in ṣi'ti lā bel hāzihi* dese, ūlānıñ meṣiyyeti (16) üzerine talāk vāki' olur. Zīrā ḥālīf cezādan rücu' idüb keennehu *enti tālikun in ṣi'ti* (17) *lā bel hāzihi tālikun in ṣi'ti* demiş oldu. Ūlānıñ dedüği şey' vāki' olur ya'ni eger nefsinin (18) talākını murād idüb şāḥibesinin talākını murād eylemese ḥāṣṣaten kendüsi muṭallaḳa olur. Eger el-Ḥaḳ şāḥibesinin (19) talākını murād ederse ḥāṣṣaten şāḥibesi muṭallaḳa olur. Eger hem kendünün ve hem şāḥibesinin talākını (20) me'ān murād ederse ikisi daḥi muṭallaḳa olur. Zīrā bunda iki temlīk vardır, biri zāhiren ol zāhir (21) olan temlīk meṣiyyeti kendü nefsinin talākına kılmaḳdırve temlīkin biri maẓmūrdur ki meṣiyyeti şāḥibesinin (22) talākına kılmaḳdır. İmdi temlīk ḳabule tevaḳḳuf eder. Bu taḳdīrce nüzūl ḳabul miḳdārı takdīr olunur. Eger ikisinin (23) talākını murād ederse ikisinde daḥi temlīk ḳabul olunur ve talāk nāzil olur. Eger kendü nefsinin (24) talākını murād ederse kendü ḥaḳḳında temlīki ḳabul eder, şāḥibesi ḥaḳḳında değil. Eger ancak şāḥibesi ḥaḳḳında (25) murād ederse temlīki ḳabul eder.

بعضه إعراض (26) لا يلزم الدخول لعدم التقدر ولا اليمينان إذ التملك واحد وقبول Zikr olunan mes'eleye dühūl mes'elesi lāzım gelmez. Meşelen, *enti tālikun in deḥalti* (27) *lā bel hāzihi* dese ūlānıñ dühūli ile ikisi daḥi muṭallaḳa olurlar, şey'ün āḥar üzerine tevaḳḳuf eylemez. [064b/(01)] Ammā bu maḥalde ikisinin talākı ḥātunuñ meṣiyyeti üzerine tevaḳḳuf eder, Zīrā teḳaddür dühūl ile nüzūl-i talākın (02) teḳaddüri oldıęıçün mes'ele'i-ülāda ḳabul-i teḳaddüri

ile temlik var idi. Lâkin mes'ele'-i dühûlde temlik (03) yoktur. Vech-i âhar budur ki tahkîkan dühûl müteşavvir değildir ki talâkınn biri hakkında olub âhar hakkında olmamak, (04) kaçan dühûl bulunsa cem'-i ecziye hakkında mevcûd olmuş olur, ammâ meşiyet bunun hilâfidır, ve ol dühûl. (05) Mes'ele mürûr eden mes'eleye lâzım gelmediği gibi, iki yemini meşiyete ta'lik eylemek mes'lesi daği lâzım gelmez. (06)

Meşelen, *enti talikun in deḥalti ve zā hurrin in kellemtü in şî'ti* dese racûl içün yoktur ki, yeminiñ birisi (07) murâd idüb ve birisini murâd eylemese hâlif olan iki yemini me'an ikisiniñ meşiyetine ta'lik-i vâhide ile (08) ta'lik eyledi. Pes imdi bu taḥdîrce temlik-i vâhide olur ve temlik-i vâhide ise ba'zısını kabul (09) i'râzdır. Bu taḥdîr üzre in şî'ti feenti talikun ve fülâneti me'aki demiş gibi oldu. Zira harf-i (10) vav ile 'atf eyledi. Vav ise cem' ve iştirâk içündür.

دون الأولى وينعكس بتأخير الشرط لإبدال (11) ولو قال بل هذه طالق تنجز في الأخرى
Eger *enti talikun in deḥalti* (12) *lā bel fülāneti talikun* dese talâk-ı uḥra mütenecciz olur talâk-ı ulā mütenecciz olmaz. Eger şartı ta'hir eylese, meşelen, (13) *enti talikun lā bel fülāneten talikun in deḥalti* dese hüküm mün'akis olur, fi'l-hâl talâk-ı ulā vâki' olub (14) uḥrâ mu'allak bâkî kalır. Zîrâ hâlif ta'likı mes'ele'-i ulâda tencize ibdâl eyledi. *Enti talikun in deḥalti'd* (15)-*dāra* demek ta'likdır, uḥrâda tencize ibdâl eyledi. Zîrâ *fülāneten talikun* binefsihi kelâm-ı tâmdır, gayr-i üzerine (16) mübteni olmaz ve 'aksi cezâ ile ibdâl üzerine ma'tûfdur. Ya'ni bu mes'eleniñ 'aksi mes'ele'-i sâniyede tencizi ta'lika (17) ibdâldır. Meşelen, *enti talikun* kelâm-ı tâmdır. Binefsihi müstekilledir, bu taḥdîrce tenciz olur, andan sonra *lā bel fülāneten* (18) *talikun in deḥalti* dedikde, bu maḥalde tencizi ta'lika ibdâl eylemiş olur.

يا'ني merrā'-i إلا أن تفرد في الخبر فتستقل (19) فالأخرى كالأولى في العدد والوصف
uḥrâ merrā'-i ulā gibidir. 'Aded talâkda ve vaşıfda hattâ Eger hakḥ-ı ulâda (20) cezâda üç talâk ise sâniyede daği cezâ üç talâk olur ve eger ulâ hakkında cezâ bâ'in olursa (21) hakḥ-ı sâniyede daği bâ'in olur. İllâ meger ki kelâm-ı sâniyi cezâ ile tefrîd eyleye bu taḥdîr üzerine kelâm müstaḥil (22)

olub cümle’-i s̄aniyede haber-i mezkūr hūkmi ile münferid olub ‘aded ve vaşıfda ūlā gibi olmaz.

لا بل ثلثا إن أخر الشرط تنجز الواحدة وتعلق الباقي وإن قدم نزل الكل عند (23) وفي واحدة بخلاف الواوات لأن لا بل للإبدال فالتعليق معاد أو بلا واسطة والواو للتقرير (24) الشرط لما مر (25) Bir kimesne enti ṭāliḳun vāḥideten lā bel selāṣen in deḥalti’d-dāra dēse in deḥalti ḳavlini cezādan ta’ḥīr (26) eylemekle fi’l-hāl vāḥide’-i mezkūre vāki’ olur. Evvelen bākī ḳalān ṭalāḳ dūḥūle mu‘allaḳ olur. Kelām-ı müstaḳil (27) oldığı için evvel mu‘allaḳ olmak olmaz eger şart taḳdīm olunsa, meselen, in deḥalti’d-dāra feenti [065a/(01)] ṭāliḳun vāḥideten lā bel selāṣen dēse dāra dāḥil olmayınca bir şey’ vāki’ olmaz ḳaçān dāra dāḥil olsa (02) üç ṭalāḳ ile muṭallaḳa olur. Gerek medḥūl-ı bihā olsun gerek medḥūl-ı bihā olmaşun, berāberdir. *Limā merra* (03) ḳavli ya‘ni kelāmda aşl müstaḳil olmaḳdır, kelām müstaḳil olıcaḳ hūkmi daḥi müstaḳil olur, ḡayr-i üzerine tevaḳḳuf (04) olımaş. Ve muşannifiñ biḥılāfi’l-vāvāti ḳavli, meselen, bir kimesne in deḥalti’d-dāra feenti ṭāliḳun ve ṭāliḳun (05) ve ṭāliḳun dēse, eger ḡayr-i medḥūl bihā için dēse, ‘inde’d-dūḥūli, Ebū Ḥanīfe ḳıtında bir ṭalāḳ vāki’ olur. (06) Vechi fark budur ki, *lā bel* lafzı ibdāl içündür. Ya‘ni evveli ibdāl içündür ve s̄ani anūñ maḳamına iḳāmetdir. Bu taḳdīrce (07) ta‘līḳ mu‘ād olur ve s̄ani maḳām-ı evvele zamānda ḳā’im olur ki, bi ‘aynihi zālīkū’ş-şarta s̄ani ta‘līḳ oluna. (08) Bu ise mümkün deḡildir, illā şartı mükerrer ḳılmaḡla olur. Meselen, in deḥalti’d-dāra fe-enti ṭāliḳun vāḥideten lā bel selāṣen in (09) deḥalti’d-dāra dēse şekk yoḡdur ki her ne zamānda dāra dāḥil olsa üç ṭalāḳ vāki’ olur.

Muşannifiñ (10) ev bilā vāsiṭatin ḳavliniñ maḳşūr üzerine delāleti ḡāyet ḥafīdır. Eger *lā bel* ḥarfı ibdāl için olursa, evveli (11) ibtāl s̄aniyi anūñ maḳamına iḳāmet olur. Bu ise olmaz illā zālīkū’ş-şarta ta‘alluḡoldıḡda olur (12) bilā vāsiṭatin. Veyāḥud mu‘ād oldığı hālde olur, evvelkisi ki bilā vāsiṭatin kelimesidir. Ol mūta‘zzirdir ki, fāşdır. (13) s̄ani ki mu‘āddir, mūte‘ayyin olur. Ve eger mu‘ād olursa emr vāḥiddir cümlesi aña ta‘alluḡ eder. Ammā vāv (14) *lā bel* ma‘nāsına deḡildir ki, s̄aniyi maḳām-ı evvele iḳāmet oluna, bu taḳdīrce bilā vāsiṭatin şartıyla te‘allül lāzım gelmez. Belki (15) vāv evveli taḳrīrdir ve s̄aniyi evvelden soñra muḳarrirdir. Pes imdi

ba‘de nüzūl-i‘l-evvel talāk nāzil olur. Evvel (16) ile beynūnet vāki‘ olur, lā ilā ‘iddetin. Pes imdi nüzūl-i s̄āni için maḥalliyet bātil olur. Ya‘ni ḥālif (17) kaçān in deḥalti‘d-dāra feenti t̄alīkun ve t̄alīkun ve t̄alīkun imdi talāk nice tertīb üzre ise nüzūl-i talāk (18) daḥi ol minvāl üzredir. Kaçān ki talāk evvel nüzūl eyleye bākīsine maḥal kılmaz.

دون ما له في الجميع (19) ولو نوى صدق فيما عليهم Ma‘lūm ola ki bu mesā‘ilde aṣl insān kāholur ki, kendünün fi‘linden rücu‘ (20) eder ve kendüye zarar eden şey‘den rücu‘ eder, yohsa ḡayriniñ fi‘linden ve zarar olmıyan şey‘den (21) rücu‘ eylemez. Çünkü bu ma‘nāma‘lūm oldıktan soñra eger ḥālif kelāmınıñ muḥtemelātından zāhir lafzıñ iktizāsınıñ (22) hılāfına niyyet eylese kendü üzerine taḡlīz olan şey‘de kaẓā‘en taṣdīk olunur, ammā kendü üzerine taḥfīf (23) olan şey‘de taṣdīk olunmaz. Meselen, mes‘ele‘-i ūlāda *lā bel* kavliyle şartdan rücu‘a niyyet eylese, ammā cezādan (24) rücu‘a niyyet deḡil, şartdan rücu‘a niyyeti ṣaḥīḥ olur. Zīrā kelāmınıñ muḥtemelātına niyyet eylemiştir. Bu taḡdīrce (25) eger s̄āniye dāra düḥūl eylese ūlā muṭallaḡa olur. Zīrā düḥūl s̄āniye talāk-ı ūlāya şart olmuştur ve bunda (26) ḥālīfe taḡlīz vardır. Eger ūlā dāra dāḥil olsa yine muṭallaḡa olur, şart-ı evvelden rücu‘iniñ ‘adem-i ṣiḥḥati (27) için, zīrā ol şartı ūlāniñ ḥaḡkı ta‘alluḡeylemiştir. S̄āniyeniñ düḥūlünü iṣbāt daḥi ṣaḥīḥdir. Şart oldıḡı [065b/(01)] ḥalde kaẓā‘en s̄āniyede muṭallaḡa olur. Ḥāşıl-ı kelām ikisi daḥi muṭallaḡa olur.

3.17. Bābu‘l-yemīn fi‘l-hedmi ve‘l-kesri ve‘n-naḡẓi *باب* اليمين في

والنقض (02) الهدم والكسر

Bu bāb hedm ve kesr ve naḡẓda olan yemīniñ aḡkāmi beyānındadır. هدم Bir kimesne ḡātununa المفوت للاسم لانه ابطال البناء والتاليف (03) الحائط او نقضه بالرفع *enti t̄alīkun selāsen in lem ehdimu* (04) *hāza‘l-ḡā‘ite‘l-yevme* veyāḡud *in lem enḡāzahu* dese ol kimesneniñ yemīni deyu duvariñ cümlesini hedm eylemek üzre (05) vāki‘ olur. Şol vecihle hedm ola ki ḡā‘it ismi andan fevt ola ve ḡā‘it tesmiye olan şey‘ den (06) bir şey‘ kalmaya, zīrā hedm ibtāl-ı binādır ve naḡḡ ibtāl-ı ta‘līfdir. Şöyle ki, bināve ta‘līfden bir şey‘ bākī ḡāla (07) hedm ve naḡẓ müteḡaḡḡık olmaz, eger ol gün mürūr idüb küllü binā raf olmaz ise ḡāniş olur.

برفع بعضه لانه تقويت الصحة ولا عبرة برفع لبنه ونحوها ونحبها لأنه خدش (08) وكسره

Bir kimesne hātununa *enti tāliḳun* (09) *in lem eksur hāza'l-ḥā'ite'l-yevme* dēse ol kimesneniñ yemīni ba'zısıñ raf'i üzerine vāki' olur, (10) yoḥsa küllisi üzerine değildir. Zīrā kesr bir şey'i şihhatinden iḥrācdır. Bu ise ba'zısı raf' ile tefvīt (11) şihhatde mü'eşşirdir. ve kerbici ve kerbice beñzer ba'zı şey'ini raf' eylemekde i'tibār yokdur. Bu maḳūle fi'l-i kesr değildir, (12) ḥadeşdir. ويعتبر نيته في التغليظ دون التخفيف Taglīzda niyyet i'tibār olunur, ḥattā in lem eksur ḳavlinde (13) hedme niyyet eylese diyāneten ve ḳazā'en taşdıḳ olunur, zīrā lafzı muḥtemeldir ve itlāk ba'zı irāde-i külli (14) cā'izdir ve bu mes'elede ḥālifiñ üzerine teşdid ve taglīz vardır, ammā taḥfifde niyyeti mu'teber değildir. (15) Ḥattā in lem ehdem ḳavlinde kesre niyyet eyledim dēse şaḥiḥ olur ve lafzıñ daḥi ihtimāli vardır beyneuh ve beyne'llāh (16) taşdıḳ olunur. Lākin ḳazā'en taşdıḳ olunmaz. Zīrā bunda ḥālifiñ üzerine taḥfif vardır, taḥfif (17) ise taşdıḳ olunmaz.

باب اليمين يستثنى فيها صنف 3.18. Bābu'l-yemin yūstesnā fihā şınfun

Bu bāb şol yemin beyānındadır ki (18) anda bir sınıf müsteşnā olur. لو Eger bir kimesne *in* (19) *ḳal in ḳan fi l-beyti ilā ḳul fāza fiḥi ṣabī' l-m yehnt l-ist'na* dēse ve bir niyyeti daḥi olmasa ve beytde (20) bir şabī olsa gayr-i kimesne olmasa ḥāniş olmaz. Zīrā şabī müsteşnādır ve müsteşnā ise yemīnden (21) ḥāricdir. إذ الاسم للذات حتى Zīrā (22) *ism-i racūl mevzū'* olan zātı içündür. Ya'ni bir vaşıfıdan ve bu mişillü ḥükümde murād olan nefsi-zāt (23) racūldır böyleoldığı ecilden beni ādemden zekr kısmından cümlesine mütēnāvil olur, mütēnāvil olduğu (24) ecilden āyet-i mevārīşde ḥaşıyy ve şabiyy dāḥil olur ve bir racūle tekellüm eylemeyeyim deyu yemīn eylese ve bir şabiyye tekellüm (25) eylese ḥāniş olur. İmma mes'elede istisnā vardır. İstisnā için ḥāniş olmaz.

Eger فيه امرأة أو رجلان خنت لأنه غير المستثنى إذ هو نكرة في الإثبات (26) ولو كان beytde bir hātun (27) veyāḥud iki racūl olsa ḥāniş olur, ammā mūrā'e ile ḥāniş olması gayr-i müsteşnādır ve bu zāhirdir. [066a/(01)] Ammā ḥāniş olmamak gerek idi. Zīrā müsteşnā minh maḥzūfdur ve müsteşnā olan racūldır. (02) Dārda ise racūlden bir eḥad yokdur ve vücūd mūrā'e vücūd-i

ḍabbeğibidir. Lākin ḥaniṣ olur. İttihād-ı cins (03) mu'teberdir. Keennehu ḥālif olan *in kāne fī 'l-beyti benū ādeme illā racūlūn fe 'abduhu ḥurrūn* demiş gibi oldu. (04) Ammā iki racūl ile ḥaniṣ olması müsteṣnā birdir ve işbātda nekradır. Vāḥidden ğayriye mütēnāvil olmaz. (05) Beytde ise vāḥidden ğayri bulundu.

جنس المستثنى في الكون (06) ولو كان فيه عرض أو شاة لم يحنث لأن المحلوف يجانس فيه Eger beytde şāt veyāḥud 'urūḏdan (07) bir şey' olsa ḥāniṣ olmaz. Zīrā maḥlūf-ı 'aleyh cinsü'l-müsteṣnādır. Benī ādem cinsinden beytde olmakda (08) ve insāndan ğayrileri insāna tabi'dir, mūcānis olamazlar,beytde olmakda. Zīrā beytiñ bināsi insān (09) içündür.

(10) ولو قال إلا شاة يحنث بما عدا العرض لأن الجناس في كينونة الحيوان إذ ما عداه دونه Meselen, *in kāne fī hāzihi 'l-beyti illā şatūn fe 'abdī ḥurrūn* dese beytde bir ādem ve şātadan (11) ğayri bir ḥayvān olsa ḥāniṣ olur, ammā 'arūḏ kısmından olsa ḥāniṣ olmaz. Zīrā taqḍīm in kāne (12) fihi ḥayvānūn illā şatūn demektir. Ḥālif olan kimesne müsteṣnā ile müsteṣna minh beyninde mūcānesetiñ işbātını (13) kaşd eylemiştir. Ve beyne'ş-şātı ve sâ'ir'il-ḥayevānāti beytde olmak mūcāneseti sâbitdir, zīrā ḥayvānıñ mesken (14) ve me'vāya ihtiyācı sâ'irinden eşedd ve aqvādır.

Bir kimesne (15) dedüğümüz yukarıdan mūrūr eden ḥālifdir,*in kāne fī hāzihi 'l-beyti illā şevbūn veyāḥud illā şey'ūn* dese (16) ve beytde bir āдемиyy ve ḥayvān ve metā' olsa ḥāniṣ olur. Zīrā meta'a şiyāba mūcānis olur. إلا سواكن (17) Eger البيوت فإنها لا تبنى لها بل تنفي عنها (17) Zīrā beyt sevākin-i buyūt olan ḥayyan ve fāre ve anlara müşābih olanlar için binā olunmadı belki, anlar beytten (19) nefy olunurlar.

ولو قال ان كنت أملك إلا خمسين درهما يحنث بمال الزكوة دون غيره لأن المستثنى منه Bir kimesne *in kunte emlikū illā ḥamsīne fe 'abdī ḥurrūn* dese ol kimesne elli dirheme (21) mālik olsa ve daḥi ziyādeye mālik olsa māl zekeviyyeden dīnār ve sâ'ime ve 'urūḏdan ticāret şey'e (22) mālik olsa zā'id olan gerek ḳalīl olsun ve gerek keşir ḥāniṣ olur. Ammā ticāret için olmiyan (23) 'urūḏdan ve 'abdden ve ḍārdan bir şey'e mālik olsa ḥāniṣ olmaz ve ḥamsīnden eḳallde daḥi mālik (24) olmağla ḥāniṣ olmaz. Zīrā

müsteşnā minh ‘örfen mālđır, derāhim deęildir. Zīrā ‘örfde kaçān denilse ki fūlān (25) lā yemlikū illā ĥamsīne dirhemen murād olan lā yemlikū mine’l-māli illā ĥamsīne dirhemendir. Ve bir kimesne ‘*abdī ĥurrun in küntü* (26) *emlikū mālen illā ĥamsīne dirhemen* dese muṭlaķ māl māl-ı zekeviyyeye munşarif olur.

بالنذر (27) Nitekim bir kimesne vallāhi mālī māl dese ticāret içün olmıyana māl ile ĥānişe olur ve icāb bi’n-nezırde [066b/(01)] mālī fi’l-mesākini şadeķatün dese ikisinde bile māl zekāta munşarif olur.

للحاجة (02) Ve’l-‘umūmu şavli su’āl-i muķaderreye cevābdır. Muṭlaķ māl zekeviyyeye munşarif olurdı, imdi vaşıyyetde ve ĥarbi (03) emānda ancaķ zekeviyyeye munşarif olmaķ gerek idi, lākin mes’ele böyle değildir, ‘umūmā munşarif olur. Meşelen, bir kimesne (04) sūlūs mālını bir racūle vaşıyyet eylese veyāĥud kendünüñ mālı üzerine bir ĥarbiye emān vërse vaşıyyet (05) ve emān cümle mālına ‘āmm olur māl-ı zekāt muķayyet olmazlar ĥāniş içün. Zīrā vaşıyyet ĥılāfte mīrās gibidir. (06) bu taķdīrce ĥılāfetde māl zekāt ve ĥayri berāberdir. Emān daĥı vaşıyyet gibidir. الغنية Veyāĥud ikisinde (07) bile māl zekeviyye taķyīdden ‘āmm olur, cümle mālına mütenāvil olur.

قرر به جناس الصدر للمستثنى في المقصود (08) İmām Muĥammed mürūr eden iz künthe emlikū illā ĥamsīne dirhemen mes’elesinde taķrīr eyledi ki māl-ı zekāt ile ĥāniş olur, (09) ĥayri ile ĥāniş olmaz. Zīrā İmām Muĥammed mütekellimiñ maķşūdunda müsteşnā minh ile müsteşnāniñ cināsını i’tibār eyledi. (10) ve emvāl-ı zekeviyye eger cins müstesnādan ise ki ol derāhim ehemmdir, muṭlaķ māliyyet i’tibār iledir. Ammā ĥālifiñ (11) kaşd eylediği şey’ cinsinden değildir. Zīrā anuñ kaşdı ĥācet-i aşıyyesinden zā’id olan şey’dır.

بالمستثناء أو عدمه إذ المحلوف غيره (12) ولا يحنث Müsteşnāniñ vüćüdi ve ‘adem-i vüćüdi ile ĥāniş olmaz. Zīrā (13) maĥlūf ‘aleyh müsteşnādan ĥayridir. Ve müsteşnā dedięi mes’ele-i ūlāda racūldır, sāniyede şātdır, şālişede (14) sevbdir, āĥırde ĥamsūn derāhimdir. İmdi bu mes’elede

müsteşnā minhe i'tibār olunur. Maḥlūf ise müsteşnā minhe, (15) Bu taḳdīrce müsteşnā yemīnden ḥāric kalur.

Bir kimesne *in* لم يحنث (16) لهذا لو قال إن كانت هذه إلا حنطة وهي خنطة وتمر *kānet hāzihi 'l-cümletü illā ḥıñtati feimrā'etihi tālikun selāşen* dese ve ol şey' ḥıñta olsa(17) veyāḥud ḥıñta ile temr olsa ḥāniş olmaz. وله نية ما لم يتهم Ḥālif içün niyyet eyledüğü şey' vardır. (18) Mādemki müttehim eyleye. Meselen, *in kāne fī hāzihi 'l-beyti illā racülün fe'abdī ḥurrun* dese ḥālbuki beytde şāt (19) olsa ḥāniş olmaz. Ve ḥālif olan kimesne benim murādım *in kāne fīhi ḥayvānün illā racülün* dimekdir dese ḳazā'en (20) taşdıḳ olunur. Eger beytde ḥātun ḥāniş olur ve ḥālif olan kimesne benim murādım *in* (21) *kāne fīhi eḥādün mine'r-ricālī'r-racūli* demek idi dese ḳazā'en taşdıḳ olunmaz. Zīrā bunda taḥfīf vardır. (22) Muşannifñ müttehem dedüğü ma'nā budur. Mürür eden mes'elelerde zıkr olunmuşdur ki taḡlīz ve teşdīd olunduḳda niyyeti(23) ile taşdıḳ olunur. Ammā taḥfīf olunduḳda taşdıḳ olunmaz.

3.19. Bābu'l-ḥıñşı fī't-teḳāzī *باب* الحنث في التقاضي

Bu bāb tekāzī de (24) vāki' olan ḥıñş beyāñındadır. لو قال إن لم اقيض المأة Bir *حول عرضا برّ إذ الايفاء بالقصاص حسب* (25) أو الدراهم التي عليك فأخذ بهما وكل من kimesneniñ bir āḥar kimesne üzerine yüz dirhemi olsa (26) ve ol kimesne ḡarīmine *in lem eḳizi 'l-mā'iyyete evi'd-derāhime 'l-letī 'aleyke* veyāḥud *in lem eḳizi 'd-derāhime 'l-letī 'aleyke fe'abdī ḥurrun* dese (27) ḡarīm daḥi deyn şāhibini āḥar kimesnede alacak ḥaḳḳına ḥavāle eylese ve deyn şāhibi daḥi ḥavāle olan racūlden [067a/(01)] ḳabz içün bir kimesne'i vekīl eylese ve vekīl daḥi ḥavālden deyn muḳābelesinde 'uruş ḳabz eylese ol kimesne (02) yemīnde bār olur. Zīrā ifā'-i deyn ancak muḳāşa tarīḳiyledir, bu ma'nā ḳabz ve 'uruşda daḥi müteḥaḳḳıḳ olur. Cānibeynde (03) muṭālebe sāḳıt olıcaḳ muḳāşşa olmuş olur.

ترجيا للاخص وهو حبس الدين (04) بخلاف إن لم اتزن أو دراهم قضاء و في كبس ردفا Hālif olan kimesne ḡarīmine *in lem ettezzini 'l-mi'ete 'l* (05)-*letī 'aleyke* veyāḥud *in lem eḳbizmālī 'aleyke derāhime ḳazā'en mine'd-derāhimi 'l-letī 'aleyke* veyāḥud *in lem eḳbiz* (06) *mālī 'aleyke fī keysin fe'abdi ḥurrun* dese, ve mevzūnātdan misk ve ze'ferān ḳabz veyāḥud sevb (07) ve 'abd ḳabz eylese ḥāniş olur. Ridfen ḳavli ya'ni ḥaḳḳını ḳabz

eylemeği zıkr eyledikten sonra fı keysin kavlini (08) irdāf eyledi, hālif kelāmını kuyūd-ı hāşşadan bir kayd ile taqyīd eyledi. Hāşıl-ı kelām ve derāhimden gayri-yi (09) kabz ile hāniş olur, ehaşşı tercih için. Kaçān lafz-ı ‘umūm üzerine hamli mümkün ola. ‘Umūm üzerine haml (10) olunur. Kaçān külle ‘āmm olmayan kaydın zıkrı ile ma‘nāyı ‘umūm sākıt olsa, ehaşş husūş üzerine (11) haml olunur. Ve bu mes'elede kayd ‘āmm olmamıştır.

Zirā mes'ele'-i ūlāda vezn derāhime muzāf olmuştur. (12) Zirā bir kayd-ı külle ‘āmm değildir. Ve mes'ele'-i sāniyede derāhim każā'en zıkr olundu. Bu dađı külle ‘āmm değildir. Zirā kabz-ı (13) ‘urūz każā'en kabz-ı derāhim değildir. Mes'ele'-i sālişede fı keysin zıkr olundu, bu dađı külle ‘āmm değildir. Kiseye (14) dāhil olmaz, mal vardır. Çünkü kabz ile ma‘nāyı ‘umūm sākıt oldu ise lafzı ehaşş üzerine haml olunur. (15) Ve ehaşş dedüđi cins-i deynden maķbuż olandır. Şeyh Ekmel hāzretleri tercihān li'l-haşşı ibāretinde tesāmühvadır. (16) Zirā tercih ba‘de't-te‘āruż olur. Bunda ise te‘āruż yokdur. Ve kayd olan ittizāndır. Ve każā'u'd-derāhime (17) ve kabz fı'l-keysidir. Bunlarda ‘āmm yokdur. Bu taķdīrce husūş için mu‘āraza yokdur.

و الطيخ والفوريات (18) كما في البيض و الشواء Nitekim bir kimesne *lā akule beydan* dese ol kimesneniñ yemini ‘örfen tāvuk yumurdası üzerine (19) vāki‘ olur. Eger yumurda cinsiniñ küllisine niyyet eylese taşdıķ olunur. Zirā hālif haķıķat kelāmına niyyet (20) eylemiştir. Eger muṭlak beyzanıñ ba‘zısına niyyet eylese şaḥiḥ değildir. Zirā müte‘ārif olan şey'e tecāvüz (21) eylemiş oldu ve şivā'i dağı kezālik. Bir kimesne *lā akulū's-şivā'e* deyu yemīn eylese ol kimesneniñ yemini hāşşaten (22) laḥm-ı meşviyy üzerine vāki‘ olur. Zirā nās meşviyy lafzını laḥm üzerine iṭlāķ ederler, yohsa bādincān (23) ve cerez meşviyy üzerine iṭlāķ eylemezler. Ma'lūmdur ki şivā'i laḥm-i meşviyy bey' edenin ismidir.

Ve bir kimesne *lā ya'kulū't* (24) -ṭabīḥa deyu yemīn eylese ol kimesneniñ yemini laḥm üzerine hāşşeten laḥm ile ṭabīḥ olan şey' üzerine vāki‘ (25) olur, ‘örfen. Ve eger küllühü niyyet eylese şaḥiḥ olur. Zirā haķıķat kelāmına niyyet eylemiş olur. Ve bunda hālifiñ (26) üzerine teşdid vardır. Ve eger muṭlak ṭabīḥdan maḥşūşan ba‘zısına niyyet eylese şaḥiḥ

olmaz. Ve'l-fevriyāt (27) kavli, meşelen, bir kimesne *in lem edribfūlānen fe'abdī ḥurrun* dese delālet-i hāl yemīn 'ala'l-fevri vāki' olur [067b/(01)] ve 'inde'l-iṭlāk ebed üzerine vāki' olur. Eger fevre yemīn ile ebede niyyet ve ebede yemīn ile fevre niyyet eylese (02) taṣdīk olunur. Lākin fevr ile ebed beyninde bir vakte niyyet eylese ṣaḥīḥ değildir.

دون درهم فالشرط قبض المأة متفرقا إذ هي المكنى (03) ولو قال ان أخذتها اليوم درهما
Şāḥib-i māa olan kimesne ḡarīmine iz eḡaztühā minke'l-yevme (04)
dirhemen dūne dirhemini fe'abdī ḥurrun dese, ol kimesneniñ ḥinṣiniñ şartı
mā'iyē'i müteferriḡan ḡabz eylesesidir. Ḥattā elli dirhemi (05) ḡabz idüb
bāḡısını ḡabz eylemese ve şems daḡi ḡurüb eylese ḡānis olmaz. *iz hiye'l-
mekniyyū* kavli ya'ni (06) eḡaztühā olan zamīr mā'eden kināyedir. Ve
dirhemen dūne dirhemini kavli tefriḡdan 'ibāretidir. Keennehu *in eḡaztū'l-
mā'iyete'l-yevme* (07) müteferriḡatin fe'abdī ḥurrun demiş oldu. Mādem ki
yevm mezburda şıfat-ı teferruḡa ile mā'eniñ ḡabzı bulunmaya ḡānis olmaz.
(08) Eger mā'e def'aten vāḡideten ḡabz eylese ḡānis olmaz. Zīrā şıfat-ı
teferruḡa bulunmamışdır. Ve eger evvel nehārda (09) mā'eniñ ellisini ḡabz
eylese ve āḡar nehārda ellisini daḡi ḡabz eylese ḡānis olur. Zīrā şıfat-ı
teferruḡa (10) ile ḡabz mā'iyē bulunmuşdur.

ورد البهرج بالزيف ينقض القضاء صونا للوصف دون ا الحنث والبر للتعذر (11) Eger
ḡarīm deynini ol günde şāḥib-i deyne teslim eylese, ḡābiḡ daḡi ḡabz
eyledikde zeyūf ve nebehrec bulsa (12) ḡinṡ mürtefi' olmaz. Redd idüb
tebdīl eylese veyāḡud redd eylemeyüb tebdīl daḡi eylemese veyāḡud redd
idüb (13) tebdīl eylemese berāberdir. Ve nebehrec ve zeyūfuñ redden ile ḡazā
muntakız olur, ḡattā dāyindecevvedeniñ vaşfını (14) şıyānet içün, ammā
ḡinṡ ve birr müntekıd olmaz. Naḡdları müte'azzir olduḡı içün. Zīrā ḡālifiñ
yemīni ḡaḡḡınıñ (15) cinsini istīfā idi. Ol ise bulundu. Zīrā nebehrec ve
zeyūf cins derāhimdendir.

وفك الحبس (16) كعتق المكاتب Itḡ-ı mükāteb gibi ve fekki ḡabs gibi.
Meselen, mükāteb olan 'abd bedel kitābeti edā eylese (17) ve mu'taḡ olsa,
ba'dehu mevlāsı bedel-i kitābet içün verdüḡi aḡçe'i nebehrec ve zeyūf bulsa,
redd eylese (18) 'itḡ 'alā ḡāle bāḡıdır. Zīrā 'itḡıñ naḡdı müte'azzirdir. Fekk
ḡabse mişāl, bir kimesnemebī' maḡbusı bāyi'den ḡabz (19) idüb aḡçesini

edā eylese bāyi‘ mebi‘i teslīm ve semeni kabẓdan soñra ne behrec ve zeyūf bulsa, bāyi‘ (20) için yokdur ki verdüğü mebi‘i istirdādidüb ħabs eyleye, tā semeni edā edince. Lākin nebehrec ve zeyūf redd eder. (21) Zīrā bāyi‘iñ teslīmi şahīḥdır. Ħabs için olan ħaqqı sākıt oldı. Sākıt ise ‘avd eylemez. Muşannifiñ (22) *ke‘itki’l-mükātebi ve fekki’l-ħabsi* kavli bu ma’nāya işāretidir.

فلا قضاء لهذا إلا يتجوز بهما في (23) بخلاف الستوك الرصاص لأنها ليست بدراهم
Setuḵ ve reşāş ve nebehrec ve zeyūfuñ ħilāfıdır. Meşelen, deyni kabẓ eylese ve ol deyn içinde settūka ve reşāş bulsa redd eylese ve ol (24) kendü tebdīl eylese kabẓda teferruḵ bulunduğı için hāniş olur. Eger tebdīl eylemese hāniş olmaz. (25) Zīrā ħaqqınıñ cinsinden değıldir. *Liennehā leysset bidirhemini felā kazā’e* dedüğü buña işāretidir. *li-hāza’l-yütecevezü bihimā* kavli (26) bu mes’eleniñ iẓāḥıdır. ya’ni setūḵ ve reşāş ile aşlen selemde ve şarfda cā’iz değıldir. Gerek [068a/(01)] rızasıyla olsun, gerek olmaşun, berāberdir. Zīrā bu istibdāldir. Şarf ve selemde istibdāl ḵable’l (02)-kabẓ cā’iz değıldir. Ammā zeyūf ve nebehrecde eger rabbu deyn bu ikisi ile tecvīz eylese cā’izdir.

Eger medyūn (03) rāzı olmaz ise de eger reşāş ve setūḵ ada rabbu deyn rızasız tecvīz eylese cā’iz ma’nāya işāretidir. Ammā (05) mükātebde mevālā maḵbuẓda setūka veyāḥud reşāş bulsa mu’taḵ olmaz. Mādem ki tebdīl eylemeye ve mebt‘ (06) mes’elesinde kaçān bāyi‘ semende reşāş veyāḥud setūka bulsa bāyi‘ için mebt‘i istirdād idüb (07) ħabs eylemek vardır. Zeyūf beytü’l-māl redd eyledüğü aḵçedir. Behrec tüccār redd eyledüğü aḵçedir. Setūḵ behrecdin (08) reddidir. Kerḥī’den rivāyetdir ki setūḵ nühāsi ğalib olandır.

وفي غيرهما كالزيوف لأن قبضه موقوف (09) بخلاف الزيوف والمستحقه فيهما كالستوق
Zeyūf ve setūḵ ve reşāşın البدل (10) فبدله مملوك فبطلا بفوت لقبض وصح غيرهما الملك
Zīrā zuyūf şarf ve selemde cā’izdir ve şarf ve selemde (11) makbuẓ olan şeyin müstaḥaqqı olsa şarf ve selem batıl olur. Kabẓ fevt olduğı için. Nitekim, (12) setūḵ da olmuşdur, ammā şarf ve selemde ğayride maḵbuẓ olan şey’ müsteḥaḵ çıksa. Meşelen, ħinş (13) u şer ve’itk-ı mükāteb ve fekk-i ħabsü’l-mebt‘ gibilerde bātıl olmaz. Zīrā müsteḥaḵ olan şeyiñ bedelinde

milkiñ (14) sübuti için, nitekim zuyūfda olmamıştır. Hāşıl-ı kelām müsteḥakkiñ kabzı şāhibiniñ icazetine mevķūfdur. (15) Ve bedeli ise milk-i fāsīd ile memlukdür. Külle hüküme ‘aynı maķbuzun temām-ı selāmetine müte‘allık ola şarf ve selem (16) gibi, anda müsteḥak olan şey' setūk menzilesinde ve her hüküm ki, makbužuñ muķābiliniñ temām selāmetine (17) müte‘allık ola. Hıns ve ber ve mükāteb ve fekk-i ḥabs gibilere müsteḥak olan zuyūf menzilesindedir.

بَتَفَرَّقِ النَّقْدَاتِ فِي مَجْلِسٍ لِلضَّرُورَةِ (18) وَلَا عِبْرَةَ Ya‘ni yemīn-i muṭallakada. Meşelen, *in kaḫaytū’l-mā’ite dirhemen dūne dirhemin* (19) dēse ve elli dirhemi vezn idüb raf eylese ba‘dehu bāķıyesini daḫi ol meclisde vezn eylese (20) ‘ameli āḫar iştigālsiz yemīnde bārr olur, istiḫsānen e‘imme’i selāse kıtında. İmdi meclis-i vāḫidde bu teferruķaya (21) i‘tibār yokdur. Żarūret-i naķd için, zīrā semen ‘advī olup, nakd eylemekde tūl-i meclisden labuddur. (22) Ve kāḫ olur ki māl keşir olup veznde tefrīķa muḫtāç olur. Bu taķdīrce teferruķa istīfāniñ żarūretinden (23) olur. Muşannifiñ *li’z-żarūreti* kavli buña işāretidir.

مُؤْرُ فَاخْذُ فِي النَّزْعِ وَالنَّزُولِ وَالنَّقْلَةِ (24) فَرِيعَتُهَا حَلْفٌ لَا يَلْبِسُ أَوْ لَا يَرْكَبُ أَوْ لَا يَسْكُنُ Müür eden mes'eleniñ fer'idir. Meşelen, bir kimesne *lā yelbesü hāzā’l* (25)-*ķamīše* dēse ḫālbuki lābis olsa hemānol sā‘at neza‘ya‘ni iḫrāca şūrū eylese (26) ḫāniş olmaz. Ammā bir sā‘at terk eylese ḫāniş olur. Ve yine *lā yarkebu hāzihi’d-dābbetedēse* (27) ḫālbuki kendüsi üzerine olsa eger ol sā‘at dābbeden nüzūl ēderse ḫāniş olmaz, üzerinde [068b/(01)] bir iki sā‘at dā‘im olursa ḫāniş olur. Ve yine *lā yeskünü hāzihi’d-dāra* deyu yemīn eylese ḫālbuki (02) içinde sākin olsa, eger ol sā‘at intikāl idüb dārdan çıkārsa, ḫāniş olmaz. Zīrā (03) nez‘ ve nüzūl ve nakleye müşteğıl olan kimesneye ‘örfen lābis ve rāķib ve sākin tesmiye olunmaz, ammā yemīn eddikden soñra (04) ‘amel-i āḫara meşğūl olsa ḫāniş olur. Ammā Züfer katında bu mes'eleleriñ cümlesinde ḫāniş olur. Lübs (05) ve rukūb ve süknā mevcūd olduğı için. Eger zamān ḫalīl ise de ḫaķīķat i‘tibārı ile ḫāniş olur. (06) Ve e‘imme’-i selāse ‘örfe i‘tibār eylemişlerdir. Bu taķdīrce delālet-i ‘örf ile tercih ḫaķīķat bābında olur.

منها يحنث بالبعض وفاء بمن والمطلق للأدنى وإنه لا يقبل التفرقة فلا (07) وفي إن اخذت
 Eger bir kimesne ġarīme in eħaztū (08) يحنث بالكل يشترط وذكر دون درهم كيلا
 minhā minke'l-yevme dirhemen fe'abḏī ħurrun dēse ve minhā (09) zamīri
 mā'iyeye rāci'dir ve ol günde mā'iyeninba'zısını kabz eylese yemīninde
 hāniş olur, istihsānen (10) hīn-i eħzde. Zīrā şart-ı hīnş ol günde mā'iyeniñ
 ba'zısını aħz idi. Kelime-i teb'iz ki, mindir anun ħükminī (11) vefā için
 hāniş olur. Ve'l-muṭlaķu li'l-ednā kavli bir su'al-i muḳaddereye cevābdır,
 takrīr-i su'al budur ki, şart-ı hīnş (12) ba'zısını aħz idi, ol ħūd bulundu, lāyık
 olan bu idi ki, hāniş olmaya. Takrīr-i cevāb budur ki, (13) muṭlaķu'l-ba'z
 isim ba'z olunan şey'iñ ednāsına mütenāvil olur. Bu maḳūle ba'z ise
 teferruķī kabul eylemez. (14) Ve bunda şıfat-ı teferruķ daħi müteşavvir
 değildir. Bu taḳdīrce vaşf-ı teferruķ lağv oldu ve teferruķ daħi şart kılınmadı.
 (15)

Ve muşannifiñ ve zikru dirhemin dūne dirhemin kavli bir su'al-i
 muḳadderaya cevābdır, takrīr-i su'al budur ki, eger teferruķ şart kılınmasa
 (16) dirhemen dūne dirhemin kavli lağv olmak lāzım gelür. Takrīr-i cevāb
 budur ki, dirhemen dūne dirhemin lağv olmaz. (17) Eger dirhemen dūne
 dirhemin dēse, eger küllisini aħz eylese lāyık idi ki, hāniş ola. Zīrā külli kabz
 (18) olunduķda ba'z daħi kabz olunmuş olur. Çünkü hālif dirhemen dūne
 dirhemin dedi, ma'lūm oldu ki, (19) murādı ba'zısını kabzdır, yoħsa küllisini
 kabz değildir. Eger küllisini kabz eylese hāniş olmaz. Zīrā ba'zan (20) dūne
 ba'zın bulunmadı.

3.20. Bābu'l-yemīn yekūnu fiha'l-vaḳti *باب* اليمين يكون فيها الوقت

Bu bāb şol yemīn beyānındadır ki ol (21) yemīnde vaḳt buluna. aşl-ı
 bāb ebvāb-ı müteḳaddimedede zikr olunan şey'dir. Vaḳtā ki bir şart āħar
 üzerine (22) bilā ḥarfu'l-'aṭf i'tirāz eylese veyāħud cezā-i'tirāz eylese
 mu'aħḫar taḳdīm olunur. Bunun mā'ħazında iħtilāf (23) olundu. Ba'zıları
 İmām Muḫammediñ kavlinden aħz olunmuşdur dēdi. Zīrā İmām
 Muḫammed 'ilm-i lüğatda imām idi, kavliyle (24) istidlāl olunur. Taḫḳīķan
 Sa'leb³²⁰ lüğatda İmām Muḫammed'iñ kavli ile ḳati çok iħticāc edinmişdir

³²⁰ Sa'leb; Ebü'l-Abbās Ahmed b. Yahyā b. Zeyd b. Yesār (Seyyār)eş-Şeybānī (ö.
 291/904). Lakabı Sa'leb'dir. Doğum yeri bağdat'tır. Arapçaya, şiire ve dil öğrenimine

ve Müberred³²¹ daḥi kezālik. (25)Ḥattā Müberred Ġazālî'den su'āl olunduḡda ŧemsdir deyu cevāb eyledi. Müberred'e dediler ki sen bunu ne maḥalde (26) söyledin. Ol daḥi İmām Muḥammedin ġulāmına 'inde ġurūbi'ŧ-ŧems ünzur yā ġulām hel delekti'l-ġazālete dedüġi ḡavlınden (27) aḥz eyledim deyu cevāb verdi.

على [069a/(01)] لو قال إن دخلت إن كلمت فانت حر فشرت الكلام أولا لأنه اعترض
الأول جزاء بلا وفاء الشرط بلا عطف فقدم ليصير
dāra in kellemtü (02) Zeyden feente ḥurrun dēse bu mes'elede ŧarṭ-ı ḥınṣ
evvelen kelāmın vüçüdidir. Ḥattā evvel Zeyde tekellüm eylese ba'dehu (03)
dāra dāḥil olsa ḥāniṣ olur, ammā evvel dāra dāḥil olsa ba'dehu tekellüm
eylese ḥāniṣ olmaz. Zīrā (04) in kellemtü ḡavli ŧarṭdır. 'Atıfsız ŧarṭ ola, i'rāz
olundu. Bu taḡdīrce mu'teriz taḡdīm olunur. Zīrā in kellemtü (05) feenti
ḥurrun kelām-ı tammdır. Kelām-ı tāmı in deḡālte ḡavli ki, ŧarṭ-ı evveldir.
Aña cezā kılmak mümkün deġildir, ḡarf-i cezā (06) olmadıġıçün. Pes imdi
ṣāni cezāsıyla ŧarṭ-ı evvel üzerine taḡdīm olunur ki ŧarṭ-ı evvel bilā vefā'in
cezā olmak (07) içün, zīrā kelām-ı 'ākıl ilġādan ŧıyānet olunur. Mümkün
oldıġı mertebe eger zāhirine ḡaml olunursa eḡad-i (08) ŧarṭayn ilġā olmak
lāzım gelür. Pes taġyīr ile taḡḥīḥ müte'ayyen oldu. Meşelen, *in kellemtü
feenti ḥurrun* (09) ḡavli taḡḥīḥe muḥtāç deġildir. Zīrā yemīn tāmmdır ve in
deḡālte ḡavli ḥükmen cezādan ta'ḥīre muḥtāçdır. Keennehu ol kimesne (10)
in kellemtü Zeyden feenti ḥurrun in deḡālte'd-dāra demiş oldu.

إذا (11) أو جعل وقتا للاول كان دخلت إذا
Yāḥud ev in kellemtü ḡavli ŧarṭ-ı
evvel içün vaḡt kılına ve ŧol menzilde ola ki, *in deḡalti'd-dāra izā kellemtü*
(12) *fülānen feenti ḥurrun* demiş gibi oldu. Zīrā evḡātdan bir vaḡte
ta'liḡolanda vüçüd-i vaḡt ḥınṣ içün (13) ŧarṭ kılinur. Meşelen, *in deḡalti'd-
dāra izā cā'e ġadıün fe'abdī ḥurrun* dēse ve dühülün i'tibāri ġadıñ
geldüġünden ŧoñradır. (14) Ḥattā ġad gelse ba'dehu dāra dāḥil olsa ḥāniṣ

genç yaşlarda başlamıştır. Ahmed b. Hanbel'in öğrencisidir. Deġişik alanlarda kitapları mevcuttur. Bkz. Fikri Güney. "Ebu'l-Abbās Sa'leb Ve Arap Dilindeki Yeri". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6 (12/ 2014), 173-203.

³²¹ Müberred Ebü'l-Abbās Muhammed b. Yezīd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdī es-Sümālī (ö. 286/900). İsmindeki kesre ihtilaflıdır. Müberred şeklinde de okunmaktadır. Bağdat'ta doğmuş, burada tahsil hayatına başlamıştır. Basra dil okulunu en önemli sayılmaktadır. Sa'leb ile aynı dönemde yaşamışlardır.³²¹ Yasin Kahyaoglu, "Ebu'l-Abbās El-Muberrid'in Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve "El-Kamil" Adlı Eseri", 10, (Yaz 2003), 84-85,(83-95).

olur, ammā evvel dāra ḍāhil olsa ba‘dehu ġad olsa ḥāniṣ (15) olmaz. Bu mes'eleniñ taḳdiri daḥi keennehü ḥālif in deḥalti'd-dāra ba‘dehā kellemtü fülānen demiş oldu.

Nitekim لو بداء بالجزاء فحول إلا بعد ووسط الجزاء فالثاني للعقد والأول للحل (16) كذا zikri mürur eden mes'elede (17) şart-ı sāni taḳdīm olunmuş idi. Bu mes'elede daḥi kezalik taḳdīm olunur. Meselen, enti ḥurrun in deḥalti'd-dāra (18) in kellemtü fülānen dese eb'ad olan şart-iṣāni ki, in kellemtü ḳavlidir, maḥallinden taḥvīl olunub cezā üzerine (19) taḳdīm olunur ve cezā daḥi tavsīṭ olunub in kellemtü feenti ḥurrun in deḥalti'd-dāra taḳdīrinde olur. (20) Ve şart-ı sāni cezā üzerine muḳaddem olması muḥtāçdır. Zikr olunduğı üzere bilā vefā'in cezā olmak için ve cezā tavsīṭ (21) olunub şart-ı evvelinden ta'hīr olunmaduğı şart-ı evvele muttaşıl olub ta'hīre muḥtāç değildir. Bu taḳdīr üzere (22) şart-i sāni ki kelāmdır, in'ikād ve yemīn için şart oldu. Eger lafzan mü'aḥḥar ise de, lākin taḳdīren muḳaddemdir. (23)

Pes imdi şart-ı muḳaddem şart-ı in'ikād olur. Zīrā in'ikād ve inḥilāl üzerine muḳaddemdir. Ve şart-ı evvel ki dühüldür. (24) Şart inḥilāl olur, eger lafzan muḳaddem ise de. Lākin taḳdīran mu'aḥḥardir. Ve şart muteehhirise inḥilāl için şart (25) olur. Zikr olunan kelām Ḥaḳ şubhāne ve te'ālāniñ “ وَلَا يَنْفَعُكُمْ تُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ ”³²² (26) ḳavli şerīfinde vāki' olmuştur. Ma'nāyı şerīfi “Allāh'u a'lem eger Ḥaḳ şubhāne ve te'ālā Eger iğavā ya'ni bāḡi (27) olmañızı irāde eyleye benim nuşhum size nef'irmez. Egerben size nuşh murād edersem” āyet-i kerīmede şart-iṣāni ki, [069b/(01)] “...إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ...”³²³ ḳavli şerīfidir. İ'tirāz eyledi. Şart-ı evvel ki “...إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ...”³²⁴ ḳavli şerīfidir. (02) Cezā ki “ وَلَا يَنْفَعُكُمْ ” dir. İki şart üzerine muḳaddem vāki' oldu. Pes imdi cezādan eb'ad olan şart ki (03) “...إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ...”³²⁴ ḳavli şerīfidir. Taḥvīl olunub cezā üzerine taḳdīm olunur ve cezā daḥi tavsīṭ olunur. (04) Bilā tefāvūt zikr olunan meselenin mislidir.

³²² “Ben size nasihat etmek istemiş isem de Allah sizi helāk etmek murad ediyorsa benim nasihatim size fāide de vermez...” (Hud 11/34)

³²³ “Ben size nasihat etmek istemiş isem de Allah sizi helāk etmek murad ediyorsa benim nasihatim size fāide de vermez...” (Hud 11/34)

³²⁴ “...Allah sizi helāk etmek murad ediyorsa...” (Hud 11/34).

وله نية التقرير لا مكانه بدرج الغاء إلا فيما له للثمة . Hālif (05) için lafızda mezkur olduğu tertībüzre kelāmı takrİR eylemek niyeti vardır. Kaẓā'en niyyeti taşdıķ olunur. (06) Lafızda müte'aḥḥir olan şartda ḥarf-i fā-yı idrāc ile taṣḥīḥ mümkün olduğuçün taşdıķ olunur ve kelām daḥi (07) idmāra muḥatemeldir. Ve mes'ele'-i ūlāda *in deḥalti'd-dāra fe in kellemtüZeyden feenti ḥurrun* demiş gibi oldu. (08) Pes imdi düḥūl-i şart in'ikād ve yemīn-iṣuḡrā oldu. Ve mes'ele'-i sāniyede enti ḥurrun in deḥalti'd-dāra fein (09) kellemtü zeyden demiş gibi oldu. Bu mes'elelerde niyyeti taşdıķ olunur. İllā kendüye nef' olan şey'de (10) taşdıķ olunmaz, töhmet için. Zīrā kendü için taḥfīf olan şey'de kaẓā'en niyyeti taşdıķ olunmaz. (11)

دénildi ki, şart-ı mu'aḥḥar taḥdīm olunmaz. Ve muḥaddem (12) daḥi ta'hīr olunmaz. İlla tertīb-i 'ādī için taḥvīl olunur. İn şeribtü in ekeltü gibi. Bu taḥdīrce şart eb'ad (13) bu misillüde taḥvīl olunur. Müte'ārif olan tertībe ri'āyeten. Zīrā ekl şirbden muḥaddemdir 'ādeten. Eger tertīb (14) mezkūr lafızda tertīb-i 'ādiye muḥālīf olmaz ise aşlen taḡyīr olunmaz.

في دارين في دار واحدة حنث بمرة أين كان الجزاء حملا على (15) كذا إن دخلت إن دخلت Yine mürür eden mes'ele gibidir. (16) *İn deḥaltü hāzihi'd-dāra in deḥaltü hāzihi'd-dāra feenti ḥurrun* dese bu mes'eleda daḥi şart-ı ḥıns (17) dār-ı uḥrāya evvelen düḥūldür. Eger dār-ıevvele ḳable'l-uḥrā düḥūl eylese ḥāniş olmaz. Ammā düḥūlü'l-uḥrā (18) ūlāya dāḥil olsa ḥāniş olur. Zīrā şart-ı sāni taḥdīren muḥaddemdir, bu taḥdīrce in'ikād için şart olur. (19) ḳable'l-in'ikād ise ḥıns yokdur. Eger dār-ı vāḥide ḥaḳḳında *in deḥaltü hāzihi'd-dāra in deḥaltü hāzihi'l (20)-dāra feente ḥurrun* dese. Dār-ı vāḥideye bir kerre dāḥil olmaḡla ḥāniş olur, gerek cezā muḥaddem olsun (21) gerek mu'aḥḥar olsun, berāberdir. Muşannifiñ *eyne kāne'l-cezā'ü* kavli buña işāretidir. Ḳıyās bu idi ki, (22) iki kerre dāḥil olmayıncaḥāniş olmaya, zīrā iki fi'le ta'līḳ, ikisiniñ mevcūd olması şartdır. Ammā vech-i istiḥsān (23) fi'liñ tekrār zikri ta'kīd üzerine ḥaml olunur. Düḥūlüñ tekrārı müfīd deḡildir. Zīrā yemīnde maḳşūd kendüyi (24) düḥūlden men' idi. Bu ma'nā ise bir kerre ile ḥāşıl oldu. Dāreyn bunuñ ḥilāfıdır, anda ise (25) men' ikisine düḥūldendir. Birine düḥūl ile maḳşūd ḥāsıl olmaz.

الثاني وقطع الشرط والإستثناء وهنا لغا إلا بعد (26) بخلاف حرٍّ وحرٌّ لأنه لزم الأول فلغا

Mürür eden mes'eleniñ (27) hılāfıdır. Bir kimesne ‘abidine ente hürun ente hürun inşāellāh dese veyāhud hātununa enti [070a/(01)] tālīkun selāsen selāsen in deḥalti’d-dāra dese cezā’-i sāni ta’kīd olmaz, belki lağv olur. Zīrā hürriyet evvel ile (02) haşıl oldu. Lafz-ı sāni evvelden şartı kātı’ oldu, şol mes'elede ki, ente hürun hürun in deḥalte’d (03) -dāra denildi. Ve istisnā olan mes'ele ki ente hürun ve hürun inşā’allāhu demiş idi. Bunda (04) cezādan eb‘ad olan lağv olur. Zīrā biz eḥad-ı şartayniñ ilğāsına muhtācız. Evveli ilğā eylemek şart-ı sāneden (05) evlādır. Şart-ı eb‘adın fā’idesi ve lüzūmi olmaduğičün lağv olur. وقيل فارقتها بالعطف فلو قلب

Dénildi ki, bu mes'ele’-i ‘atf ile fark eylediler. Meselen, hürun ve hürun selāsen veselāsenmes'elelerini (07) zīrā cezā’-i sāni lafzan tekrār değıldir eger ma’nā tekrār isede. Zīrā şey’ün kendü nefesine ‘atf olunmaz. Çünkü (08) tekrār olmayacak haşv olub fāşıl olur. Eger vaz‘ı taḳlīb olunsa hūkmi dahi münkalib olur. Meselen, ente (09) hürun hürun inşā’allāhu dese hūküm münkalib olur. Şartayn mes'elesi gibi olur. Bu taḳdīrce sāni te’kīd olur, (10) fāşıl olmaz.

3.21. Bābu’l-yemīn taḳa‘u ‘alā merratin ev merrateyni

(11) * باب* اليمين تقع على مرة أم مرتي لو قال كل امرأة اتزوج أو تدخل فهي طالق يعم

Bir kimesne küllü imra’etin etezzevecühā veyāhud küllü imra’etin lī tedhulū hāzīhi’d-dāra fehiye tālīkun (12) dese hālbuki ol kimesneniñ dört hātunı olsa mütezevvicātdan her ferde hıns ‘āmm olur. (13) Bunda hıns mütekerrer olmaz. Meselen, bir hātunı tezevvüc eylese ve muṭallaḳa olsa, ba‘dehu tezevvüc eylese veyāhud (14) biri dāra dāhil olub muṭallaḳa olsa ba‘dehu yine dāhil olsa tālīk olmaz. Ya‘ni hıns mütekerrer olmadığına (15) işāretidir. يعم ويتكرر لما عرف وفي كلما

Bir kimesne küllemā tezevvectü imra’eten fehiye tālīkun veyāhud küllemā deḥaltü imra’eten (16) lī hāzīhi’d-dāra fehiye tālīkun dese mütezevvicātdan ve dāhilātdan külli ferde hıns ‘āmm olur. Ve hıns fi‘li tezevvüc (17) ve fi‘li dūhūl ile mütekerrer olur. Eymāniñ evvel bābında zıkr olunmuş idi ki, kelime’i küllü esmāya ‘āmm olur, ef‘āle ‘āmm (18) olmaz. Zīrā küllü fi‘le dāhil olmaz. Ammā kelime’i küllemā ef‘āle ‘āmm olur, zīrā ef‘āle dāhil olur. Bu taḳdīr üzre (19)

maḥlūf-ı ‘aleyhiñ efrādındanher ferdde ki fi‘l buluna, ‘āmm olur. Her fi‘l ḥıñs için şart olur.

أبدا وفي غيره إلى التلث إذ المصحح ثنها لإضافة وهنا الكل القائم (20) لكن في التزوج

Lākin tezevvüde ḥıñs ebeden mütekerrer olur. (21) Ḥalli kā’im ṭalākaları ile muḳayyed olmaz. Ḥattā mütezevvicden biri ṭalākāt-ı selāse ile bāyin olsa ba‘dehu zevc (22) āḥardan şoñra tezevvüc eylese yine ṭalīk olur, ammā tezevvüden ḡayri ef‘āle. Meşelen, düḥūl gibi ancak üç ṭalāka (23) deḡin mütekerrir olur, andan şoñra yemīn münahḥall olur. Ḥattā selās ile bāyin oldıḡdan şoñra ba‘de zevc-i āḥar tezevvüc eylese (24) ḥātun dāra dāḡil olsa muṭallaḡa olmaz. Zīrā bu mes'elede ya‘ni tezevvüc mes'elesinde yemīni muşahḡah olan belki (25) izafetdir. Ḥattā mübāne olan ḥātunı zevc-i āḥardan şoñra tezevvüc eylese, şart ki tezevvüc idi bulundu. Yemīn (26) daḡi bāḡī olmaḡla muṭallaḡa olur. Mes'ele-idüḡūlde ise yemīni muşahḡah olan ḡall kā’imdir, ḡal kā’im ise selās ile (27) müntehā olur. Bu taḡdīrce yemīn daḡi müntehā olur. Ba‘de zevcin āḥar mübāneyi tezevvüc eylese ve dāra dāḡil olsa [070b/(01)] düḥūl, inḡilāl-i yemīnden şoñra vāki‘ olub muṭallaḡa olmaz.

يعمهن والأزواج ومن الأولاد بعددهن لأن (02) كذا فهي حرة وزوجها ولدها عبد من عبيد

Küllü imra’etin عنه فعما بعمومهما (03) المضاف والمكاتبه يعرف بالمضاف إليه والمكني *etezevecü* kavlinde ḥıñs her ferde ‘āmm oldıḡı ve küllemā *etezevecü* kavlinde ḥıñs her ferde (04) ‘āmm oldıḡı gibi, bu mes'elede daḡi ‘āmm olur. Meşelen, bir kimesne *küllü cāriyetin lī tedḡulü ḡāzihi’d-dāra* veyāḡud *küllemā* (05) *deḡalet cāriyetün lī ḡāzihi’d-dāra fehiye ḡurretünve zevcühā ve veledühā ve ‘abdün min ‘abīdī* dēse ve cümlesi dāra dāḡil (06) olsalar ḥıñs cümleye ‘āmm olur. Cīvārı ve ezvācına ve evlādına adedince ‘āmm olur. *Bi‘adedihinne* kavli (07)ya‘ni yu‘taḡu min evlādi külli cāriyetin veledün vahidun dimekdir. Ammā cāriyeye ‘āmm olması cāriyeye ‘āyid olan kināye ile zıkr (08) olundu ki, ol zāmīr *hiye* dir. Ve kināye ise mekinnī ‘anh ile bilinür. Mekinnī ‘anh ise ‘āmmıdır. Ve ezvāc ve ezvāc-ı ‘āmm (09) olması. Zīrā zevc ve evlād cāriyeye muzāf olmuşdur. Muzāf ise muzāfun ileyh ile bilinür. Pes imdi (10)muzāf ve kināye muzāfun ileyhiñ ve mekinnī ‘anhıñ ‘umūmı ile ‘āmm olub, küllü ferde mütenāvil olur.

Ya'ni 'abd-i vāhid mu'taḥ olur. (11) ويعتق عبد
 Şol mes'elede kelime'i küllü zikr oluna. (12) Meselen, mes'ele'-i ūlāda küllü
imra'etin etezevvü veyāhud küllü imra'etin tedhulü hāzihi'd-dāra fehiye
ṭālikun ve 'abdün min 'abīdī (13) *hurrun* dese ve nisā tezevvüc eylese
 veyāhud nisāsı dāra dāhil olsa ve muṭallaḳa oldıḳda 'abīdinden (14) bir 'abd
 me'an mu'taḥ olur. Mes'ele'-i sāniyede daḫi 'abīdinden biri mu'taḥ olur.
 Zīrā 'abdün lafzı binefsihi müstaḳildir. (15) Evvelde 'umūm ḥükmini aḥz
 eylemez, belki ḥuşūşda kendü nefsinin ḥükmi vardır. Zīrā mevzu' isbātda
 nekradır, 'āmm (16) olmaz, ḥāşş olur.

(17) والعطف للخبر لا للوصف أو على الطلاق للمرأة وعمومه ضرورة الكناية لا بعده
 ve'l-'atf li'l-ḥaberibir su'āl-i muḳaddereye cevābdır, taḳrīr-i su'āl budur ki,
 iki mes'elededaḫi dāḫillāt-ı dār olan (18) civārı ve mer'eniñ'adedince
 'abīdden mu'taḥ olmaḳ gerḳ idi. Zīrā 'atf iştirākı iḳtiżā eder. 'Abd ise
 (19)kelime'i küllü dāhil olan şey'in üzerine ma'tūfdur. İmdi ma'tūf-ı
 'aleyhiñ 'umūmi ile 'abīd daḫi 'āmm olmaḳ gerek (20) idi. Taḳrīr-i cevāb
 budur ki, ma'tūfu 'aleyhiñ 'umūmi zarūretinden ma'tūfuñ 'umūmi lāzım
 gelmez. Zīrā 'atf (21) haberde müşāreketi iḳtiżā eder, yoḥsa vaşf-ı 'umūmi
 iḳtiżā eylemez. Ve 'atf ḥaşş 'alā'l-'āmm cā'izdir. Zīrā 'atfiñ (22) mücebi ki
 muḥbiru biḥ ḥükümünde beynehümā iştirāḳdır. Ol müteḥakkıḳ oldıḳçün 'atfi
 cā'izdir. Ve bir cevāb daḫi budur ki 'abd (23) kelime'i küllü dāhil olan şey'
 üzerine ma'tūf deḡildir. Zīrā ikisiniñ i'rābı muḥtelifdir. Belki *fehiye ṭālikun*
veyāhud fehiye (24) *hurretün* ḳavline ma'tūfdur. *Fe-hiye* ḳavli ise
 müfreddir. Lākin kelime'i küllü dāhil olan şey'den kināye olmaḡla 'āmm
 (25) oldı. Bu taḳdīrce kināyeniñ 'āmm olması mekniyyi 'anhiñ 'umūm
 zarūretinden ṣābit olmuşdur. Zīrā kināyeniñ (26) binefsihi istiḳlālī yoḡdur.
 Bir şey'in ki 'umūmi ki biṭārīki'z-zarūraṣābit ola, ḡayriye tecāvüz eylemez.
 Muşannifiñ (27) *ev 'alā't-ṭalāḳı liimra'eti* ḳavli 'umūma delīl-i āḫardır.
 Ya'ni 'atf şol ṭalāḳ üzerine ki, ol cezādır 'umūm [071a/(01)] ile mevşūfa
 olan mūrā'e üzerine deḡildir. Ṭalāḳ ile murād fehiye ṭālikun ḳavlidir.
 Ṭālikun lafzı üzerine ḥūd'atf (02) cā'iz deḡildir.

Ve ba'de'd-duḫulāti ḳavli kelime'i ويعدد الدخولات في كلما لعموم الفعل المتعلق به
 küllü mes'elesinde (03) yu'taḳu 'abdün vāhidün ḳavlinee ma'tūfdur. Ve

küllemā mes'elesinde 'abd dūhulāt 'adedince mu'tağ olur. Meselen, *küllemā deḥalet* (04) *imra'etün lī hāzihi'd-dāra fehiye ṭāliḳun ve 'abdün min 'abīdī ḥurrūn* dese ve cümlesi dāhil olsa 'abīdden mu'tağ olur. (05) Dāhil olan ḥātunlarınñ'adedince. Zīrā kelime'i küllemā ta'mīm fi'li icāb eder. Bu taḳdīrce küllü fi'l şart olur. Ve 'abdiñ (06) 'ıtkı dūhūle müte'allik olur. Talāk gibi.

أن يزيد بها فيجب بعدد (07) ولو قال كل دار ادخلها فعلي حجة ودخل دوراً تجب واحدة إلا
 Bir kimesne (08) الدور لأن كلما يعم الدار لا الدخول فتعدد الجزاء و يكون بالإصاق بها
küllü dārin edḥuluhā fe'aleyye ḥaccetün dese ve dār-ı keşire dāhil olsa ol
 kimesneniñ üzerine bir ḥacc vācib olur. (09) İllā eger kelime'i bihimāyı
 ziyāde ederse dāhil oldığı dār 'adedince üzerine ḥacc vācib olur. Meselen,
küllü dārin edḥuluhā (10) *fe'aleyye bihā ḥaccetün* dese bir dāra dāhil olursa
 bir ḥacc, ikiye dāhil olursa iki ḥacc ve üçe dāhil olursa (11) üç vācib olur.
 Dört ve beş ve sā'iri daḥi buña kıyāsendir. Zīrā kelime'i küllü 'umūm-i dārı
 ifāde eder. (12) Yoḥsa 'umūm dūhūlü ifāde eylemez. Zīrā kelime'i küllü
 'umūm-ı esmāyı ifāde eder. 'Umūm ef'ālī ifāde eylemez.

Ḥacc ise dūhūle (13) müte'allikdir. Dāra müte'allikdeğildir. Zīrā cezā
 fi'ile müte'allik olur. Binefsihi sābit olan 'ayne müte'allik olmaz. Ḥacc (14)
 ta'alluḳ eyledüğü şey' ki dūhūldür, anda 'umūm yokdurki te'addī ile
 müte'addid ola ve 'umūm olan şey' dārdır, ḥacciñ (15) ise ana ta'alluḳı
 yokdurki dār te'addidi ile ḥacc müte'addid ola. Lākin kaçān kelime'i bihā
 ziyāde olsa bihāda olan (16) zamīr dāra rāci'dir, dūhūle rāci' değildir. Zīrā
 zamīr mü'ennesdir ve dār ise kelime'i küllü idḥālī ile 'āmmedir, kināye (17)
 ise müstaḳille değildir. Lākin 'umūm dār ile 'āmm oldı. Pes imdi ma'nāsı
 fe'aleyye ḥaccetün mūlaṣṣaḳatün mevşūletün biküllü dārin (18) mevşūfetin
 bi'd-duḥūli demiş gibi oldı. Bu taḳdīr üzerine 'umūm dār ile ḥacc 'āmm
 oldı. Muşannifin *fete'addüdü'l* (19) *-cezā'e yekūnü bi'l-ilşāḳi bihā* kavli
 buña işaretdir.

Küllemā الدخالات لما مر (20) و في كلما دخلت دارا واحدة من هاتين تجب بعدد
deḥaltü dāran vāḥideten min hāteyni'd-dārayni fe'aleyye ḥaccetün dese
 deḥalāt 'adedince ḥacc (21) vācib olur. Mürür eden mes'ele gibi, zīrā

küllemā ‘umūm ifāde eder. Pes imdi bu taqđır üzre her dūhūl (22) bir şart olub, cezā dađi mütekerrir olur.

فتعقد بعده وينحل (23) كذا بزيادة إن ضربتك وضرب آخرًا لأن اليمين التامة جزاء الدخول
In đarabtūke ziyādesiyle mürūr eden mes'ele gibidir. Meselen, küllemā deđaltū (24) dāran vāhīdeten min hāteyni'd-dārayni fe'aleyye ĥaccetūn in đarabtūke dese ve mirāran dāra dāđil olsa ve āđar bir kerre darb (25) eylese deđalāt ‘adedince ĥacc vācib olur. Zīrā fe'aleyye ĥaccetūn in đarabtūke kavli yemīn-i tāmđır. Bu yemīniñ in'ikādı (26) dūhūle müte'allıqđır. Zīrā şart-ı evvel misli gibide şart-ı in'ikāddır ve sāni ise şart-ı hınsđır ve şart in'ikād ki (27) dūhūldür, kelime'i tekrār ile zıkr olunmuşđur. Keennehu her dūhūlde in đarabtuke fe'aleyye ĥaccetūn demiş oldı. Bu mađale'i [071b/(01)] tekrār eyledikden sonra bir kerre darb eylese hāniş olur, zīrā şart-ı vāhīd eymānda hıns içün şart (02) olmađla sālih olur.

من الإسلام (03) كذا فعلي يمين أم نذر أو طلاق أو عهد الله زمة أو هو يهودي أو بري
Yine mürūr eden mes'ele gibidir. Küllemā deđaltū dāran fe'aleyye ĥaccetūn dese veyāđud küllemā deđaltū dāran (04) fe'aleyye yemīnün ev nezrunev ṭalāđun ev ‘ahđullahi ev zimmetühü ve hüve yehūdiyyün ev beriyyünmine'l-islāmi dese in đarabtūke (05) kelimesini ziyāde eylese ve mirāran dāra dūhūl eylese ve āđaran bir kerre darb eylese deđalāt ‘adedince ṭalāđ (06)vāki‘ olur. Ve keffāret-i yemīn dađi vācib olur. Bađıye'i mesā'il dađi deđalāt ‘adedince vāki‘ olur. fe'aleyye (07) nezrun kavli yemīndir. Zīrā nezr muṭlađ yemīn idüğüne eşer vārid olmuşđur. Kāle'n-nebiyyü şallallāhu ‘aleyhi ve's-sellem (08) “men nezera nezran ve lem yesumm fe'aleyhi keffāratü yemīnin”³²⁵ eger bir kırbete niyyet eylese niyyet eylediğı şey' lāzım olur. (09) ‘Ahdu'llāhi dađi yemīndir. Zīrā Hāđ şubhānehu ve te'ālāniñ “ وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ ”³²⁶ kavli şerīfinde vāđ‘ olur. (10) Zimmetühü dađi ‘ahđ ma'nāsındır

³²⁵ Mālik b. Enes, el-Muvaṭṭa. (İstanbul: Çađrı Yayınları ve Dāru Sehnūn, 1413/1992), “Nüzur”, 8; Ahmed b. Hanbel, Ebū Abdillāh eş-Şeybāni, el-Müsneđ, thk. Şuayb el-Arnaūt vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risāle, 1416/1995), 40/86; Dārimī, Abdullāh Abdurrahman ed-Dārimī, es-Sünen (İstanbul: Çađrı Yayınları/Dāru Sehnūn, 1413/1992), “Nüzur”, 3; Buhārī, Muhammed b. İsmail, elCāmi'u's-şāhiṭh (Riyad: Dāru's-Selām, 1999), “Eymān”, 28; İbn Māce, “Keffārāt”, 16; Ebū Dāvūd, “Eymān”, 22; Tirmizī, Muhammed b. İsā, Cāmi'u't-Tirmizī (Riyad: Dāru's-Selām, 1999), “Nüzur”, 2; Nesāi, Ebū Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horāsāni, es-Sünen, tsh. Ahmed Şemsüddin (Beyrut: Dāru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), “Eymān”, 28.

³²⁶ “Bir de muahede ettiğinizde Allahın ahdini yerine getirin...” (en-Nahl 16/91)

veyehüdiyyün ev beriyyünmine'l-islâmi kavilleri yemîndir, zîrâ İbni 'Abbâs razıyellâhu (11) teâlâ 'anhâdan mevrîddir ki, *men halefe bi'l-yehüdiyyü ve tenaşşara fehüve yemînün* buyurmuşlardır ve bu zîkr olunan eyman keffâretten (12) isti'âredir. Keennehü hâlif olan *küllemâ deḥaltü fe'aleyye keffâratıyemîninin ḍarabtüke* demiş olur. Andan sonra (13) ve düḥûlün te'addedi üzre hâlifîñ üzerine keffâret müte'addid olur.

أو احلف لا اضربك اتحاد الحنث لأن تمام اليمين (14) ولو قال فوالله أو اشهد أو اعزم أو اقسم وهو متحد واعتبر بما لم يذكر الضرب (15) في الأولى بما قبله وإنه متكرر وفي الثانية كما بعده Eger bir kimesne *küllemâ deḥaltü'd-dāra fevallāhi lā aḍribuke* veyāḥud eşhedü (16) *bi'llāhi lā aḍribuke ilā āhirihi* böylece dēse ve bir kerre dāra dāḥil olsa ve darb eylese ol kimesneye (17) keffâret lâzım olur. Eger şābiten dāḥil olsa ve darb eylese keffâret-i ūḥrâ lâzım gelmez. İttiḥād-ı ḥıns kavli (18) ile murād budur. Mes'ele'-i ūlâ ki *küllemâ deḥaltü fe'aleyye nezrun* kavlidir. Veyāḥud fe'aleyye yemîn kavlidir. Bunlar māḳabli ile (19) temām olur. Māba'dine ihtiyacı yokdur. Mes'ele'-i sâniye ki *küllemâ daḥeltü fevallāhi lā aḍribuke* kavlidir ve daḥi eḥavâtıdır. (20) Māba'di ile temām olur. Zîrâ fevallāhi ev eşhedü kavilleri māba'di zîkr olmayınca yemîn-i tām olmaz. Māba'di dedüğümüz (21) *lā aḍribuke* kavlidir. Bu ise mütteḥiddir, bu taḳdîrce in'ikād ve yemîn şart-ı mükerrer ki, düḥûldür ve gāyri mütekerrir ki, ḍarbdır (22) bunlara mu'allak olur. İmdi şart-ı mütekerrire ve şart-ı gāyri mütekerrire müte'allik olan mütekerrir olmaz. Ve muşannifiñ ve'tebir (23) kavli mes'ele'i ziyāde tavḍih içündür. Uâlde yemîniñ temām olması māḳabli iledir. Sâniyede māba'di iledir. (24) sen i'tibār ile şol mes'eleye ki, anda darb zîkr olunmaya. Meselen,eger ūlâda *küllemâ deḥaltü fe'aleyne nezrun* dēse (25) ve in ḍarabtüke dimese yine yemîn-i tāmme olur sâniyede *küllemâ deḥaltü fevallāhi ev eşhedü dēse lā aḍrabüke* (26) dēmese yemîn-i tām olmaz.

3.22. Bābu'l-yemîn taḳa'u ilā'en fi mevṭını ev mevṭıneyni

فوالله لأقربك والله (27) *باب* اليمين تقع ايلاء في موطن أو موطنين لو قال كلما دخلت متكرر ويتحد [072a/(01)] تعدد الإيلاء عدد الدخالات لأنه في المعنى تعليق يمين الطلاق بشرط Eger bir kimesne ḥātununa *küllemâ deḥalti hāzihi'd-dāra fevallāhi lā aḳrabuki* (02) dēse bu mes'ele düḥûle müta'allik ilâdır veyāḥud

küllemā deḥalti hāzihi'd-dāra lem aḳrabu vallāhi dēse 'adedi dūḥulāt (03) miḳdārı ilā' daḥi müte'addid her dūḥulde ilā' āḥar müta'addid olur, ḥattā dört āya deḡin her dāḥil oldıḳça (04) ilā' āḥir vāki' olur. Ve dūḥul-i ūlādan dört āy mürür idince ḳarīb olmaz ise ṭalāḳa'-i vāḥide ile bāyinolur. (05) Eger dūḥul-i sāniyeden dört āy mürür eylese ve kendüsi 'iddet içinde bulunsa bir ṭalāḳa ile daḥi bāyin olur. (06) ve ilā' ilā' oldıḡı çeşitiyle yemīn billāhidir. Şarta müte'alliḳ olmaz. Lākin ṭalāḳa yemīniñ ta'līḳı min ḥaysü'l-ma'nā dört (07) āyın mürür eder. Keennehü mevlā olan *in lem aḳrabuki erba'ate şehrin feenti ṭalīḳun* dimiş gibi oldı ve yemīn (08) ṭalāḳıñ ta'līḳı şaḥīḥ olur ve şart mükerrer ta'līḳ olunur ki ol dūḥuldür ve dūḥulüñ tekrarı ile ṭalāḳıñ (09) daḥi tekrarı müteḥaḳḳıḳ olur. Muşannif ta'līḳ-i yemīn ṭalāḳ dedi. Zīrā ilā' dört āyñ mürüri ilā' ma'nā ta'līḳ (10) ṭalāḳdır.

Bu taḳdīrce ilā' yemīn bi't-ṭalāḳ olur, taḥḳīḳan ilā' küllemā deḥaltü ḳavline ta'līḳ olunur. Bu ecilden (11) ma'nā ta'līḳ yemīn ṭalāḳ olub ḥıns mütteḥid olur ki, keffāretedir. *Yetteḥidü'l-ḥınsü* demek mūcibi mütteḥid olur ki ol (12) keffāretedir. Tekerrür cimā' ile mūnḳir olmaz lā teḥāddi'l-ismi dedüḡi isim Allāhdır. Zīrā vūcūb-i keffāret hetḳḥürriyyete (13) ismu'llāḥ ta'līḳ eder. Bu mes'elede ancak hetḳ vāḥide bulunmuşdur. *lā teḥāddi'l-ismi* dedüḡi bu ma'nāya işāretedir. (14)

Mürür eden دلیل التفاصيل ثبوت الطلاق دون الكفارة بالإيلاء الذمي عكس الأجنبية Mürür eden mes'elelerden (15) ma'lūm oldı ki, vuḳū'-i ṭalāḳ lüzūm keffāretten munfaşıl olub, şol ma'nāya ki, keffāret müte'addid yemīn ise (16) vāḥide olur. Ve kezā lüzūm-i keffāret vuḳū' ṭalāḳdan munfaşıl olub, yemīn müte'addid ola merraten vāḥide ola. (17) Bu ma'nalar mevzū' iştibāḥ oldı. Zīrā sebab-i ṭalāḳ ve keffāret ilā'dır. Ol ise emr-i vāḥiddir. Ne keyfiyyet (18) ile muḥtelif olurlar. Pes imdi muşannif teḥālufiñ taḥḳīḳını ve beynehümā tefāşılı beyān eylemek murād idüb (19) delīlü't-tefāşılı ḳavli irād eyledi. Ya'ni ṭalāḳ ve keffāretiñ delīli mütefāşıleyndir. Eger bir zımmī ḥātununa *vallāhi lā aḳrabuki* (20) dēse ḥaḳḳ-ı ṭalāḳda ilā' mün'aḳid olur. Keffāret mün'aḳide olmaz. Zīrā zımmī keffārete ehil deḡildir. Ecnebiyye (21) bunuñ 'aksidir. Eger bir kimesne ecnebiyye ḥātuna *vallāhi lā aḳrabuki* dēse ḥaḳḳ-ı keffāretde ilā' şaḥīḥ olur. Ḥattā (22) ḥātun ecnebiyye ḳırbān eylese keffāret

lāzım olur. Talāk lāzım gelmez. Zīrā in'ikād yemīn haqq-ı keffāretde vāki'(23) oldu. Milke ihtiyāç yokdur.

Te'addüdü kavli (24) و تعدد الإيلاء دون الجزاء في كلما دخلت فذا حر إن قربتك merfū'dur. Sübut-ı talāk üzerine ma'tūfdur. Bu mes'elede ilā' müte'addid olub, cezā müte'addid olmamış. Bir kimesne (25) *küllemā deḥaltü hāzihī'd-dāra fehāzā'l-'abdü'l-mu'ayyeni ḥurrun in ḳarabtüki* dese ilā' düḥüle mu'allak olur. Tekerrüri ile ilā' (26) daḥi mütekerrir olur. Eger dāra üç kerre dāḥil olsa ilā' daḥi üç olur ve eger ḥātuna ḳurbān eđerse (27) ancak bir 'abd mu'tak olur. Zīrā cezā 'abd-i mu'ayyeniñ 'ıtkıdır.

[072b/(01)] والكفارة حكم الفسخ فلا يتضمنه التمييز بخلاف الطلاق Bu mes'ele bir su'āl-i muḳadderaya cevābdır, taḳrīr-i su'āl budur ki, siz yemīni talāk haqqında mütekerrir ḳılāsız, ol ise müceb (02) birdir. Keffāreti mütekerrir ḳılmaz siz. Ol müceb ḥınsdır. Ḥalbuki ḥıns yemīn müte'allik olduḡı şey'dir ber gibi. (03)Taḳrīr-i cevāb budur ki, keffāret fesh-i yemīn ḥükmündedir. Yemīn ise ber ḥükmündedir, fesh ḥükmünde deḡildir. (04)Bu taḳdīrce yemīn keffāretiñ zikrini mütezammin deḡildir. Ve keffāret muṣarraḥ biḥā ḳılınmaz, ammā talāk bunuñ ḥilāfıdır. (05) Zīrā talāk muṣarraḥ biḥ gibidir ve taṣrīḥ eylese *ve küllemā deḥaltü'd-dāra feenti tālikun in lem aḳrabuki* dese (06) tekerrür-i düḥül ile talāk daḥi mütekerrir olur, bunda daḥi böylecedir.

Nitekim deḡālti معا فيتحد الإيلاء أيضا (07) كذا كلما كلمت أحد هذين إلا أن يكلمها fevallāhi lā aḳrabuki 'aded düḥulāt miḳdāri ilā' daḥi müte'addid (08) olmuş idi. Kezālik ḥınsmüte'addid olur. Şol mes'eledeki bir kimesne *küllemā kellemtü eḥade hāzayni'r-racüleyni* (09) *fevallāhi lā aḳrabuki* dese ikisiniñ birine tekellümi miḳdārı ilā' daḥi müte'addid olur. Ḥattā birine tekellüm eylese (10) ve mābeyninden bir gün mürür idüb āḥara daḥi tekellüm eylese iki ilā' mün'aḳid olur. Ḳaçān dört āy (11) mürür eylese ilā'-i ulā ile bir talāk ile bāyin olur. Ve ba'dehu bir gün daḥi mürür eylese ilā'-i sāni (12) ilā' talāk-ı uḥrā ile daḥi bāyin olur. İllā meḡer ki, ikisine me'an tekellüm eyleye. Bu taḳdīrce ḥıns mütteḥid olduḡı gibi (13) ilā' daḥi mütteḥid olur.

واتحد الإيلاء لا (14) ولو قال مرتين إذا جاء غد فوالله لا أقربك تعددت الكفارة تعدد الإسم Bir kimesne eger ḥātununa *izā cā'e*

(15) *ğadün fevallāhi lā akrabuki* dēse ve yine ol meclisde veyāhud āhar meclisde *izā cā'e ğadün fevallāhi lā akrabuki* (16) dēse ba'dehu ğad gelse ol kimesneniñ üzerine keffāret müte'addid olur. Eger hātuna ol müddetde qurbān (17) ēderse iki keffāret lāzım gelür. Zīrā in'ikād-ı yemīn ismü'llāhı zıkr ile olmuşdur. Zīrā Hāq şubhānehu ve te'ālānıñ (18) ism-i şerīfi müte'addid zıkr olunmuşdur. İmdi te'addüd-i ism-i şerīf hasebiyle yemin müte'addid olur. İttehade (19) illā lā'ü kavli ya'ni mevlā olan kimesne iki yemīnden lā'-i vāhide ile mevlā olur. Eger ğadden dört āy (20) mürür eylese ve hātununa qurbān eylemese bir talāka ilemuṭallaqa olur. Zīrā müddet mütteḥiddir. Eger ol günde (21) meclis müte'addid ise de. Zīrā ibtida' müddet ğaddendir. Zīrā ğade muzāf olmuşdur. Müddetiñ ibtidā ve intehāsı (22) muḥtelif olmamışdır. Bu taqdırce müddet lā'-i vāhidedir. Ya'ni merra-i ūlāda *izā cā'e ğadün fevallāhi lā akrabuki* (23) dēse merra-işāniyede *izā cā'e ba'de ğadün fevallāhi lā akrabuki* dēse ikisi daḥi, ya'ni lā' ve keffāret müte'addid (24) olur. Yemīn ve müddet müte'addid oldığı için.

(25) *كذا فعلي يمين إن قربت أو فان قربت علي يمين لما مر* Yine talāk ve keffāret müte'addid olur. Eger ol kimesne *küllemā deḥalti hāzihi'd-dāra fe'aleyye yemīnün in qarabtüki* dēse (26) veyāhud *küllemā deḥaltü hāzihi'd-dāra fein qarabtüki fe'aleyye yemīnün* dēse ba'dehu dāra iki kerre dāḥil olsa (27) iki lā' ile mevlā olur. Hattā düḥulden soñra cimā' eylese üzerine iki keffāret lāzım olur. [073a/(01)] Eger düḥul-i ūlādan soñra müddet temām olunca qurbānı terk eylese bāyin olur. Ve düḥul-i şāniyeden soñra müddet mürür (02) eylese ve hātun 'iddet içinde olsa bir talāk ile daḥi bāyin olur. Zīrā cezā ki in'ikād yemīndir. (03) Bunda şart mütekerrir müte'allik oldı ki, ol düḥüldür. Bu takdirce şartıñ tekerrüri ile cezā daḥi mütekerrir olur.

(04) *فقربت لا ينزل مالم يترتبا للعطف* Bir kimesne *küllemā deḥaltü hāzihi'd-dāra feqarabtüki fe'aleyye yemīnün* dēse cezā ki (05) keffāret-i yemīnidir, nüzül eylemez. Mādemki düḥul ve qurbān tertīb üzre olmasa hattā dāra mirāran dāḥil olsa (06) ve qurbān bir kerre vāki' olsa ol kimesneniñ üzerine keffāret lāzım olur. Zīrā qurbānı düḥul üzerine (07) vaşl ve ta'ktb iktizā eden fā' ile 'atf eylemişdir. istedi'a ēder ki qurbān düḥul ile

me'an 'alā't-tertib (08)şart-ı vāhid ola. Bu taqḍirce eḥadühümānīn tekerrüri olmaz.

دخلت ليس بمولٍ لأن له مدفعاً بالترك أو بحمل الغير (09) وفي إن قربتك فأنت طالق كلما

Bir kimesne ḥātununa *in qarabtüki feenti ṭālikun* (10) *küllemā deḥaltü* dese ol kimesne mevlā olmaz. Faḳīh Ebū Aḥmed el-‘İyāzī³²⁷ bu mes'eleye ta'n idüb mevlā olur (11) demiş. Zīrā ḳurbān mümkün olmaz, illā aña lāzım olan bir şey' ile olur ki, ol şey' ṭalāḳa yemīn eylemesidir. (12) Ba'dehu eger dāra dāḥil olursa ṭalāḳ lāzım olur. Eger düḥūlden men' olunursa menfa'at-i süknā fevt (13) olur. Ta'n-ı mezkūra cevāb budur ki, teslīm itmeziz ki, aña lāzım olan şey' siz ḳurbān mümkün olmaya. Hālif (14) olan kimesne ba'de'l-ḳurbān mümkündür ki, vuḳū'-ı ṭalāḳı terk-i düḥūl ile def' eyleye, menfe'ati süknā fevti ḡayri lāzımdır. (15) Eger bir kimesne ḥālifi götürüb dāra dāḥil olsa ḥāniş olmaz. Menfe'ti süknā daḥi fevt olmaz. Muşannifiñ (16) *lehu medfe'an bi't-terki ev biḥamli'l-ḡayri* dedüḡi buña işāretidir.

بخلاف فكل مملوك أملك حرّ Bu mes'ele mürür eden (17) mes'eleniñ ḥilāfidır. Meşelen, *in qarabtüki feküllı memlūkin emlikü ḥurrun* dese Ebū Ḥanīfe ve İmām Muḥammed raḥimehūma'llāh (18) kıtlarında mevlā olur. Ebū Yūsuf için ḥilāf vardır. Anuñ kıtındaḳurbān mümkün deḡildir. İllā bir şey' ile ki (19) aña lāzım ola, ol şey' müstaḳbelde mālīk olacaḡı şey'in 'ıtkına yemīndir. Ve terk ile def'i daḥi mümkün deḡildir. (20) Aḡyānen min ḡayri şun'in mülk ḥāşıl olur. Mīrās gibi anuñise reddi mümkün deḡildir. İmdi bu taqḍirce mevlā (21) olur.

ولو آخر الجزاء كن مولياً للإعتراض Meşelen, cezāyı te'hīr idüb *in qarabtüki küllemā deḥaltü* (22) *hāzih'd-dāra feenti ṭālikun* dese ba'de'd-duḥūl ol kimesne mevlā olur. Zīrā şart üzerine mu'teriz olmuşdur. (23) Ve bāyinlerinde cezā ve ḥarf-i 'atıf yokdur. Buña i'rāz tesmiye olunur. Ve fuḳahā 'örfünde mes'ele-i mu'teriza (24) dērler. Bu misillünün ḥükmi şart-ı mu'aḥḡar muḳaddem ve şart mu'aḥḡar muḳaddem kılınur. Nitekim mürür eylemiş idi. Bu mes'eledede (25) daḥi kezālik, şart-ı sāni ki küllemā deḥaltü

³²⁷ el-‘İyāzī; Ebū N'aşr Ahmed b. el-Abbās b. el-Hüseyn es-Semerkandî (ö. III./IX. yüzyılın son çeyreḡi [?]-Hanefi âlimi). Ebu'l-Muîn en-Nesfi'nin ve Ebū Mansur el-Mâturîdî'nin hem hocası hem ders arkadaşıdır. Sa'd b. Ubâde'nin soyundandır. Genç yaşta dersler vermiştir. Bk. İlyas Üzümlü, "İyâzî, Ebū Nasr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim: 6 Haziran).

çavlıdır. Ve şart-ı evvel ki *in karabtüki* çavlıdır. Bunuñ üzerine (26)ı'tirâz eyledi. Mu'ahhar muçaddem olub taçdır kelâm *küllemâ deħaltü'd-dâra fein karabtüki feenti tãlikun* olur. (27) Bu taçdırce in'ikâd ve ilâ' düħüle mu'allâç olur. Her ne düħül bulunursa ilâ' mün'açid olur.

3.23. Bābu'l-ḥinṣi bi'l-ḥilfi

***باب* الحنث بالحلف**

[073b/(01)] Aşl-ı bâb bir şartı müte‘allıktır ki, yemîn vâki‘ olmaz. İllâ şûraten ve ma‘nen ol şartıñ vücûdi kıtında vâki‘ (02) olur ve yemîn ise Hâk şubhâne ve te‘âlânıñ esmâ’-i şerîfesinde herķankî isim olursa ve şıfât-ı (03) şerîfesinde herķankî şıfâtı ile olursa yemîndir. Her ne vâkit yemîn eylese ve hâniş olsa (04) keffâret lâzım olur. Bunda isim ile murâd bir lafızdır ki, zât üzerine dâll ola, öyle zât ki şıfat (05) rahmân ve rahîm ile mevşûf ola ve daħi şol şıfat ki vaşfu’llâhdır şabâdırolur. Rahmet ve ‘izzet ve’l-‘ilim (06) gibi ve şıfat daħi iki nev‘dir. Bir nev‘i şıfat-ı zât ve bir nev‘i şıfat-ı fi‘ldir ve şıfat-ı zât ‘izzet (07) ve ‘azamet ve ‘ilim gib ve şıfat-ı fi‘l rahmet ve ğazab gibi. ‘İrâķıyyûn şıfat-ı zât ile olan hılf (08) yemîndir, şıfat-ı fi‘l ile olan hılf yemîn değildir demişlerdir. Ammâ meşâyiḥ-ı mâverâ’ünnehr demişlerdir ki, nâs (09) te‘âruf eyledüĝi şıfât ile hılf yemîndir, ammâ nâs te‘âruf eylemediĝi şıfât ile hılf yemîn değildir. (10) Münâsib olan daħi budur. Zîrâ eymânıñ mebnîsi ‘örf üzerinedir.

Bir kimesne لوجود الركن دون الإضافة لعدمه (11) لوحف لا يحلف حنث بالتعليق *vallāhi lā aḥlifū* dēse veyāḥud ‘*abdī ḥurrun in ḥaleftū*’ (12) dēse yemīninde ḥāniṣ olur. Ṭalāk ve ‘iṭāk ve bunlara müṣābih şeylere ta‘līk ile. Meselen, *in deḥaltū*’d (13)-*dāra feenti ṭālīkun* veyāḥud ‘*abdī ḥurrun* veyāḥud *fe‘aleyye ḥaccetūn*’ dēse ta‘līkdevücūd-i rükn bulunduḡı (14) içün ḥāniṣ olur. Ve rükn dedüḡi şūraten ve ma‘nan şart ve cezānıñ zikridir. Muṣannifiñ *dune’l-izāfeti* (15) kavli ya‘ni *dūne’l-izāfeti’ṭ-ṭalāki ile’l-vakti* dimekdir. Meselen, *enti ṭālīkun ġaden* veyāḥud ‘*abdī ḥurrun ġaden*’ (16) dēse ḥāniṣ olmaz. İzāfetde yemīniñ rükni olmadığı içün, zīrā yemīn ismü’llāhı zıkr ile olur veyāḥud (17) ta‘līk ile olur. Bunda ise ikisinden biri bulunmadı.

في ذوات الأشهر لأنه مستعمل في التملك أو (18) إلا أن يعلق بأعمال القلب بمجيّ الشهر
 Lafz-ıllā hınsü (19) bi't-ta'likı kavlınden بيان وقته السنة فلا يتمحض للتعليق

istiṣnâdır. Ya'ni küllü ta'lik ile ḥaniṣ olur. İllâ meger ki cezâyı a'mâl-i ḳalbe ta'lik eyleye. (20) Meşelen, *enti t̃alikhun in şî'ti ev ecibti ev razayti* dese bunun ile ḥaniṣ olur veyâḥud zevât-ı (21) eşhur olan mürâ'iniñ talâḳına mecî-i şehri ta'lik eylese. Meşelen, ḥâtun-i âyisa veyâḥud şağıra olsa (22) aña *izâ câ'e ra'sü's-şehri feenti t̃alikhun* dese ḥaniṣ olmaz. Zîrâ mecî temlikde müsta'meldir veyâḥud ta'likde müsta'mel (23) değildir. Bu ecildendir ki, meclise mukteşir olur. Eger ta'lik olsa niçün meclise mukteşir olurdu. Meclise mukteşir olduğu (24) için temahḥaz oldu. Ta'lik için ḳasem-i şâni ki, beyân-i vaḳt sünnet için isti'mâl olıncaḳ, anda daḫi temahḥaz (25) oldu. Muşannifiñ *felâ temahḥazu li't-ta'liki* ḳavli buña işâretidir. Buña delîl bir kimesne *bi'tü minke hâzihi'l-'abde* (26) *in şî'te* dese bey' şaḫîḥ olur. Eger maḥz ta'lik olsa şaḫîḥ olmaz idi. Zîrâ bey' ta'liḳa muḥtemel değildir. (27) veyâḥud talâḳ-ı sünnetiñ ve vaḳtiniñ beyenânında müsta'meldir. Zîrâ talâḳ sünnet zevât-ı eşhür ḫaḳḳında şehir iledir. [074a/(01)] Hâşıl-ı kelâm bu mes'eleniñ şüreti şüret-i şartda olmuş ise de lâkin anda ma'nâyı yemîn munteḳid olur, (02) temlik olduğu için veyâḥud talâḳ sünnetiñ vaḳtiyyetini tefsîr içündür. Ve zevât-ı eşhür olan ḥâtuna mecî'i şehri (03) ta'lik eylemesi, anuñ içündür ki zevât hayz olan ḥâtuna *izâ câ'e's-şehra feenti t̃alikhun* dese yemîn-i ülâda (04) ḥaniṣ olur. Zîrâ bu ta'lik maḥḍdır.

لہذا لم یحنث بتعلیق الطلاق لإحتمال حیاة الواقع Ya'ni bu ferdi (05) dênilmiş idi ki, yemîn-i ülâda ḥaniṣ olmaz, şartı temḥid eylememiş idi. Bu mes'elede *enti t̃alikhun in* (06) *talâktüki* dese ḥaniṣ olmaz. Zîrâ şartı temḥid eylememiştir. Yaḥtemildir ki ḫâlif vâki'-i ḫikâye eylemiş ola, şol (07) ma'nâya ki *enti bi halin taşîrayni t̃alikhun in talâktüki* demiş ola.

و لا إن Ve yine ḥaniṣ لأنه رقیق لأنه تفسیر الكتابة (08) ادیت فانت حرٌ إن عجزت³²⁸ ولا إن olmaz. Bir kimesne mükâtebine *'alâ elfin inneke in eddeyte* (09) *ileyte elfen feente ḫurrun ve in 'acezte 'ani'l-elfi feente rakikhun* dese ḥaniṣ olmaz. Gerçi şüreten şartdır, lâkin (10) ma'nâ şart değildir. Zîrâ bu ḳavl kitâbeti tefsîrdir.

ولا بأن حضت حیضة أو عشرين حیضة لإحتمال تفسیر Yine mürûr eden mes'ele gibi, yemîn-i ülâda ḥaniṣ olmaz. Egerbir kimesne ḥâtununa *in ḫıztı*

³²⁸ Diğer eserlerde *bi-en* lafzı geçmektedir. Amcazade Hüseyin, 35a; Yeni Cami, 28b; Şehid Ali Paşa, 17b; Hasan Hüsnü Paşa, 22b.

ḥayẓaten feenti (12) *ṭālikun* dēse veyāḥud *in ḥıẓti* ‘ısrīne *ḥayẓaten feenti* *ṭālikun* dēse ḥāniṣ olmaz. Bu kelām şart olmaḳda (13) mütemaḥḥız olmamışdır. İhtimāldir ki ṭalāk sünneti tefsīr ola.

فتمحض تعليقاً وتعذر التعيين (14) لا يلزم إن حضت لأنه لا يصلح تفسيراً بالبدعي لتنوعه

Lā yelzimü bir su’āl-i muḳaddereye cevābdır, ya’ni denilmesün ki, *in ḥıẓti* kavli ṭalāk-ı bid’iniñ (15) tefsīridir zīrā ṭalāk ḥālet-i ḥayẓda bid’idir. Vācib idi ki ḥāniṣ olmaya, zīrā şartā mütemaḥḥız değildir. (16) Ol *ḳā* ile cevāb verilür ki, mümkün değildir. Ṭalāk bid’iye tefsīr vāki’ ola, bid’i mütenevvi’ oldığı için. Zīrā bir tuhurda (17) cimā’ olub anda *īḳā*-ı ṭalāk daḥi bid’idir. İmdi tuhurda olan bid’iyi ve ḥālet-i ḥayẓda olan (18) bid’iyi cem’ idüb, külli murād eylemek mümkün değildir. Zīrā tenāfi vardır. Ve ba’zısını murād eylemek oldaḥi (19) mümkün değildir. Zīrā ta’yin müte’azzırdır ve tercih daḥi yokdur. Ve ihtimāl tefsīr daḥi müntefi oldı. Ve şartā ta’līḳa (20) temahḥız eyledi. Bu taḳdīrce yemīn olur ve bunuñla ḥāniṣ olur.

ثمرة فتم الركن دونها (21) ولا إن طلعت الشمس لأن الحمل والمنع Bu daḥi su’āl-i muḳaddereye cevābdır. Ya’ni denilmesün ki, bir kimesne ḥātununa *in ṭala’ti’ş-şemsü* (22) *feenti ṭālikun* dēse ḥāniṣ olur, me’a *hāzā mānayı* yemīn fevt olmuşken, ol ise ḥaml ve men’dir. (23) Ol *kā* ile cevāb verilür ki, ḥaml ve men’ *semara*’-i yemīndir. Pes imdi yemīnde rükün temām oldı, ammā *semrada* temām olmadı. (24) ‘Uḳūd ve şer’iyede hüküm şer’i şurete müta’allıḳ olur, *semrada* ve hükme değil. Bu ecildendir ki bir kimesne bey’ eylememeḡe ḥılf eylese (25) ve bey’ fāsıd ile bey’ eylese veyāḥud ḥıyār-ı şart ile bey’ eylese ḥāniṣ olur. Zīrā vücūd-irükün bey’ bulunduḡı (26) için. Ve maḥal ḳābili muẓāf oldığı için. Eger maṭlūb olan intikāl ḡayr-i ṣābit ise de yine ḥāniṣ olur. (27)

ثم والله و الرحمن يمينان في الأظهر والواولتوقفه عليه دون القسم Bir kimesne *vallāhi ve’r-raḥmāni* [074b/(01)] *lā ef’alü kezā* dēse bu kelām iki yemīndir. Eger ol fi’li işlerse iki keffāret lāzımdır. Ezḫar rivāyetde ve yine (02) *vallāhi ve’r-raḥmāni lā aḥlifüde*, eger ḥılf eğerse iki keffāret lāzımdır. Vāv ‘atf içündür ki ḳasem için değildir. (03) Māḳabliniñ şıḥḥati ‘atıfa olmasına tevakkuf eyledüḡi için. Eger ḳasem için olsa ism-i evvel bilā ḥibrin bāḳı ḳalmaq lāzım (04) gelüb yemīn olmamaḳ lāzım olurdı. Bu taḳdīrce laḡv olurdı. Vāv

kendüye fülân kimesne geldi deyu keteb eylese hâlbuki fülân gelmemiş olsa hânîş olur. (25) Gerek ketb eylediği kitâb vâşıl olsun gerek vâşıl olmaşun hânîş olur.

Bir kimesne racül-i يشترط الصدق وجهل الحالف (26) وفي بشرتني أو اعلنتني āhāra in beşartenī veyāḥud in e'lemtenī inne fülānen kadime fe'abdī (27) ḥurrun dēse, bu mes'elede muḥātabıñ şıdkı ve ḥālifiñ kudümü felā cehlī şart kılındı. Meşelen, muhatab fülāniñ [075a/(01)] kudümini beşāretveyahud i'lām ederse ḥālif hânîş olur.

وجمع الحروف وفي الاخرين إفادة البشر والعلم (02) على المخبر³²⁹ لأن الركن في الاولين Üleyeynde rükn iḥbār şol kelāmdır ki muḥbir biḥ üzerine (03) dāl ola. Verükn-i kitābet cem'i ḥurūfdur. Keennehü ūlāda in kulte lī demiş oldu. İmdi ūlāda mücerred (04) muḥbir biḥ üzerine dāl olan lafz üzerinedir. Sāniyede mücerred cem' ḥurūf ile dir. Bu taḳdīrce şart müteḥakkık (05) olub āḥar şart kılınmaz. Ve mes'ele'-i uḥrayeynde rükn ifāde'-i ibşir ūlāda ifāde'-i 'ilm sāniyede. Bu ḥāşıl (06) olmaz. İllā muḥātab şıdkı ve ḥālifiñ muḥbir bihehamli ile olur. Zīrā beşāret şıdkıyla olur. Ve beşāret (07) ḥaber için isimdir. Feraḥdan vechiñ beşeresini teḡayyūr ifādesini eder. Eger lügatda muṭlaḳan bişri vechi teḡayyūr (08) eder, ḥaberiñ ismi ise de. Nitekim Ḥaḳ şubhāne ve te'ālāniñ "...فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ..."³³⁰ kavli şerīfnde vāki' olmuştur. (09) Ve i'lām daḥi ḥaberiñ ismidir. Öyle ḥaber ki 'alā mā hüve 'aleyhi bir şey'e 'ilmi ifāde eyleye. Bu daḥi şıdkdan ḡayri ile ḥāşıl olmaz. (10) Ve ḥālifiñ cehli ikisinde daḥi şart kılındı. Beşāretten olan aḥvāle misāl, bir gün Ebū Bekir rażıyallāhu 'anh (11) ḥazretleri İbni Mes'ūd rażıyallāhu 'anh ḥazretlerine dedi ki "inne'n-nebiyye 'aleyhis'-salātü ve's-selām kāle men eḥabbe en yaḳra'e'l-ḳur'āne (12) ḡaẓzenkemā ünzile fe'l-yaḳra'il-ḳur'āne bıkırā'eti ibni ümmü ma'id ya'ni İbni Mes'ūd rażıyallāhu 'anh sümme kāle lehü 'Ömer rażıyallāhu 'anh ḥākeẓā kāle (13) beşşeranī Ebū Bekr ve aḥberanī 'Ömer buyurmuşlardır.

وهو بالصدق(14) بخلاف ما لو قال بقدومه لأن باء اللاصاق تقتضي الوجود Biḥlāfı kavli ḥanişe bi'l-kizbi kavline müte'allıktır. Meşelen, in aḥbartenī

³²⁹ Diğer eserlerde "dāllü" lafzı geçmektedir. Amcazade Hüseyin, 35b; Yeni Cami, 29a; Şehid Ali Paşa, 18a; Hasan Hüsnü Paşa, 23b.

³³⁰ "...ona İshakı müjdeledik..." (Hud 11/71)

bikudūmi Zeydin fe‘abdī hurrin (15) dēse veyāḥud *in ketebti ileyye bikudūmi zeydin fe‘abdī hurrin* dēse yemīn aḥbār-ı şādık üzerinedir. Gerek (16) ḥālif muḥbir bihe ‘ālim olsun ki, gerek cāhil olsun berāberdir. Zīrā ‘itk bir ḥabere müte‘allıktır ki, öyle ḥaber ḳudūm zeyde (17) mülşak olmak şıfatı ile mevşūf ola. Zīrā bā’-ı ilşāk mülşaku bihiñ vcūūdi mükteẓdir ki, ol ḳudūm-i (18) Zeyddir ve vücūd-i ḳudūm ise şıdkla olur. Keennehü ḥālif olan *in aḥbertenī ḥaberan mülşakan bikudūmi Zeyd* (19) *fe‘abdī hurrin* demiş oldu.

ذهب في (20) ويحنت بالإيماء في أعلمتني وبالكتاب والرسول في الكل وبقوله الحجر *in e‘lamtenī bikudūmi Zeydin fe‘abdī hurrin* dēse ve ḥālif Zeydiñ (21) mekānını bilmese. Ve bir kimesneye Zeyd fülān mevzı‘da mıdır deyu su‘āl eyledikde ĩmā’ ile ne‘am deyu işāret (22) eylese yemīninde ḥāniş olur. ĩmā’ ile i‘lām bulunduğı içün ve küllisinde ḥāniş olur (23) kitāb ve rasūl ile. Meşelen, *in aḥbertenī ve beşartenī ve e‘lamtenī* kavillerinde *kitāb veyāḥud rasūl ilā’* ḥāniş (24) olur. Eger *in aḥbertenī hāzā’l-ḥaceru zehebün fe‘abdī hurrin* dēse ve muḥātab *hāzā’l-ḥaceru zehebün* dēse ḥālif (25) ḥāniş olur. Ammā e‘lamtenī kavlinde ḥāniş olmaz. Zirai ‘lām şıdk iktizā eder.

Ve lā المحال للنفي بخلاف نكاح أمّ للامكان لغة (26) ولا يحمل على الخبر إذ الشرط *yuḥmelū* kavli bir su‘āl-i muḳadderaya cevābdır. Taḳrīr-i su‘āl budur ki, (27) āḳiliñ kelāmını biḳaderi’l-imkān taşḥīḥ vācibdir. İmdi *in e‘lamtenī in hāzā’l-ḥaceru zehebün* kavli eger i‘lāmen [075b/(01)] taşḥīḥi mümkün değıl. Aḥbāran taşḥīḥi mümkündür. Bu ecilden eger aḥbāra niyyet eylese şaḥīḥ olur. Nitekim meḥārimden birine (02) *in nekaḥtūki fe‘abdī hurrin* dēse kelām şūret-i ‘aḳde munşarif olur. Zīrā muḥal ḥaḳīkate muḥtemel değıldir. Pes imdi (03) vācibdir ki, aḥbār üzerine haml oluna ki kelām taşḥīḥ oluna. Taḳrīr-i cevāb budur ki, i‘lām lügaten ikā’ ‘alemdir. Ve zeheb (04) olmyan ḥaceri zehebdır deyu ikā’ı ‘ilm eylemek muḥāldır ve iştirāt muḥāl ise nefy cezā içündür ve aşıldan i‘dām eylemekdir. (05) Nitekim Ḥaḳ şubhāne ve te‘ālāniñ “...وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ...”³³¹ kavli şerīfinde vāki’ olmuşdur. Ve nikāḥ meḥārim (06) lügaten mümkündür. Zīrā lügaten nikāḥ ḍammdır. Meḥārimde müteḥaḳḳık olur, eger müceb-i şer‘-i

³³¹ “...ve cemel iğnenin deliğinden geçinceye kadar onlar Cennete girmezler ...”(el-A‘râf 7/40)

mütehaqqık olmaz ise de. İmdi (07) lügaten lafz ıktizā eylediği şey'in nefyi için ta'lik i'tibār olunur. Kaçān bu dedüğümüz şey' bulunsa cezā nüzül (08) eder.

3.25. Bābu'l-hınsi bi'l-fi'li ve'l-vaḳti

باب الحث بالفعل والوقت طالق في الدار تنجيز للإضافة إلى الموجود وفي دخولك تعليق
(09) Bir kimesne ḥātununa *enti ṭāliḳun fī'd-dāri* dese bu ṭalāk tencīzdir. Ta'lik değildir, (10) fi'l-hāl ṭalāk vāki' olur. Gerek dāra olsun, gerek olmaşun berāberdir. Zīrā ṭalākı dāra izāfet (11) eylemiştir. Dār ise mevcūdedir, mevcūde izāfet taḥḳıktır. Eger *enti ṭāliḳun fī dūḥūliki'd-dāra* dese. (12) Bu kelām ise ḥātunūn ṭalākını dūḥūl-i dāra ta'likdir, tencīz değildir. Ve kelime'i fi 'alā ma'nāsına isti'māl olunur. (13) Ḥaḳ ṣubḥānehu ve te'ālānıñ "...وَأَصْلَيْتُكُمْ فِي جُدُوعِ النَّحْلِ..."³³² kavli şerīfinde vāki' olmuştur. Ve bunda ise ṭalāk (14) dūḥūle muzāfdır. Ve dūḥūl ise ma'dūmdur, 'alā ḥaṭarı'l-mevcūddur, ma'dūma muzāf eylemek vücdi ile (15) bulunur.

Veyāḥud *fī dūḥūliki* أو حملا على القرآن في غير الظرف حتى لغا طالق في تزوج
kavli zarfa şālih (16) olmyan şey'de kırān üzerine ḥaml oluna. Bu taḳdīrce fi kavli me'a ma'nāsına olur ve fi kelimesi me'a ma'nāsına (17) isti'māl olunur. Nitekim Ḥaḳ ṣubḥānehu ve te'ālānıñ "...فَادْخُلِي فِي عِبَادِي..."³³³ kavli şerīfinde vāki' olmuştur. Ey me'ahüm (18) demektir. Keennehü *enti ṭāliḳun me'a dūḥūliki'd-dāra* demiş oldı. Böyle denilecekta'lik olur. *ev ḥamlen* kavli (19) ta'lil-i āḥardır. *fī'd-dāri* kavlinde tencīz ola, *fī dūḥūliki* kavlinde ta'lik olması, ol hüküm bu mes'elelerde daḥi kezālik. (20) İmdi fi lafzını gayr-i zarfda kırān üzerine ḥaml idüb zarfda ḥaḳıḳate ḥaml eylemek üzre ola. Ḥattā legā, ya'ni gayr-i zarfda (21) kırān üzerine ḥaml olunduğı için. Bir ecnebiyye ḥātuna *enti ṭāliḳun fī tezevvüci* dese lağv olur. Zīrā lafz-ı (22) fi me'a ma'nāsına olmaḳ zarūretendir. Ve tezevvüc zarfa şālih değildir. Pes imdi bu maḥalde nikāḥa muḳārin ṭalākı icābdır, (23) bu ise lağvdir.

(24) وفي حيضتك تعليق على الطهر وفي حيضتك على رؤية الدم إن أمتدت ثلثا لأنها بالتاء
Bir kimesne ḥātununa *enti ṭāliḳun fī ḥayzātüki* dese

³³² "... elbette sizleri hurma dallarına asacağım..." (Taha 20/71)

³³³ "Gir kullarım içine" (el-Fecr 89/29)

ta'müennâtile bu kelâm hâtunuñ (25) talâkıñı tuhr üzerine ta'likdir. Mâdemki hayz görüb tâhir olmayınca talâk vâki' olmaz. Zîrâ hayza tâ'ile kâmil (26) hayzanın ismidir. Zîrâ Nebî 'aleyhisselâm istibrâ' hakkında *hattâ testebirîne bihayzatin* buyurmuşlardır. Murâd ise (27) kâmil hayzadır. Eger hâlif bigayri tâ'in enti talikun fi hayzıki dese, bu kelâm dem-i hayzın rü'yeti üzerine [076a/(01)] talâkı ta'likdir. Hayzı gördüğü vakitte talâk vâki' olur. Şol şartıyla ki üç güne değin mümteddola. (02) Eger hâtun üç gün müstemirr olmazdan muqaddem fevt olsa vukû' talâka hüküm olunmaz. Zevc hâtundan vâris (03) olub mîrâsa dâhil olur. Eger üç güne değin dem müstemirr olursa bi'ariki't-tuhûr gördüğü hînden (04) vukû'-i talâk hüküm olunur. Şart bulunduğu için. Zîrâ imtidâdile dem hayz idüğü ma'lûm olur ve lafız hayza (05) tâ'i kâmil hayzanın ismidir. Tâ sız devriñ ismidir ve derseylân demektir.

Eger izmâr fi'li العكس في هاتين صدق فيما عليه لا له (06) ولو نوى إضمار الفعل أو niyyet veyâhud 'aksini niyyet eylese şu iki (07) mes'eledede 'aleyhisi olan şey'de taşdıķ olunur, lehisi olan şeyde taşdıķ olunmaz. Meselen, *enti* (08) *talikun fi'd-dâri* kavlinde benim niyyetim *enti talikun izâ deħalti'd-dâra* idi dese taşdıķ olunur. Veyâhud (09) *enti talikun izâ deħalti'dâra* kavlinde benim niyyetim *enti talikun fi'd-dâr* idi dese taşdıķ olunur. (10) Ve iki ahyâr olan mes'eledede *neveytü bi'l-hayzati'l-hayza ve bi'l-hayzi'l-hayzati* dese şahıh olur. Kendü üzerine (11) tağlîz olan şeyde. Meselen, *fi'd-dâri* kavlinde *fi dühûliki'd-dâra* niyyet eyledim dese kaẓa'en taşdıķ olunmaz. (12) Bunda kendü üzerine tahfif vardır. Talâk münecceziken mu'allak eder. *Ve fi hayzıki* kavlinde tâ' ile olan (13) *hayzatüki* kavline niyyet eyledim dese kaẓa'en taşdıķ olunmaz. Zîrâ bunda talâk tuhra tevaqquf eder. (14) kendü üzerine tahfif vardır.

إلى (15) وفي ثلاثة أيام تنجز في مجيئي ثلاثة أيام تعليق على الفجر الثالث لأن المضاف Bir kimesne hâtununa enti الوقت يقع بأوله وإلى الفعل بآخره دليله في غد وفي ثلث دخلاتٍ (16) *talikun selâsen ve fi selâseti eyyâmin* dese tencîzdir, *fi'l-hâl talâk vâki'* olur. Eger *enti talikun fi mec'i selâseti eyyâmin* (17) dese yevm-i sâlisin fecriniñ tulû'inde vâki' olur. Zîrâ vakte muzâf olan vaktiñ evvelinde vâk' (18) olur. Zîrâ eyyâm zarf kılınub sâ'atinde vâki' olur. Ve kaçân fi'le muzâf

olsa āhirinde vāki‘ (19) olur. Zīrā ef‘āle mu‘allaq olan vāki‘ olmaz. İllā kemāl şartıñ vüçüdi kıtındavāki‘ olur. *Delīlühü* kavli ya‘ni (20) *ğadin* kavlinde hālif *enti tāliqun fī ġadin ve ġaden* dese talāk ġadiñ evvelinde vāki‘ olur. *Ve fī selāsi* (21) *dehlātinkavlinde*. Meselen, *enti tāliqun fī selāsi dehalātin* dese talāk vāki‘ olmaz. İllā üç dehalāt (22) vāki‘ ola. Bunuñ taḥkiki eyyām vaqtā ki zarfa şālih ola. Eyyām ol üç günde talāk ile mevşüfe olur. (23) Bu ise müteḥakkık olmaz illā ol eyyāmıñ evvelinde talākıñ vukū‘i ile olur. Çünkü ef‘āl zarfa şālih olmadı. (24) Şart oldu. Bu taqdırce talāk selāse-i ef‘āle ta‘līk olundu. İmdi talāk vāki‘ olmaz. İllā ol üç (25) fi‘liñ vüçüdi kıtındavāki‘ olur.

Lā الوصف (26) لا يلزم طلاق في ثلاثة أيام إذ الإيقاع لا يمتد فأقتضى التعريف بخلاف *yelzimü* kavli bir su‘āl-i muḳadderaya cevābdır. Meselen, mürür eden mes'elede *enti tāliqun fī selāseti eyyāmin* (27) kavlinde tenciz olub, fi‘l-hāl talāk selāse vāki‘ olmuş idi. Vācib olmadı ki eyyām üzerine taqsım olunub [076b/(01)] evvelki günde bir talāk, ikinciyyinde iki, üçünciyyinde üç talāk vāki‘ olur, ammā *talāk imra‘etī selāsete eyyāmin* dese (02) talākāt selāse eyyāmin üzerine taqsım olunur. Hattā ol kimesne yevm-i evvelde bir talāk sāniyyede daḥi bir talāk sālisde (03) daḥi bir talāk ile ta‘līk eder. Zīrā ikā‘ talāk mümtedd deġildir ki, eyyām-ı selās aña zarf kılına. Bu taqdırce zarūreten (04) tefriḳ iktizā eyledi. Ammā vaşif bunuñ ḥilāfidır. Meselen, *enti tāliqun selāsen fī selāseti eyyāmin* kavli ol ḥātunuñ (05) talāk olmasının vaşfidır, yoḥsa nefis ikā‘ deġildir. Bu vaşif ise mümetedd olur. Bunda tefriḳa mümetedd olur. Bunda tefriḳa yoḳdur. (06)

وفي مضي ثلاثة أيام على كمال الثلاثة وذلك بالغروب إن خلف ليلا و بمثل حينها إن حلف *neḥara* (07) Bir kimesne ḥātununa *enti tāliqun fī maẓyi selāseti eyyāmin* dese eyyām-ı selāseniñ kemāli üzerine talākı ta‘līkdir ve bu kemāl (08) ise yevm-i selāseniñ ġurūb-i şemse deġindir. Maẓy-ivaḳt denilecek murād-ı āḥardır. Bu zikr olunan eger ḥalf gece vāki‘ (09) oldıkdadır. Ve eger ḥalf neḥāran olursa talāk vāki‘ olmaz. İllā dördünci günün ḥalf eyledüġi sâ‘at geldikde (10) vāki‘ olur. Muşannifin *bimişli ḥīnehā* kavlinden murādı buña işāretidir.

3.26. Bābu'l-yemīn bi-'itqī'l-evveli ve'l-istiṣnā'i

الأوسط لو قال أول عبد سأملكه حرّ فملكك عبيدين ثم (11) *باب* اليمين بعق الأول لإستثناء
عبدًا لم يحتلف فقد التعرف في المثني السابق في الفرد (12) Bir kimesne *evvelü 'abdiñ seemlikühü ḥurrun* dèse ba'dehu iki 'abde mālīk olsa ba'dehu bir 'abde mālīk olsa (13) ol kimesne yemīninde ḥāniṣ olmaz ve anlardan birisi mu'taḳ olmaz. Ammā iki iki evveliñ mu'taḳ olmamāsı ḥaḳlarında (15) şart mefḳūd olmadıḡıçündür ki, ol şart teferruddur. Zīrā ḥālifiñ yemīni ferd sābıḳ üzerine 'aḳid olmuşdur. (16) Bu ise bulunmadı. Zīrā evvel ma'dūdātda ferd sābıḳıñ ismidir ki, mişli anı sebḳ eylememiş ola ve ammā (17) şoñraki 'abdiñ mu'taḳ olmamāsı kendü ḥaḳḳında sebḳ mefḳūd oldu. Gerçi kendüsi ferddir, lākin mişli kendüsi (18) sebḳ eylemişdir. Şart ise sebḳ vaşıf ile teferrud oldu. Ol ise bulunmadı.

بخلاف العكس (19) Meşelen, bir 'abde mālīk olsa andan şoñra iki 'abde me'an mālīk olsa 'abd-i evvel mu'taḳ olur. Ferdiyyet (20) ve sebḳ bulunduḡı içün. عكس أول عبيدين Ya'ni evvelü 'abdiñ seemlikühü ḳavlini 'aks idüb evvel 'abdeyni seemlikühümā (21) *ḥurrāni* dèse ve iki 'abde mālīk olsa ve ba'dehu bir 'abde daḡi malik olsa ḥāniṣ olur. Ve iki 'abd (22) mu'taḳ olur.

حكمًا (23) لا يلزم كل عبد املكه أولًا إذ لو لا إلغاء وصف لغا كل والتفرد أولى بالإلغاء لقيامه
لكل Küllü 'abdin emlikühü evvelen ḳavli bizim zıkr eyledüḡümüz üzerine lāzım gelmez. Meşelen, küllü 'abdin emlikühü evvelen fehüve ḥurrun dedikden şoñra (24) iki 'abde mālīk olsa 'abdiñ ikisi daḡi mu'taḳ olur. ikisinde bile ferdiyyet mefḳūd ise de. (25) Bunda cevāb budur ki, vaşf-ı ferdiyyet şartda mu'teber deḡildir. Belki mülgādır, eger vaşf-ı teferrud ilḡā olmasa (26) kelime-i küllüñ ilḡāsı lāzım olurdu. İmdi kelime-i küllüñ ilḡāsından vaşf teferrud ilḡāsı evlādır. Zīrā teferrud (27) ba'de'l-ilḡā' ḥükmen ḳā'imdir. Vaşf teferrud ile 'umūmi müceb olan kelime-i küllüñ ḳıyāmı içün. Eger kelime-i küllü ilḡā olunsā (27) vaşf-ı ferdiyyet ḥaḳıḳaten ve ḥükmen fevt olurdu.

Yine hüküm mürür eden [077a/(01)] كذا أملكه واحدا لأنه مناوب لا مغير
mes'ele gibidir. *Evvelü 'abdin emlikühü vāḥeden fehüve ḥurrun* dèse ve ol kimesne me'an iki 'abde mālīk (02) olsa, ba'dehu bir 'abde daḡi malik olsa

vaḥid zıkr olunmadığı mes'elede hüküm nice ise bunda daḥi (03) ol minvāl üzredir. Sālīs mu'taḳ olmaz eger vāḥeden ḳavli ḥāliyet üzremansüb isede, illā (04) bu ḳadar vardır ki evvelu 'abdin ḳavli ki ma'nā-yı ferdiyyet zātiyyeyi ifāde eylemiştir. Vāḥiden lafzı daḥi andan ḡayri (05) bir şey' ifāde eylemez. Bu taḳdīrce ifādede evvel içün münāsib olub mecra-yı, te'kīdüzre cārī olur. (06) Yoḥsa vāḥeden lafzı evvelin hükümünü taḡyīr eylemez, münāsib dedüḡi maḳāmına ḳā'im olur, demekdir.

كما في نسخة والنصب لا تباع الفاشي دون الحال إلا أن يعنيه فيعتق الثالث (07) وحقه الكسر
 Bir su'āl-i muḳadderaye للتفرد في الحالة والواحد لتفرد الذات (08) كما في وحده إذ هي
 cevābdır, lafz-ı vāḥeden naşb ile ḥāl olmaḡı (09) muḥtemeldir. Ḥāl olıcaḳ
 evvelü 'abdin emlikühü vāḥdehüḳavli gibi olub sālīs mu'taḳ olur. Bunda
 daḥi kezālīk. (10) Sā'ile cevāb virülür ki, vāḥiden lafzının ḥaḳḳı kesradır,
 murād olan vaşfdır, ḥāl deḡildir. Nitekim aşl nüşhadan (11) ba'zı nüşhada
 vāki' olmuşdur. Ve naşb ise fāşeye ittibā' içündür, yoḥsa ḥāl içün deḡildir.
 (12) Ve cā'izdir ki, muşannif kitābında manşūben zıkr idüb, mecrūrı vaşf
 eylemiş ola. Cevāmi'de fāşī (13) olana ittibā'an. Ezḡar olan budur ki, İmām
 Muḡammed raḡimehullāḥ manşūben zıkr eyleye, mücerrediñ vaşfı ise de.
 Beyne'l-āmma (14) vüçūh-i i'rābda 'adem-i temyīzleri oldıḡı içün fāşīye
 ittibā'an zıkr eylemiş ola. Faḡru'l-İslām raḡimehullāḥ daḥi (15) 'amma
 dekāyık i'rābı temyīz eylemedikleri içün vāḥeden ḳavlinin naşbinā i'tibār
 olunmaz buyurmuşlardır. İllā ḥālif (16) olan ḥīn-i tekellümde vāḥeden ile
 ḥāl murād eyleye. Bu taḳdīrce sālīs mu'taḳ olur, vāḥdehü ḳavlinde oldıḡı
 (17) gibi, iz hiye ḳavli vāḥdehü ḳavli ḥālinde teferrud içündür ve vāḥdehü
 vāki' olmaz. İllā ḥāl vāki' olur. (18) İmdi şart muṭlaḳ teferrud içün deḡildir.
 Belki murād ḥālet-i temellükdetefferuddur, ammā vāḥid lafzı zātda teferrud
 içündür. (19) Yoḥsa şıfatda deḡil. Vāḥid ile ḡayriñ müşāreketi münkatı'
 olur, ya'ni zāt racülde müşāreketi nefy eder. (20)

ولو ملك عبدا ونصفا عطق العبد إذ لا يضم فلم نعت التفرد كضميم أمت والشرط الإنفراد
 Bir kimesne لو نفل لأول دارع وحاسر أو نابل أو ناشب فأجتمعوا أخذوا (21) بالإسم ولهذا
 evvel 'abdin emlikühü fehüve ḡurrun dēse, (22) ol kimesne me'an bir 'abd
 ile nişf 'abde mālik olsa 'abd-i kāmīl mu'taḳ olur, nişf-i 'abd mu'taḳ olmaz.
 Zīrā (23) nişf-i 'abd 'abd-i kāmīle manzum olmayıcaḳ, 'abd-i kāmīlin

teferrudu daḥi fevt olmadı. Ya'ni isim evveliyet fevt (24) olmadı. Zīrā nişf 'abde 'abd tesmiye olunmaz, ḥattā ol kimesne bir 'abdiñ nişfini iştirā eylese ve bir 'abd (25) āḥarīñ daḥi nişfini iştirā eylese mu'taḳ olmaz. Zīrā 'abde mālīk olmamışdır. Ve nişf 'abdiñ zamīmesi (26) emeyeolan zamīme gibidir. Meşelen, ol kimesne me'an bir 'abde ve bir emeye mālīk olsa 'abd mu'taḳ olur, emeye inzimām (27) ile 'abdden isim evveliyet fevt olmadı. Zīrā şart isimde infirāddır. Bu ecildendir ki, müslümānlar ḳal'a [077b/(01)] ḳuyūşunda vāḳıf olub İmām Müslümānlara ḥiṭāb idüb tenfil eylese ve dēse ki, evvel derā' (02) veyāḥud evvel ḥāsirin veyāḥud evvel nābilin veyāḥud evvel nāşibin bunlardan herḳankısı ḥisna dāḥil olursa tenfil (03) olunur dēse ve bu dört ṭā'ife ictimā' eyleseler cümlesi tenfili aḥz ederler. Bunlardan her biri isimde (04) birbirine müşārik olınmaz. Ve ism-i evveliñ zā'il olınmaz. Dāri' dāri' dargin ya'ni derehgin kimesnedir ve ḥāsirin (05) der'ī olmayandır ve nābil sehm-i 'arabī ramā ramy andandır ve nāşib sehm-i türki ramy ramā edendir.

biḥilāfi evvelü لأنه بالضم صار حراء ففات الاسم (06) بخلاف أول كز أملكه هدى *kürriñ emlikühü* ḳavli *lev milkü* 'abden ev nişfen ḳavline muttaşıldır. Bir kimesne (07) *evvelü kürriñ emlikühü fehüve hedyün* dēse ey *şadaḳātün fi'l-ḥaram* dimekdir. Ve ol kimesne bir kürre ve nişf kürre mālīk olsa ol (08) kimesneye bir şey lāzım gelmez. Zīrā kürri kırk ḳafiziñ ismidir. Zīrā ba'zı kürri isimde kürre mezāḥim olur. Meşelen, nişf (09) kürri nişf āḥara zamm olunsa kürre olur ve gerek ki kırk ḳafizdir. Nişf kürri ki yirmi ḳafizdir zamm olunsa altmış(10) ḳafiz olur bu taḳdīrce kürri bu mecmū'dan cüz olur, erba'inden şıfat infirād şelb olub erba'inden (11) ism-i kürri fevt olur. Şart fevt olmağla bir şey lāzım gelmez. ḥāşıl-ı kelām 'abd-i kāmīl nişf 'abde munzam (12) olmaz ve isim infirād zā'il olmaz. Aḳfize birbirine zamm olub eczaları mütesāvī olmağla isim-i infirād zā'il (13) olur.

(14) ولو قال كل من أملكه حرٌ إلا الأوسط عتق الأول حين ملكه الثاني حين ملك الرابع هلم
(15) يعتق النصف الأول حكماً للصدر يقينا ويوقف الباقي لوهمالاوسطية فيزول بالموت عن شفعاً
ويحق به عن وتر Bir kimesne *küllü men emlikühü ḥurrun ille'l-avsāta* dēse evvelki 'abde mālīk oldığı ḥinde mu'taḳ (16) olur, bilā tevāḳḳuf. Ve bir āḥara daḥi mālīk olsa ve dördünciye mālīk oldıḳda mu'taḳ olur ve şāniniñ

(17) mu‘taḥ olmanāsi bir āḥar ‘abd iṣṭerā olunduḡda vesatiyyet teveuhumi iḡün. Eger sāniyi iṣṭerā eyledükden soñra bir āḥar (18) ‘abd iṣṭerā eylemedin fevt olsa sāni daḡi mu‘taḥ olur, ihtimāl zā’il oldıḡı iḡün. Ve eger üçünci ‘abdi (19) iṣṭerā ile birisi mu‘taḥ olmaz. Dördünci iṣṭerā olunduḡda sāni mu‘taḥ olur. Muṣannifiñ *ve’-sānī ḡñe* (20) *meleke’r-rābi’a* ḡavli buña iṣāretdir. Zīrā taḡt-ı müstesnā minhüm dāḡil olub tevehhum-i vesatiyyet zā’il oldıḡı (21) iḡündür. Ve ṣālīs sādese mālīk oldıḡda mu‘taḥ olur. Ve rābi‘ ṣāmine mālīk oldıḡda mu‘taḥ olur. (22)

Muṣannifiñ *helümme* ḡavli buña iṣāretdir ve bu mes'elede zābiṡa budur ki, ol kimesne nice ‘abīde mālīk olsa (23) ol ‘adedden nıṣf-ı evvelde olanlarıñ küllisi bilā tevaḡḡuf mu‘taḥ olurlar. Ḥükmen ṣadr-ı kelāmıñ iḡtizāsı iḡündür ki (24) *küllü men emlikühü ḡurrun* ḡavlidir. Zīrā ṣadr-ı kelām müstesnānıñ māverāsında olan ḡükmi icāb eder. Ve nıṣf-ı evvelde ise (25) ihtimāl istisnāzā’il oldı. Evsatiyyet ihtimālī zā’il oldıḡı iḡün ve ṣol şey’ ki nıṣf āḡardadır, anun(26) ḡükmi tevaḡḡuf eder, evsatiyyet vehmi iḡün. Bu taḡdır üzre nıṣf āḡar taḡte ḡüküm ṣadra dāḡil olmaz. İkinci(27) ‘abde evvelkisi mu‘taḥ olur, sāni tevaḡḡuf eder. Dördüncide iki evvel mu‘taḥ olur iki āḡar tevaḡḡuf eder. [078a/(01)] Sekizincide erba‘a-i ūlā mu‘taḥ olur erba‘a-i uḡrā tevaḡḡuf eder. Onuncıda ḡamse’-i ūlā (02) mu‘taḥ olur ḡamse’-i uḡra tevaḡḡuf eder. Bir ‘abd daḡi iṣṭerā eylemek ihtimālī ile bu taḡdırce sādīs evsaṡ (03) olur veyāḡud üç ‘abd iṣṭerā eyleye yedincisi evsaṡ ola ve bu ḡıyās üzre ḡālifiñ ṣūfa‘dan mevti (04) ile bu vehim zā’il olur. On ‘abd iṣṭerā eyledikde fevt olsa cümlesi mu‘taḥ olur. Zīrā ‘aṣera veset (05) deḡildir. *Ve yehıḡḡu bihi* ‘an vitrin ḡavli ya‘ni ḡālifiñ ‘an vitrin ḡavli ile, vehm-i evsatiyyet ṣābit ve müteḡarrir olur. Meḡelen,(06) onbir ‘abde mālīk iken fevt olsa sādīs evsaṡ olub mu‘taḥ olmaz bāḡīsı mu‘taḥ olur. (07)

ويقتصرو قيل عنده يستند أصله الثنيا إذ الموت معرف إن كان الثنيا تكلم بالباقي لأن كان
(08) اخراجا Evsatiyyet vehmi ile ‘ıtkı tevaḡḡuf olunan ‘abd mu‘taḥ olur. Ḳaçān mevte-i mevlā ile vehim zā’il (09) oldıḡda ‘ıtkı vaḡt-i mevte mukṡeṣır olur. Vaḡt sirāye müstenid olmaz. ‘Abdiñ taḡtı istisnāya dāḡil (10) olub, ḡurūcunuñ ṣarṡı vaṣfı vesāṡa müntefi olmaḡladır. Bu ise mevte ile müteḡaḡḡık olur. Bu taḡdırce (11) mukṡeṣır olur. Ve denildi ki, Ebū Ḥanīfe ḡıtında vaḡit

sirāye müstenid olur. Ve imāmeyn kıtında mükteşir olur, ammā eşahh (12) olan iktisārdır. Aşl ya‘ni ihtilāfeñ ‘amel istisnāda keyfiyyetiniñ aşl,eger bākī ile tekellümden ‘ibāret ise (13) mevt ‘ıtkı mu‘arref olur. Zīrā müstesnā tahtı icābda dāhil olmaz.

Pes imdi İmāmeyn kıtında mükteşir olur. (14) Ve kavı-i evvelde EbūHanīfe kıtında müstenid olur. Eger müstesnā hüküm-i evvelde ihrāc olursa cümlesiniñ kıtında mükteşir olur. (15) Zīrā istisnādan hurūcunuñ şart-ı şıfāt-ı vesātinin intifāsıdır. Ve ehl-i lügāt demişlerdir istisnā ihrācdır ve ba‘de’s (16) -seniyyā bākī ile tekellümdür. Hāşıl-ı kelām mevt ‘ıtkı mu‘arrefdir. Eger istisnā bākī ile tekellüm olursa. Eger istisnā (17) ihrāc olursa mevt mu‘arref olamaz. Ve ma‘nā-i şartda daḥi olamaz ve bunuñ beyanı. Meşelen, hālif olan kimesneniñ (18) *küllü memlūkün emlikühü fehüve hurrun* kavli cümlesinde ‘ıtkı icāb eylemekdir. *İllā’l-evsāt* kavli ile evsātı ihrāc eyledi. (19) Pes imdi ‘ıtkıdan hurūc vesātat tahkiki üzre mevkuḥ oldu. Kaçan mevt ile vesātat ihtimāli müntefi (20) olsa hüküm sābıktan hurūcı müteḥakkık olmaz. Pes imdi zāhir olur ki, hüküm sābıkda dāhil imiş. (21)

Bu taḳdīrce ‘ıtk müstenid olur. Eşahh olan bizim aşhābımızdan ‘inde’l-cumhūr istisnā ba‘de’s-seniyyā tekellüm bi’l-bākīdir, (22) yoḥsa ihrāc deḡildir. İmdi eşahh olan iktisārdır, istisnā deḡildir.

ولو ملك عبدا ثم عتقوا Bir kimesne (23) *küllü men emlikühü hurrun illa’l-evsāta* dese bir ‘abde mālik olsa ba‘dehu iki ‘abde mālik olsa cümlesi mu‘taḳ (24) olur, ammā evvelkisiniñ ‘ıtkı zāhirdir ammā iki āḥarkileriñ mu‘taḳ olması, zīrā evsāt ismi liferdin müteḥallilün beyne (25) müsteveyeyndir. Āḥarkilerde ise bu muḥtemel deḡildir.

كذا إلا الآخر Meşelen, *küllü ‘abdin emlikühüfehüve hurrun illa’l-evsāta illa’l-āḥara* dese (26) bir ‘abd işterā eylese mu‘taḳ olur. كذا إلا الأول في عكس Nitekim iki ‘abd ve ‘abd-i vahid māmeżādacümlesi mu‘taḳ (27) olmuş idi. Kezālik *küllü memlūkin emlikühüfehüve hurrun illa’l-evvelü* dese vaż‘-ı mezkūruñ ‘aksinde ki bir ‘abde [078b/(01)] andan soñra iki ‘abde mālik olsa bunuñ ‘aksi ki, iki ‘abde ba‘dehu bir ‘abde mālik olsa cümlesi mu‘taḳ (02) olurlar, ammā iki ‘abdiñ i‘tākı ‘adem-i fevriyyet içün,ammā ‘abd vāḥidiñ

i'tākı 'adem-i sebķ için. Ammā 'aksinde (03) meselen, bir 'abde mālīk olsa ba'dehu iki 'abde mālīk olsa 'abd-i vāhīd mu'tāk olmaz. Zīrā evvel oldığıçün. (04)

Ferd-i lāhīk واللاحق آخر Ferd-i sābīk dedüğü evveldir. و بين متساويين Beyne mütesāviyeyni olan ferd dedüğü āhīrdır ve (05) أوسط (06) şey'in kayd eyledi, zīrā muḳaddeminde olan evsaṭdır. Mütesāviyeyni ile evsaṭ dimeğe şahīḥ olmaz.

3.27. Bābu'l-hınşı yaķa'u bi'l-vāhīdi ve'l-işneyn

باب الحنث يقع بالواحد والاثنين

ذا أو (07) حلف لا يكلم ذا أو ذا و ذا فحنث بالأول أو الاخرينوفي عكسه بالآخر أو الأولين Bir kimesne vallāhi lā ükellimü fülānen ve fülānen (08) ve fülānen dēse eger evvelkine tekellüm ēderse yalnız veyāḥud āhīrkilere söylerse ḥāniş olur ve bunuñ (09) 'aksinde. Meselen, lā ükellimü fülānen ve fülānen ev fülānen ve fülānen dēse āḥar birine tekellüm eylese veyāḥud evveliniñ ikisine (10) tekellüm eylese ḥāniş olur.

Zīrā ev ev cem' içündür ve lafz إذا لو أو للجمع أو بمعنى ولا لتناولها نكرة في النفي (11) evlā ma'nāsındadır. Ve lafz ön ma'nası ibhām üzerine eḥad-ı mezkūreyndir. Bu taḳdīrce nekraya mütenāvil olur. (12) Ve nekra ise mevzi'-i nefyde 'āmm olub küllüsüne mütenāvil olur. Ol kimesne vallāhi lā ükellimü fülānen ev fülānen ḳavli (13) lā ükellimü fülānen ve lā fülānen ḳavli menzilesinde olmuş olur. Nitekim Ḥaḳ ṣubḥānehu ve te'ālānıñ “وَلَا تُطْعَمُ” (14) ḳavli şerīfinde vāki' olmuşdur ey velā keḳūran dēmekdir.

تخص في الإثبات فأشبهه أحدكما حرّو ذا أو (15) بخلاف ذا حرّ أو ذا في الاظهر لأنها Mürūr في نظيرته في الأقرار (16) الخبر معاد ثم لا هنا فأفرد المعطوف كما أفرده بالنصف eden mes'elede ki lā ükellimü zā ev zāve zā denilmiş idi, bu mes'ele anuñ ḥilāfıdır ki, (17) bir kimesne 'abīdi için hāzā ḥurrun ev hāzā ḥurrun dēse sālīş mu'tāk olur ve evveliyeyn beyninde muḥayyer olur. (18) Fi'l-eḫhari ḳavli İbni Semā'a'nıñ İmām Muḥammed'den rivāyetine işāretidir. Zīrā anun

³³⁴ “...itaat etme onlardan bir âsime veya nanköre.” (el-İnsan 76/24)

rivāyeti ṭalāk ve ‘iṭākda muḥayyer (19) murād ederse evvele ṭkā‘ eder murād ederse āḥirine ṭkā‘ eder liennehā teḥuẓzu fī’l-isbāti kavli iki vecihle (20) fark olsa gerekdir. Vech-i evvel budur ki, kelime-i ev isbāte maḥṣūşdur.

Nitekim Ḥaḳ ṣubḥānehu ve te‘ālānīn (21) “...إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا ...”³³⁵ kavli şerīfnde vāḳ‘ olumuşdur. İmdi eḥadehümāye (22) mütenāvil olub ‘iṭḳ münekkeran ikisinden biriniñ üzerine vāki‘ olur, çünkü böyle olıcaḳ eḥadekümā ḥurrun ve zā kavline (23) müṣābih olur. *evi’l-ḥaberu mu‘ādun* kavli fıraḳ-ı ṣāniye işāretidir. Ya‘ni mes‘ele ‘iṭḳde ḥaber mu‘ād ola ya‘ni ‘avdet (24) eyleye. Zīrā ḥaber-i mezkūr ma‘tūf ve ma‘tūf ‘aleyhden ifrād için ḥaber olmağa ṣāliḥ değildir, eger hāzā ve hāzā ḥurrun dēse (25) ṣaḥīḥ değildir. Ammā kaçān ḥaber mu‘ād olsa, meselen, keennehū ḥālifün *hāzā ḥurrun ev hāzā ḥurrun* dēse ‘abd ma‘tūfi (26) ifrād ile, bu taḳdīrce ‘alā ḥidetin mu‘taḳ olur. Nitekim maḳarru leh ma‘tūf muḳarra bih olan mālīk nıṣfını ifrād ettiḡi (27) gibi. *Fī nazīratihī fī’l-iḳrāri* kavli, meselen, lifülānin ‘alāyye elfin ev lifülānin ve fülānin dēse elfin nıṣfı ṣāliḥ içündür. [079a/(01)] içündür. Nıṣf-ı āḥar mübhemān eḥadün uleyeyn içündür. Eger lifülānin ‘alāyye elfin dirhemün ve li-fülānen ev fülānen dēse (02) elfin nıṣfı evvel için olub bākīsi uḥreyeyn için olur.

Bir kimesne iki للحقیقه كذا إنحضمتا (03) وفي أن ولدتتما يشترط ولادتهما رعاية ḥātununa *in veledtümā feentümā ṭālīkāni* dēse vuḳū‘-i ḥıns ḥātunuñ ikisi (04) daḡi veled getürmeğe mevḳūfdur. Eger birisi veled getürse mādemiḳi āḥar daḡi veled getürmeye ṭalākdan bir şey' vāki‘ olmaz. (05) ḥaḳīḳat kelāmına ri‘āyeten. Zīrā ḥālīf şarṭ-ı ḥınsi ikisinin velādetine ṭālīḳ eyledi. Ve yine *in ḥıztümā feentümā* (06) *ṭālīkāni* dēse mes‘ele-i veled gibidir, biri evvel ḥāyız olsa ve biri soñra ḥāyız olsa ṭalāk āḡariñ (07) gördüḡi vāḳtinden vāki‘ olur.

(08) وإن زاد ولدا أو حيضة يحنث بالفرد لأنه قد يضاف إلى المثنى بدليل نسيًا Eger *in veledtümā* kavlinde veleden ve *in ḥıztümā* kavlinde (09) ḥayzaten lafzını

³³⁵ “...keffareti çoluḡunuza çocuḡunuza yedirdiḡinizin orta derecesinden on fakırı doyurmak yahud giydirmek yahut bir esir azād etmektir ...” (el-Māide 5/89)

³³⁶ “... ikisi balıklarını unuttular...” (el-Kehf 18/61)

³³⁷ “Çıkar onlardan inci ile mercan” (er-Rahman 55/22)

ziyāde eylese. Meselen, *in veledtümā veleden feentümā tālikāni* dēse *in hıztümā hayzaten feentümā tālikāni* (10) dēse ferd ile hāniş olur, ya'ni biriniñ veled getürmesiyle veyāhud biriniñ hayz görmesiyle hāniş (11) olur. Zīrā ikisi bir veled getürmesi muhāldir. Kıyās bu idi ki, bu yemīn şahīh olmaya. Zīrā muhāle tālik (12) olunmuşdur. Vech-iistihsān mecāz ile 'amel olunub zıkr irāde-i cüz bābından olur. Zīrā fi'l ferd-i (13) müsennāya muzāf olub vāhid murād olunur. Nitekim Hāq şubhānehu ve te'ālāniñ "... نَسِيًا حُوتَهُمَا ..."³³⁸ kavli şerīfinde (14) vāki' olmuşdur. Nāsī olan Yūşa' aleyhisselāmdır. Ve yine Hāq şubhānehu ve te'ālāniñ ve "... يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللَّوْلُ وَالْمَرْجَانُ"³³⁹ (15) kavli şerīfinde vāki' olmuşdur lü'lü' ve'l-mercān baħr-i mālīhdan çıkar, yoħsa 'azıbdan çıkmaz. (16) İmdi mecāz ile 'amel evlādır, lağvdan ve maħālden.

لم يقع لأن حيض كل شرط وإن (17) ولو علق طلاق أربع بحيضتهن وصدق الفرد والمثنى
صدق ثلثا تطلق الكذب حسب لكمال الشرط في حقها دونهن (18) Ba'zı nüshada ve dūnehü yazılmışdır.³⁴⁰ Bir kimesneniñ dört hātunı olub cümlesine hıtab idüb (19) *in hıztünne feentünne tavāliķu* dēse ve hātunalar daħi cümlesi hayz gördük dēseler ve zevc birini (20) taşdıķ eylese veyāhud ikisini taşdıķ eylese birisiniñ üzerine talāk vāki' olmaz. Zīrā (21) vuķū'-i talāķa şart birbiriniñ üzerinedir. Cem'an bunda ise şart bulunmadı ve eger zevc üçünü taşdıķ (22) éderse yalnız tekzīb olunan hātun tālik olur. Hāķķında kemāl şart bulunduğı içün ve bunuñ beyānı (23) budur ki, hātunuñ hayzı kendü hāķķında sābit oldu. Eger tekzīb olunmuş ise de. Zīrā kendü nefsi hāķķında (24) emīndir. Ve şahibeleriniñ hayzı zevciñ taşdıķı ile kendü hāķķında sābit oldu. Pes imdi şart-ı talāk (25) ki, mürā'i erba'anıñ hayzı idi. Kendü hāķķında sābit oldu. *Ve dūnehünne* kavli sā'ir hātunlar muṭallaķa olmaz, demekdir. (26) ba'zı nüshada *dūnehüdür*. Ey *dūne hāķķı* 'z-zevc demekdir, ya'ni bu zıkr olunan hāķķ-ı zevce kemāl şart i'tibār olunmaz ki, (27) şahibeleri muṭallaķa ola. Zīrā zevc anları tekzīb eylemiş idi, ikrārlarında. Pes imdi ikrārlarından bir şey' [079b/(01)] zāhiran veledi zevc hāķķında illā kendünefislerine rucu' eyledikleri şey'de zāhir oldu. Hayzda kendüleri emīndir. (02) Bu taķdır

³³⁸ "... ikisi balıklarını unuttular..." (el-Kehf 18/61)

³³⁹ "Çıkar onlardan inci ile mercan" (er-Rahman 55/22)

³⁴⁰ Amcazāde Hüseyin 35b' de dūnehünne yazılıdır. Diğerlerinde dūnehu yazılmıştır

üzerine taşdıķ zevc ile şartıñ selāse erbā'ı mevcūd bulundu. Zevc hakkında kāmīl şart bulunmadı ki, şāhibleri (03) muṭallaķa olalar.

و في أن حضنت حيضة تطلق الكل لخبر الفرد إن صدق وإلا تطلق المخبرة حسب لأنها أمنية
Eger في حقها و دونه فيما لا يختص بالحيض كتعليق غير الطلاق بخلاف الحرمة و العدة (04)
zevc dört ḥātununa (05) *in ḥıztünne ḥayzāten feentünne tavāliķu* dēse birisi
ḥaber virse ki ḥayz görmüşdür ve zevc daḥi taşdıķ (06) eylese cümlesi ṭālīķ
olur. Zīrā şart cümlesinden ḥayza-i vāḥide idi, taşdıķ-ı zevc ile cümlesi (07)
ḥaḥķında zāḥir oldu. Ve eger zevc tekzīb eylese ancak muḥbire olan ḥātun
muṭallaķa olur. Zīrā ḥātun (08) kendü nefsi ḥaḥķında emīnedir. Zevc
ḥaḥķında değil.

Fīmā lā yaḥteşşu bi'l-ḥayzi kavli *dunehü* üzerine müte'alliķ, ya'ni
müḥbire (09) olan ḥātun zevc ḥaḥķında emīne değildir. Şolḥükümde ki
ḥayza muḥtaşş ola ṭalāķdan ğayri ḥayzā ṭa'liķ gibi. (10) Meselen, *in ḥıztı*
fe'abdī ḥurrundēse ve ḥātun daḥi ḥayız oldım dēse ve zevc tekzīb eylese
(11) 'abd mu'taķ olmaz. Zīrā 'abdiñ 'ıtkı ḥayza muḥtaşş değildir. *Biḥılāfi'l-*
ḥurmeti ve'l-'iddeti kavli ya'ni ḥurmeti vaṭ'i (12) ve inķızā'-i 'iddetde Ḥaḥ
ķı zevcede emīnedir. Ḥurmeti vaṭ'i veyāḥud ḥayz ile inķızā' 'iddeti iḥbār
eylese, zevc (13) Ḥaḥ ķında muşaddiķa olur.

(14) وجواب كلما في حضنت طاهر وفي حيضة تطلق المصدقه فردا بالغير مثنى المصدقتان
Eger zevc ṭalāķı kelime-i küllemā ile ta'liķ
eylese, meselen, *in ḥıztünne* kavlinde ḥayza kelimesini (15) zikirsiz ma'nāsı
zāḥirdir ve mürür etmiştir. Ammā eger *in ḥıztünne ḥayzaten feentünne*
tavāliķu dēse ve dört (16) ḥātundan birisi ḥayza-i ḥaber virse ve zevc daḥi
taşdıķ eylese ve muşaddeķa olan ḥātun ṭalāķ-ı vāḥid (17) ile muṭallaķa olur.
Zīrā anuñ ḥaḥķında ancak kendü ḥayzası zāḥir oldu. Mükezzebātdan her
birisi iki ṭalāķ ile (18) muṭallaķa olur. Zīrā anlardan her biri ḥaḥķında iki
ḥayza zāḥir oldu. bir ḥayza muşaddeķa olan ḥātunuñ iḥbārı (19) ile ve bir
ḥayza daḥi muşaddiķın taşdıķı ile zāḥir oldu. Eger zevc ikisini taşdıķ ederse
muşaddiķateyn (20) olan ḥātunlar ikişer ṭalāķ ile muṭallaķa olurlar. Zīrā
anlarıñ her biri ḥaḥķında iki ḥayza zāḥir oldu. Biri (21) ḥaber eden ḥātunuñ
iḥbārı ile ve biri muşaddiķa-i ūḥrānıñ taşdıķı ile zāḥir oldu. Ğayri'l-
muşaddiķateyni ya'ni (22) mükezzibeteyni üç ṭalāķ ile muṭallaķa olur.

Bunların her biri hakkında bir hayza hâtinin ihbârı ile ve iki hayza (23) daḥi muṣaddıḳaynıñ taṣdīḳı ile zâhir oldı. *limā merra* kavli ya'ni bu miṣŭllüde şart-ı hıns ferdiñ fi'li idi. Ol (24) taḳdīrce anların biriniñ hayzası cümlesiniñ üzerine vuḳū' talāḳa şart olmuş idi. Ve kelime-i küllemā ise (25) tekrârı mûcibdir. Bu taḳdīrce her biriniñ üzerine talāk mûtekerrir olur.

فالأخرى فالأولى فالأخرى تطلق الأولى ثنتين إلا أن (25) و في ولدتها ولدا إن ولدت الأولى
Bir kimesne iki إذ الوطئ رجعة والأخرى ثلاثا (26) تعلق بعدهما فتطلق خرى بولادتهما ثانيا
hâtinuna ki, biri Zeyneb ve biri 'Amradır, *küllemā veledetümā veleden* [080a/(01)] *feentümā ṭālikāni* dese Zeyneb bir veled getürse bir günden soñra 'Amra daḥi bir veled getürse andan soñra (02) Zeyneb bir veled-i āḥar getürse andan soñra 'Amra daḥi bir veled-i āḥar getürse ūlā ki Zeynebdır iki talāk (03) ile muṭallaḳa olur. Zīrā Zeyneb bir veled getürdükde iki hâtin daḥi muṭallaḳa oldı. Zīrā vuḳū'-ı talākıñ (04) şartı ikisiniñ üzerine bulundı. Bunların her biriniñ üzerine 'iddet vâcibdir. Zīrā ḥāmildir. Kaçān (05) 'Amra daḥi veled getürse ikisi me'an ṭālik olurlar. Zīrā ikisinin üzerine talākıñ (06) vuḳū'iniñ şartı bulundı. Zīrā 'iddet içindedir, çünki Zeyneb veled-i āḥar getürmekle 'iddet mün'ḳazī oldı. Ol veled (07) ile anıñ üzerine bir şey' lāzım gelmez. Zīrā talāk inḳizā'-ı 'iddete muḳārin vāki' olmaz.

İllā in ta'lleḳa ba'dehümā (08) kavli taṭlūḳu'l-ülā sinteyni kavlinen istiṣnādır. Ya'ni ūlā iki talāḳa ile muṭallaḳa olur, selāsen olmaz. İllā meger ki, (09) iki talākdan soñra veled-i sāniyi ta'lik eylemiş ola. Zeynebiñ veled-i sāniyinden Zeyneb üzerine bir talāk (10) daḥi vāki' olur. Zīrā zevc ba'de't-taṭlūḳateyn mürāci' olub 'iddet mürtefi' olıcaḳ menkūḥalık üzre bāḳī ḳalub (11) ḥal-i veledet-i sänide inḳizā'-ı 'iddet olmamāḡla ikinci veled ile talāḳa-i selāse vāki' olur.

Muṣannifiñ *ba'dehümā* kavli eger (12) Zeynep talāk-ı evvelden soñra 'ulūḳ eylemiş ise üç talāk olmaz, iki talāk vāki' olur. Zīrā üzerine 'ulūḳ, (13) ya'ni vaṭ'-ı ric'adır. Andan soñra velādet-i sāniye ile bir talāk daḥi vāki' olur. Ve'l-uḥrā kavli 'Amra ki uḥrādır, (14) selāsen talāk olur. Zīrā Zeynebiñ sāniyen velādetinde mu'taddeḥāmیل bulundı. Pes imdi üç talāk vāki' (15) oldı.

ولا (16) إلا أن يختلف البطن فتطلق بولادة الأولى أولا دون ولادتها لقرانه إنقضاء العده
 Illā kavli ve'l-ūhrā selāsen kavlinde istisnādır. Illā
 meger ki haqq-ı uhrāda batn (17) muhtelif ola, ya'ni ihtilāf dedüğü veled-i
 evvel ile veled-i sāni beyninde altı āy veyāhud daḥi ziyāde ola, iki seneye
 (18) deḡin. Meselen, ūlāniñ ya'ni Zeynebiñ velādeti ile evvelen bir talāka ile
 muṭallaḡa olur ve mu'tedde olur. Kendünüñ (19) velādeti ile muṭallaḡa
 olmaz. Zīrā talāḡ inḡizā' iddete muḡārin olur. Ve yine Zeynebiñ sāniyen
 velādetinde daḥi (20) muṭallaḡa olmaz. Zīrā ol maḡalde ecnebiyyedir ve
 sübut nesebi beyān idüb ve lā yulḡaḡu veledühā's-sānī kavlini (21) irād
 eyledi. Ve uhrā ki 'Amradır veledāti veled-i mu'teddedir, nesebi sābitdir.
 Zīrā 'ulūḡi nikāḡda vāki' oldı. (22)Ammā sāniniñ nesebi sābit deḡildir. Zīrā
 'ulūḡ inḡizā'-i iddetsoñra vāki' oldı, zīrā veled-i evvel ile (23) 'iddet
 munḡazı olmuş idi.

Bir kimesne ḡāmil (24) olan ولو علق به الثلاث السني وولدت ثلاثا تطلق في الأطهار
 ḡātununa küllemā velledte veleden feenti tāliḡun li's-sünneti dese ve ḡātun
 daḥi üç veled getürse (25) ithārda üç talāḡ ile muṭallaḡa olur. Meselen,
 ḡātun nifāsdan tāhir olsa bir talāḡ vāki' olur. (26) ba'dehu ḡāyız olub tāhir
 oldıḡda bir talāḡ daḥi vāki' olur, andan soñra ḡāyız olub tāhir (27) olsa bir
 talāḡ daḥi vāki' olur. Muṡannifiñ tuṡleḡu selāsen fi'l-ithāri kavli buña
 işāretidir.

İmām إن اختلف البطن فكذا لأن كل والد رجعة [080b/(01)] و عند محمد
 Muḡammed kıtında eger evlād buṡūn-i muḡtelifeden olursa ya'ni (02) her iki
 evlād mābeyni altı āy olursa. İmām Muḡammed kıtında cevāb şeyḡayn
 dedüğü gibidir. Veled-i evvel ile bir talāḡ (03) vāki' olur. Kaḡān nifāsdan
 tāhir oldıḡda andan soñra veled-i sāniye vaṡ' ile mūrāci'olub veled (04)
 sāniden soñra 'inde't-ṡuhūr bir talāḡ daḥi vāki' olur. Andan soñra mūrāci'
 olub, veled-i sāliḡ gelüb, ṡuhurdan (05) soñra talāḡ daḥi vāki' olur.
 Muṡannifiñ lienne külle veledin ric'atün kavli buña işāretidir. Zīrā veledēyn
 āḡaraynden (06) her biriniñ 'ulūḡı ric'adır. وإن اتحدى يقع واحدة عند الأولى وأخرى
 واحدة والنفاس من الأخير وبه الإنقضاء سنة الحامل (07) بعد الطهر في الملك لأن عنده
 Egerbatn mütteḡid olursa İmām Muḡammed raḡimehullāḡ (08) kıtında
 evvelki veledde bir talāḡ vāḡ' olur. Ve veled-i sānide fi'l-ḡāl bir şey' vāki'

olmaz. Kaçān üçüncü veled (09) gelse ve nifāsdan daḥi t̄āhir olsa, bir t̄alāka daḥi vāki‘ olur. Egerḥātun vaḡt-i t̄uhrda milkinde (10) olursa, ya‘ni nifāsdan t̄āhir olmazdan evvel tezevvüc ēderse milkinde olmuş olur. İmām Muḥammed kıtında (11) ḥāmiliñ sūnneti taṭlīka-i vaḥidedir. Ve inkızā‘-i ‘iddet veled-i āḥīrdendir.

3.28. Bābu’l-ḥınṣi yaḡa‘u ‘inde’t-tekellūmi

يقع عند التكلم أو بالحيض علق طلقين بالولادة مطلقة بكون ما تلد ذكرا (12) *باب* الحنث
 فولدت طلقت ثلاثا لا الإنحلال
 Bir kimesne ḥamilolan ḥātununa *izā veledti veleden feenti t̄alīkun sinteyni* dēse ve ba‘dehu *in kāne’l* (14) -
veledu’l-lezī telidīnehuzekeran feenti t̄alīkun vaḥideten dēse ve ḥātun bir
 erkek veled getürse üç t̄alāk (15) ile muṭallaḡa olur. Zīrā velādeti veled iki
 t̄alākıñ vukū‘ine şart kılınmış idi. Ve velādet zeker daḥi t̄alāk-ı vāḥedeniñ
 (16) vukū‘i için şart kılınmış idi. Çünkü veled zıkr bulundu. İki yemīniñ daḥi
 şartı bulunub t̄alāk-ı selāse (17) vāki‘ oldı. Zīrā yemineyn münḡall oldı.

واحدة لأنه تنجيز بقيام الذكورة وقت (18) وإن كان علق الطلقة بكون في البطن ذكرا طلقت
 Eger zevc *izā veledti* لقراه الإنقضاء (19) الحلف بخلاف ولادة الذكر فبطل المعلق بالولادة
veleden feenti t̄alīkun sinteyni dedikden sonra *in kāne’l-lezī fī baṭniki* (20)
zekeran feenti t̄alīkun vāḥideten dēse ḥātun daḥi bir zeker veled getürse bir
 t̄alāk ile muṭallaḡa olur. Zīrā (21) zevciñ ta‘līki baṭnda olan zekera idi. Ḥīn-i
 ḡalfde zeker baṭnda mevcūd idi. Pes imdi ta‘līk (22) emr-i kā‘ine olıcaḡ
 tenciz olur. Biḡlāfi velādeti’z-zekeri ḡavli, ya‘ni mes‘ele-i ūlā ki velādete
 ta‘līk olunmuş idi. (23) Ol mes‘ele bunuñ ḡilāfıdır. Zīrā vilādet vaḡti ḡalf
 mevcūd deḡildir. Ya‘ni mūntazıradır, yoḡsa vaḡti’l (24)-ḡalfi ḡā‘ime
 deḡildir ki, vukū‘ t̄alāk müte‘āḡḡir ola. Çünkü meselemizde vaḡt ḡalfde t̄alāk
 tenciz olıcaḡ, vilādete (25) ta‘līk olanun t̄alāk ki *sinteyndir*, bāṭıl olur.
 İnkızā‘i ‘iddete ḡırāñi için.

Bu ḡavli mu‘allaḡ انثى إذ الشرط كون الجميع ذكرا (26) كما تبطل الأخرى لو كان معه
 bi’l-velādeniñ biṭalākı üzerine iṣṡiṡḡaddır. Meselen, zevc *izā* (27) *veledti*
feenti t̄alīkun sinteyni dedikden sonra *in kāne mā fī baṭniki* zekeran *feenti*
t̄alīkun dēse [081a/(01)] ve ḥātun daḥi ḡulām ve bir cāriye getürse, yemīn-i
 ūlā ile iki t̄alāk vāki‘ olur. Sāniye bāṭıl olur, zīrā (02) şart ḡamliniñ cūmlesi
 zıkr olmaḡ idi. Zīrā lafz-ı mā ‘āmmdır. Ḥaml ise baṭndaolan cūmlesiniñ

ismidir. (03) Bu ise bulunmadı, pes imdi nefis-i vilâdet ile hânis olur ki, ol iki talâkadır.

فذاك كأن كان (04) İmām Muḥammed mes'eleyn beynini fark içün istiṣhād idüb mes'ele-i ūlāya nazīr *in kāne 'l-lezī* (05) *yedhulū ḥāzihi 'd-dāra 'l-yevme racūlen feenti tāliḳun* dese ve āhır nehārda bir racūl dāra dāhil olsa talāk ba'de'd (06) -duḥūl vāki' olur.

وذا كأن كان فيها رجل Mes'ele-i sāniyeye nazīr *in kāne fi 'd-dāri racūlūn feenti tāliḳun* (07) dese, ba'de müddetin ma'lūm olsa ki dārda vaḳt-i halfde racūl vār imiş ḥātun daḥi vaḳt-i halfde (08) talāk olur. Zīrā zāhir oldı ki, şart kā'in olan şey'e ta'līḳ olmuş. Bu taḳdīrce tencīz olur.

إن كان في علم الله قدمه إذ القوم معرف والولادة لا لإمكانه بالشق (09) لا يلزم *lā yelzimū* bir su'āl-i muḳadderaye (10) cevābdır. Meselen, zevc ḥātununa *in kāne fi 'ilmillāhi te'ālā ḳudūmi Zeyd ilā şehrin feenti tāliḳun* dese, Zeyd daḥi ba'de (11) temāmı's-şehri ḳudūm eylese ba'de'l-ḳudūm, talāk olur. Zāhir oldı ki, temām-i şehre ḳudūmi 'ilmüllāhda olmuş idi. (12) vācib idi ki, talāk yevm-i ḥulfde vāki' ola. Zīrā 'ilmüllāhda vaḳt-i halfde ḳudūmiñ olması şehre deḡin (13) ḳudūm mu'arrefdir. İmdi velediñ zeker olması daḥi vilādeti mu'arrefdir, vācibdir ki vuḳū' talāk vilādete muḳtaşır ola. (14) Sā'ile cevāb virilür ki, gerçi ḳudūm mu'arrefdir, ol ecilden talāk vaḳt-i ḳudūme muḳteşır olur. Ammā vilādet te'arruf-i (15) veledde müte'ayyin deḡildir. Zīrā vilādetden ḡayri ile te'arruf mümkindür, baṭn-ı ümmī şaḳḳ ile. İmdi zarūret yokdur ki vilādet (16) şart kılın.

ولو علق طلبة بنصف حيضة واخرى بباقيها وقعتا إذا طهرت كالمعلق بكلها لعدم التجزي *Zevc ḥātununa izā ḥizti nişfe ḥayẓatin feenti tāliḳun ve izā* (18) *ḥizti nişfehā 'l-bāḳī feenti tāliḳun* dese, kaçan ṭāhir oldıḳda iki talāk vāki' olur. Hayza-i kāmile (19) ta'līḳ olunduḡı gibi. Zīrā ḥayza müteccezi olmadıḡı içün. Çünki müteccezi olmaya. Ba'zısını zıkr küllisini zıkr gibidir. (20) Keennehü zevc ḥayza-i kāmileye iki kerre ta'līḳ eylemiş gibi oldı. *lā bimaẓyi 'l-ḥamseti* kavli, Zīrā Züfer kıtında. kaçān beş gün (21) ḥayz oldıḳda tāliḳ olur. Zīrā ḥayz on günü tecāvüz eylemez. Kaçān beş gün ḥayz olsa yaḳinen (22) bilinür ki, nişf ḥayz olmuşdur. Ol vaḳt tāliḳ olur. Nitekim *iza maẓā nişfü 'ş-şehri feenti tāliḳun* dese (23) on beş gün

mürür eyledikde nişf şehir bulunur. Züfere cevāb *litefāvüti'd-dürüri* kavlidir. Zīrā hayza dem (24) seyelān eden zamānın ismi değildir. Belki devriñ ya'ni muḳadder olan seyelānıñ ismidir. İmdi mazyi eyyām (25) ile anuñ nişfi ma'lūm olmaz. Zīrā ahyānen ḳalīl olur ve ahyānen keṣīr olur, ammā şehir bunuñ ḥilāfidır. Zīrā (26) şehir mütecezzi olan zamānıñ ismidir. Ve on beş gün yaḳīnen nişfidır. Aşlen tefāvüt yoḳdur.

عليه إن أخبرت في وقت الوقوع للأمانة لا بعد إنقضائه للأسماء وبعد الحجر (27) وتصدق

Ḥātun şart üzerine taṣdīḳ [081b/(01)] olunur. Cezānıñ vuḳū'i vaḳtinde iḥbār ederse. Meşelen, bizim mes'elemizde ki eger ḥātun *ḥıztü hayzaten* deyu vaḳt (02) vuḳū' ṭalāḳı ki ṭuhūrdur, iḥbār eylese taṣdīḳ olunur. Zīrā rahminde olan şey'i iḥbārda emāneti oldığı içün ḥaberine (03) i'tibār olunur. Lākin vaḳt vuḳū' ṭalāḳ mütanāḳḳı'oldıḳdan soñra taṣdīḳ olunmaz. Zīrā inḳızādan soñra (04) iḥbārı ḥacr ṣābit oldıḳdan soñra vuḳū' ṭalāḳı mā kabline istinād ḳabīlinden olub, iḥbārı laḡv olur.

والمولى والمرجع ومن له الخيار (05) كما في الوكيل

ba'de'l-'azl ḥāleti vekāletde şöyle işledim deyu ḥaber vērse (06) ve mevlā daḥi müddet-i'lā'dan soñra vefā eyledim deyu ḥaber vırse veyāḥud mürāci' inḳızā'-i 'iddetden soñra 'iddete mürāca'at (07) eyledim deyu ḥaber vērse veyāḥud men lehü'l-ḥıyār müddet ḥıyār mürurundan soñrave bey'i iḥbār eylese taṣdīḳ olunmaz. (08) Bunlar bir emriñ ṭḳā'ından ḥaber vērirler ki ol ṭḳā'dan ḥacr olunmuşlardır. Bunlarıñ ḳavli ḥuccet olmaz. Kezālik (09) bu mes'eleda daḥi öylecedir.

بخلاف (10) حتى لو قالت هنا طهرت ثم حضت في المعلق بالحيض خضت لم تصدق

Mürür eden mes'elemiz ki vaḳt-i vuḳū' ṭalāḳ ki ṭuhurdur. Egerḥātun bu mes'eleda *ṭahhartü* (11) *sümme ḥıztü* dese ḥālet-i ḥayza ṭuhurdan evvel iḥbār eylemiş olur, taṣdīḳ olunmaz ve ṭalāḳı hayza mu'allāḳ (12) olan *ḥıztü ve ṭahhartü* dese tasidk olunmaz, 'aksi bunuñ ḥilāfidır. *Ṭahhartü* dese taṣdīḳ olunur. (13) Ḥayza mu'allāḳ *ḥıztü* dese taṣdīḳ olunur.

نهارا وإلا إلى الغروب (14) ولو حلف لا يكلمه يوما بترك كلامه إلى مثل ساعته فإن حلف

Bir kimesne vallāhi lā ükellimü fülānen deyu ḥılf eylese (15) bār olmaḳ, ol kimesneye kelāmı terk eylemekdir. Yārıñki günden evvelki günden ḥılf eyledüğü sā'ate deḡiñ terk-i (16) kelāmdır. Eger

hılf leylden olursa yārınki günün gürüb-ı şemsine deġin ol kimesneye kelāmı terkdir. Ve zıkr-i (17) yevm māverāyı ih̄rāc içündür. Muşannifiñ *biḥılāfi'l-icāreti* kavli bir kimesnebir ‘abdi bir gün isticār eylese icārada (18) leyl dāḥil olmaz. Ammā yemīnde dāḥil olur, eger denilürse ki bunda zıkr olunan *biḥılāfi'l-icāreti* kavli mürür (19) eden nezr-i şıyām ve i’tikāf bābında *biḥılāfi'l-yemīni ve'l-icāreti* kavline münākızdır. Biz deriz ki bu maḥalde olan icāra (20) ‘abd ve ‘abd mişilli olanı icāradır ki, bir gün icāraya dönülmüş ola. Bu maḳūlede ise ‘örfen düḥül leyl müte‘ārif (21) deġildir. Ammā dār şevb isticār olunsaleyl dāḥil olur.

İmām Muḥammed maḥalde (22) zıkr eyledüğümüz şey' ile ġayri mezkūr yemīnde düḥüle takrīr eyledi, mezkūruñ zarūreti için. Meşelen, eger nehāran yemīn (23) eylemiş ise yemīn eylediği sā‘atdan yārınki günün evvel sā‘atine deġin tekellüm eylemamakdır. Leyl bu yemīnde dāḥil (24) olur. Ḥalbuki leyl ġayr-i mezkūrdur, lākin zarūreten dāḥil olur. Ammā leylen yemīn eylese yārın ki günün gürüb (25) şemsine deġin tekellüm eylemāmakdır. Leylde olan yemīne düḥül-i leyli demedi. Zīrā leyl ġayr-i mezkūrdur. Yemīnde dāḥil olmasına (26) ḥācet yokdur. Bundan ma‘lūm oldu ki yemīnde düḥül-i leyl zarūreten olurmuş, yohsa luġatendāḥil olmaz. (27)

3.29. Bābu'l-yemīn fi'l-lübsi ve'd-duḥül

باب البمين في اللبس والدخول حلف لا يدخل هذه الدار فخرجت فدخل حنث لبقاء الاسم [082a/(01)] Bir kimesne vallāhi *lā edḥulū ḥāzīhi'd-dāra* dēse ve müşārun ileyhā olan dār ḥarāb olub şaḥra olsa (02) ve ol dārın ‘arşasına dāḥil olsa ḥāniş olur, zīrā ba‘de ḥarābi'l-binā ism-i dār bākīdır ve lüğaten (03) dār didikleri ‘arşadır. Şi‘r-i‘arab daḥī bunı iş‘ār eder. *ed-dāru dārun ve in zālet ḥavāyituhāve'l-beytū* (04) *leyse beytin ba‘de tehdīmihim* بخلاف المنكر إذ الغائب Münker bunuñ ḥilāfidır. (05) يعرف بالوصف ثم الشك هنا في البطلان ثم Meşelen, *vallāhi lā edḥulū dāran* deyu yemīn eylese ve berḥarāb olmuş dāra (06) dāḥil olsa ḥāniş olmaz. Zīrā ġāib vaşıf ile bilinür. Ġāib ile murād mu‘ayyen-i evvelīn şey'dir. Zīrā (07) binā dārın vaşfidır. İsm-i dār ise münekker zıkr olundu. Münekkerde vaşf ta‘rīf içündür. Keennehü ḥālīf (08) *lā edḥulū ‘arşaten mevşūfeten bi'l-binā*’i demiş oldu. *Sümme ‘ş-şekkū hünā*

ķavli hāzihi'd-dāra ķavlinde butlān yemīnde (09) şekkdir. Zīrā yemīn bi hāzihi'd-dāra lafzına ta'alluķ eyledi. Ve ol dāriñ inhidāmından soñra min vechin dār bākī (10) ķaldı. Min vechin değil, bā'de'l-in' iķād butlān yemīnde şekk vākī' oldu. Şekk ile yemīn bātıl olmaz. (11) Ve şemneh ķavli ey fi'l-münkeri dimekdir. Ya'ni münekkerde şekk-i sübut yemīnde vākī' oldu. Zīrā yemīn bi'aynihā bir dāra (12) ta'alluķ eylemedi. Ve dār ģarabeye tahte yemīne idĥāle muĥtāc olduķ. Ĥalbuki dār-ı ģarabe min külli vech dār değildir. Bu taķdīrce (13) dār-ı ģarabeye şekk ile ĥükm-i yemīn sābit oldu.

واعتبر بما لماعتم أو ابتزر في يمين اللبس Bizim zıkr eyledüğümüz (14) şey'i sen i'tibār eyle. Şol şey' ki ĥālif olan kimesne *lā elbesü hāze'l-ķamīşe* dēse, ol ķamīşi 'imāma (15) eylese veyāĥud mīzār eylese ĥānis olur. Ammā vallāhi *lā elbesü ķamīşan* deyu yemīn eylese ve ol ķamīşi (16) 'imāma eylese veyāĥud mīzār eylese ĥānis olmaz. Zīrā şart-ı ĥıns mu'tād üzre lebsdır. İmām es-Seraĥktī³⁴¹ (17) raĥimehullāh zıkr eylemişdir ki mu'ayyende şıfat-ı libas lağvdir. Libas mu'tād ve şart kılınmadı. Ve ģayr-i mu'ayyende libas mu'tād ve şart (18) kılındı. Zīrā ķamīş ile i'timām veyāĥud i'tizār min vech ķamīş değildir. Min vechin ķamīşdir. Ūlāda yemīn ķamīş-ı (19) mu'ayyine ta'alluķ eyledi. Şekk ile ĥükm-i bātıl olmaz. Sāniyede yemīn bi'aynihi ķamīşa ta'līķ eylemedi. Bunda şekk ile ĥükm-i (20) yemīn sābit oldu. Ve yine böylecedir, *lā elbesü hāzihi'l-'imāmete* dēse ve boynine tarĥ eylese ĥānis olur. (21) *lā elbesü'māmeten* dēse boynine tarĥ eylese ĥāniş olmaz.

لم يحنث لزوال الإسم (22) وإن جعلت حماما أو بستانا أو مسجدا فدخل Bir kimesne *lā edĥulü hāzihi'd-dāra* dēse ve ol dār ĥammām veyāĥud bustān veyāĥud (23) mescid kılınsa ve ĥālif bunlara dāĥil olsa ĥānis olmaz. İsm-i dār zā'il olduğı iķün. Zīrā zevāl-ı ism-i (24) zevāl-i müsemmāya dāldır.

كخراب البيت لأنه لما يبات فيه Bir kimesne *lā edĥulü hāzihi'l-beyte* dēse ba'de ģarābu'l (25)-beyt dāĥil olsa ĥāniş olmaz. Zīrā beyt büytütetolan şey'iñ ismidir şaĥrāda ise beytütet (26) mümkün değildir. Muşannifiñ *keĥarābi'l-beyti* dedüğü buña işāretidir.

³⁴¹ İmām Serĥaktī şeklinde geķen ismin İmām Serahsī olacağını düşünmekteyiz. el-Mebsut isimli eseriyle meşhurdur hanefi fakidir.

واعتبر بيمين الإثبات Sen yemîn nefyi (27) yemîn isbât ile i'tibâr eyle. Meşelen, vallâhi *leedhulünne hâzihi 'd-dâra* veyâhud *hâzihi 'l-beyte* dèse ve harâbe [082b/(01)] dâhil olsa, bâr olur. Ammâ *vallahi lâ edhulünne dâran ev büyüten* deyu yemîn eylese bâr olmaqlığın şartı dârda binâ (02) lâzımdır, beytde olduğu gibi. بخلاف ما لو أشار ولم يسم لبقاء المشار Bu mes'ele şol şey'in hılâfına (03) mülâbesdir. Meşelen, hâlif *lâ edhulü hâzihi* dèse veyâhud *lâ edhulü hâzihi*, ya'ni dâr ve büyütu zıkr eylemese (04) ol dar ve beyte dühül ile hâniş olur. Gerek dâr ve beyt harâb olmazdan evvel dâhil olsun, gerek (05) harâb oldıktan sonra dâhil olsun ve gerek dâr ve beyt ism-i âhar olsun, berâberdir. Zîrâ yemîn müşâr-i ileyhe (06) ta'alluk eyledi. İsme ta'alluk eylemedi, müşâr-i ileyh ise 'arşadır.

كذا لو اعيدت دارا إذ العائد بضع غير (07) Kaçân dâr hammâm ve bustân ve mescid oldıkda dühül ile hâniş olmaz, mahlûf 'aleyh (08) olan dâr hammâm ve bustân ve mescid oldıktan sonra bunlar hedm olub yine 'arşa dâra i'âde olunsa (09) ve dühül eylese hâniş olmaz. Zîrâ şun'-i cedîd sebebiyle ism-i 'â'id-i evvelin gayridir. *el-'â'idü mübtedâ' ve bişun'* mübtedâya (10) mu'allakdırve *gayrun* haberidir. Ma'lûm ola ki kaçân bir şey'in ismi zâ'il olsa andan sonra ol isim 'avdet (11) eylese eger ol 'avd ba'de zevâlî'l-mâni' şun'-i cedîde muhtâc ise sâni evveliñ gayridir. Eger zevâl mâni' ile (12) ism-i evvel 'avd eylemesi kâfi olub şun'-i cedîde muhtâc olmaz ise sâni 'ayn-i evveldir. Mebî' gibi kaçân bâyi'îñ (13) milkinde zâ'il olsa ba'dehu fesih ile 'avd eylese 'ayn-i evveldir. Eger esbâb milkinde bir sebeb-i cedîde ile (14) 'avd eylese, evveliñ gayri olur.

ولم يقطع حنث (15) لهذا لو قطع البساط خرجا الملاحفة قميصا لم يحنث أبدا ولو خيط جانبها Ol ecilden ki, denilmiş idi ki, şun' (16) ile 'â'id-i evveliñ gayridir. Ve mücerred zevâl mâni' ile olan 'âyid 'ayn-i evveldir. İmdi bir kimesne *lâ eclisü 'alâ hâzihi 'l-bisâte* (17) deyu yemîn eylese veyâhud *lâ elbesü hâzihi 'l-milhafete* dèse ol bisâtı kat' idüb hırc eylese (18) ve milhâfe-i kamîş idüb giyse ve hırc üzerine cülûs eylese hâniş olmaz ve ğer hırci bozub (10) bisât eylese ve üzerine otursa ve kamîşi bozub milhâfe eylese ve lebis eylese yine hâniş olmaz. Zîrâ (19) ism-i bisât ve milhâfe mücerred fetkile 'avd eylemezler. Belki şun'-i cedîde

muhtâclardır. Zîrâ bisât milhâfe olmaklık kaç' (20) olunan şey'ler dikilmek ile olur. Bu taqdîr üzre ba'de'l-'avd şey' 'âhar olurlar ve eger bisât ve milhâfe kaç' (21) olunmayub iki cānibi dikilsede hırc olsa ve milhâfede daḥi iki cānibi dikilmekle kamış olsa ve ba'dehu (22) fetk idüb bisât idüb otursa ve milhâfe idüb lebs eylese hānis olur. Zîrâ bisât (23) ve milhâfe isminiñ zevāline māni' olan bu vecih üzre olan hıyāte idi. Çünkü fetk ile māni' zā'il oldu. (24) İsm-i bisât ve milhâfe ıtlākına şun'-i cedīde muhtâc olmadı. Pes imdi isim sebeb-i evvel ile 'avd eyledi. (25)

فالوصف يراعي في الغائب جزما وفي الحاضر إن كان شرطاً ن دخلت راکبة أو داعياً كدرك هذه (26) Meşelen, gā'ibde vaşfu'l-bettede mer'idir. Bir kimesne lā yedhulü dāran deyu yemīn eylese bir ḥarābeye dāḥil olsa [083a/(01)] hāniş olmaz. *Ve in deḥalti'd-dāra rākibeten* dese ya'ni hāzırda şart olsa māşiyān dāḥil olsa (02) hāniş olmaz. Veyāḥud yemīne dā'ī olsa. Meşelen, *lā edhulü dārake hāzihi* dese ba'del'l-bey'i dāḥil olsa (03) hāniş olmaz. Ve kezā lā ya'külü hāza'r-raḥbe dese temr oldıḳda ekl eylese hāniş olmaz, ammā lā yūkellimü (04) hāzihi's-şabiyye dese, şey'h oldıḳda tekellüm eylese hāniş olur. Zîrâ şabiyy yemīne dā'i olmaz. Sebeb (05) merḥamet oldıḳçün. والإسم İsm-i gā'ib ve hāzırda riāyet olunur. Zîrâ beḳā' ismi müsemmasınıñ (06) beḳāsına delālet eder. Ve zevāl isim daḥi zevāl müsemmayā delālet eder. الأول والعائد بضع غير Bi-gayrişun 'ā'id olan ism 'āyn ism-i evveldir.

3.30. Bābu'l-yemīn fi'l-müsāvemeti

في المساومة حلف لا يشتريه بعشرة حنث بأحد عشر ولو حلف البائع لم (08) *باب* اليمين İki racül bir المطلقة ومراد البائع المفردة هو العرف (09) يحنث به لأن المراد المشتري sevbde müsāveme eylediler ve müşteri yemin eyledi ki (10) 'aşeraya işterā eylemeye, on bire işterā eylemekle hānis olur. Zîrâ müşteri ona işterā eyledi, daḥi ziyādeye (11) işterā eyledi. Şart-ıhıns üzerine olan ziyāde hınsi men' eylemez. Eger bāyi' lā ebī'u bi'aşerati deyu yemīn eylese (12) on bire bey' eylemekle hāniş olmaz. Zîrâ müşteriniñ lā eşterrihi bi'aşerati ile murādı 'aşera-i muṭlaḳadır, berāberdir. Gerek (13) ziyāde olsun, gerek olmaşun. Keennehü lā eltezimü 'aşerati demiş oldu. Kaçān on bire işterā eylese

‘aşera-i (14) iltizām eylemiş oldu, hāniş oldu. Ve bāyi‘iñ *lā ebī‘a bi‘aşeratin* ile murādı *lā ebī‘u bi‘aşerati’l-müfradeti* dimekdir. (15) Çünkü on bire bey‘ eyledi. ‘aşera-i müfredeye bey‘ eylememiş oldu, hāniş olmaz. Muşannifin *ve hüve’l-‘urfü* kavli (16) müşterinin murādı ‘aşera-i muṭlaḳa olub ve bāyi‘iñ murādı ‘aşera-i mefrūde olması, ‘örf olan budur deyu (17) buña işāretidir.

ولو اشترى أوباع بتسعة لم يحنث لأن المشتري مستنقص Bu mes'ele eger müşteri toḳuza (18) işterā eylese veyāḥud bāyi‘ toḳuza bey‘ eylese hāniş olmaz. Zīrā müşteri imezde ṭālib noksandır. (19) والبائع إن كان مستزيدا لكن لا حنث بالغرض بلا Bāyi‘ eger semende ṭālib ziyāde ise de, lākin (20) bilā müsemmen ḡaraḫ ile ḥıñs lāzım gelmez. Ya‘ni bey‘ bi’l-‘aşera ki müsemmadır. Ol mevcūd olmayub mücerred ḡaraḫın (21) fevti ile ḥıñs lāzım gelmez.

اليوم (22) كمن حلف لا يخرج من الباب أو لا يضرب سوطا أو لا يشتري بفلس أو ليغدينه بألف فخرج من السطح وضرب بعصا واشترى بدينار وغدى برغيف فغدا برغيف مشتريا بألف لم يحنث (23) Şol kimesne gibi, *lā yaḥrucu mine’l-bābi* deyu yemīn eylese ve satıḥdan çıḳsa hāniş olmaz. Zīrā anuñ ḡaraḫı (24) beytde ḳarār idi. Ol ḡaraḫ fevt oldu. Lākin şūret fi’l ki müsemma ile ta‘bīr olunmuş idi. Ol fi’l (25) bulunmadı. Ve yine hāniş olmaz. *lā yazribü fülānen sevṭan* deyu yemīn eylese ve ‘aşa ile ḍarb eylese ve yine (26) hāniş olmaz. *lā yeşterī liimra’etihi bifelsin* deyu yemīn eylese *dīnāran* ile işterā eylese ve yine hāniş olmaz. (27) *leyüḡaddiyennehü’l-yevme bielfin* deyu yemīn eylese elfe işterā olunmuş bir raḡīf tegaddā itdërse zīrā ḥālifiñ [083b/(01)] murādı envā‘i ni‘am ile ta‘zīm ve ikrām idi. Eger bu ‘araḫ fevt olmuş ise de hāniş olmaz. (02) وأثوب بتسعة ودينار كذا *la yeşterī bi‘aşeratin* deyu yemīn eylese toḳuz ile bir dīnāra işterā eylese veyāḥud toḳuz ile bir sevbe (03) işterā eylese hāniş olmaz. ‘Aşeraya şirāki ḥaḳīḳat idi, bulunmadı. Mecāz daḥi kezālik. Müfradeten semen ‘aşera iltizām (04) idi, bulunmadı. Ve müfreden daḥi olmadı, zīrā tis‘a ve dīnār veyāḥud sevb ‘aşerayı müştemil deḡildir. Pes imdi şart-ı (05) ḥıñs bulundu.

الأجنبية (06) وبالعرف يخص ولايزاد حتى خصال رأس بمايكبس ولم يزد الملك في تعليق *Ḳaçān* lafz ifrād olsa ve muḥtemilāt olsa, ba‘zı ifrāda taḥşışi ve ba‘zı muḥtemilāt (07) taḥşışi ‘örfde cā’izdir. Zīrā niyyet-i ḥālif ile taḥşış-i ‘amm cā’izdir. Hāşıl-ı kelām ‘örfde taḥşış cā’izdir. (08) Ziyāde cā’iz deḡildir. Hattā

ra'sü mā yükbesü fi't-tenāniri maḥşuş oldu. Meşelen, bir kimesne *lā ya 'külli* ra'sen deyu yemīn (09) eylese ol kimesneniñ yemīni tenānırde kebs olunan ra'se ḥaml olunur. Ra's-i 'aşfūr ve ra's-i cerād ile (10) hāniş olmaz.

Eger lafz 'āmm ise de, ammā 'örfde murād olan tenevvurlerde kebs olan ra'sdır. Ebū Ḥanīfe (11) ḥazretleri ibtidālarda ra's-i ibil ve bakara ve ḡanem dāḥil olur deyu buyurmuşlar idi. Ehl-i küfe bu veche 'ādet etmişler (12) idi. İbilde olan 'ādeti terk etmekle Ebū Ḥanīfe raḥimehullāh ra's ibilden rücū' idüb, ḥāşşaten ra's-i bakara (13) ve ḡanem ile hāniş olur didi ve İmāmeyn vaqtā ki ehl-i Bağdādīñ 'ādetini müşāhede idüb ra's-ı ḡanemden (14) ḡayrı'yı işlemamekle imāmeyn ḥāşşaten ra's-ı ḡanem ile hāniş olur, didiler. Ma'lūm oldu ki mu'teber olan 'örf (15) imiş. İhtilāf-icevāb ihtilāf-i 'örf ile dir. *lem yezidi'l-milke* kavli çünki 'örfde ziyāde olmaḡ (16) cā'iz olmadığı ecilden düḥūl-i dāra ecnebiyyeniñ ṭalākını ta'līk de mülk ziyāde kılinmaz. Meşelen, bir ecnebiyyeye *in* (17) *deḡalti'd-dāra fe enti ṭālīkun* dese, bu kelām laḡv olur. Zīrā ta'līk ṣaḡīḥ olmaz. İllā milkde ola (18) veyāḡud sebebi milke muzāf ola.

Eger bāyi' (19) *ولوقال بعشرة حتى تزيد وزاد اونقص لم يحنث لوجود الغاية أو فقد* *lā ebī'u bi'aşeratin ḡattā yezīde şey'en* deyu yemīn eylese ve bir şey ziyāde olsa on bire (20) bey' eylemekle veyāḡud 'aşera ile bir sebbe veyāḡud 'aşera dīnāra bey' eylese hāniş olmaz. *Ev naḡaşa* kavli (21) ya'ni toḡuza bey' eylese hāniş olmaz. Zīrā ziyādeyi ḡāyete yemīn eylemiş idi, ziyādelik bulundu. (22) Yemīn müntehā oldu, ammā naḡşda 'aḡd-i yemīni 'aşera üzerine olmuş idi. Zīrā *lā ebī'u bi'aşeratin* kavli *lā ebī'u* (23) *ḡattā yezīde 'ale'l-'aşerati* demek idi. Pes imdi şart-ı ḡıms 'aşeraya bey' idi, çünki tis'aya bey' eyledi. (24) 'Aşeraya bey' bulunmadı, hāniş olmaz, isim faḡd olduğu için. İsim dedüḡi üzerine yemīn 'aḡd olunan (25) 'aşeradır. *Li vucūdi'l-ḡāyeti* kavli *zāde* kavline ta'līldir ve *faḡdi'l-ismi* kavli *ev naḡaşa* kavline ta'līldir. (26)

بخلاف الإزيادة أوبأكثر حيث يحنث الإزيادة لتحول العشرة من الصدرالى المستثنى حذار
Mürūr eden mes'ele *lā ebī'u bi'aşeratin ḡattā yezīde* [084a/(01)] kavli idi. Ḥālā mes'elemiz *lā ebī'u bi'aşeratin illā biziyyādeti ev biekseri* kavli ol mes'eleniñ ḡilāfıdır. *Ḥattā*

yezide (02) kavlinde *tis'aya bey'* eylese *hāniş* olmaz idi. Nitekim *zikri mürür* eylemiştir. Ammā *biziyādetin ev biekseri* kavlinde (03) küllü *bey'* ile *hāniş* olur. İllā *bey'* *bi'z-ziyādede yāhūd bey'* biekserde *hāniş* olmaz. Eger 'aşeraya veyāhūd (04) *tis'aya bey'* ederse *hāniş* olur. Lābudde vācibdir ki *lā ebī'u illā biziyādetin ev biekseri* kavlinde lafz 'aşera-i şadri (05) kelāmdan taḥavvül itdüri ile. Eger lafz-ı 'aşera müstesnāya taḥavvül itdirürülmez ise, nev'-i vāhidden istisnā' envā'i (06) lāzım gelür.

Meşelen, 'aşera üzerine ziyāde ile *bey'* istisnā bir nev'dir. Ve *bey'* *bi'l'aşeradan ekser* ile *bey'* (07) istisnā bir nev'dir. Bunlar envā'dir. *Bey'* *bi'l-'aşera nev'* vāhiddir. Bu taḳdīrce nev'-i vāhidden istisnā envā'i lāzım (08) gelür. Bu ise müteşavver değildir. Pes imdi 'aşerayı mevzu'undan taḥvīl idüb mevzi'-i istisnāya ta'hīr olunur. (09) Ve ma'nen böyle olur ki, keennehü ḫālif olan *lā ebī'u illā biziyādetin 'ale'l-'aşerati veyāhūd illā biekseri mine'l-'aşerati* demiş (10) oldu. Ve bunun ma'nāsı *lā ebī'u bivechi mine'l-vücūhu illā bi'z-ziyādeti 'ale'l-'aşerati ev biekseri* olur. Müstesnā olan *bey'* (11) olur. Ve müstesnā minh ziyāde 'ale'l-'aşera ev biekseri olub tenevvu' olur. Bu taḳdīrce 'aşera veyāhūd *tis'aya* (12) *bey'* ile *hāniş* olur. *Ve lā kezālike fi'l-gāyeti* kavli ya'ni gāyetde taḥvīl lāzım gelmez, gāyet dedüğü *lā yebī'u bi'aşeratin* (13) ḫattā *yezide* kavlidir. Zīrā gāyet *bey'*-i vāhid için müstaḳımdır. Bu taḳdīrce 'aşera şadr-ı kelāmda bāḳīdir. Şart-ı (14) berrā 'aşeraya daḫi ziyāde *bey'*dir. Eger *tis'aya bey'* ederse *hāniş* olmaz, şart-ı hıms oldığı için. (15)

وتسعة ودينار رائد للتجانس استحسانا كما في الزكوة والشفعة والإكراه والإيفاء ناقص لعدمه
(16) قياسا كما في المدعو الشهادة والقسمة والوكالة Bir kimesne *lā ebī'u bi'aşeratin illā bi-ezide* deyu yemīn eylese (17) ve toḳuz ile bir dīnāra *bey'* eylese ki 'aşera üzerine dīnār sebebiyle zā'id olsa istiḥsānen *hāniş* (18) olmaz. Zīrā dirhem ve dīnār beyninde mūcānis oldığı için. Egerçi ḫaḳīḳaten cinseyndir, lākin bu kadar vardır ki (19) ḫaḳḳ-ı semeniyetde ve beyā'anda cins-i vāhiddir, ya'ni semeniyetde mūcānis olduğu için, zekātda tekmīl-i nişāb için (20) eḫadühümāyı āḫara zamm ederler. Ve şol delīl ile nitekim şūf'ada vāki' olur. Meşelen, şefi' olan müşteriye iḫbār (21) eyleseler ki, fūlān kimesne dārı biñ dirheme işterā eyledi. Ve tālib-ı şūf'a olan kimesneye

şüf'ayı teslīm (22) eylese ba'dehu zāhir olsa ki kıymeti elf dirhem olan dīnāra iṣṭerā eylemiş, teslīmi istiḥsānen ṣaḥīḥ olur. (23) Ma'lūm oldu ki şüf'ada daḥi dirhem ve denānīr cins-i vāḥid ḥükmündedir. İkrāhda daḥi böylecedir. Meşelen, bir kimesne (24) 'abdini biñ direme bey' için ikrāh olursa ve elli dīnāra bey' olursa ki, kıymeti biñ dirhem olsa, (25) bey' bāṭıl olur. İstiḥsānen mücānis için. Ve ifāde daḥi böylecedir. Meşelen, bir medyūnu'd-derāhim yemīn eylese ki, (26) bugün deynimi vefā ideyim. Ol gün kıymeti derāhim miqdārı denānīr teslīm eylese ḥāniş olmaz, mücānese (27) için. Ve cānib-i istīfā' daḥi böyledir. İbn Hümāmīn Taḥrīrinde 'ayn ve deyni zıkr idüb eger şāḥib-i [084b/(01)] deyn derāhim medyūnuñ denānīrine zafer bulsa şāḥib-i deyn için denānīri aḥz eylemek vardır.

Muşannifiñ (02) nākışun li-'ademihi kıyāsen ḳavli, meselen, *lā ebī'u bi'aşeratin illā bi ezīde* deyu yemīn eyledikten sonra tis'a ve denānīra bey' eylese (03) ḥāniş olur. Zīrā tis'a ve dīnār 'aşerdan nākışdır. Kıyāsen 'adem-i tecānūs oldığıçün. Zīrā min ḥaysü'l (04) ḥaḳıḳat ihtilāfları oldığıçün. Nitekim da'vā ve şehādetde ihtilāfları zāhir olur. Meşelen, müdde'ī derāhim iddi'ā (05) eylese ve şāḥidler denānīr şehādet eyleseler, şehādetleri ḳabul olmaz, 'Aksi daḥi kezālik, ḳısmetde (06) daḥi mütecāniseyn olduğına mişāl dirhem ve denānīr 'alā ḥidetin ḳısmet olunur. Eḥadühümā āḫara dāḥil olmaz. Eger cins (07) vāḥid olsa eḥadühümā āḫara dāḥil olurlardı. Vekāletde daḥi kezālik. Meşelen, elfü dirheme bey'a vekīl (08) olan kimesne dīnāra bey'a mālīk olmaz.

فریعتها لا ب أقل وحتى تنقصني Hük-m-i mezkūrun ferī'ası ki *lā ebī'u bi'aşeratin* (09) ḥattā tezīde. Veyāḥud illā biziyādetin ḳavlinde ve *lā eşterā bi'aşeratin illā bieḳalle ve ḥattā tenḳuşani* kavlinde vāki' olmuştur. (10) Meşelen, *illā bieḳalle* ḳavli *illā biziyādetin* ḳavliniñ fer'idir. *Ve ḥattā tenḳuşanī* ḳavli *ḥattā tezīde* ḳavliniñ fer'idir. Meşelen, (11) bir kimesne *lā yeşteriye bi'aşeratin illā bieḳalle* deyu yemīn eylese veyāḥud *lā yeşteriye bi'aşeratin ḥattā tenḳuşanī* 'an 'aşeratin deyu yemīn eylese (12) ve 'aşeraya veyāḥud eksera iṣṭerā eylese ḥāniş olur.

لكن لا يلزم من الكثرة والزيادة الاسم ففارق ما مر (13) *Lākinne lā yelzimü* ḳavli bir su'al-i muḳaddereye cevābdır, taḳrīr-i su'al budur ki, eger dirhem ve dīnār

cins-i vāḥid olursa, (14) bābıñ evvelinde olan mes'elede hāniş olmak vācibdir, evvel bābda olan mes'ele meşelen, bir kimesne *lā yeşterihī* (15) *bi'aşeratin* deyu yemīn eylese tis'a ile dīnār işterā eylese hāniş olmaz, lāyık olan bu idi ki hāniş (16) ola. Zīrā 'aşera ve daḥi ziyādeye oldu. Takrīr-i cevāb budur ki, kesret ziyādeden isim lāzım gelmez. (17) Zīrā ḥālifiñ yemīni ism-i ḥāşş üzerine vāki' oldu ki, ol isim 'aşeradır ve dīnārıñ tis'aya zammı 'aşera (18) üzerine kesret-i ziyāde ḥāşıl oldu. lākin ism-i 'aşera lāzım gelmez. Zīrā derāhimden tis'a dīnār ile 'aşera değildir. (19) İsm-i 'aşera vāki' olmaz, illā şūreten ve ma'nen mütteḥidü'l-cins üzerine vāki' olur. İmdi mā naḥnū fihi olan mes'elemizde (20) şirā-i 'aşera lāzım gelmez. İmdi ḥālifiñ yemīni 'aşera üzerine ziyāde oldu veyāḥud 'aşeradan noḳşan oldu (21) ve dīnār ile 'aşera üzerine ḥāşıl olub noḳşān müntefi oldu, istiḥsānen. Bu ecilden evvel bābıñda zıkr eyledüğümüz (22) ile mufāriḳ oldu.

بقريئة (23) ولو ساوم هب الفوحل فلا يحطمته حنث بنفس الإيجاب بأقل صرفا إلى التسمية
 Bir kimesne bir āḥarīñ 'abdinde biñ dirheme müsāveme eylese (24) ve bāyi' daḥi yemīn eylese ki, iki biñ dirhemden noḳşāna viremem, ba'dehu bāyi' biñ dirheme bey' eyledim dese, (25) iki biñden eḳall ile bey'i icāb eylemekle hāniş olur. Müşteriniñ ḳabul ve 'adem-i ḳabuli berāberdir. Ḳıyās bu idi ki, (26) müşteriniñ 'adem-i ḳabuliyle hāniş olmaya. Zīrā ḥaṭṭ ba'de'l-vücūb olur. Bilā ḳabul ise vücūb ḥāşıl (27) olmadı. *Şarfen ile't-tesmiyeti* ḳavlinde *vech-i istiḥsān ḥaṭṭa* ḳavlini tesmiye olan şey'den ḥaṭṭa şarf oluna, [085a/(01)] yohsa semende ḥaṭṭa şarf olmaya. Zīrā müsāvemede mezkūr olub müsemmā olan iki biñ idi. Pes imdi (02) ḥālifiñ ḥaṭṭdan murādı tesmiye olan elfeynden tenḳīşdır. Keennehū *in zekertü fi'l-bey'i eḳalle min elfeyni fekezā* denmiş (03) gibi oldu. Ve eger ḥaḳīḳat ḥaṭṭ-ı semeni iḳtizā ēderse de, lākin ḥāl-i müsāvemede ve 'aḳidde mevcūd değil idi. Pes (04) imdi ḳarīne-i sevm ile müsemmā ile muḳadder olan tenḳīşdan mecāz ḳılınur. Eger ḥaṭṭ itmemeğe yemīn eylese müşteriniñ (05) ḳavlinde evvel hāniş olmaz. Zīrā semen ba'de temāmi'l-'aḳd vācib olur.

وضعا لهذا أخذ الشفيع فرجع الوكيل بالكل فيحط الكل (06) ولا يحط الكل بعده لأنه تنقيص
 Mürūr eylemiş idi ki, (07) eger semenden demiş ola ḳable'l-

ķabuli ba'zısını ĥaṭṭ ile ĥāniṣ olmaz. İmdi ṣemeniñ küllisini daĥi ĥaṭṭ ile ba'de'l-ķabul (08) ĥāniṣ olmaz. Zīrā ĥaṭṭ vaż'an vācib olan ṣemeni tenķīṣdan 'ibāretdir. Ve küllü ṣemeni ĥaṭṭ eylemek ĥaṭṭ deġildir, (09) hibe ve ibrā'dır. Bu ecildendir ki ya'ni ĥaṭṭ vācibi tenķīṣdır, yoĥsa isķāt deġildir. Meᡥelen, bir kimesne biñ dirheme (10) bir dār iṣterā eylese ve bāyi' külli dirhemi ĥaṭṭ eylese ṣeft' olan kimesne ĥaṭṭ olan biñ dirhem ile ṣūf'a'yı (11) aĥz eder. Ve bir kimesne biñ dirhem ile bir şey' iṣterāsına vekīl olsa ve bāyi' cümlesini ĥaṭṭ eylese vekīl (12) olan kimesne müvekkil üzerine küllü semen ile rücū' eder. Eger bāyi' iki ṣüretde daĥi binden beṣyüz dirhemi ĥaṭṭ eylese (13) ṣeft' beṣyüz ile aĥz eder. Ve vekīl daĥi beṣyüz dirhem ile müvekkil üzerine rücū' eder.

Bāyi' ولوبعد القبض إذ الدين قائم فيما عما المطالبة فيرده (14) ويحث بحد البعض وهيئته ṣemenden ba'zısını ĥaṭṭ ile ve ba'zısını hibe ile ĥāniṣ olur. (15) Eger semeni ķabzdan ṣoñra ĥaṭṭ olursa. *izi'd-deyni* kavli bir su'āl-i muķaddereye cevābdır. Takrīr-i su'āl budur ki, ba'de'l-ķabz (16) ķıyām-ı semen mün'adem oldığı için hibe ṣaĥīḥ olmamāķ vācib idi. Ve ķā'im olmıyan şey'i temlik ve isķāt müte'azzirdir. (17) Takrīr-i cevāb budur ki, bey' ile vācib olan deyn müşteriñiñ zimmetinde kā'imdir. Muṭālebe olan deynden mā'adāda. (18) İmdi dūyūnu biṭarķi'l-muķāṣṣā misāli ile ķazā' olunur. Müṣteriye vācibdir ki bāyi' üzerine semeni edā eyleye. (19) Nitekim bāyi' mebw'i temlik etdüğü gibi. Bu taķdīrce müteķāṣṣ olurlar. Ve müteķāṣṣanıñ ma'nāsı cānibeynden muṭālebe (20) sāķıt olmaķdır. Çünkü deyn müşteri zimmetinde ķā'im oldığı muķarrer olıcaķ. Hibe ṣaĥīḥ olur, zāhir oldu ki bāyi' iñ (21) ķabzı biġayri ĥaķķın oldu. Pes imdi bāyi' müṣteriye ĥaṭṭ ve hibe eyledüğü miķdār şey'i redd eyleye.

İbrā' بعده لشموله براءة القبض والإسقاط فلا يحث فلا يرد بالشك (22) بخلاف الإبراء mūrūr eden mes'eleniñ ĥılāfıdır. (23) Meᡥelen, ba'de'l-ķabz semenden ba'zısını ibrā' eylese ĥāniṣ olmaz. Zīrā ibrā'-i berā'et ķabza ve berā'et-i seķāṭa ṣümūli (24) oldığı için ĥāniṣ olmaz. Ṣarṭ-ı hins ise berā'etdir. Ol ise müṣteri için isķāt ile ṣābit (25) oldu. Zīrā ma'nāyı ĥaṭṭ isķāṭdır. Bāyi' ise ba'de'l-ķabz ba'zı semeni ibrā' eyledi. Muḥtemeldir ki anuñla murād ķabz (26) ola. Bu taķdīr üzerine ĥāniṣ olmaz. Nitekim ba'de'l-ĥalf ba'zı semeni

ḳabẓ eylediği gibi. Ve muhtemeldir ki, ibrā' ile murād (27) isḳāt ola. Nitekim zikr olunmuştur. Zīrā deyn muṭālebeden mā'adāda ba'de'l-ḳabẓ kā'imdir. Böyle olıcaḳ, ḥāniṣ [085b/(01)] olur ḥatt ve hibede olduğu gibi. Bu taḳdīrce şart-ı ḥinṣde ṣekk vāki' oldı. Ṣekk ile ḥinṣ vāki' olmaz. (02) Ve ibrā' eylediği şey' müşteriye redd eylemez.

3.31. Bābu'l-yemīn fi'l-hibeti ve'n-nikaḥ ve ğayrihimā

بالإيجاب للحاضر وإن لم (03) * باب* اليمين في الهبة والنكاح وغيرهما حلف لا يجب حنث
يقبل خلافا لزفر Bir kimesne *lā yehibū fūlānen şey'en ebeden* deyu yemīn eylese ve *vehbetū* (04) *leke ḥāzā* dēse ḳabul ve ḳa'za tevakkuf eylemeyüb nef-i icāb ile ḥāniṣ olur. Züfer için ḥılāf vardır. (05) Anuñ bilā ḳabul ḥāniṣ olmaz. Zīrā hibe 'aḳd-i temlīḳdir. Bu taḳdīrce bey' gibi olur. Ve teslīm daḥi anuñ (06) kıtında şartdır. Ve muṣannifiñ li'l-ḥāzırı ḳavli mevḥūbün leh ḥāzır olması 'inde'l-küllü şart idüğüne işāretdir. Bir kimesne (07) fūlāne söylemiyeyim deyu yemīn eylese ve ol fūlān ğā'ib olsa tekellüm eylese ḥāniṣ olmaz. Kezā fi't-tahrīr. (08)

Zīrā rükn-i hibe temlīḳdir. Ve hibenin hükmi mevḥūbi leh için sübut-i (09) milkdir. Bāḳī ise ḳabuldür. Ve ḳabul ise sübut-i hükmün şartıdır. فأشبه الوصية والإقرار والإبراء والإباحة (10) Pes imdi hibe ile yemīn vaşıyyet ve iḳrār ve ibrā' ve ibāḥa yemīn eylemeğe müṣābih oldı. Meşelen, bir kimesne (11) *lā yūṣī li fūlān veyāḥud lā yakırru li fūlān veyāḥud lā yebra'u veyāḥud lā yubīḥu lehü şey'en* deyu yemīn eylese ve ba'dehu (12) vaşıyyet eylese veya iḳrār eylese veya ibrā' eylese veyāḥud aña bir şey' mübāḥ kılsa ve ol fūlān (13) ḳabul eylemese ḥāniṣ olur. Zīrā vaşıyyet müṣī ile temām olur. Ve iḳrār muḳarr ile temām olur ve ibrā' ve ibāḥa daḥi (14) mebrī, mebiḥ ile temām olur.

مücerred icāb ile ṣadaḳada ve 'aṭayada ve 'āriyede ḥāniṣ (15) olur. Eger muḥāṭab ḳabul eylemez ise de. Zīrā ṣadaḳa ve nüḥlā ve i'āra vāḥid ile temām olan şeylerdir. Nüḥlā (16) zamm nūn ile 'aṭaya ma'nāsınadır. الأصح نظرا إلى الإبتداء كالهبة في المرض كذا القرض والكفالة في (17) أوبشرط Zikr olunan şeylerde bilā ḳabul nefsi-i icāb ile ḥāniṣ olduğu gibi, karzda ve kefālede daḥi ḥāniṣ (18) olur, eṣaḥḥ rivāyetde. Meşelen, *lā yakrazuhu şey'en veyāḥud lā yekfilū 'anhü* yemīn eylese ba'de ḳarz (19)

vêrse ve ol kimesne kabul eylemese. Ve kefil olsa kabul eylemese hāniş olur. Zīrā qarż ve kefāle ibtidā'en teberru'dir. (20) Ve 'aḳd teberru' ise müteberri' ile tamam olur. Maraẓda hibe gibi olur. Veyāḥud şart-ı 'ıvāẓ ile hibe gibi olur. Ve bir rivāyetde (21) müstekriẓiñ ve mekfül-i'anhiñ kabuli olmayınca hāniş olmaz. Zīrā intihā'en mu'avazadır, bey' gibi olur. Ammā eşahḥ (22) olan hāniş olmaḳdır.

(23) Bir kimesne وفي البيع والشراء لا يحنث بدون القبول لأن الركن مبادلة من الجانبين *lā yebī'u* veyāḥud *lā yeşterī* deyu yemīn eylese ve ba'dehu *bi'tū* dēse ve müşteri kabul eylemese (24) veyāḥud *işteraytū* dēse bāyi' kabul eylemese hāniş olmaz. Zīrā bey'iñ rükni cānibeynden mübādeledir. (25) *Ve ba'de'l-icāb* ḳabulden lābuddur.

Bir لا يحنث في الصفة (26) ويحنث بالشراء من الفضولي أو بالخمراً وبشرط الخيار إذ الذات kimesne yemīn eylese ki, bir şey' işterā eylemeyeyim. Ba'dehu bir füzūliden bir 'abd işterā eylese (27) hāniş olur. Veyāḥud ḥamr ile işterā eylese hāniş olur. Zīrā bey'iñ rükni mübādeletü'l-māli bi'l-māldir. [086a/(01)] Bunda ise bulundu, zīrā ḥamr daḥi maldır. Veyāḥud ḥıyār şartıyla iştirā eylese yine hāniş olur. (02) Zīrā şart-ı ḥıns mevcūddur ki, ol bey'dir. Ve şart-ı ḥıyār ḥükümde mü'essirdir, yoḥsa sebebde mü'essir deḡildir. Ve üç (03) şüretiñ evvelkisinde fi'l-ḥāl milki ifāde eylememeḡe māni' mālīkden def-i zarar içündür. Şānide bey'a müfsid muttaşıl (04) olduḡı içündür. Sālīsde şart ḥıyārdır. Ve fi'l-ḥāl ifāde-i milk şıfat-ı bey'dir, yoḥsa zāti deḡildir. Ma'lūmdur ki, (05) 'arab lafz bey'i mübādeletü'l-māli bi'l-māli maḥallinde vaẓ' eylemişlerdir. Ḥālbuki anlar aḥkāma ve şaḥīḥ ve fesād 'ālem (06) deḡillerdir. İmdi vaḳtā ki zāt buluna şıfātda bulunan ḥalal ile muḥtell olmaz. Ma'lūmdur ki ism-i racül ḥaşāve şabīye (07) mütenāvil olur, ḥunsāya mütenāvil olmaz. Ve ism-i memlūkūñ müdebbira ve ümm-i veled mütenāvil olur. Mükātebe mütenāvil olmaz. (08)

Bir فلا يحنث بالشراء بالميتة والدم لعدم الركن إذ لاضنة فلامالية بخلاف الخمر الخنزير kimesne (09) bugün bir şey' iştirā eylemeyeyim deyu yemīn eylese ba'dehu meyte ve dem ile şey' işterā eylese hāniş (10) olmaz. Zīrā bey'iñ rükni olduḡıçün. Ve rükni ise mübādeleti māl bi-mālindir. Bu şirāda mevcūd deḡildir. (11) Zīrā meyte ve dem māl deḡildir. Zīrā malda şuḥḥa ve zannete

ya'ni baḥl cāri olur. Bunlarda ise baḥl cāri (12) olmaz. Ḥamr ve ḥinzīr bunun ḥilāfidır. Zīrā baḥl bu ikisinde cāri olur. Zīrā bunlar ehl-i zimmet kıtında māl-ı (13) mutakavvimdir. Meselen, bir kimesne ḥamr veyāḥud ḥinzīr ile bir 'abd iṣterā eylese ve i'tāk eylese 'itkī nāfız olur. (14) Ve meyyit ve dem ile iṣterā idüb kabz eyledikten sonra i'tāk eylese 'itkī nāfız olmaz.

Bir واخواتها لا بالقضاء لأنه حق الحرية ينافي تمام الركن (15) ولا بشراء المكاتب Bir kimesne mükātebi ve müdebberi ve ümm-i veledi iṣtirā (16) ile yemīninde ḥāniṣ olmaz. İlla kāzīnīn kaza'sı ile ḥāniṣ olur. Meselen, bunların bey'i cā'izdir deyu (17) kaza eylese ol vakt bunları iṣtirā ile ḥāniṣ olur. Ammā müdebberin bey'i muḥtefun fihdir. Ve ümm-i veled (18) bey'i Ebū Ḥanīfe raḥimehullāhdan mervīdir ki, kaza-i kazi ile nāfız olur. Zīrā kaza maḥall-ı ihtilāfa muṣādif oldu. (19) İmām Serḥaktī raḥimehülāh demişdir ki, eger kaḍı ümm-i veledin bey'ini cā'iz görmekle kaza eylese cā'iz olur. Müşteri (20) için milki ifāde eder. Ve mükāteb ve müdebber ve ümm-i veledi şirā ile ḥāniṣ olmamak, zirā kitābet ve tedbīr (21) ve istilād ile ḥakk-ı hürriyyet sābitdir. Bu taḳdīrce bey' in rüknünün temāmına münāfidir.

القضاء حتى لم ينفذ العتق السابق ولا يتعدى إلى مضموم اليهم (22) لكن من وجه فيزول حين القضاء حتى لم ينفذ العتق السابق ولا يتعدى إلى المشتري بهم Lākin min vechin (23) kavli i'tirāzāt-ı kesireye cevābdır. Evvelki i'tirāz ḥakk-ı hürriyyet vaktā ki temām rükn-i bey'a münāfi olıcaḳ bey' mün'aḳid (24) olmaz. Lāyık ide ki, kaza ile ḥāniṣ olmaya. İkinci i'tirāz çünkü kaza ile nāfız olıcaḳ lāyık idi ki nifāz (25) ḥakkında mevḳūfen mün'akid ola, beyi füzūli gibi. Vācib idi ki, fi'l-ḥāl ḥāniṣ ola. Nitekim füzūleden vāki' (26) olan şirā gibi. Üçüncü i'tirāz mükāteb ve ümm-i veled ve müdebber bey'a maḥaldır. Şol delil ile ki bunlardan biri (27) bir ḳanna zamm olunsa ve şafka-i vāhide ile bey' olunsa, ḳannda bey' cā'iz olur. Eger bunlar bey'a maḥal olmasa [086b/(01)] eseri ḳan maẓmūma te'addi ederdi. Ve ḳanın bey'i bātil olur idi.

Nitekim bir ḥurrī bir ḳanna zamm idüb (02) şafka-i vāhide ile bey' eylemeyüb bātil olduğu gibi, bu daḥi bātil olurdu. Dördüncü i'tirāz bir kimesne mükāteb (03) ve ümm-i veled ve müdebber ile bir şey' iṣterā eylese bey'i şahīḥ olur. Ve lāyeṣterī deyu eylediği yemīninde ḥāniṣ olur. (04) Eger

anlar hakkında hakk-ı hürriyet rükn-i bey'a münāfī ise, bu bey'ler niçün şahih olurdu, i'tirāza cevāb budur ki, (05) bu tā'ife için hakk-ı hürriyet minvecih sābitdir ve min vechin sābit değildir. Bunlar emvāl-i müteḳavvimedir, fi'l-hāl. İllā (06) bu kadar vardır ki, mālda eḥrārdır. Ezḥar olan min vechin kavli yünāfī kavline müte'alleḳ ola, ya'ni kevnü ḥaḳḳu'l-hürriyyeti (07) münāfīan litemāmi'r-ruḳni sābitün min vechin demek ola. Ve hakk-ı hürriyyet temāmı rükn-i bey'a münāfī olması mütemehhed fiḥdir. (08) İmdi böyle olıcaḳ, ḥīn-i ḳazāda zālike'l-münāfī zā'il olur. Zīrā yemīn-i şıfat temāmiyle mün'aḳid olub ḥāniş (09) olur.

Muşannifin *hattā lem yenfüzi'l-'itḳu'ssābıḳı* kavli, meselen bunlardan birini bir kimesne işterā idüb i'tāḳ (10) eylese andan sonra ḳādı bunlarıñ bey'iniñ cevāzına ḳazā eylese ḳazādan muḳaddem olan'itḳ nāfiḳ (11) olmaz, sebebde noḳşān için. *Ve lā yete'addī* kavli *fe yezülū* kavline ma'tūfdur. Vaktā ki min vechin rükn-i bey'iniñ (12) temāmına münāfī olan şey' zā'il ola. İmdi ol tā'ifeye zamm olan şey'iniñ bey'iniñ fesādına te'addī eylemez. (13) Meselen, bir kimesne yemīn eylese ki 'abd işterā eylemeyeyim. Ba'dehu iki 'abd işterā eylese biri müdebber olsa, 'abd (14) hakkında semenden ḥışsesiyle bey' şahih olur. *Ve lā ile'l-müşterā bihim* kavli, ya'ni mükāteb ile müşterā olan ḳann (15) hakkında 'adem in'ikād için, aña te'addī eylemez.

fe والشراء بها (16) ويحنت لضعفه في التبع لذا فيه وفقه في الأصل إنه اشترى الخمر *yaḥnesū* kavli *ve lā ile'l-müşterā bihim* kavline müte'alleḳdir. *li za'fihi ve faḳdihi* de olan zamīrlar hakk-ı hürriyyete (17) rāci'dir. İmdi mükāteb veehaveyniile işterā olan şey' de ḥāniş olur. Zīrā hakk-ı hürriyyetden rükn-i (18) bey'ı münāfī olan şey' tebe'de za'ifdir. Ve aşılarda ya'ni mebtāda müfsid daḥi meḳūddur. *Vizānihā* kavli ya'ni mes'ele-i (19) sābıḳ ki, mükātebiñ ve eḥveyniniñ şirāsı ve bunlar ile uḥrā işterā-i ḥamrı işterā veḥamr ile mes'elesi gibidir. Meselen, (20) bir kimesne *lā yeşterī* deyu yemīn eylese ḥāniş olmaz. Nitekim mükāteb ve eḥevenini işterā eyledikde ḥāniş olmadığı gibi. (21) Eger ḥamr ile bir şey' iştirā eylese ḥāniş olur. Nitekim mükāteb ve eḥveyn ile bir şey' iştirā eyledikde ḥāniş olduğu (22) gibi.

في النكاح لا يحنث بالفساد لأن المنافي قائم قبل الحل Bir kimesne *lā yenkiḥu imra'eten ebeden* deyu yemīn eylese (23) ve ba'dehu nikāḥ-ı fāsīd ile bir ḥātuna nikāḥ eylese ḥāniṣ olmaz, ammā bey' fāsīd ile ḥāniṣ olur. Zīrā bey' fāsīd (24) nefsinde sebeb tāmmdır. 'İnde'l-ḳabẓı milk ifāde eder, ammā nikāḥda ḥıllı münāfi olan ḥurmet maḥallinde kā'imdir ki, ol (25) ḳable'l-ḥıll biḍ'dır. Ve nikāḥ-ı fāsīdde ḥıll sābit deḡildir. Münāfisi oldıḡıçun, imdi bir şey' münāfisi ile sābit (26) olmaz. Bu taḳḍırce nikāḥ-ı fāsīd nikāḥ-ı şer'ī olmadı.

وإنتظمه الإنن عنده (27) لكن من حيث إلا الازلا لدون فك الحجر فلم يتم الركن Bir su'āl-i muḳaddereye cevābdır, taḳrīr-i su'āl budur ki, eger nikāḥ fāsīd nikāḥ ise lāyık [087a/(01)] olan budur ki nikāḥ-ı fāsīd ile ḥāniṣ ola, eger nikāḥ fāsīd nikāḥ deḡil ise layık olan bu idi ki, (02) nikāḥ-ı fāsīd izn-i mevlā ile muntazam olmaya. Ebū Ḥanīfe raḥimehullāḥ ḳıtında taḳrīr-i cevāb budur ki, lākin min ḥaysü'l-izlāldır. (03) ya'ni ḳable ḥuṣūli'l-ḥıll münāfāt şol haysiyyetle ki ḥātun mükerreme nikāḥ ise ḥātunuñ zelleni iḳtiẓā eder ve beyne'l-tekrīm (04) ve'l-izlāl münāfāt vardır. İmdi min ḥaysü'l-izlāl münāfāt i'tibār olundu ve bu izlāl nefsi mürā'eye (05) nisbet iledir. Bu taḳḍırce ḳable'l-ḥıllı münāfi olan i'tibār olunmadı. Eger denilürse ki münāfi ḥurre üzerine (06) olan istilādır. Ol ise nikāḥdan mufārık deḡildir. Vācib olan bu idi ki, nikāḥ-ı fāsīd (07) taḥt-ı izne dāhil olmaya.

Meşelen, bir kimesne 'abdine tezevvüc ile deyu emr eylese, ol daḡı nikāḥ-ı fāsīd ile tezevvüc (08) eylese, taḥte izne dāhil olur. Ve ḥaḳḳ-ı mevlāda zāhir olur. İtlāḳ gibi mehr ve nafaḳası için bey' olunmak (09) gibi. Sāile cevāb verilmiyor ki, münāfi ḳā'im olması min ḥaysü'l-izlāldır, yohsa muṭlaḳan ḳā'im deḡildir. Luḥūḳ-ı (10) zelliñ ḥurre üzerine istilāsiyledir. Bu taḳḍırce temām rükni ve taḥt-ı yemīne düḡūli men' eder. Ve muṣannifiñ dūne (11) fekki'l-ḥacri ḳavli ya'ni bir kimesne nikāḥdan ḥacr olunsa ya'ni men' olunsa bir 'ārız sebebibiyle, ba'dehu ḥacr fekk (12) olub nikāḥ eylemeḡe izin virse nikāḥ-ı şaḥiḥ ile anuñ fekk-i ḥacri mün'aḳid olmaz. Zīrā beyne'n-nikāḥi ve beyne fekki'l (13) -ḥacri münāfāt yokdur.

و يحنث يوم العقد في مكانه Nikāḥ-ı mevḳūf ile daḡı ḥāniṣ olmaz. İllā icāzetine tevakkuf (14) eden kimesne icāzet virdikde ḥāniṣ olur.

تحقيقاً تحقيقاً للملحوق Nikāḥ-ı mevķūfda (15) yevm-i ‘aķdde ve mekān-ı ‘aķdde ḥāniṣ olur, yevm-i icāzetde deęil. Hattā bir kimesne yemīn eylese ki, Kūfede tezevvūc eylemeyeyim (16) bir fużūlī bięayri emrin Bařrada ḥātun alıvērse ve ḥātun daḥi nikāḥa icāzet virse ḥālīf olan (17) kimesne yevm-i ‘aķdde yemīninde ḥāniṣ olur. *Taḥķīķan li’l-luḥūķi* kavli ya’ni icāzet ḥāl-ı ‘aķdde mülḥaķdır. Ke ennehū taḥķīķan nikāḥ (18) Kūfede olmuřdur. Pes imdi zamān-ı ‘akd ve mekān i’tibār olundu, yoḥsa zamān-ı icāzet ve mekān-ı (19) ḥātun i’tibār olunmadı.

Bir kimesne (20) في الصوم والصلوة لا يحنث بما دون يوم وركعتين إذا المصدر الكمال *lā yeřūmū řavmen ve lā yuřallī řalāten* deyu yemīn eylese řavmda bir gūn temām olmadīn yemīninde ḥāniṣ olmaz. (21) Ve řalātda daḥi iki rek‘at edā etmedīn ḥāniṣ olmaz. Meřelen, niyyet ile bir iki sā‘at imsāk eylese ba‘dehu (22) iřtār eylese ḥāniṣ olmaz ve bir rek‘at kıldıķdan řońra řať‘ eylese ḥāniṣ olmaz. Kaçān mařdar fi‘l ile (23) zıķr olunsa kemāl murād olunur. Kemāl-ı řalāt řef‘ ile dir. Zīrā betīran menhiyyedir ve kemāl-ı řavm daḥi yevm ile. Eger yemīnde خنث بالإمساك ناويا بركة صحيحة رعاية للركن دون تكراره (24) لولاه *Eger yemīnde mařdar zıķr olunmasa* (25) ancak *lā yeřūmū ve lā yuřallī* deyu yemīn eylese muťlak neḥārdā imsāk ile ḥāniṣ olur ve bir rek‘at řaḥīṭe edā (26) ile ḥāniṣ olur. Rūkn-i fi‘li ri‘āyet iķūn ki, ol fi‘l řol řey‘dir ki ol řey‘ ile řā‘im ve muřallī tesmīye olunur. (27) *Dūne tekrārihi* kavli ya’ni rek‘atıń tekrārı mu‘teber deęildir. Ancak bir rūkūn bulunduķda ḥāniṣ olur. *Ri‘āyeten li’rukni dūne tekrārihi* [087b/(01)] buńa iřāret dir.

ينص (02) وفي الجمعة حنث بهما ولومسبوقا إلا أن يقول مع الإمام فلا يحنث المسبوق مالم Bir kimesne *lā yuřallī’l-cum‘ate* (03) deyu yemīn eylese řalāt-ı cum‘a ile ḥāniṣ olur, eger mesbūk daḥi olursa. İllā meger ki vallāhi *lā uřallī’l-cum‘ate* (04) *me‘a’l-imām* dēse mesbūk ḥāniṣ olmaz. Zīrā yemīnini imām ile cum‘anıń edāsı üzerine ‘aķd eylemiřdir. Ol (05) ise bulunmadı. Mādemki idrāk üzerine nařř eylemeyen mesbūk ḥāniṣ olmaz. Meřelen, *‘abdī ḥurrun in edraktü’l-cum‘ate* (06) *me‘al’-imām* dēse bir rek‘at idrāk ile ḥāniṣ olur. Lāḥıķ bunuń ḥılāfıdır. Meřelen, me‘al-imāmi kavliniń ma’nāsı (07) imāma řalātıń küllüsünde mütābi‘atdır, yoḥsa muķārenet deęildir.

كذا الظهر Bir kimesne *lā uşālli'z-ẓuhra* deyu yemīn eylese (08) cum'ada zıkr olunan gibi hāniş olur. ولوحلف على ماضٍ لم يقيد بصفها لصحة في شيء لأنه عين. Eger zıkr olunan mesā'ilde māzi üzerine hılf eylese, meselen, *in kūntü tezevvektü'l-yevme ev bi'tü ve işteraytü* (10) *şalleytü ev şumtü fe'abdī hurrūn* deyu yemīn eylese anuñ yemini şıfat-ı şihhat ile muqayyed olmaz. Bir şey'de cāliz ve fāsıd (11) ile cem'iyyesinde hāniş olur. Mā māzide bu ef'ālden fi'l fāsıd işlese hāniş olur. Māzi şey' müte'ayyindir. (12) Mu'ayyende ise şıfat lağv olur, ammā āti bunun hılāfıdır. Zīrā müstaḳbelde āti ma'dūm ve ḡā'ibdir. Ve ḡā'ibde ise (13) şıfat mu'teberedir. إلا أن نويه فيصدق مطلقا رعاية للحقيقة. Egerçi bunda hālifiñ üzerine tahfif vardır. Lākin haḳıḳat kelāma niyyet eyledi, (15) haḳıḳate ise mümkün olduğu merite ri'āyet vācibdir.

bir إلا أن ينوي التأخره (16) وفي الحجب أكثر الطواف الزيارة وفي العمرة بأكثر السعي kimesne *lā yaḥuccū hacceten* deyu yemīn eylese *veyāḥud ve lā yaḥuccū* deyu yemīn eylese, lākin *hacceten* lafzını (17) dimeş hāniş olmaz, hattā ṭavāf-ı ziyāreti ekser eylemeyince. Zīrā hacc ecnās-i fi'linden 'ibāretidir. Şalāt gibi yemīn cümlesine (18) mütenāvil olur. İmdi ṭavāf ziyāretiniñ ekseri ile hāşıl olur. Eger hacda cimā' eylese hāniş olmaz, zīrā (19) maḳşūd olan hacdan ḳurbetdir, yemīn hacc-ı şahīḥe mütenāvil olur, şalāt gibi. Ve bir kimesne 'umre getürmeyeyim deyu yemīn eylese (20) ba'dehu ihrām giyüb dört şavṭ ṭavāf eylese hāniş olur. Rūkn-i 'umre bulunmuş olur. Eger meger ki şahīḥa niyyet (21) eylese ilā āḫirihi ḳavli mürūr mes'elede zıkr olunduğı diyāneten ve ḳazā'en taşdıḳ olunur, haḳıḳate ri'āyeten dimekdir. (22)

3.32. Bābu'l-hınsi fi's-şıyām

باب الحنث في الصيام

Bir kimesne *lā yeşümü* حلف لا يصوم رمضان بالكوفة فهو على صوم الشهر بها حقيقة (23) *şehre ramāzāne bi'l-Kūfeti* deyu yemin eylese anuñ yemini şehr-i ramāzānı kāmilen Kūfede eylemek üzre maḥmūldür. Hattā bir gün (24) şā'im olsa ve Kūfeden çıksa veyāḥud Kūfede meriz olub şā'im olmasa hāniş olmaz. Zīrā hālifiñ (25) haḳıḳat kelāmi nefsinı Kūfede temām şehr-i şavmdan men' idi, bu ise bulundu.

بـخلاف المساكنة وسياتي (26) Mesākine bunuñ hilāfıdır. Bir kimesne *lā yūsākinū fülānen fī hāzīhi'd-dāra şehri ramāzāne* deyu yemīn eylese bir sâ'at müsākine (27) ile hāniş olur. *Ve seya'tī* kavli bu bābdan soñra üçünci bābda yemīn-i ebed ve yemīn-i sâ'at gelse gerekdir. Anlar dañi [088a/(01)] mürür eden mes'eleniñ hilāfıdır. Kaçān yemīn fi'l muavkkat üzerine 'ağd olsa, eger fi'l mümtedd olan şey'den (02) olursa vaqtıñ zikri fi'li taqdīm için olur. Bu taqdırce ol vaqtı fi'l ist'āb eylemek şart (03) kılındı. Ve eger fi'l mümtedd olmıyandan olursa ol vaqtıñ zikri zarfiyeti beyān için olur. Bu taqdırce (04) *zālike'l-vaqtden* bir şey'de ol fi'liñ vücūdi şart kılındı. Pes imdi müsākine mümted olmıyan fi'ldendir. (05) Şehri zıkr ile murād ve müsākineye zarf olunduğı beyāndır. Bir sâ'at müsākine ile mütehaqqıq olur.

بها يوم الفطر وإن لم يأكل (06) ولا يفطر بها على كونه Bir kimesne *lā yuftaru bi'l-Kūfeti* deyu yeminn eylese, anuñ yemini yevm-i fıtrda Kūfede (07) olması üzerine maħmūldür. Eger yevm-i fıtrda bir şey' ekl eylemez ise de hāniş olur. Zīrā iftārdan murād dühūl-i vaqt (08) fıtrdır. Zīrā nebī 'aleyhisselām izā aqbele'l-leylü min hāhünā ve edber'n-nehāri min ha hünā fekad eftāra's-şā'imübuymuşlardır. (09) Ma'nası dühūl ve vaqtü'l-fıtr dimekdir.

Ve فلان لم يحنث (10) وعند فلان على حقيقة الإفطار حتى لو شرب في بيته وتغشى عند bir kimesne *lā yahnes lā yuftaru 'inde fülānin* deyu yemīn eylese ve şems gā'ib olsa ve hālif menziline (11) olsa ba'dehu maħlūf 'aleyh gelse anuñ kıtında ta'aşşā eylese hāniş olur. Zīrā yemīn haqıķat iftāra (12) maħmūldür. Hattā kendü beytinde şirb eylese ve fülān kıtında ta'aşşā eylese hāniş olmaz. Zīrā haqıķat iftār (13) şürb ile hāşıl oldı, ta'aşşāya hācet kalmadı.

ولا يرى هلاله بها على كونه بها حين أهل وان لم يره (14) Bir kimesne *lā yerā hilāle ramāzāne bi'l-Kūfeti* deyu yemīn eylese anuñ yemini hilāl-ı ramāzān göründükde Kūfede olmağ (15) üzre maħmūldür. Eger hilāl kendüsi görünmedi ise de hāniş olur. *إلا أن يطلق اوينوي الحقيقة* İllā meger ki (16) mes'ele'i iftārdā ve ru'yeti hilālde lafzını itlāk idüb yemīn eyledikde *lā yuftaru ve lā yerā hilāle ramāzāne* deyüb (17) mekāna izāfet eylemeye. Ol vaqtinde yemīn haqıķat iftār ve haqıķat ru'yete başara maħmūl olur. Veyāhud hilāl (18) ramāzānı Kūfede haqıķat ru'yete niyyet eyleye diyāneten ve kazā'en taşdıķ olunur. Zīrā haqıķat kelāmına niyyet eylemiş (19) oldı.

ولا يضحى بها على الذبح حقيقة إلا أن يعنى الكون Bir kimesne *lā yuṣaḥḥa*’l-’*āmmu bi*’l-*Kūfeti* deyu yemīn eylese (20) anuñ yemini ḥaḳīḳaten zebḥ üzerine maḥmūldür. İllā meger ki vaḳt taḫḫiyyada Kūfede olmağı murād eyleye, ḳaḫā’en ve diyāneten taṣdīḳ (21) olunur. Zīrā ḫālīf kelāmının muḫtemeline niyyet eylemiş oldı. والمرجع العرف Zīkr olunan cemī’-i aḥḳāmın (22) merci’i ‘örfdür.

فلايتزوج الأم على الفاسد Bir kimesne *lā yetezevvecü ḥāzihi*’l-*mer’eti* deyu yemīn eylese ḫālbuki ol ḫātun (23) anası olsa ol kimesneniñ yemini nikāḥ-ı fāsīd üzerine maḥmuldür.

وعلى التلظ عندهما لأنه الممكن كما فيبيع الحر (24) ولا يطلقها على المتاركة عنده للإنعقاد Bir kimesne emeti tezevvüc eyledikden soñra *lā yuṭallīkuḥā* deyu yemīn eylese (25) anuñ yemini mütäreke üzerine vāki’ olur. Ebū Hanīfe kıtında, zīrā nikāḥ-ı meḥārim Ebū Hanīfe kıtında mün’aḳid olur. Mün’aḳid (26) oldığı ecilden vaṭ’ ile ḥadd īcāb eylemez. Mütärekeniñ ma’nāsı ḫālīf olan kimesne şübheden ‘aḳd ile (27) kendü içün ḥāmil olan şey’ terk eylemekdir. Ḥattā ba’de’ṭ-ṭalāk muḥārima vaṭ’ eylese ḥadd lāzım olur. Ve imāmeyn [088b/(01)] kıtında ol kimesnenüñ yemini mücerred telaffuz üzerine vāki’ olur. Zīrā anlarıñ kıtında meḥārim içün nikāḥ mün’aḳid olmaz (02) bir vecihle. Pes imdi yemini telaffuz ya’ni lafz-ı ṭalāk üzerine vāki’ olur. Zīrā ṭalāk mümkündür, ḥurruñ bey’inde (03) vāki’ oldığı gibi. Bir kimesne yemīn eylese ki ḥurr bey’ eylemeyeyim, mücerred bey’i telaffuz ile ḫāniş olur. Zīrā mümkündür. (04)

لايلزم الأجنبية لإمكان الحقيقة *lā yelzimü* ḳavli bir su’āl-i muḳadderaya cevābdır, taḳrīr-i su’āl budur ki, ṭalāk (05) ecnebiyye ṭalāk meḥārim gibidir. Bir maḥalle müzāf oldı ki ol maḥal anı ḳabul eylemez. Bu taḳdīrce lāzım idi ki (06) mütäreke ve telaffuz üzerine ḥaml oluna. Bu ise öyle değıldir. Taḳrīr-i cevāb budur ki, bu seniñ dediğün (07) lāzım değıldir. Zīrā biz teslīm eylemeziz ki ecnebiyye meḥārim mişli ola. Zīrā ecnebiyyeniñ ṭalāḳı ḥaḳīḳate müteşavvirdir. Nikāḥ-ı (08) şaḫīḥ vāsıtasıyla ve mecāzen müteşavvir, nikāḥ-ı fāsīd vāsıtasıyla. Pes imdi ‘inde’l-īṭlāk ḥaḳīḳat üzerine (09) ḥaml eylemek evlādır. Ve ḥaḳīḳat-ı ṭalāk kaydı nikāḥı ref’dir. Bu ise

ecnebiyye hakkında mümkündür, mecāza haml olunmaz. (10) Zīrā ḥaḳīkat mümkündür.

ولا الجدار ولا الحمار لأنه لا ينعقد فيغير المحل Ya'ni zikr olunan cidār ve ḥimāra lāzım (11) gelmez. Meselen, bir kimesne *in tezevvektü hāzihī'l-cidāra ev hāza'l-ḥimāra fe'abdī ḥurrūn* deyu yemīn eylese ebedī ḥāniṣ (12) olmaz. Lāyık idi ki, lafz-ı nikāḥı telaffuz ile ḥāniṣ ola. Nikāḥ-ı ümmü de olduğu gibi. Zīrā 'ayn nikāḥ ol (13) zamān mün'aḳid olur. Ki, nikāḥ izāfet olan maḥalli ola, lügaten ve şer'an nikāḥ taşavvur oluna. Kaçān nikāḥa maḥal olsa (14) mün'aḳid olmaz. Cidār ve ḥimār ḥavd maḥalli nikāḥ değildir.

Bir عنده أولى وقيل هذا (15) مجاز ظاهر فكان ولا التي تحته بنكاح فأسد لأن المتاركة su'āl-i muḳadderaya cevābdır, taḳrīr-i su'āl budur ki, nikāḥ-ı fāsīd ile bir ḥātun (16) tezevvüc eylese ba'dehu lā uṭallīkuḥā deyu yemīn eylese, anun yemini mütāreke üzerine vāki' olur, bi'l-ittifāḳ. (17) İmdi imkān-ı Ḥaḳīkat vār iken bu ḥātuna ṭalāḳıñ izāfeti ecnebiyyeye izāfet gibidir. İmdi lāzım idi ki, (18) Ḥaḳīkat üzerine haml oluna. Mes'ele ise öyle değildir. Taḳrīr-i cevāb budur ki, bu mes'ele ol denilen şey' (19) lāzım gelmez. Zīrā mütāreke mecāz-ı zāhirdir, ya'ni nikāḥ-ı fāsīd ile menkūḥa için nev'an kayd vardır. Zīrā 'akdde şübhe-i (20) in'ikād vardır. Ḥattā mirāren vaṭ' eylese ḥadd vācib olmaz. İmdi bunuñ hakkında *in ṭalāktüki* kavli bu zāhiren olan (21) kaydı ref' için muṣarīf olur. Gerçi bu ma'nā mecāzdır. Lākin ḥaḳīkat üzerine terciḥ olunur. Zāhiren olduğuçün. (22) Ve bilā vāsıta olduğuçün. Ḥaḳīkat ṭalāḳıñ sübuti buña muḥālifdir. Zīrā nikāḥ ṣaḥīḥ vāsıtasına muḥtācdır. (23) ve denildi ki, nikāḥ-ı fāsīd ile olan menkūḥaya ṭalāḳ mütārekeden mecāz olması Ebū Ḥanīfe kıtındadır.

3.33. Bābu'l-ḥıṣṣ fe-yevaḳḳatu ḳable fi'lihā

فبوقت قبل فعلها (24) الحنث *باب*

Bir (25) لمحلوف عليه لو نذر بصوم يوم قدوم زيد فقدم بعد الأكل أو الزوال ليجيب شيء kimesne Zeydiñ ḳudūm günü şā'im olmağa nezr eylese Zeyd bir günde ḳudūm eylese ki, ol günde nāzır olan (26) ekl eylemiş olsa. Veyāḥud ba'de'z-zevāl ḳudūm eylese nāzır üzerine bir şey' vācib olmaz.

لزمته الكفارة (27) ولوحف ليصومته Bir kimesne *vallāhi lā eşūmenne'l-yevme'l-lezī yakdimū fīhi Zeydūn* deyu yemīn eylese ve Zeyd daḥi ḳable'z-zevāl [089a/(01)] ve ḳable'l-ekl ḳudūm eylese eger šā'im olursa bār olur, eger šā'im olmaz ise üzerine keffāret (02) yemīn lāzım olur. Eger bā'de'z-zevāl ve bā'de'l-ekl gelse daḥi keffāret lāzımdır. Ke ennehü ḥālīf olan kimesne (03) '*inde'l-ḳudūm vallāhi le eşūmenne hāze'l-yevm* demiş oldu. *Muṭlaḳan lezimethü'l-keffāratü* ḳavli buña işāretidir. (04) لأن القدم كالشرط Zīrā ḳudūm-ı Zeyd şart gibidir. Ve nezr ve yemīn Zeydiñ ḳudūmi vaşfi ile mevşūf bir vakte (05) izāfet olundu. Ḳable'l-ḳudūm ol bu vaşf ile muttaşif olmaz. Pes imdi ḳudūm şart gibi oldu. (06) Zīrā ma'dūmdır. Ve 'alā ḥaṭari'l-vücūddur ve 'alā ḥaṭrai'l-vücūduñ ma'nāsı yazı gelüb ve gelmemesinde tereddüd olunur. وهما (07) كالمرسل عنده nezr bi's-şavm ve yemīn bi's-şavm 'indehü'l-ḳudūm mürsel gibidir. Zīrā şarta mu'allāḳ olan şey' (08) 'inde vücūdi's-şart mürsel gibidir.

فلغا النذر لفوت القرية Pes imdi nezr laḡv oldu, ḳurbet fevt oldığıçün. (09) Zīrā 'inde'l-ḳudūm nezri şavm ile irsāl ya'ni itlāk eyledi. Zīrā ise bā'de'l-ekli veyāḥud bā'de'z-zevāl (10) ḳudūm eyledi. Bā'dehu imsāk ḳurbet deḡildir. دون اليمين لإمكان الشرعية Yemīn laḡv olmaz, imkān şer'iyye içün. (11) Ya'ni mümkindir ki, Ḥaḳ şubḫanehu ve te'ālā şavmi be'de'z-zevāl veyāḥud bā'de'l-ekli meşrū' eylese. Ve imām Faḥru'l-İslām raḥımeḥülāh (12) demişdir ki, ma'dūm iki nev'idir. Bu bābda bir nev'i vücūdiniñ istihālesidir, anuñ üzerine yemīn bātıldır. Ve bir nev'i (13) daḥi vücūdiñ istihālesi yokdur, lākin vücūd bulunmaz. Zīrā 'ādetulāh bunuñ ḥılāfına cārīdir. Nev'-i şāni (14) ihtimāl ve taşavvur kısmındandır. Mess-i semā'i ve semāya şu'ūd gibi, bizim bu mes'elemiz bu ḳabīldedir.

الواجب (15) وحنت للعجز غير البر Ol kimesne yemīninde fi'l-ḥāl ḥāniş olur. Üzerine vācib olan birrden 'āciz oldığıçün. Zīrā (16) bā'de'l-ekli ve'z-zevāl şavm meşrū' deḡildir. Bu taḳdīrce keffāret lāzım olur. وهو غيرالمقارن كما في 'Acz ya'ni birr vācibi ityāndan 'acz yemine muḳārin deḡildir, (17) المحال عادةً ancak yemīn ile vācib olan birrden 'aczdır. Böyle olıcaḳ (18) ol 'acz yemīn içün muḳārin olmak taşavvur olunmaz. Bu taḳdīrce in'ikād ve yemini men' eylemez. 'Ādeten muḥāl olan (19) şey'de oldığı gibi. Meşelen, *vallāhi le*

eş‘addenne’s-semā’e deyu yemīn eylese yemini mün‘akid olur. Ve maḥlūf (20) ‘aleyhi ityāndan ‘acz-i müceb inḥilāl olur. Ve yemīni ta‘kīb eder.

بخلاف مسألة الكوز للإمتناع المطلق (21) Mes'ele-i kevez mürür eden mes'eleniñ ḥılāfıdır. Bir kimesne *vallāhi le eşrūbinne'l-mā'e'l-lezī fī hāza'l-kevezi* deyu (22) yemīn eylese, ḥālbuki kevezde mā olmasa, muṭlak mümteni‘ oldığı için yemīni lağv olur, hāl-ı yemīnde. (23) Ve ba‘dehu mā’-i ma‘dūmi şırb mümteni‘dir. Bu taḫdīrce müceb inḥilāl olan ‘aczi in‘ikādi yemīn üzerine ṭārī (24) kılmak mümkün değildir. Pes imdi ‘acz yemīne muḫārin olub mün‘akid olmaz.

المنشاء بعد الأكل والمضاف إلى الليل لأنه ينزل كما تعلق (25) ولا يبرّ بمجرد الإمساك خلاف *Ve lā birra* bir su‘āl-i muḫadderaya (26) cevābdır. Taḫrīr-i su‘āl budur ki, lāyık olan bu idi ki, ba‘de’l-ekl veyāḥud ba‘de’z-zevāl imsāk ile bārr ola. (27) Nitekim ba‘de’l-ekl veyāḥud ba‘de’z-zevāl yemīni inşā’ eylediği gibi. Meşelen, bir kimesne eklden soñra veyāḥud [089b/(01)] zevālden soñra *vallāhi leeşūmünne hāze’l-yevm* deyu yemīn eylese baḫiye-i yevmi imsāk ile bārr olur. Ve yine *vallāhi (02) leeşūmünne hāze’l-leyleti* deyu yemīn eylese mücerred imsāk ile bārr olur. Taḫrīr-i cevāb budur ki, bu maḥalde (03) mücerred imsāk ile bārr olmaz, lākin ba‘de’l-ekli ve leyle muzāf olan şavm bunuñ ḥılāfıdır. Mücerred imsāk (04) ile bārr olur. Vaḫtā ki şavm-ı şer‘īye yemīniñ inşırāfı şartı fevt olmağla müte‘addid olıcaḫ şavm-ı mümkün müşarif olur ki, (05) luğavīdır.

Keennehü ol kimesne maḥremine *in nakāḫtūki fe‘abdī ḥurrun* deyu yemīn eylese, anuñ yemīni şūret-i ‘akdde müşarif (06) olur, yoḥsa nikāḫ şer‘īye müşarif olmaz. Zīrā müte‘azzıdır. Ammā bizim mes'elemiz Zeydiñ ḫudūmüne mu‘allaḫ (07) yemīndir. Hāl-ı ta‘līḫ ise şavm meşrū‘adır ve ḫable’z-zevāli ve’l-ekl ḫudūmüñ iḫtimālī müteşavviru’l-vücūddur. (08) Pes imdi yemin-i şavm şer‘īyeye müşarif olur. Şıfat şer‘īyyeye mu‘allaḫ olan ‘inde vücūdū’ş-şart nāzil olur. (09) Şıfat-ı şer‘īyyeye ta‘alluḫ eden gibi.

فأشبهه الحلف بنكاح المجهولة أمومتها Bir kimesne *le etezvūcenne hāzihi’l-mer‘ete* (10) deyu yemīn eylese ba‘de’l-yemīn ma‘lūmi olsa ki kendünüñ anāsıdır, lākin yemini için tezvūc eylese (11) yemīninde bārr olmaz. Zīrā ḥālīf yemīni şıfata meşrū‘iyyet üzre olan nikāḫa ‘akd eylemiştir. Zīrā ḫaşdı

(12) nikāh şer‘i idi. Ol minvāl üzre nüzül eder. Ve muşannifiñ umūmeti mechūle ile kayd eylemesi, eger vaqt-i hılfdede (13) ma‘lūmi olsa nikāh-ı fāsıd ile bārr olurdu. Zīrā ma‘lūm olur ki, hālifiñ kaçdı şūret-i nikāhdır, yohsa (14) meşrū‘ değildir.

أصله اطلق إن لم تصلي اليوم فحاضت Şol şey'iñ aşlı ki, zıkr olunan mesā'iliñ (15) hükmi anuñ üzerine mübtenī olur. Ol şey'dir ki, meşelen, bir racül hātununa *in lem tüşalli'l-yevme fe enti tālīkun* deyu yemīn (16) eylese ve hātun kable'ş-şalāt hāyız olsa ol kimesne yemīninde hāniş olur. Zīrā yemīni şalāt-ı şer‘iyeyye (17) munşarif olur.

ولوحلف لا يكلم يوم قدومها وشهر أقبل قدومه فكلم ثم قدم حنث Bir kimesne *vallāhi lā ükellimū* (18) *fülānen yevme kudūmi Zeydīn* veyāhūd *lā ükellimū fülānen fi'ş-şehri'l-lezī kable kudūmi n Zeydi bişehrīn* deyu yemīn eylese ve evvel (19) nehārda tekellüm eylese ve ahır-i nehārda Zeyd gelse hınş vāki' olur. Veyāhūd yemīnden soñra tekellüm eylese (20) ve hīn-i yemininden tamam-ı şehrde Zeyd dahi kudum eylese hanis olur. Zira kelam-ı yevm kudum ile Zeydde vaki' oldu. (21) Ve kudum-i Zeydden evvel olan şehrde dañi kelām vāki' olmuşdur.

المعرف (22) وفي العكس قبل لا يحنث إذ المعروف قبل Bu mes'eleniñ 'aksinde ya'ni evvel Zeyd kudūm eyleye ba'dehu tekellüm vāki' ola meşāyih ihtilāf eylemişlerdir. (23) Ba'zıları dimişlerdir ki hāniş olmaz. Andan soñra ta'līl idüb mu'arref ki kelāmdır ve mu'arref ki kudūmdür. Kaçān (24) evvel kelām bulunsa ba'dehu kudūm buluns mu'arref mu'arrefden mukaddem bulunmağla şart-ı hınş bulunmağla hāniş olur. (25) Ammā kaçān kudūm evvel bulunsa ba'dehu kelām bulunsa hāniş olmaz. 'Aksi ile murād yevm mes'elesindedir, (26) yohsa şehr mes'elesinde değildir. كذا لو قدم قبل شهر لما عرف Mes'ele-i sāniye dañi kezālik. Eger Zeyd kable temāmi'ş- (27) şehr kudūm eylese hāniş olmaz. Ma'rūf olan şey' içün, zīrā kudūm mu'arrefdir. Şol vaqtı ki yemīn [090a/(01)] yemīn aña izāfet olunmuş idi, ol vaqt şehrdir. İmdi kudūm mu'arrefdir, şart değildir.

قبل القدوم لم يجز لسبقه الحنث إذ الإنعقاد القدوم فالحنث بعده لكن (02) ولو كثر بيمينه Meselen, hālif olan ba'de'l-kelām kable'l-kudūmi keffāret-i yemīn eylese cā'iz (04) değildir. Muşannif istidlāl idüb

sebeke'l-hıns kavlini irād eyledi. İmdi kable'l-ğudūm tekfir kable'l (05) - hıns tekfir gibidir. Kable'l-hınsi tekfir ise cā'iz değildir. Zīrā kaçān ħudūm ile yemīn in'ikād olsa (06) hıns ba'de'l-ğudūm olur. Lākin şart-ı şabık ki kelāmdır, anuñ vüçüdi ħudūm üzerine sâbık gerekdir. (07) İmdi ba'de'l-ğudūm şart-ı sâbık ile hıns müteħakkık olduğda rāfi'-i birr olan, müceb-i birr olana muķārin olmaz. (08) Ve kelām-ı sâbık 'inde'l-ğudūm sübut-i yemīne māni' değildir. Belki ba'de'l-ğudūm müteħakkık olan hıns vāsıtasıyla (09) yemīni rāfi' olur. Çünkü yemīni rāfi' olan kelām hınsi müceb olan ħudūme muķārin olmayacak, izāfet olan (10) ħudūm ile in'ikād ve yemīn şahıh olur.

Eger kable'l- hıns keffāret cā'iz olsa ilā'i bilā fe'yin ve talāk bātıl olurdu. Hālbuki naşs-ı şer' buṭlān-ı (12) ilā'yı bilā fe'yin ev talākın nefy eder. *Yenfıhi* zamiri *beṭale* maşdarına rāci'dir ki, buṭlāndır. İmām Muḥammed istidlāl idüb (13) kable'l- hıns tekfir cā'iz değildir, kaçān bir racül ḥātununa ilā' eylese ba'dehu keffāret idüb şoñra kurbān eylese (14) hılāf-i naşs eylemiştir. Hāķ şubhānehu ve te'ālā mevlā içün iki şey'iñ birini ta'yin eyledi. Birisi fey' ile keffāretidir. (15) "...فَإِنْ قَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ" fey'-i cimā'dır. Ve biri daḥi 'inde inķazı'l-müddet talākıdır. "...وَأِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ" (16) ve ħazime-i talāk "...أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ" inķızāsına ħarimetdir. Kaçān müddet munķazı olsa talāk vāki'(17) olmaz. Eger cimā' eylese keffāret lāzım olmaz.

3.34. Bābu'l-'ıtkı memlūkün ba'de'l-'ıtkı 'indehümā

سنملكه (18) لو قال أكل الحنث في ملك العبد المكاتب *باب* العتق بعد العتق عندهما مملوك
küllü (19) *küllü* Bir 'abd ve bir mükāteb (19) *küllü* *memlūkin emlikühü fi'l-müstakbeli ev ebeden ev ilā sülüseyni seneten fe hüve ḥurrun* deyu yemīn eylese ba'dehu bunlar mu'taķ olub (20) mālīk oldukları memlūk mu'taķ olur. İmāmeyn kıtında 'umūmi veyāḥud fā'ide-i ri'āyet içün. Ya'ni 'umūm dedüĝi (21) lafz-ı 'āmmıdır. Kable'l-ḥürriyyet ve ba'de'l-ḥürriyyet mālīk olduğına mütenāvil olur. Ancak bu kadar vardır ki, kable'l-ḥürriyyet mālīk (22) olduğı 'ıtkı kabul eylemez ve ba'dehu kabul eder. İmdi ba'de'l-ḥürriyyet mālīk olduğı mu'taķ olur, 'umūm lafzını (23) ri'āyet içün. *evi'l-fā'ide*ti kavli 'ākılñ kelāmını fā'ide üzerine ḥaml eylemek mümkün olduğı mertebe vācibdir. Pes (24) imdi ḥālifiñ *senemlikühü* kavli

ba‘de’l-ḥürriyyet mülk ile muḳayyedir. Taşarrufi şahit olmak için keennehü küllü memlûkin emlikühü ba‘de’l(25) -ḥürriyyeti fehüve ḥurrun demiş gibi oldu.

عنده لايعتق ترجيحاً للملك القائم Ebū Ḥanīfe raḥimehüllāhü kıtında ‘abd ve mükātebiñ (26) ḳable’l-ḥürriyyet mālīk olduğu ve ba‘de’l-ḥürriyyet mālīk olduğu mu‘taḳ olmaz. Yemin fi’l-ḥāl ḳā’im olan milke munşarīf (27) olduğu için. Eger milk mecāz ise tercīḥ olunur. Zīrā muzāhim yokdur. Bunların küllü memlûkin emlikühü fehüve ḥurrun ḳavli [090b/(01)] fi’l-ḥāl ḳā’im olan milke mütenāvil olur. Ba‘de’l-‘ıtk ḥādīs olan milke mütenāvil olmaz. İmdi fi’l-ḥāl (02) ḳā’im olan milke tercīḥ olunur. أو تقيداً Çünkü lafızda ma’nā-yı ḥaḳīḳi ve ma’nā-yı mecāzī ola. Maḳāma (03) elyaḳ olan ile taḳyīd olunur. Bunda ise ma’nā-yı mecāzī elyeḳdir.

كتقييد نكاحاً لأم باللفظ (04) Bir kimesne ümmüne in nakāḥtüki fe ‘abdi ḥurrun dese, bu kelām telaffuza sarf olunur. Zīrā maḳāma elyeḳ olan budur. Meselen, bir kimesne memlûkesine in nakāḥtüki fe ‘abdi ḥurrun dese vaṭ’ı şarf olunur. (05) والمملوكة بالوطى Zīrā elyeḳ olan budur. وغيرها بالعقد (06) Memlûkesinden ḡayriye in nekāḥtüki fe ‘abdi ḥurrun dese ‘akde (07) şarf olunur. والرجعة بها في العدة وبالعقد بعدها Eger muṭallaḳa-i ric‘iyye olan ḥātununa in rāca‘tüki (08) fe ‘abdi ḥurrun dese ric‘aya munşarīf olur, eger ‘iddet içinde ise. Eger inḳizā’-i ‘iddetden soñra ise (09) ‘aḳde munşarīf olur.

أوفي المبانة Meselen, bir kimesne ‘iddet içinde olan mübānesine in nekāḥtüki dese (10) ibtidā’-en nikāḥa sarf olunur. Zīrā elyeḳ olan budur. كما هو الرأي في الاجنبي Nitekim ra’-yi ecnebiyyede olduğu (11) gibidir. Meselen, bir kimesne bir ecnebiyyeye in rāca‘tüki fe ‘abdi ḥurrun dese ibtidā’-en nikāḥ üzerine vāki‘ olur. (12)

وهو مفيدٌ اجازةً وكنايةً عن الإذن والطلاق Imāmeyniñ evi’l-fā’ideti ḳavline cevābdır. Meselen, mā teḳaddemde (13) olan ma’nā ki, eger müstaḳbelde olan milk üzerine ḥaml olunmaz ise kelām laḡv olur, taḳrīr-i cevāb (14) budur ki, teslīm eylemeziz ki, müstaḳbelde olan milk üzerine ḥaml olursa kelām laḡv ola. Belki müfiddir. (15) Eger milk ḥālī üzerine ḥaml olursa ‘ıtkı ifāde eder, icāzeten ve kināyeten izinden ve ṭalāḳdan. Meselen, ma’zūn (16) veyāḥud mükāteb bir ‘abd iştirā eylese ḥıyār ile, efendisi hüve ḥurrun dese

bey'a icāzetdir. Eger 'itkî (17) sābit oldu ise de ve talākdan daḥi kināye-yi ifāde eder. Meşelen, milk-i nikāḥ ile talāk niyyet eylese (18) şahīḥ olur. *fe hüve ḥurrun* kavli andan kināye olur. Bir ḥürreye *in melktüki feenti ḥurretün* bu kelām Ebū Ḥanīfe kıtında (19) milk-i nikāḥa ve talāka munşarif olur.

بـخلاف انطلقت وأول ولد Bir kimesne ecnebiyyeye *in tallaktüki* (20) *fe'abdi ḥurrun* dese bu kelām ba'de'l-nikāḥ talāk ile muḳayyed olur. Ve kezālik evvel-i *veled telidüne fe hüve ḥurrun* dese (21) Ebū Hanife kıtında ḥayāt ile muḳayyed olur. Ḥürriyyetiñ taşavvuru ḥayāt iledir ve taşavvur-ı talāk daḥi nikāḥ iledir. (22) *والتعميم جمع للحقيقة والمجاز* İmāmeyn ri'āyeten li't-ta'mīmi kavline cevābdır. Meşelen, milki ḥālī milk mecāzdır zīrā (23) anda taşarruf milkiyedir. Ammā müstaḳbelde olan milk ḥaḳīqaten milkdir. Zīrā anda milk-i yed ve milk-i raḳabe (24) vardır. İmdi ta'mīmde ikisiniñ beynini cem'dir. Bu ise cā'iz değildir.

فريعتها أوصيا وماتا بعد العتق (25) Bu mes'eleniñ fer'i budur ki, Ebū Ḥanīfe raḥimehullāḥ milk ḥālī i'tibār eder. İmāmeyn ḥulāfına zāhib olmuşlardır. (26) Meşelen, ma'zūn veyāḥud mükāteb sūlūs mālını vaşiyyet eylese ba'dehu mu'taḳ olunduḳda fevt olsa (27) Ebū Ḥanīfe kıtında vaşiyyeti şahīḥ değildir. İmāmeyn kıtında şahīḥdir. Eger mālından bir 'ayni vaşiyyet eylese ba'dehu [091a/(01)] mu'taḳ olduḳda fevt olsa vaşiyyeti bi'l-icmā' şahīḥ değildir.

أو علق حرٌّ عتق حرّة بملكه أو ملكها (02) Ve yine mürür eden mes'ele gibidir. Meşelen, bir ḥurr bir ḥürreye *in mellektüki feenti ḥurretün* dese ve ol (03) ḥurre mürtedde olub dār-ı ḥarbe lāḥik olduḳdan soñra seby olunsa ve ba'de's-sebyi mālīk olsa, Ebū Ḥanīfe (04) kıtında mu'taḳ olmaz, aşla binā'en. Zīrā anda fi'l-ḥāl taşavvur olunan milk-i nikāḥ idi. Ve imāmeyn kıtında bu maḥalde (05) milk tesmiye olunan şey'e şarf olunur. Eger milk-i nikāḥ bulunursa yemīn cezāya münḥall olur ki, talākdır. (06) Ve eger milk-i yemīn bulunsa cezāya münḥall olur ki, 'itākdır ve *ولو زاد إن ارتدت وسييت عتقت* (07) in irtededti ve sübiyti lafızlarını ziyāde eylese, Meşelen, *in irtededti ve sübiyti ve mellektüki veyāḥud* (08) *işteraytüki feenti ḥurretün* dese ve ḥātun daḥi mürtedde olub dār-ı ḥarbe lāḥik olub seby olunduḳdan

şoñra (09) mālīk olsa bi'l-icmā' mu'taḳ olur. Zīrā ḥālīf ḥaḳīḳaten milk üzerine naşş eylemişdir. Bu taḳdīrce mecāz (10) bāṭıl oldı.

Bir (11) ولو لولدها بنكاح ثم ملكها حر مبيعها لأن السبب النسب والملك شرط كما في الولد kimesne nikāḥ ile bir āḥarīñ cāriyesini toḡurtsa andan şoñra şirā' ile veyāḥud bir ḡayri şey'le mālīk (12) olsa ol cāriye-i bey'eylemek ḥarāmdır. Zīrā ümm-i veled olmasına sebep vāṭı'den ol velediñ nesebiniñ sübutidir.(13) Ve neseb her birinden 'alā sebebi'l-kemāl sābit olmuşdur. İkisiniñ ittiḥādına bu delīl kāfīdir ve ḥürriyet ise müceb-i (14) 'ıtkdır. İttiḥād daḥi böylecedir. İttiḥād ḥükmīdir, yoḥsa ḥaḳīḳī deḡildir. Pes imdi ḥaḳ ḥürriyyeti icāb eder, (15) yoḥsa ḥaḳīḳat ḥürriyyeti icāb eylemez. Cāriye vāṭı'niñ milki olmak ḥaḳḳ-i ḥürriyetde şartdır. Bu taḳdīr üzerine (16) milk üzerine mevḳūf olunur. Ḳaçān mālīk olsa māni' mürtefi' olur. Nitekim ḥaḳḳ veledde sābit olmuşdur. (17)

كذا المولود بعد الملك للسراية Bā'de'l-milk mevlūd olan velediñ daḥi bey'i ḥarāmdır. Zīrā ol eme bir ḥāletde (18) veled getürdi ki, kendüye ümm-i veled ḥükm olunmuş idi. Pes imdi ümmde ol vaşıf müsteḳır olub veledde (19) sirāyet eder. Ḥālīf ittişalinde ba'dehu infişāl ile ol vaşf zā'il olmaz. بخلاف Zevc mālīk olmazdan muḳaddem mevlūd olan veled bunun ḥılāfıdır. (21) Ḥürriyyeti te'kīdden evvel infişāl bulunduḡı içün ve te'kīdsiz ümmüden ḥaḳḳ-ı ḥürriyet veledde sirāyet eylemez. Meşelen, (22) bir kimesneniñ cāriyesini nikāḥ ile tezevvüc idüb ba'dehu cāriye şāḥibi tefrīḳ idüb āḥara tezvīc idüb (23) ol āḥardan bir veled getürse ba'dehu evvelki zevc cāriyeye şirā' ile ve ḡayri ve cümle mālīk olsa, ol veledi (24) bey'eylemek ḥarām olmaz. Te'kīd ḥürriyetden evvel ümmüden munfaşıl olmuşdur. Te'kīd ḥürriyetden 'ayrı ile sirāyet (25) eylemez.

مؤرور عدن بعد السبي عند أبي يوسف الحقا للسارى بالاصل كذا لواعتقن mes'ele de (26) cāriye ümm-i veled olub ba'de'l-milk mevlūd olan velediñ bey'i ḥarām olduḡı gibi, ümm-i veledi i'tāḳ idüb (27) ḳable milk ve ba'de milk mevlūd olan bintini daḥi i'tāḳ eylese ve bunlar mürtedde olub dār-ı ḥarbe lāḥiḳ olsalar [091b/(01)] ba'de's-seby ol racül bunlara mālīk olsa Ebū Yūsuf ḳıtında ḳable'l-i'tāḳ mālīk olduḡı gibi mālīk (02) olur. Cāriye ümm-i

veledīdir ve ba‘de’l-milki mevlūd olan bey‘ olunmaz. Ve kıble’l-milki mevlūd olan bey‘ olunur. (03) Ammā ba‘de’l-milk mevlūd olanın ‘adem-i cevāz bey‘i sārī’ aşıla ilhāk içündür, ya‘ni şol vaşfi ilhākdır ki, ümmden (04) veledde sirāyet eylemiş idi. Ol ‘ıtkıdır ki, ümmde sābit olmuş idi. Çünkü ba‘de’s-seby ümmde müteceddid oldu (05) ise veledde daḥi müteḥakkıḳ ve müteceddid olur.

بسبب بعد الانفصال حتى لم (06) وعندم حمد رحمه الله حرم بيع الامّ حسب لأنه ثبت ابتداءً
يعد التدبير İmām Muḥammed kıtında ḥāşşaten ümmün bey‘i ḥarāmdır. Ve ğayrīden olan (07) mevlūdiyyetiniñ bey‘i cā’izdir. Kıble’l-milki olandan bi’l-ittifāk. Ba‘de’l-milk olan mevlūdde sābit olan ḥakk-ı (08) ḥürriyet bātıl oldu. Ammā ümm ḥakkında ba‘de’l-infişālī’l-binti’s-sāniyeti fi’l-ḥāl kā’im olan sebeb ibtidā’en müteceddid (09) olmaḡla evvelki gibi oldu. Bu ecildendir ki tedbīr ‘avd eylemez. Meşelen, bir kimesne āḥarın cāriyesine *izā işteraytüki* (10) *fe enti ḥurretin ba‘de mevtī* dese veyāḥud *izā işteraytüki ve müttü fe enti ḥurretün* dese ve ba‘dehu işterā (11) eylese ol cāriye müdebbere olur. Eger i’tak eylese cāriye mürtedde olub dār-ı ḥarbe dāḥil olsa (12) şoñra seby olunub işterā eylese tedbīr ‘avd eylemez. Ḥattā mevlāsı fevt olsa cāriye mu’taka (13) olmaz.

واعتبر بعمّة عتقت بالملك فولدت ثم عادا بعد السبى Bu mes'elesine itbar ile (14)
meşelen, bir kimesne ‘ammetesine mālīk olsa qarābet vilād cihetiyle mu’tak olur. Ba‘dehu ‘ammetesini bir āḥara tezevvüc (15) eylese ve andan bir veled getürse ol veled ḥürdür, tebi’iyyet ile. Ba‘dehu ḥātun ve veled irtidād idüb (16) dār-ı ḥarbe dāḥil olsalar ve ikisi daḥi seby olunub ba‘de’s-sebyi yine racül mezbura ‘avd olunub mālīk (17) olsa ve ‘ammetesi mu’taka olur. Zīrā sebeb kā’imdir ki ol qarābetdir. Ammā veled mu’tak olmaz ümmden ḥakk-ı ḥürriyyet (18) veledde sirāyet eylemez.

3.35. Bābu’l-yemīni’l-ebedi ve’s-sā‘ati

بصوم العموم (19) يمين الأبد والساعة لوقال انصمت الابداء الدهر فالحنث *باب*
للإستغراق bir kimesne *in şumtü’l-ebede* veyāḥud *in şumtü’d-dehri fe‘abdi ḥurrin* dese anuñ ḥınsı (20) müddet-i ‘ömrünü şavm ile olur. Zīrā lām istigrāk içündür. Eger bir gün iftār ederse yemīninde bārr olur. (21) Eger

müddet-i ‘ömründe iftār eylemeyüb fevt olsa eczā’-i hayātında āhır cüz’ünde hāniş olur. Zīrā şart (22) ol maḥalde müteḥakkıḳ olur.

وأبداً بساعة Ebeden ḳavli ‘ale’l-ebedi ḳavline ma’tūfdur. Bir kimesne *in şumtū ebeden fe ‘abdī* (23) *ḥurrun* dēse bir sā‘at şavm ile hāniş olur. لأنه Zīrā ebeden ḳavli بالإستيعابتركأوفعلاً (24) للتأكيد فيا لآتي كقط و البتة في الماضي وذلك zamān-ı müstaḳbelde nefy-i ta’kīd içündür, yoḥsa tevḳīt için (25) değildir. Ve müstaḳbelde tevḳīd için olması māzīde ḳaṭtu ve elbette menzilesindedir. Meşelen, *mā fe’altū kezā ḳaṭtu* (26) ve *elbettete* gibidir. Ve zālīk ātīde ta’kīd olması isti‘āb iledir, terken ve fi’len. Ya‘ni eger yemīn men‘ üzerine (27) olursa meşelen, *in şumtū ebeden* gibi isti‘āb lāzımdır. Eger yemīn fi’l üzerine olursa, [092b/(01)] meşelen, *in lem eşum ebeden* gibi. Kaçan birr isti‘āb ile olsa. Pes imdi ḥıns iczā’-i ‘ömrün ba’zısında (02) fi’l ile veyāḥud terk ile vāki‘ olur.

الوقت في غير المقدر به ظرف وفي (03) وفي إن كلمتك الأبد وجالستك وساكنتك بساعة لأن Meşelen, bir kimesne *in kellemtūki’l* (04) -*ebede ve cālistūki’l-ebede ve sākintūki’l-ebede fe’abdī ḥurrun* dēse ve bir sā‘at tekellüm eylese ve cülūs (05) eylese ve sākin olsa yemīninde hāniş olur. Zīrā vaḳt ile muḳadder olmayan ef‘alde vaḳt zarf (06) olur, yoḥsa mi’yār olmaz. Bu, ef‘alde ise vaḳt ile muḳadder değildir, zīrā cemī‘ evkātda işlenmesi şaḥīḥdir. (07) Ammā vaḳt ile muḳadder olan fi’lde ki şavmdır, anda vaḳt mi’yārdır, isti‘āb ile hāniş olur. *Ve mā zekerehunūñ* (08) aslı ya‘ni vaḳt zarf ve mi’yār olması tezevvüc ve aḳāmetinde zāhir olur. Meşelen, bir kimesne *vallāhi lā etezevvecū ebeden* (09) *evi’l-ebede* deyu yemīn eylese bir kerre tezevvüc eylese hāniş olur. Nitekim kelāmda bir sā‘at tekellüm etdüğü gibi. (10) İḳāmete mişāl *vallāhi lā eḳīmū bi’l-Kūfeti şehran* dēse hāniş olmaz, illā isti‘āb ile olur. Bu mes’ele (11) şavmıñ nazīridir.

ولا (12) لايلزم الإثبات لأنه تعذر الدوام في صير إلى ما يقرب منه وهو البالغ حدا الشهرة Lā yelzimū’l-işbātū ḳavli bir su‘āl-i muḳadderaya cevābdır. (13) Taḳrīr-i su‘āl budur ki, kaçān mālā yemtteddü olan şu if‘āl ebede lāḥik olsa yemīn sā‘at üzerine vāki‘ (14) olur. Lāyık olan bu idi ki, *vallāhi leyükellimennehū* veyāḥud *leyecālisünne ebeden* ḳavlinde daḥi bir kerre söylemekle ve bir sā‘at (15) mecālis ile hāniş olur. Ḥālbuki

mes'ele böyle değildir. Belki yemîn kelâmından ‘adem-i imtinâ’ üzre vâki’ olur. (16) Takrîr-i cevâb budur ki, mekâleme ve mecâlisde devâm müte‘azzîrdir. Zîrâ mükâleme ve mecâliseniñ ebeden min ğayri muzârakatin (17) imtinâ’i muhakkaktır. Yemînden murâd olan ma‘lûm oldu ki ‘inde’l-likâ kelâmından ‘adem-i imtinâ’dır. Ve şol evkâtta (18) mecâlis eylese bilâ i’râz mecâliseye müdâvemetdir. *Liennehü te‘azzîri’d-devâm* kavli buña işâretidir. Çünkü devâm müte‘azzîr (19) ola. Ol devâma kurbîyyet olan şey’e iştirât kılınur ve devâma karîb olan şey’ oldur ki, fi’l hadd-i şührete (20) bâliĝ ola, ya’ni şol mertebe müstehir ola ki, anuñ mekâlîme ve mecâlîse ve mesâkinesi bîkaderi’l-imkânî ‘alâ mükteza’l-imtidâdi (21) cereyân eylese. Ammâ bu ef’âlî terk üzerine yemîn bunuñ hılâfidir.

Meşelen, *in kellemtüki ve câlistüki ve sâkintüki* (22) dese bunda iştirât ve devâm müte‘azzîr değildir. Pes imdi *ebeden* kavli terk ef’âlîñ mi’yârî olur. Bu taqdîrce (23) terk ebedî isti‘âb şart olur. Nefs fi’l ile haniş olur zîrâ şart-ı birr terk fi’li isti‘âb (24) idi. Nefs fi’l ile fevt oldu. Nefs hürûc ve dühûl ile haniş olduğu gibi bu dañi hânîş (25) olur. Meşelen, bir kimesne *le ehruçenne min hâzihi’d-dâra’l-ebede ve leedhülünne’l-ebede* dese hürûc ve dühûl imtidâd (26) kabul eder. Fi’lden değildir. Pes imdi zîkr-i vâkt fi’liñ zarfîyyeti içündür. Hâşıl-ı kelâm bu maqâmda fi’l (27) iki nev’ üzerinedir. Bir nev’i imtidâdı kabul eylemez tezevvüc ve hürûc ve dühûl gibi. Ve bir nev’i dañi imtidâdı kabul eder. [092b/(01)] ol dañi iki nev’ üzerinedir. Bir nev’i anda ri‘âyet devâm müte‘azzîr olmaya şavm gibi ve bir nev’i ri‘âyet devâm (02) müte‘azzîr olur. Kelâm ve mesâkine ve mecâlîse ve bunlara müşâbih olan şey’ler gibi. İmdi şol yemîn ki mu‘arref (03) bi’l-lâm olan ebed üzerine vaki’ ola. Ol dañi şundan hâlî değildir, yemîn isbât fi’l için ‘ağd ola. (04) Veyâhud fi’lden imtinâ’ üzerine ‘ağd ola. Eger imtinâ’ üzerine ‘ağd olursa cemî’inde devâm isti‘âb (05) şartdır. Lâkin şavmda iştirât hıns içündür, bâkîde birr içündür. Eger isbât fi’l üzerine ‘ağd olursa (06) eger ol fi’l imtidâdı kabul eylemeyenden ise birr için ve nefis fi’liñ vücûdi için şart olur. (07) Muzâfun ileyh olan vâktiñ bir cüz’ünde eger fi’l imtidâdı kabul idüb devâmı ri‘âyet müte‘azzîr (08) olursa anda şart birr hadd-i şühret bülûğdur. Eger ri‘âyet devâm müte‘azzîr olmaz ise vâkt (09) muzâfun ileyhiñ devâmı şart kılındı.

ولا إن سكنتُ شهرا لأنها ممنوعة Bizim zıkr eyledüğümüz mes'ele (10) üzerine isbât fi'llâzım gelmez. Meselen, *in sekentü şehran fe'abdî hurrin* dese hıns için cemi' (11) şehirde süknâyı isti'âb şartı kılındı. Ammâ bu mes'eledede isti'âb şartı memnu'dur. Zîrâ İmâm Muhammed (12) bu mes'ele-şl da zıkr eylemiştir. Ammâ meşâyih ihtilâf idüb Ebû Bekir bin Sa'îd³⁴² cemî' şehirde (13) süknânın isti'âbinâ iştirâtı tecvîz eyledi ve şeyh Ebû Bekir İskâf bir sâ'atde hâniş olmasına (14) zâhib oldu in sâkintüki kavlinde vâki' olduğu gibi, lâkin bu mes'ele zıkr olunan mes'elemize nakda (15) şâlih değildir. Zîrâ Haşîrî³⁴³ bu mes'eleyi mesâkinde bâbu hınsde zıkr eylemiştir.

حيث شرط للحنث وإستيعاب الترك لإمتداده وتعذر الظرفية إذ (16) ولا إن لم أسكن شهرا حيث شرط للحنث وإستيعاب الترك لإمتداده وتعذر الظرفية إذ (16) ve yine (17) zıkr olunan şey'e lâzım gelmez. Bu mes'eleniñ vürüdiniñ vechi budur ki, eger mesâkineniñ devâmı müte'azzir olursa (18) terki isti'âb hıns için şart kılınmadı. Eger şehrdan bir sâ'at mesâkine eylese hâniş olmaz ammâ (19) hın-i hılfdan bir şehir terk olursa hâniş olur. Ve sâ'ile cevâb iki vecihledir. Birisi bunda (20) hılf terk mesâkinedir. Ma'nâsı *in dâme terkün mesâkinetî me'ake şehran fe'abdî hurrin* demektir. Terk ise (21) mümtedd olan fi'ldendir. Ve fi'l mümtedd muzâfun ileyh olan vakti isti'âb eder. Pes imdi şart-ı hıns (22) isti'âb olur. Eger bir sâ'at mesâkine eylese ve dâme terk olmağla hâniş olmaz. Cevâb-ı sâni (23) fi'l gayri mümtedde vakt zarfdır, mazrûf iktizâ eder. 'Adem ise mazrûf olmağla şâlih değildir. Pes imdi (24) zarfiyyet müte'azzir olıcağ cihete imtidâd ve mi'yâriyyet i'tibâr olunmak vâcib oldu. Kelâm-ı 'âkili ilğadan (25) şavn için muşannif *li'mtidâdihi* kavli ile evvele işâret idüb ve *te'azziri'z-zarfıyyeti* kavli ile sâniye (26) işâret eyledi.

(27) وفي حيننا بسنة اشهر لأنه اعدلم حامله فالحق بالموضوع حتى لم يزول يزد وبالتعريف
Ya'ni bir kimesne *in şumtû hinen* veyâhud *in kellemtü fülânen hinen fe'abdî*

³⁴² Ebû Bekir bin Sa'îd. İsmine tam ulaşamadığımız şahsın hadis rivayetiyle ilgili bir yerde adı anılmaktadır. A'meş künyesiyle meşhur olduğu da nakledilmiştir. Ancak A'meş adındaki şahsın bağlantısını kuramadık. Bk. İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebû'l-Leys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim: 5 Haziran); [http://hadithtransmitters.hawramani.com.](http://hadithtransmitters.hawramani.com;);

³⁴³ Haşîrî; muhtemelen Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim. b. Enûş el-Hasîrî el-Buhârî el-Hanefî. Hayatı hakkında sınırlı bilgiler bulunmaktadır. Irak. Hicaz ve Horasan taraflarına seyahatler gerçekleştirmiştir. Serahsi'den ders aldığı belirtilmektedir. "*el-Hâvî fi'l-fetâvâ*" adlı eseri mevcuttur. 1107 yılında Buhârâ'da vefat etmiştir. Saffet Köse, "Hasîrî, Muhammed b. İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim: 7 Haziran).

ḥurrūn dēse ve bir şey'e [093a/(01)] niyyet eylese, anuñ yemīni altı āy üzerinedir. *Zīrā* altı āy mahāmiliñ a'dalidir. *Zīrā* ḥīn zikr (02) olunur. Anuñla müddet *ḳaṣīra* murād olunur. Nitekim *Ḥaḳ* ṣubḥāne ve te'ālāniñ “فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ” (03) ḳavli şerīfinde vāki' olmuşdur. Bunuñla murād vaḳt-i şalātdır ve ḥīne zikr olunur. Anuñla kırk sene (04) murād olunur.

Ḥaḳ ṣubḥānehu ve te'ālāniñ “هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينَ مِّنَ الدَّهْرِ...” ḳavli şerīfinde vāki' olmuşdur. (05) Müfessirleriñ ḳavli üzerine murād kırk senedir ve ḥīnün zikr olunur. *İlā* ḳıyāmu's-sā'ah murād olunur. *Ḳāle'llāhu te'ālā* (06) “فَذَرَهُمْ فِي عَمَرَتِهِمْ حَتَّىٰ حِينَ” ve ḥīn zikr olunur altı āy murād olunur. *Ḥaḳ* ṣubḥāne ve te'ālāniñ “...ثَوْتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا” (07) ḳavli şerīfinde vāki' olmuşdur. İbn-i Abbās raḳıyallāhu te'ālā dedi ki, murād olan altı (08) āydır. *Zīrā* isim küllü tulu' ve rabṭ üzerine vāki' olur. İmdi vaḳt-i ṭulu'dan vaḳt-i rabṭe altı āydır. (09) ḥaḳı değıldir ki, ḥālif olan kimesne ḥīn ile müddet-i *ḳaṣīra* murād eylememiştir. *Zīrā* bir sā'at nefsin men' eylemek (10) için 'ādeten yemīne muḥtāc değıldir. Ve kırk sene'i daḥi murād eylemez. *İlā* ḳıyāmu's-sā'a ḥīni daḥi murād eylemez. (11) Ve eger müddet-i ṭavīl murād eylese yemīni iṭlāḳ ederdi. İmdi murādı altı āy idüğü müta'ayyin oldu. *Zīrā* (12) evsaṭdır. Ve evsaṭ ise a'dalidir. Pes imdi altı āya mevzū' gibi oldu.

Muşannifiñ *fe'l-ḥaḳḳu bi'l-mevzū'i* (13) ḳavli buñā işāretidir. Ve ta'rīf ile ziyāde olmaz. *ḥīne'l-ḥīn* berāberdir. Şol şey' ki, vaż'an veyāḥud 'örfen(14) mu'arref ola. *Lām-ı ta'rīfiñ* vücdü ve 'ademi berāberdir. *Zīrā* lāmıñ fā'idesi ta'rīfdır bu ise 'örfen (15) nefsinde mu'arrefdir. Pes imdi vaż'an mu'arref gibi oldu.

Ḥīn māḳāmında zemānen (16) dēse. Meşelen, *in şumtū zemānen fe'abd ī ḥurrūn* dēse, anuñ yemīni altı āy üzerine vāki' olur. *Zīrā* zemān (17) ḥīn isti'mālī gibi isti'māl olunur. Pes imdi eḥadehümā münāsib-i aḥar olur. Meşelen, *mā raeytühü müz zemānen* (18) denilür. Nitekim *mā raeytühü müz ḥīne* denilür. Şāḥib-i Taḥrīr demiştir ki, Sa'leb ve İbn-i 'Ārabī naḳl idüb (19) zemān 'indel'l-'arab altı āydır.

فالا كذا دهرًا ورأيه التوقف لعدم الموقف İmāmeyn dediler ki dehran (20) lafzı daḥi ḥīn ve zemān gibidir. Meşelen, bir kimesne *in şumtū dehran fe‘abd ī ḥurrun* dēse ve bir şey' niyyet eylemese (21) *müddetühü ḥīnen* demiş gibi oldu. Eger ol kimesne ‘ömründe müteferrikan ve müctemi‘ān altı āy şā'im olsa ḥāniş (22) olur. Eger altı āy şā'im olmayub fevt olsa ḥāniş olmaz, şart bulunmaduḡı için. Ve ra'yühü kavli (23) ya'ni Ebū Ḥanīfe raḥimehullāh re'yi tevakkūfdur. Zīrā münker olan dehrde Ebū Ḥanīfe ḥazretleri tevakkūf eylemiştir. (24) *lā edrī mā'd-dehru* buyurmuşlardır. Ve tevakkūfdan murādı lūḡatı terk eylemek, tevķīfī olub kıyāsıñ anda (25) medḥali yokdur. Ve taķdīrine şārī'den daḥi naşş vārid olmadı ve e'imme' lūḡatdan bir ferd daḥi tefsīr eylemedi. Ve muşannifiñ (26) li'ademi'l-müvekkıfı kavli buña işāretidir. Ve Ebū Ḥanīfe raḥimehullāh bu misüllide tevakkūf eylemesi kemāl-i vera' ve taķvāsına nişandır. (27) Bu misüllü şey' Nebī 'aleyhisselāmdan su'āl olunduḡı rivāyet olunmuşdur. Nebī 'aleyhisselām efḍal-i buķā'den su'āl [093b/(01)] olunduķda *lā edrī* buyurub vaķtā ki Cibrīl 'aleyhisselām nāzil olduķda su'āl buyurub, Cibrīl 'aleyhisselām (02) semāya 'urūc idüb yine ḥübuṭ eyledikde Rabbimden efḍali buķ'a su'āl eyledim, mesāciddir buyurdular. Ve ol mescidiñ <ehliniñ> (03) efḍali ibtidā'en dāhil ola ve cümleden soñra ḥurūc eyleye. Ve ehliniñ şerri soñra dāhil ola ve cümleden evvel ḥurūc (04) eyleye.

وفي الأزمنة بالعمر عندهما للجنس *Ve fi'l-ezmineti* kavlinde şart-ı ḥıns 'ömrde ḡindir İmāmeyn kıtında. Meşelen, (05) *in şumtū'l-ezminete* veyāḥud *in kellemtū fülāneni'l-ezminete* dēse yemīn 'ömür üzerine vāki' olur. Zīrā elif ve lām (06) cem'e dāhil olsa 'ahid için olur. Eger ma'hūd olmaz ise cinse şarf olunur. Ezminede ise ma'hūd (07) yokdur. Ve dūhūr ve sinīn daḥi böylecedir. Muşanefiñ li'l-cinsi kavli buña işāretidir.

بالسنة تقديما للعهد (08) والأيام بالأسبوع والشهور Eger eyyām ve şühūr zıkr ederse. Meşelen, *in şumtū'l-yevme fe‘abdī ḥurrun* dēse (09) veyāḥud *in şumtū'ş-şehra fe‘abd ī ḥurrun* dēse eyyāmda yemīn üsbu' üzerine vāki' olur. Şühürda sene (10) üzerine vāki' olur aşlda elif ve lām ta'rīf içündür. Ma'hūd için şarf olunur. Eger lām eyyām ve şühūr (11) için ma'hūd olıcaķ aña şarf olunur. Cins bulunduķ da üzerine 'ahdi taķdīm için ve bigayrı

zarüret harf-i ta'rîf (12) lağv olmamak için. Zîrâ üsbu' eyyāmda ma'hüddur ve eyyāmın hesabı üsbu'da müntehî olur ve şühürün dağı (13) hesabı senede müntehî olur.

وعنده يعتبر بعشرة آحاد كل صنف Ebū Ḥanīfe raḥimehullāh kıtında ol kimesnenin (14) yemini her sınıf için 'aşera ile i'tibār olunur. Meselen, 'aşera ezmine ve 'aşerate eyyām ve 'aşerate eşhur ve 'aşera sinin (15) ve 'aşerate dühür gibi. İmām-ı A'zam kıtında cümlesinde 'aşera ile i'tibār olunur.

ولا عهد إذ لاعود (16) لأن الجنس تسمية أدنى فكان أولى Kaçān lām 'ahd için olmasa istiğrāk-ı cins için olur. İmdi ezmine ve eyyām ve şühür (17) min ḥaysü't-tesmiyeti bi ismi'l-cem'i 'aşerada müntehî olur. Zîrâ 'aşeraya varınca lafz cem' ile zıkr olunub 'aşerate eyyām denilür. (18) Ammā 'aşera'i tecāvüz eyledikde lafz-ı vāhide zıkr olunur. Meselen, eḥade 'aşera yevmen denilür, eḥade 'aşera eyyāmen denilmaz. İmdi (19) 'aşeraya şarf eylemek vācib oldı. Zîrâ 'aşera 'ömürden ednāsıdır. Pes imdi evlā olan budur. Zîrâ (20) ekall olan müte'ayyindir. 'Ahd için ḥaml olunmak mümkün değildir. Nitekim İmāmeyn raḥimehümallāh demişler idi. Zîrâ (21) 'ahdin 'avdi lāzımdır. Ezmine ve eyyām ve şühürda 'avd müteşavver değildir. Zîrâ ezmāndan mā māzi idi 'avd eylemez. (22) Ve 'avd eylediği ismidir. Ol ise ismi cem' ile tesmiye eylediği şey'in cinsine şarf olunur. İsm-i cinsin (23) ednāsı üçdür. Akşası ondur, ism-i cem'i münekkir üç üzerine vāki' olur. Pes imdi isim cem' mu'arref (24) ekşer üzerine vāki' olmak lāzım olur. Ednā ile akşa beyinde qadr-i ma'lūm olmamağın akşaya şarf olunur, (25) sār esmā-i ecnās gibi.

وفي المنكر بثلاثة لأنه أدنى الجمع Münekkerde üç üzerine vāki' olur, zîrâ selāse (26) ekall-ı cem'dir. Meselen, *in şumtü ezmineten* veyāḥud *in şumtü eyyāmen* veyāḥud *in şumtü şühūran* dese bi'l-ittifāk yemīn (27) üç üzerine vāki' olur. Zîrâ selāse ism-i cem' muntalik olduğu şey' in ednāsı selāse üzerine ḥaml olunur. Zîrâ [094a/(01)] müteyakkindir.

والجمع بإحاده إلا الأسابيع لانه الحقيقة تركت في المفرد للعرف Eger *in şumtü'l-cem'e* (02) veyāḥud *in kellemtü fülāneni'l-cem'e* fe'abdī ḥurrun dese, ol kimesnenin yemini eḥād-i cem' üzerine vāki' olur. (03) Üsbu' üzerine vāki'

olmaz. İllā niyyet ile vākī‘ olur. Ḥattā eyyām-ı üsbu‘dan cum‘adan ğayri ile şā‘im (04) olsa ḥāniş olmaz. Zīrā eḥād-i cum‘a ḥāşşaten ḥaḳīḳatdır ve ḥaḳīḳat müfredde terk olunmaz, ‘örfe binā’en, (05) zīrā ‘örfde muṭlaḳ cum‘a zıkr olunsa eyyām seb‘a murād olunur ammā mecmū‘ zıkr olunsa anda ‘örf yokdur, (06) ḥaḳīḳat bāḳīdır.

ثم في الصوم يستوعب ولايتعين مايلي اليمين لما مر Meselen, in şumtü şehrān fe‘abdī ḥurrun (07) dese şavmda vaḳt-i mezkūruñ temāmı isti‘āb şart kılındı. Bir şehrīñ şavmı ile ḥāniş (08) olunur. Gerek şavm mütteşilen olsun, gerek müterāḥiyen olsun, berāberdir. Yemīni vely eden vaḳt müta‘ayyin (09) olmaz. Beyānı mürür eylemiş idi. Zīrā fi‘l kaçān vaḳt ile muḳadder olsa, vaḳt ol fi‘liñ mi‘yārı (10) olur. Ammā vaḳt ile muḳadder olmayan fi‘liñ vaḳt zarfı olur. Ve yemīn muṭlaḳ zıkr olunsa ebed üzerine (11) vākī‘ olur. Ol zemān vaḳtiñ zıkrı māverāsı iḥrāc içündür, bāḳīsi taḥt-ı yemīne dāḥil olub (12) yemīn vely eyledüğü şey' i‘tibār olunur. Ammā yemīn muṭlaḳ olmak ebed üzerine vākī‘ olmadıkda vaḳtiñ (13) zıkrı yemīni vaḳt ile taḳdīr içündür. Pes imdi vaşlı iḳtizā eylemez. Nitekim nezr-i şıyām ve i‘tikāf (14) bābında zıkr olunmuş idi.

كذا إن تركت صوم شهر وفي غيره بقلبهما Meselen, in teraktü şavme şehrīn fe‘abdī (15) ḥurrun dese şehrīñ şavmını isti‘āb şart kılındı. Yemīn-i vely eyledüğü şehr müte‘ayyin olmaz. Eger (16) bir şehrīñ şavmını müteferriḳān ve müctemi‘an terk eylese ve dār-ı āḥirete intikāyleylese şart-ı berra fevt olub (17) yemīninde ḥāniş olur. Zīrā şart-ı ḥıns terk-i şavm idi. Bu taḳdīrce şart berrī şavm olur ma‘nāsı (18) lā etrukü şavme şehrīn in teraktü şavme şehrīn fe‘abdī ḥurrun demiş gibi oldu. Ve muşannifiñ fi ḡayri biḳablihimā ḳavli (19) ya‘ni şavmdan ḡayri fi‘lde şavmda olan ḥükmeyni mezkūreyin ki, isti‘āb <ve ‘adem-i ta‘yīn mā yeliye’l-yemīne idi. Ol iki ḥükmi ḳalb ile olur ya‘ni kelām ve mesāḳine ve mecālisede isti‘āb> lāzım deġildir ve yemīni vely eden (20) vaḳt müta‘ayyin olur. Ve bu zıkr olunan ḥükmeyn fi‘lde olur, yoḥsa terk fi‘lde olmaz. Ve lafzda (21) daḥi fi‘le işāret vardır. Zīrā dahi ḡayrihi ḳavli fi‘ş-şavmi yestev‘ibü kavline ‘atf olunmuşdur. Ve fi‘ş-şavm (22) kavlinde murād olunan fi‘l şavmdır. Ammā terk fi‘l kelām isti‘āb şart olur ve yemīn vely eyledüğü şehr (23) müte‘ayyin olmaz. Ma‘nāsı lā etrukü

kelāmeke şehran in teraktu kelāmeke fe‘abdi hurrin demek olur. Eger h̄n-i (24) halfden bir şehir terk-i kelām eylese yemīninde h̄niş olur. Zīrā terk-i kelām mümtedd olan şey'dendir. Pes imdi (25) vakt terk-i kelām olan yemīne mi‘yār olur.

نیتکیم گایری شامدا یمن وەلە ەیلەدۆگی (26) *kelāmeke şehran in teraktu kelāmeke fe‘abdi hurrin* demek olur. Eger h̄n-i (24) halfden bir şehir terk-i kelām eylese yemīninde h̄niş olur. Zīrā terk-i kelām mümtedd olan şey'dendir. Pes imdi (25) vakt terk-i kelām olan yemīne mi‘yār olur.

الترك هنا والمتروك ثمه فذاك (02) لأن الوقت في المعرف للاخراج وفي غيره للتقدير فتدّر Ya‘ni (03) *mu‘arref bi’l-lām* olan şavmda vaktiñ ya‘ni şehriñ zikri māverāsini iħrāc içündür. Eger yemīni *in teraktü’s* (04) -şavme kavli üzerine iktisār eylese *ebed* lafzına mütenāvil olur. Zīrā kelām tāmıdır, zikr şehirde muhtāc değildir. (05) Ve terk-i şavm ise mümtedd olan fi‘ldendir. Pes imdi zikr-i şehir māverāyı iħrac içün olur. Bu taqdīr (06) üzerine müddet yemīniñ biħükmi’l-iṭlāk hilfe ittisālī müte‘ayyin olur. Ve mu‘arref olmıyan şavmda vaktiñ (07) zikri taqdīr olur. Kaçān şavm münekker olsa, vakt metrūki taqdīr içün olur. Metrūk (08) dedüğü *in teraktü şavmen mü‘eccelen ilā şehrin* kavlidir. İmdi şavm yemīni vely eden vaktiñ müte‘ayyin olmayan (09) vakt ile muḳadder olsa, andan soñra terk fi‘l ol vakt ile muḳadder olan şavmıñ üzerine (10) dāhıl olsa. Pes imdi vaşl ve terāhiye muhtemel şehir ile muḳadder olan şavmıñ terki h̄niş (11) içün şart olur. *fe kuddira’t-terkü hünā* kavli *in teraktü’s-şavme şehran* kavlinde muḳadder bi’l-vakt olan terk-i (12) şavm budur. Yoḥsa nefsi-i şavm değildir.

Ve in teraktü’s-şavme fi’s-şehri kavlinde muḳadder olan şol şavmdır ki, (13) terk ol şavme te‘alluḳ eyledi. Yoḥsa nefsi-i terk değildir. *İn teraktü şavme şehrin* kavli *in lem eşum şehran* (14) kavli gibidir. Muşannifiñ *fezāke kein lem eşum şehran* kavli buña işāretidir. *İn lem eşum şehran* dесе yemīn (15) vely eden şehir müte‘ayyin olmaz. Zīrā muṭlaḳ *in lem eşum* kavli ile yemīn bir sāt şavm üzerine vāki‘ (16) olur. *Ve in teraktü’s-şavme şehran* kavli *teraktü’s-şavme fi’s-şehri* kavli gibidir. Eger şehri ta‘rīf (17) ile zikr eylese yemīn vely eyledüğü şehir müte‘ayyin olur. Ve bu elif ve lām ma‘hūd

menzilesindedir.(18) *Ve in teraktü 'ş-şavme şehran* daḥi, kezālik. Vaḳtā ki şehriñ zikri māverāyī iḥrāc için oldı ise (19) murād olan şol şehir ki, yemīni vely eyledi. Pes imdi şehran ḳavli taḳdīren mu'arref olur. Evvel bābda (20) zikri mürür eylemişdir.

ولله علي عتق رقبة وصوم يومٍ *Lillāhi 'aleyye şavmūn* deyu yemīn eylese ol kimesneniñ (21) üzerine vācib olan kāmīl bir günün şavmıdır. Zīrā şer'an mu'teber olan şavmıñ ednāsı bir gündür. (22) Faḳīh Ebū'l-Leys raḥimehullāh dedi ki, lāyık olan üç gün şavm vācib olmaḳdır. Zīrā bāb-ı keffāretde (23) eḳall-ı şavm üç gündür ve kitāb-ı ey mānda bir racūl 'aleyye nezrun dēse ve şıyāma niyyet eylese, ammā 'adedini (24) niyyet eylemese anuñ üzerine üç günün şavmı lāzım olur. Bu mes'eledede daḥi böyle gerek idi. (25) Aña cevāb verilmiyor ki bir günün şavmı lāzımdır. Zīrā kelām-ı maḥrec ḥuşūşa iḥrāc olundu. Şol çeşidiyle ki (26) bir kimesne 'aleyye şavmūn dēse bu isim müsteḥaḳ oldıḡı şey'e şarf olunur ki, bir günün şavmıdır. Ammā (27) Ebūleys faḳīhiñ dedüḡi nezrde lafz-ı şıyām menvīdir. Ve lafz-ı şıyām ise 'āmmıdır. Cemā'ate [095a/(01)] ve vāḥide şāliḥdir.

و صدقة نصف ساعٍ Bir kimesne *li'llāhi 'aleyye şadekatūn* deyu yemīn eylese ol kimesneniñ (02) üzerine buḡdāydan nısf sā' arpadan bir sā' veyāḥud temrden bir sā' vācib olur.

عشرة (03) وإطعام مساكين Bir kimesne *li'llāhi 'aleyye iṭ'āmu mesākine* veyāḥud *iṭ'āmu'l-mesākine* deyu yemīn eylese ol kimesneniñ (04) üzerine on miskini iṭ'ām lāzım olur, istiḥsānen. Ammā ḳıyās olan münekkerde üç miskine iṭ'ām lāzım (05) ola. Zīrā selāse cem'iñ eḳallıdır ve mu'arrefde bir miskine iṭ'ām lāzım ola. Zīrā el-mesākīnde ma'hūd yokdur. (06) Elif ve lām cinse şarf olunur.

وصدقة مساكين ستة Bir kimesne *li'llāhi 'aleyye şadakatūn mesākīnu* deyu yemīn (07) eylese, ol kimesneniñ üzerine altı miskine buḡdāydan üç sā' buḡdāyı şadaḳa vėrmek lāzım olur. (08) Zīrā Ḥaḳ şubḥānehu ve te'ālā keffāret hılfdede "...مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسْكَ..." ḳavli şerīfinde şadaḳa-ı icāb buyurmuşdur. (09) ve Nebī 'aleyhisselām ol şadaḳa-i buḡdāydan üç sā' buḡdāyı, altı miskine taşadduḳ eylemeḡi tefsīr buyurmuşdur. (10) İmdi icāb-ı 'abdde daḥi, kezālik. *قرر بعرف الشرع عرف اللسان في ما مر* İmām Muḥammed

rahimehullāh kaşd eyledüğü mesā'il (11) nezri 'örf ehl-i lisān ve ıstılāhlārına müsteneden zıkr eyleye. Nitekim hüküm 'örf-i şer' üzerine mübtenî olduğu (12) gibi. İmdi İmām Muḥammed ehl-i lisānıñ 'örfünü 'örf-i şer' ile taḳrır eyledi. Şuña binā'en ki, icāb-ı 'abd icāb-ı Allah'da (13) mu'teberdir.

3.36. Bābu'l-ḥınsı bi-fi'lihi li-şāhibihi ev ḡayrihi

(14) الحنث بفعله لصاحبه أو غيره لو قال إن بعت لك ثوبا فباعه بأمر الرسول جاهلا *باب*
Bir kimesne Zeyde *in bi'tü leke sevb*en *fe'abd ī ḥurr*un dēse (15) ve aşlen bir niyyeti olmasa ve Zeyd bir cümle bir *sevb* virüb bu *sevbi* ḥālif olan kimesneye vir ki, bey' eyleye (16) deyu gönderse ve ma'mūr olan rasūl ḥālīfe *sevbi* ref' idüb bu *sevbi* benim için bey' eyle deyüb (17) Zeydiñ idüğünü dēse ve ḥalif *sevb* Zeydiñ idüğüne cāhil olsa ve bu *sevbi* bey' eylese (18) yemīninde ḥāniş olmaz. Zīrā lām milke ḳābil olan fi'l ki, bey'dir, anuñ üzerine dāḥil olmuştur. Pes imdi (19) iḥtişāş fi'l maḥlūf 'aleyh üzerine vāki' olur ki Zeyddir. Ve muşannifiñ *biemri'r-rasūli* ḳavli ya'ni rasūlüñ emri ile (20) ḥāniş olmaz dimekdir. Ammā maḥlūf 'alehiñ emri ile bey' eylese ḥāniş olur. Ve *sevb* Zeydiñ idüğüne (21) cāhil olmasa ḥāniş olur. Zīrā emr-i rasūl maḥlūf 'alehiñ emri gibidir.

Ve لإختصاص العين فالحنث ثمة بملك البيع وهنا ببيع الملك (22) وفي ثوبا لك يحنث لأنها
eger *in bi'tü sevb*en *leke fe'abdī ḥurr*un (23) dēse emr-i rasūl ile bey' eylese gerek Zeydiñ idüğüne 'ālim olmaşun, gerek cāhil olsun, berāberdir. (24) Yemīninde ḥāniş olur. Zīrā lām 'ayn üzerine dāḥil oldu. Pes imdi 'ayn maḥlūf 'aleyhe maḥşūş (25) olur. Bu taḳdīr üzre 'ayn maḥlūf 'alehiñ milki olmaḳ şartı kılındı. Ḥāşıl-ı kelām ḳaçān lām bey' üzerine (26) dāḥil olsa bey'i Zeyde temlīk ile ḥıns vāki' olur ve ḳaçān lām 'ayn üzerine dāḥil olsa (27) Zeydiñ milki bey' ile ḥıns vāki' olur.

واعتبر بثوب الغير والرسول المحلوف Bizim zıkr eyledüğümüz mes'eleye [095b/(01)] maḥlūfun āleyhiñ *sevb*inden ḡayri *sevbi* i'tibār ile. Meselen, maḥlūfun 'aleyhe rasūl olub bir āḥarın *sevbi*ni getürüb (02) ḥālīfe virse ve bey' için emr eylese ve ḥālīf daḥi bey' eylese *in bi'tü leke sevb*en ḳavlinde ḥāniş (03) olur. Ve *in bi'tü sevb*en *leke* ḳavlinde ḥāniş olmaz, sūret-i ūlāda. Eger maḥlūfun 'aleyh rasūl ise de, (04) ḥāniş olur. Şartı bulunduğı için. Zīrā bey' maḥlūfun 'aleyh için vāki' oldu, sūret-i şaniyede ḥāniş. (05) Zīrā şart

meḥkūd olduğu için. Zīrā ṣevb maḥlūfun ‘aleyhiñ milki olmak şart idi, bulunmadı.

وَالصَّبَاغَةُ وَ الْبِنَاءُ (06) كَذَا الْخِيَاطَةُ Hayyāṭat ve şıyāḡat ve binā’ daḥi bi‘aynihi. *in bi’tü leke ṣevben in bi’tü ṣevben leke* (07) gibidir. وَفِي إِنْ ضَرَبْتَ *Īn bi’tü leke ṣevben* mekânında *in ḍarabtü leke ‘abden* (08) *fe‘abdī ḥurrun* dēse ve maḥlūfun ‘aleyhiñ rasūlünüñ emri ile maḥlūfun ‘aleyhiñ ‘abdini ḍarb eyleyse (09) ve ‘abd anuñ idüğüne cāhil olsa hānis olur. Zīrā ḍarb temlīki qabul eylemez. Bu taḳdīr üzre ma’nā-yı (10) temlīk müte‘azzir olcaḳ, maḥal ḍarb ki ‘abddır, anuñ üzerine ḥaml olunur كَذَا الْأَكْلُ Eger *in ekeltü* (11) *leke ṭa‘āmen* veyāḥud *in mesestü leke ṣevben* veyāḥud *in deḥāltü leke dāran* dēse ve maḥlūfun ‘aleyhiñ (12) ṭa‘āmını ekl eylese veyāḥud ṣevbi mess eylese veyāḥud ḍarına ḍaḥil olsa, cāhil olduğu (13) ḥalde emr-i rasūl ile işlese hānis olur.

Zīrā (14) *fi’l* bu şüretlerde vekālet ve icāra ile temlīk olunmaz. Zīrā bir ferd ḡayri için ekl ve şirb eylemek ihtimāli (15) yokdur. Ve lāmı *fi’le* ihtisāsa ḥaml daḥi mümkün deḡildir. ‘Ayn üzerine ihtisāsa ḥaml olunur. Kelime-i leke ki, taḳdīm (16) olunmuş idi, ta’ḥīr olunur, ifāde-i milkden lāmıñ iktizāsıyla ‘amel için. Pes imdi bu taḳdīr üzerine maḥalli (17) *fi’l* maḥlūfun ‘aleyhiñ milki olmaḳlığını ifāde eder.

Nitekim ḥālifiñ niyyetiyle lām taḳdīm (18) ve ta’ḥīr olduğu gibi, ta’ḥīr olunur. Meḡelen, *in bi’tü ṣevben leke ve in bi’tü leke ṣevben* qavlinde ḥālif (19) olan kimesne, benim niyyetim taḳdīm idi veyāḥud ta’ḥīr idi, dēse taṣdīḳ olunur. Zīrā kelāmı taḳdīm ve ta’ḥīre (20) muḥtemeldir. İllā qazā’en taṣdīḳ olunmaz, ancaḳ diyāneten taṣdīḳ olunur. Ḥāşıl-ı kelām *fi’l* iki nev’ üzerine, (21) bir nev’i ‘aḳd ile mālīk olur. Bey’ ve ḥıyāṭa ve şıyāḡa ve buña müṣābih icāra ile milkolan şey’ler gibi. (22) Ve bir nev’i ki temlīk olunmaz. Ḍarb ve ekl ve şirb ve düḡūl gibi.

فَعَلَمَ يَتَعَيَّنُ صُورَةُ الْإِضَافَةِ بِخِلَافِ (23) *Felem yete‘ayyen* qavlinde olan *fā fe uḥḥurat* qavlinde neticedir. Qaçān *leke* de olan (24) *lām* ma‘nen mu‘aḥḡar olsa. Ḍarbiñ maḥlūfun ‘aleyhe izāfeti şüretinde ḡıns müte‘ayyin olmaz. *Felem yete‘ayyin* qavli (25) bir su’āl-i muḳadderaya

cevābdır. Takrîr-i su'âl budur ki, *in darabtü leke* 'abden kavlinde haqîkati darb maḥlûfun (26) 'aleyhiñ milki ola. Bu ise mümkün değildir. Zîrâ darb 'aḳd ile kimesneye milk olmaz. Çünkü haqîkat müte'azzir (27) ola. Vâcibdir ki yemîn maḥlûfun 'aleyhe izâfet olan darbıñ şüretine müte'allik ola.

Nitekim bir kimesne [096a/(01)] maḥremine *in nekaḥtüki fe'abdi ḥurrun* dese yemîn şüret-i aḳdde müte'allik olur. Zîrâ haqîkat müte'azzirdir. Takrîr-i (02) cevāb budur ki, egerçi lām şüreten darb üzerine dāḥildir. Lâkin ma'nen 'abd üzerine dāḥildir. Zîrâ ta'hîr (03) ibtâlden ehvendir. Bu ecilden maḥlûfun 'aleyhe izâfet şüreti ḥıms için müte'ayyin olmadı. Zıkr olunan (04) şey' sebebiyle maḥlûfun 'aleyhe şüret izâfet bâtıl oldu. Ammâ maḥremine *in nekaḥtüki fe'abdi ḥurrun* kavli bunuñ ḥilâfidir.(05) Bu mes'elede maḥreme 'aḳd-i nikâh ile şüreten izâfet müte'ayyin olur. 'Abdiñ 'itkına şart için. Zîrâ maḥremde haqîkat-i (06) nikâh müte'azzirdir ve şüret izâfetden gayri ile daḥi mümkün değildir.

Lā yelzimü لعود النفع وهو أيضا بملك العين (07) لا يلزم حلف لا يضربه فأمر لأنه حث kavli bir su'âl-i muḳadderaya cevābdır. Takrîr-i su'âl budur ki, çünkü (08) darb niyâbete muḥtemel değildir. Lâzım olan bu idi ki, kendü ve 'abdini darb eylememeğe yemîn eylese bir âḥara (09) 'abdi darb için emir eylese me'mûr daḥi 'abdi darb eylese ḥānis olur. Takrîr-i cevāb budur ki, (10) seniñ dedüğüñ şey' lâzım gelmez. Hâlifin ḥānis olması mevlāya nef' 'avd eylediği içündür. Darbdan maḳşûd (11) mevlāya menfa'at içündür, yohsa 'abde menfa'at için değildir. Kaçān 'abd darb olunsa emre imtişāl idüb (12) mü'eddeb olur. 'Adeten darbdan maḳşûdī aṣlî, mevlāya menfa'at içündür ve nef'in 'avdi mürûr eden gibi milk-i (13) 'aynde daḥi muḥaḳḳaḳdır. Ya'ni şol 'ayn ki, fi'l anuñ üzerine vâki' olur. Hâlifin milki olmaḳ gerekdir. Muşānnifiñ (14) *bimilki*'-l- 'ayn kavli buña işāretidir.

Hattā هتّا حتى لم يحث في الولد وعبد الغير Hattā veledi darbda ve gayriñ 'abdini darbda (15) ḥānis olmaz. Meşelen, bir kimesne *lā yaḍribü veledihü* veyāḥud *lā yaḍribü* 'abdi *fülānin* deyu yemîn eylese ve bir âḥara (16) darb için emr eylese ve me'mûr daḥi darb eylese ḥānis olmaz. fi'lin nef'i emre 'āyid olmayacak ma'mûruñ (17) fi'li i'tibār olunmaz. Zîrâ veled darbıñ menfa'ati veledde 'ā'iddir. Bu ecildendir ki mu'allim izn-i eb veyāḥud izn-i vaşî (18)

ile şabi'-yi darb eylese bir şey' zāmin olmaz. Zīrā mu'allime 'āid olacak menfa'at yoktur. Belki hāşıl olan (19) menfa'at şabiye 'ā'iddir. Ve kezālik 'abd-i gayride hāşıl olan menfa'at mevlāsına 'ā'iddir.

يا'ني في'ل muzāf olduğu hālde يتبع العهدة ثم النفع (20) والفعل مضافاً مطلقاً veyāhud mutlak olduğu hālde 'uhdeye tābi'dir. (21) Eger 'uhde olmaz ise nef'a tābi'dir. Meselen, muzāf olduğına mişāl *in bi'tü leke sevben* kavlidir. Ve izāfetden (22) mutlak olduğına mişāl *in bi'tü sevben* kavlidir. İmdi bu fi'liñ fā'ili şol kimesne kılınur ki, ol fi'liñ (23) 'uhdesi ol kimesneye 'ā'id ola. Nitekim vekīl bi'l-bey'i ve's-şirā'i ol fi'liñ fā'ili kılındığı gibi. Ve eger ol (24) fi'ide 'uhde yogise anuñ fā'ili nef'i kendüye 'ā'id olan kimesne kılınur. İmdi kendü 'abdini darba emr olan (25) kimesne, ol fi'liñ fā'ili olur. Ammā darb vелеde ve gayrin 'abdini darba emr ol fi'liñ fā'ili olmaz. Muşannifiñ (26) *sümme'n-nef'a* kavli bir su'āl-i muḳadderaya cevābdır, taḳrīr-i su'āl budur ki, kaçān hālif emr-i rasūl ile cāhil olduğu hālde (27) bey'eylese lāyık olan bu idi ki hānis ola. Zīrā hālifin fi'li maḥlūfun 'aleyh için oldu. [096b/(01)] Zīrā nef' maḥlūfun 'aleyhe 'āyiddir. Taḳrīr-icevāb budur ki, fi'l nef'a ol zemān tābi' olur ki, 'uhde bulunmaya. Anda ise (02) emr üzerine 'uhde vācibdir. Pes imdi 'uhdeniñ vücūdi kıtında nef' için tābi' kılınmak mümkün değildir

3.37. Bābu istiḡnā'i'l-vāḥidi ve'l-cemā'ati

إستثناء الواحد والجماعة لو قال إن ضربتكما إلا يوماً فضربهما في يوم لم (03) *باب*
bir kimesne zeyd ve 'amr iki 'abdina *in ḍarabtükümā illā yevmen fe-imra'etī tālikun* deyu yemīn eylese ve bir gün ikisini (05) ḍarbeylese hānis olmaz, gerek ḍarbı ol günde cem' eylesün, gerek tefrīḳ eylesün berāberdir. Eger (06) iki günde ḍarb eylese hāniş olur, gerek cem' eylesün gerek tefrīḳ eylesün berāberdir

يوماً واحد إذ النكرة في الإثبات تخص كالأثر لقمة والصدر تام فلا يقيد (07) لأن المستثنى
بصفة المستثنى
İllā yevmen kavlinde müsteḡnā yevm-i vāḥiddir. Zīrā yevmen nekradır ve nefiyden istiḡnā isbātdır ve mevzū'-i isbātda nekra (09) hāşş olur. Nitekim *in kellemtü illā temraten ev illā luḳmaten* kavlinde temra-i vāḥide ve loḳmā-i vāhidedir. Andan sonra bu mes'eleniñ (10) üzerine bir su'āl vāridir. Taḳrīr-i su'āl budur ki, taḳdīr-i kelām *in ḍarabakümā fīhi*

ķavlinde ya‘ni müsteşnāda müşbet olan (11) şey' müsteşnā-yı minhden menfī olan şey'dir. İmdi lāyık olan bu idi ki, şadr sıfata müsteşnā ile muķayyed (12) ola ve ‘umūm şıfat ile müsteşnā daķı ‘āmm ola ĥattā ikisiniñ ħarbını yevmeynde cem‘ éderse ĥāniş (13) ola. Eger tefrīķ éderse ĥānis olmaya. Takrīr-i cevāb budur ki, şadr ki *in ħarabtükümā* ķavlidir. Ve ma‘nā-yı şartıye-i (14) ifādeye nazār ilā tāmmdır ve üzerine cezānıñ tertibiniñ şıĥhati ma‘nāsiyla. Eger üzerine iķtişār olunursa tāmmdır. (15) Ve illā ya‘ni zıkr olunan ma‘nālar olmaz ise ħayr-i tāmmdır, zīrā cezāya iķtişārı vardır. İmdi kaçān şadr tām (16) ola. Şıfat müsteşnā ile istişnānıñ taķyīdine zarūret yokdur. Zīrā ma‘nā-yı istişnā şıfat-ı müsteşnāsız temām olduķı (17) içün. Ve izā kāne kezālike müsteşnā yevm-i vāĥid olur, şadr cem‘ veyāĥud tefrīķ ile muķayyed deĝildir. Eger ħarbı iki (18) günde bulunursa, müsteşnā olan yevmiñ ħayrinde bulunmuş olur, ĥāniş olur.

بالتعريف حسب لأن المستثنى كل يوم يضربهما فيه لعمومه (19) وفي الأ يوم اضربكما يحنث
Ve fī (20) illā yevme ađribükümā ķavlinde bir kimesne *in ħarabtükümā illā yevme ađribükümā fīhi* deyu yemīn eylese ve iki yevmde tefrīķ ile ħarb (21) eylese ancak tefrīķ ile ĥānis olur. Yevmeynde ikisiniñ ħarbını cem‘ ile ĥānis olmaz. Meselen, birisini (22) yevm-i ĥāmisde ħarb eylese ve āĥiri yevm-i cum‘ada ħarb eylese ve cum‘a ĝüni şems ĝurūb eylese ĥamīs (23) ĝüni ħarb eylediķi ‘abdiñi ħarb eylemese ĥānis olur. Zīrā ĥālif nekra-i ki yevmdir. *Ađribükümā* ķavli ile vaşf (24) eyledi. Pes imdi müsteşnā külle yevmdir ki, ol yevmde ikisi ħarb oluna, zīrā şıfat-ı ‘āmm ile zıkr olundu. (25) Ve şıfat-ı ‘āmm ile mevşūf olan nekra ‘āmm olur. Nitekim *in kellemtü illā temraten berniyyeten ev luķmaten mādūmeten* ķavli gibi olur. (26) Zīrā bunda müsteşnā berniyyeniñ temrasınıñ luķmaten mādūmeten küllisidir. ‘Umūm şıfat ile ‘āmm olduķları (27) içün. İmdi mes'elemizde müsteşnā olan küllü yevmdir ki, anda ikisiniñ ħarbınıñ ictimā‘ı ola. İmdi [097a/(01)] ĥıns vāki‘ olmaz. İllā yevmeynde tefrīķ ile olur.

لا المقدره كالأ يوما إذهي ضرورية Cerr ile *bi-zıkrı’ş-şıfatı* (02) ķavline ma‘tūfdur. Ve taķdīr-i kelām şıfatıñ zıkriniñ ‘umūmi içündür, yoĥsa şıfat-ı muķaddera içün deĝildir. (03) *Lā’l-muķadderati* ķavli bir su‘āl-i

muḳadderaya cevābdır. Taḳrīr-i su'āl budur ki, eger şıfat-ı 'āmm ile mütteşife olan nekra 'āmm (04) olsa mes'ele-i muḳaddemede 'āmm olurdu. Zīrā menfī olan ol ikisiniñ darbı idi. Keennehü ol (05) kimesne *in ḍarabtükümā illā yevmen aḍribükümā fīhi* demiş gibi oldu. Mücānese-i ri'āyet için. Nitekim mürür eylemiş (06) idi. Pes imdi nekra şıfat-ı 'āmm ile mütteşif oldu. Ol nekranıñ 'umūmi vācib idi. Taḳrīr-i cevāb (07) budur ki, 'umūm lafzınıñ şıfatındandır.

Ve mes'ele-i ūlāda şıfat muḳāddera idi, yoḥsa melfūz değıl idi. Ancak (08) mücānise zarūreti için taḳdīr olunmuş idi. Żarūrī olan şey' 'āmm olmaz. *واحدًا اضربكما أوالمقرونة بالمنافي كإلا يوما* (09) *Evi'l-maḳrūneti* kavli bir su'āl-i muḳadderaya cevābdır. Taḳrīr-i su'āl budur ki, teslīm olunşun ki lafız (10) 'umūm anda mezkūr olmamāğla 'āmm olmadı, lākin *in ḍarabtükümā illā yevmen vāhēden aḍribükümā fīhi* kavli ḥod şıfat 'āmm ile (11) mezkūredir, niçün müstesnā 'āmm olmaya. Taḳrīr-i cevāb budur ki, lafz-ı vāhidiñ zikri şıfat-ı 'umūma münāfidir. Zīrā (12) ḥuşuş üzerin naşşdır, 'āmm ise muḥtemeldir. Pes imdi naşş üzerine ḥaml olunur ve 'umūm delāleten vaşif (13) ile sābit olur. Vāḥid ise ḥuşuş üzerine naşşdır. İmdi naşş delāletden evlādır.

قربتكما إلا يوما قربكما إيلاء لعموم المكنة كإلا يوم خميس (14) *لهذا لم يكن* Ya'ni nekra şıfat zikri ile 'āmm oldığı ecilden. (15) *in ḳarrabtükümā illā yevme aḳrabakümā* kavli ilā' olmaz. Zīrā müstesnā yevm münekkerdir, şıfat -ı 'āmm ile vaşflanmışdır. (16) Bu taḳdīr üzre yevm şıfat-ı 'umūm ile 'āmm olur ve müstesnā küllü yevm olur ki anda ḳurbān ola. Ḥālif olan (17) herḳanḳi günde murād ēderse ḳırbāñ ēder. Pes imdi vaṭ'a müknet 'āmm oldığıçün mevlā olmaz. Zīrā mevlā (18) şol kimesnedir ki dört āy müddetde ḥātuna ḳırbāñ mümkün olmaya, illā üzerine lāzım bir şey' ile ola. Bunda (19) ise her ḳanḳi günde ḳırbānı murād ēderse üzerine bir şey' lāzım olmaşsız ḳırbāñ ēder. Pes imdi mevlā (20) olmadı. Nitekim vallāhi lā aḳrabukümā illā yevme ḥamīsin dēse idi mevlā olmaz. *ويحنث بالتفريق* Ol kimesne (21) yemīninde tefrīḳ ile ḥāniş olur.

Meşelen, *in ḳarebtükümā illā yevmen aḳrabükümā* dēse iki günde vaṭ'larında tefrīḳ (22) eylese ya'ni birine yevm-i ḥamīside ḳırbāñ eylese ve

birine yevm-i cum'ada kırbān eylese ve şems ğurūb (23) eylese yevm-i ḥamīse kırbān eylediğini yevm-i cum'ada vaṭ' eylemese ḥāniş olur. Zīrā ikisine kırbān (24) müstesnā olan yevmden ğayride bulundu. Ve müstesnā ki yevm-i vāḥiddir, ikisiniñ kırbānı anda cem' olsa (25) gerek olmadı.

كذا إلا يوما إلا أن يقربهما في يوم للعجز بمضيته كالا يوما لخميس أو المستثناء ما يليه
Meşelen, bir kimesne iki ḥātununa *in ḳaribtükümā illā yevmen fe* (26) *'abdī ḥurrun* dese *ilā'* olmaz. Mādem ki müstesnā olan (27) yevm *ḳā'* imdir. İkisine kırbān mümkün olduğuçün illā meger ki yevm-i vāḥidde ikisine kırbān eyleye, ol vaṭt [097b/(01)] mevlā olur. Kırbānından aczi için müstesnā olan yevmiñ mürüri ile, ol yevm-i vahid dedüğümüz müstesnā olan (02) yevmden ğayridir. Pes imdi taḥt-ı yemīninde bākī ḳalur. Eger vāḥidde ikisine kırbān ederse mevlā olmaz. (03) Ve üzerine bir şey' lāzım gelmez, şems ğurūb idince. Zīrā ol günde mümkündür ki ḳanḳisine murād ederse kırbān eyleye. (04) Ḳaçān şemş ğurūb eylese istisnā zāhib olur ve kendüsi mevlā olur.

Nitekim *in ḳarrabtükümā illā yevme'l-ḥamīsi* (05) demiş gibi oldu. Zīrā ḥamīs mu'arrefdir. Bunda ise fi'l-ḥāl mevlā olmaz. Ḳaçān evvel ḥamīs mürür eylese (06) mevlā olur, şems ğurūb idinceye deĝin. Gerek kırbān eylesün gerek kırbān eylesün, berāberdir. Zīrā istisnā (07) olan mu'arref bi'l-lām olan ḥamīstir. Pes imdi yemīn vely eden ḥamīs müte'ayyin olur, mu'arref olur. (08) Ve bu ta'rīf ma'hūd menzilesindedir. Ḳaçān ḥamīs mürür eylese yemīn muṭlaḳ ḳalur.

يوما وجمع في آخره ومولي من الأخرى للفيء في الأولى إذ (09) فإن قرب واحدة
Ya'ni ḳaçān yevm-i vāḥid mürür eylese ikisinden mevlā olurdu. Eger birine yevm-i vāḥidde kırbān (11) eylese. Meşelen, birine yevm-i ḥamīse kırbān eylese ba'dehu cum'a günü ikisine kırbān eylese yevm-i ḥamīse (12) kırbān eylemediği ḥātun da mevlā olur. Zīrā müstesnā cum'a ile mürür eyledi. Yevm-i ḥamīse olan kırbān vaṭ'idir. (13) Fey'dir, ya'ni rücū'dur. Zīrā yevm-i ḥamīse vaṭ'i fey' olması yevm-i istisnānıñ ğayride vaṭ'ı vāki' olduğuçündür. (14) Pes imdi ol ḥātundan *ilā'* bāṭıl oldu. Andan soñra bunuñ üzerine bir su'āl vārid oldu. Taḳrīr-i su'āl (15) vaṭ'i *ilā'* dafey' i'tibār olunur. Ḳaçān *ilā'*nıñ müddetinde

olsa, müddet ise istisnânın zevâli vaktinden (16) ve yevm-i istisnânın mürûründen evvel olan ilâ' mu'allak bi's-şart menzilesindedir. Şol hayâsiyyetle ki mürûrundan evvel (17) ikisiniñ kırbânı mümkündür, min gâyrî şey'in keennehü ol kimesne *in deħaltü'd-dāra fe vallāhi lā akrabūke* diyen kimesne gibi oldu. (18) Kable dühûlî'd-dār cimā' eylese andan sonra dāra dāhil olsa ol kimesne ikisinden daħi mevlā olur. (19) Kable's-şart vāki' olan cimā' ile fā'ti olamaz. Ya'ni rücu' i i'tibār olunmaz.

Takrîr-i cevāb budur ki ilâ'ya sebep (20) yemîndir. Ol ise istisnânın zevālinden evvel mevcûddur. Pes imdi hükm-i ilâ' ba'de'l-yemîn kable zevālî'l (21) -istisnâ'i mevcûddur. Pes imdi ba'de'l-yemîn vaṭ'i fey' olur, ya'ni rücu' olur. Lâkin müddet-i ilâ'nın (22) ibtidâden i'tibârı zevâl-i istisnânın vaktindendir ki, ol vaṭ'da ikisiniñ beynini cem' eylediği gündür. Ve hâşıl-ı (23) cevāb yemîn mürseldir, mu'allak bi's-şart değildir. Ammā in'ikād-ı müddet ilâ' hakkında mu'allak bi's-şartdır ve mu'allak (24) bi's-şart olması müddetin bilâ vaṭ'i mürûri ile talāk vāki' olmak içündür, terk-i kırbân ile eylediği zulme cezâ (25) içündür. Lâkin vaṭ'de ikisiniñ beynini cem' gününden evvel zulüm yokdur. Zîrâ hâlif kâdirdir ki anların (26) her birini murād eylediği günde kendüye bir şey' lâzım olmaksız vaṭ' eyleye. İmdi kable müddet ilâ' mün'aķide olmaz.

3.38. Bābu'l-yemīnu 'ala'l-vāhidi evi'l-cemā'ati

*باب*اليمين على الواحد أو الجماعة لوقال أيكم حمل الحشبة فهو حر يعتق كل فرد (27) [098a/(01)] بالحمل إن عتقت Bir kimesne'abîdine *eyyūküm ħamale'l-ħaşabete fe hüve ħurrun* deyu yemîn eylese münfereden her ferd ol ħaşabe-i (02) ħaml ile mu'tak olur. Ve ol ħaşabe-i her biri münfereden ħaml-ı mümkün ola. Ve eger cümlesi ħaml ederlerse anlardan birisi (03) mu'tak olmaz. Zîrâ şart-ı 'itk her biriniñ hakkında ħaşabe-i yalnız, ya'ni münfereden ħamldır. Eger ħayri ile ħaml ederse (04) kendü hakkında şart-ı 'itk kâmil bulunmamış olur. Ve şartın ba'zısı bulunub ol ba'zı ile cezâ nâzil olmaz, (05) kâmil lâzımdır.

ومشتركا إن لم تُطق *Müşteriken* kesr-i ra'yle münfereden kavli üzerine ma'tûfdur. Ya'ni 'abîdden her biri (06) mu'tak olur müşteriken ħaml eylediklerinde. Meşelen, ħaşabe-i bir ferd ħaml eylemek mümkün

olmadığıdır. لعدم إمكان غيره (07) gayrihi kavlinde olan zamīr müşterik kavline rāci'dir. Ya'ni müşterikden gayri ile hamli mümkün olduğu için, ya'ni (08) eyyüküm hamale'l-ḥaṣābete kavlinin ḥaḳīḳati 'abīdden her biri tamam-ı ḥaṣbe-i haml eylemekdir. Kaḳān ḥaḳīḳat mümkün ola mecāza haml (09) olunmaz. Pes imdi şart-ı 'itḳ ḥaṣābe'-i her birinin temāmen hamlidir. Ammā kaḳān ḥaḳīḳat mümkün olmasa ki, (10) ol ḥaṣābenin hamline her biri kādir olmasa eyyüküm hamale hāzihi'l-ḥaṣābete kavli eyyüküm hamale ba'zı hāzihi'l-ḥaṣābete ma'nāsına (11) haml olunur mecāzen. Zīrā Ḥaḳīḳate imkān yoktur.

والنكرة تعم الأفراد بوصفٍ هو شرطٌ Ya'ni iyyā lafzı nekradır. (12) Haml-i ḥaṣābe vaṣfı ile 'āmm olmuşdur. Ve zālike'l-vaṣf 'umūm için şart olur. Pes imdi ol şart olan (13) vaṣf ile ifrāda 'āmm olur. Eger vaṣf-ı haml küllü ḥaṣābe olursa 'alā hāze'l-vecih ifrāda 'āmm olur. Eger (14) vaṣf-ı haml ba'zı ḥaṣābe olursa 'alā hāze'l-vecih yine 'āmm olur ve murād haml-ı küllü ḥaṣābe olub, hamli mümkün (15) oldıḳda, kezālik anda daḳı 'āmm olur. Hamli mümkün olmayanda haml-ı ba'zı murād olursa yine 'āmm olur.

لا العدد (16) كالجنس Lā'l-'adede naṣb ile ifrād üzerine ma'tūfdur, ya'ni nekra ifrāda 'āmm olur. İfrāddan 'aded-i maḥṣūṣa (17) 'āmm olmaz, cins gibi. Lā'l-'adede kavli bir su'āl-i muḳadderaya cevābdır. Taḳrīr-i su'āl budur ki, ḥaṣābe bir vecihle olsa ki, (18) iki ve üç ve dört kimesne hamle kādir olsa, lāyık olan bu idi ki, ol 'aded miḳdārı şart ola. (19) Taḳrīr-i cevāb budur ki, nekra için 'aded üzerine delālet yoktur. Pes imdi anlardan her biri ba'zı ḥaṣābe-i (20) hamlden mecāz kılınur, ḥaḳīḳat müte'azzir olduğu için

واعتبر بيمينه لايشرب ماء النهر والكوثر Eyyüküm hamala (21) hāzihi'l-ḥaṣābete kavlini, kaḳān her ferd hamline kādir olmasa lā yeṣrabu mā'e'n-nehri yemīni ile i'tibār eyle. Ve eger ḥaṣābe-i (22) her ferd hamline kādir ise lā yeṣrabu mā'e'l-kūzi yemīni ile i'tibār eyle. Meşelen, bir kimesne lā yeṣrabu mā'e hāze'n-nehri (23) deyu yemīn eylese anuñ yemīni ba'zısını şürb eylemek üzerine vāki' olur. Zīrā ḥaḳīḳat mümkün değildir. (24) Ve bir kimesne daḳı lā yeṣrabu mā'e hāze'l-kūzi deyu yemīn eylese anuñ yemīni mā'-i kūzi temām şürb eylemek üzerine (25) vāki' olur, zīrā mümkündür. Fe 'aleyye hāzā eyyüküm şeribe mā'e hāze'n-nehri fe hüve ḥurrun dēse cümlesi

ol nehirden şirb (26) eyleseler cümlesi mu‘tağ olur. Eger *eyyūkūm şeribe hāze’l-kūzi fe-hüve hurrūn* dese cümlesi şirb eyleseler (27) anlardan birisi mu‘tağ olmaz.

Lā yelzimū kavli لا يلزم أيكم بشرني إذ الاجتماع لا ينحل بشرط كل فرد ولا كذلك هنا [098b/(01)] bir su‘āl-i muḳadderaya cevābdır. Taḳrīr-i su‘āl budur ki, haşabe ki her ferd ḥamlīne kādir olsa ve cümlesi haml eyleseler (02) birisi mu‘tağ olmaz. Ammā *eyyūkūm beşşertī bi revmi Zeydin fe hüve hurrūn* dese ve cümlesi büşarat eyleseler cümlesi mu‘tağ (03) olur. Hālbuki anlardan her ferd biinfirāda büşerāta kādirdir. Taḳrīr-i cevāb budur ki, ol büşeārat mes'elesi (04) bizim dedüğümüz üzerine lāzım gelmez. Zīrā büşarat üzerine ictimā‘ küllü ferdiñ ‘ıtkınıñ şartına ḥalel vërmez. Kaçān (05) anlar cemī‘an büşerāt eyleseler her biri mübeşşir olur. Ammā ḥaml-i haşabe üzerine ictimā‘ her ferdiñ ‘ıtkınıñ şartına (06) muḥilldir. Zīrā her ferdiñ ‘ıtkınıñ şartı temām-ı haşabe-i ḥamlıdır. Bunda ise ba‘zı haşabe ḥamlı olundu.

إن لبست قميصين أو نمت على فراشين أو تغديت برغيفين أو ملكت مائتين الحنث (07) وفي
المجتمع Bir kimesne metinde zıkr olunan şey'leri tekellüm idüb *fe ‘abdī hurrūn* dese bu mes'elelerde ḥıns cem‘ ile olur. (09) Meşelen, iki ḳamīşī birbiri üzerine giyse veyāḥud iki firāşī birbiri üzerine koyub nā'im olsa ve iki(10) rağīfī ‘alā sebīlī’l-cem‘ ekl eylese veyāḥud def‘aten vāḥideten iki yüz dirheme mālīk olsa ḥāniş olur. (11)

دون المتفرق Zıkr olunan şeyler müteferriḳan olsa ḥānis olmaz. Meşelen, ḳamīşīñ birini lebis idüb (12) ba‘dehu nez‘ idüb ‘uḥra-yı lebis eylese ve bir firāşīñ üzerine ḳā'im olub ba‘dehu āḥar firāş üzerinde (13) nā'im olsa ve rağīfīñ birini bugün ekl idüb, birini yārın ekl eylese ve yüz dirhem mālīk olub (14) milkinden zā'il olsa ve yüzdirheme daḥi mālīk olsa ḥāniş olmaz.

قميصين قط ولا نمت على فراشين ولا ملكت مائة عمري وإن (15) بدلالة العرف يقول مالبيست
إنفق الوفاء Ya‘ni ol kimesneniñ (16) yemīni müctemī‘an oldıḳda ḥānis olub mutafarriḳan hanis olmamāsı delālet-i ‘örfledir. Meşelen, insān *mā lebistū* (17) *ḳamīşayni ḳaṭtu* deyu tekellüm eder, hālbuki nice ḳamīş-ı keşīre lebis eylemişdir. Kaçān lebis şıfat-ı ictimā‘ ile olmadıḳda (18) yemīn ikisini me‘an lebis ile muḳayyed olur. *Ve lā nımtū ‘alā firāşeyni ḳaṭtu*, hālbuki feraş-i keşīre üzerine nā'im (19) olmuşdur. Kaçān şıfat-ı ictimā‘ ile

olmadıkda yemîn iki firâşi birbiri üzerine vaz‘ ile muqayyedir. Ve mā meлектü (20) mi’eten ‘umrî deyu tekellümde, hālbuki nice ülûf infāk eylemişdir. Ancak şıfat-ı ictimā‘ ile olmamāk üzre (21) muqayyed olur.

كذا إن ملكت عبدا حتى لوباع البعض ثم ملك الباقي لم يحنث لأن الإزالة تضاف الملك
(22) Kezā in meлектü ‘abden kavlinde taqyîd-i milk ictimā‘ ile mes'ele kāmîşayn ve firāşeyn gibi. Meşelen, (23) bir kimesne in meлектü ‘abden fe hüve hurrin dēse ve nişf ‘abd iştērā eylese mu‘tağ olmaz, zîrā ‘abd kāmîl içün isimdir. (24) Bunda ise şart kāmîl oldu, cezā ise şartıñ temāmında nāzil olur. Eger nişfini bey‘ eylese ba‘dehu nişfina (25) mālîk olsa istihsānen mu‘tağ olmaz. Ammā kıyāsen mu‘tağ olmak gerek idi. Vech-i istihsānı beyān idüb, (26) ya‘ni kaçān nişf-ı evveli bey‘ eyledikde kendüden milk nāzil oldu. *Ve’l-izālete tüzāddü’l-milke* kavli buña işāretidir. (27) Nişf-ı evvele ‘abd tesmiye olunmaz ve sāni daḥi evveli izāleden şoñra ‘abd tesmiye olunmaz, bu taqdîrce ‘abd-i kāmîl [099a/(01)] kāmîl olmamışdır.

لا يلزم إن اشتريت لعدم المضادة *İn iştēraytü ‘abden fe-hüve hurrin* kavli bizim zikr eyledüğümüz şey’in üzerine (02) lāzım gelmez. Zîrā iştērā mes'elesinde müteferrikan hānis olur. Meşelen, bir ‘abdiñ nişfini iştērā eylese ba‘dehu (03) bey‘ idüb nişf-ı bākîsini iştērā eylese milkinde bākî kalān mu‘tağ olur, şîrā ile izāle-i milk beyninde (04) tezādd olduğu içün. Zîrā ba‘zı milkiñ zevālî şîrāya muzādd olmaz ve şîrā milkden e‘ammdır. Bu iki mes'eleniñ (05) farkı budur ki, şîrā-i evvel ki şîrā’ ba‘z-ı ‘abd idi. Eşeri i‘tibārı ile kāmîmdir. Zîrā ol ba‘zıñ bey‘iniñ (06) şihhati şîrā-i evveliñ işārındandır. Her bārr ki zikr olunan şîrā’-i ba‘z-ı milkinden hüruc eyledikden şoñra kāmîm ola (07) ve şîrā’ bākî daḥi buluna.

İmdi ‘abd tesmiye olan şey’iñ şîrāsı ictimā‘ eylemiş olur, bu taqdîr üzre (08) şart bulunduḡı içün hānis olur. Ammā mes'ele-i milk şîrā gibi değildir. Zîrā ‘abdiñ nişfina mālîk (09) olub ba‘dehu bey‘ eylemekle evvelki milk kāmîm değildir. Zîrā kıyām-ı milk taşarruf-i şer‘ıyle temekkünden ‘ibāretdir. Bu ise (10) bey‘ ile ḥaḳîqaten ve hükmen zā’il oldu. Pes imdi bākîniñ ba‘zısına mālîk olsa kāmîl ‘abd tesmiye olan (11) şey’ milkinden müctemî‘ olmamış olur. Bu taqdîrce şart hınsiñ vücūdi olmamāḡla hānis olmaz.

ولا إن أكلتُ (12) لعدم القيد اصلا *În mellektü 'abden mes'elesi in ekeltü ragîfeyni* mes'elesi üzerine lâzım gelmez. Meselen, (13) bir kimesne *in ekeltü ragîfeyni fe-'abdi ħurrun* dese anuñ yemîni cem' ve tefrîka mütenâvil olur. Eger müctemi'an ve eger (14) müteferrikan ekl eylese ħānis olur. Zîrā mes'ele eklde cem' ve tefrîk için aşlen bir kayd yokdur. Ammā *in tegaddaytü* (15) meselesi bu mes'eleniñ hılāfıdır. Zîrā 'örfde ġaden ġadevātda iktifā idecek miqdārı şey'in ismidir. (16) Bu ise nice loğmalar ile hāşıl olur ve eklde ise bir loğmā-i ekl edene ekele denilür.

În mellektümā mes'elesi الجمع مع التعدد المالك (17) ولا إن ملكت مال لمنع أو تعذر üzerine mürür eden şey' lâzım gelmez. Meselen, bir kimesne iki racüle *in* (18) *mellektümā 'abden fe-'abdī ħurrun* dese ve ol iki racül mābeynlerinde bir 'abde mālîk olsa veyāħud birisi mālîk (19) olsa ba'dehu āħar nişfını bey' eylese ħānis olur. Zîrā 'örf bu mākule-i şıfat ile taqyîdden men' (20) eylemişdir veyāħud cihetiyle cem'i müte'azzir olduğu için. Kaçān 'abd-i vāhid iki kimesneye muzāf olsa (21) mümkün değildir ki, 'abd-i vāhidde her biri kāmilen mālîk ola. Muşannifiñ *ev te'azzüre'l-cem'u me'a te'addüdi'l-mālîki* kavli buña işāretidir. (22)

Mellektü 'abden mes'elesinde المشار لأن الصفة لغو في الحاضر ولا dedigümüz şey' üzerine lâzım gelmez. (23) Kaçān 'abd müşārun ileyh olsa. Meselen, bir kimesne *in mellektü hāze'l-'abde fe-hüve ħurrun* dese şîrā' mes'elesinde (24) olduğu gibi, bunda daħi cem' iştirāt kılınmadı. Bakıye-i şuver ki *in lebistü hāzeyni'l-ķamīşayni ev nımtü 'alā hāzeyni'l* (25) - *fîrāşeyni ev tegaddeytü bi-hāzeyni'l-ragîfeyni ev mellektü hāteyni'l-mieteyni* mes'eleleridir, ictima' ve tefrîk ile (26) ħānis olur. Zîrā müşārun ileyhe işāret ile mu'arref olur. İctima' ise şıfat-ı zā'idedir. Şıfat (27) ise ħāzırda lağvıdır. Eger zāhir lafzıñ iktizāsıñ hılāfına niyyet ولو نوى صدق إلا أن يتهم فيرد قضاء [099b/(01)] eylese. Meselen, lafzıñ müktezāsı ki, itlāk idi, cem' niyyet eylese veyāħud lafzıñ müktezāsı ki cem' idi, (02) itlāka niyyet eylese taşdıķ olunur. İllā müttehim olan şey'de taşdıķ olunmaz, kaçā'en redd olunur. Muşannifiñ (03) *en yettehime* kavlikendü üzerine tahfif olan şey' için niyyet eyledim dedüğü şey'dir, ammā diyāneten taşdıķ olunur. (04)

3.39. Bābu'l-istiṣnā'î min zālike's-şınıfı

باب الاستثناء من ذلك الصنف لوقال إن أكلت اليوم الارغيفا أو غير اليمين يكون فيها Bir kimesne in غير رغيف فاكله بخل أو زيت لم يحنث لأن تباع المستثناة مستثنى (05) *ekeltü'l-yevme illā rağîfen* (06) *veyāḥud in ekeltü'l-yevme ġayri rağîfin fe* 'abdî ḥurrun dēse ba'dehu rağîfî ḥall ile veyāḥud zeyt ile ekl eylese (07) ḥāniş olmaz. Zīrā in *ekeltü* kavli cem' ma'kulāta 'āmmıdır. Rağîf ise yeminden müstesnâdır. Ḥall ve zeyt (08) rağîfe tabi'dir. İmdi müstesnāya tabi' olan müstesnâdır.

Meşelen, *deḥale'l-emīru'l-medīnete* denilse bundan ittibā' (09) vücūdunuñ düḥlū fehim olunur. Nitekim Ḥaḳ şubhānehu ve te'ālānıñ "... هَدِيَا بِالْغُكْبَةِ..."³⁴⁴ kavli-i şerīfinde vāki' olmuştur. (10) Murād olan harem-i şerīfdir, zīrā Ka'beye tabi'dir.

Eger rağîfî fākihe veyāḥud عادة (11) وبفاكهة خبيص يحنث لعدم التبعية إذ لا يؤكل به ḥabîş ile ekl eylese ḥāniş olur, müstesnāya 'adem-i teb'iyyeti için. Ve 'ādeten (12) fākihe ve ḥabîş ile 'alā sebīli't-teb'iyyet ekl olunmaz. Ve bi-tarīkı't-teb'iyyet müstesnā daḥi olmaz, ḥabîş maḥlūṭ olan (13) şey'e dirler ve ḥānki şāru halvaya dirler.

Laḥm ve كذا بلحم أو جبن عند محمد رحمه الله إذا اتبع مالا يحله المضع قصدا (14) cūbn ile daḥi ekl eylese İmām Muḥammed kıtında ḥāniş olur. Laḥm ve cūbn rağîfe tabi' değildir. Zīrā eklde (15) teb' şol şey'dir ki kaşden maż'-ı ḥall eylemeye laḥm ve cūbn ise öyle değildir. وعند أبي يوسف رحمه الله (16) Ebū Yūsuf kıtında rağîf ile laḥm ve cūbn ekl eylese ḥāniş olmaz. Zīrā bunlar 'ādeten (17) ta'hīr ile ekl oluna gelmişlerdir. İmdi 'ādeten tāb'lerdir.

Dēnildi ki ḥılāf bu mes'eleniñ (18) 'aksindedir, ya'ni Ebū Yūsuf kıtında ḥāniş olur imām kıtında ḥāniş olmaz. دليله لا يأتدَم Mes'eleniñ (19) 'aksi üzerine olmasının delili İmām Muḥammedin Aşl'da kitab-ı eyumānda zıkr eylediği şey'dir. Meşelen, bir kimesne *lā ya'tedimū* deyu (20) yemīn eylese idām ile ya'ni kātık ile ḥubz ekl eylese ve eger idām ḥubzı ıstıbāğ eder ya'ni boyar şey' den (21) olursa cümlesiniñ kıtında ḥāniş olur.

³⁴⁴ ...Kâbeye ulaştırılacak bir hedy... Mâide 5/95.

Ve eger ħubzı ıstıbağ eder şey'den değil ise lahm ve cübn (22) gibi İmām Muḥammed kıtında ḥāniş olur ve Ebū Yūşuf kıtında ḥāniş olmaz. İmām Muḥammed bunları ħubza tābi' kılub (23) idām 'add eylemiştir. Ebū Yūşuf tābi' kılmayub idām eylememiştir. لايتيقن لا يخرج (24) ولأن إلهاء عنه أخرجه فما Zīrā istisnā Ebū Yūşuf kıtında iḥrācdır. İḥrāc ise ta'yini muḳtezādır, ḥukm şekk ile (25) vāki' olmamak için. Ve ol iḥrācda müteyaḳḳin olmayan çıkmaz. İmdi cübn min vechin idām min vechin idām olmadıkda (26) istisnā ile yemīnden ḥuruci müteyaḳḳin olmaz, çünkü yemīnden çıkmayan şey' ekl eylemiştir, ḥāniş olur.

Ve imām Muḥammed kıtında محمد تكلم بالباقي فما لا يتيقن لا يدخل (27) وعند istisnā ba'de's-seniyyā bākī ile tekellümdür. Şol şey' ki ba'de's-seniyyā [100a/(01)] ba'de's-seniyyā bākīde ve düḥūli müteyaḳḳin olmaya dāḥil olmaz. Kaçān cübn ħubz ile ekl eylese yemīne dāḥil olmayan (02) şey' ekl eylemiş olur. Bu taḳdīrce ḥāniş olmaz. أصله علي ألف ال أمانة أو خمسين Bu iḥtilāfiñ (03) aşlı İmām Muḥammed raḥimehullāh kitābu'l- ikrārda zikr eylediği şey'dir. Meselen, bir kimesne *lifūlānin 'aleyye elfūn illā mieten* (04) *ev ḥamsīne* deyu ikrār eylese Ebū Yūşuf kıtında müstesnā olan ḥamsūndur, ikrār eden kimesneniñ üzerine (05) toḳuz yüz elli lāzım olur. Ebū Yūşuf kıtında istisnā iḥrācdır, ikrār ise elfe mütēnāvildir. Ve kelime-i (06) şekk ise maḥrec ki istisnādır, aña dāḥil olur ve müteyaḳḳin olan ḥamsūndur. İmdi iḥrac olan ḥamsūndur. (07) Ve imām Muḥammed kıtında müstesnā olan mi'edir. Ol kimesneniñ ikrārı toḳuz yüz olur. Zīrā İmām Muḥammed kıtında (08) istisnā ba'de's-seniyyā bākī ile tekellümdür ve kelime-i şekkī istisnāya idḥāl eyledi. Ve istisnāda şekk-i icābda (09) şekkdir. Kaçān vācibde cehālet mütēmekkin olsa ḳadr-i müteyaḳḳin vācib olur. Bunda ise ḳadr-i müteyaḳḳin (10) toḳuz yüzdür, şekk olan mi'eye dāḥil olmaz.

إن كان في الدار الرجل (11) المستثنى لتمام الصدر وعمومه بخلاف ولا يقيّد بجنس إزاله السواكن لا تدخل أصلاً *Ve lā yūḳayyedū bi-cinsi'l-müstesnā* kavli bir su'al-i muḳadderaya (12) cevābdır. Takrīr-i su'al budur ki aşl-ı müstesnā müstesnā-yı minh cinsinden gerekdir. Raḡīfiñ müstesnā minh ħubzdur. Lāyık (13) olan bu idi ki, fākihe ve ḥabīz ile ekl raḡīfde ḥāniş olmaya. Nitekim bir

kimesne *in kāne fi'd-dāri* (14) *illā racūlūn* dese müsteṣnā minh cins-i benī ādemdir. Eger ol dārda racūl ve dābbe olsa hāniṣ olmaz. (15) Takrīr-i cevāb budur ki, bu iki mes'eleniñ farkı, zīrā ṣadr-ı kelām ki, *in kellemtū* kelimesidir, cezāsıyla tāmmdır. (16) Eger üzerine iktisār olunsa cemī‘ ma’küleāta ‘āmm olur. Ammā ‘umūmuñ imtinā‘i müsteṣnā ile müsteṣnā minh beyninde (17) olan mücānisiñ zarūret iştirāṭı içündür. İmdi me‘a baḳā‘i‘l-‘umūm ma’küliyetde müceneset üzerine ḥaml mümkindir. (18) Zīrā müsteṣnā ma’küldür ve müsteṣnā minh daḥi kezālik. Pes imdi ma’kül olmaklıkda mücānise üzerine ḥaml (19) olunur. Raḡīf ve ḥubz olmak cehtiyle değildir.

Min haysü'l-ḥubziye müsteṣnā minh cins-i müsteṣnā ile muḳayyed olunmadı, (20) ṣadr-ı kelām ‘umūm ile tām olunduğıçün. *İn kāne fi'd-dāri illā racūlūn* kavlinde ṣadr-ı kelām bunuñ ḥilāfıdır. (21) Zīrā *in kāne fi'd-dāri* kavli cezāsıyla tām değildir, müsteṣnā zıkrine muḥtācdır. Pes imdi müsteṣnā müsteṣnā-yı minhden (22) mu‘arref olur ve niyyetden müsteṣnā olur. Vaḳtā ki istiṣnā olana delālet eder ki müsteṣnā minh racūlūñ (23) mücānisidir. Bu taḳdīr üzre müsteṣnā minh müsteṣnā cinsinden olmaklıkla muḳayyed olur. Sevākin-i büyüti hayye (24) ve fāre gibiler ṣadr-ı kelām dāḥil olmaz, aṣlen. Zīrā ḥālifiñ ‘adem ḳaṣdı içün.

لأنه لايتكرر بغير الجنس بخلاف ما مر في المساومة للتجانس (25) لايلزم أكثر من رغيف Müsteṣnā minh cins-i müsteṣnā ile ṣadr-ı kelām (26) temām olub ‘umūmi olduğıçün muḳayyed olduğı kavlimize bu lāzım gelmez. Bir kimesne *in ekeltū eksera min raḡīfīn* (27) deyu yemīn eylese cins-i ma’külden keṣret üzerine kelāmı ḥaml olunmaz. Belki yemīni ḥāṣṣaten ḥubz üzerine vāki‘ olur. [100b/(01)] Ḥattā raḡīfi fākihe ve ḥabīṣ ile ekl eylese hāniṣ olmaz. Zīrā raḡīf cinsinden ḡayri ile ‘ādeten mütekessir olmaz. (02) Zīrā keṣret şey'iñ eczāsıniñ ziyādeliğinden ‘ibāretidir. Bu ise cinsinden ḡayride müteṣavvir değildir.

Müsāvemede (03) mürūr eden mes'ele bunuñ ḥilāfıdır. Zīrā illā *ebī'uhu bi-aṣerati illā bi-ekseri* kavli min ḥāysü'l-māliyeti keṣret üzerine ḥaml olunur. (04) Ḥattā hāniṣ olmaz, ol şey'i ‘aṣeraya ve bir dīnāra bey‘ eylese. İstiḥsānen hāniṣ olmaz. Min ḥāysü's-semeniye (05) ‘aṣerayı dirhem ile dīnār

beyninde tecānūs olduğuçün. Zīrā ‘örf-i tüccārda ‘aşeradan ekşere bey’ eyledi denilür. (06) Egerçi ziyāde cinsinden gayride daḥi olursa ve rağīf mes'elesinde rağīfden gayriye ḥamlı mūcib (07) bir delīl yokdur. Ol mes'ele ile bu mes'ele müfterik oldılar.

Ve daḥi لإمتناع الإضافة والتعليق في غير الواقع (08) ولا إلا واحدة سنيةً أو إن دخلت şol şey' lāzım gelmez ki bir kimesne *enti ṭālikun selāşen* (09) *illā vāḥideten sünniyyeten* dese veyāḥud *illā vāḥideten in deḥalti'd-dāra* deyu yemīn eylese iki ṭalākı sünniye (10) vāki' olur. Taḥkīk denilmiştir ki, müsteşnā minh cins-i müsteşnādır ki ol sünniyetdir, Dūḥūl-i dār daḥi iki (11) ṭalākaya mūte'allik olur. Müsteşnā minh cins-i müsteşnā ile muḳayyed olmuştur ki, dūḥūle mu'allak olan ṭalākıdır. Ve bizim (12) yukaruda mūrūr eden mes'elemiz ki, zikr olunmuştur, buña lāzım gelmez. Zīrā müsteşnā ikā'dır gayri vāki'dır ki, ṭalākı (13) zemān-ı ṭuhra izāfetdir. Sünniyyeten ḳavli zemān-ı ṭuhra işāretidir ve ṭalāk-ı sünnī ṭuhurda vāki' olur. (14) ve in deḥalti'd-dāra ḳavli ile dūḥūl dāra ta'lik eyledi. Bunda ise izāfet mūmteni' ve ta'lik ise (15) vāki'den gayride. Zīrā mużāf mużāfun ileyhiñ vūcūdi ḳıtında vāki' olur ve mu'allak bi's-şart daḥi 'inde (16) vūcūdi's-şart vāki' olur. Lābuddur ki, izāfet ve ta'lik müsteşnā minhe 'ā'id olalar. إلا أن ينوي بيمينه الخبز

İllā فيصدق لدلالة إستثنائ يعلى الإسم حتى طلقت ثنتين في طالق إلا واحدة (17) yemīninde (18) niyyet eyleye ki *in ekeltü illā rağīfen* ḳavlinde müsteşnā minh ḥubz ola bu taḳdīrce müsteşnā minh cins-i (19) müsteşnā ile muḳayyed olur, diyāneten taşdıḳ olunur ammā ḳazā'en taşdıḳ olunmaz. Zīrā ḥılāf (20) zāhirdir ve ḥālifiñ üzerine taḥfīf vardır. Bu mes'ele in kāne fi'd-dāri illā racūlün ḳavli gibidir. (21) Ḳaçān ḥālif ḥāşşaten ricāl murād eylemiştir dese diyāneten taşdıḳ olunur, ḳazā'en taşdıḳ (22) olunmaz. Ba'dehu bu mes'ele ile ol tefrīk idüb *in ekeltü fe-'abdī ḥurrun* dese (23) ve soñra ben fūlāna ṭa'āmı murād ve fūlān ṭa'āmı murād eyledim dese ḳazā'en taşdıḳ olunmaz. (24) Zīrā bu ṭa'ām mes'eledede mezkūr değıldir. Aşlen ve niyyet taḥşış mezkūr olmayanda 'amel eylemez. (25) ammā bu mes'eledede ma'kūl delāleten mezkūrdur. Müsteşnāniñ müsteşnā minhiñ isimi üzerine delāleti (26) olduğuçün. İmdi müsteşnā ḳā'im olmaz, illā müsteşnā minh ile

ķā'im olur. Bu taķdīr űzre (27) műsteġnā minh delāleten mezkűr olur. Keennehű ħālif olan *in ekeltű ma'kűlen illā raġīfen* demiř [101a/(01)] oldu. Bűyle olduġı ecilden *enti řālīķun illā vāĥidetin* řavlinde iki řalāķ vāķi' olur. Zīrā (02) vāĥideniņ istisnāı műsteġnā minh cins-i řalāķdan idűġűne delālet eder. Keennehű ħālif (03) enti řālīķun cinsű't-řalāķi illā vāĥideten demiř gibi oldu.

رغيفين ليؤيد السباق بإستثنائي بخلاف ما مرفي الغسل (04) أو يجيب قائلا إنك تأكل اليوم

Ev yecībű řavli nařb ile (05) illā en yenviye řavline ma'tűfdur ve lafz-ı kā'ilen mef'űl yűcībdir. *Ve inneke ta'kűlű mef'űl kā'ilen* řavlidir.(06) Ya'ni bir racűl bu kimesneye *inneke ta'kűlű'l-yevme raġīfeyni* dedik de ol daĥı cevābda *in ekeltű'l-yevme* (07) *illā raġīfen* dese bunuņ kelāmı siyāķ cevābda vāķi' olub yemīni ĥubz ile muķayyed olur. (08) Keennehű mucīb olan *in ekeltű mine'l-ĥubzi illā raġīfen vāĥeden* demiř gibi oldu. Zīrā siyāķ-ı (09) cevābda olan kelām su'āl ile cevāb beyninde műcānise iķtizā eder. Eger cānib-i siyāķ cevāb (10) cevāb-ı řa'īf isede lāķin istisnā ile műte'eyyid olur. Ve ařılda műstesnā műsteġnā minh (11) cinsinden olmaķdır. Eger delīl műcānise műcerred istisnā ile olursa ikisi beyninde műcāniset (12) ma'kűliyetde taķdīr olunur. Eger siyāķ cevābda delīl műcāneset teďā'uf olursa, ma'kűlatdan (13) eĥařř ma'nāda műcāniset taķdīr olunur ki, ol ĥubziyetdir. Ėasilde műrűr eden mes'ele bunuņ ĥilāfıdır. (14) Kaķān bir kimesne iķűn *inneke taġtesilű'l-leylete min cenābetin* denildikde ol muķābele-i cevābda *in iġteseltű'l*(15) *-leylete fe-'abdī ĥurrun* dese muřlak iġtisāl ile ĥāniř olur, gerek iġtisāl cenābetden (16) olsun gerek ġayri iķűn olsun berāberdir.

وفي بعض النسخ أكل كل يوم فلا فرق Ba'zı (17) nűřĥalarda *inneke ta'kűlű'l-*

yevme raġīfeyni meķānete inneke ta'kűlű kűlle yevmin raġīfeyni dese ĥűķűm evvelki (18) gibidir. Műsteġnā minhiņ ĥubz ile muķayyed olmařı gibi. Ya'ni *ta'kűlű kűlle yevmin* ve *ta'kűlű'l-yevme* beynlerinde ařlen (19) fark yokđur.

ولا زيادة للحاجة إلى ذكر الوقت Ve kađar cevāb űzerine ziyāde daĥı yokđur.

(20) Zīrā vaķtiņ zikrine muĥtāc olduġı iķűn. Meřelen, *ta'kűlű kűlle yevmin raġīfeyni* denildikde cevābında *in* (21) *ekeltű'l-yevme illā rāġīfen* dese, zıķr yevme muĥtācdır. Eger yevm zıķr olunmayub *in ekeltű illā raġīfen* (22)

dése bir günde iki raġîfîñ ekline muhtâc olur. Pes imdi yevm ile muḳayyed olmaḳdan ḥalef (23) olur. Bunda ihtirâz için Faḥru'l-İslâm zıkr eylediġi şey' müte'ayyin olur. Zâhir oldu ki, (24) muṭlaḳan mâ beynlerinde fark yokdur.

Alā ennehü yahnesü (25) ḳavli 'adem-i ziyâde tavḏîḥdir. Ya'ni mes'ele-i iġtisâlde olan leyle ki ziyâde ile muḳayyed olmuş (26) idi. Ve şol ziyâde ki mâ naḥnü fihdedir. Egerçi müsteşnâ minh raġîfe ile taḳyîd olunmuş ise de, (27) lakin muṭlaḳ taḳyîd deġildir. Zîrâ ġayr-i raġîf olan ḥubz ile ḥāniş olur ve bunda ziyâdelik ma'nen [101b/(01)] ziyâde olmamış olur ve mücîbi daḥi mübtedâ olmamış olur.

فتغدى برغيف وفاكهة أوخبيص يحنث لأنه غذاء تبعاً فقد (02) ولو قال إن تغديت إلا برغيف زاد Bir kimesne in tegaddeytü illā (03) bi-raġîfin dese ve raġîfî ekl eylese ba'dehu 'ale'l-fevri fâkihe ekl eylese veyâḥud ḥabîş ekl (04) eylese ḥāniş olur. Ve eger fâkihe ve ḥabîş 'âdeten tegadda olan şey'den ekl ise de. İllā (05) bu ḳadar vardır ki, ibtidâ'en ve ḳaşden bunlar ile tegaddâ olunmaz. Raġîfe tebe'ıyyet ile tegaddâ olunur. Zîrâ kelâm-ı (06) 'arabda fülânün biraġîfin ve temrin ev fâkiheti denilür. Ḳaçân bunlar tebe'an ġādâ'en oldu ise tegaddâ üzerine (07) ziyâde oldu.

Örfün Hükümü

بثنتين لا يحنث ولو انقطع الفور أولاً Bir kimesne yemînden şoñra raġîfî ekl eylese (08) ve ba'de zemân fâkihe veyâḥud ḥabîş ekel eylese ḥāniş olmaz. Veyâḥud istişnâ eylese in tegaddeytü'l (09) -yevme bi-raġîfin dese ḥāniş olmaz. إلفي بلدٍ بتعارف غذاءٍ İllā şol beledde ki bunlarıñ (10) ġidâ olduġı müte'arîf ola, anda ḥāniş olmaz.

Zîrâ (11) ġidâ şol şey'dir ki, şiba' ḳaşdı ile fecrden zevâle varınca ekl oluna ve nişf-ı nehârdan şoñra (12) olan ġadde deġildir. Fâkihe ve ġayriden ekl olunan şey' ḳaşd tene'umdur, şib' degildir. Anları ol (13) vaḳitde ekl ile ḥāniş olmaz. Eger 'alā ḳaşdi's-şeba' ekli müte'arîf olan belde de ekl eylese ḥāniş olur. (14)

حتى حنث البدوي باللبن الطبري بالأرز Bu ecilden ya‘ni *illā fī beledi yete ‘ārefu ġıdaen* dedüġi (15) kav̄l üzre biri leben ile ṭaberī urz ile ḥāniṣ olur. Meselen, bedevī *in teġaddeytü fe ‘abdī ḥurrun* (16) dēse, leben şürb eylese ḥāniṣ olur, zīrā leben bādiyede ġidādır. Ve Ṭaberistāndan bir kimesne (17) *in teġaddeytü fe ‘abdī ḥurrun* dēse, urz ekl eylese ḥāniṣ olur. Ahālīsi beyninde ġidādır. (18) ‘Adete binā’endir. Bir kimesne beyte dāḥil eylemeyeyim deyu yemīn eylese, anuñ yemīni binā’ ile olan beyt (19) üzerine vāḳi’ olur. Eger ḥālif bedevī ise şa‘rden beyte dāḥil olmaġla ḥāniṣ olur, (20) ‘ādetlerine binā’en.

3.40. Bābu Yemīni’l-cülus

أو البورفجعل (21) *باب* يمين الجلوس حلف لايجلس على الأرض أو على هذا الفراش Bir kimesne *lā yeclisü* (22) ‘ale’-arżi deyu yemīn eylese ve ‘arżiñ üzerine firāş döşeyüb cālīs olsa (23) veyāḥud *lā yeclisü ‘alā ḥāze’l-firāşi* deyu yemīn eylese ve ol firāşiñ üzerine firāş-ı āḥar koyub (24) cālīs olsa veyāḥud *lā yeclisü ‘alā ḥāze’l-buriyyi* dēse ve üzerine bir firāş koyub (25) cülūs eylese ḥāniṣ olmaz. *Īn lem yenvi* kav̄li mādemi *‘alā ḥāze’l-arż* ve *‘alā ḥāze’l-firāş* ve *‘alā* (26) *ḥāze’l-buriyyi* deyu niyyet eylemeye ḥāniṣ olur. Eger bunlara niyyet ēderse yemīni niyyet eyledüġi şey’ (27) üzerine vāḳi’ olur, *a’lā* ile ḥaylūle oldıġıçün ḥāniṣ olmaz. Bu zıkr olunan eşyā ‘arż ile [102a/(01)] ḥālīf mābeyninde ḥā’il olmaġla *a’lā* ile nisbet-i cülūs münḳatı’ oldı, zīrā ‘örfde (02) firāş üzerine cālīs olana ‘arż üzerine cālīs ‘add olunmaz. *Ve eclese’l-emīru fülānen ‘ale’l-arżi* (03) *fülānen ‘ale’l-bisāt* dēnilür.

لايلزم لاينام على فراشين لأنه لوحالفات الجمع Bizim zıkr eyledüġümüz (04) üzerine lāzım gelmez. Bir kimesne *lā yenāmü ‘alā firāşeyni* deyu yemīn eylese ve ol kimesne firāş-ı (05) āḥar üzerine koyub ikisiniñ üzerinde nā’im olsa ḥāniṣ olur. Bu taḳdīrce ol (06) kimesne firāşeyn üzerine nā’im kılinur. ‘Alā nisbet nevm-i esfelde kaṭ’ eylemez, zīrā ḥālīf (07) şıfat-ı ictima’ üzerine nevme yemīn eylemişdir. Zīrā ḥālīf ol ictima’ ile vaṭāniñ mülāyemetini (08) murād eylemişdir. Bu ise cem’ ile olur. Eger ‘alā esfel üzerine nevmden ḥā’il olsa ikisiniñ (09) beynini cem’ eylemek fevt oldı.

لأن الإعلى تابع في الغرض (10) ولو كان لإعلى محبسا أو الأسفل سريرا أو سطحا يحنث
 Bir kimesne *lā yeclisū ‘alā hāze’l-firāṣ* (11) deyu yemīn
 eylese ve firāṣıñ üzerine maḥbes ya‘ni çarşeb koyub otursa veyāḥud (12) *lā*
yeclisū ‘alā hāze’s-saṭḥi ev ‘alā hāze’s-serīr deyu yemīn eylese ve saṭḥ
 üzerine veyā serīr üzerine (13) firāṣ veyāḥud besāt döşeyüb otursa ḥāniṣ
 olur. Muşannifiñ ve *lev kāne illā ‘alā maḥbesen* (14) kavli ya‘ni eger a‘lā
 maḥbes olursa veyāḥud esfeli serīr veyāḥud saṭḥ olursa ḥāniṣ olur. (15) Zīrā
 a‘lā esfele tābi‘dir. Ğaraẓda ya‘ni cülūs ve nevmde. Zīrā cülūs ve nevm ile
 esfel beyninde ḥā’il (16) olmaz. Zīrā fülān nāme ‘ale’s-serīri evi’s-saṭḥı
 denilür. Gerek üzerinde besāt olsun veyāḥud (17) firāṣ olsun ve yine fülān
 nāme ‘ale’l-firāṣı denilür, eger üzerinde maḥbes daḥi olursa. (18) Bu
 mes'eleler sevb ve serc mes'elesi gibidir.

Bir kimesne arz üzerine cālis olmayayım deyu yemīn (19) ve fāzıl sevbi
 üzerine cālis olsa ḥāniṣ olur. Bir kimesne ferase rākib olmayayım deyu (20)
 yemīn eylese ve feras üzerinde olan serce ya‘ni eḡere rākib olsa ḥāniṣ olur.

Mürūr صَحَّةُ الصَّلَاةِ لِأَنَّ الْمُحْبِسَ مَقْصُودٌ بِالتَّطَهُّارِ دُونَ الْجُلُوسِ وَالنُّومِ (21) لا يلزم
 eden mes'ele üzerine (22) lāzım gelmez. Meşelen, bir kimesne firāṣ-i necis
 üzerine düşmüş maḥbes-i tāhir üzerine namāz kılsa şalātı (23) cā'iz olur.
 Zīrā maḥbes-i tāhir tahāret i‘tibār ile maḥşūddur, zīrā şıḥḥat şalāta şartdır.
 Pes (24) imdi aşıl oldı, firāṣ ise muşallīniñ kaşdı i‘tibār ile tābi‘ oldı, am mā
 ḥaḥḥ-ı cülūs (25) ve nevmde firāṣ aşıl olur ve maḥbes ḥālifiñ kaşdı i‘tibār ile
 tābi‘ olur. ‘Örfen firāṣ (26) üzerine cālis ve nā'im ‘add olunur.

Zeyl ve kümm (27) bunuñ بخلاف الذيل والكمل إنه من المصلي دون المكان
 ḥilāfıdır. Meşelen, eger mekān necis olub ve ol mekān necis üzerine eteğini
 veyāḥud [102b/(01)] yeḡni düşse ve üzerinde namāz kılsa cā'iz deḡildir. Zīrā
 zeyl ve kümm muşallīye tābi‘dir, zeyl ve kümmüñ (02) tahāreti ile mekānıñ
 tahāreti lāzım gelmez.

أصل فقطع نسبة الأسفل (03) لم يحنث لأن الإعلى ولو جعل فوق السرير سريرا أو سطحا
 Meşelen, bir kimesne *lā yeclisū ‘alā hāze’s-serīr* deyu yemīn eylese
 veyāḥud (04) *‘alā hāze’s-saṭḥ* deyu yemīn eylese, ba‘dehu serīriñ üzerine
 bir serīr koyub cālis olsa (05) ḥāniṣ olmaz ve saṭḥ üzerine āḥar binā idüb
 cülūs eylese ḥāniṣ olmaz. Zīrā (06) bu mes'eleda a‘lā aşıldır ve aṣl ile murād

oldur ki, insān anuñ üzerine cülūs kaşd (07) eyleye ve a‘lā tahtında olana tābī‘ olmaya. İmdi kaçān a‘lā aşl ola esfele cülūs nisbeti kaṭ‘ (08) eder.

3.41. Bābu’l-yemīni fihi’l-ḥıyār

وبذیع (09) *باب* اليمين التي فيه الخيار لوقال سالم حرّ أو سالم وبذیع حران أو سالم
Meselen, bir kimesneniñ üç ‘abdī olub biriniñ ismi Sālīm ve biriniñ (10) Bezī‘ ve biriniñ ismi Mübārek olsa; *Sālīmün ḥurrun ev Sālīmün ve Bezī‘un ḥurrāni ev Sālīmün ve Bezī‘un* (11) ve *Mübārekün aḥrārūn* deyu yemīn eylese.

فسالم حرّ Pes imdi Sālīm ḥürdür fi’l-ḥāl, Zīrā icābatıñ (12) küllisinde dāḥil olmuşdur, bākīsinde ta’yīnden lābuddur. Ve ‘ayn-i mūhmele ile bezī‘ zarīf demekdir. (13) ويخير لحق الآخرين Mevlā Bezī‘ ve Mübārek ḥaqqında muḥayyerdir. (14) فيرقان عن سالما أو الايجاب Eger ḥālīf Sālīmī murād ederse veyāḥud icāb-ı evveli murād ederse Bezī‘ ve Mübārek (15) rıkk kalurlar, zīrā ikisiniñ ḥaqqında şekk vāki‘ olur.

ويعتقان إن عني مباركا أو الايجاب Bezī‘ ve Mübārek mu‘taḥ olurlar, eger ḥālīf Mübāreki murād eyledim veyāḥud icāb-ı (17) ṣālisi murād eyledim dërse. Ammā icāb-ı ṣālisi murād eyledikde zāhirdir. Ammā Mübāreki murād eyledikde, (18) zīrā Mübārek için icāb ṣālisinde dāḥil olmuşdur. Pes imdi anı ta’yīn icāb-ı ṣālisi (19) ta’yīndir.

ويعتق بذیع إن عناه أو الايجاب الثاني اخزا باليقين Uḥrayenden Bezī‘ mu‘taḥ (20) olur, eger Bezī‘i murād eyledim dërse. Ve yāḥud icāb-ı ṣānīyi murād eyledim dërse, ammā (21) icāb-ı ṣānīyi murād eyledim dedüğü zāhirdir, ammā Mübārekiñ icāb-ı ṣāniyede kaṭṭı yokdur. (22) Ve bunları ya‘ni Bezī‘ ve icāb-ı ṣāni-i murād eylemekle Bezī‘ mu‘taḥ olur, Mübārek mu‘taḥ olmaz. Ve Bezī‘iñ (23) ‘ıtkı müteyakkindir. Mübārekin ‘ıtkı meşkūk fiḥdir. Mādāmki icāb ṣālisinde murād olmaya Mübārek (24) mu‘taḥ olmaz, muşannifiñ eḥzen bi’l-yaḳīni ḳavli mā zekeranıñ mecmū‘i için ta‘līldir.

إن عني من تكرر سئيل عن إيجابه (25) وفي الزيادات Ziyādāt’da denilmiştir, eger ḥālīf tekerrüri ya‘ni ismi mütekerrir (26) zıkr olunanı murād eyledim dërse icābātadan su‘āl olunur. Meselen, Sālīm ve Bezī‘ mütekerrir zıkr (27) olunmuşdur ammā Mübārek ancak icāb-ı ṣālisinde zıkr olunmuşdur. Eger

Sālimi murād eyledim dërse [103a/(01)] su’āl olunur ki, ƙanƙi icābdan murād eylediñ, eger icāb-ı evvelden murād eyledim (02) dërse ancaƙ Sālim mu’taƙ olur, eger hālif murādım icāb-ı sāliden idi dërse Sālim (03) ile Bezī’ mu’taƙ olur. Eger murād icāb-ı sāliden idi dërse cümlesi mu’taƙ olur.

قبل البيان عتق نصف بزيع وثلث مبارك رعاية للتعدد في حال الحرمان دون (04) وإن مات Eger hālif ƙable’l-yemīn fevt olsa Bezī’ iñ nişfi (06) mu’taƙ olur ve Mübārekiñ şülüşi mu’taƙ olur. Hāl-ı hırmānda te’addüde ri’āyet işābetde de degil. Zīrā esbāb (07) ‘ademen müte’addid olur, şübūten müte’addid olmaz. Meşelen, Sālim mu’taƙdır her hālde ammā Bezī’ iki hāletde (08) mu’taƙ bir hāletde riƙƙdır, eger ‘itƙ icāb-ı sāliden nüzül eylese mu’taƙ olur. Ve yine icāb (09) sālise daħi nüzül eylese yine mu’taƙ olur. Eger icāb-ı evvele nüzül eylese mu’taƙ olmaz. (10)

Pes imdi işābet-i ‘itƙ iki hālet oldı ve hırmān ise bir hālet oldı. Ammā Mübārekiñ (11) eger ‘itƙ icāb-ı sālise nüzül eylese mu’taƙ olur. Ammā iki hāletde mu’taƙ olmaz, eger ‘itƙ icāb-ı (12) evvele ve sāliden nüzül eylese Mübārekiñ hırmānı iki hāletde olub işābeti hālet-i vāhıde oldı. (13) Pes imdi aḥvāl-ı işābet müte’addid olmaz, ammā aḥvāl-i hırmān müte’addid olur. Ve eger işābet işbātdır. (14) Şey’-i vāhıdiñ hālet-i vālidde esbāb müte’addide ile şübūti mümkin değıldir. Meşelen, milk hālet-i (15) vāhidde bey’ vāris ve hıbe ile şübūti mütaşavvir değıldir. Ve hırmān ise ‘ademdir, ‘ademde esbāb (16) müte’addid olur, cā’izdir ki *el-mülkü yen’adimü bi esbābi bi’n’idāmi’ş-şirā’i ve’l-hibetihı ve’l-irsi ve’l-istilād* denilür. (17) ƙünkü Bezī’ hāƙƙında vāki’ olan işābetin hālet-i vāhıde gibi oldı. Keennehü bir hālde mu’taƙ (18) ve bir hālde riƙƙ olıcaƙ. Nişfi mu’taƙ oldı ve ƙünkü hālet-i hırmān müte’addid oldı. Lāzım geld ki (19) Mübārek bir hālde mu’taƙ oldı ve iki hāletde riƙƙ oldı. Bu taƙdīrce Mübārekiñ şülüşi (20) mu’taƙ olur.

فهذا (21) ويروى في الجنابت حيضان الغسل عنهما كذا المحدث برعف حتى نزل جزاؤهما Rivāyet olundı ki, (22) bir hātun *in eḡseltü mine’l-cenābeti fe ‘abdī hurrūn* dèse ve yine *in eḡseltü mine’l-mahīzı fe cāriyeti* (23) *hurretüñ* dèse ve hātun cünub olsa andan soñra ḥayz olsa ve ḥayzı münƙatı’ olub (24) iḡtisāl eylese hātunuñ yemīni cenābet ve ḥayzdan vāki’ olub ‘abd ve cāriye mu’taƙ olurlar. (25) Ve muḥdeş daħi ru’āf

olub andan sonra tevaddâ' eylese vüdü' hadeseynden vâki' olur. (26) Bu takdîr üzre cünub ve hayza ve muhdes ve ru'afda ta'dîd sebebi sübût hüküm muhakkağ olur. (20) Çünkü hüküm igtisâliñ sübûtunuñ sebebi ta'dîd olıcağ hâlet aşâlet ve hırmân berâber olur ve bu rivâyet [103b/(01)] Ziyâdât'ın rivâyetidir. Ve denildi ki Ziyâdât'da mezkûr olan İmâm Muhammed'in kavlidir. Ve bunda (02) mezkûr olan Ebû Yûsuf'un kavlidir ammâ şahîh olan ahvâl işâbet müte'addid olmamağdır.

القول في المرض ولم يسع التلث رقبة وخمسة أسداسها مضرب سالم في التلث (03) ولو كان (05) بستة مخرج النصف التلث وبزيغ ثلاثة ومبارك بسهمين فالوصية أحد عشر والسعاية (04) ضعفها Eger bu kavlı marağ-ı mevtinde olub ve sülüşü mâlı kifâyet eylemez ise, zîrâ bu kimesne (06) bir rağabe ve hamsete esdâs vaşıyyet eylemişdir. Muşî kendü kavli ile bir rağabe-i kâmile ve nısf rağabe (07) ve sülüş rağabe i'tâğ eyledi, mecmû'î bir rağabe ve hamse esdâs olur ve her rağabe altıya darb (08) olunur. Zîrâ nısf ve sülüş muhtâcız, ol ecilden her rağabe altı kılındı. Zîrâ hağğ-ı Bezî' nısfdadır. (09) Ve hağğ-ı Mübârek sülüşdedir. Bu ikisiniñ eğall-ı mahreci altıdır. Pes imdi her rağabe altı (10) kılındı. Sâlimiñ hağğ-ı altıdadır. Bezî'in hağğ-ı üçdedir ve Mübârekiñ hağğ-ı sehmeindedir. (11) Pes imdi cümle sehâm vaşıyyet on bir oldı. Sehâm si'âyet za'fı olmak lâzımdır ki yigirmi (12) iki olur. Pes imdi Sâlimiñ on bir cüz'ünden altısı mu'tağ olub beşde sa'y eder. (13) ve Bezî'in onbirden üçü mu'tağ olub sekizinde sa'y eder. Ve Mübârekiñ iki sehmi mu'tağ (14) olub toğuzda sa'y eder. Bu takdîr üzre sehâm-i vaşâyâ onbire ve sehâm si'âyet yirmi ikiye (15) bâliğ olub sülüş ve sülüşân müstekîm oldı.

و سالم قدر الخبر معا بعد اسم اوفعتق سالم و (16) أو مبارك ولو قال سالم حرّ اوبنيغ و سالم Eger hâlif (17) Sâlimün hurrun ev Bezî'un ve Sâlimün ve Mübârekün Sâlimün dese cüz'lerini zıkr eylemese. İmdi ev kelimesi (18) dâhil oldığı eshemden sonra haber takdiran mu'ad olur. Takdîr kelâm Sâlimün hurrun ve Bezî'un hurrun ve Sâlimün (19) ve Mübârekün hurrun ve Sâlimün demiş olur ve Sâlimün kavli daği kelâm-ı tammıdır, icâb vâhid olur. (20) Ve Bezî'un hurrun ve Sâlimün hurrun kavli daği kelâm-ı tammıdır, icâb sâni olur ve Mübârekün hurrun ve Sâlimün daği kelâm-ı (21) tammıdır, icâb

sālis olur. İmdi Sālim mu‘taḳ ve āḫaraynıñ sūlūṣı ya‘ni her biriniñ sūlūṣı (22) mu‘taḳ olur.

(23) Denildi ki وقيل سالمٌ ثانيًا مبتداً وآخرًا معطوف فعتق هو به والآخرا مبالغين cümlesi vācib idi ki, mu‘taḳ olalar ve kelāmiñ ḳā’ili Ebū Ḥāzımdır. İcāb-ı şānīde (24) mezkūr olan Sālimi mübtedā ḳılāsın icāb sāniniñ ibtidāsı Sālimden ola, *fe Sālimün ḥurrun* (25) *ev Bezī’un* ḳavl-i tāmmdır andan soñra Sālimi Mübārek ile cem‘ eylese ve *Sālimün ev Mübārekün* (26) dese icāb şāni şaḥīḥ olur. Mürür eden gibi nitekim bir kimesne iki ‘abdine eḫadükümā ḥurrun dese (27) andan soñra eḫadehümāyı sālis ile cem‘ eylese ve *eḫadekümā ḥurrun* dese şaḥīḥ olur ammā beyān [104a/(01)] olmaz. Pes imdi vaḳtā ki āḫarda ve *Sālimün* dedikde sebaḳ eden icābdan ‘ıtkı işābet (02) eylediği şey’ üzerine ‘atf eylemiş oldu. Nitekim *eḫadekümā ḥurrun ve Mübārekün* dese Sālim (03) ‘atf mu‘tak olur. Bu ise müceb-i beyāndır. Zīrā ‘ıtkı inşā eylemek beyāndır. Pes (04) imdi icāb-ı sāniyede Sālim Mübārekiñ münāza‘asından çıkdı ve icāb-ı evvelde daḫi (05) Bezī’iñ münāza‘asından çıkdı. Pes imdi Mübārekiñ ve Bezī’iñ ḥürriyeti daḫi müte‘ayyin (06) olduğuçün mu‘taḳ olurlar.

(07) أو هذا وهذا Ya‘ni Bezī’ ve Mübārekden her biriniñ ‘ıtkı ma‘tufun bih değildir. Sālimiñ ‘ıtkını ‘atf ile men‘ (08) eder. Ḥāşıl-ı kelām ṭā’in olan der ki, Sālimiñ yine Sālim üzerine ‘atfı cā’iz değildir. Ol ‘atf (09) Bezī’ ve Mübārekden biriniñ üzerine ma‘tūfdur. Bu taḳdīr üzerine *hāzā ḥurrun ev hāzā ev hāzā* ḳavli gibi oldu. (10) Ve hāzā ḳavli eḫad-ı mezkūreyn üzerine ‘atf oldındı ki, maḥalli ‘ıtkıdır. Ol ṭā’n eden kimesneye (11) cevāb verilür ki, salısu eḫad-ı mezkūreyn üzerine ‘atf ile ol vaḳt mu‘taḳ olurlar ki mezkūreyniñ (12) biri yaḳīnen ‘ıtkı-ı mübheme maḥall ola. Ammā ḳaçān eḫadihümānıñ ‘ıtkı ‘alā sebīli’l-cevāz ve’t-teraddüd olsa (13) ol zamān sālis ‘atf ile mu‘taḳ olımaz. Ve ṭā’iniñ cevābında Sālimi Bezī’ ve Mübārekden biriniñ (14) üzerine ‘atf eyledi. Bu ikisinden biri yaḳīnen ḥürr değildir ki, mu‘taḳ ola. *Hāzā ḥurrun ev hāzā ev hāzā* bunuñ (15) ḥilāfıdır. Zīrā evveleynden biri yaḳīnen ḥürdür. Pes imdi sālisiñ *minhümā ḥurrun* üzerine ‘atfı şaḥīḥ (16) olur, mu‘taḳ olur.

لأن أو لغت لاتحاد الإسم والخبر (17) ولو قال سالم حرّ أو سالم وبزيغ أو سالم ومبارك عتقوا kelime-i ev ol zamān müfīd olur ki, beyne ismeyni muhtelifeyni (18) üzerine dāhil ola. Veyāḥud ḥurreyni muhtelifeyn beyninde dāhil ola. Bunda kelime-i ev ism-i mütteḥid üzerine (19) vāki‘ oldı ki Sālīm ismidir. Ḥaber daḥi kezālik. Zīrā ḥaber-i evvel ki ḥürredür, bi ‘āynihi sāniye daḥi ḥaber olur. (20) Veyāḥud sālise ḥaber olur. Pes imdi kelime-i ev lağv oldı.

Bir su‘āl-i لأنه تقرير بخلاف الإستثنائي (21) لكنه كالكسوت لا يمنع العطف muḳaderraya cevābdır. Takrīr-i su‘āl budur ki, vaḳtā ki ev Sālīmün (22) lağv oldı ise Sālīm ile Bezi‘ mābeyninde fāşıla olub, Bezī‘ Ebū Ḥanīfe kıtında mu‘taḳ olmamak (23) gerek idi, fāşıl teḥallül eyledüğü için. Nitekim bir kimesne ‘abdine ente ḥurrun ve ḥurrun in deḥaltü’ d-dāra (24) dedüğü gibi olur. Çünkü beyne’s-şarṭi ve’l-cezā vāki‘ olan ve ḥürre lafzı lağv oldı ise mābeynlerinde (25) faşıl olub ta‘līki men‘ eyledi. Takrīr-i cevāb budur ki, vaḳtā ki ve ḥurrun lafzı lağv oldı ise (26) mühmel olmuş olur ve kaçān mühmel teḥallül eylese sükūt gibi olur. Ve sükūt ise meclise (27) ‘atfı men‘ eylemez. Zīrā ‘atf şadr-ı kelāmı takrīrdır, mefşūlen daḥi şaḥīḥ olur. Ammā meclisden [104b/(01)]kıyām ile ‘atf olunmaz. Mādemki ve Bezī‘un ḥurrun demeyince, ammā iḥtilāf olıcaḳ, ma‘lum olmaz ki ḳanḳı ismiñ üzerine (02) ‘atf olundu. Ammā istiṣnā bunun ḥilāfıdır. Zīrā istiṣnā ibṭāl-ı taḡyīrdır, mefşūlen şaḥīḥ (03) olmayub mevşūlen şaḥīḥ olur.

سالم وربع بزيغ لأن المبهم (04) ولو قال لسالم وبزيغ احدكما حرّ أو سالم عتق ثلاثة ارباع Meselen, Sālīm ile Bezī‘ için eḥadüküma ḥurrun ev Sālīmün dēse icāb-i sāni (06) şaḥīḥ olur, lākin icābınıñ birini ta‘yinde muḥayyer olur. Zīrā eḥadükümā münkerdir. Eḥādūhumānıñ (07) ‘ıtkı mübhemdir. Mübhem ise mu‘ayyen deḡildir ve Sālīm ise müte‘ayyindir. Pes imdi icāb muhtelif (08) olub tencīzi sābit oldı. Eger ḳable’l-beyān ḥālif fevt olsa Sālimiñ selāsete erbā‘i (09) mu‘taḳ olur. Ve Bezī‘iñ rub‘i mu‘tak olur.

Zīrā icāb mübhem iki ‘abd mābeyninde nişf (10) raḳabeniñ ‘ıtkını icāb eder. Ve mu‘ayyende daḥi Sālīm için nişf raḳabeniñ ‘ıtkını icāb (11) eder. Zīrā müceb evvel beynehümā ‘ıtkı raḳabe icāb eder. Ve müceb sāni Sālīm için ḥāşşaten (12) ‘ıtkı-ı raḳabe icāb eder. İcābeynden her biri bir ḥalde sābit

ve bir hâlde sâbit değildir. Pes (13) imdi icâb-ı evvelde ikisi beyinde nısf raqabenin ‘ıtkı vâki’ olur. İcâb-ı sâniyede Sâlim (14) için nısf ‘ıtk-ı raqabe vâki’ olur. Çünkü icâb-ı evvelde Sâlim ve Bezî‘den her biri için (15) rub ‘ıtk vâki’ olur. Sâniiden Sâlim için nısf-ı ‘ıtk vâki’ olıcağ, Sâlimiñ selâse erbâ‘i (16) ve Bezî‘iñ rub‘i mu‘tağ olur.

وإنه تعدد حالا لإصابة لكن في مالا مزاحم Bir su‘âl-i muqadderaya cevâbdır. (17) Takrîr-i su‘âl budur ki, hâlen zıkr eyledüğünüz şey‘de hakk-ı Sâlimde ta‘dîd ahvâl işâbet vardır. Bu ise (18) Ziyâdâtıñ rivâyeti üzre muhtâr olan Câmî‘-i kebîr rivâyetinden takdîm eden şey‘iñ hîlâfıdır. Eger (19) ittiḥâd-ı ahvâl işâbet mu‘teber olursa vâcib olan Sâlimden selâse-i ismândan gayri mu‘tağ olmamak (20) idi. Zîrâ icâb-ı sâniide bir hâlde Sâlimiñ nısfı mu‘tağ olmuş idi. Ve icâb-ı evvelde daḥi (21) bir hâlde rub‘i mu‘tağ olmuş idi. Pes imdi rub‘iniñ ‘ıtkı müteyaḳḳındır. Ve rub‘i‘âḥar daḥi bir hâlde (22) mu‘tağ ve bir hâlde mu‘tağ deḡil. Pes imdi nısf olur, mûcebi ise ‘ıtk-ı semendir. Sâlimiñ (23) naṣṭbiniñ mecmû‘i selâsete ismân raqabe olur. Takrîr-i cevâb budur ki, ahvâl işâbet mezâḥimiñ (24) vücûdi kıtında müte‘addid olmaz ve bizim mes‘elemizde ahvâl-ı ‘ıtkda Sâlimiñ naṣṭbinde mezâḥim yokdur. (25) Ammâ vârişin ‘adem-i müzâḥemeti, zîrâ mevlâ ‘ıtk-ı raqabe-i kâmile icâb eyledi. Bu takdîr üzre hakk-ı vârişi (26) kaṭ‘ eyledi. Ol ‘ıtk-ı raqabe iki ‘abd için müsteḥaḳ oldu. Bezî‘iñ ise rub‘inden ekser (27) ‘ıtkı sâbit oldu. Pes imdi Sâlim için bâḳîsi müte‘ayyin oldu.

أو بزيع أو سالم عتق نصفهما لأن الثالث عين الأول [105a/(01)] ولو قال سالم حر أو بزيع Eger mevlâ Sâlimün لأنه ضمنها ما المبهم غير المعين (02) فلغا حتى في تعدد الحرمان ḥurrun ev Bezî‘un ev Sâlimün dese ol ikisinden (03) her biriniñ nısfı mu‘tağ olur. Zîrâ kelâm sâlis ki ev sâlimün ḳavlidir kelâm-ı evveliñ ‘aynıdır ve kelâm-ı sâliṣ (04) ancak kelâm-ı evvel ifâde eyledüğü şey‘i ifâde eder. Ve ol ifâde eyledüğü yalnız Sâlimiñ (05) ‘ıtkını isbâtdır. Veyâḥud Bezî‘iñ ‘ıtkını isbâtdır, ol ecilden sâliṣ laḡv oldu. Ve muṣannifiñ (06) ḥattâ fi ta‘dîdi‘l-ḥurmân ḳavli bir su‘âl-i muqadderaya cevâbdır. Takrîr-i su‘âl budur ki, vâcib olan bu idi (07) ki, Bezî‘ iñ sülüşü mu‘tağ ola. Zîrâ icâbât-ı sâliṣedir, zîrâ Bezî‘iñ naṣṭbi bir hâlde ‘ıtkdır, (08) iki hâlde ‘ıtk değildir. Ve ahvâl-ı ḥurmân ise müte‘addidedir.

Takrîr-i cevâb budur ki, *ev Sâlimün* (09) kavli Sâlimiñ ‘ıtkını işbât için vaz‘ olunmuşdur, yohsa ğayr-i hırmân için değildir. Çünkü (10) sâlişen mezkûr olan Sâlim hâkk-ı istiḥkâkda lağv oldu. Bezî‘ hâkkında vâki‘ olan hâkk-ı hırmân (11) daḥi zarûreten lağv oldu, zîrâ hırmân zâmin istiḥkâkda sâbit olur. Hâkk-ı istiḥkâk bâtıl olıcağ (12) hâkk-ı hırmân daḥi bâtıl olur. *Eḥadükümâ ḥurrun ev Sâlimün* kavli mürûr eden mes'eleniñ ḥılâfıdır. Sâlim (13) bunda lağv olmaz, zîrâ *ev Sâlimün* kavli evveliñ ifâde eyledüğü şey'iñ ğayrini ifâde eder. (14) Zîrâ evvel-i ‘ıtk mübhemi ifâde eder ve sâni ise mu‘ayyen için ‘ıtkı ifâde eder ve mübhem ise (15) mu‘ayyeniñ ğayridir. Bu taḥdîrce sâni lağv olmaz imdi hâkk-ı aḥvâlde iki icâb i‘tibâr olunur. (16)

3.42. Bâbu'l-yemîn tenḳuşu şâhibetühâ

وقعا (17) اليمين تنقص صاحبيتها حلف بالعتق إن لم يكن دخل أمس وبالإطلاق إن كان *باب*

Bir عتقا (18) لأنه بكل يمين زعم الحنث في الأخرى لهذا لو اعتق أحدهما ثم قال لكل واحد لماعتك kimesne ‘abdine *ente ḥurrun lem yekün fülânün deḥale ḥāzihi’d-dāra emsi* deyu yemîn eylese ba‘dehu (19) ṭalāḳa yemîn eyleyüb *imrā’etī ṭāliḳun in kāne deḥale ḥāzihi’d-dāra emsi* dese ve ol fülân (20) dāra dāḥil oldu mı dāḥil olmadı mı ma‘lûm olmasa ‘ıtk ve ṭalāḳ ikisi daḥi vâki‘ olur. (20) Zîrâ ḥālîf her yemînde berrî iddi‘â eyledi, eymānda aṣl üzerine olan şey'e binā'en. Zîrâ (21) her yemînde birr uḥrāda ḥıns ile olur. Bu ise ol ḥınsiñ vücūdiniñ şartını mültelzemdır. (22) Bu iki yeminde da‘vāyı birr şartlarınıñ vücūdini ikrârdır ve şart ise cezādan münfekk (23) değildir. Ve bir şey'e ikrâr ol şey'den münfekk olmıyan şey'e ikrârdır. Pes imdi ‘ıtk (24) ve ṭalāḳa maḳarr olmuş olur. Bu ecildendir ki, bir kimesne iki ‘abdine *eḥadükümâ ḥurrun* dese ve her birisine (25) *lem a’nike* dese ikisi mu‘taḳ olur. Zîrâ *lem a’nike* kavli muḥātabdan ğayriniñ ‘ıtkına ikrârdır. (26) Bu kavl ise ikisine daḥi vâki‘ olıcağ, ikisi daḥi mu‘taḳ olur.

إذ الغموس لا يدخل تحت الحكم ليكذب به في [105b/(01)] لا يلزم ما لو كانت الأولى والله

الأخرى *lā yelzimū* kavli bir su‘âl-i muḳadderaya cevâbdır. Takrîr-i (02) su‘âl budur ki, eger iki yemîniñ biri bi’llâhi lafzı ile olsa. Meselen, *vallâhi mâ deḥale ḥāzihi’d-dāra* dedikden soñra (03) ‘*abdī ḥurrun in lem yedḥulühâ* dese ḥālîfiñ üzerine keffâret lâzım gelmez ve ‘abd daḥi mu‘taḳ olmaz. (04) Takrîr-i cevâb budur ki, bizim zıkr eyledüğümüz şey' üzerine bu lâzım

gelmez. Ya'ni keffâret ve 'ıtk lâzım gelmez. (05) Eger hâlif yemîninde şâdık olursa keffâret yokdur ve eger kızbi müte'ammid olursa ol yemîn (06) gamûsdur. Yemîn-i gamûs ise hâkimiñ hükmi tahtına dâhil olan şey'den değildir ki yemîn-ı gamûs (07) ile yemîn-i uhrâyı ikzâb eylemek hükmi ola. Bu taqdırce yemîn-i gamûs ile yemîn-i uhrâyı tekzîb hükmi olmayacak, (08) keffâret ve 'ıtk yokdur.

ولو حلف أحد موليي بعته إن لم يكن دخل İki kimesneniñ müşterek (09) bir 'abdi olub mevlânıñ birisi *in lem yekün deḥale fülânün hâzihi 'd-dāra emsi fe-ente ḥurrun* dese (10) والآخر به إن كان عتق زعمهما ve şerîk-i âḥar daḥi *in lemyekün deḥale hâzihi 'd-dāra emsi fe-ente* (11) *ḥurrun* dese ve ol fülânıñ düḥûl ve 'adem-i düḥûl-i ma'lûm olmasa 'abd mu'taḥ olur. Zu'mleri (12) oldıḡı içün, ya'ni şerîkeynden her biri zu'm eyledi ki şeriki ḥâniṣ olub naşîbi ḥürr oldı. (13) Ve kendü naşîbi fâsid oldı. İmdi kendü ḥaḳḳında zu'mi mu'teber oldı. Egerçi şâḥibi ḥaḳḳında mu'teber (14) deḡil ise de her biri böyle olıcaḳ 'abd kâmilin mu'taḥ olur.

لكن بالقيمة عند محمد رحمه الله Abd (15) İmām Muḥammed kıtında temām kıymeti mu'taḥ olub ikisi içün sa'y eder. Eger mevlâyeyn mu'ser ise Ebū Yûsuf (16) kıtında bir şey' sa'y eylemez ve mu'taḥıñ yesârı si'âyeti men' eder imāmeyn kıtında. كما في الشهادة (17) Meşelen, iki şerîkiñ her biri şerîki üzerine şehâdet eylese ki kendü ḥaşşasını i'tâḳ eyledi (18) bu taqdırce si'âyetden bir şey' sâḳıṭ olmaz, belki her biri içün si'âyet eder.

عندهما للقطع بسقوط النصف (19) وبالنصف Şeyḥayn kıtında nışf ile mu'taḥ olur. Nışfıñ sükûti ile (20) ḳaṭ olunduḡı içün, zîrâ nışf kıymet sâḳıṭ olmaḡla nışfına sa'y eder. فيوزع الباقي Çünkü ikisi (21) içün cümle kıymetini si'âyete hüküm olunmadı ise. Lâkin 'ilm-i ḳâḍî ile nışf-i 'abdiñ berâtı maḳtû'un biḥ olmuşdur. (22) Nışf-i bâḳî beyne's-şerîkeyn tevzî olunur. Bu taqdırce her biri içün rub' kıymetinde sa'y eder.

إختلطت مطلقة أو معتقة بغيرها (23) كما لو Bâḳî tevzî olunur, muṭlaḳa veyâḥud mu'taḳa ḡayriye ḥaṭṭ olduḡda (24) tevzî olunđuḡı gibi. Meşelen, bir kimesne dört ḥâtundan birine ḳable'd-düḥûli bi'aynihâ ṭalâḳ virse (25) veyâḥud cevârisından birini i'tâḳ eylese ḳable'l-beyân fevt olsa, evvelki mes'ele ki, (26) ṭalâḳ idi, nışf mehir ki, sâḳıṭ oldı. Sâ'iri ḥâtunlarınıñ üzerine

tevezî olunub (27) her birinden semen-i mehr sâkıt olur. Eger anlardan muḳaddā ‘aleyhā mechūle ise de, lākin muḳdī leh [106a/(01)] zevcdır ma‘lūmdur. Ve mes'ele-i sāniye ki mu‘taḳadır. Ol kimesne cevārisından birini bi‘aynihā i‘tāk (02) eylese ba‘dehu nisyān eyleyüb ḳable’l-beyān fevt olsa, cevāri mābeyninde raḳabe-i (03) vāḥedeniñ si‘āyeti sâkıt olub mābeynlerinde tevezî olunur, zīrā istiḥḳāk ve ḥırmānda (04) berāberlerdir.

بخلاف الشهادة لجواز كذبهما İmām Muḥammed temessük eylediği şehādet mes'elesı (05) bunun ḥilāfıdır. Zīrā ol mes'elede şerīkeyniñ her biri kızb olmaḳ cevāzı ile yaḳīnen ‘itḳ (06) nāzil olmadı. Bu taḳdīrce si‘āyetden bir şey berā’et-i ‘abd için müteyaḳḳın olmadı, zīrā şehādet (07) ḥaberdir. Ve ḥaber ise sıdḳ ve kızbe muḥtemeldır, cā’izdir ki, ikisi daḥi kāzib ola. Ammā bu mes'elede (08) cā’iz deḡildir ki, düḡul ve ‘adem-i düḡulden munteḳā ola. İmdi eḥad emrayniñ sübütünden lābuddur. Bu taḳdīrce (09) niş si‘āyitten süḳūtı müteyaḳḳın olur.

والفساد Yemīn edenlerden her (10) ولوقال كل واحد ذلك لعبده فلاعتق لإنكار الحنث biri ‘abd-i memlūküne zālikeyi ya‘ni yemīn eylediği şey’i dese. Meḡelen, (11) birisi *in lem yekūn fūlānūn deḡale’d-dāra fe-‘abdī Sālimūn ḥurrun* dese ve ol biri daḥi *in kāne* (12) *fūlānūn deḡalehā fe ‘abdī Mūbārekūn ḥurrun* dese ve ma‘lūm olmasa ki ol fūlān dāra dāḥil oldu mı (13) yoḡsa olmadı mı. İmdi ol iki ‘abdden birisi mu‘taḳ olmaz. Zīrā ḥālifeynden her biri kendü (14) nefsinin ḥınsine ve fesād-i milkinge münkerdir. Ve şāḥibi ise zu‘m eder ki, şāḥibiniñ milki kendü milkinge (15) ‘adem-i ittişāli için kendü ve ḥaḳḳında i‘tibār olunmaz, ammā māteḳaddem olan mes'ele bunun ḥilāfıdır. (16)

إلا أن يجتمعا في ملكات عين المقضى عليه İllā meḡer ki ol iki ‘abd racül-i vāḥidiñ milkinge cem‘ ola. (17) Meḡelen, bir racül ol iki ‘abdi şafḳa-i vāḥide ile veyāḥud şafḳateyn ile iştirā eyleye, bu taḳdīrce (18) ‘abdiñ biri mu‘taḳ olur. Bu mes'eleniñ te’vīlinde ‘ilmen diler ki, ḳaçān ḳadı vāki‘ olan (19) şey’e ‘ālim olsa veyāḥud müşterī bilse ve iki bāyi’iñ ḥılfine muḳarrar olsa, ol zemān (20) mu‘taḳ olur. Özcendīn Cāmi‘inde böylecedir. Zīrā ‘itḳ ile muḳaddā ‘aleyhe anda iken mechūl (21) idi ve el-ān ma‘lūm oldu. Pes imdi ‘abdiniñ külli semenı müşteri üzerine vācibdir. (22) Zīrā ‘itḳ ba‘de’ş-şirā sābit oldu ve müşteriñ şirāsı ḳınne muşādif oldu.

Mürür eden mes'ele gibidir. Bir kimesne *li zeydin 'aleyve elfün* dese (24) veyāḥud *ev 'alā 'Amrın* dese bir şey' kaẓā olunmaz, zīrā muḳaḍḍā 'aleyh mechūl olduğu için. (25) Andan sonra eger 'amr fevt olsa ve muḳırr olan aña vāris olsa muḳırr elfün ile (26) kaẓā olunur. Zīrā maḳḍıyyūn 'aleyhe müteyakḳın oldu. *في خير في واحد* Pes imdi müşterī 'abdiñ (27) biriniñ 'ıtkını te'ayyünde muḥayyerdir. Zīrā müşteriye denilür ki ikisinden biriniñ 'ıtkını ṭkā' eyle [106b/(01)] ve birini imsāk eyle.

Muşannifiñ *ilhākan* kavli *fe yuḥayyeru fī vāḥidin* kavliniñ (02) ta'līlidir, ya'ni ḥāl-i nifāz 'ıtk milk-i vāḥide 'abdiñ ictimā'i ḥālidir. İmdi ol ḥāl ictimā' (03) ḥāl-ı inşāya ilḥāk olunur, ya'ni keennehü ol kimesne milkinde ḥāl-ı ictimā' 'indehü eḥadehümāniñ 'ıtkını (04) mübheman inşā eylemiştir. Çünkü izā kāne kezālik, ol kimesne eḥadehümāyı ta'yinde muḥayyer olur. İmām (05) Muḥammediñ işareti daḥi budur ki, ḳādı eḥadehümāyı ḥürr eylemez, illā ba'de's-şirā ḥürr eder. *فإن* Eger yemīn eden iki kimesne her biri kendü 'abdiñi mübādele tarīḳi üzre (07) muḳāyeẓa eyleseler, 'abdiñ ikisi daḥi mu'taḳ olub, her biri aḥz eylediği şey'in ya'ni 'abdiñ (08) kıymetini ḡırāma çeker. Ḥāşıl-ı kelām her biri aldığı 'abdiñ bahāsını şāḥibine edā eder.

Zīrā vüçüd-i 'aḳd bey'in *بزعم البائع إذ هو الملاقي للملك* (09) لأن حالا لعقد العبرة ḥāliniñ i'tibārı bāyi'in zu'miyledir. (10) Zīrā bāyi' zu'm eder ki, 'aḳd-ı bey' kendü milkine mülāḳī oldu ve müşterī zu'm eder ki, 'aḳd bey' gayriñ milkine mülāḳī (11) oldu. Pes imdi 'aḳd-i memlūke mülāḳī olub bey' şāḥiḥ olur. Ma'lūmdur ki, bir kimesne bir āḥardan (12) bir 'abd iştērā eylese ve müşterī iḳrār eylese ki aldığı 'abd ḥürrdür, ammā bāyi' iḳrār eylemese (13) bey' şāḥiḥ olur ve ol 'abd müşterī üzerine mu'taḳ olur. Çünkü ḥāl-ı bey'da müşteriniñ zu'mine i'tibār (14) olmamağla, her biri aldığı 'abdiñ kıymetini edā eder.

Zu'm-i bāyi' i'tibār olunur, *وبعده يصدق المشتري في ما عليه دون* (15) التغيير müşteriniñ zu'mi i'tibār olunmaz denilmiş idi ki, lākin ba'de'l-'aḳd (16) 'aleyhisine olan şey'de zu'mi mu'teberdir. Ammā sābiti taḡyirde zu'mi

i'tibār olunmaz, zīrā şābiti tağyīr gayriñ (17) haqqını ibtāldır. Pes imdi hürriyet 'abde hüküm her biri iştērā eyledüğü şey'de ikrārları oldığı (18) içündür. Bu ise şirānıñ şihhati ve kendüye milkiñ sübütinden sonra olur. Bu taqdırce 'abdiñ (19) ikisi dağı mu'tağ olub, kıymetini her biri şāhibine edā eder.

بقيمتها (20) ولو كان العبد إن بينهما عتق Meselen, iki racülün bir veche iştirāk iki 'abdi olub racülün birisi *in kāne deḡale* (21) *fülānün hāzihi 'd-dāra emsi fe Sālīmūn ḡurrun* dese ve racül-i āḡar dağı *in lem yekūn deḡalehā fe Bezī'un ḡurrun* dese (22) ve ol fülānün dāra dūḡul ve 'adem dūḡuli ma'lūm olmasa ol iki 'abd kıymetleri ile mu'tağ olurlar. (23) ya'ni sa'y idüb kıymetlerin edā ederler zīrā şerīkeynden her biriniñ kelāmı şāhibiniñ naşibiniñ (24) 'ıtkına şehādet ve kendü naşibiniñ fesādına ikrārdır. İmdi sāni şāḡiḡ olub evvelki şāḡiḡ değıldir. (25) Bu taqdırce her biri kendü naşibiniñ fesādına muḡırr olmuş olur. Bu ise istirḡākı men' eder. (26)

لأنه تعززالتضمنين لإنكارالعتق muḡaddemā şerīkeynden her biri naşibiniñ fesādına muḡırr olub (27) istirḡāk men' olunmamağıla tazmīn veyāḡud si'āyet bākī ḡāldı ve bu mes'elede tazmīn müte'azzırdır. [107a/(01)] Zīrā Sālimiñ 'ıtkına ḡālif olan kimesne der ki şerīkim i'tāğ eylemedi ki ben zāmin (02) olam, lākin benim milkim fāsıd oldı. Şerīkim 'ıtkı benim 'abdime izāfet eylemekle, kezālik Bezī'in 'ıtkına (03) ḡālif olan dağı bu minvāl üzre söylemekle tazmīne müte'zzir oldı. Muşannifiñ *li-ennehü te'azzera't-tazmīnū* (04) *li-inkāri'l-'ıtki* kavli buña işāretidir. والإمساک لزعم الفساد *Ve'l-imsākū* kavli ref ile tazmīn (05) üzerine ma'tūfdur. Ya'ni 'abdini mülkiyyet üzerine imsāk dağı müte'azzırdır, zīrā milkiniñ fesādına (06) zu'mları oldığı için.

فأشبهه إسلام أم ولد الكافر Mürür eden mes'elemiz kāfiriñ ümm-i veledi (07) İslāma geldüğüne müşābih oldı. Meselen, bir naşrāniniñ ümm-i veledi islāma gelse kıymet-i 'adl ile (08) taqdīm olunub kıymetinde sa'y eder, mükāteb gibi si'āyetini edā etmeyince mu'tağa olmaz.

المشهود عليه يمنع الشاهد من الإستسعاء ولايمنع المشهود عليه (09) وعندهما يسار İmāmeyn kıtında meşhūdun (10) 'aleyhiñ yesārı istis'ā'i 'abdden şāhidi men' eder, lākin meşhūdun 'aleyhi men' eylemez. Zīrā (11) meşhūdun

‘aleyh şāhid üzerine dīmānı iddi‘ā eylemez, belki der ki ‘abdi ben ve şerikim i‘tāk eylemedik. (12) Lākin benim istirkāk olan naşībim şerikimiñ ‘ıtkı baña izāfet eyledüğü için üzerime harām oldu. (13)

في سعى محلوف الموسر لحالفه حسب و محلوف المعسرلهما Pes imdi müsiriñ maḥlūfi için. (14) Ḥālifi için sa‘y eder ve mu‘siriñ maḥlūfi şerikeyn için sa‘y eder. Eger اشتري شقص الشريك والشريك به إن لم يكن باع (15) ولوحلف بعتهان كان zeyd ve ‘amr müşterek oldukları (16) ‘abdde, Meşelen, zeyd ‘abdiñ ‘ıtkına ḥılf eylese eger şerikeyniñ naşībini iştērā eyledi ise (17) ve şerikiñ daḥi ‘abdiñ ‘ıtkına ḥılf eylese eger naşībini bey‘ eylememiş ise.

إن قامت البينة (18) فالمعتق منكر الشراء Bu ‘abdiñ mu‘taḳi şirā’-i münkir olanıñdır. Eger şerikeyniñ naşībini iştērā eyledüğüne (19) beyyine iḳāmet olunursa. Zīrā iştērāyı müdde‘ī olan kimesneye naşībini iştērā eyledüğüne beyyine iḳāmet (20) eyle denilür, Eger iḳāmet-i beyyine éderse bey‘ ve semen münkir-i şirā üzerine ḳazā olunur. Ve ‘abd bilā si‘āyet (21) kendünüñ üzerine mu‘taḳ olur. Zāhir oldı ki münkir-i şirā olan ‘abdi iştērādan soñra i‘tāk (22) eylemişdir. Eger beyyine iḳāmet olunmayub müdde‘ī şirā-i münkira şirāya yemīn vermek (23) murād eyledikde nükül éderse, yine mu‘taḳ nükül éden kimesnedir. Eger yemīn éderse münkir-i şirā olan (24) kimesne müdde‘īye yemīn verir, eger müdde‘ī nükül éderse mu‘taḳ olan müdde‘īdir. Eger bāyi‘ müsir ise. (25) Zīrā müdde‘ī şirā münkir-i şirā üzerine i‘tāk ile nışf kıymet iddi‘ā eyledi, eger nükül éderse mu‘taḳ (26) olan müdde‘ī olur. Ve nışf kıymet şirā için müdde‘īye lāzım gelür.

كما في الشهادة (27) سعى لمنكر الشراء وإن حلف Eger bāyi‘ ve münkir-i şirā ḥılf éderlerse ‘abd münker şirā için sa‘y eder, şehādetde [107b/(01)] oldıgı gibi. Meşelen, şerikeyniden her biri āḥar üzerine ‘abd-i müşteregiñ ‘ıtkına şehādet eyleseler, ‘abd (02) mu‘taḳ olur ve ikisi için sa‘y eder. Gerek ikisi daḥi müsir olsun, gerek mu‘sir olsun (03) veyāḥud eḥadehümā müsir ve āḥar mu‘sir olsun. Ebū Ḥanīfe kıtında berāberdir. Ammā imāmeyn kıtında eger ikisi (04) daḥi mu‘sir olursa ikisi için sa‘y eder ve eger eḥadehümā müsir olub āḥar mu‘sir olursa (05) ‘abd nışf kıymetinde müsir için sa‘y eder, mu‘sir için sa‘y eylemez, zīrā şerikeyniñ her biri şāḥibi (06) üzerine i‘tāk

iddi'ā eyledi. Ve İmām-ı A'zam kıtında mu'tağın yesār olmaklığı se'āyeti men' eylemez. (07) İmāmeyn kıtında men eder.

دون مدعيه لدعوى الثمن Ya'ni müdde'î-i şirā için sa'y eylemez. Gerek (08) şerîkeyn mûsir olsun ve gerek mu'sir olsun veyâhud eḥadehümā mûsir olsun, imāmeyn kıtında olduğu (09) gibi. Ve bu rivāyet Ebū Ḥafşîndır ve şahîḥ olan daḥi budur, zîrā bey'î iddi'ā eden semeni iddi'ā eder. (10) Ve semen ise ba'de'l-bey'dir ve kendü zu'mince 'abdiñ zevāl-i mîlkinden soñra se'āyeti nice müteşavvir olur. (11) Pes imdi anuñ kelāmı 'abdiñ si'āyetiniñ berā'etine ikrārdır. وقيل يسعى له Ve denildi ki müdde'î-i şirā (12) için daḥi nısf kıymetinde sa'y eder. Gerek mûsir olsun ve gerek mu'sir olsun ve gerek (13) eḥadehümā mûsir ve âḥar mu'sir olsun berāberdir, cümleñiñ kıtında. Bu rivāyet Ebū Süleymān³⁴⁵ rivāyetidir. (14)

لا لأنه قبل النقد كالمرهون لشنوذ الرواية Ebū Süleymānıñ rivāyeti meşāyihîñ zıkr (15) eylediği şey'e delîl olmaz. Zîrā meb' kable nakdü's-semeni yed-i bâyi'de merhûn gibidir, yed-i murtehin (16) olduğu gibi. Zîrā meb' semen muḳābelesinde yed-i bâyi'de maḥbûsdur, yed-i mürtehide deyn muḳābelesinde (17) maḥbûs olduğu gibi. Ve Ebū Süleymānıñ rivāyeti şāzzedir, mu'tebera değildir. Vaktā ki bu delîl za'îf (18) oldu ise bundan i'rāz eyledi.

بللطلان الثمن إذ الإبراء ضمنه Belki bu ḳavl üzre (19) müdde'î-i şirā için si'āyet vardır. Zîrā münker üzerine da'vā eylediği semen yemiñi ile bâṭıl (20) oldu. Bu taḳdîrce 'abdiñ si'āyetiniñ berā'eti daḥi bâṭıl oldu. Zîrā se'āyetden berā'et (21) ve da'vā-yı semeniñ zımnında idi, çünkü münkir şirānıñ yemiñi ile da'vā-yı semen bâṭıl oldu. Zımnında (22) olan si'āyetden ibrā' daḥi bâṭıl oldu. Pes imdi 'abd müdde'î-i şirā için daḥi sa'y eder. (23)

³⁴⁵ Ebū Süleymān Mûsâ b. Süleymān el-Cûzcânî el-Bağdâdî. (ö. 200/816 [?])Hanefî fakihidir. Cûzcan'da doğmuştur. Gençlik yıllarını burada geçirmiş daha sonra Bağdat'a gidip orada ikamet etmiştir. Hanefî fakihlerindendir. Ebū Yusuf ve İmam Muhammed'e öğrencilik yapmıştır. Özellikle İmam Muhammed'in özel öğrencilerinden olmuş, Kitābu'l-asl'ı kendisinden dinlediği aktarılmıştır. Döneminin meşhur sorunu olan Halku'l-kurân meselesinde ehl-i sünnetin görüşünü desteklediğini ve mahlûktur diyenleri ise tekfir ettiği belirtilmiştir. Vefatına kadar Bağdat'ta yaşamıştır. Ölüm tarihi kesin olmamakla beraber 816 yılı olarak varsayılmaktadır. Bkz. Hüseyin Kahraman, Hanefî Fakih Ebū Süleyman El-Cûzcânî Ve Hadisçiliği, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 12/ 4, (16.12.2020), 1327-1353. (1331-1338).

وفي عكسها إن قامت البيئة لم يعتق إذلاملك للمنكر ve bu mes'eleniñ 'aksinde, meşelen (24) ehād-ı şerīkeyn şerīk-i āḥara *in kün̄te bi'tü naşībī münker fe-hüve ḥurrun* dēse ve āḥar daḥi *in lem yekün* (25) *işteraytühü minke fe-hüve ḥurrun* dēse müdde'ī şirāya ikāmet-i beyyine içün emr olunur. Eger ikāmet-i beyyine (26) ēderse, zāhir olur ki, yemīninde bārr olub 'abd mu'taḥ olmaz. Ve bey'a münkir olan şerīk (27) yemīninde ḥāniş oldı. Lākin vaqt-ı ḥin̄sde münkir-i şirā içün milk yokdur. Zīrā anuñ [108a/(01)] ḥin̄si şirānıñ taḥkīkından şoñra vāki' oldı. Şirā ile ise milki zā'il olub şerikeye vardı. (02) وإن نك لسعى للآخر دونه

Eger münkir-i bey'-i ihtiyārı ile yemīn eylemeğe murād eylese ve ba'de'ş-şürū' (03) yemīnden nūḳūl eylese 'abd şerīk-i āḥar içün ki, müdde'ī-i şirādır, nısf kıymetinde sa'y ēder. Münkir-i (04) bey'a sa'y eylemez. وإن Eger münkir-i bey' yemīn eylese (05) taḥkīkan müdde'ī şirā 'ıtk ile şehādet eylemiş olur. Bi 'aynihi şerīkeyniñ bir 'abdi olub (06) birisi āḥar üzerine 'ıtk ile şehādet idüb ve āḥar inkār eyledüğü mes'ele gibi olur ve ḳad 'urife (07) ḳavli ya'ni bundan bilindi ki şerīkeyn içün 'abd cemī' kıymetinde se'āyet eylemek vācib oldı. (08) Ebū Ḥanīfe kıtında gerek mūşir olsun gerek mu'sir olsun berāberdir. Ve imāmeyn kıtında eger ikisi (09) mu'sir olursa veyāḥud müdde'ī-i şirā mu'sir olursa ve yine ikisi daḥi mūşir olursa (10) veyāḥud müdde'ī-i şirā mūşir olursa nısf kıymetinde 'abd müdde'ī-i şirā içün sa'y ēder. Ve denilmiş (11) idi ki, *inne yesāre'l-meşhūdi 'aleyhi yemne'u's-şāhidi mine'l-istis'ā'i velā yemne'u'l-meşhūdi 'aleyhi*. Bu ecilden (12) müdde'ī-i şirā içün sa'y ēder.

أو نكلا أو أحدهما لم يعتق (13) ولو قال كل واحد إن أكون إشتريت نصيبك فهو حر و إقاما للحث فيغير الملك Eger şerīkeynden her biri şāḥibiñ naşībī (14) işterā eyledüğünü da'vā eylese ve şāḥibi daḥi inkār eylese ve birisi şāḥibine *in lem ekün işteraytū* (15) *minke naşibeke mine'l-'abdi fe-hüve ḥurrun* dēse ve āḥar şerīk daḥi *in kün̄te bi'tü naşībī minke* (16) *fe-hüve ḥurrun* dēse ol iki şerīke iddi'ā eyledüğünüz şey' üzerine yine ikāmet eyleñiz denilür. Eger da'vā (17) eyledükleri şey' üzerine beyyine ikāmet ēderlerse fe-bihā, eger beyyineleri yoğise yemīn verilür. (18) Eger yemīnden nūḳūl ēderlerse veyāḥud biri beyyine ikāmet eyleye veyāḥud biri yemīnden nūḳūl (19) eyleye, bu

şûretleriñ cümlesinde ‘abd mu‘tağ olmaz milkinden ğayride ħıns vāki‘ oldığı içün.(20) Bu şûretlerde ħāniş olan ‘abd kendü milkinden zā’il oldıktan soñra ħāniş olmuştur. (21) Ammā her biri beyyine iķāmet eyleye veyāħud yemīnden nükül eylese ve kaçān beyyine ile şāhibiniñ naşībiniñ (22) şirāsı ğābit olsa veyāħud her biri yemīnden nükül eylese yemīn-i bey‘de ħāniş olurlar. (23) Ve ħāniş oldıkları ‘abdiñ mülkiyyeti kendülerden zā’il oldıktan soñradır. Ol ise ‘ıtkı (24) mūcib deĝildir.

وإن حلف سعى له ما لزعمك لوحد الفساد بزعم الآخر Eger şerīkeyn iħtiyārları (25) ile yemīn eyleseler ‘abd ikisi içün sa’y eder şerīkeynden her biri zu‘m eder ki, taħkīkan şāhibi (26) istirkākıñ fesādını zu‘m eyledi. Pes imdi ol ‘abdiñ istirkākı her biriniñ üzerine (27) ħarām olub si‘āyetī icāb eyledi.

بلاعتاق *lā bi’l-i’tāk* kavli *bi-zü’mi’l-āħar* kavline ma‘tūfdur. [108b/(01)] Ya‘ni şerīkeynden her biri naşībiniñ fesādına āħarıñ zu‘mi sebebiyle zu‘m eyledüğü içün sa’y eder, (02) yoħsa şerīk āħar naşībini i’tāk sebebiyle deĝildir. *lā bi’l-i’tāk* kavli bir su’āl-i muķadderaya cevābdır. (03) Taķrīr-i su’āl budur ki, ‘abd mu‘tağ olmaya, zīrā şerīkeynden her biri *ba‘de zevāli’l-milk* şāhibiniñ (04) ħınsine zu‘m eyledi. Pes imdi her biriniñ şāhibiniñ üzerine ‘ıtk bātıl ile muķarr oldı. (05) Taķrīr-i cevāb budur ki her biriniñ naşibi fāsīd oldı ve şāhibi naşibini i’tāk eyledi dimeziz ki, (06) ħattā seniñ dedüğüñ şey’ bize lāzım gele. Belki bizim kavlimiz budur ki, her biriniñ naşibi āħarıñ zu‘mi sebebiyle (07) fāsīd oldıĝını zu‘m eyledüğü içündür.

ينكر الشراء (08) لهذا لإمتنع باليسار عندهما كزعمه مشترى Ya‘ni bu ecildendir ki, si‘āyet ‘abd-i şerīk-i āħar zu‘mi sebebiyle fesād-ı milki kendü zu‘minden (09) olub, i’tākdan olmadıķda imāmeyn kıtında yesār ile si‘āyet-i ‘abd mūmteni‘ olmaz. İmtinā‘i (10) ol zemāñ olurdı ki, şerīkeyniñ biri şāhibi üzerine ‘ıtk nāfiz ile şehādet eyleye, (11) zīrā ol vecihle da‘vā-yı zımān olub si‘āyetden ‘abdiñ ibrāsı olmuş olur. Ĥāşıl-ı (12) ma’nā imāmeyn kıtında se‘āyet yesār ile mūmteni‘ olmaz, şerīkeyniñ biriniñ mūnķir şirā olan (13) mūşteriniñ i’tākına zu‘mi gibi.

3.43. Bābu'l-ıtkı ve't-tedbīr

حر عتق القن (14) العتق والتدبير صحيح قال لمدير وعبد احكما مدير والاخر *باب*

Bir kimesneniñ müdebberı ve bir 'abdi olub hāl-i şıḥhatında (15) *eḥadükümā müdebberun ve'l-āḥaru ḥurrun* dese kınn olan mu'taḳ olur. Ba'de'l-ḥaber müte'ayyin oldığı için (16) ve müdebber 'alā hālihi müdebber olur. Eger bu kelāmı dedikten sonra ḳāble'l-beyān fevt olsa kınn (17) olan cümle malından mu'taḳ olur. Ve müdebber olan sülüs malından mu'taḳ olur. Bi'l-ittifāḳ kınnıñ (18) fi'l-hāl mu'taḳ olmasında meşāyih ihtilāf eylemişlerdir. Ba'zılar dediler ki, fi'l-hāl mu'taḳ olur. (19) Ve muşannifiñ zāhir kelāmı daḫi bunu mu'şirdir. Zīrā mevti zıkr eylememişdir ve kınnıñ fi'l-hāl mu'taḳ (20) olması ba'de'l-ḥaber müte'ayyin oldığı içündür. Ḥaber dedüğü eḥadükümā müdebber ḳavlidir. Ḳaçān ki, kelām ḥaberi (21) beyne'l-inşā'i ve'l-iḥbār devr eylese iḥbār üzerine ḥaml eylemek evlādır ve vaz'ı daḫi iḥbār (22) içündür. Pes imdi *eḥadükümā müdebber* haberdır. Bundan sonra ḥürriyet müte'ayyin olan kınnıdır. (23)

Ve yine hüküm کذا لو عكس عند أبي يوسف رحمه الله لاتحاد الصيغة شبه المعروف mürür (24) eden mes'ele gibidir. Ebū Yūsuf kıtında, zīrā şığa iki hālde daḫi mütteḥiddir. Meşelen, 'aks dedüğü (25) *eḥadükümā ḥurrun ve'l-āḥaru müdebber* dimekdir. İmdi şığa iḥbār için vaz' olunmuşdur. Şüret-i taḳdīimde ḥaml (26) olunduğı gibi. Şüret-i te'hürde daḫi ḥaml olunur. Ve muşannifiñ *şibhe'l-mu'arref* ḳavli kaçān haber-i (27) mu'arref olsa. Meşelen, *eḥadükümā ḥurrun ve'l-āḥaru'l-müdebber* dese kınn ḥürriyete müte'ayyin oldığı gibi [109a/(01)] münkir oldıkda mu'arrefe şebih olub kınn olan cemī' mālından müdebber sülüs mālından mu'taḳ olur, (02) bi'l-icmā'. وقال محمد رحمه الله شاع عتق و تدبير بالموت İmām Muḥammed raḥimehullāh dedi ki, mev-t-i (03) mevlā ile 'ıtk ve tedbīr şāyi' olur, ya'ni her biriniñ nişfi cemī' mālından mu'taḳ olur ve nişf-ı (04) bākīleri sülüs mālından mu'taḳ olur.

Ve'l-āḥaru على الثنايا ثنائيا (05) صرفا إلى الإنشاء بالعطف لهذا كان العطف *müdebberun* ḳavli 'atıf ile inşāya şarf eylemekle şāyi' olur. Zīrā ḳaḫıyye-i (06) 'atf hükümde müşāreket iktizā eder. *ve'l-āḥaru müdebberun* ḳavli *eḥadükümā ḥurrun* ḳavline ma'tūfdur. Zīrā *eḥadükümā* (07) *ḥurrun* ḳavli ḥürriyyeti inşādır. İmdi 'atf ḳaḫıyyesi üzre *ve'l-āḥaru müdebberun* ḳavli

daḥi tedbīr-i inşādır. (08) Böyle olduğu ecilden istisnā üzerine ‘atf olunan daḥi istisnādır. Meselen, bir kimesne (09) *li-fülānin ‘aleyye elfü dirhemini illā mā’iyeti dirhemini ve ‘aşerate denānīr* dēse ol ‘aşera denānīr daḥi elfden (10) istisnā olur. Zīrā müsteḡnā üzerine ma‘tūfdur ki, ol mi’e, ammā mu‘arref bi’l-lām olan (11) bunun ḥilāfıdır. Zīrā aşda lām ‘ahid içündür *ve’l-āḥaru müdebberun* kavlinde murād olan tedbīr-i sābıktır. (12) Zīrā ma‘hūddur. *و فيه مضاد إذ لو كان انشاء لصار القن مدبرا والمدير حر اللعين* İmām (13) Muḥammediñ bu kavlinde teẓād vardır. *Ve’l-āḥaru müdebberun* kavli *eḥadükümā ḥurrun* kavli gibi inşā olursa (14) kının-ı müdebber olub ve müdebber ḥür olmak lāzım gelür. Zīrā kın tedbiri inşā için müte‘ayyin olur. (15) Ve müdebber daḥi ḥürriyeti inşā için müte‘ayyin olur. Zīrā müdebber inşā-i tedbire maḥall değıldir. İnşā-i ‘ıtkā (16) maḥallıdır.

(17) *ولو قال لمديرين أحدكم حر فخرج بفردٍ ودخل عبد فقال أحدكما مدبرعتى الخارج إذ* Bir kimesne iki müdebberine *eḥadükümā ḥurrun* dēse ve ol iki müdebberden birisi (18) evden taşra çıksa ve bir ‘abdi dāḥil olsa bu ikisine *eḥadükümā müdebberun* dēse muḥaddemā (19) ḥāric olan mu‘taḥ olur. Ve sābit olan müdebber tedbire müte‘ayyin olur ve sonra dāḥil olan (20) ‘abd kemā kāne kınne olub anuñ içünbir şey’ vāki’ olmaz. Zīrā kelām-ı evvel ḥaḳıḳati ile şer‘an inşādır. (21) Ve kelām-ı sāni iḥbār için ḥaḳıḳati ile ‘amel mümkindir. Zīrā iḥbār beyne’l-müdebber ve kınni dāyirdir. Pes (22) imdi müdebber sābit haber müte‘ayyin olub ḥaḳḳ-ı ‘ıtkda müdebber ḥāric mezāḥimden berī olur. (23) ‘İtk kendüye zārūreten müte‘ayyin olur.

فنصف العتق الباع البات للعتق و (24) وإن قال لهم أحدكم مدبر واحد الآخرين حر ومات Eger şāḥibi bunlar ya‘ni iki müdebber ve bir ‘abde *eḥadüküma* (25) *müdebberun vāḥidü’l-āḥarayni ḥurrun* dēse ve bunlarıñ kıymetleri berāber olmasa ve ḳable’l-beyān mevlā (26) fevt olsa, cümle mālından ‘abdiñ nişfi mu‘taḥ olur. Ve nişf-ı kıymetinde sa‘y eder. Ve müdebberaynden (27) her biriniñ rub‘i cümle mālından mu‘taḥ olur. Muşannifiñ ‘ıtkı’l-bāte kavli hāl icābında sābit [109b/(01)] olan ‘ıtk dēmekdir. Zīrā evvelki *eḥadüküma* (02) *müdebberun* kavlidir, ḥaberdir. Sāni ki *vāḥidü’l-āḥarayni ḥurrun* kavlidir icāb-ı ‘ıtk müdebberiñ biri ile kınınıñ (03) beyinde dāyirdir. Pes imdi ‘abdiñ

nısfı ve müdebberin nısfı mu'tağ olur. Ve müdebbereynden biri ūlā (04) değildir ki tercih oluna. İmdi iki müdebberin beyninde taqdim olunub her birinin rub'ı mu'tağ (05) olur.

وكل رقبة إثناعشر فخرج الثلث والرابع *Ve küllü raqabetin* kavli mes'elenin tahricini beyan (06) içündür. Ve sülüs ve rub'a ihtiyacımız olduğ için her raqabe-i on iki kılarız. Pes imdi sülüsün (07) mahreci sülasedir ve rub'un mahreci erba'adır. Beynlerinde ise mübāyene vardır. Ehadühümayı āhara (08) darb eylemek on iki oldu. 'Abdin nısfı ki altıdır, mu'tağ olur. Ve müdebbereynden her birinden (09) itāk ile üç ve tedbir ile dört ki mecmu'ı yedidir, on iki hissenin birisi mu'tağ olub (10) beş hissesinde sa'y eder. Ve müdebber-i āhar daği kezālik. Ve 'abd altı hissesinde sa'y eder. Bu taqdirce (11) siham-ı se'āyet on altı olur ve müteveffanın 'inde'l-mevti malı iki raqabe kalur. On altı (12) hissesi ihrac olıcağ, sekiz kalur. Bu ise tedbir ile olan vaşiiyetin sihamıdır. Bunun (13) ile yigirmi dört olur. Bu taqdirce sülüs ve sülüsān müstekim.

كذا لو عكس في رواية Eger bu mes'ele-yi (14) 'aks eylese hüküm mes'ele-i sâbık gibidir. Bir rivāyetde rivāyet dedüğü rivāyet Ziyādâtdır. (15) Meselen, 'akese dedüğü ehadüküm hurrun vāhidü'l-āharayni müdebberun dese, bu mes'ele daği mes'ele-i sâbık (16) gibidir.

وهو بعينهم في أخرى للعطف والحر فقطع الزحام بلا تعيين واختيار *İtk-ı bāt* (17) kının ile iki müdebber beyninde 'alā's-sevādır. Bu taqdirce her birinin sülüsü mu'tağ olur ve fi ūhrā kavli (18) ya'ni rivāyet-i uhrāda dimekdir. Bu ise Cāmi' rivāyetidir. Cāmi'de rivāyet olunmuşdur ki, (19) anlardan her kınının sülüsü 'itk-ı bāt ile cemī' mālından mu'tağ olur. Müdebbereynden her birinin sülüsü (20) sülüs mālından mu'tağ olur. İmām Muḥammed Cāmi'de zikr eyledüğü mes'ele ile evvel bābında zikr eyledüğü (21) mes'elenin beynini fark eyledi. Meselen bir kimesne 'abd ile müdebberin birine *ehadükümā hurrun ve'l-āharu müdebber* (22) dese İmām Muḥammed kelām-ı sâniyi inşā idüb, inşā üzerine 'atf zarureti ile, (23) bunda ise kelām-ı sâniyi inşā eyledi. Egerçi inşā üzerine 'atf eylemiş ise de, zīrā ol (24) mes'eledede kelām-ı sâni inşāya muhtemeldir. Zīrā kelām-ı evvel ile müdebber edā olundu,

kelām-ı s̄anī ise (25) kınnı inşā olur. Vaqtā ki inşā ya muḥtemil oldı ise ‘aṭf ḥükmi ile inşā kılındı. (26)

Ammā bu mes'eledede kelām-ı s̄anī min vechin ḥaberdir. Eger kelām-ı evvel ile kınn murād olunursa *ve eḥadı'l-āḥarayn* (27) müdebber kavli müdebber ile kınn beyinde bākī qalır. Pes imdi ḥaber olur, ammā kaçān, kelām- s̄anī ḥaber [110a/(01)] olsa bir şey' sebebiyle ifāde eylemez, zikri ve ‘ādem-i zikri berāberdir. Ve muṣannifiñ ve'l-ḥarfū (02) kaṭ‘u'z-zihāmi kavli ya'ni şol aşl ki ihtilāf rivāyeti anuñ üzerine mübtenī olmuşdur. ‘Aṭf (03) mezkūr üzerine binā'endir. Ol ‘aṭf ise bilā ta'yīn ve ihtiyār-ı kaṭ‘-ı zihāmdır. Dēnildi ki, Ziyādātda (04) zikr olunan İmām Muḥammediñ kavlidir ve Cāmi'de zikr olunan Ebū Yūsuf uñ kavlidir.

Meşelen, Ziyādāt'da (05) rivāyetiñ vechi budur ki, vāḥidü'l-āḥarayni müdebberun kavli āḥarayniñ birini evveliñ ferāḥimesinden kaṭ‘ (06) eyledi. Pes imdi ‘itḳ-ı evvel beyne'l-‘abdi ve eḥadı'l-müdebberaynda bir oldı. İmdi ‘abdiñ nişfi (07) ve müdebberayniñ rub‘ı mu‘ṭaḳ oldı. Bu taḳdırce ta'yīn ve ihtiyār gibi oldı, ammā Cāmi' rivāyetiñ (08) vechi budur ki, müdebber kavli ‘itḳda evveliñ müzāḥimesini kaṭ‘da i'tibār olunmaz. Zīrā bir şey' müfid değildir. (09) Zīrā anuñ müdebber olması bu kelām olmazsız daḥi ḥāşıl olurdu. Zikri ve sükūti berāberdir.

Nitekim (10) bir kimesne ‘abd ve ḥurri cem'idüb *eḥadükümā ḥurrun* dēse icāb-ı evvelde āḥarayniñ müzāḥimesini (11) kaṭ‘ eylemez, ammā ta'yīn eylese bunuñ ḥilāfıdır. Meşelen, *ente yā fülān müdebber* dēse bu kelām (12) müdebber olmasını müfiddir. ‘Itḳda müzāḥime evvelde muḥṭabı kaṭı'dır, ammā iḥterat inşā'en kavli bunuñ (13) ḥilāfıdır. Zīrā buña kelām-ı ḥabere muḥtemil değildir, ‘itḳda evveliñ müzāḥimesinden birisi içün kaṭ‘ (14) eylemiş olur. Muṣannifiñ *ve'l-ḥarfū kaṭ‘u'z-zihāmi bilā ta'yīn ve ihtiyār* kavli buña işāretidir. (15)

وإن قال احدكم مدير والآخر إن عتق ونال قنّ ونصف الاخرين Bir kimesne iki müdebberine ve bir ‘abdine (16) *eḥadüküm müdebberun ve'l-āḥarān ḥurrān* dēse qable'l-beyān fevt olsa ‘abd cemī' mālından mu‘ṭaḳ (17) olur. Ve müdebberaynden her biriniñ daḥi nişfi cemī' mālından bākisi sülüs mālından mu‘ṭaḳ olur. (18) Zīrā *eḥadüküm müdebber* kavli ḥaber-i maḥḍdır.

Pes imdi müdebber vāhid çıkdı, iki 'ıtk beyne'l-'abd ve'l-müdebber (19) bākī kaldı ve müdebberin ise biri āḥardan evlā değıldir ki tercih oluna pes imdi 'ıtk iki (20) beyninde nısf olur.

وإن عكس عتق القن عند أبي يوسف رحمه الله Eger 'aks eylese (21) ya'ni *ehadüküm ḥurrun ve'l-āḥarān müdebberān* dese EbūYūsuf kıtında ancak kınn mu'tak olur ve müdebberayn (22) 'alā ḥālihā bākī kalur. وثالث الكل بالبات Bunlardan (23) her birinin sülüsü 'ıtk-ı bāt ile cemi' mālından mu'tak olur ve her birinin sülüs bākisi tedbir ile (24) mu'tak olur, İmām muḥammed kıtında. Muşannifiñ *ve'l-bākī* kavli külli üzerine ma'tūfdur.

الحر فما مر (25) Şol aşı ki iki kavl anuñ üzerine tahric olunmuşdur. Mürür eden mes'eledir ki EbūYūsuf rḥ (26) kıtında *ve'l-āḥarān müdebberān* kavlini haber kılmışdır. Bu taqdırce bi-ğayri müzāhime icāb 'ıtk-ı kınn için (20) müte'ayyin olub, kınnın küllisi mu'tak olur. Ve İmām Muḥammed raḥimehullāh kelām-ı sānīyi inşāya ma'tūf [110b/(01)] olmağla inşā kılmışdır. Ve bunuñ aşlı ya'ni şol şey'dir ki inşā' ve ḥabere şālih ola. İnşāya (02) 'atf olunduğda inşā olur.

وكل رقبة تسعة فخرج الثالث ثلثه Meselen, bir raqabenin sülüsü (03) 'ıtk-ı bāt ile mu'tak oldu ve bākiniñ sülüsü tedbir ile mu'tak olur. Ve bu ḥesāb üzre (04) altıdan iki sehm olur. İmdi her biri döt sehm için sa'y eder. Zīrā siḥām-i vesāyā altı (05) oldu. Ve siḥām-ı se'āyet on iki olur. Bu taqdırce sülüs ve sülüsān müstekim olur. (06)

وفي مدبر وعبدین يعتق في الأولى بنصف كل عبد Vaktā ki muşannifiñ iki müdebber ve bir 'abd (07) mes'elesinde dört şüret zıkr eyledükden sonra bir müdebber ve iki 'abd mes'elesinde şürü' (08) idüb, meselen, bir kimesnenin iki 'abdi ve bir müdebberi olsa ve hāl-i şihhatinde eḥadüküm müdebberun (09) vāhidü'l-āḥarayni ḥurrun dese, ulā da ya'ni eḥadüküm müdebberun vāhidü'l-āḥarayn kavlinde iki 'abdden her birinin (10) nısfı mu'tak olur. Zīrā eḥadüküm müdebberun kavli ḥaber-i maḥḍdır. Bu taqdırce müdebber ḥāric olub vāhidü'l-āḥarayni (11) ḥurrun kavli iki 'abdin mābeyninde bākī kalur, her birinin nısfı mu'tak olur.

كذا في الثانية عند أبي يوسف (12) *ve kezā fi's-sāniyeti* kavli mes'ele-i ūlāniñ 'aksidir, ya'ni ol kimesne kelāmını 'aks (13) *idüb ehadüküm hurrūn vāhidü'l-āḥarayn müdebber* dese Ebū Yūşuf kıtında 'abdeyniñ her biriniñ (14) nışfı mu'tağ olur. Zīrā müdebberun kavli ḥaberdir. Gerek muḳaddem olsun gerek mu'aḥḥar olsun (15) berāberdir.

وقال محمد تدبر نصفهما وتحرر ثلثهم İmām Muḥammed dēdi ki 'abdeyniñ her biriniñ nışfı müdebber (16) olur ve cümleñiñ, ya'ni müdebber ve 'abdeyniñ her biriniñ sülüşü mu'tağ olur. Zīrā *ehadüküm hurrūn* kavli (17) inşadır. Üçünüñ beyninde 'ıtk-ı raḳabe vācib oldı, birbirinden evveliyyet daḥi yokdur. (18) Bu taḳdīrce her biriniñ sülüşü mu'tağ olur. *Vāhidü'l-āḥarayn müdebber* kavli iki 'abdiñ mābeyninde ḳālub (19) her biriniñ nışfı müdebber olur.

ويعتق العبد ان في الثانية وثلاثهم بالبات والباقي بالتدبير في *Sālisede* ya'ni *ehadüküm müdebberun ve'l-āḥarayn* (20) *hurrān* kavlinde 'abdiñ ikisi daḥi mu'tağ olur. وثلاثهم بالبات والباقي بالتدبير في (21) Muşannifiñ *rābi'a* ile murādı zıkr olunan mes'eleniñ 'aksidir. Meselen, *ehadüküm hurrūn ve'l-āḥarayn müdebberān* (22) dese üçünden her biriniñ sülüşü 'ıtk-ı bātt ile mu'tağ olur. Cemi' mālından, bāḳisi tedbīr ile (23) sülüş mālından mu'tağ olur.

ترجيحا منهما للإنشائي حزارالحلف في الخبر Ebū Yūşuf ve İmām (24) Muḥammed raḥımeḥūmallāh bu mes'elede inşayı ḥaber üzerine tercīḥ eyledikleri içün ḥılfden ihtirāzen. Zīrā (25) *ehadüküm hurrūn* kavli üç kimesneniñ beyninde 'ıtk-ı vāhidi icābdir. *Ve'l-āḥarān müdebberān* kavli imāmeyn (26) kıtında inşadır. Eger ḥaber kılınsa kāzib olmağ lāzım gelürdi. Zīrā anlarda müdebber ancağ birdir. Pes (27) imdi inşā'ı tercīḥ olundu. Ebū Yūşufuñ bu mes'ele ile sebḳ eyleyen mes'elede fark [111a/(01)]eyledüğü budur. Zīrā inşā kılsa ḥaḳḳ-ı müdebberde i'tibār eylemek mümkün olmazdı. Zīrā istiğnāsı (02) vardır. Bu taḳdīrce sülüşü icāb evvel ile mu'tak olub sülüşāni müdebber ḳalurdı. Ammā iki tedbīre (03) muḥtāclardır. Pes imdi tedbīr aḥvālī ikisi ḥaḳḳında mütenāvil olur, iki ḥalde daḥi. Ve iki (04) dedüğü *ehadüküm hurrūn* kavli ile eger murādı şāḥibiniñ taḥrīri ise veyāḥud tedbīri ise. (05) Ve bir ḥalde daḥi mütenāvil olmaz, eger murādı 'ıtk ise. Bu taḳdīrce 'abdeynden her biriniñ (06) semenı müdebber olur.

وتعديد الإصابة في ضمنها حرمان Ve ta'dīdū'l-i-ışābeti kavli bir su'āl-i muḳadderaya (07) cevābdır. Takrīr-i su'āl budur ki, aḥvāl iṣābet ḥalet-i vāḥiddir. Eger ta'addud daḥi olursa. (08) Lāyık olan budur ki her 'abdiñ nişfi müdebber olub şülüşi olmamak gerek idi. Takrīr-i cevāb (09) budur ki, aḥvāl-ı iṣābet ol vaḳt müte'addid olur ki, şüreten ve ma'nen iṣābet eyleye. Nitekim teḳaddüm eyleyen (10) bābda zıkr olunmuşdur, ammā bunda ḥāl-i iṣābet tedbiri cümle 'abd içündür ve zımnında 'ıtk-ı bāttdan ḥırmān (11) daḥi vardır. Pes imdi aḥvāl-i iṣābet şüreten ve ma'nen olmayub şart için daḥi bulunmayub (12) aḥvāl-i iṣābet tedbīr müte'addid olıcaḳ her 'abdiñ şülüşi müdebber olur.

سعى المدبر في سبعة وكل عبد في ثلاثة إسباع وثلاثي (13) وإن قال إثنان حران أو مدبران سبوع Bir kimesne iki 'abdi (14) ve bir müdebberi olub ḥāl-i şıḥhatinde *işnāni minkūm ḥurrān ev müdebberān* dese ve ḳable'l-beyān fevt (15) olsa ve cümleñiñ kıymeti daḥi berāber olsa ve bunlardan ğāyri mālı daḥi olmasa, imdi (16) her raḳabe yedi sehm kılinur. Müdebberiñ yedi sehmden beş sehmi mu'taḳ olur ve iki sehmden sa'y eder. (17) Ve her 'abdiñ yedi sehmden üçü ve seb'in şülüşi mu'taḳ olur ve yedi sehmden üç sehmden (18) ve seb'iñ şülüşinde sa'y ederler. لأن أو نصف الإنشاء دون الخبر Zīrā kelime-i ev inşā'e-yi (19) tanşif eder, ḥaberi tanşif eylemez ve *işnāni ḥurrāni* kavli bi-tamāma inşādır. Ve *ev müdebberān* kavli (20) müdebber-i ma'hūd ḥaḳḳında ḥaberdır ve kelime-i ev eḥad-ı şey'eyn içündür. Ya iki raḳabeniñ 'ıtkı veyāḥud ikisiniñ (21) tedbīridir ve ikisinden her biri bir ḥālde sābit olur, murād olunduḳda. Ve bir ḥālde sābit (22) olmaz. Bu takdīrce ḥükmen müntaşif olur, kelime-i edā için. Pes imdi 'ıtkı inşā ile mābeynlerinde (23) bir 'ıtk-ı raḳabe vāḳi' olur. فعتق ثلثهم Anlardan her biriniñ şülüşi mu'taḳ olur, cemī' mālından. وتدبر أربع العبدین (24) Abdeyden her biri için rub'i müdebber olur, zīrā nişf tedbīr 'abdeyn üzerine (25)tevzī' olunur, müdebber ma'hūd icābından çıḳmaḳla.

والباقى بعد البات رقبتان ba'de 'ıtkı'l-bātti (26) meyyite māl iki raḳabe bāḳı ḳalur. Zīrā bu kelām ḥāl-i şıḥhatinde vāḳi' oldı. Bu takdīrce 'ıtk-ı bātt (27) vaşıyyet olmadı. يضرب المدبر في ثلثته وهو ثلثا رقبة بثلاثة أربعة والعبد إن بالنصف. Bāḳiñiñ şülüşi ki bir raḳabeniñ şülüşānīdir. Müdebberiñ [111b/(01)] ثلثة

sülüsini ki dört sehmdir, ‘abdeyniñ ki (02) nısf raqabedir ki; üçdür. Müdebberin hişşesine ɗarb olunıcaq zamm olıcaq yedi sehmlur.

يسعى المدير في ستة وكله صار ثلثا الرقبة سبعة فالتام بعد التضعيف أحد وعشرون (03) وإذا
Kaçān raqabenin sülüsāni yedi olsa taz‘īf ile on dört
olur. Pes (05) imdi taz‘īfden soñra ‘abd tām yigirmi bir olur, zīrā bir
raqabenin sülüsāni on dört olıcaq, (06) sülüsü yedi olur. Temāmı yigirmi bir
olur. Müdebberin sülüsü i’tāk ile mu’taq olur ki ol yedidir. Ve sekiz (07)
sehmi daħi tedbīr ile mu’taq olur, mecmū‘i on beş olur. Altı sehminde sa’y
eder. Ve ‘abdeyniñ (08) her biriniñ ‘ıtk-ı bātt ile ve tedbīr ile on sehmi
mu’taq olub, on bir sehmdede sa’y ederler. (09) Bu hesāb üzre sülüs ve
sülüsān müstekīm olur.

لأن بخلاف ما لو كان القول في المرض (10) بخلاف ما لو كان القول في المرض لأن
Eger işnāni minkūm hurrāni ev müdebberāni kavli merzā hālinde olursa (11)
‘ıtk-ı bātt ve tedbīr vaşiiyet olub cümlesi sülüsden mu’teber olur ve her
‘abd-i vaşiiyet sihāmı gibi on (12) üç sehmlur. Pes imdi müdebberin
altı sehmi mu’taq olub, yedi sehmdede sa’y eder ve ‘abdeyniñ (13) her biriniñ
üç bi-ħaḳ sehmi mu’taq olub, toḳuz bi-ħaḳ sehmdede sa’y eder. Sihām-ı
se‘āyet yigirmi (14) altı olur ve sihām-i vaşiiyet on üç olmağla sülüs ve
sülüsān hesābı müstekīm olur.

بعده المدير (15) فلو مات Eger kavlı şıḥhatinde olub ve mevlā fevt oldıqdan
soñra sa’yden evvel müdebber fevt (16) olsa. سعى كل عبد في ثمانية وعشرون من
kıymetinden her ‘abd elli bir (17) sehmden yigirmi sekiz
sa’y eder. Zīrā māl ثمانية وعشرين (18) إذ الباقي تقسيم على قدرتهما ستة وحق الوارث.
meyyitden bākī kalan ikisiniñ ḥaḳḳı miḳdārı ki altı sehmdir. Ve ḥaḳḳ-ı vāris
ki (19) yigirmi sekiz sehmdir. Anuñ üzerine taḳsīm olunur. Mürūr eden
mes’ele gibi, zīrā ‘abdeynden her biriniñ (20) ḥaḳḳı tedbīr cihetinden üç
sehmdir. Pes imdi ikisiniñ ḥaḳḳı altıdır ve ḥaḳḳ-ı vāris daħi her ‘abdiñ (21)
se‘āyetinden on sehmdir. Ve altı daħi müdebberin se‘āyetinden olur,
mecmū‘i yigirmi sekiz olur.

حذار Ya’ni ferīḳayniñ hişşeleri üzerine taḳsīm olunmaq,
ba’zısına ḥayf ve ɗarbdan ihtirāz içündür.(23) Zīrā tereke-i meyyit beyne’l-
vārise ve aşḥabu’l-veşāyā müşterek gibidir. Şol şey’ ki, helāk olur,

cümlesinden (24) helāk olur. Yālñız bir ʔarafdan helāk olsa bir ʔarafa ʔarar lāzım gelürdi. فتلثا رقبة سبعة (25) zīrā raqabeteynden vārişin haqqı yigirmi sekiz sehmdir ve ‘abdeyniñ haqqı altı sehmdir. Mecnū‘ otuz (26) dōrt olur ki, iki raqabenīñ şülüşāni otuz dōrt olur. Bu taqđırce bir raqabenīñ şülüşāni (27) on yedidir. والتام بعد التضعيف أحد وخمسون. Taz‘īfden şoñra tām elli bir sehmdir. Zīrā mezheb-i a‘zam budur.

[112a/(01)]Merhūmuñ te’līfi bu ʔalemce vāḳi‘ olub ‘ōmrü vefā etmemişdir, tamām değıldir. M

[112b/ -]Boş,

[113a/-]Boş,

[113b/(01)]müfred. Bugün bazar ‘aşk içre mütā‘ī vaşl-ı cānānı (02) ‘aceb bir yād-i gār aldım eger çıkmazsa hicrānı...